ISSN 2077-6861
Индекс 74253

АБАЙ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ АБАЯ
ABAI UNIVERSITY

ПЕДАГОГИКА және ПСИХОЛОГИЯ

Ғылыми-әдістемелік журнал
2009 жылдың қыркүйек айынан бастап шығады

ПЕДАГОГИКА и ПСИХОЛОГИЯ
Научно-методический журнал
Издается с сентября 2009 года

PEDAGOGY and PSYCHOLOGY
Research journal
Since september 2009

Научно-методический журнал «Педагогика и психология» входит в Перечень научных изданий, рекомендуемых Комитетом по контролю в сфере образования и науки Министерства образования и науки Республики Казахстан для публикации основных результатов научной деятельности по направлению «Педагогические науки». Приказ ККСОН МОН РК № 1082 от 10.07.2012 г.

«Педагогика және психология» ғылыми-әдістемелік журналы «Педагогикалық ғылымдар» бағыты бойынша ғылыми қызметтің негізгі нәтижелерін жариялау үшін Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің Білім және ғылым саласындағы бақылау комитетімен ұсынылған ғылыми жарияланымдар тізіміне еңгізілген. ҚР БжҒМ БжҒСБК-ның 2012 жылғы 10 шілдедегі № 1082 бұйрығы.

The scientific and methodological journal "Pedagogy and Psychology" is included in the List of scientific publications recommended by the Committee for Control in Education and Science of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan to publish the main results of scientific activities in the direction of "Pedagogical Sciences". Order of CCES of MES of RK No. 1082 dated July 10, 2012.

3(44) 2020

АЛМАТЫ 2020 ҚЫРКҮЙЕК/СЕНТЯБРЬ

БАС РЕДАКТОР

Т. Балықбаев – педагогика ғылымдарының докторы, профессор

Редакция алқасы

Бас редактордың орынбасары: **Момбек А.А.** – п.ғ.к., қауым.профессор (Абай атындағы КазҰПУ); жауапты хатшы: **Исалиева С.Т. –** ә.ғ.м. (Абай атындағы КазҰПУ); **Абылкасымова А.Е. –** п.ғ.д., профессор (Абай атындағы КазҰПУ); **Беркімбаева Ш.К. –** п.ғ.к., профессор **(**Педагогикалық шеберлік орталығы, Алматы); **Иманбаева С.Т. –** п.ғ.д., профессор (Абай атындағы КазҰПУ); **Кулсариева А.Т.** – ф.ғ.д., профессор (Абай атындағы КазҰПУ); **Менлибекова Г.Ж. –** п.ғ.д., профессор (Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ); **Намазбаева Ж.И. –** пс.ғ.д., профессор (Абай атындағы КазҰПУ); **Стукаленко Н.М. –** п.ғ.д., профессор (Ш.Уалиханов атындағы Көкшетау МУ); **Таубаева Ш.Т. –** п.ғ.д., профессор (әль-Фараби атындағы ҚазҰУ); **Шайбакова Д.Д. –** ф.ғ.д., профессор (Абай атындағы КазҰПУ); **Айтбаева А.Б. –** п.ғ.к., профессор (әль-Фараби атындағы ҚазҰУ); **Искакова А.О. –** п.ғ.к., доцент (Т.Жүргенов атындағы ҰӨА); **Искакова А.Т. –** п.ғ.к., профессор (Абай атындағы КазҰПУ).; **Касен Г.А. –** п.ғ.к., қауым.профессор (әль-Фараби атындағы ҚазҰУ); **Сагинтаева А.К. –** ф.ғ.к., доцент (Назарбаев Университеті); **Сакенов Д.Ж.** – п.ғ.к., профессор (Павлодар МПУ).

Халықаралық редакция кенесі

Абдуллин Э.Б. – п.ғ.д., профессор (Мәскеу МПУ, Ресей); **Бейляров Э. –** пс.ғ.д., профессор (Әзірбайжан БМ ББИ, Әзірбайжан); **Вежбински Я. –** г.ғ.д., профессор (Лодзь университеті, Польша); **Гура Т.Е. –** пс.ғ.д., профессор (Запорожье ОДК ПББИ, Украина); **Калдыбаева А.Т.** – п.ғ.д., профессор (И.Арабаев атындағы Қырғыз МУ); **Кенжегалиева М.Д.** – ф.ғ.д., профессор (Лейпциг университеті, ФРГ); **Колева И. –** доктор, профессор (Климент Охридский атындағы София университеті, Болгария); **Мардахаев Л.В. –** п.ғ.д., профессор (Ресей мемлекеттік әлеуметтік университеті, Ресей); **Тастанбекова Қ. –** PhD, қауымдастырылған профессор (Цукуба университеті, Жапония); **Федосенко Е.В. –** PhD, доцент (Балтық гуманитарлық институты, Санкт-Петербург, Ресей); **Юко Момиути –** әдебиет докторы, профессор (Васеда университеті, Жапония).

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

Балыкбаев Т.О. – доктор педагогических наук, профессор

Редакционный совет

Момбек А.А. – заместитель главного редактора, к.п.н., асс.профессор (КазНПУ имени Абая); **Исалиева С.Т.** – ответственный секретарь, м.с.н. (КазНПУ имени Абая); **Абылкасымова А.Е. –** д.п.н., профессор (КазНПУ имени Абая); **Беркимбаева Ш.К. –** к.п.н., профессор (Центр педагогического мастерства, Алматы); **Иманбаева С.Т. –** д.п.н., профессор (КазНПУ имени Абая); **Кулсариева А.Т.** – д.философ.н, профессор (КазНПУ имени Абая); **Менлибекова Г.Ж. –** д.п.н., профессор (ЕНУ имени Л.Н.Гумилева); **Намазбаева Ж.И. –** д.пс.н., профессор (КазНПУ имени Абая); **Стукаленко Н.М. –** д.п.н., профессор (Кокшетауский ГУ имени Ш.Уалиханова); **Таубаева Ш.Т. –** д.п.н., профессор (КазНУ имени аль-Фараби); **Шайбакова Д.Д. –** д.филолог.н, профессор (КазНПУ имени Абая); **Айтбаева А.Б. –** к.п.н., профессор (КазНУ имени аль-Фараби); **Искакова А.О. –** к.п.н., доцент (КазНАИ имени Т.Жургенова; **Искакова А.Т. –** к.п.н., профессор (КазНПУ имени Абая); **Касен Г.А. –** к.п.н., асс.профессор (КазНУ имени аль-Фараби); **Сагинтаева А.К. –** к.филолог.н., доцент (Назарбаев Университет); **Сакенов Д.Ж.** – к.п.н., профессор (Павлодарский ГПУ).

Международный редакционный совет

Абдуллин Э.Б. – д.п.н., профессор (МГПУ, Москва, Россия); **Бейляров Э. –** д.п.н., профессор (Институт образования МО Азербайджана, Баку); **Вежбински Я. –** д.гуманитар.н., профессор (Лодзинский университет, Польша); **Гура Т.Е. –** д.пс.н., профессор (Запорожский ОИ ППО, Украина); **Калдыбаева А.Т.** – д.п.н., профессор (Кыргызский ГУ имени И.Арабаева); **Кенжегалиева М.Д.** – д.философ.н., профессор (Лейпцигский университет, ФРГ); **Колева И. –** доктор, профессор (Университет Климент Охридского, София, Болгария); **Мардахаев Л.В. –** д.п.н., профессор (РГСУ, Москва, Россия); **Тастанбекова К. –** PhD, асс.профессор (Университет Цукуба, Япония); **Федосенко Е.В. –** доктор PhD, доцент (Балтийский ГИ, С-Петербург, Россия); **Юко Момиути –** д.литературы, профессор (Университет Васеда, Япония)

CHIEF EDITOR

Balykbayev T.O. – doctor of pedagogical sciences, professor

Editorial council

Mombek A.A. – deputy editor, candidate of pedagogical sciences, associate professor (Abai KazNPU); **Issaliyeva S.T.** – executive secretary, master of social sciences (Abai KazNPU); **Abilkassymova A.E. –** doctor of pedagogical sciences, professor (Abai KazNPU); **Berkimbayeva Sh.K. –** candidate of pedagogical sciences, professor (The Center of Pedagogical Mastery, Almaty); **Imanbayeva S.T. –** doctor of pedagogical sciences, professor (Abai KazNPU); **Kulsariyeva A.T.** – doctor of philosophical sciences, professor (Abai KazNPU); **Menlibekova G.Zh. –** doctor of pedagogical sciences, professor (L.N.Gumilyov ENU); **Namazbayeva Zh.I. –** doctor of psychological sciences, professor (Abai KazNPU); **Stukalenko N.M. –** doctor of pedagogical sciences, professor (Sh.Ualikhanov Kokshetau StU); **Taubayeva Sh.T. –** doctor of pedagogical sciences, professor (al-Farabi KazNU); **Shaybakova D.D. –** doctor of philological sciences, professor (Abai KazNPU); **Aytbaeva A.B. –** candidate of pedagogical sciences, professor (al-Farabi KazNU); **Iskakova A.O. –** candidate of pedagogical sciences, associate professor (N.Zhurgenov KazNAA); **Iskakova A.T. –** candidate of pedagogical sciences, professor (Abai KazNPU); **Kassen G.A. –** candidate of pedagogical sciences, associate professor (al-Farabi KazNU); **Sagintayeva A.K. –** candidate of philological sciences, associate professor (Nazarbayev University); **Sakenov D.Zh.** – candidate of pedagogical sciences, professor (Pavlodar SPU).

International Editorial Board

Abdullin E.B. – doctor of pedagogical sciences, professor (Moscow SPU, Russia); **Beilyarov E. –** doctor of psychological sciences, professor (Education Institute of the Ministry of Education of Azerbaijan, Baku); **Vezhbinski Ya. –** doctor of humanitarian sciences (University of Lodz, Poland); **Gura T.E. –** doctor of psychological sciences, professor (Zaporizhzhya Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education, Ukraine); **Kaldybayeva A.T.** – doctor of pedagogical sciences, professor (I.Arabaev Kyrgyz State University); **Kenzhegaliyeva M.D.** – doctor of pedagogical sciences, professor (Leipzig University, FRG); **Koleva I. –** doctor, professor (Kliment Ohridski Sofia University, Bulgaria); **Mardakhayev L.V. –** doctor of pedagogical sciences (Russian State Social University, Russia); **Tastanbekova K. –** PhD, associate professor (University of Tsukuba, Japan); **Fedosenko E.V. –** PhD, associate professor (Baltic Humanitarian University, Saint-Petersburg, Russia); **Momiyuti Yuko –** doctor of Literature, professor (Waseda University, Japan).

Учредитель: Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Зарегистрировано в Министерстве культуры и информации РК
24 июня 2009 г. №10219-Ж
Периодичность 4 раза в год
Адрес редакции:
050010, Алматы, пр. Достык, 13, телефон 291-91-82

© КазНПУ им. Абая, 2020

ҚҰРМЕТТІ ОҚЫРМАНДАР!

Әлемге пандемиямен қатар, білім мен ғылымға бірден айтарлықтай әсер ете бастаған «коронакризис» келді. Осыған байланысты оқытушылар мен студенттер үлкен қиындықтарға тап болды. Бірақ көптеген проблемаларға қарамастан, республикада және жоғары оқу орындарында жоғары білім беруді онлайн-форматқа көшіру бойынша қысқа мерзімді курстар өтті, педагогтар мен студенттер үшін жаңа мүмкіндіктер де туындады.

Біздің журналдың кезекті шығарылымы қазіргі уақытта өзекті және сұранысқа ие тақырыптарға арналды. Олар: COVID-19 пандемиясы кезіндегі эмоционалды күйзеліс, мектеп оқушыларын қашықтықтан оқыту, бәсекеге қабілеттілік және академиялық ұтқырлық, спорттық жаттығуларды өткізу әдістері, жобалық оқыту технологиясын пайдалану ерекшеліктері «Оқытудың заманауи әдістері мен технологиялары» айдарында көрсетілді.

«Қолданбалы психология және психотерапия» айдарында ғалымдардың зерттеу ауқымы әртүрлі. Мұнда жасөспірімдердің девиантты мінез-құлқының алдын алу, шетелдік студенттердің өзара байланыс кедергілерін зерттеу, өскелең ұрпақ арасындағы суицидтің алдын алу қарастырылады.

«Білім берудегі инновациялар» бөлімінде дәрістер дайындаудың педагогикалық технологиясы, ғылыми жұмыстарды жазуды үйретуде Word embedding, студенттердің цифрлық ҒЗЖ-club жобасы ұсынылды.

Мүмкіндігі шектеулі балалардың дене тәрбиесінің психологиялық-педагогикалық ерекшеліктеріне, бастауыш сынып оқушыларының коммуникативті мәдениетін қалыптастыруға, экологиялық дизайнның ғылымның басқа салаларымен байланысына, бастауыш мектеп жасындағы балалардың мәдени және бос уақытын ұйымдастыруға, педагогикалық жоғары оқу орындарында болашақ мамандардың экологиялық құзыреттілігін қалыптастыруға, ата-аналар мен жасөспірімдер мүдделерінің ортақтығына назар аударылды.

Биылғы жылы біздің оқырмандар «Білім беру мәселелері мен болашағы» бөлімінде Ұлы ойшыл Абайдың 175 жылдығына орайластырылған «Абай әлемі: білім, ғылым, мәдениет және өнер» айдарының пайда болғанына аса мән берілді. Мұнда біз Ұлы Абайдың шығармашылығын әр қырынан еске аламыз: «Толық адам» психологиялық бейнесінің негіздері, Е.Рахмадиевтің Абай өлеңдеріне шығарылған вокалдық циклы жанрында түсіндіру қарастырылды.

«Мәңгілік ел» ұлттық идеясы мен мәтініндегі білім, мәдениет және өнер бөлімінде Б. Далденбайдың «Желтоқсан толқуы» симфониясы стиліндегі бимәдениеттің аспектілері және қазақ мәдениетінің зооморфтық коды: түйе символикасы қарастырылады.

Құрметті оқырмандар мен журнал авторлары, осы мазасыз уақытта өзіңізді, отбасыңыз бен достарыңызды қорғаңыз.

Біз ғылыми және шығармашылық ынтымақтастығымыздың жалғасатынына сенеміз. Сіздерге зор денсаулық, амандық, тыныштық және бейбітшілік тілейміз.

Құрметпен,
бас редактор Т.Балықбаев

УВАЖАЕМЫЕ ЧИТАТЕЛИ!

В настоящее время на образование и науку оказало значительное влияние пандемия, в связи с этим преподаватели и студенты столкнулись с большими трудностями и психологической неготовностью к новым условиям. Для того, чтобы преодолеть «коронакризис» в вузах республики прошли краткосрочные курсы по переходу высшего образования на онлайн-формат, вебинары, публикации как перестроиться к новым условиям. В тоже время у участников образовательного процесса появились новые возможности для работы.

Данный выпуск нашего журнала посвящен актуальным и востребованным темам: эмоциональное выгорание во время пандемии COVID-19, дистанционное обучение школьников, конкурентоспособность и академическая мобильность, особенности использования технологии проектного обучения, интернационализации университетов в условиях глобальных вызовов времени в рубрике «Современные методики и технологии обучения».

В разделе «Методология и теория педагогики и психологии» представлены компетенции современного IT-специалиста, психолого-педагогическая адаптация студентов-репатриантов в условиях обучения в вузе.

Разнообразен диапазон исследований ученых в рубрике «Прикладная психология и психотерапия», в которой рассматриваются проблемы профилактики девиантного поведения у школьников, исследования барьеров общения иностранных студентов, профилактика суицида среди подрастающего поколения.

В разделе «Инновации в образовании» предложены педагогическая технология подготовки лекций, Word embedding в обучении написанию научных работ, проект студенческий цифровой НИР-club. Обращаю внимание на формирование коммуникативной культуры, знаково-символическую интерпретацию произведений искусства, образовательные основы педагогического процесса в спортивной тренировке, связь экодизайна с другими отраслями науки, организацию культурно-досуговой деятельности, формирование экологической компетентности, общность интересов родителей и подростков в разделе «Проблемы и перспективы образования».

В этом году наши читатели уже отметили появление рубрики приуроченной к 175-летию великого мыслителя «Абай әлемі: образование, наука, культура и искусство», где мы рассматриваем творчество великого Абая с различных сторон: основы психологического образа «Толық адам» в произведениях Абая и вокальный цикл Е.Рахмадиева на стихи Абая: трактовка жанра.

В разделе «Образование, культура и искусство в контексте национальной идеи «Мәңгілік ел» рассматриваются аспекты бикультурности в стиле симфонии Б.Дальденбая «Желтоқсан толқуы», зооморфный код казахской культуры: символика верблюда.

Понятие и значение национальной особенности, методы и особенности проведения казахских национальных игр на уроках, облик актера в современном театре, основные этапы и тенденции развития спортивно-танца бального танца в Республике Казахстан представлены в рубрике «Рухани жаңғыру:научное,образовательное и культурное пространство».

Уважаемые читатели и авторы журнала в это тревожное время берегите себя, родных и близких. Мы верим в продолжение нашего научного и творческого сотрудничества. Желаем Вам крепкого здоровья, благополучия, спокойствия и мира.

С уважением,
главный редактор Т.Балыкбаев

МРНТИ 14.07.01

К.Т.КОЖАХМЕТ[1], Р.З.ЖУМАЛИЕВА[1], А.МУРАТҚЫЗЫ[1]

[1]Университет имени Сулеймана Демиреля
(Каскелен, Казахстан)

АКТУАЛЬНЫЙ СОСТАВ КОМПЕТЕНЦИЙ СОВРЕМЕННОГО IT-СПЕЦИАЛИСТА

Аннотация

В условиях современного рынка труда назрела необходимость в определении актуальных компетенций будущего специалиста, и IT- специалиста в частности. В настоящее время для более успешной профессиональной деятельности современного IT-специалиста важны как профессиональные компетенции, и так называемые «soft-skills», или, например, межличностные и коммуникативные навыки и умения. Целью данной статьи является определение актуальных/значимых и неактуальных/незначимых основных профессиональных, межличностных и коммуникативных компетенций IT-специалиста с помощью метода анкетирования. Проведенный анализ результатов анкетирования важен для составления современных образовательных программ и развития инновационных методик в сфере обучения информационным технологиям.

Данная работа выполняется в рамках грантового проекта Министерства Образования и Науки Республики Казахстан «Разработка и внедрение инновационной компетентностной модели полиязычного IT-специалиста в условиях модернизации отечественного образования».

Ключевые слова: компетенция; компетентность; IT-специалист; профессиональная компетенция; межличностная компетенция; коммуникативная компетенция.

Современный этап развития рынка труда в сфере IT характеризируется появлениям новых профессиональных и надпрофессиональных компетенций, которыми должен обладать IT-специалист. Данные компетенции являются не только связанными с профессиональными навыками и умениями, но также с так называемыми «soft-skills», к которым можно отнести межличностные и коммуникативные компетенции.

С целью определения значимости и актуальности профессиональных, межличностных и коммуникативных компетенций IT-специалиста в данном исследовании было проведено анкетирование среди преподавателей и студентов по IT специальностям.

В работе также были рассмотрены структурные особенности анкетирования, преимущества и недостатки данного метода.

Обзор литературы. Одним из эффективных способов определения уровня развития компетенций является анкетирование, как научный метод сбора информации. Данный метод предполагает решение ряда задач, затрагивающих вопросы организации, методологии и методик проведения опроса. Прежде всего, к ним можно отнести составление вопросов анкетирования, определение состава респондентов (оптимального на качественном и количественном уровнях), выбор способов опроса, сбор анкет, методы обработки и анализа информации, а также формы представления результатов [1]. Важным фактором является добровольное участие респондентов в анкетировании, поскольку заинтересованность в предоставлении ответов по конкретной тематике анкет способствует более корректным и правдивым результатам, что облегчит процесс анализа ответов и последующий вывод будет более точным.

Различают несколько видов анкетирования, в зависимости от типа данных, которые необходимо собрать: структурированные и неструктурированные. Структурированные анкеты собирают количественные данные,

то есть точную информацию. В данных анкетах задаются формальные вопросы, дополняются ранее накопленные данные и проверяется гипотеза. Неструктурированные анкеты собирают качественные данные, при этом используются вопросы, где ответы респондента не ограничиваются. Вопросы в подобных анкетах более открыты для сбора конкретной информации от участников [2].

Вместе с тем, различают типы вопросов в анкетах, использование нескольких типов вопросов может помочь улучшить ответы по анкетированию, поскольку способствуют более активному участию участников. Следующие типы вопросов широко используются при составлении анкет:

а). Открытые вопросы помогают собирать качественные данные в анкете, где респондент может ответить в свободной форме, практически без ограничений.

б). Дихотомические вопросы, или закрытые вопросы, подразумевают ответы «да/нет». Подобные вопросы обычно используются в случае необходимости базовой проверки и являются самой простой формой анкеты.

в). В вопросах с множественным выбором респондент должен выбрать один (один вопрос с одним выбором ответа) или несколько ответов (один вопрос с множественным выбором ответа) из заданного списка вариантов.

г). Иллюстрированные вопросы считаются простыми в использовании и работают аналогично вопросу с множественным выбором. Респондентам задают вопрос, а варианты ответов – изображения, что способствует быстрому выбору ответа, предоставляя более точные данные [3].

Необходимо отметить, что анкетирование имеет как сильные, так и слабые звенья по контентному наполнению и анализам результатов. Рассматривая сильные звенья, можно отметить, что при анкетировании, как метода сбора информации, не затрачивается большое количество средств (материальных, финансовых, физических и пр.). Также на получение ответов не уходит много времени, вне зависимости от проведения анкетирования в онлайн или оффлайн режиме [4]. Более того, проводить анкетирование практично, поскольку есть возможность выбрать определенную группу респондентов и задать вопросы нужного формата: открытые или закрытые. Масштаб респондентов не лимитируется границами города или страны, поскольку в настоящее время есть возможность отправить приглашения онлайн в любую точку мира, при этом стоит учитывать культурные различия при анализе ответов. Кроме этого, полученные ответы в последующем можно сравнивать с другими опросами и узнать какие изменения произошли за определенный промежуток времени. Результаты анкетирования легче визуализировать для последующего анализа, поскольку из полученных ответов можно составить диаграммы, таблицы, графики. Получив данные, есть возможность выстроить тенденцию и предпринимать соответствующие действия. При анкетировании сохраняется анонимность респондентов, что также является немаловажным фактором для получения корректных и правдивых ответов.

При рассмотрении слабых звеньев анкетирования, к ним можно отнести многочисленное количество вопросов и трудность их понимания. Кроме того, ответы на множество открытых вопросов усложняют процесс анализа, поскольку данные различаются от респондента к респонденту. Также есть вероятность эмоциональной напряженности у респондентов, связанной с рядом причин: индифферентная или нейтральная позиция по отношению к самому процессу анкетирования в целом. Например, часто респонденты не отвечают на вопросы, некорректно интерпретирует содержательный аспект вопроса, что также усложняет дальнейший анализ ответов анкетирования [5]. Необходимо отметить также, что процесс анкетирования может не охватить, к примеру, людей с особыми потребностями.

В целом проведенное анкетирование можно определить как эффективный метод выявления значимости компетенций, поскольку данный метод подразумевает опрос респон-

дентов и последующий сбор информации, как количественный, так и качественный. При опросе участников есть возможность задать открытые и закрытые вопросы, а также результаты на них поддаются быстрому и удобному анализу. Однако при подготовке и проведении анкетирования необходимо учитывать такие факторы, как добровольность участия, легкость понимания вопросов респондентами, а также индивидуальные особенности участников, поскольку это приведет к активности и заинтересованности в анкетировании.

Таким образом, было проведено исследование с целью обозначения необходимых профессиональных, межличностных и коммуникативных компетенций для успешного выполнения профессиональной деятельности IT-специалиста. При этом, методом сбора информации стало анкетирование, как один из видов социологического опроса. Согласно В.И. Байденко, для определения состава компетенций с помощью анкетирования, участие приняли два типа респондентов: студенты вузов и представители академического персонала (профессорско-преподавательский состав) [6]. Следует отметить, что при составлении вопросов для респондентов были изучены квалификационные требования IT-специалиста и специальная научная литература по компетентностному подходу, а также методология проведения анкетирования по определению компетенций [7; 8; 9; 10]. Последующий анализ и обработка данных проходила на основании методологии В.А. Ядова, а также М.М. Самохиной [11; 12].

Методология. Цель проведенного анкетирования состояла, во-первых, в определении актуальных/значимых и неактуальных/незначимых основных профессиональных, межличностных и коммуникативных компетенций, необходимых в профессиональной деятельности будущих IT специалистов, и во-вторых, для составления современных образовательных программ и развития инновационных методик в сфере обучения информационным технологиям.

В анкетировании приняли участие 5 отечественных высших учебных заведений: Международный университет информационных технологий, Евразийский технический университет, Казахстанско-Британский технический университет, Кызылординский государственный университет имени Коркыт-Ата, Университет «Болашак» (Кызылорда), Университет международного бизнеса, а также 5 зарубежных вузов: Corporate Finance Institute (Канада), ECAM-EPMI (Франция), IMERIR (Франция), FPT University (Вьетнам), Sorbonne University (Франция). Количество респондентов составило 410 человек, из них 60 преподавателей и 350 студентов. Необходимо отметить, что были опрошены студенты всех образовательных уровней: бакалавриата, магистратуры, докторантуры и постдокторантуры.

Таким образом, в состав вопросов анкетирования включены следующие основные профессиональные компетенции, способствующие выполнению деятельности IT-специалиста в соответствии с профессиональными стандартами:

1. Администрирование баз данных
2. Алгоритмы и структура данных
3. Анализ и моделирование
4. Знание оборудования и программ
5. Инженерное проектирование
6. Мобильные технологии
7. Объектно-ориентированное программирование
8. Программная инженерия
9. Проектирование архитектуры компьютерных систем
10. Размещение и сбор данных
11. Разработка программного обеспечения и приложений
12. Сетевой анализ
13. Системное администрирование
14. Технология и производство (программное обеспечение)
15. Управление информацией (способность извлекать и анализировать информацию из разных источников)
16. Цифровые навыки и умения
17. Эксплуатация и техническое оборудование

Далее представлен включенный в анкетирование диапазон основных межличностных компетенций, не менее важных для профессиональной деятельности IT-специалиста, связанных с их социальным взаимодействием в профессиональной и непрофессиональной сферах:

1. Взаимодействие с экспертами в других предметных областях
2. Восприятие разнообразия и межкультурных различий
3. Инициативность
4. Коммуникабельность
5. Креативность
6. Лидерство
7. Мотивированность
8. Навыки решения проблем
9. Ответственность
10. Позитивное мышление
11. Работа в команде/междисциплинарной команде
12. Самоменеджмент и тайм-менеджмент
13. Управление изменениями
14. Эмоциональный интеллект

Преподаватели и студенты были опрошены также с целью необходимости определения актуальности/значимости следующих основных коммуникативных компетенций, позволяющих эффективно и корректно вести коммуникацию:

1. Дискурсивная компетенция
2. Иноязычно-профессиональная компетенция
3. Интерпретация информации, необходимой для формирования выводов по соответствующим проблемам
4. Использование языка в социальном контексте
5. Использование иностранного языка на уровне, достаточном для разговорного общения
6. Межкультурно-коммуникативная компетенция
7. Навыки речевого этикета
8. Обобщение и восприятие информации
9. Ораторское искусство
10. Полиязычно-коммуникативная компетенция
11. Построение логически верной, аргументированной и ясной устной и письменной речи
12. Преодоление кризисных ситуаций в ходе общения
13. Стратегия контроля успешности коммуникации
14. Умение выступать публично

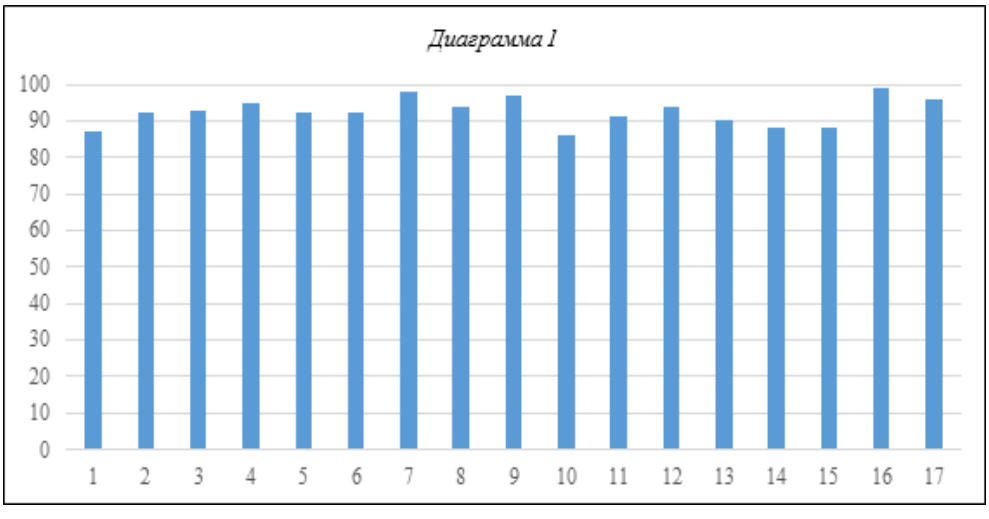
Анализ результатов анкетирования проходил в два этапа, где участниками анкетирования были определены более и менее актуальные/значимые профессиональные, межличностные и коммуникативные компетенции. На первом этапе выявлена актуальность вышеуказанных компетенций в соответствии с ответами профессорско-преподавательского состава (ППС). Тогда как на втором этапе анализ результатов анкетирования по данным компетенциям представлен на основе ответов студентов.

Степень значимости тех или иных профессиональных, межличностных и коммуникативных компетенций определялась по шкале в 100 баллов. Таким образом, компетенции, превысившие 50 баллов, относились к категории актуальных/значимых компетенций IT-специалиста. В то же время, компетенции, показавшие значение менее 50 баллов, были включены в группу неактуальных/незначимых компетенций.

Необходимо отметить, что в приведенных диаграммах профессиональные, межличностные и коммуникативные компетенции соответствуют нумерации состава компетенций, представленных выше.

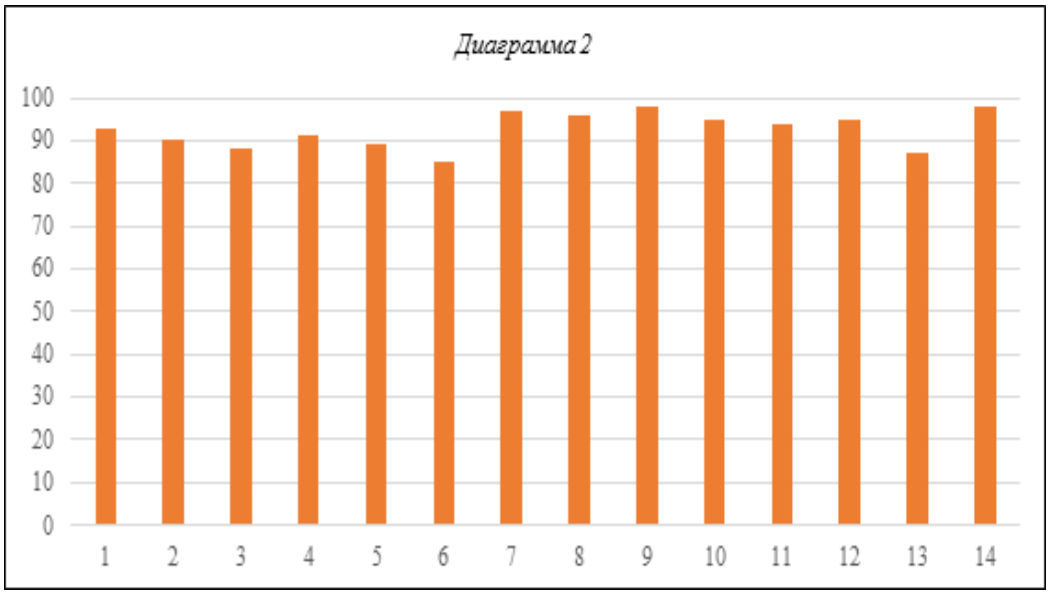
Результаты и обсуждения. На первом этапе анализа ответов анкетирования выяснилось, что все составы основных профессиональных, межличностных и коммуникативных компетенций превысили 50 баллов. Следовательно, преподавательский состав определяет все вышеперечисленные компетенции актуальными/значимыми для успешной профессиональной деятельности IT-специалиста. При этом среди актуальных компетенций выделены навыки и умения с наибольшим количеством баллов, которые определены как наиболее актуальные/значимые компетенции.

Исходя из данных, предоставленных в Диаграмме 1 «Основные профессиональные компетенции IT-специалиста (преподаватели)», можно заключить, что среди состава основных профессиональных компетенций IT-специалиста у следующих актуальных/значимых профессиональных компетенций наиболее высокое количество баллов – 99 баллов: объектно-ориентированное программирование – 98 баллов, проектирование архитектуры компьютерных систем – 97 баллов, цифровые навыки и умения.

Основные профессиональные компетенции IT-специалиста (преподаватели)

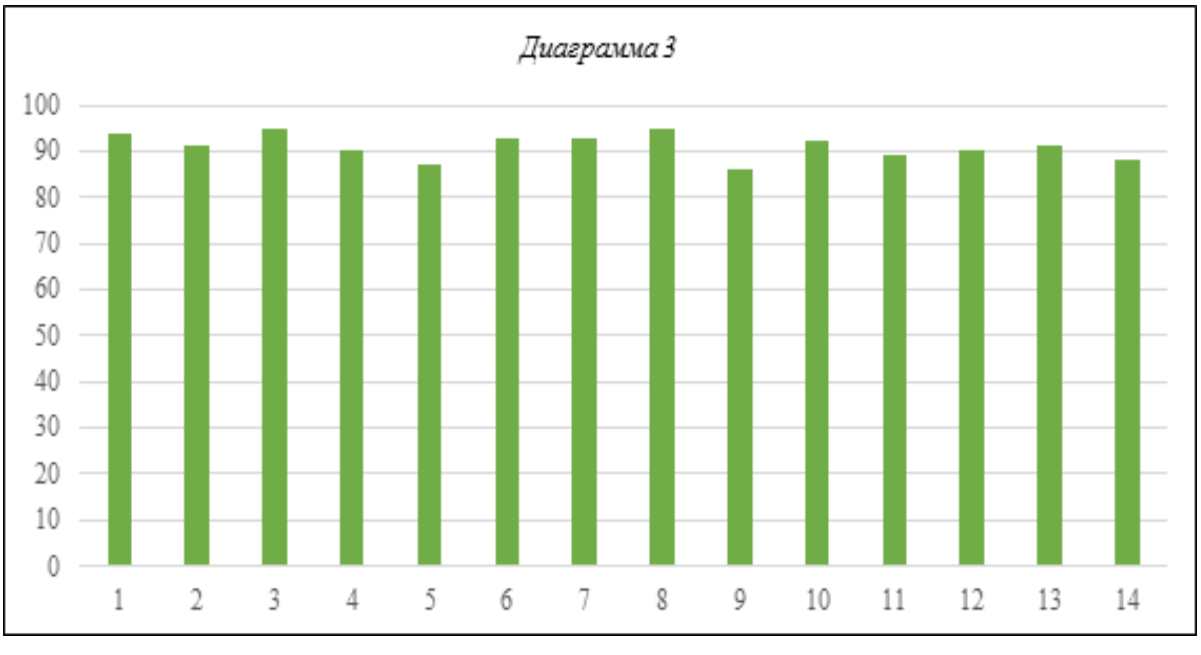
Анализируя данные, предоставленные в Диаграмме 2 «Основные межличностные компетенции IT-специалиста (преподаватели)», ППС определены такие наиболее актуальные/значимые основные межличностные компетенции IT-специалиста, как навыки решения проблем – 96 баллов, ответственность – 98 баллов, эмоциональный интеллект – 98 баллов.

Основные межличностные компетенции IT-специалиста (преподаватели)

Среди основных коммуникативных компетенций IT-специалиста, предоставленных в Диаграмме 3 «Основные коммуникативные компетенции IT-специалиста (преподаватели)», ППС отметил следующие наиболее актуальные/значимые компетенции: дискурсивная компетенция – 94 балла, интерпретация информации, необходимой для формирования выводов по соответствующим проблемам – 95 баллов, обобщение и восприятие информации – 95 баллов.

Как было указано выше, ППС отметил все составы основных профессиональных, межличностых и коммуникативных компетенций, как актуальные/значимые навыки и умения, которыми должен обладать IT-специалист в соответствующей сфере профессиональной деятельности. Среди профессиональных компетенций IT-специалиста ППС выделил наиболее актуальные компетенции, как: объектно-ориентированное программирование, проектирование архитектуры компьютерных систем, цифровые навыки и умения. По мнению преподавателей также наиболее актуальными/значимыми межличностными компетенциями для будущего IT-специалиста являются навыки решения проблем, ответственность и эмоциональный интеллект. ППС определяет среди коммуникативных компетенций следующие наиболее актуальные/значимые и относит к ним дискурсивную компетенцию, интерпретацию информации, необходимой для формирования выводов по соответствующим проблемам, обобщение и восприятие информации.

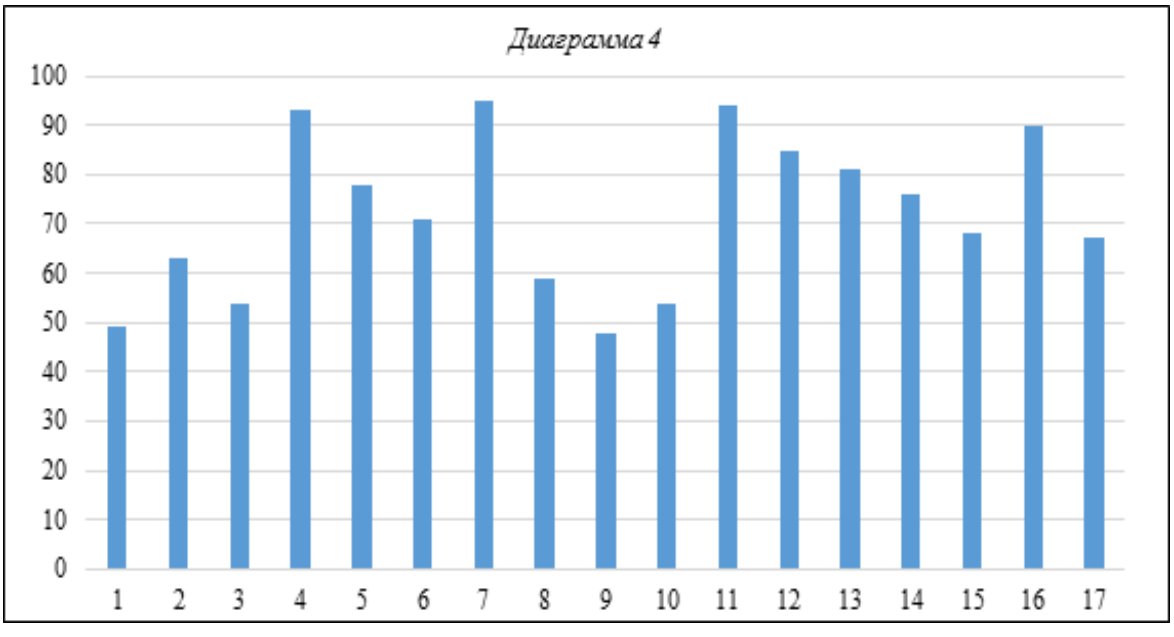

Основные коммуникативные компетенции IT-специалиста (преподаватели)

На втором этапе проанализированы ответы студентов касательно актуальности/значимости основных профессиональных, межличностых и коммуникативных компетенций. На данном этапе были определены актуальные/значимые и неактуальные/незначимые компетенции IT-специалиста, так как не все компетенции согласно результатам анкетирования, превысили пороговый уровень актуальности/значимости в 50 баллов. Следует отметить, что среди актуальных/значимых выделены компетенции с наибольшим количеством баллов и определены как наиболее актуальные/значимые компетенции IT-специалиста.

Таким образом, Диаграмма 4 «Основные профессиональные компетенции IT-специалиста (студенты)» иллюстрирует, что студенты отметили наиболее актуальные основные профессиональные компетенции

IT-специалиста следующее: знание оборудования и программ – 93 балла, объектно-ориентированное программирование – 95 баллов, разработка программного обеспечения и приложений – 94 балла. В то же время, к неактуальным/незначимым компетенциям студенты отнесли администрирование баз данных – 49 баллов, проектирование архитектуры компьютерных систем – 48 баллов.

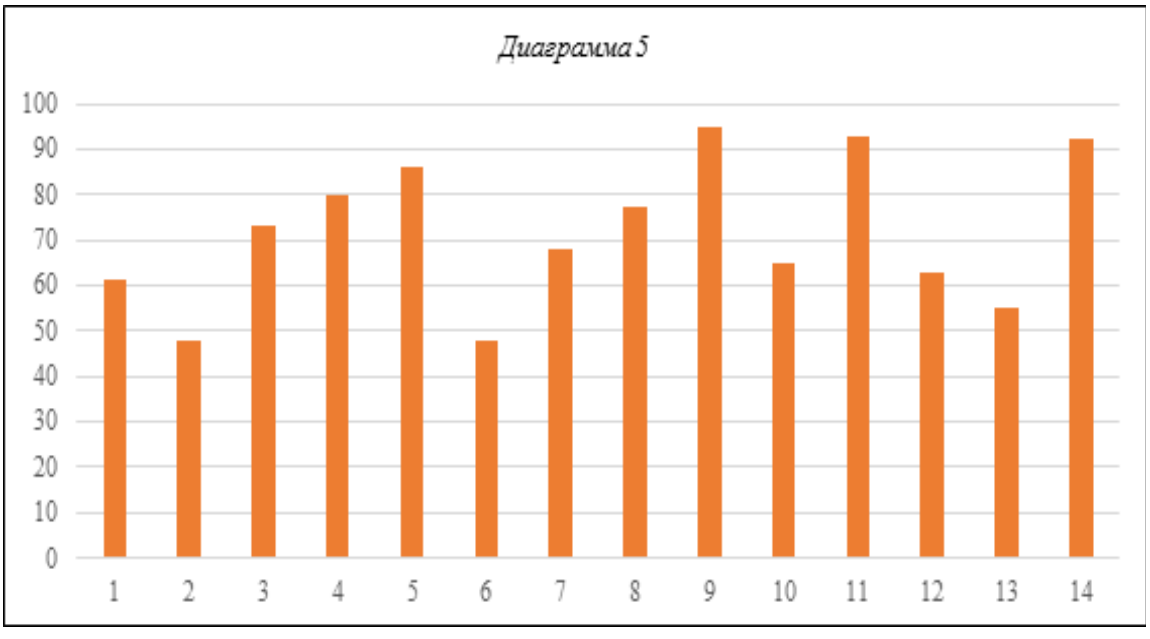

Основные профессиональные компетенции IT-специалиста (студенты)

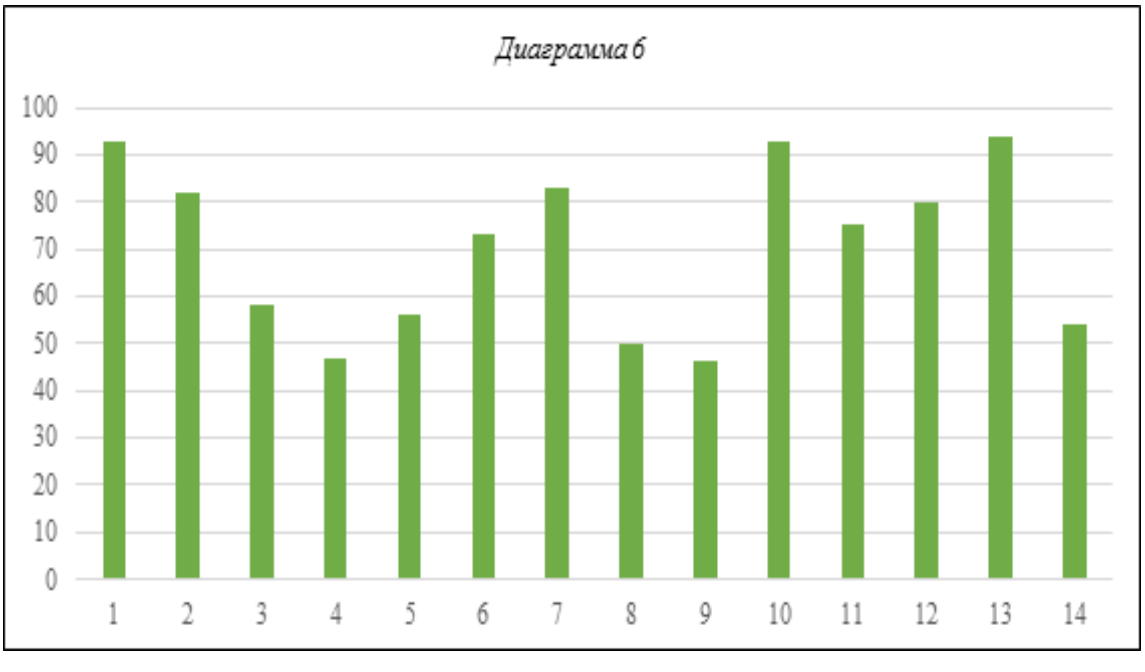
Согласно ответам студентов, представленных в Диаграмме 5 «Основные межличностные компетенции IT-специалиста (студенты)» следующие компетенции с наивысшими баллами необходимы для профессиональной деятельности и являются наиболее актуальными: ответственность – 95 баллов, работа в команде/междисциплинарной команде – 93 балла, эмоциональный интеллект – 92 балла. В то же время, по мнению студентов, восприятие разнообразия и межкультурных различий и лидерство по 48 баллов являются неактуальными/незначимыми межличностными компетенциями, по мнению студентов.

Как показано в Диаграмме 6 «Основные коммуникативные компетенции IT-специалиста (студенты)», также выявлены наиболее актуальные основные коммуникативные компетенции на основе ответов студентов, а именно дискурсивная компетенция – 93 балла, полиязычно-коммуникативная компетенция – 93 балла, стратегия контроля успешности коммуникации – 94 балла. Тогда как неактуальными/незначимыми межличностными компетенциями студенты посчитали: использование языка в социальном контексте – 47 баллов, ораторское искусство, оценив их в 46 баллов.

Тем самым, исходя из анализа анкетирования студентов можно заключить, что наиболее актуальными/значимыми профессиональными компетенциями, по их мнению, являются знание оборудования и программ, объектно-ориентированное программирование, разработка программного обеспечения и приложений. При этом, администрирование баз данных и проектирование архитектуры компьютерных систем определены студентами, как неактуальные/незначимые профессиональные компетенции. Наиболее актуальными/значимыми межличностными компетенциями по мнению студентов являются: ответственность, работа в команде/междисциплинарной команде, эмоциональный интеллект. Тогда как неактуальными/незначимыми межличностными компетенциями согласно анкетированию студентов, являются восприятие разнообразия и межкультурных различий, лидерство.

Основные межличностные компетенции IT-специалиста (студенты)

Основные коммуникативные компетенции IT-специалиста (студенты)

Также студентами выделены наиболее актуальные/значимые коммуникативные компетенции, как дискурсивная компетенция, полиязычно-коммуникативная компетенция, стратегия контроля успешности коммуникации. В то же время к неактуальным/незначимым коммуникативным компетенциям студенты относят использование языка в социальном контексте и ораторское искусство.

Таким образом, анализ анкетирования с целью определения наиболее и наименее актуальных основных профессиональных, межличностных и коммуникативных компетенций, необходимых в профессиональной деятельности будущих IT специалистов позволяет заключить, что ППС определяет все

составы компетенций, как актуальные. Это объясняется тем, что ППС считает все вышеуказанные компетенции необходимыми для успешной профессиональной деятельности.

Что касается анкетирования студентов, следует отметить, что ими определяются как актуальные, так и неактуальные компетенции IT-специалиста. Данный результат объясняется тем, что по профессиональным компетенциям студенты обучаются на различных специализациях. Относительно межличностных и коммуникативных компетенций, данный выбор студентами, скорее всего, происходит в силу определенного понимания ими ближайших тактических задач своей будущей профессиональной деятельности.

В заключении хотелось бы отметить, что проведенное анкетирование является эффективным методом определения актуальности и значимости той или иной компетенции, необходимых в профессиональной деятельности будущих IT-специалистов.

Результаты проведенного исследования могут быть использованы в теории и практике компетентностного подхода в образовании, при составлении образовательных программ, а также в применении различных интерактивных методик и технологий обучения компетенциям будущего IT-специалиста.

Список использованных источников

[1] Akinci C. and Saunders MNK Using questionnaire surveys for within-organisation HRD research. MNK Saunders MNK and P Tosey P (eds) Handbook of Research Methods on HRD Cheltenham: Edward Elgar, 2015. – 217-230.

[2] Reja U., Lozar Manfreda K., Hlebec V., and Vehovar V. Open-ended vs. Close-ended Questions in Web Questionnaires: Developments in Applied Statistics. Anuška Ferligoj and Andrej Mrvar (Editors). - Metodološki zvezki, 19, Ljubljana: FDV, 2003, University of Ljubljana, Kardeljeva ploš, Ljubljana, Slovenia.

[3] Sabo Abdullahi Y. Questionnaire Research Method: Introduction To Architectural Research Method. – Cyprus International University Institute Of Graduate Studies And Research Department Of Architecture (Arch521).

[4] Маркетинговые исследования: Учебно-методическое пособие /Состю. Куликова А.В. – Нижний Новгород: Нижегородский госуниверситет имени Н.И. Лобачевского, 2017. – 70 с.

[5] Developmental Services Human Resources Strategy. Competency Assessment Questionnaire: Administrative Positions, October 2014.

[6] Байденко В.И. Выявление состава компетенций выпускников вузов как необходимый этап проектирования ГОС ВПО нового поколения: Методическое пособие. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2006. – 72 с.

[7] Жумалиева Р.З., Кожахмет К.Т., Атымтаева Л., Джандильдинов М., Сюрмен О. Европейская модель IT-специалиста вконтексте компетентностного подхода: WorldScience. 8 (36), Vol.3, – 2018. doi:10.31435/rsglobal_ws/30082018/6072

[8] IBM Commerce. Information Technology (IT) Job Skills and Competencies Framework: Software Group, Route 100 Somers, NY 10589 U.S.A.б - January 2016.

[9] Шишов С. Е. Понятие компетенции в контексте качества образования: Стандарты и мониторинг образования. Общественная организация «Педагогическое общество России». – Москва. – 1999. – №2. – С. 71-92.

[10] Летуновский В., Новожилов Н. Профиль компетенций для ИТ-специалистов: Преподавание Информационных Технологий в России, Открытая всероссийская конференция. [Электронный ресурс]: URL: https://it-education.ru/2006/reports/Novozhilov.htm. (дата обращения 04.05.2020).

[11] Ядов В.А. Социологическое исследование: методология, программа, методы – М.: Наука, 1972.

[12] Самохина М.М. Профессиональный кодекс социолога. Кодекс социолога: Социолог в библиотеке, или библиотекарь как социолог: Практическое пособие для тех, кто хочет и любит исследовать. – М.: Рос. гос. юнош. б-ка, 2008. – С.186-194.

References

[1] Akinci C. and Saunders MNK Using questionnaire surveys for within-organisation HRD research. MNK Saunders MNK and P Tosey P (eds) Handbook of Research Methods on HRD Cheltenham: Edward Elgar, 2015. - 217-230.

[2] Reja U., Lozar Manfreda K., Hlebec V., and Vehovar V. Open-ended vs. Close-ended Questions in Web Questionnaires: Developments in Applied Statistics. Anuška Ferligoj and Andrej Mrvar (Editors). – Metodološki zvezki, 19, Ljubljana: FDV, 2003, University of Ljubljana, Kardeljeva ploš, Ljubljana, Slovenia.

[3] Sabo Abdullahi Y. Questionnaire Research Method: Introduction To Architectural Research Method. - Cyprus International University Institute Of Graduate Studies And Research Department Of Architecture (Arch521).

[4] Marketingovye issledovaniya. Sostavitel': Kulikova A.V. Uchebnometodicheskoe posobie. – Nizhnij Novgorod: Nizhegorodskij gosuniversitet im. N.I. Lobachevskogo, 2017. – 70 s.

[5] Developmental Services Human Resources Strategy. Competency Assessment Questionnaire: Administrative Positions, October 2014.

[6] Bajdenko V.I. Vyyavlenie sostava kompetencij vypusknikov vuzov kak neobhodimyj etap proektirovaniya GOS VPO novogo pokoleniya: Metodicheskoe posobie. – M.: Issledovatel'skij centr problem kachestva podgotovki specialistov, 2006. – 72 s.

[7] Zhumaliyeva R.Z., Kozhakhmet K.T., Atymtayeva L., Dzhandil'dinov M., Syurmen O. Evropejskaya model' IT-specialista vkontekste kompetentnostnogo podhoda: WorldScience. 8(36), Vol.3, - 2018. doi:10.31435/rsglobal_ws/30082018/6072

[8] IBM Commerce. Information Technology (IT) Job Skills and Competencies Framework: Software Group, Route 100 Somers, NY 10589 U.S.A.б - January 2016.

[9] Shishov S. E. Ponyatie kompetencii v kontekste kachestva obrazovaniya: Standarty i monitoring obrazovaniya. Obshchestvennaya organizaciya «Pedagogicheskoe obshchestvo Rossii». – Moskva. – 1999. – №2. – S. 71-92.

[10] Letunovskij V., Novozhilov N. Profil' kompetencij dlya IT-specialistov: Prepodavanie Informacionnyh Tekhnologij v Rossii, Otkrytaya vserossijskaya konferenciya. [Elektronnyj resurs]: URL: https://it-education.ru/2006/reports/Novozhilov.htm. (data obrashcheniya: 04.05/2020)

[11] YAdov V.A. Sociologicheskoe issledovanie: metodologiya, programma, metody - M.: Nauka, 1972.

[12] Samohina, M.M. Professional'nyj kodeks sociologa. Kodeks sociologa: Sociolog v biblioteke, ili bibliotekar' kak sociolog: Prakticheskoe posobie dlya tekh, kto hochet i lyubit issledovat'. – M.: Ros. gos. yunosh. b-ka, 2008. – S. 186 – 194.

Қазіргі IT-маманның өзекті құзыреттіліктердің жиынтығы

К.Т.Қожахмет[1], Р.З.Жумалиева[1], А.Муратқызы[1]
[1]Сүлейман Демирел атындағы Университет
(Қаскелең, Қазақстан)

Аңдатпа

Қазіргі еңбек нарығы жағдайында болашақ маманның, атап айтқанда IT-маманның өзекті құзыреттіліктерін анықтау қажеттілігі туындады. Қазіргі заманғы IT-маманның сәтті кәсіби қызметі үшін кәсіби құзыреттіліктермен қатар «жұмсақ дағдылар» да, оның ішінде тұлғааралық және қарым-қатынас құзыреттіліктері маңызды. Осы мақаланың мақсаты – сауалнама әдісін қолдана отырып, IT маманының өзекті мен маңызды және ескірген немесе маңызды емес негізгі кәсіби, тұлғааралық және қарым-қатынас құзыреттіліктерін анықтау. Бұл сауалнаманы талдау қазіргі білім беру бағдарламаларын құру және ақпараттық технологияларды оқыту саласындағы инновациялық әдістерді дамыту үшін маңызды.

Берілген жұмыс Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің «Отандық білім беруді модернизациялау жағдайында көптілді IT-маманының құзіретті инновациялық моделін әзірлеу және енгізу» атты гранттық жоба аясында жүзеге асырылып жатыр.

Түйін сөздер: құзыреттілік, құзырет, IT-маман, кәсіби құзыреттілік, тұлғааралық құзыреттілік, қарым-қатынас құзыреттілігі.

Set of relevant competencies of modern IT specialist

K.Kozhakhmet[1], R.Zhumaliyeva[1], A.Muratkyzy[1]
[1]Suleyman Demirel University
(Kaskelen, Kazakhstan)

Abstract

In the conditions of the modern labour market, there is a need to determine the relevant competencies of the future specialist, IT specialist in particular. Currently, for more successful professional activities of a modern IT specialist, such competencies are important: professional and so-called "soft-skills", namely interpersonal and communicative skills. The research purpose is to determine the relevant/significant and irrelevant/insignificant basic professional, interpersonal and communicative competencies of an IT specialist using the questionnaire method. The questionnaire analysis is practical for compiling modern educational programs and designing innovative methods in the field of information technology training.

This work is carried out within the framework of the Ministry of Education and Science of Republic of Kazakhstan grant project "Developing and implementing the innovative competency-based model of multilingual IT specialist in the course of national education system modernization".

Key words: competency; competence; IT specialist; professional competency; interpersonal competency; communicative competence.

Поступила в редакцию 24.05.2020

МРНТИ 14.35.07

Zh.A. TAJIBAYEVA[1], N.L. NAGIBINA[2], A.H.ARENOVA[1]

[1]Caspian state University of technology and engineering named after Sh.Yesenov (Aktau, Kazakhstan),
[2]Moscow Institute of psychoanalysis (Moscow, Russia)

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ADAPTATION OF STUDENTS-REPATRIATES IN THE CONDITIONS OF HIGHER EDUCATION

Abstract

The article is devoted to the urgent problem of psychological and pedagogical adaptation of repatriate students in the holistic pedagogical process of the university. The foreign and domestic experience of the organization of the process of psychological and pedagogical adaptation of student-repatriates is analyzed. According to the authors, the process of entry of repatriates into a new socio-cultural space, adaptation to the educational process, the formation of new personal qualities, all this requires psychological and pedagogical support during the studying at higher educational institution. The cultural transmission is analyzed as a process due to which culture is transmitted from previous generations to subsequent ones through studying. The features of the adaptation process, the interaction of the teacher and student in the learning process are considered.In the authors' opinion, the process of adaptation and integration of repatriate students into the educational process of a Kazakhstan university is a dynamic system based on ideas about individual experience and ways to enter another culture, and pedagogically organized activity that provides awareness and understanding of the content of the sociocultural, educational and intercultural situation . Adaptation of repatriate students to the whole educational process of the university is a complex multi-faceted process, which is necessary to build in the concept of comprehensive approach.

Key words: education, adaptation, repatriate students, psychological and pedagogical adaptation, criteria, principles, characteristics of the adaptation process, educational process, scientific analysis, theoretical foundations, comprehensive approach.

Introduction. The massive process of resettlement of ethnic Kazakhs to their historical homeland was further developed with Kazakhstan gaining independence, the beginning of notable changes in all spheres of public life and the growth of its international authority. The «State Program for the Development and Functioning of Languages in the Republic of Kazakhstan for 2011-2020» emphasizes that the repatriation process is of interest to Kazakhstan for a number of reasons, among which the main ones are the fact that Kazakh repatriates are carriers of knowledge of an original culture people and language. Therefore, their contribution to the development of national literature, art, music, science, education in their historical homeland is unconditional, which is a significant addition to the spiritual foundation of the ethnic group [1].

Socio-political changes, migration work led to the emergence in the multicultural space of Kazakhstan of such categories of a social group as repatriates. In general, over the years of independence of Kazakhstan, the number of repatriates has grown significantly and today is about a million people. As a result, the composition of ethnic Kazakhs becomes not only a significant «influential force» in a multinational country, but also a real factor in the social development of individual regions. As a result of the ever-growing flow of immigrants to Kazakhstan, the number of repatriate students in higher education is also increasing. All this suggests that the system of Kazakhstani education should be actively included in the processes of promoting adaptation and integration of such a category of students as repatriates. And these questions, special attention is found among students - repatriates in the period of adaptation to the provisions of a higher educational institution, especially the first and second courses.

Our analysis of scientific and pedagogical sources shows that the level of development of the problem of psychological and pedagogical adaptation of repatriates students under conditions of university education is not sufficient. The existing theory and practice of vocational training in higher education does not fully integrate the works revealing and concretizing the essence of the psychological and pedagogical adaptation of repatriates students, clearly defining its content, structure, as well as pedagogical conditions and the technology of their introduction into the holistic pedagogical process of the university .

The main part. The problem of adaptation of repatriate students in the context of integration and internationalization of Kazakhstan universities is still not sufficiently addressed in psychological and pedagogical science. The problem of the process of adaptation of returning students at the university, due to its social significance, is of scientific and practical interest.The questions of the social and psychological adaptation of the personality were studied in the researches of Z. Freud, E. Ekikson, L.I. Bozhevich, A.N. Leontyev, F.Z. Meerson, A.A. Rean, G. Selye and other researchers. To date, a number of theoretical approaches and practical directions have been developed to form the psychological support of the individual in his self-development and self-determination; the main description of the person as the subject of his own life is indicated (G.S. Abramova, A.G. Asmolov, V.V. Belous and others).

Topical issues for development are questions about how a person is included in various situations of a new intercultural environment, how a person transforms, rethinks reality for himself, how he overcomes obstacles that impede the implementation of his usual behavior, how a person experiences conflicts arising in the process of adaptation, the relevance of the formation of adequate self-esteem. In the course of these changes, the need to study the issues of psychological preparation of an individual to adapt to new cultural positions became even more acute. The issues of intercultural adaptation are actively studied by both domestic and foreign psychologists, but the supplement requires the determination of the most effective factors of the social and psychological adaptation of students who are repatriates, as well as the production of technologies for psychological assistance and help to repatriate students during their studies at a higher educational institution.

As known, the mechanisms of adaptation to the social environment of future specialists are laid, as a rule, during their studies at the university. The particularities of the adaptation process in universities are determined by the difference in the methods of teaching and in its organization in secondary and higher schools, which produces a peculiar negative effect, called in the teacher a "didactic barrier" between the teacher and the student. In the main, this barrier is typical for repatriate students brought up in other conditions of culture, education, valuable orientations, etc.

The problem of university adaptation, regardless of the fact who is a student, researchers have been ranked relatively long ago as one of the most urgent problems of education requiring more than a little in-depth study, just looking for productive solutions at a practical level: with serious scientific and methodological developments aimed at creating preventive programs, including methods of psychological student development [2; 3]. The difficulties of adaptation are nothing else than the difficulties of combining the efforts of a teacher and a student in the learning process. The interaction of the teacher and the student in the learning process was considered for a long time as a system in which the control functions belong to the teacher, which delayed the formation of the student's active position in the educational process and further professional activity. Now, we are faced with another problem - demanding an active student position in contrast to the «other» teaching paradigm of the country, where the repatriate came from. Repatriate students - this is a special age and social category of the population, characterized by a whole range of specific problems: changing social status and environment, entering a new ethnic and cultural environment, but rather a large, identity crisis, etc.

As a result of inadequate approaches to the organization of the educational process, aimed at solving the problems of psychological and pedagogical adaptation of repatriates, inadequate actions of teachers, students are inadequate for attention to the solution of these problems. Attempts to compensate for this perseverance do not always lead to success. It takes a long time before a repatriate student adjusts to the requirements of studying at a university. Many achieve this at an overly high price. This leads to significant differences in activity, and especially its results, when studying one and the same person in school and university. Often, the given conditions of life and activity require repatriate students to exert excessive stress, include a number of psychogenic factors that complicate the adaptation process. The new educational environment makes rather high demands on the physical, mental and social qualities of repatriate students, and many of them only end their period of maturing, and, therefore, the nervous system has not been completely stabilized. There are, in addition to the general processes of adaptation, the specifics of the adaptive entry of repatriate students to the educational field of Kazakhstan universities.

It should be noted that the psychological and pedagogical adaptation of repatriate students has common characteristics with the adaptation of Kazakhstan students, where both the social environment changes (the new composition of the group, the new teachers and the system of activity). But, we should not forget that the student-repatriate is in a non-native environment, simple contacts, even at the everyday level, are addressed for problems, require considerable effort. Consequently, if for the first ones the problem of psychological and pedagogical adaptation to the university system of education is no longer so significant (rather, it can be a professional adaptation), then for student-repatriates it is one of the most important problem including social, culturological, psychological and didactic aspects. The complexity of the process of psychological and pedagogical adaptation of student repatriates is further enhanced by a number of objective reasons. First of all, it should be noted that repatriates come from different countries, that is, from different climatic zones, are representatives of different societies with different cultures, traditions, systems of norms and values. Consequently, a large complex of both internal and external conflicts arises, which does not allow repatriate students to manage the

situation, find adequate and constructive ways to overcome them, successfully and independently get involved in the process, internal motivation of educational and professional growth.

The problem of adaptation is considered in philosophy and psychological literature in Russian and foreign studies (K.G. Jung, E. Fromm, A. Maslou, A. Camus, N.A. Berdyaev).

Adaptation is a process of changing the nature of the relationship, the student's attitude to the content and organization of the educational process in the educational institution. Mental adaptation is associated with the mental activity of a person or group and is understood as the interaction of processes of adaptation to the environment and the transformation of the environment «before oneself» [3].

Adaptation to the educational process ensures adequate interaction of the object with the social and intellectual environment of the university, the formation of new personal qualities, professional identification, suggests the formation of new social status, the development of new social roles, the acquisition of new values, understanding the significance of the traditions of the future profession.

In recent years, researchers note that the adaptive time and the level of adaptation have a great influence on the successful absorption of the educational process, psychological welfare, and the satisfaction of the personality by professional choice - on the effectiveness of the functioning of the higher education system [4].

With this adaptation should not be considered one-sidedly – only as an adaptation to a different ethnic culture. Adaptation is a complex, many-sided phenomenon, which is a variety of social, cultural, economic, and other processes. Three basic components are distinguished in its structure: adaptive situation, demand and ability [5].

The adaptive situation is caused by the new activity itself and the conditions in which it flows. If we consider this situation in more detail, we can highlight: the novelty of the student's goals; the novelty of the activity flowing within the framework of a holistic educational process of the university; the novelty of the nearest social and national environment [5].

In pedagogical literature, the problem of supporting adaptation was considered (M.R. Bityanova, B.C Kagerman, L.I. Kokhanovich, V.A. Komarov, L.P. Lazareva and others) as a system of professional activity of a psychologist, a teacher aimed at creating social and psychological conditions for successful learning and psychological development in situations of interaction in the learning process. A significant contribution to the development of the problem of psychological and pedagogical support of students during their adaptation to the multiethnic educational spaces of the university at the initial stage of training was made by many prominent Russian psychosocial scholars and teachers.

The social and psychological aspect of supporting and protecting the personality of migrant students was studied in the works of A.G. Asmolov, O.V. Gukalenko, I. S. Kon, G.V. Soldatova, E.N. Sorochinskaya, L.I. Umansky. A major contribution to this problem has been made by works that have been instrumental in creating help desk services to support and protect students 'personalities in multicultural education (L.A. Dikaya, I.V. Dubrovina, M.E. Korenevskaya, S. Mukhina).

A more effective adaptation of repatriates is hindered by cultural factors. For example, the Kazakhs of China, Mongolia and other countries that do not belong to the whole country do not speak Russian as a whole. Considering that the latter, in the long run, performs the functions of a working language in Kazakhstan, some of the arriving oralmans are mentally uncompetitive in the labor market.

In addition to the linguistic barrier, they also note the differences between foreign Kazakhs in terms of mentality and behavioral models in general. In principle, this is not surprising. Nevertheless, as a result of a long enough stay in another cultural environment, the Kazakhs, to one degree or another, had to undergo acculturation.

Kazakhstan researchers, starting from the time of the large influx of repatriates from the territory of the CIS countries, began to consider the issues of their social and cultural adaptation, interethnic integration, and ethnic-

language identification of G. Urazalieva [6], E.D. Suleimenova [7], B.N.Bokaev, Sh.K. Zharkynbekova [8], G.M. Mendikulova, O.I. Ismagulov [9], S.A. Amitev, D.B. Amantayeva [10].

Interest in the problems of intercultural adaptation was introduced into world science at the beginning of the 20th century. However, for a long time, research was carried out only by ethnologists in the study of acculturation, which R. Redfield, R. Linton and M. Herskowitz defined as «the result of a direct, long-lasting contact of groups with different cultures, expressed in a change in the patterns of culture of one or both groups»[13]. In these works, the term «intercultural adaptation», in fact, was used as a synonym for acculturation, which led to a certain confusion of understanding. Acculturation was seen as a road with a one-way movement, having passed, all immigrants came to the same result. Most modern scholars view intercultural adaptation as a separate category. They came to the understanding that it does not imply the obligation to accept the new culture as its own, but rather means the process of adaptation to it [14].

Researcher L. Thierry distinguishes the following stages of social-cultural adaptation: «honeymoon» – the beginning of studies, «cultural shock» – the second and third courses, «stabilization» – senior courses» [15]. Intercultural adaptation is closely related to the phenomenon of cultural transmission. Over the course of the 20th century, psychological science has shaped various approaches and methods of research in the field of intercultural adaptation: social (M.K.E. Berber, D.E. Durkheim, N.J. Smelzer), psychologist G.Horn, G.G. Stefanenko, I.S. Kon, J.W. Berry), anthropological (J.P. Merdock), economic (K. Marx, A. Auzan, A. Bizin, E.V. Polyakova), cultural (A.I. Kravchenko, A.Ya. Flier), biological (E. Wilson, C. Lamsden, L.L. Cavalli-Sforza).

«Cultural transmission» is defined as a process, thanks to which the culture is transmitted from previous meetings to those who follow through studying. In the opinion of A.I.Kravchenko, «cultural transmission makes such a thing as continuity possible» [17].

For the first time, the introduction of culturgen was introduced by researchers C. Lamsden and E. Wilson. According to the authors, culturgen forms a basic unit of culture and represents a certain set of types of behavior and mental phenomena that are related. Transmission in this case occurs according to epigenetic rules, i.e. the process of the interaction of genes and the environment [17].

The cultural transmission includes the processes of inculturation and socialization, in this regard, it represents a special mechanism, with the help of which a certain ethnic group transfers the main features and characteristics to the inheritance [18; 19]. This is due to the special attention of researchers in the field of psychology and ethno-psychology to the adoption of cultural transmission.

In a vertical transmission, parents pass on cultural values, skills, beliefs and motivations to their children. In this case, it is difficult to separate the cultural and biological transmissions, since we, as a rule, learn from the same people who conceived us; very often biological and cultural parents – these are the same people.

With a horizontal transmission, we learn from our peers in daily communication with them, developing from the birth of a great age; in this case, the biological and cultural transmission do not mix. In indirect cultural transmission, we are taught by other adult and public institutions (for example, a school, a university), or our own culture or other cultures [20].

If studying takes place entirely within our own or primary culture, then the term «cultural transmission» is applicable. However, if this occurs as a result of a contact with another (secondary) culture, the term acculturation is used. The last term refers to the form of transmission, which occurs as a result of the individual's contact with people (institutions), which belong to other cultures that differ from their own culture, and are influenced by them. It can be said that at the level of an individual person acculturation is a process of acquiring knowledge and skills that are necessary for living in a foreign culture. American societies distinguish the educational system as the basic

institution of cultural transmission. This point of view is associated with the specific function of educational institutions – the transfer of cultural property to the following communities through the established state forms and learning mechanisms. In accordance with the above provisions, we define cultural transmission as the basis for the successful adaptation of student-repatriates in the whole educational process of the university.

The cultural transmission of repatriates is based on the fact that foreign Kazakhs went through complex processes of adaptation to host societies and regimes, therefore, in cultural terms are speakers of different cultural meanings: valuable-motivating component of statements and judgments. The repatriates carry not only different models of the «Kazakh invariant», but also depending on the accumulated capital in the countries of the use of social and cultural capital, they interpret the repatriation process and build strategies for adaptation models [21]. In this regard, the activity of organizing the process of psychological and pedagogical adaptation of student repatriates as a whole pedagogical process of the university, we must build, basing on the deep differences between the Kazakhs in the context of the peace measuring the sense of good sense /rationality and morality from the point of view, determining the meaning of life and the essence of its existence in a series of generations.

The positive result of this process will be the formation of a national-civil identity, which includes «not only loyalty to the state, but also the sharing of relations with the citizens of the country, their relations to the community and responsibility for the fate of the country and the feelings experienced by people in connection with this (pride, resentment, disappointment, pessimism or enthusiasm). There are cognitive and regulatory elements (readiness to act in the name of these ideas and experiences)» [22].

In parallel with the issues of cultural transmission, researchers consider this phenomenon as a "cultural shock," which at the same time represents a problem in the process of social cultural adaptation, and is the initial stage of this process.

For repatriate students, a cultural shock, according to researchers Yu.N. Dorozhkina and L.T. Mazitova «consists, rather, not in the social and psychological disturbances of the personality of the adaptants, but in the inevitable collision of old and new cultural norms, and values (old, which were inherent to a foreign student, as well as to the representative he arrived)» [23].

Therefore, it can be said that here the cultural transmission is based on the transfer of the binary culture: the original Kazakh (cultivated by families that preserved the Kazakh cultural values from the immigrant ancestors during the period of collectivization) and and Chinese (with the preservation of the language, but having a specific dialect, but with other values).

Researchers of the Republic of Kazakhstan in recent years have intensified their work by examining various aspects of the adaptation and integration of repatriates, including issues of cultural transmission as an important link in the entry of different communities of repatriates to the ethnic-national community (Kasymova D.B, Shalkharbekova N.A., Kalysh A., etc.) [24; 25; 26; 27].

For the study and analysis of data on repatriation problems, conferences of different levels are held. For example, in 2017, the international scientific-practical conference «Actual problems of adaptation and integration of repatriates» was held. At the conference, the research of Kazakh and foreign scientists was discussed dedicated to the problems of social and cultural adaptation of repatriates in the context of modern migratory processes, linguistic preparation of young people repatriates in conditions of high school and universities,methods of teaching a second (foreign) language and intercultural communication [28].

Currently, various diverse studies on the problems of social adaptation and migratory processes have been published. The scientific papers devoted to this problem study the social, personal aspects of adaptation (S. Zh. Turkpenbaeva, A.K. Turlybekova, A.K. Esengalieva, B.N. Kylyshbaeva, R.Kh. Suleime-nova), the social-philosophical

analysis of the repatriation process in the dynamics of its deployment in the world and modern Kazakhstan is considered, is the work of M.K.Kakimzhanova.

Separate scientific articles on the adaptation of ethnic repatriates in the modern Kazakhstan society were studied by such researchers as A.K. Galimova, A. Kalmyrzaev, B.I. Rakisheva, S.Zh. Tazhibaeva. At the same time, it can be said that these are only separate scientific papers or articles by philosophers, psychologists, socialists, linguists, who reflect only a small part of the problems associated with ethnic identification in Kazakhstan. In the works of S.A. Nurgalieva community presents the theoretical basis for the adaptation of repatriates, describes the structure and content of the main components of the successful model of the adaptation process for the learning of oralmans [29]; in study O. B. Altynbekova analyzes the issues of the linguistic situation in Kazakhstan and the impact of the repatriation of oralmans on this process [31], in an article by Sh.K. Zharkynbekov, M.B. Nurtazina, A.A.Tynyshbaeva [32] considers the problems of the socio-cultural adaptation of repatriates, to teach students-oralman vocational education in Russian.

On the basis of this material, it is possible to conclude that the adaptation of repatriate students to the whole educational process of the university is a complex, multidimensional process. At the same time, adaptation does not come down only to adapt to the new conditions in the university – it suggests the development of a repatriate student as a person in the title culture. Adaptation makes it possible not only to adapt a person to new conditions, but also to define new driving models when passing existing difficulties. Due to adaptation, the lack of traditional conditions in the new environment is lacking, it creates the opportunity for the best activity of the person in the new environment [4].

In general, it is possible to state that in the foreign and domestic experience of the organization the process of psychological and pedagogical adaptation of student-repatriates, there are positive trends associated with the effect of integrating the results of philosophical, anthropological, sociological, psychological and pedagogical studies, with the refinement of the concepts of «adaptation" and "adaptive process» with the use of various trends in the development of science and technology.

As a basic tendency of foreign and domestic experience of successful organization of the process of psychological and pedagogical adaptation of student-repatriates, in the whole pedagogical process of the university, it is possible to distinguish the following principles:

– the principle of humanization of a holistic educational process in a university, according to which a student-repatriate is considered as a subject of life, as a free and spiritual person with the ability to self-determination and self-development;

– The principle of feedback, contributing to the improvement of the process of adaptation of students-repatriates of junior courses at the university;

– the principle of personal activity in learning to increase the level of personal activity of not only students, but also teachers;

– the principle of individual-personal approach, determining the position of the repatriate student in education, which means recognition of him as an active subject of the educational process.

The solution to the problem of integrating student-repatriates is to ensure that the educational space is saturated with examples of communicative tolerance, which promotes cultural and educational purposes. Achievement of the result is due to the need to use intercultural communication as a condition for successful mastery of the requirements of future professional activity: peace-keeping, moral and professional.

According to all this, in our opinion, the following indicators are the criteria for adaptation of a repatriated student to a social - cultural university environment:

– the ability to evaluate the conditions of the environment;

– the ability to control your needs;

– mastery of competencies corresponding to the required level;

The simultaneous recognition of the community with the student team and ethnic-national identification with the environment.

Adaptation to the group, as it seems to us, consists of two stages:

– internationalization of group norms, goals, values;

– compliance with group requirements and expectations.

In accordance with these stages and criteria for the psychological and pedagogical adaptation of a repatriated student to a university environment, we have formulated the phenomenal characteristics of the presence of an adaptive process:

1. Optimal interaction between repatriate students and representatives of the host culture.

2. Transformation of the social and cultural identity of a repatriate student.

3. Tolerant attitude to the host culture in an educational environment.

4. Attributive indicators of the adoption of the title culture: positive emotional status, wearing elements of national clothing, the demonstration of valuable significance to the titular culture and language, etc.

5. The desire for self-actualization in the educational process and the satisfaction of educational and cognitive activities within the walls of a higher educational institution.

Conclusion. The result of psychological and pedagogical adaptation of student-repatriates will be the achievement of psychological satisfaction within the framework of the «host» culture. This is expressed in good health, psychological well-being, in a clear and distinctly co-ordinated sense of personal or cultural identity.

The process of adaptation and integration of returning students into the educational process of a Kazakhstan university is a dynamic system based on ideas about individual experience and ways to enter a different culture, and pedagogically organized activity that provides awareness and understanding of the content of the sociocultural, educational and intercultural situation.

References

[1] Gosudarstvennaia programma razvıtiia i funksionirovania yasykov v Respublike Kazakhstan na 2011-2020 hody. [The state program for the development and functioning of languages in the Republic of Kazakhstan for 2011-2020] Astana. Publisher “Adilet”. Information and legal system of normative legal acts of the Republic of Kazakhstan. Retrieved from http://adilet.zan.kz/rus/search/docs/fulltext [in Russian].

[2] Redko L.L., Lobeyko Yu.A. (2008). Psihologo-pedagogicheskaya podderzhka adaptatsii studenta-pervokursnika v vuze [Psychological and pedagogical support for the adaptation of a first-year student at a university: a teaching aid]. Moscow: Ileksa [in Russian].

[3] Mihaylyuk Yu.V.. Psihologicheskie osobennosti adaptatsii studentov-pervokursnikov k obucheniyu v BGMU. [Psychological features of the adaptation of first-year students to study at BSMU. http://elibrary.miu.by/conferences/item.npsmu-apn-xxi/issue.ii/article.14.html /(date of request 20/02/2020)

[4] Salmanova, D.A. (2017). Psihologo-pedagogicheskie aspektyi adaptatsii studenta v vuze [Psychological and pedagogical aspects of student adaptation at a university] Proceedings of the Aspects and trends of pedagogical science: materials of the II Intern. scientific conf. (St. Petersburg, July 2017). St. Petersburg.: svoe isdatelstvo [in Russian].

[5] Baymukhanova, A.M., Baymukanova, M.T., & Nurlanova S.S.(2016) Problems of adaptation of University graduates to professional work. Bulletin of the Karaganda University, «Pedagogy» series. 4, 128-133 [in Russian].

[6] Melnik, S.N. (2004). Psihologia lichnosti [Psychology of personality]. Vladivostok [in Russian].

[7] Urazalieva G.K. Kazahstanskaya identichnost kak faktor mezhetnicheskoy integratsii [Kazakhstan identity as a factor of interethnic integration] http://gu.interro.ru/2009/07/06/24#more-24 (date of request 24/02/2020)

[8] Suleymenova E.D (2010). Tempora mutantur, et nos mutamur in illis: etnicheskaya i yazyikovaya identichnost molodezhi [Tempora mutantur, et nos mutamur in illis: ethnic and linguistic identity of young people] Dinamika yazykovoi sityasii v Kazakhstane /Dynamics of the linguistic situation in Kazakhstan/under the general editorship of E.D.Suleimenov., Almaty [in Russian].

[9] Bokaev B.N. &Zharkyinbekova Sh.K. (2011). Repatriantyi Kazahstana: etnoyazyikovaya identifikatsiya i integratsiya v obschestvo [Repatriates of Kazakhstan: ethnic-language identification and integration into society] Moscow: sosiologicheskie issledovania, 11, 54-61[in Russian].

[10]Mendikulova G.M, & Ismagulov O.I. (2008). Teoreticheskie i prakticheskie aspektyi protsessa adaptatsii repatriantov v Kazakhstane: nauchno-issledovatelskiy otchet [Theoretical and practical aspects of the process of adaptation of repatriates in Kazakhstan: scientific and research report], Almaty [in Russian].

[11]Amitov, S.A., & Amantaeva Dzh.B. (2016). Osobennosti sotsialnoy adaptatsii etnicheskih migrantov (repatriantov) kak novoy marginalnoy gruppyi v strukture kazahstanskogo obschestva k sotsialno-kulturnoy srede [The features of social adaptation of ethnic migrants (repatriates) as a new marginal group in the structure of the Kazakh society to the social and cultural environment], Almaty,Vestnik KazNU, seria Psihologia, Vol.58, 3,113-119[in Russian].

[12] Abildina, G.S. (2017) Sotsiokulturnaya i yazyikovaya adaptatsiya detey-repatriantov v usloviyah sovremennogo Kazakhstana [Socio-cultural and linguistic adaptation of children-repatriates in the conditions of modern Kazakhstan]. Proceedings of the scientific-practical International Conference: Actual problems of adaptation and integration of repatriates (p 220), Astana: KazServisePrint LTD [in Russian].

[13] Agmanova, A.E. (2017). Kulturno-yazyikovaya adaptatsiya repatriantov-kazahov v usloviyah vuzovskogo obucheniya [Cultural and linguistic adaptation of repatriate kazakhs under the conditions of higher education] Proceedings of the scientific-practical International Conference: Actual problems of adaptation and integration of repatriates (p.p.15-21), Astana: KazServisePrint LTD [in Russian].

[14] Berry, J.W.(1997) Immigration, acculturation and adaptation., Applied Psychology: An International Review. (p.p 5 – 68)

[15]Ady, J.C. Toward a differential demand model of sojourner adjustment. Intercultural communication theory /R.L. Wiseman (Ed.), Thousand Oaks: (p.p.92-193).

[16] Thierry, L . (2012). Sosiokulturnaya adaptasia inostrannyh studentov, obuchaushihsia v rossiyskih vuzah [Socio-cultural adaptation of foreign students studying in Russian universities]. Extended abstract of candidate's thesis. Nizhny Novgorod [in Russian].

[17] Kravchenko, A.I. (2011) Osnovnyie prinsipy veberovskoy methodology [The basic principles of the Weberian methodology] Vestnik Moskovskoho universiteta – Bulletin of the Moscow University, 18, 153-171[in Russian].

[18] Lamsden, C., & Gushurst A. (1991). Genokulturnaya evolusia:chelovecheskiy rod v stanovlenii [Genocultural evolution: a human race in the making] Moskov: Chelovek[in Russian].

[19] Pirnazarova, M.M. (2013) Osobennosti prosesa inkulturasii v detskom vozraste [The particularities of the process of inculturation in childhood] Pedagogika i psihologiya :metodika i problemy prakticheskoho primehehiya – Psychology and pedagogy: Methodology and problems of practical application,30, p. 62-66[in Russian].

[20] Martinevich, N.V. (2012) Obrazovanie kak prosses sosializasii I inkulturasii lichnosti [Education as a process of socialization and inculturation of a person] Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo universiteta kultury i iskusstva – Bulletin of Moscow State University of Culture and Arts.,4, (p.p 136-139) [in Russian].

[21] Seydimbek, A. (2001) Mir kazakhov. Etnokultyrologicheskoye pereosmysleniye [World of Kazakhs. Ethnic and cultural rethinking]. Almaty:Rauan [in Russian].

[22] Drobizheva, L. (2008) Nasionalno-grazhdanskaya i etnicheskaya identichnost: problemy pozitivnoi sovmestimosti [National-civic and ethnic identity: problems of positive compatibility] Moscow: IS RAN [in Russian].

[23] Dorozhkin, Yu.N., & Mazitova, L.T. (2007) Problemy sosialnoy adaptasii inostrannyh studentov [Problems of social adaptation of foreign students] Sosialogicheskoye issledovanie – Case Studies.3, 76. [in Russian].

[24] Agmanova, A.E. (Eds). (2017). Aktualnye problemy adaptasii i integrasii repatriantov: sbornik materialov mezhdunarodnoi naucho-prakticheskoi konferensii [Actual problems of adaptation and integration of repatriates: a compilation of materials from the international Proceedings of the scientific-practical International Conference: scientific and practical conference. Astana: KazServisePrint LTD [in Russian].

[25] Zavalko, N.A., Nurgalieva, S.A., & Bokaev, B.N. (2010) Pedagogicheskoie coprovozhdeniye adaptasii oralmanov v obrazovatelnom prostranstve Kazakhstana [The pedagogical device of adaptation of the oralmans in the educational space of Kazakhstan] Almaty, Kitap [in Russian].

[26] Altynbekova, O.B. (2010). Vliyaniye repartriasii oralmanov na yazykovuyu situasiyu v Kazakhstane [The impact of repatriation of oralmans on the linguistic situation in Kazakhstan] Proceedings from Linguistic Policy and Social and Legal Aspects of the Adaptation of Migrants: Problems, Implementation, Perspective 10: III Mezhdunarodnaia nauchno-prakticheskaia konferentsiia – 3nd International Scientific and Practical Conference. (pp. 10-14) Tyumen [in Russian].

[27] Tynyshbaeva. A.A., Zharkynbekova Sh.K., & Nurtazina M.B. (2005) Integrasionnie programmy dlya detei i 6.semi etnicheskih repatriantov [Integrated programs for children and families of ethnic repatriates] Proceedings from Social Modernization of Kazakhstan: Problems and Prospects. I Mezhdunarodnaia nauchno-prakticheskaia konferentsiia – 1st International Scientific and Practical Conference. (pp. 166-171) Astana: L.N.Gumilyov ENU [in Russian].

[28] Kassen G.A., Seyilbekova N.Zh. Prosses inkultyrassii repatriantov: sravnitelnyi analis //Pedagogika i psihologia. – 2016. – №2 (27). – С.5-17.

Список литературы

[1] Государственная программа развития и функционирования языков в Республике Казахстан на 2011-2020 годы. – Астана: Адилет. – 2011. – № 110. – С.337.

[2] Редько Л.Л. Психолого-педагогическая поддержка адаптации студента-первокурсника в вузе: Учеб. пособие /Л.Л. Редько, Ю.А. Лобейко. – Москва: Илекса, 2008. – 296 с.

[3] Михайлюк Ю.В. Психологические особенности адаптации студентов-первокурсников к обучению в БГМУ. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://elibrary.miu.by/conferences!/item.npsmu-apn-xxi/issue.ii/article.14.html.(дата обращения 20.02.2020).

[4]Салманова Д.А. Психолого-педагогические аспекты адаптации студента в вузе /Аспекты и тенденции педагогической науки: материалы II Международной научной конференции (июль, 2017 года). – Санкт-Петербург: Свое издательство, 2017. – С.76-79.

[5] Баймуханова А.М. Проблемы адаптации молодых специалистов выпускников к профессиональной деятельности /А.М. Баймуханова, М.Т. Баймуканова, С.С.Нурланова //Вестник КарГУ, Педагогика. – 2016. – №1(81). – С. 128-133.

[6] Мельник С.Н. Психология личности /С.Н. Мельник. – Владивосток, 2004. – 99 с.

[7] Уразалиева Г.К. Казахстанская идентичность как фактор межэтнической интеграции [Электроный ресурс] Режим доступа: http://gu.interro.ru/2009/07/06/ 24#more-24]. (дата обращения 24.02.2020).

[8] Сулейменова Э.Д. Tempora mutantur, et nos mutamur in illis: этническая и языковая идентичность молодежи /Э.Д. Сулейменова /Под ред. Э.Д. Сулейменовой. – Алматы, 2010. – С.86

[9] Бокаев Б.Н. Репатрианты Казахстана: этноязыковая идентификация и интеграция в общество /Б.Н. Бокаев, Ш. Жаркынбекова //Социологические исследования. – 2011. – №11. – С.54-61.

[10] Мендикулова Г.М. Теоретические и практические аспекты процесса адаптации репатриантов в Казахстане: научно-исследовательский отчет /Г.М. Мендикулова, О.И. Исмагулов //Научно-исследовательский отчет – Алматы, 2008. – С.42.

[11] Амитов С.А. Особенности социальной адаптации этнических мигрантов (репатриантов) как новой маргинальной группы в структуре казахстанского общества к социально- культурной среде /С.А. Амитов, Дж.Б. Амантаева //Вестник КазНУ. Серия психологии и социологии. – 2016. – Т.2. – №3. – С.113-119.

[12] Абильдина Г.С. Социокультурная и языковая адаптация детей-репатриантов в условиях современного Казахстана /Актуальные проблемы адаптации и интеграции репатриантов: Материалы межд.научно-практ. конференции. – Астана: KazServisePrint LTD, 2017. – С.5-12.

[13] Агманова А.Е. Культурно-языковая адаптация репатриантов-казахов в условиях вузовского обучения / Актуальные проблемы адаптации и интеграции репатриантов: Материалы межд.научно-практ.конференции. – Астана: KazServisePrint LTD, 2017. – С.15-21.

[14] Berry J.W. Immigration, acculturation and adaptation /J.W. Berry //Applied Psychology: An International Review. – 1997. – №46. – P.5-68. – P.7.

[15] Ady J.C. Toward a differential demand model of sojourner adjustment/ J.C. Ady //Intercultural communication theory /R.L. Wiseman (Ed.). – Thousand Oaks: Sage, 1995. – P. 92-114.

[16]Тьерри Л. Социокультурная адаптация иностранных студентов, обучающихся в российских вузах: Автореф. дис. …канд. социол. наук: спец. /Л. Тьерри. – Нижний Новгород, 2012. – 24 с.

[17] Кравченко А.И. Основные принципы веберовской методологии /А.И. Кравченко //Вестник Московского университета. Серия 18: Социология и политология. – 2011. – №4. – С.153-171; С.160.

[18] Ламсден Ч. Генно-культурная коэволюция: человеческий род в становлении /Ч.Ламсден, А. Гушурст // Человек. – 1991. – №3. – С.19.

[19] Пирназарова М.М. Особенности процесса инкультурации в детском возрасте /М.М. Пирназарова // Психология и педагогика: Методика и проблемы практического применения. – 2013. – №30. – С.62-66.

[20] Мартинович Н.В. Образование как процесс социализации и инкультурации личности /Н. В. Мартинович //Вестник МГУКИ. – 2012. – №4 (48). – С.136-139.

[21] Сейдимбек А. Мир казахов. Этнокультурологическое переосмысление /А.Сейдимбек. – Алматы: Рауан, 2001. – 6 с.

[22] Дробижева Л. Национально-гражданская и этническая идентичность: проблемы позитивной совместимости /Л. Дробижева //Россия реформирующаяся. – М.: ИС РАН, 2008. – Вып.7. – С.218.

[23] Дорожкин Ю.Н. Проблемы социальной адаптации иностранных студентов /Ю.Н. Дорожкин, Л.Т. Мазитова //Социологические исследования. – 2007. – №3. – С.76.

[24] Актуальные проблемы адаптации и интеграции репатриантов: Сборник материалов межд.научно-практ.конференции /Под. ред. А.Е. Агманова. – Астана: KazServisePrint LTD, 2017. – 220 с.

[25] Завалко Н.А. Педагогическое сопровождение адаптации оралманов в образовательном пространстве Казахстана: Монография /Н.А.Завалко, С.А.Нургалиева, Б.Н. Бокаев – Алматы: Китап, 2010. – 160 с.

[26] Алтынбекова О.Б. Влияние репатриации оралманов на языковую ситуацию в Казахстане /Языковая политика и социально-правовые аспекты адаптации мигрантов: проблемы, реализация, перспектива: Материалы III Межд.научно-практ.конференции. –Тюмень (Россия), 2010. – С.10-14.

[27] Тынышбаева А.А., Жаркынбекова Ш.К., Нуртазина М.Б. Интеграционные программы для детей и семьи этнических репатриантов /Социальная модернизация Казахстана: Проблемы и перспективы: Материалы I Межд.научно-практ.конференции. – Астана: ЕНУ им. Л.Н.Гумилева, 2005. – С.166-171.

[28] Касен Г.А., Сейилбекова Ж.Н. Процесс инкультурации репатриантов: сравнительный анализ //Педагогика и психология, – 2016. – №2 (27). – С.5-17.

ЖОО-да оқыту жағдайында оралман-студенттердің психологиялық-педагогикалық бейімделуі

Ж.А. Тәжібаева[1], Н.Л. Нагибина [2], Аренова А.Х.[1]
[1]Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті (Ақтау, Қазақстан),
[2] Moscow Institute of psychoanalysis (Moscow, Russia)

Аталған мақалада студенттердің ЖОО-дағы тұтас педагогикалық үдерісінде психологиялық-педагогикалық бейімделуінің өзекті мәселелері қарастырылды. Соның ішінде студенттердің психологиялық-педагогикалық бейімделу процесін ұйымдастырудың шетелдік және отандық тәжірибесі талданды. Авторлардың пікірінше, жаңа әлеуметтік-мәдени кеңістікке кіру үдерісі, білім беру процесіне бейімделуі, тұлғаның жаңа қасиеттерін қалыптасуы, осының барлығы ЖОО-да оқыту кезеңінде психологиялық-педагогикалық қолдауды талап етеді. Яғни, мәдени трансмиссия – процесс ретінде талданады, сондықтан мәдениет алдыңғы ұрпақтан кейінгі ұрпаққа оқу арқылы беріледі. Сонымен бірге, бейімделу үрдісінің ерекшеліктері, оқыту процесінде оқытушы мен студенттің өзара әрекеттесуі қарастырылады. Авторлардың пікірінше, оралман студенттердің Қазақстандық ЖОО-ның білім беру процесіне бейімделуі мен кірігуі, жеке тәжірибе мен басқа мәдениетке кіру тәсілдері туралы ұғымдарға және әлеуметтік-мәдени, білім беру, сонымен қатар мәдениетаралық жағдайдың мазмұнын түсіну мен сезінуді қамтамасыз ететін педагогикалық ұйымдастырылған іс-әрекетке негізделген динамикалық жүйе болып табылады. Студенттердің ЖОО-дағы тұтас педагогикалық үдерісіне бейімделуі кешенді тәсіл тұжырымдамасы құруды қажет ететін күрделі және көп аспектілі процесс.

Тірек сөздер: білім, бейімделу, оралман-студент, психологиялық-педагогикалық бейімделу, өлшемдер бейімделу процесінің принциптері, сипаттамалары, білім беру үдерісі, ғылыми талдау, теориялық негіздері, кешенді тәсіл.

Психолого - педагогическая адаптация студентов-репатриантов в условиях обучения вузе

Ж.А. Таджибаева[1], Н.Л. Нагибина [2], АреноваА.Х.[1]
[1]Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга имени Ш. Есенова (Актау, Казахстан),
[2]Московский институт психоанализа (Москва, Россия)

Статья посвящена актуальной проблеме психолого-педагогической адаптации студентов-репатриантов в целостном педагогическом процессе вуза. Анализирован зарубежный и отечественноый опыт организации процесса психолого-педагогической адаптации студентов-репатриантов. По мнению авторов, процесс вхождения репатриантов в новое социально-культурное пространство, адаптация к образовательному процессу, формирование новых качеств личности, все это требует психолого-педагогического сопровождения в период обучения высшем учебном заведении. Анализируется культурная трансмиссия, как процесс, благодаря которому культура передается от предшествующих поколений к последующим через обучение. Рассматриваются особенности процесса адаптации, взаимодействие преподавателя и студента в процессе обучения. На взгляд авторов, процесс адаптации и интеграции студентов-репатриантов в образовательный процесс казахстанского вуза представляет собой динамичную систему, основанную на представлениях об индивидуальном опыте и способах вхождения в другую культуру, и педагогически организованную деятельность, обеспечивающую осознание и понимание содержания социокультурной, образовательной и межкультурной ситуации. Адаптация студентов-репатриантов к целостному педагогическому процессу вуза – это сложный многоаспектный процесс, который необходимо строить в концепции комплексного подхода.

Клювые слова: образование, адаптация, студенты-репатрианты, психолого-педагогическая адаптация, критерии, принципы, характеристики адаптационного процесса, образовательный процесс, научный анализ, теоретические основы, комплексный подход.

Поступила в редакцию 18.04.2020

МРНТИ 20.23.19

D.A.AYAZBAYEV [1], A.MURATKYZY[1], R.Z.ZHUMALIYEVA[1]

[1]Suleyman Demirel University (Kaskelen, Kazakhstan)

WORD EMBEDDING IN TEACHING RESEARCH WRITING

Abstract

In research writing as a scientific basis in education, some mistakes related to choosing appropriate term or definition take place. This research discusses the solving such problem by using word embedding in the Research Writing discipline. This is a word representation form, where one word has a vector and its coordinates. The words with close meaning have similar direction, showing lexical compatibility. To calculate lexical relations, the cosine of the angle between two words' vectors are considered. Value of highly compatible word combinations is equal to 1. On the other hand, lexically incompatible words should approximately have value -1.

To test the system the text of the Constitution of the Republic of Kazakhstan was used. Particularly, words which are not related to meaning of article of the Constitution were inserted, and the system had to identify that inserted words. The system for some words showed high accuracy, however some words showed low accuracy. It is suggested that such factor was because even inserted words were not related in meaning, they could be lexically compatible with their neigh bors.

This research is carried out within the framework of the Ministry of Education and Science of Republic of Kazakhstan grant project "Developing and implementing the innovative competency-based model of multilingual IT specialist in the course of national education system modernization".

Key words: lexical compatibility of words, neural network, Skip-gram model, vector of word.

Introduction. The process of writing research papers plays a great role in education, forming scientific basis for a speciality. However, sometimes in research writing, there are mistakes in choosing appropriate term or definition. Such problem can be solved by checking the terms for being suitable in a definite context. One of the methods is word embedding, which is a form of word representation. While processing, word embedding convert words into vectors. Each one of the vectors has own coordinates, which helps to identify it. So, words with close meanings should be in about the same direction. In addition, when word embedding determines the coordinates of a word vector, the lexical combination with another word is considered. This helps to choose the most appropriate term regarding meaning and context. It is necessary to highlight that it can be taught in Research Writing discipline and improve the scientific works of the students

Literature review. Word embedding can be used in many different areas. For example, Bondareva and Lagerev used word embedding to get people's opinions [1, PP.10-15]. Furthermore, Wohlgenannt and others used such process to determine the interaction of the characters, i.e. the social network, in the books [10, PP.18-25]. Mikolov suggested to use word embedding in machine translation, saying that learned structure of word relationships in one language often correlates with another language [7]. Further research of Kusner and others implies implementing such method in identifying not just similarity between words, but also documents [4].

Analysing the last research and experiments, it can be made a block diagram of the word embedding process, which is shown in Figure 1.

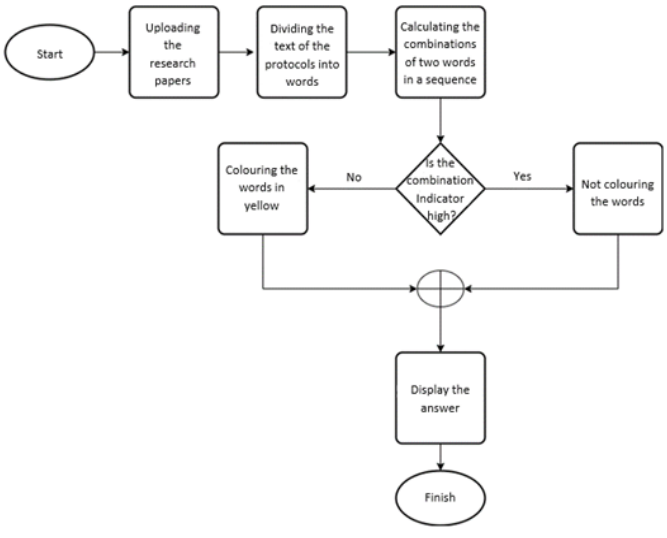

Figure 1. **Block diagram of the project**

As shown in Figure 1, the system begins with the uploading the research papers, so system has a dictionary of word vectors. If the vectors of two words are known, it gives opportunity to calculate the lexical combination of those words.

Materials and methods. There are several models that turn a word into a vector. For example: Skip-gram, continuous bag of words, GloVe. In this research, the Skip-gram model was used for determining and converting the vector of a word by the help of a neural network [5]. The Skip-gram model determines the probability of occurrence of a given word within the context of neighbouring words. To determine the vector of a word in such network, it is needed to go through following steps: [2;3;6]

1) To determine the word of the vector, extract the sentences in which it occurs from the corpus. Then repetitive words from those sentences should be removed. The rest of the words forms the input layer of the neural network. The structure of the neural network is shown in Figure 2.

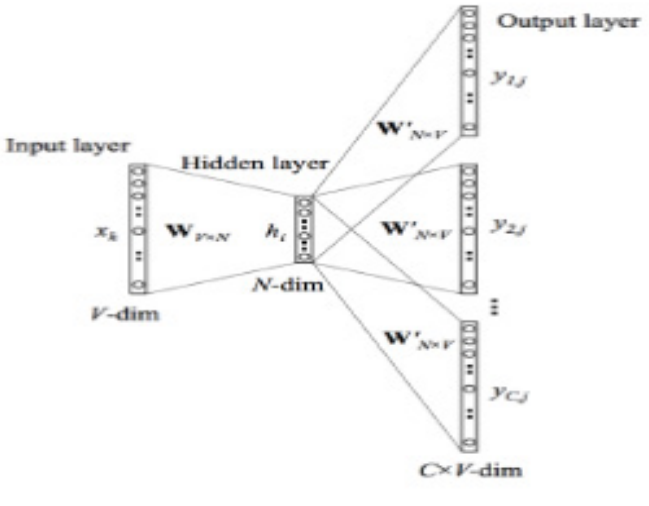

Figure 2. **The structure of Skip-gram's neural network**

Here:

x – are the neurons of the input layer.

W – weights between neurons.

h – neurons of the latent layer.

y – neurons of the output layer.

V – number of different words.

C is the number of neighbours of the word, the vector of which is needed to determine (window size).

One neuron corresponds to each word in the input layer.

2) All neurons except the neuron of the word selected for the search receive a value of 0. The neuron of the word selected for the search is equal to 1.

3) In a neural network, all weights are assigned between 0 and 1. The weights can be different in the input and latent layers, latent and output layers.

4) Enter the values of all neurons in the input layer and multiply it by the weights in the latent layer.

$$h=x^T W \quad (1)$$

5) The values of the neurons in the output layer are determined by the following formula:

$$u=h W^T \quad (2)$$

W – the weight between the latent layer and the output layer.

6) The values of the neurons of the output layer are converted to the probabilities with the softmax function. The following formula is used for this:

Here:

wc,j – the j-word in the c-context in the output layer.

wo,c – the c-word in the output layer.

wi – the word of the vector to be defined in the input layer.

yc,j – the occurrence probability of the j-word's neighbour in the c-context.

In a neural network, the number of neighbours of the word, the vector of which is needed to determine, defines the number of the context. Each context corresponds to one neighbour.

7) For each neuron in the output layer, the prediction error is calculated:

If the j-word in the c-context is a neighbour of the c-context, tc,j is equal to 1. It is 0 in rest cases.

8) All errors in the words of the output layer are added:

$$EI_j = \sum_{c=1}^{C} e_{c,j} \quad (5)$$

Here:

C – number of the context.

9) All weights in the neural network are updated with the following formula:

□w_(i,j)□^((new))=□w_(i,j)□^((old))-α □EI□_(j) h_i (6)

Here:

α – learning rate.

wi,j(new) – new weight.

wi,j(old) – old weight.

hi – the value of the neuron of the latent layer.

10) Repeat steps 4-9 until the neural network error is low.

In this research, the cosine of the angle between the vectors of the two words was calculated to determine the lexical combination of the two words. The closer the meanings of the two words are [8;9], or the larger the lexical combinations, the larger the value of the cosine. The cosine of the angle between the two vectors is calculated by the following formula:

cos□□(α)=□ (a_1 b_1+a_2 b_2+...+a_n b_n)/(√(a_1^(2) □+a□_2^2 □…+a□_n^2) √(b_1^(2) □+b□_2^2 □…+b□_n^2)) (7)

Here:
n – the size of the vector.
In this research, n was equal to 100.

Results and discussion. For checking the lexical combinations of words, the Constitution of the Republic of Kazakhstan was chosen as a text with stable word combinations. When writing a new word between the words of subparagraph 1 of Article 90, the system had to find that new word. To find a new word, the cosines between the vectors of the words were calculated. There were words to the right and left of the new word. If the cosines of the words entered to the left or right of the new word were smaller than the cosines of the other words, the system was considered to have found the new word entered. Table shows the accuracy of the system.

Table 1

System accuracy

Word	Accuracy
Green	57.14%
Cow	100%
Wolf	100%
Pen	71.43%
Computer	57.14%
Astronaut	28.57%
Automobile	14.29%
Airplane	71.43%
Iron	71.43%
Aluminum	85.71%

To calculate the accuracy of the system, a new word was placed between the different words in subparagraph 1 of Article 90. As shown in Table 1, the system returned with different accuracy. Only the words cow and wolf showed 100% accuracy. Because these words are not lexical combinations with the words of subparagraph 1 of Article 90 (for example: *Republican cow, official cow*). However, for some words, the accuracy of the system was low. This is because those words can be lexically combined with the word on the right or left, even if their meaning does not correspond to subparagraph 1 of Article 90. For example, the word airplane can be lexically combined with the word *former,* the word astronaut with the *official.*

Conclusion. As mentioned above, word embedding has its drawbacks. For example, to determine the lexical combinations of words, all the words of the Constitution must be in the dictionary. However, the lexical combinations of the words of these vectors can be influenced by the words before and after them. Therefore, phrase embedding should be used to increase the accuracy of the system.

Such method can help to raise the quality of research writing in any field and it can be taught as a separate discipline for improving scientific basis of the specialists. However, this process takes a lot of time to upload as many as possible texts in the corpus for further dictionary forming. This research needs more time and experiments in the future.

References

[1] Bondareva I.V., Lagerev D.G. Issledovanie metodov vektornogo predstavlenija tekstovoj informacii dlja reshenija zadachi analiza tonal'nosti /Informacionnye tehnologii intellektual'noj podderzhki prinjatija reshenij: Vserossijskaja nauchnaja konferencija – Ufa-Stavropol, 2018. – 10-15 p.

[2] Exploring Kotlin. Backpropagation Step by Step. [Electronic resource] URL: https://hmkcode.com/ai/backpropagation-step-by-step/ (accessed date: 10.06.2020).

[3] KDnuggets. Implementing Deep Learning Methods and Feature Engineering for Text Data: The Skip-gram Model. [Electronic resource] URL: https://www.kdnuggets.com/2018/04/implementing-deep-learning-methods-feature-engineering-text-data-skip-gram.html (accessed date: 10.06.2020).

[4] Kusner, Matt, et al. From word embeddings to document distances. International Conference on Machine Learning. Volume 37. – Washington University, St. Louis., USA – 2015. [Electronic resource]: URL: http://proceedings.mlr.press/v37/kusnerb15.html. (Accessed date: 10.06.2020).

[5] McCormick C. Word2Vec Tutorial - The Skip-Gram Model. [Electronic resource] URL: http://mccormickml.com/2016/04/19/word2vec-tutorial-the-skip-gram-model/. (Accessed date: 10.06.2020).

[6] Meyer D. How exactly does word2vec work? – July 31, 2016. – Pages 1-18. [Electronic resource] URL: https://pdfs.semanticscholar.org/49ed/be35390224dc0c19aefe4eb28312e70b7e79.pdf. Accessed date: 10.06.2020

[7] Mikolov, Tomas, et al. Distributed representations of words and phrases and their compositionality. Advances in neural information processing systems. – Cornell University, New York, USA. – 2013. [Electronic resource]: URL: https://arxiv.org/abs/1310.4546. (Accessed date: 10.06.2020).

[8] Mohamed E.H., Shokry E.M. QSST: A Quranic Semantic Search Tool based on word embedding. Journal of King Saud University. Computer and Information Sciences. – Riyadh, Saudi Arabia. – 4 January 2020. [Electronic resource]: DOI: 10.1016/j.jksuci.2020.01.004 (Accessed date: 10.06.2020).

[9] Ould-Amer N., Mulhem Ph., Gery M., Abdulahhad K. Word Embedding for Social Book Suggestion. Clef 2016 Conference. Volume 1609. – Evora. – 09.05.2016. [Electronic resource]: URL: http://ceur-ws.org/Vol-1609/16091136.pdf (Accessed date: 10.06.2020).

[10] Wohlgenannt G., Chernyak E., Ilvovsky D. Extracting Social Networks from Literary Text with Word Embedding. Proceedings of the Workshop on Language Technology Resources and Tools for Digital Humanities (LT4DH). – Osaka, Japan. – December 11-17.2016. – pp. 18–25. [Electronic resource]: URL: https://www.aclweb.org/anthology/W16-4004.pdf (Accessed date: 10.06.2020)

Зерттеу жұмыстарын жазудағы word embedding

Д.А.Аязбаев[1], А.Муратқызы[1], Р.З.Жумалиева[1]

[1]Сүлеймен Демирел Университеті (Қаскелең, Қазақстан)

Аңдатпа

Білім берудегі ғылыми негіз ретінде саналатын зерттеу жұмыстарын жазуда тиісті термин немесе анықтаманы таңдаумен байланысты кейбір қателіктер орын алады. Бұл зерттеуде word embedding қолдану арқылы мұндай мәселені шешу және ғылыми мақалаларды жазу пәнін оқытқанда пайдалану болатындығы туралы айтылады. Word embedding – сөз көрінісінің формасы, мұнда бір сөздің векторы және оның координаттары болады. Жақын мағынасы бар сөздер ұқсас бағытқа ие бола тұра лексикалық тіркесулерді көрсетеді. Лексикалық қатынастарды есептеу үшін екі сөздің векторлары арасындағы бұрыштың косинусы қарастырылады. Тіркесулері көп сөз тіркестерінің мәні 1-ге тең. Ал лексикалық жағынан сәйкес келмейтін сөздер шамамен -1 мәні болуы керек.

Жүйені тексеру үшін Қазақстан Республикасы Конституциясының мәтіні пайдаланылды. Атап айтқанда, Конституция бабының мағынасына қатысы жоқ сөздер енгізіліп, жүйе бұл сөздерді анықтауы керек еді. Біраз сөздерді анықтағанда жүйе жоғары дәлдікті көрсетті, бірақ кейбір сөздерді төмен дәлдікпен тапты. Мұндай фактор, енгізілген сөздер мағынасы жағынан байланысты болмаса да, олар көршілерімен лексикалық тіркесуі болуы мүмкін болғандықтан көрсетілді.

Бұл зерттеу Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің «Отандық білім беруді модернизациялау жағдайында көптілді IT маманының құзыретті инновациялық моделін әзірлеу және енгізу» атты гранттық жобасы аясында жүзеге асырылды.

Түйін сөздер: сөздердің лексикалық тіркесулері, нейрондық желі, Skip-gram моделі, сөздің векторы.

Word embedding в написании научных работ

Д.А.Аязбаев[1], А.Муратқызы[1], Р.З.Жумалиева[1]
[1]Сулейман Демирель Университет (Каскелен, Казахстан)

Аннотация

При написании научных работ, что является научным фундаментом в образовании, возникают ошибки, связанные с выбором подходящего термина или определения. В этом исследовании обсуждается решение данной проблемы с помощью word embedding – форма представления слова, где слово имеет вектор и координаты. Данный метод может быть использован при преподавании дисциплины написания научных статей. Слова с близким значением имеют сходное направление, показывая лексическую совместимость. Для расчета лексических отношений учитывается косинус угла между векторами двух слов. Значение высокосовместимых словосочетаний равно 1. При этом лексически несовместимые слова должны приблизительно иметь значение -1.

Для проверки системы использовался текст Конституции Республики Казахстан. В частности, были вставлены слова, которые не имеют отношения к смыслу статьи Конституции, и система должна была идентифицировать данные слова. Для некоторых слов система показала высокую точность, с другими – низкую. Такой фактор объясняется тем, что даже если вставленные слова не имеют значения по смыслу, они могут быть лексически совместимыми с соседними словами.

Данное исследование проводится в рамках грантового проекта Министерства образования и науки Республики Казахстан «Разработка и внедрение инновационной компетентностной модели полиязычного IT-специалиста в условиях модернизации отечественного образования».

Ключевые слова: лексическая совместимость слов, нейронная сеть, модель Skip-gram, вектор слова.

Поступила в редакцию 18.06.2020

МРНТИ 14.35.17.

Т.Т. ДАЛАЕВА[1], Б.С. БАЛГАЗИНА[1], С.Г. БЕЛОУС[1], Ш.М. УЛДАХАН[1]

[1]Казахский национальный педагогический университет имени Абая (Алматы, Казахстан)

СТУДЕНЧЕСКИЙ ЦИФРОВОЙ НИР-CLUB

Аннотация

Современные условия удаленного общения и обучения повлекли за собой распространение цифровых технологий, когда педагоги активно вовлечены в процесс поиска новых знаний и освоения эффективных инструментов цифровизации. Отвечая современным вызовам, авторы предлагают создать на базе КазНПУ имени Абая «Студенческий цифровой НИР-club», целью которого является стимулирование научно-исследовательской и учебно-познавательной деятельности студентов, культивирование энтузиазма студентов, формирование критического мышления и лидерских качеств, навыков творческой активности, работы в команде.

В основу проекта «Студенческий цифровой НИР-club» заложена дистанционная научная деятельность и элементы геймификации, которые позволят привить обучающимся интерес к научно-исследовательской работе. Новизна проекта в том, что впервые на качественно новом уровне предпринимается попытка модер-

низации процесса научно-исследовательского процесса для обучающихся вуза. Работа носит перспективный характер, так как через создание инновационных методик повышается конкурентоспособность подготовки отечественных педагогических кадров.

Ключевые слова: высшее образование, дистанционное обучение, педагогический дизайн, цифровые технологии обучения, научно-исследовательская работа, студенческий клуб.

Пандемия COVID-19 повлияла на формат работы высших учебных заведений в настоящий период. Актуальным стало исследование технологий дистанционного обучения, разработка цифрового педагогического дизайна организации учебного, научно-исследовательского и воспитательного процесса в высшей школе.

В Стратегическом плане развития Казахского национального педагогического университета имени Абая на 2018-2025 гг. указано, что «Abai University стремится создать эффективную развивающую коллаборативную среду для воспитания конкурентоспособных, компетентных педагогов, с высоким уровнем национального самосознания, с активной гражданской позицией, ответственных за развитие интеллектуального потенциала нации через качественное образование» [23, С. 14].

Одним из направлений в реализации поставленных задач является формирование цифровой грамотности. С этой целью в июле 2020 года в Казахском национальном педагогическом университете имени Абая начала работу Летняя онлайн-школа «Цифровой педагог-2020». Содержание курсов направлено на развитие у педагогов навыков использования цифровых ресурсов в учебном процессе в дистанционном режиме.

В летней школе педагогам были предложены наиболее эффективные цифровые инструменты для организации образовательной деятельности в режиме онлайн. Участники Летней школы узнали, как спроектировать совместную деятельность преподавателя и студентов в удаленном режиме, используя интерактивные доски как виртуальный аналог классической доски, как создавать видео-лекции, вебинары, видеоконференции на различных онлайн-платформах и т.д. Лекторы познакомили педагогов с инструментами конструирования образовательных материалов и проверки знаний.

Результатом работы Летней школы стала разработка слушателями проектов по цифровизации образовательного процесса в вузе. Были предложены самые различные проекты, например: «Цифровой репетитор», «Учитель будущего», «Кибер-педагог», «Регламент ЭЦП», «Педагогический хакатон» и др. По результатам открытого голосования наивысшую оценку получил разработанный авторами данной статьи проект – «Студенческий цифровой НИР-club».

Научная значимость. В Госпрограмме развития образования и науки Республике Казахстан на 2020-2025 годы одной из трех целей является «увеличение вклада науки в экономику страны» [5, С.58]. Активное развитие и постоянное обновление информационного пространства, высокоскоростной доступ к последним достижениям науки и техники в начале XXI века оказали кардинальное влияние на методы, технологии и содержание обучения на всех ступенях образования, в том числе и в высшей школе. Государственная программа форсированного индустриально-инновационного развития поставила задачу повсеместного внедрения в учебный процесс электронной обучающей системы (E-learning) в соответствии с мировыми тенденциями в сфере подготовки современных кадров для развития экономики государства.

Вместе с тем, учитывая опыт работы в режиме онлайн в условиях введенного с 15 марта 2020 года карантина, очевидно, что возникают проблемы в коммуникации между преподавателем и студентами, что отведенного времени для работы в онлайн режиме на учебных занятиях недостаточно для полноценного развития профессиональных и предметных компетенций у студентов. Несомненно, важное значение имеет непосредственное общение преподавателя, научного руководителя со своими подопечными,

однако сегодня объективные обстоятельства вынуждают осуществлять поиск новых инструментов для организации научно-исследовательской работы студентов в цифровом формате.

Новизна предлагаемого комплексного междисциплинарного прикладного мультимедийного проекта состоит в том, что впервые на качественно новом уровне предпринимается попытка модернизации научно-исследовательского процесса для студентов университета. Разработка инновационных методик использования современного программного оборудования в цифровой среде вуза позволит улучшить трансфер знаний, умений, навыков и компетенций не только на уровне бакалавриата, а также создаст возможность для реального обновления содержания технологий научного сотрудничества с общеобразовательной школой через вовлечение учеников и оказание консалтинговых услуг учителям и методистам школы. Работа носит перспективный характер, так как через создание инновационных методик повышается конкурентоспособность подготовки отечественных педагогических кадров.

Цель исследования: определить содержание методики организации научно-исследовательской работы студентов в условиях цифровизации образования и дистанционного общения.

Литературный обзор. Методологической базой обоснования научной значимости данной публикации являются теоретические положения об информации и информационном обществе, влиянии ИКТ-технологий на современный мир в исследованиях (Ф.Уэбстер [26]), о влиянии информационных процессов на сферу образования, информатизации образования (Дж.Тиффин, Л. Раджасингам [24], В.А. Поляков [20], И.В. Роберт [21]), исследования об E-learning системе, электронном образовании (О.А. Захарова [7], У.Хортон, К. Хортон [27], Н.М. Якушева [28], Т.Н. Носкова [17]).

Отдельный блок исследований касается современных технологий преподавания и конкретных методик использования ИКТ-технологий в образовании. Эти вопросы рассмотрены в коллективном труде М.В.Моисеевой, Е.С. Полат, М.Ю. Бухаркиной, М.И.Нежуриной [16], в статье А.Д.Иванникова, В.Л. Ускова, А.В. Ускова [8], в публикациях D.N.A. Hayes [30], E.Smeets, H. Gennip, C. Rens [34], I.H. Witten, E. Frank [35], С.А.Панфилова, Н.Р. Некрасовой [18].

В последнее десятилетие внимание казахстанских исследователей все больше стали привлекать проблемы реализации проекта E-learning в республике. В статье Д. Сапаргалиева [33] дается прогнозный анализ E-learning-проекта в Казахстане. В публикациях Т.Т. Далаевой и Г.К. Кенжебаева [29; 31] сделан анализ тенденций развития E-learning в системе высшего образования республики. В работе молодых исследователей М.Б.Аманбаевой, Ш.М. Улдахан представлен обзор использования информационных технологий в современной образовательной среде [2]. Статья В.В. Гриншкун, Е.Ы. Бидайбекова, А.Н. Кошербаевой, Л.К. Орынбаевой посвящена вопросам комплексного использования информационных и телекоммуникационных технологий во внеучебной работе в школе [6].

К числу важных направлений в исследованиях в области цифровых технологий обучения следует отнести и разработку учебников и учебных пособий. В КазНПУ имени Абая при кафедре информатики и информатизации образования в 2018 году была открыта Международная научная лаборатория проблем информатизации образования и образовательных технологий. Под руководством профессора Е.Ы. Бидайбекова были подготовлены учебники [3] и учебные пособия [4].

Проблемы трансформации образовательной среды, собственно технологий обучения в условиях цифровизации стали предметом изучения в последнее пятилетие в публикациях И.В. Сергеевой [22], А.У.Менциева [15], О.В. Калимуллиной, И.В. Троценко [10], Г.А. Мавлютовой [14], А.Ю. Уварова [25], Н.Ш.Козловой [12], Е.Ю. Илалтдиновой, Т.К. Беляевой, И.В. Лебедевой [9], Е.Н.Клочковой, Н.А. Садовниковой [11]. Отдельным направлением стало исследование

проблем формирования цифровых компетенций у студентов (О.Б. Акимова, М.Д. Щербин [1], В.С. Корнилов [32], Р.М. Петрунева, В.Д. Васильева, О.В. Топоркова [19], В.Н. Курбацкий [13]).

В представленных в обзоре исследованиях основной акцент сделан на анализе педагогических и обучающих технологий, на проблеме формирования предметных компетенций у студентов в условиях электронной образовательной среды. Однако работ по организации научно-исследовательской работы студентов в новом цифровом формате недостаточно. Распространение пандемии COVID-19 и вынужденный переход вузов в онлайн-режим в 2019-2020 учебном году поставили перед специалистами ряд актуальных задач по вопросам расширения цифровых инструментов обучения, путей и способов повышения квалификации преподавательского состава для работы в дистанционном формате и поиску новых форм работы студенческих организаций в вузе в условиях цифровизации образования.

Методы. В настоящее время учеными-исследователями осуществляется системно-структурный анализ состояния и тенденций развития современной педагогической проблемы информатизации и применения ИКТ в сфере образования на уровне высшей школы. Одним из востребованных методов прикладных исследований в области цифровых технологий становится метод моделирования профессиональных учебных материалов и их размещение в виртуальной профессионально-ориентированной среде, их экспериментальная апробация.

Опыт последних месяцев показал, что решение проблемы разработки электронных платформ обучения и собственно методики применения ИКТ-технологий для формирования профессиональных компетенций у будущих учителей-предметников невозможно без совместного научного поиска ученых-исследователей как в области информационных технологий, так и в конкретной области научного знания. Необходимы усилия специалистов из противоположных сфер познания, чтобы разработать способы применения цифровых методик в сугубо гуманитарной среде, такой, как педагогика. В настоящей статье смоделирована педагогическая архитектура и описан алгоритм методики организации «Студенческого цифрового НИР-club».

Результаты. Не секрет, что образование еще сохраняет устаревшие педагогические форматы и высокий инструментальный барьер для входа в образовательные инструменты. Зачастую отсутствуют навыки выстраивания индивидуальных образовательных траекторий, модели активации и вовлечения аудитории в образовательный процесс, предложения адаптивного обучения под запрос и стиль обучающегося.

В современных реалиях, когда условия быстро меняются и процесс образования становится все более интерактивным и интенсивным, необходимо оперативно реагировать на запросы учащихся. Учебный процесс должен иметь открытую, гибкую архитектуру и возможность создания обучающей среды посредством педагогического дизайна.

Эти проблемы приобретают особую остроту при переходе на дистанционное обучение. Сегодня требуется совмещать предметные знания, навыки работы с технологичным инструментарием и метапредметные навыки.

Современные условия удаленного общения и обучения повлекли за собой распространение цифровых технологий: педагог XXI века активно вовлечен в процесс поиска новых знаний и освоения эффективных инструментов цифровизации.

Отвечая современным вызовам, мы предлагаем создать на базе КазНПУ имени Абая «Студенческий цифровой НИР-club», целью которого является стимулирование научно-исследовательской и учебно-познавательной деятельности студентов, культивирование энтузиазма студентов, формирование критического мышления и лидерских качеств, навыков творческой активности, работы в команде.

Участие в НИР-club поможет обучающимся совершенствовать свою научную

речь, приобрести навыки и умения исследовательской работы, которые необходимы им не только при написании дипломной работы, рефератов, докладов, аннотаций, рецензий и др., но и при решении учебных/профессиональных задач: при подготовке лекций, написании статей, отчетов и т.д., в беседах на общенаучные темы, при обсуждении научных работ и др.

Студенты научатся ориентироваться в учебной и научной литературе по специальности, познакомятся с методикой научного исследования, с требованиями к содержанию и оформлению научной работы, с порядком представления к защите и с процедурой защиты выпускной работы. Узнают, какие языковые средства, а также средства связи можно использовать при оформлении письменных и устных высказываний. Причем можно разделиться на секции/палаты по языкам. Например, казахская палата, русская палата, английская палата.

Следует отметить, что предлагаемый проект отличается нетрадиционным подходом к формированию исследовательских компетенций. Само название сообщества – «Студенческий цифровой НИР-club – говорящее: оно предполагает неакадемичный формат общения, по интересам. Мы намеренно геймифицируем процесс обучения, т.е. внедряем элементы игры, чтобы превратить скучную, по мнению многих, научную работу в увлекательное путешествие. Мы предлагаем установить следующее распределение ролей среди учащихся: президент клуба, вице-президент, члены клуба. В клубе есть еще один орган – Совет старейшин, состоящий в основном из преподавателей, в функции которого входит экспертиза научных работ обучающихся.

Известно, что научное исследование – это и процесс, и результат. В любой науке, – это, прежде всего, деятельность, и, как всякая деятельность, она имеет процессуальные характеристики, то есть свою временную структуру: стадии, или этапы. Слово «исследование» предполагает также результат этого процесса, научный текст, который имеет логическую структуру: субъект, объект, предмет, формы, средства, методы, пути решения задач, результат деятельности.

Научное исследование как процесс можно разделить на два этапа: подготовительный этап и этап представления/презентации результатов исследования. Ниже мы опишем эти этапы. Это можно назвать алгоритмом, или пошаговой инструкцией, по проведению научного исследования, поэтому мы предлагаем назвать эти шаги «Step by Step».

Подготовительный этап включает следующие шаги: 1) выбор темы/поиск идеи; 2) сбор фактического материала; 3) первичный анализ и синтез.

Этап представления/презентации результатов научного исследования важнее и намного сложнее, чем проведение самого исследования. Включает: способы представления/презентации научных результатов; изложение результатов научного исследования (собственно текст научной работы).

Помощниками для «транзита» из традиционного формата обучения (оффлайн) в удалённый (онлайн) призваны стать онлайн-платформы, базы данных, сервисы и приложения для отработки и тренировки навыков.

Как можно использовать цифровые технологии в деятельности НИР-club? Только правильно подобранные инструменты и средства будут способствовать достижению поставленных целей.

Мы предлагаем структурировать работу НИР-club следующим образом: в течение учебного года будут проводиться вебинары. С этой целью разработана программа НИР-club, которая представлена ниже.

1) Вебинар-инструктаж. Знакомство и диагностика (определение стартовых знаний и навыков, выявление предметных интересов студентов). Определение платформ и инструментов взаимодействия.

На этом вебинаре происходит совместное определение перечня необходимых инструментов и установка приложений. За основу будут взяты платформы для проведения видеоконференций (+презентация): ***Zoom, Discord, WhatsApp, Skype, Google Meet, Telegram.*** Они включают текстовый и голосовой чаты, являются неотъемлемым атрибутом в цифровой образовательной среде.

Для диагностики знаний и навыков целесообразно использовать Google Forms – это приложение для администрирования опросов, которое входит в состав офисного пакета Google Drive и Google Classroom, а также документов в Google. В формах представлены все функции для совместной работы и обмена, которые можно найти в документах, листах и слайдах. На протяжении всего периода функционирования НИР-club будет возникать необходимость в работе с Google диском, который позволяет оптимизировать процесс взаимодействия, сохранять информацию и обмениваться данными.

Определить интересы студентов поможет сервис Quizizz («Живая игра») – в режиме реального времени учащимся предлагается игра, по ходу которой следует ответить на ряд вопросов. Может выступать в качестве инструмента для оценивания учащихся.

На первом вебинаре оговаривается навигация – оповещение об анонсах очередного мероприятия на веб-странице университета, в чатах эдвайзеров и различных мессенджерах.

2) Моделирование проблемы. Работа с терминологией/научным аппаратом. На этом этапе роль теории очень важна: она позволяет определиться с темой, с актуальностью исследуемой проблемы, теоретической и практической значимостью ее для науки; дает возможность ограничить исследование, т.е. определить участок работы. Это, в свою очередь, влияет на правильный отбор материала. Теория нацеливает также на возможные способы систематизации материала и подсказывает, на какие результаты может выйти исследователь Теория также подсказывает, как можно систематизировать материал и на какие результаты может выйти исследователь.

На этом этапе осуществляется первичный анализ и синтез: осмысление информации. Например, научные исследования по лингвистическим наукам строятся на определенных идеях/мыслях, но источником получения нового знания являются конкретные данные, существующие языковые факты.

Терминологию предполагается разбирать с помощью приложения Quizlet, которое подразумевает создание карточек, формат работы с ними можно варьировать, использовать для создания тестов. Kahoot! дает возможность создавать задания с несколькими вариантами ответов, на решение отводится определенное время. Программа используется для создания викторин и дидактических тестов. Речь идет о приложениях, используемых для запоминания, они способствуют развитию умений определять термины и факты, запоминать информацию.

При отработке научного аппарата обратимся к Socrative, который даст возможность отправлять учащимся разборы в онлайн-режиме. Core.app позволит одновременно использовать максимальное количество ресурсов, конструировать образовательные материалы, осуществлять контроль и рефлексию. Параллельно стоит обратиться к тематике, интересующей студентов, и на ее примере осуществлять разбор научного аппарата и моделирование проблемы.

3) Применение научных методов. Выступление на студенческой конференции. Выступление, как правило, сопровождается презентацией, с помощью которой демонстрируются основные результаты исследования. Power Point и Prezi – инструменты для создания презентаций, помогут студентам эстетично оформить и продемонстрировать пилотные результаты исследования. Презентации дают учащимся возможность лучше понять изучаемую проблему или концепцию. Их цель – не выбор «правильного» ответа, а предоставление более открытого формата для обобщения или раскрытия смысла понятий.

4) Поиск литературы/электронных ресурсов. Сбор фактического материала проводится на основе полученных теоретических сведений. При этом важно учесть, что фактический материал важен для обеспечения достоверности и аргументированности исследования. Каждая наука имеет свои критерии достоверности. Например, для гуманитарных наук важно не только количество, но и качество выборки: подробность, внимательность при сборе и анализе фактов и др.

На этом этапе необходима также паспор-

тизация материала. Это своего рода «идентификация информации», т.е. сбор и составление библиографии. Если это текстовый материал, исследователь выбирает информацию в контексте, с указанием источника и страниц, откуда взят материал, и ссылок на справочную литературу, что дает возможность вернуться к источнику. Если обучающийся проводит сбор фактического материала на основе эксперимента/анкетирования, необходимо обработать анкеты и соответствующие записи.

Подспорьем в поиске литературы послужат базы данных – онлайн-библиотеки (подбор историографии, сборников документов), сайты архивов (работа с путеводителями по фондам и описям), 3D-экскурсии (демонстрация экспозиций музеев), видеолекции (в свободном доступе на YouTube и образовательных ресурсах), вебинары, аудиозаписи (например, Arzamas – просветительский проект, посвященный истории культуры) и т.д. Ссылки на них координаторы клуба отправляют в общий чат.

Исследовательский процесс подразумевает анализ большого количества информации. Приведем пример упрощения данного действия. С помощью программы *DownSub* переводим информацию с файла на *YouTube* в текстовый формат, затем прогоняем текст через инструмент *Advego* для выявления семантического ядра (определение ключевых слов в содержании), выстраиваем тематический рубрикатор через Alot и формируем эстетичное изображение для презентации результатов с помощью *Word it Out.*

Совместную проверку на правильность подбора литературы по теме исследования целесообразно осуществлять через *Liveworksheets* и *Wizer.me* – инструменты для создания интерактивных заданий на рабочих листах в электронном виде. Здесь имеются функции расстановки интерактивных элементов управления (выпадающие списки, множественный выбор, галочки, соединение линиями и т.д.). На лист также можно вставить пояснительное видео (предварительно загруженное с YouTube или записанные самостоятельно), элементы со слушанием. Приложения, подбираемые для уровня оценки, должны развивать умения пользователя оценить изучаемую информацию или методы. Они помогают учащимся оценить надежность, точность, качество содержания и принять обоснованное решение.

5) Алгоритм написания научных работ. Проверка в системе «Антиплагиат».

С помощью программы Trello мы имеем возможность грамотно спланировать исследование и выстроить алгоритм действий. Приятным дополнением является красочный интерфейс.

Безусловно, на данном этапе требуется регулярная обратная связь со студентами, которую обеспечат: Mentimetr – приложение используется для создания презентаций с обратной связью в реальном времени, предполагает создание онлайн опросников; ЯКласс – образовательный онлайн-ресурс для проведения электронных тестирований и генерирования заданий, уникальных для каждого учащегося; Edpuzzle позволяет использовать готовые видео или создавать свои со вставками вопросов и заданий.

Особого внимания заслуживают онлайн-доски *Miro, Padlet, IDroo, Jamboard.* Они позволяют проявить фантазию преподавателю и мотивировать студентов. Виртуальная доска для совместной работы включает в себя объемный функционал, позволяющий систематизировать информацию разных форматов – от текстового до видеофайлов и графиков. Программы способствуют развитию умений отличать существенное от несущественного, выделять части, определять взаимосвязи и структуру содержания.

Проверку работы на наличие заимствований студенты проходят в системе *Univer,* предполагающую загрузку научного труда и проведение его через систему Антиплагиат.

6) Написание статей и поиск журнала для публикации. Написание статей осуществляется студентами самостоятельно, однако обратная связь поддерживается с преподавателем на регулярной основе при помощи наиболее удобных мессенджеров.

Поиск журналов ККСОН и Вестников университетов производится через их сай-

ты. С помощью сервиса Академия Google можно перейти на сайт Elsevier и подобрать журналы из базы Scopus. На заседании клуба проводится совместный отбор журналов, в качестве домашнего задания – подготовка списка журналов по определенным характеристикам.

7) Представление научных результатов: письменный/устный научный монолог. Аргументированное ведение дискуссии. Этап представления/презентации результатов научного исследования важнее и намного сложнее, чем проведение самого исследования. Любые знания, получаемые человеком, в том числе и научные, аккумулируются и передаются при помощи языка. Без языка невозможно выразить никакое доступное человеческому пониманию научное положение, никакую теорию или гипотезу. Важнейшие языковые единицы, формирующие человеческие знания, – слово, высказывание и текст.

Изложение результатов научного исследования в тексте научной работы должно быть объективно, аргументированно, непротиворечиво.

Тренировать устную речь студент может в процессе работы над видео в OBS Studio. Обязательно стоит уделить внимание возможностям создания обучающих фильмов по интересующим дисциплинам. Не стоит забывать, что существует возможность видеозаписи конференций в Zoom и Google Meet. Актуальным шагом может стать создание YouTube-канала, как для клуба, так и для отдельных его членов.

Обмен мнениями осуществляется в голосовом канале Discord, соревновательный формат дискуссии актуален непосредственно при проведении видеоконференций.

Еще один полезный инструмент для отработки навыков – онлайн-лаборатории: «Профессиональная группа», «Merlot», ProgramLab, PhET, Star (MIT) и др. Их возможности стоит оценить на вебинарах студенческого цифрового НИР-club. Например, виртуальная коллекция лабораторных симмуляторов «Merlot» включает в себя материалы практически по всем направлениям.

Виртуальные лабораторные работы – это программы, с помощью которых учащиеся могут выполнять эксперименты без использования «живых» лабораторных приборов. Конечно, процесс внедрения виртуальных лабораторных работ в учебный процесс должен учитывать специфику дисциплины. Презентация материала в виртуальной лабораторной работе отличается от реальной работы более подробным описанием процесса исследования, множеством ссылок, а также, что увлекательно для студентов, наличием анимации.

Данный инструментарий подходит для уровня применения, дает обучающимся возможность продемонстрировать свои навыки в выполнении изученных методов и процедур. Он также сфокусирован на умении применять изученное в незнакомых условиях.

8) Предзащита/защита научных проектов. Обсуждение результатов исследования.

Защита научных работ проходит публично с целью демонстрации полученных результатов в период исследования. Это требует от студентов комплексного применения всех знаний и навыков, усвоенных за год: в онлайн формате на основе электронной платформы представить свой проект в виде презентации, аргументировать выбор проблемы и алгоритм исследования, доказать положения, выносимые на защиту. Этот перечень задач предполагает применение широкого спектра инструментов, использование их на уровне генерирования идей и создания продуктов.

9) Планы на будущий учебный год. Летняя научная библиотека. Работа над ошибками и рефлексия проводится в голосовом канале Discord с помощью стрима (демонстрации экрана). Каждый участник клуба может представить свой список литературы с краткой «рекламой» предлагаемых трудов и собственной оценкой, предоставив доступ к документу на Google диске. Оставшееся время рекомендуется отвести на веселые викторины и тренажеры. Онлайн-конструктор учебных тренажеров Треники с помощью интернет-браузера позволяет конфигуриро-

вать небольшие веб-приложения – тренажёры (например, провести работу с картой).

Цифровой след. Усвоение знаний о цифровом следе – наиболее актуальное в данное время понятие, является лучшим из возможных способов прогнозирования дальнейшей судьбы курса, успеваемости обучающихся. На основе цифрового следа можно сделать самые смелые предположения, получить ответы на вопросы: Насколько эффективно проходит обучение? Каковы препочтения студентов в обучении? Чего можно достичь при использовании информационно-коммуникативных технологий?

Файлы, созданные студентами – это фиксация результатов научной работы, демонстрирующих уровень и качество усвоенных ими знаний и навыков. Они отражают пошаговую работу над заданием или проектом, то есть выступают в качестве цифрового следа. Проанализировать цифровой след мы можем с помощью соответствующих инструментов DownSub, Advego, Dandelion и Alot. Они подразумевают работу с рубрикатором (иерархически выстроенный список понятий), в соответствии с которым определяется образовательный результат деятельности студенческого НИР-club – студентам прививаются навыки моделирования научного исследования, развиваются цифровые компетенции, определяется потенциал развития студента, студент обретает навыки применения интерактивных методов и навыки управления проектом.

Представленный выше план работы «Студенческого цифрового НИР-club» является одним из вариантов применения цифровых инструментов в рамках его деятельности. Их подборка может варьироваться, исходя из специфики специальности и интересов обучающихся.

Заключение. В статье описывается проект цифрового студенческого НИР-club, который позволит, с учетом современных реалий, организовать научно-исследовательскую работу со студентами в режиме онлайн. Проект междисциплинарный: в нем интегрированы разные специальности и деятельность специалистов из разных областей науки.

Новизна данного проекта состоит в том, что впервые предпринята попытка технологизации научно-исследовательской работы студентов в вузе. В данном контексте основная задача технологизации состоит в том, чтобы описать методику проведения и распределить порядок работы, обеспечивающей ход научно-исследовательского процесса так, чтобы за минимальное количество времени достичь максимальных результатов.

Проект имеет прикладной характер. Этот проект способствует обновлению инструментов и методики работы со студентами в научной сфере. Участие в НИР-club будет полезно студентам бакалавриата при написании курсовых и дипломных работ. Особенно важно участие в работе НИР-club иностранных студентов: здесь, общаясь с носителями языка, они смогут повысить не только уровень владения языком в целом, но и пополнить научный словарный запас. Согласно условиям проекта, студенты занимаются научно-исследовательской работой самостоятельно, под руководством координаторов.

Неакадемичный формат клуба позволит создать среду, которая заинтересует студентов и мотивирует их на проявление исследовательских и творческих способностей.

Студенческий цифровой НИР-club имеет реальные перспективы. Разработка инновационных методик использования современного программного оборудования в цифровой среде вуза позволит улучшить трансфер знаний и умений из бакалавриата в магистратуру. Также это создаст возможность для обновления содержания научного сотрудничества с общеобразовательной школой через вовлечение учеников и оказание консалтинговых услуг учителям и методистам школы (в рамках программы связи университета со школой).

Надеемся, что проект «Студенческий цифровой НИР-club», в основу которого заложена дистанционная научная деятельность, позволит изменить ситуацию в образовательной сфере и привить интерес у обучающихся к научно-исследовательской работе.

Приглашаем всех заинтересованных к сотрудничеству: поделиться своим опытом в этой сфере, принять участие в работе нашего цифрового НИР-club как площадки для воплощения новых идей студентов и педагогов.

Список использованных источников

[1] Акимова О.Б., Щербин М.Д. Цифровая трансформация образования: своевременность учебно-познавательной самостоятельности обучающихся //Инновационные проекты и программы в образовании. – 2018. – №1. – С. 27-34.

[2] Аманбаева М.Б., Улдахан Ш.М. Особенности использования информационных технологий в современной образовательной среде. //Всероссийские студенческие Герценовские чтения, посвященные 100-летию со дня рождения И.Д. Зверева, 11 апреля. Вып. 4. – СПб: Свое издательство, 2018. – 150 с. – С. 57-62.

[3] Бидайбеков Е.Ы. Численные методы: Учебник /Е.Ы. Бидайбеков, Г.Б. Камалова. – Алматы: Дәуір, 2015. – 428 с.

[4] Бидайбеков Е.Ы. Мәліметтер қоры және ақпараттық жүйелер: Оқу құралы /Е.Ы. Бидайбеков, К. Елубаев, Ш.Т. Шекербекова. – Алматы: Print-S, 2010. – 220 б.

[5] Госпрограмма развития образования до 2025 года: обновление учебных программ, поддержка науки и электронное ЕНТ /Официально-информационный ресурс Премьер-Министра Республики Казахстан от 19.12.2019. //URL: https://primeminister.kz/ru/news/gosprogramma-razvitiya-obrazovaniya-do-2025-goda-obnovlenie-uchebnyh-programm-podderzhka-nauki-i-elektronnoe-ent (дата обращения: 04.08.2020).

[6] Гриншкун В.В., Бидайбеков Е.Ы., Кошербаева А.Н., Орынбаева Л.К. Принципы и условия использования информационных технологий в рамках внеучебной деятельности школьников // Педагогика и психология. – 2019. - № 2(39). – С.77-85.

[7] Захарова О.А. Развитие корпоративного обучения: от «E-learning» до «WE-learning» //Образовательные технологии и общество. – 2013. – Вып. №2. – Т.16. – С.529-546.

[8] Иванников А.Д., Усков В.Л., Усков А.В. Стримминг технологии в электронном обучении //Образовательные технологии и общество. – 2008. – Вып.№1 –Т.11. – С.449-462.

[9] Илалтдинова Е.Ю., Беляева Т.К., Лебедева И.В. Цифровая педагогика: особенности эволюции термина в категориально-понятийном аппарате педагогики //Перспективы науки и образования. – 2019. – №4(40). – С.33-43 //DOI: 10.32744/pse.2019.4.3

[10] Калимуллина О.В., Троценко И.В. Современные цифровые образовательные инструменты и цифровая компетентность: анализ существующих проблем и тенденций //Открытое образование. – 2018. – Т.22. – №3. – С.61-73. //DOI: http://dx.doi.org/10.21686/1818-4243-2018-3-61-73

[11] Клочкова Е.Н., Садовникова Н.А. Трансформация образования в условиях цифровизации //Открытое образование. – 2019. – Т.23. – № 4. – С.13-22.

[12] Козлова Н.Ш. Цифровые технологии в образовании //Вестник Майкопского государственного технологического университета. – 2019. – №1/40. – С.85-93.

[13] Курбацкий В.Н. Цифровой след в образовательном пространстве как основа трансформации современного университета //Вышэйшая школа: навукова-метадычны і публіцыстычны часопіс. – 2019. – №5. – С.40-45.

[14] Мавлютова Г.А. Цифровизация в современном высшем учебном заведении //Экономическая безопасность и качество. – 2018. – №3 (32). – С.5-7.

[15] Менциев А.У. Роль цифровых технологий в современной педагогике //Научный форум: Педагогика и психология: Сб. ст. по материалам XIII международной науч.-практ. конф. – М.: МЦНО, 2017. – №11(13). – С.23-26.

[16] Моисеева М.В., Полат Е.С., Бухаркина М.Ю., Нежурина М.И. Интернет-обучение: технологии педагогического дизайна. – М.: Камерон, 2004. – 216 с.

[17] Носкова Т.Н. Сетевая образовательная среда: электронные ресурсы: Учеб.-метод. пособие /Т.Н. Носкова и др. – СПб.: РГПУ им. А.И. Герцена, 2015. – 114 с.

[18] Панфилов С.А., Некрасова Н.Р. Применение мультимедийных технологий в учебном процессе высшей школы //Интеграция образования. – 2014. – Вып. №1(74). – Т.18. – С.95-101.

[19] Петрунева Р.М., Васильева В.Д., Топоркова О.В. Студенческая молодежь в эпоху цифрового общества //Преподаватель XXI век. – 2019. – №1. – С.77-85.

[20] Поляков В.А., Роберт И.В. Основные направления научных исследований в области информатизации профессионального образования. – М.: Образование и Информатика, 2004. – 68 с.

[21] Роберт И.В. Теория и методика информатизации образования (психолого-педагогический и технологический аспекты). 2-е изд., доп. – М.: ИИО РАО, 2008. – 274 с.

[22] Сергеева И.В. Цифровой педагог в онлайн образовании //Научные труды Института непрерывного профессионального образования. – 2016. – №6(6). – С.117-122.

[23] Стратегический план развития Казахского национального педагогического университета имени Абая на 2018-2025 гг. // URL: https://kaznpu.kz/docs/strategy/str_25.5.rus.pdf (дата обращения: 10.08.2020).

[24] Тиффин Дж., Раджасингам Л. Что такое виртуальное обучение. Образование в информационном обществе. – М.: Информатика и образование, 1999. – 312 с.

[25] Уваров А.Ю. Образование в мире цифровых технологий: на пути к цифровой трансформации. – М.: ГУ-ВШЭ, 2018. – 168 с.

[26] Уэбстер Ф. Теории информационного общества /Пер. с англ. М.В. Арапова, Н.В. Малыхиной. Под ред. Е.Л.Вартановой. – М.: Аспект Пресс, 2004. – 400 с. //URL: http://www.telecomlaw.ru/studyguides/infolaw/Webster.pdf (дата обращения 12.08.2020.).

[27] Хортон У., Хортон К. Электронное обучение: инструменты и технологии. – М., КУДИЦ-Образ, 2005. – 638 с.

[28] Якушева Н.М. Электронное обучение: подходы к реализации, примеры средств обучения и учебных заведений //Вестник Московского государственного гуманитарного университета им. М.А. Шолохова. Сер. Педагогика и психология. – 2014. – Вып. №1. – С.84-88.

[29] Dalayeva T.T. The E-learning trends of higher education in Kazakhstan (2013) //Procedia - Social and Behavioral Sciences, Volume 93, 21 October 2013, P. 1791-1794. //URL: http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042813035635 (дата обращения 12.08.2020.).

[30] Hayes D. N. A. ICT and learning: Lessons from Australian classrooms //Computers and Education. – 2007. – № 49 (2). – P.385-395.

[31] Kenzhebayev G.K., Dalayeva T.T. E-Learning in the System of the Pedagogical Education in Kazakhstan // Procedia – Social and Behavioral Sciences – 20104. – Vol.152, P.1-1308 //https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042814052446 (дата обращения 12.08.2020.).

[32] Kornilov V.S. Development of ICT competence among students when teaching inverse problems for differential equations with the use of computer technology //Вестник РУДН. Серия: Информатизация образования. – 2019. – Т.16. – №4. – С.328-337.

[33] Sapargaliyev D. The future of E-Learning in Kazakhstan (2013) // URL: http://conference.pixel-online.net/foe2013/common/download/Paper_pdf/365-ELE21-FP-Sapargaliyev-FOE2013.pdf (дата обращения 12.06.2019.).

[34] Smeets E., Gennip H., Rens C. Teaching Styles of Teacher Educators and Their Use of ICT. //Inonu university journal of the faculty of education. December 2009. – Special Issue. Vol. 10, Issue 3. – P.49-62.

[35] Witten I.H., Frank E., Hall M. Data Mining: Practical machine learning tools and techniques //Morgan Kaufmann Publisher, 2011. – 3d ed. – 664 p.

References

[1] Akimova O.B., Shcherbin M.D. Tsifrovaya transformatsiya obrazovaniya: svoevremennost’ uchebno-poznavatel’noy samostoyatel’nosti obuchayushchikhsya // Innovatsionnye proekty i programmy v obrazovanii. 2018. №1. S. 27-34.

[2] Amanbaeva M.B., Uldakhan Sh.M. Osobennosti ispol’zovaniya informatsionnykh tekhnologiy v sovremennoy obrazovatel’noy srede. // Vserossiyskie studencheskie Gertsenovskie chteniya, posvyashchennye 100-letiyu so dnya rozhdeniya I.D. Zvereva, 11 aprelya 2018 g., Sankt-Peterburg. Vypusk 4. - SPb: Svoe izdatel’stvo, 2018. –150 s. – S. 57-62.

[3] Bidaybekov E.Y. Chislennye metody: uchebnik / E.Y. Bidaybekov, G.B. Kamalova.–Almaty: Dəuir, 2015.–428 s.

[4] Bidaybekov E.Y. Məlimetter қory zhəne aқparattyқ zhүyeler: oқu құraly / E. Y. Bidaybekov, K. Elubaev, Sh. T. Shekerbekova. –Almaty: Print-S, 2010. – 220 bet.

[5] Gosprogramma razvitiya obrazovaniya do 2025 goda: obnovlenie uchebnykh programm, podderzhka nauki i elektronnoe ENT: ofitsial'no-informatsionnyy resurs Prem'er-Ministra Respubliki Kazakhstan ot 19.12.2019. // URL: https://primeminister.kz/ru/news/gosprogramma-razvitiya-obrazovaniya-do-2025-goda-obnovlenie-uchebnyh-programm-podderzhka-nauki-i-elektronnoe-ent (data obrashcheniya: 04.08.2020.).

[6] Grinshkun V.V., Bidajbekov E.Y., Kosherbaeva A.N., Orynbaeva L.K. Printsipy i usloviya ispol'zovaniya informatsionnykh tekhnologij v ramkakh vneuchebnoj deyatel'nosti shkol'nikov // Pedagogika i psikhologiya. – 2019. - № 2(39). – S.77-85.

[7] Zakharova O.A. Razvitie korporativnogo obucheniya: ot «E-learning» do «WE-learning» // Obrazovatel'nye tekhnologii i obshchestvo. – 2013. – Vyp. № 2. – T. 16. – S. 529 - 546.

[8] Ivannikov A.D., Uskov V.L., Uskov A.V. Strimming tekhnologii v elektronnom obuchenii// Zhurnal Obrazovatel'nye tekhnologii i obshchestvo.- 2008.- Vyp. № 1 –T. 11. – C. 449-462.

[9] Ilaltdinova E.Yu., Belyaeva T.K., Lebedeva I.V. Tsifrovaya pedagogika: osobennosti evolyutsii termina v kategorial'no-ponyatiynom apparate pedagogiki // Perspektivy nauki i obrazovaniya. – 2019. – № 4 (40). – S.33-43. // DOI: 10.32744/pse.2019.4.3

[10] Kalimullina O.V., Trotsenko I.V. Sovremennye tsifrovye obrazovatel'nye instrumenty i tsifrovaya kompetentnost': analiz sushchestvuyushchikh problem i tendentsiy // Otkrytoe obrazovanie. – 2018. – T. 22. - № 3. – S. 61-73. // DOI: http://dx.doi.org/10.21686/1818-4243-2018-3-61-73

[11] Klochkova E.N., Sadovnikova N.A. Transformatsiya obrazovaniya v usloviyakh tsifrovizatsii // Otkrytoe obrazovanie. – 2019. –T. 23. – № 4. – S. 13-22.

[12] Kozlova N.Sh. Tsifrovye tekhnologii v obrazovanii // Vestnik Maykopskogo gosudarstvennogo tekhnologicheskogo universiteta. 2019. № 1/40. S. 85-93.

[13] Kurbatskiy V.N. Tsifrovoy sled v obrazovatel'nom prostranstve kak osnova transformatsii sovremennogo universiteta //Vysheyshaya shkola: navukova-metadychny i publitsystychny chasopis. - 2019. - № 5. - S. 40-45.

[14] Mavlyutova G.A. Tsifrovizatsiya v sovremennom vysshem uchebnom zavedenii // Ekonomicheskaya bezopasnost' i kachestvo.2018. № 3 (32). S. 5-7.

[15] Mentsiev A.U. Rol' tsifrovykh tekhnologiy v sovremennoy pedagogike // Nauchnyy forum: Pedagogika i psikhologiya: sb. st. po materialam XIII mezhdunarodnaya nauch.-prakt. konf. № 11(13). M., Izd. «MTsNO», 2017. S. 23-26.

[16] Moiseeva M.V., Polat E.S., Bukharkina M.Yu., Nezhurina M.I. Internet-obuchenie: tekhnologii pedagogicheskogo dizayna – M.: Kameron, 2004. - 216 s.

[17] Noskova T.N. Setevaya obrazovatel'naya sreda: elektronnye resursy: ucheb.-metod. posobie / T. N. Noskova i dr. - SPb.: Izd-vo RGPU im. A. I. Gertsena, 2015. - 114 s.

[18] Panfilov S.A., Nekrasova N.R. Primenenie mul'timediynykh tekhnologiy v uchebnom protsesse vysshey shkoly // Integratsiya obrazovaniya. – 2014. – Vyp. № 1 (74). – Tom 18. – C. 95-101.

[19] Petruneva R.M., Vasil'eva V.D., Toporkova O.V. Studencheskaya molodezh' v epokhu tsifrovogo obshchestva // «Prepodavatel' XXI vek». – 2019. - № 1. S. 77-85.

[20] Polyakov V.A., Robert I.V. Osnovnye napravleniya nauchnykh issledovaniy v oblasti informatizatsii professional'nogo obrazovaniya. - M.: Obrazovanie i Informatika, 2004. - 68 s.

[21] Robert I.V. Teoriya i metodika informatizatsii obrazovaniya (psikhologo-pedagogicheskiy i tekhnologicheskiy aspekty). 2-e izd., dop. – M.: Izdatel'stvo IIO RAO, 2008. – 274 s.

[22] Sergeeva I.V. Tsifrovoy pedagog v onlayn obrazovanii // Nauchnye trudy Instituta nepreryvnogo professional'nogo obrazovaniya. 2016. – № 6 (6). – S. 117-122.

[23] Strategicheskiy plan razvitiya Kazakhskogo natsional'nogo pedagogicheskogo universiteta imeni Abaya na 2018-2025 gg. // URL: https://kaznpu.kz/docs/strategy/str_25.5.rus.pdf (data obrashcheniya: 10.08.2020.).

[24] Tiffin Dzh., Radzhasingam L. Chto takoe virtual'noe obuchenie. Obrazovanie v informatsionnom obshchestve – M.: Informatika i obrazovanie, 1999. – 312 s.

[25] Uvarov A.Yu. Obrazovanie v mire tsifrovykh tekhnologiy: na puti k tsifrovoy transformatsii - Izd. dom GU-VShE. – M.: 2018. - 168 s.

[26] Uebster F. Teorii informatsionnogo obshchestva: per. s angl. M.V. Arapova, N.V.Malykhinoy; pod red. E.L.Vartanovoy. – M.: Aspekt Press, 2004. – 400 s. // URL: http://www.telecomlaw.ru/studyguides/infolaw/Webster.pdf (data obrashcheniya 12.08.2020.).

[27] Khorton U., Khorton K. Elektronnoe obuchenie: instrumenty i tekhnologii. M., KUDITs-Obraz, 2005. 638 s.

[28] Yakusheva N.M. Elektronnoe obuchenie: podkhody k realizatsii, primery sredstv obucheniya i uchebnykh zavedeniy // Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo gumanitarnogo universiteta im. M.A. Sholokhova. Ser. Pedagogika i psikhologiya. – 2014. – Vyp. № 1. – C. 84-88.

[29] Dalayeva T.T. The E-learning trends of higher education in Kazakhstan (2013) //// Procedia - Social and Behavioral Sciences, Volume 93, 21 October 2013, P. 1791-1794. // URL: http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042813035635 (data obrashcheniya -12.08.2020).

[30] Hayes D. N. A. ICT and learning: Lessons from Australian classrooms // Computers and Education. – 2007. – № 49 (2). – P. 385-395.

[31] Kenzhebayev G.K., Dalayeva T.T. E-Learning in the System of the Pedagogical Education in Kazakhstan // Procedia - Social and Behavioral Sciences -Volume 152, Pages 1-1308. (7 October 2014) // https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042814052446 (data obrashcheniya - 12.08.2020).

[32] Kornilov V.S. Development of ICT competence among students when teaching inverse problems for differential equations with the use of computer technology // Вестник РУДН. Серия: Информатизация образования. 2019. – Т.16. – № 4. – С.328-337.

[33] Sapargaliyev D. The future of E-Learning in Kazakhstan (2013) // URL: http://conference.pixel-online.net/foe2013/common/download/Paper_pdf/365-ELE21-FP-Sapargaliyev-FOE2013.pdf (дата обращения -12.06.2019.).

[34] Smeets E., Gennip H., Rens C. Teaching Styles of Teacher Educators and Their Use of ICT. // Inonu university journal of the faculty of education. December 2009. - Special Issue. Vol. 10, Issue 3. – P. 49-62.

[35] Witten I.H., Frank E., Hall M. Data Mining: Practical machine learning tools and techniques //Morgan Kaufmann Publisher, 2011. – 3d ed. – 664 p.

Студенттік сандық ҒЗЖ-club

Т.Т. Далаева[1], Б.С. Балғазина[1], С.Г. Белоус[1], Ш.М. Ұлдахан[1]
[1]Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
(Алматы, Қазақстан)

Аңдатпа

Қашықтан қарым-қатынас пен оқытудың заманауи шарттары цифрлық технологиялардың таралуына әкелді, өз кезегінде мұғалімдер жаңа білім іздеуге және цифрландырудың тиімді құралдарын игеруге белсенді қатысады. Қазіргі таңда туындаған сұранысқа жауап бере отырып, авторлар Абай атындағы ҚазҰПУ базасында студенттердің ғылыми-зерттеу және оқу-танымдық қызметін ынталандыру, студенттердің ынтасын арттыру, сыни ойлау мен көшбасшылық қасиеттерін, шығармашылық белсенділік дағдыларын, ұжымда жұмыс істеуді қалыптастыру мақсатында «Студенттік сандық ҒЗЖ-club» құруды ұсынады.

«Студенттік сандық ҒЗЖ-club» жобасының негізіне қашықтықтан ғылыми қызмет жүргізу және геймификация элементтері енгізілген, олар білім алушылардың ғылыми-зерттеу жұмысына қызығушылығын оятуға мүмкіндік береді. Жобаның жаңалығы – сапалы жаңа деңгейде алғаш рет университет білімгерлері үшін ғылыми-зерттеу процесін жаңғыртуға талпыныс жасалуда. Жұмыс перспективалы сипатқа ие, өйткені инновациялық әдістемелерді құру арқылы отандық педагогикалық кадрларды даярлаудың бәсекеге қабілеттілігін арттырады.

Түйін сөздер: жоғары білім, қашықтықтан оқыту, педагогикалық дизайн, оқытудың сандық технологиялары, ғылыми-зерттеушілік іс-әрекет, зерттеу жұмыстары, білімгерлер ұйымы.

Student digital SRW-club

T.T. Dalayeva[1], B.S. Balgazina[1], S.G. Belous[1], Sh.M. Uldahan[1]
[1]Abai University (Almaty, Kazakhstan)

Abstract

Modern conditions for remote communication and learning have entailed the spread of digital technologies, when teachers are actively involved in the process of searching for new knowledge and mastering effective digitalization tools. Responding to modern challenges, the authors propose to create on the basis of KazNPU named after Abai «Student digital SRW-club», the purpose of which is to stimulate research and educational activities of students, cultivate students' enthusiasm, form critical thinking and leadership skills, skills of creative activity, work in a team.

The project «Student digital research club» is based on remote scientific activities and gamification elements that will allow students to instill interest in research work.

The novelty of the project is that for the first time at a qualitatively new level, an attempt is made to modernize the process of the research process for university students. The work is promising, since through the creation of innovative methods, the competitiveness of the training of domestic teaching staff is increased.

Keywords: higher education, distance learning, pedagogical design, digital learning technologies, research work, student club.

Поступила в редакцию 14.07.2020.

МРНТИ 14.35.07

К.Д. БУЗАУБАКОВА

Тараз мемлекеттік педагогикалық университеті
(Тараз, Қазақстан)

ДӘРІС ДАЙЫНДАУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯСЫ

Аңдатпа

Мақалада жоғары педагогикалық оқу орнында оқылатын дәрісті дайындаудың педагогикалық технологиясының мазмұны және дәріс дайындаудың кезеңдері ашылады. Дәрістің мақсаты, құрылымы, дидактикалық функциялары, дәрістің түрлері жаңа мазмұнда анықталады. Кіріспе дәріс, ақпараттық дәріс, визуалды дәріс, кеңес беру дәрісі, әдейі шатастыру дәрісі, проблемалық дәріс және проблемалық дәріске қойылатын негізгі педагогикалық талаптар жүйесі айқындалады. Сондай-ақ, мақалада қазіргі таңда жоғары педагогикалық оқу орнындағы дәріске қойылатын педагогикалық талаптар жүйесі нақтыланады: тақырыптың өзектілігі; ғылымилық; тұжырымдамалық негіздің болуы; дүниетанымдық және әдіснамалық негіздің болуы; оқу жоспары мен пәннің бағдарламасына сәйкестігі; проблеманы қоя алушылық; біртұтастық пен жүйелілік; түсініктілік; мазмұндылық; шынайылылық; өмірмен байланыстылығы; практикалық мәнділігі; көрнекілік; пәнаралық байланыс; нәтижелілік; белсенділік; шығармашылық және т.б.

Түйін сөздер: дәріс, дәріс түрлері, дәрісті ұйымдастыруға қойылатын педагогикалық талаптар, дәрістің дидактикалық функциялары; педагогикалық технология.

Кіріспе. XXI ғасырда білім беру құнды капиталға айналды, ол өз мазмұны жөнінен стратегиялық ресурстармен бәсекелесе алады және солай болуға тиіс. Елдің даму деңгейі білім беру сапасымен бағаланатын болды. «Білім экономикасы», еңбек өнімділігін арттыру, инновацияны дамыту, жасанды интеллекті жаһандық дамудың негізгі факторларына айналды [1].

Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасысында: «Білім беру деңгейлері арасындағы мазмұнның сабақтастығын

қамтамасыз ету мақсатында бүкіл білім беру траекториясы бойы жинақталатын өтпелі негізгі құзыреттер айқындалатын болады. Бұл құзыреттер білім берудің барлық деңгейлеріндегі мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандартының құндылығы мен мазмұндылығын, білім беру саласындағы басқа да негіздемелік құжаттарды (салалық біліктілік шеңбері, кәсіби стандарттар) айқындау үшін негіз болады» – деп атап көрсеткендей, педагогикалық білім беруді жаңғырту үшін педагогтер даярлауды жүзеге асыратын жоғары оқу орындары мен колледждерге қойылатын біліктілік талаптары күшейтіледі және бәсекеге қабілетті маманды қалыптастырудың негізі білім беру жүйесінде қалыптасатын құндылықтар өзгеретін болады [2].

Болашақ педагогтердің креативті құзыреттілігін қалыптастыруда жоғары педагогикалық оқу орындарында оқылатын дәрістің атқаратын рөлі ерекше.

Тез өзгермелі бүгінгі әлемде Цифрлы Қазақстан жағдайында білікті педагог кадрларды даярлауда жоғары педагогикалық оқу орындарында оқылатын дәрістерге қойылатын дидактикалық талаптар жүйесі, дәрістердің түрлері мен типологиясы ашылып, дәрісті жүргізудегі оқытушының әдістемелік және технологиялық құзыреттілігі айқындалады [3].

Негізгі бөлім. Дәріс – жоғары оқу орында оқытуды ұйымдастырудың негізгі формасы. Дәрістің басты мақсаты – болашақ маманның жаңа оқу материалдарын меңгеруге бағытталған ғылыми дүниетанымның негіздерін қалыптастыру. Дәріс – сабақта айтылмақ ойды тезис-жоспар бойынша күні бұрын жобалап, жоспарлап алып, сол бойынша оқытушының баяндау монологы. «Дәріс» сөзі латынша «lectio» – «оқу» деген мағынаны береді. Дәріс алғаш VI ғасырда Ежелгі Грецияда пайда болып, кейін Ежелгі Римде орта ғасырға дейін таралды [4; 5; 6]. Дәрістің мақсаты:

– студенттерде оқытылатын пән бойынша жүйелі ғылыми көзқарас қалыптастыру;

– оқытудың заңдары мен принциптерін меңгеруін қамтамасыз ету;

– болашақта алған білімдерін кәсіби іс-әрекетте шығармашылықпен қолдана білу, кәсіби құзыреттіліктерін қалыптастыру;

– болашақ мамандарды сындарлы ойлауға үйрету, педагогикалық рефлексия жасауға үйрету;

– болашақ маманның танымдық қызметін белсендіру, дұрыс сөйлеу мәдениетін қалыптастыру [7].

Жоғары оқу орнындағы дәріс – оқутышының аудиториямен шығармашылық қарым-қатынас орнатуы. Дәріс 3 түрлі қызмет атқарады: ақпарат берушілік (дидактикалық) – жаңа білім беру; ынталандырушылық – тақырыпқа қызықтырып, қосымша мәліметтерді өз бетінше іздестіруге талпындыру; дамытушылық – мәселеге баға беру, ой-елегінен өткізу. Дәрістің дидактикалық функцияларына жататындар:

– оқыту мақсатының нақты қойылуы;

– білімді меңгеру үшін жаңа ақпараттардың берілуі;

– дәріс мазмұнының өмірмен байланыстылығы;

–студенттердің шығармашылығын қалыптастыру;

– пәнаралық байланыстарды қамтамасыз ету.

Қазіргі таңда жоғары оқу орнындағы дәріске төмендегідей педагогикалық талаптар қойылады:

1) Тақырыптың өзектілігі: дәріс тақырыбының бүгінгі күннің өзекті мәселесін қамтуы.

2) Ғылымилық: ұсынылатын ақпарат қазіргі кездегі ғылымның даму деңгейіне сәйкес болуы.

3) Біртұтастық пен жүйелілік: негізгі сұрақтар, жаңа ақпараттар бірізділікте берілуі шарт және материалды берудегі логикалық құрылым, кіріспе мен қорытындының болуы, т.б.

4) Дүниетанымдық және әдіснамалық негіздің болуы: дәрісте баяндалатын ғылыми ұғымдардың шығу тарихи генезисін білуі;

5) Түсініктілік: ғылыми терминдер мен ұғымдардың, қарастырылатын сұрақтар мазмұнының түсініктілігі.

6) Мазмұндылық: нақты материал және ақпараттарды дұрыс таңдау мен сұрыптау, оларды толықтыру және жүйелеу;

7) Шынайылылық: негізгі тұжырымдар мен айтылатын ойдың дәлдігі, дәлелділігі.

8) Проблеманы қоя алушылық: нақты тақырып бойынша өзекті проблеманы көре алуы және пікірталас тудыратын сұрақтарды сұрыптап іріктей алуы;

9) Тұжырымдамалық негіздің болуы: айтылатын ойдың нақты тұжырымдамаларға сүйенуі, басты ойлар мен қорытындының болуы.

10) Өмірмен байланыстылығы: дәріс материалының қазіргі өмірмен, практикамен, студенттің болашақ мамандығымен байланысты болуы; педагогикалық жағдаят пен кейстерді қамтуы.

11) Оқу жоспары мен пәннің білім беру бағдарламасына сәйкестігі: дәріс мазмұнының пәннің оқу жоспары мен пәннің бағдарламасына толықтай сәйкес болуы.

12) Мазмұндылық: дәріс мазмұнының толықтылығы, сұрақ мазмұнының толық ашылуы.

13) Практикалық мәнділігі: дәріс материалының болашақ маманның кәсіби іс-әрекетінде қолданыс табуы.

14) Көрнекілік: көрнекі құралдарды пайдалану, негізгі ой-тұжырым, ережезаңдылықтардың сызба, сурет, слайд және т.б. түрінде берілуі.

15) Пәнаралық байланыс: дәрістің мамандықтың басқа пәндерімен байланысы.

16) Нәтижелілік: соңғы нәтижеге жету.

17) Белсенділік: студенттердің танымдық белсенділіктерін арттыру.

18) Шығармашылық: сындарлы ойлау, креативтілік [8, 247 Б.].

Кіріспе дәрісте курстың жалпы мазмұны мен құрылымын пайымдауға бағытталады және зерделеуге көмектеседі, студенттерді арнайы әдебиеттермен, оқу порталдарымен жұмыс істеуге жетелейді, курстың мазмұнымен таныстырады. Шолу жасау (ақпараттық) дәрісте тақырыптың негізгі мазмұнын ашу, жаңа білімді жүйелеу жүзеге асырылады. Проблемалық дәрісте тақырып қарама-қайшылықты мәселе қою арқылы шешіледі.

Визуалды дәрісте дәрістің негізгі мазмұны бейнелі түрде көрнекі беріледі (кесте, сурет, сызба, слайд және т.б.). Кеңес беру дәрісі студенттердің ынтасын, дербес қабілеттерін, әлеуетін толықтай пайдалануға мүмкіндік береді.

Әдейі шатастыру дәрісі алдын-ала жоспарланған қателіктер арқылы жаңа білім, жаңа ақпараттарға талдау жасау, пайымдау және зерделеуге жол ашады.

Он-лайн дәріс – қашықтықтан Интернет желісін, электронды оқыту платформаларын пайдаланып берілетін дәріс. 1-суретте дәрістің түрлері ашылды.

Ақпараттық дәрісте сұрақтарға жауап беру арқылы формальды ойлау негізінде материалды есте сақтау жүзеге асады: тақырыпты ашатын сұрақтар жүйесі енгізіледі; оқу материалы әрбір сұрақ үшін логикалық тізбекпен баяндалады; әрбір сұрақтағы жаңа ұғым анықталады; тұжырымдамалардың дәлелдемелері қысқа баяндалады; мысалдар келтіреді, педагогикалық жағдаяттар мен кейстер шешіледі.

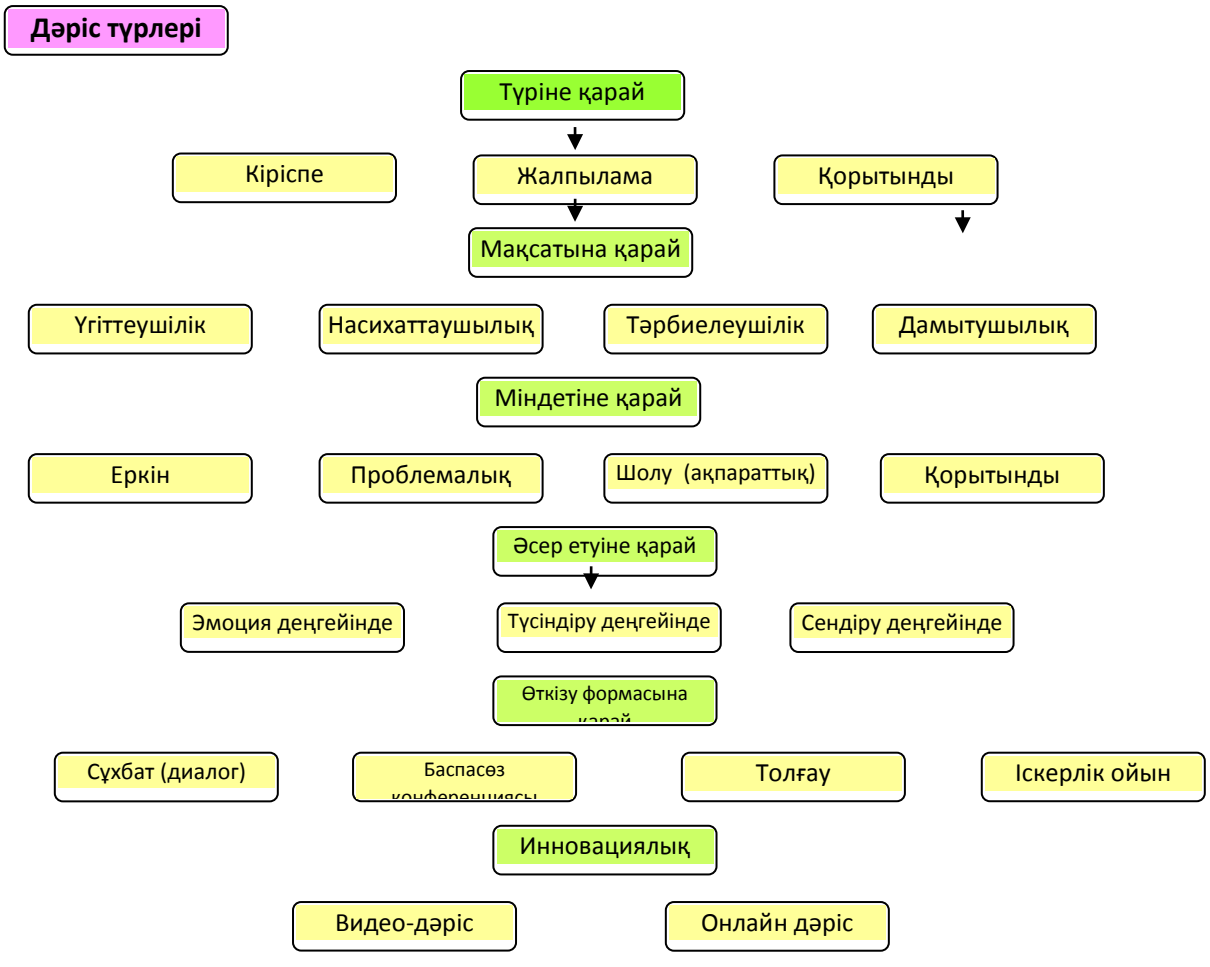
Проблемалық дәріс материалды түсіндірер алдында (проблемалық) сұрақтар қою, мәселе туғызу арқылы жүзеге асырылады. Проблемалық дәрістің дидактикалық мақсаты-теориялық білімді меңгерту; сындарлы ойлауды дамыту; танымдық қызығушылық ояту. Проблемалық дәріс дәріс оқушы мен дәрісті тыңдаушылардың өзара байланыста жұмыс етуін қамтамасыз етеді. Проблемалық дәрісте сұрақ қою немесе мәселе тудыру арқылы жасырын тұрған мәселенің бір емес бірнеше жауаптарын құрастыру арқылы түсіндіргелі отырған тақырыптың шешімін табуға болады:

1) Материалды түсіндірер алдында мәселелік (проблемалық) сұрақтар қойылады (мәселе туындайды).

2) Жаңа білім белгісіз күйінде қабылданады.

3) Проблемалық жағдаяттар тудыру арқылы оның шешімін іздестіре отырып, қажетті ақпарат алынады.

4) Қабылдаған ақпарат тыңдаушы үшін өзі ашқан жаңалық түрінде меңгеріледі.

Сурет. **Дәрістің түрлері**

Проблемалық дәріске қойылатын педагогикалық талаптар: ғылыми тұжырымдамаларға негізделген сұрақтардың болуы; сұрақтардың ішкі қайшылықтары; қайшылықтарды шешудегі шарттар; педагогикалық шарттар көмегімен қажетті белгілі әдісті таңдап, белгісіз әдісті іздестіру. Алдын ала қателері бар дәріс – қате және дәл емес ақпаратты ажырату үшін ұйымдастырылады: тыңдаушыларға қате ақпарат беріледі; тыңдаушы қатені тауып, талдауына 10-15 мин уақыт беріледі; тыңдаушы сараптаушы оппонент не пікір беруші ретінде сөйлейді.

Бірге жүргізілетін дәрісте материал екі дәріс берушінің өзара диалогтік қарым-қатынас жасау түрінде беріледі: бір немесе ұқсас бірнеше проблемалық жағдаяттар туғызылады; әртүрлі болжамдар ұсынылады; дәлелдеуші немесе жоққа шығарушы жүйелер ойластырылады; бірлесе ортақ алынған нәтиже негізделеді. Дәрісті оқуда дәрістің құрылымы және логикалық байланысы қатаң сақталуы тиіс: жоспарының болуы; дәрістің басында тақырыпқа байланысты әдебиеттердің және дәрістің аяғында қосымша әдебиеттердің берілуі.

Дәрісті ұйымдастыруға қойылатын педагогикалық талаптар:

1) Дәріс алынған тақырыпқа сәйкестігі.

2) Дәрістің мазмұнының пәннің оқу бағдарламасына сәйкес келуі.

3) Оқыту тиімділігін арттыруды қамтамасыз ететін заманауи құралдармен қамтамасыз етілуі: демонстрациялық құрылғылар, техникалық құралдар, интерактивті тақта, т.б. 2-суретте Дәріс дайындау технологиясы берілді.

Дәрісті ұйымдастыруға қойылатын әдістемелік талаптар:

1) Дәріс мазмұнының тізбектей берілуі, біртұтастығы, жүйелілігі.

2) Дәрісте жоғары мектеп оқытушысының кәсіби әдепті сақтауы.

3) Дәрісте оқытушының студенттермен ынтымақтастық қарым-қатынас орнатуы.

4) Дәріс мазмұнының толықтай ашылуы: алдын ала дайындалған конспект немесе тезиске сүйене отырып, силлабус бойынша студенттің дәріс мазмұнымен алдын ала таныс болуы және дайындалып келуі, дәрісте еркін пікірталасқа түсе алуы.

5) Оқытудың инновациялық технологияларын және интерактивті әдістерді, заманауи техникалық құралдарды тиімді қолдана алуы.

6) Дәрісте болашақ маманның кәсіби құзыреттілігін қалыптастыратындай кейс, педагогикалық жағдаяттардың болуы [9, Б.152].

Кесте 1

Дәріс дайындаудың педагогикалық технологиясы

<table>
<tr><th colspan="5">Дәріс дайындаудың педагогикалық технологиясы</th></tr>
<tr><td>Дәрістің сұлбасы</td><td>Дәрістің жоспары</td><td>Ақпарат, мәліметті іздестеру, сұрыптау</td><td>Дәріс мазмұнын анықтау</td><td>Дәріс сапасын бағалау</td></tr>
<tr><td>Материалдың реті</td><td>Сұрақтарды таңдау, қою</td><td rowspan="8">Таңдау принципі</td><td>Дәріс мәтінін жазу</td><td rowspan="8">Өзін-өзі бағалау</td></tr>
<tr><td>Кіріспе</td><td>Кіріспе</td><td rowspan="7">Дәріс режиссурасы:
– Дәрісханаға кіру (дәріс қайда, қашан, кіммен өтеді?)
– Алғашқы сөз;
– дауыс ырғағы;
– сөз екпіні;
– бет әлпеті;
– ишарат.
– Аудиторияны сезіну (қабылдап отыр ма?)
– Кері байланыс
– Соңғы сөз</td></tr>
<tr><td>Не туралы?</td><td>Не? Не туралы?</td></tr>
<tr><td>Негізгі бөлім</td><td rowspan="2">Негізгі бөлім:
– Жаңа ұғым
– Жаңа режим
– Заңдылықтар
– Мысалдар</td></tr>
<tr><td>Логикалық байланыс</td></tr>
<tr><td colspan="2">Қорытынды</td></tr>
<tr><td colspan="2">Нәтиже</td></tr>
</table>

Дәрісті дайындауда педагог дәрістің мақсат-міндеттерін анықтайды; дәрістің сұлбасын (нобайын) және жоспарын жасайды; факті, ақпарат, мәлімет жинап іздестіреді; алынған мәлімет, ақпарат, фактілерді рет-ретімен орналастырады; мәліметтерді жүйелейді; дәрісті беру әдістемесін таңдайды; дәрісті берудегі көрнекі, техникалық құралдарды анықтайды; дәрісті оқып шығып, өңдейді; көрнекіліктер (слайд,бейнефильм) әзірлейді және т.б.

Болашақ педагогтердің жалпыкәсіби құзыреттілігін қалыптастыруда дәрістің алатын орны ерекше. Болашақ педагогтің жалпыкәсіби құзіреттілігіне оның біртұтас педагогикалық процесті ұйымдастыра және басқара алуы; педагогикалық процесті бақылау және диагностикалауы, педагогикалық процестің нәтижесіне

мониторингтік сараптама жасай алуы, кері байланысты жасауы, педагогикалық процесті жетілдіру бойынша өз іс-әрекетіне өзіндік баға, өзіндік талдауы, педагогикалық рефлексия, этномәдениеттілік және көпмәдениеттілік құзіреттіліктері кіреді [10; 11; 12; 13; 14; 15; 16].

Дәрісті жүргізудегі оқытушының оқытудың қозғаушы тетіктерін тиімді басқаруындағы әдістемелік құзыреттілігі айқындалады:

– оқытушының тәрбиелеудің, оқытудың мазмұнын, формасын, әдістерін таңдағанда міндетті түрде оқушылардың психологиялық ерекшеліктерін есепке алуы;

– оқытушының оқу-тәрбие процесінде жанға жайлы психологиялық ахуал тудыра алуы;

– оқытушының оқу-тәрбие әдістерін дұрыс таңдай алуы;

– өз пәні бойынша оқытудың әртүрлі әдіс-тәсілдерін меңгеруі, оның қажеттісін өз іс-тәжірибесінде пайдалана алуы [17; 18].

Оқытушының оқытудың қозғаушы тетіктерін тиімді басқаруындағы технологиялық құзыреттілігіне жататындар:

– оқытушының өз пәні бойынша оқытудың инновациялық технологияларын меңгеруі;

– оқытушының өз пәніне қатысты инновациялық технологияны дұрыс таңдай алуы;

– оқытушының оқу-тәрбие процесінде инновациялық технологияның рөлі мен маңызын айқындай алуы;

– оқытушының оқу-тәрбие процесінде оқушының инновациялық іс-әрекетін жоспарлай алуы.

Қорытынды. Жоғары оқу орнында оқылатын дәріс болашақ мамандардың теориялық және тәжірибелік іскерлігін тиімді басқару жүйесінде ойлау процесінің заңдылықтары мен білімді меңгеру үшін танымдық, шығармашылық қабілеттерінің дамуына, проблемаларды ұтымды шешу, іскерлік пен креативтілікті қалыптастыру, тұлғаның өздігінен дамуы мен дербестігін қамтамасыз етуіне негізделуі тиіс.

Инновациялық технологияның қыр-сырын меңгерген, өз ісіне үлкен жауапкершілікпен қарайтын, педагогикалық процесті нәтижеге бағыттай алатын, әрбір шәкірттің жүрегіне жол табатын, оқушыларды шығармашылық ізденіске бағыттай алатын, ұдайы шығармашылық ізденістегі интеллектуалды тұлға, креативті мұғалім даярлауда жоғары оқу орнында жүргізілетін дәрістің алатын орны ерекше.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

[1] Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі /Қазақстан Республикасы Президенті Қ.Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдау. – Астана: Ақорда, 2019.

[2] Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасы [Электронды ресурс] // http:// www.edu.gov.kz (қаралған күн: 04.05.2020).

[3] Шваб Клаус. Төртінші индустриялық революция. The Fourth Industrial Revolution: – Астана: «Ұлттық аударма бюросы» қоғамдық қоры, 2018. –198 б.

[4] Коджаспирова Г.М. Педагогика. Учебник. –М.: КНОРУС,2010. –744 с.

[5] Подласый И.П. Педагогика: в 2 т. Т. 2. Практическая педагогика: учебник для бакалавров. –М.: Юрайт, 2013. –799 с.

[6] Таубаева Ш.Т., Иманбаева С.Т., Берикханова А.Е. Педагогика: Оқулық. – Алматы: ОНОН, 2018. – 350 б.

[7] Мынбаева А.К. Основы педагогики высшей школы: Учебное пособие. – Алматы, 2008. –156 с.

[8] Бұзаубақова К.Ж. Педагогика. Оқулық. –Тараз: ИП « Бейсенбекова А.Ж.»,2019. – 329 б.

[9] Бұзаубақова К.Ж. Педагогикалық шеберлік. –Тараз: ИП «Бейсенбекова А.Ж.» , 2018. –314 б.

[10] Хуторской А.В. Педагогическая инноватика. Учебное пособие. – М.: Академия, 2010. –254 с.

[11] Таубаева Ш.Т., Бакиров И. И., Максутова И. О. Интенсивные образовательные технологии и их применение начинающими преподавателями вуза. Учебно-методическое пособие. – Алматы: 2019. –374 с.

[12] Таубаева Ш. Т. Педагогиканың философиясы және әдіснамасы: Оқулық. – Алматы: Қазақ университеті, 2019. –350 б.

[13] Монахов В.М. Педагогическая технология от А до Я: самоучитель проектирования учебного процесса. –Липецк: ИРО, 2007. –287 с.

[14] Таубаева Ш.Т. Исследовательская культура учителя: от теории к практике: Монография. –Алматы: Қазақ университеті, 2016. – 423 с.

[15] Фокин Ю.Г. Теория и технология обучения. Деятельностный подход. – М.: Юрайт, 2018. – 241 с.

[16] Максутова И.О., Таубаева Ш.Т., Момбек А.А. Педагогическая технология: от концепции до модели // Педагогика и психология. –2018. –4(37). –С.116 – 123.

[17] Amirova A., Buzaubakova K., Kashkynbayeva Z., Yelubayeva M., Kumisbekova Z., Elmira U., Genz Z. The Formation of Cretive Competence of Future Teachers// International Journal of Scientific Study. –2017. –V 5. –Issue7. – P.89 - 93.

[18] Amirova A., Buzaubakova K., Kashkynbayeva Z.,Yelubayeva M., Kumisbekova Z., Elmira U., Genz Z. Training the creative competence of future teachers// Journal for Educators Teachers and Trainers. –2018. –V.8-Iss.27. – P.118 –125.

References

[1] «Constructive public dialogue - the basis of stability and prosperity of Kazakhstan» / Message of the President of the Republic of Kazakhstan K. Tokayev to the people of Kazakhstan. – Astana: Akorda, 2019.

[2] State program for the development of education and science of the Republic of Kazakhstan for 2020-2025 years [Electronic resourse] // http: // www.edu.gov.kz. (date of the application: 04.05.2020).

[3] Schwab Klaus. The fourth industrial revolution. The Fourth Industrial Revolution: – Astana: National Translation Bureau Public Foundation, 2018. – 198 pages.

[4] Kojaspirova G.M. Pedagogy. Textbook. -M.: KNORUS, 2010. – 744 p.

[5] Podlasyi I.P. Pedagogy: in 2 vols. T. 2. Practical pedagogy: a textbook for bachelors. – M .: Yurayt, 2013. – 799 s.

[6] Taubaeva Sh.T., Imanbaeva S.T., Berikkhanova A.E. Pedagogika: Okulyk. –Almaty. ONON. 2018. – 350 b.

[7] Mynbayeva A.K. Fundamentals of pedagogy of higher education: Textbook. – Almaty, 2008 . – 156 p.

[8] Buzaubakova K. Pedagogy. The textbook. –Taraz: IP «Beisenbekova A.Zh.», 2019. – 329 p.

[9] Buzaubakova K. Pedagogical skills. –Taraz: IP «Beisenbekova A.Zh », 2018. – 314 p.

[10] Khutorskoy A.V. Pedagogical innovation. Textbook. – M.: Academy, 2010. – 254 p

[11] Taubaeva Sh., Bakirov I., Maksutova I. Intensive educational technologies and their application by novice university teachers. Teaching aid. – Almaty, 2019. – 374 p.

[12] Taubaueva Sh. T. Philosophy and methodology of pedagogy: Textbook. – Almaty: Kazakh University, 2019. – 350 p.

[13] Monakhov V.M. Pedagogical technology from A to Z: tutorial for the design of the educational process. – Lipetsk: IRO, 2007. –287 p.

[14] TaubayevaSh.T. Teacher Research Culture: From Theory to Practice: Monograph. – Almaty: Kazakh University, 2016. – 423 p.

[15] FokinYu.G. Theory and technology of instruction. Active cooling. – M .: Yurayt, 2018. – 241 p.

[16] Maksutova I.O., Taubaeva Sh.T., Mombek A.A. Pedagogicheskaya tekhnologiya: ot koncepcii do modeli // Pedagogika i psihologiya. – 2018. – 4(37) – S.116-123.

[17] Amirova A., Buzaubakova K., Kashkynbayeva Z., Yelubayeva M., Kumisbekova Z., Elmira U., Genz Z. The Formation of Cretive Competence of Future Teachers// International Journal of Scientific Study. –2017. –V 5. – Issue7. – P.89-93.

[18] Amirova A., Buzaubakova K., Kashkynbayeva Z.,Yelubayeva M., Kumisbekova Z., Elmira U., Genz Z. Training the creative competence of future teachers// Journal for Educators Teachers and Trainers. –2018. –V.8-Iss.27. – P.118-125.

Педагогическая технология подготовки лекций

К.Д. Бузаубакова
Таразский государственный педагогический университет
(Тараз, Казахстан)

Аннотация

В статье освещается содержание педагогической технологии подготовки лекций в высших педагогических заведениях и этапы проведения лекций. Определяются цель, структура, дидактические функции, виды лекций в новом содержании. Раскрываются особенности лекции-консультации, вводной, информационной, визуальной, специально апутанной, проблемной лекций, а также система основных педагогических требований к проблемной лекции.

Кроме того, в статье конкретизируются педагогические требования к организации современной лекции в высших педагогических заведениях: актуальность темы; научность; концептуальность идеи; наличие мировозренческих и методологических основ; соответствие темы и содержания лекций учебному плану и учебной программе; постановка проблемы; целостность и системность; ясность; содержательность; достоверность; связь с жизнью; практическая значимость; наглядность; межпредметная связь; результативность; активность; креативность и другие.

Ключевые слова: лекция, виды лекций, педагогические требования к организации лекций, дидактические функции лекции; педагогическая технология.

Pedagogical technology of preparation of lectures

K.D. Buzaubakova
Taraz State Pedagogical University
(Taraz, Kazakhstan)

Abstract

The article highlights the content of pedagogical technology for preparing lectures in higher pedagogical institutions and the stages of lectures. The new content determined the purpose, structure, didactic functions, and types of lectures. There are revealed the features of a consultation lecture, an introductory, informational, visual, especially confused, problematic lecture, as well as a system of basic pedagogical requirements for a problem lecture. In addition, the article specifies the pedagogical requirements for organizing a modern lecture in higher pedagogical institutions: the relevance of the topic; science; conceptual idea; the existence of worldview and methodological foundations; compliance of the topic and content of lectures with the curriculum and curriculum; formulation of the problem; integrity and consistency; clarity; rich content; reliability; connection with life; practical significance; visibility; intersubject communication; performance activity; creativity, etc.

Keywords: lecture, types of lectures, pedagogical requirements for the organization of lectures, didactic functions of a lecture; pedagogical technology.

Редакцияға 10.05.2020 қабылданды

МРНТИ 15.31.31

Е.С.ДОРОВСКИХ[1], С.Т.ИСАЛИЕВА[2]

[1]Средняя школа №17 (Панфилов, Алматинская область, Казахстан),
[2]Казахский национальный педагогический университет имени Абая (Алматы, Казахстан)

ПРОФИЛАКТИКА ДЕВИАНТНОГО ПОВЕДЕНИЯ У ШКОЛЬНИКОВ ПОДРОСТКОВОГО ВОЗРАСТА

Аннотация

В статье авторы поднимают актуальную проблему девиантного поведения подростков, решение которой требует повышения духовности и нравственности общества. В современном мире труд и учеба утратили ценность, для многих подростков цель жизни сводится к достижению материального блага любой ценой, к наживе любыми способами. И взрослых уже никто не учит быть родителем, все воспитание сводится к принципу «Как меня воспитывали, так и я». Ускоренные темпы прогресса привели к быстрому развитию ребенка (еще не умеющий говорить ребенок умеет пользоваться телефоном). В настоящее время представляется важным чтение современной литературы по психологии воспитания, посещение различных тренингов, отслеживание быстроменяющихся тенденций, поиск эффективных способов взаимодействия с проблемными детьми.

Ключевые слова: девиантное поведение, психологическая помощь, контакт, поддержка, взаимодействие.

Введение. Общеизвестно, что современных детей не стоит воспитывать по прежним стандартам, основой которых был одинаковый подход ко всем. Порой ребенку очень сложно самому найти и понять, в какой сфере ему развиваться, поэтому сейчас детям помогают развиваться в различных направлениях. Однако множество факторов отвлекают детей от того, что им действительно нравится, ведь им интереснее играть в смартфоне или смотреть мультфильмы. Тут на помощь должны прийти взрослые, которые, по нашему мнению, должны контролировать своего ребенка хотя бы в некоторых сферах жизни. Конечно, невозможно вырвать детей из современного мира, но родители должны знать, чем увлекаются их дети, в какие видеоигры играют и как эти игры влияют на них. А если ребенка «загоняют в рамки», то возможен эффект пружины – он либо сломается, либо очень сильно «выстрелит» – необходим баланс между контролем и доверием. Даже прилежный ученик иногда в подростковом возрасте может измениться до неузнаваемости, когда так называемая «пружина» ломается.

Основная часть. Девиантное поведение – это поведение, которое не соответствует принятым в обществе нормам. Правовые нормы – это правила, закрепленные и контролируемые государством. Моральные нормы – принятые в обществе правила поведения, которые не закреплены в законах. Возрастные нормы – это особенности поведения и психики человека в определенном возрасте: младенческом, дошкольном, школьном, зрелом, пожилом и старческом. Этнические нормы – правила поведения, сложившиеся в различных этнических группах [1; 2].

В обычной средней школе учится около 1500 человек, по отзывам учителей дети, которые учатся во вторую смену, а это дети

2006 года и младше, не очень хорошо ладят со взрослыми. По нашему мнению, это связано с тем, что современные дети себя взрослыми и не хотят, чтобы с ними обращались как с детьми.

Наблюдение за современными подростками позволяет сделать вывод, что они взрослеют намного раньше в связи с тем, что социальные сети общедоступны и на одной платформе могут присутствовать люди с очень большой разницей в возрасте. И дети начинают копировать поведение взрослых, стремясь заработать высокую репутацию среди сверстников, когда же дело касается жизненных ситуаций, они ведут себя соответственно возрасту. Поэтому задача семьи и педагогов – помочь ребенку найти баланс между детством и той взрослостью, к которой он стремится.

По нашему мнению, общение в интернете – своеобразный побег от реальности, где большинство пользователей предпочитают быть инкогнито, появляется возможность для реализации каких-то представлений, фантазий с обратной связью, кроме того неограниченный доступ к информации порождает так называемый информационный вампиризм [3]. В настоящее время 37-38% аудитории Интернета составляют подростки 12-14 лет [4].

Общение подростков и старшеклассников со сверстниками и взрослыми считается важнейшим психологическим условием их личностного развития. Неудачи, как правило, ведут к внутреннему дискомфорту, компенсировать который не могут никакие высокие показатели в других сферах жизни и деятельности. Общение субъективно воспринимается подростками как нечто личное очень важное, об этом свидетельствует их внимание к форме общения, доверительности, попытке осмыслить проанализировать свои взаимоотношения со сверстниками и взрослыми [5].

Девиантное поведение подростков контролируется только окружающими взрослыми, дети сами за собой этого не замечают, и когда они вырываются из-под опеки взрослых, их поведение становится более агрессивным, при наказании травмируется их эмоциональное состояние, и позитивных изменений таким путем не достигнуть. Для того, чтобы наладить отношения с таким ребенком, нужно понять его внутреннюю скрытую цель, которая привела к нарушению поведения и ответить на следующие вопросы: «Чего хочет достичь ребенок своим поведением?», «Какой способ выбрать для прекращения ситуации?» [6].

Чтобы ответить на первый вопрос, имеет смысл проанализировать интеллектуальные способности подростка т.к. его логическая цепочка зависит от знаний и личных особенностей. Когда много ограничений, предрассудков, они изнутри управляют волей, что создает неуверенность и проявляются негативные качества характера (безвольность, трусость, разгильдяйство). Критичная самооценка (в подростковом возрасте) на фоне возрастающего чувства взрослости всегда приводит к конфликту родителей и детей, поэтому требуется гибкость со стороны взрослых, чтобы потребность чего-то добиться трансформировалась в двусторонние переговоры с позиции «выиграли оба» (ребенок и родитель).

С трудным подростком нужно создать дружелюбные отношения, чтобы ребенок мог высказаться, и подтолкнуть его к самостоятельному решению, так как те выводы, к которым человек приходит сам, более глубокие и осознанные, чем навязанные извне [7]. Немаловажную роль играют навыки активного слушания, когда «Я – сообщения» более эффективны, чем «Вы – сообщения» для выявления системы убеждений, приводящей к враждебно-вызывающему поведению [8, 9].

Когда взрослые используют «Я – сообщения» и показывают свои чувства, они становятся ближе к ребенку, появляется возможность объяснить, что человек может испытывать различные чувства (злость, волнение, обиду) и нужно просто научиться их правильно выражать [10, 11].

Существует много различных способов оказания психологической помощи для разрешения проблемы:

– расширение информативного кругозора для решения возникшей ситуации, обращение к литературным источникам, научным данным, опыту других людей;

– использование в качестве метода аналогии рассказов, сказок и былин для иллюстрации актуальной ситуации;

– установление последовательности происходящего и его взаимосвязи для уточнения понимания проблемы;

– подсказка подростку путей решения сложившейся ситуации, при этом с него не снимается ответственность и предполагается самостоятельность в реализации принятого решения;

– предложение понаблюдать за собой при повторении ситуации, особенно в ситуации, когда взрослые признаются в своем бессилии («Делай что хочешь», «Мне все равно», «Поступай как знаешь» и т.д.);

– обучение различным способам расслабления, достижения внутреннего покоя и комфорта с помощью медитаций и упражнений на релаксацию;

– физическая нагрузка, активный спорт;

– переоценка с целью выявления негативных переживаний, фиксирования и трансформации в положительные эмоции;

– позитивный настрой для укрепления веры ребенка в свои возможности по разрешению возникшего затруднения;

– совместный анализ как реальных ситуаций, так и ситуаций других людей для повышения психологической грамотности;

– применение игровой модели, когда нельзя изменить реальные события жизни – для изменения отношения к ним и снятия напряжения (когда человек страдает от того, что он не сказал или не сделал чего-то);

– наполнение смыслом простых обыденных действий (например, как Том Сойер смог превратить в удовольствие скучную покраску забора) [12].

Общеизвестно, что основной проблемой детского девиантного поведения является непонимание и непринятие чувств [13]. Поведение ребенка напрямую связано с его чувствами, когда ребенку хорошо, то он ведет себя хорошо. Взрослый может помочь ребенку чувствовать себя хорошо, принимая его чувства, постоянное же отрицание чувств может сбить ребенка с толку, он сам запутается в своих чувствах. Например:

Ребенок: Мама, я устал!

Мама: Ты не мог устать. Ты только что проснулся.

Ребенок (громче): Но я устал.

Мама: Ты не устал. Ты просто маленький соня. Давай одеваться.

Ребенок (вопит): Нет, я устал!

Этот диалог – яркий пример того, как с детства отрицаются чувства. Чтобы помочь ребенку разобраться в своих чувствах следует:

– внимательно его слушать;

– разделять его чувства (с помощью слов «да…», «понятно…», «конечно…», «интересно…»);

– помочь ему определить его чувства (выявить их);

– показать, что вам понятны чувства и желания ребенка [14].

Гораздо легче рассказать о своих неприятностях, когда тебя действительно слушают, даже не обязательно что-то отвечать, иногда достаточно сочувствия. Если ребенок слышит названия того, что он ощущает ему становится спокойнее, и он понимает, что его чувства признаны. Когда чувства признаны и определены, их уже не нужно подавлять, что само по себе ведет к взаимопониманию. Ребенок, прежде всего, берет пример со взрослых, даже если он еще что-то не понимает в силу возраста, он видит и чувствует, как взрослые скрывают, либо подавляют свои чувства в общении с другим взрослым, но с легкостью выплескивают негатив на ребенка [10].

Широко используемые методы взаимодействия родителей с детьми, которые могут привести к развитию девиантного поведения у детей:

Порицание и упреки: «Опять ты заляпал всю дверь грязными руками! Когда ты будешь вовремя мыть руки?.. Ты когда-нибудь можешь что-нибудь делать правильно?.. Вечно ты никого не слушаешь».

Выяснение отношений: «Давай я помогу пришить тебе пуговицу. А то у тебя руки не из того места», «У тебя опять в тетради помарки! Ты отвратителен». «На улице мороз, а ты опять в легкой куртке! Какой надо быть глупой? Ты действительно глупа».

Запугивания: «Еще раз возьмешь без разрешения конфеты, я тебя отшлепаю». «Если ты через минуту не перестанешь плеваться, то я дам тебе по губам».

Указания: «Сейчас же, приберись в комнате». «Ты до сих пор не вынес мусорное ведро? Сделай это сейчас же!.. Чего ты ждешь? Давай!».

Поученье: «Ты же знаешь, обзываться нехорошо. Как ты к людям, относишься, так и они к тебе. Если ты будешь продолжать обзываться, с тобой никто дружить не будет, у тебя друзей не будет. Тебе же не нравится, когда тебя обзывают, вот и другим неприятно». Мы согласны с мнением, что нельзя злоупотреблять поучениями – слишком длинные утомляют ребенка, особенно в дошкольном возрасте, – они должны быть короткими и понятными для ребенка, отражать только суть данной ситуации [15].

Предупреждения: «Сейчас же перестань прыгать с табурета, ты хочешь упасть и что-нибудь сломать», «Не балуйся телефоном, ты хочешь его разбить?».

Страдания и угрозы: «Вы оба прекратите этот крик! Вы хотите меня довести? Хотите, чтобы я заболела? Чтобы меня инфаркт хватил?», «Я уже поседела от вас. Вы меня в могилу сведете».

Аналогия: «Почему ты не такой как, как твой брат? Он всегда делает свою работу вовремя», «Почему ты не одеваешься, как Ваня? У него всегда такие короткие опрятные волосы, рубашка заправлена. На него приятно смотреть».

Ирония: «Ты знала, что у тебя тест, и не взяла книгу в школу? Умно! Блестящая идея», «Это домашняя работа, на завтра? Ну, может, твой учитель умеет читать по-китайски, я нет!».

Предсказания: «Продолжай быть эгоистом. Увидишь, никто никогда не захочет дружить с тобой. У тебя не будет друзей», «Ты мне наврал о своих оценках? Знаешь, что будет, когда ты вырастешь? Тебе никто не будет верить» [14].

Необходимо отметить, что важное влияние на развитие ребенка оказывает домашняя среда, в семье проходят первые, решающие для становления, развития и формирования годы жизни человека. Ребенок обычно является довольно точным отражением своей семьи, где создаются условия, в том числе материальные, для развития природных задатков. Нравственные качества личности также закладываются в семье, поэтому очень важно, как с ребенком разговаривают, строят диалоги.

Приведем самые распространенные реакции детей на методы воспитания:

Порицание и упреки: «Дверь важнее, чем я», «Я солгу ей и скажу, что это был не я», «Я дурак», «Ты говоришь, что я никогда не слушаю, так я и не буду».

Выяснение отношений: «Она права, я неумеха», «Я ей устрою. В следующий раз я даже куртку не надену», «Терпеть ее не могу».

Запугивания: «Возьму конфеты, когда она отвернется», «Мне страшно», «Хочется плакать».

Указания: «Попробуй заставь меня», «Я напуган».

Поученье: «Болтай-болтай», «я тупой», «Кто-нибудь слушает ее?».

Предупреждения: «Как я смогу когда-нибудь делать это сама? Что бы я ни сделала, мне же будет хуже».

Страдания и угрозы: «Я боюсь, что из-за меня она заболела».

Аналогия: «Она всех любит больше чем меня», «Ненавижу Ваню».

Ирония: «Я ей отомщу», «Что бы я ни делал, у меня ничего не выйдет», «во мне вскипает обида», «Зачем пытаться?».

Предсказания: «Мне тоже можно верить, я докажу, что она не права», «Это бесполезно», «Я обречен» [14].

Из таких диалогов с родителями у детей с самого детства зарождаются комплексы, которые преследуют их всю жизнь, ведь развитие мышления происходит в неразрывной

связи с изменением речи подростка, которая способствует формированию мироощущения.

Особое значение в нравственном и социальном поведении подростков играют чувства, которые, как правило, проявляются очень бурно, иногда аффективно, особенно сильно проявляется гнев. Многие педагоги считают подростковый возраст периодом кризиса, проявлением упрямства, эгоизма, замкнутости, вспышек гнева. Из шквала этих чувств, если не помогать с ними разбираться, может сформироваться девиантное поведение, поэтому так важно бережно относиться к духовному миру, проявлению чувств подростков [16].

Иногда во избежание проблем и конфликтов взрослым стоит соразмерить собственные ожидания с возможностями ребенка. Порой завышенные ожидания родителей накладывают на подростка огромный груз, который ему не под силу. Чрезмерное беспокойство о первых самостоятельных шагах подростка тоже негативно сказывается на его поведении [17; 18].

К сожалению, в современном обществе утрачивается грань между моральным и аморальным, одобряемым и недопустимым поведением, добром и злом, что также приводит к девиации поколения, личности становятся жертвами вседозволенности [19]. Следует отметить, что активное творческое участие в общественно полезном труде помогает ребятам уравновешивать психическое состояние, что в конечном итоге говорит о положительном влиянии трудовой, общественно полезной, социальной деятельности. И особой социальной целью современного воспитательного процесса является нравственно-духовное становление личности, формирование уважительного отношения к самому себе и к окружающему миру и т.д. Но главным, по нашему мнению, является формирование творческой личности, воспитание ответственности, стремление к толерантности, милосердию, уверенности в себе, способности к активному социальному взаимодействию без ущемления достоинств другого человека [20].

В любой школе есть большое количество внеклассных мероприятий, где можно себя проявить, что будет способствовать социальной адаптации ребенка. Например, в средней школе №17 г.Панфилов Алматинской области есть военно-патриотический клуб «Жас Қыран». Учащиеся с удовольствием туда ходят, общаются с ребятами из других школ, выезжают в воинские части, общаются с героями «Халык Кахарманы». Также регулярно проводятся различные конкурсы: «Королева осени», «Джентльмен шоу», «Ученик года» и мероприятия, посвященные ЗОЖ. Ребята могут реализоваться, не только выступая в этих конкурсах, но и принимая участие в их подготовке, этот опыт помогает им находить общий язык с одноклассниками, сверстниками, другими учащимися и учителями.

Заключение. Проблема профилактики девиантного поведения поставлена давно, однако в должной мере она пока не решена и требует повышения духовности и нравственности всего общества. Многие молодые люди страдают от навязчивых мыслей, появившихся еще в детстве, и родителям нужно обращать больше внимания на то, что они говорят детям, воспитанию детей и взаимодействию с ними. Культура общения в семье, в обществе - один из основополагающих факторов становления личности. Ускоренные темпы научно-технического прогресса привели к ускорению развития ребенка, но никто не учит взрослых быть родителями, все воспитание сводится к принципу: «Как меня воспитывали, так и я». В силу этого становится актуальным изучение современной литературы по психологии воспитания, посещение тренингов, отслеживание быстроменяющихся тенденций, поиск эффективных способов взаимодействия с собственными детьми.

Список использованных источников

[1] Шнейдер Л.Б. Девиантное поведение детей и подростков. – Трикса: Академический Проект, 2005. – 316 с. [Электронный ресурс]: URL: http://biblio.chgpu.edu.ru/rup/profili/ppf/ppdp.doc (дата обращения: 21.11.2019).

[2] Рождественская Н.А. Девиантное поведение и основы его профилактики у подростков: Учебное пособие. – Генезис, 2015. – 211 с. [Электронный ресурс]: URL: http://www.iprbookshop.ru/89319.html (дата обращения: 21.11.2019).

[3] Сангилбаева А.О. Исследование интернет-зависимости через анализ факторов, способствующих ее формированию //Вестник КазНПУ имени Абая. Серия: Психология. – Алматы: Ұлағат, 2016. – №4(49). – С.59-62.

[4] Сангилбаева А.О., Сангилбаев О.С., Сарсенбаева Л.О. Выявление и профилактика психологической зависимости от интернета //Педагогика и психология. – 2019. – № 2(39). – С.45-52.

[5] Косшыгулова А.С. Особенности работы школьного психолога с подростками //Вестник КазНПУ имени Абая. Серия: Психология. – Алматы: Ұлағат, 2016. – № 4(49). – С.46-49.

[6] Бронсон П. Мифы воспитания. Наука против интуиции. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2014. – 225 с. [Электронный ресурс]: URL: https://www.mann-ivanov-ferber.ru/books/paperbook/new-thinking-about-children/ (дата обращения: 19.11.2019).

[7] Дольто Ф. На стороне подростка. – М.: Рама Паблишинг, 2018. – 424 с. [Электронный ресурс]: URL: http://www.psychologies.ru/articles/razgovor-s-podrostkami-ili-kompleks-omara-f-dolto-k-dolto-k-pershmine/ (дата обращения: 19.11.2019).

[8] Дирксен Д. Искусство обучать. Как сделать любое обучение нескучным и эффективным. – М.: Манн, Иванов и Фербер. – 2012. – 208 с. [Электронный ресурс]: URL: https://eac-ras.ru/Lib/Biz/ (дата обращения: 15.11.2019).

[9] Петрановская Л.В. Если с ребенком трудно. – АСТ, 2013. – 120 с. [Электронный ресурс]: URL: https://www.litres.ru/ludmila-petranovskaja/esli-s-rebenkom-trudno/chitat-onlayn/ (дата обращения: 15.11.2019).

[10] Гиппенрейтер М. Бегство к себе. Жизнь подростка. – АСТ, 2016. – 80 с. [Электронный ресурс]: URL: http://www.psychologies.ru/articles/m-gippenreyter-begstvo-k-sebe-jizn-podrostka/ (дата обращения: 15.11.2019).

[11] Гиппенрейтер Ю.Б. Чувства и конфликты. – АСТ, 2014. – 62 с. [Электронный ресурс]: URL: https://pedklassy.bspu.by/files/docs/books/1_knigi/2_gippenreyter.pdf (дата обращения: 19.11.2019).

[12] Джексон Н. Классный учитель: как работать с трудными учениками, сложными родителями и получать удовольствие от профессии. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2017. – 208 с. [Электронный ресурс]: URL: https://www.litres.ru/nina-dzhekson/klassnyy-uchitel-kak-rabotat-s-trudnymi-uchenikami-slozhnymi-roditelyami-i-poluchat-udovolstvie-ot-professii/chitat-onlayn/ (дата обращения: 15.11.2019).

[13] Андрющенко И.В., Коваленко Т.А. 85 вопросов детскому психологу. – АСТ, 2014. – 210 с. [Электронный ресурс]: URL: https://www.twirpx.com/recent/files/8372/ (дата обращения: 19.11.2019).

[14] Фабер А. Как говорить, чтобы дети слушали, и как слушать, чтобы дети говорили. – Эксмо, 2009. – 206 с. [Электронный ресурс]: URL: https://www.litres.ru/adel-faber/eleyn-mazlish/kak-govorit-chtoby-deti-slushali-i-kak-slushat-chtoby-deti-govorili-4/chitat-onlayn/ (дата обращения: 21.11.2019).

[15] Шарифова В.Т., Мурадханов М. О воспитании дисциплинированности в семье //Вестник КазНПУ им.Абая. Серия: Педагогические науки. – 2012. – № 1(35). – С.75-79.

[16] Корниенко А.А. Детская агрессия. – М.: Рама Паблишинг, 2017. – 200 с. [Электронный ресурс]: URL: https://www.b17.ru/blog/70961/ (дата обращения: 15.11.2019).

[17] Армстронг Т. Ты можешь больше, чем ты думаешь. – М.: Манн, Иванов и Фебер, 2014. – 180 с. [Электронный ресурс]: URL: https://avidreaders.ru/book/ty-mozhesh-bolshe-chem-ty-dumaesh.html (дата обращения: 19.11.2019).

[18] Мазлиш Э. Как говорить с детьми, чтобы они учили. – Москва, 1995. – 176 с. [Электронный ресурс]: URL: https://sch777uv.mskobr.ru/files/Psixologi/.pdf (дата обращения: 15.11.2019).

[19] Подласый И.П. Теоритическая педагогика. Т.1. – М.: Юрайт-Издат, 2016. – 777 с. [Электронный ресурс]: URL: https://biblio-online.ru/book/pedagogika-v-2-t-tom-1-teoreticheskaya-pedagogika-v-2-knigah-385570 (дата обращения: 15.11.2019).

[20] Намазбаева Ж.И. Некоторые психологические проблемы развития личности подрастающего поколения //Вестник КазНПУ имениАбая. Серия: Психология. – Алматы: Ұлағат, 2016. – №4(49). – С.10-14.

References

[1] Shnejder L.B. Deviantnoe povedenie detej i podrostkov. – Triksa: Akademicheskij Proekt, 2005. – 316 s. [Elektronnyj resurs]: URL: http://biblio.chgpu.edu.ru/rup/profili/ppf/ppdp.doc (data obrashcheniya: 21.11.2019).

[2] Rozhdestvenskaya N.A. Deviantnoe povedenie i osnovy ego profilaktiki u podrostkov: Uchebnoe posobie. – Genezis, 2015. 211 s. [Elektronnyj resurs]: URL: http://www.iprbookshop.ru/89319.html (data obrashcheniya: 21.11.2019).

[3] Sangilbaeva A.O. Issledovanie internet-zavisimosti cherez analiz faktorov, sposobstvuyushchih ee formirovaniyu //Vestnik KazNPU im.Abaya. Seriya: Psihologiya. – Almaty: Ulagat, 2016. – № 4(49). – S.59-62.

[4] Sangilbaeva A.O., Sangilbaev O.S., Sarsenbaeva L.O. Vyyavlenie i profilaktika psihologicheskoj zavisimosti ot interneta // Pedagogika i psihologiya. – 2019. – № 2(39). – S.45-52.

[5] Kosshygulova A.S. Osobennosti raboty shkol'nogo psihologa s podrostkami //Vestnik KazNPU im.Abaya. Seriya: Psihologiya. – Almaty: Ulagat, 2016. – № 4(49). – S.46-49.

[6] Bronson P. Mify vospitaniya. Nauka protiv intuicii. – M.: Mann, Ivanov i Ferber, 2014. – 225 s. [Elektronnyj resurs]: URL: https://www.mann-ivanov-ferber.ru/books/paperbook/new-thinking-about-children/ (data obrashcheniya: 19.11.2019).

[7] Dol'to F. Na storone podrostka. – M.: Rama Pablishing, 2018. – 424 s. [Elektronnyj resurs]: URL: http://www.psychologies.ru/articles/razgovor-s-podrostkami-ili-kompleks-omara-f-dolto-k-dolto-k-pershmine/ (data obrashcheniya: 19.11.2019).

[8] Dirksen D. Iskusstvo obuchat'. Kak sdelat' lyuboe obuchenie neskuchnym i effektivnym. – M.: Mann, Ivanov i Ferber. – 2012. – 208 s. [Elektronnyj resurs]: URL: https://eac-ras.ru/Lib/Biz/ (data obrashcheniya: 15.11.2019).

[9] Petranovskaya L.V. Esli s rebenkom trudno. – AST, 2013. – 120 s. [Elektronnyj resurs]: URL: https://www.litres.ru/ludmila-petranovskaja/esli-s-rebenkom-trudno/chitat-onlayn/ (data obrashcheniya: 15.11.2019).

[10] Gippenrejter M. Begstvo k sebe. Zhizn' podrostka. – AST, 2016. – 80 s. [Elektronnyj resurs]: URL: http://www.psychologies.ru/articles/m-gippenreyter-begstvo-k-sebe-jizn-podrostka/ (data obrashcheniya: 15.11.2019).

[11] Gippenrejter Yu.B. Chuvstva i konflikty. – AST, 2014. – 62 s. [Elektronnyj resurs]: URL: https://pedklassy.bspu.by/files/docs/books/1_knigi/2_gippenreyter.pdf (data obrashcheniya: 19.11.2019).

[12] Dzhekson N. Klassnyj uchitel': kak rabotat' s trudnymi uchenikami, slozhnymi roditelyami i poluchat' udovol'stvie ot professii. – M.: Mann, Ivanov i Ferber, 2017. – 208 s. [Elektronnyj resurs]: URL: https://www.litres.ru/nina-dzhekson/klassnyy-uchitel-kak-rabotat-s-trudnymi-uchenikami-slozhnymi-roditelyami-i-poluchat-udovolstvie-ot-professii/chitat-onlayn/ (data obrashcheniya: 15.11.2019).

[13] Andryushchenko I.V., Kovalenko T.A. 85 voprosov detskomu psihologu. - AST, 2014. – 210 s. [Elektronnyj resurs]: URL: https://www.twirpx.com/recent/files/8372/ (data obrashcheniya: 19.11.2019).

[14] Faber A. Kak govorit', chtoby deti slushali, i kak slushat', chtoby deti govorili. – Eksmo, 2009. – 206 s. [Elektronnyj resurs]: URL: https://www.litres.ru/adel-faber/eleyn-mazlish/kak-govorit-chtoby-deti-slushali-i-kak-slushat-chtoby-deti-govorili-4/chitat-onlayn/ (data obrashcheniya: 21.11.2019).

[15] Sharifova V.T., Muradhanov M. O vospitanii disciplinirovannosti v sem'e //Vestnik KazNPU im.Abaya. Seriya: Pedagogicheskie nauki. – 2012. – № 1(35). – S.75-79.

[16] Kornienko A.A. Detskaya agressiya. – M.: Rama Pablishing, 2017. – 200 s. [Elektronnyj resurs]: URL: https://www.b17.ru/blog/70961/ (data obrashcheniya: 15.11.2019).

[17] Armstrong T. Ty mozhesh' bol'she, chem ty dumaesh'. – M.: Mann, Ivanov i Feber, 2014. – 180 s. [Elektronnyj resurs]: URL: https://avidreaders.ru/book/ty-mozhesh-bolshe-chem-ty-dumaesh.html (data obrashcheniya: 19.11.2019).

[18] Mazlish E. Kak govorit' s det'mi, chtoby oni uchili. - Izdatel'stvo «E», 1995. – 176 s. [Elektronnyj resurs]: URL: https://sch777uv.mskobr.ru/files/Psixologi/.pdf (data obrashcheniya: 15.11.2019).

[19] Podlasyj I.P. Teoriticheskaya pedagogika. T.1. – M.: Yurajt-Izdat, 2016. – 777 s. [Elektronnyj resurs]: URL: https://biblio-online.ru/book/pedagogika-v-2-t-tom-1-teoreticheskaya-pedagogika-v-2-knigah-385570 (data obrashcheniya: 15.11.2019).

[20] Namazbaeva Zh.I. Nekotorye psihologicheskie problemy razvitiya lichnosti podrastayushchego pokoleniya // Vestnik KazNPU im.Abaya. Seriya: Psihologiya. – Almaty: Ulagat. – №4(49). – S.10-14.

Жасөспірімдердегі девиантты мінез-құлықтың алдын-алу

Е.С.Доровских[1], С.Т.Исалиева[2]
[1]№ 17 орта мектебі (Панфилов, Алматы обл., Қазақстан)
[2]Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті (Алматы, Қазақстан)

Аңдатпа

Мақалада авторлар жасөспірімдердің девиантты мінез-құлқының өзекті мәселелерін көтереді, ол мәселелерді шешу жолдары барлық қоғамның рухани-адамгершілігін арттыруды талап етеді. Қазіргі әлемде жұмыс пен оқу құндылығы азайды, сондықтан көптеген біздің жасөспірімдер үшін өмірдің мәні материалдық игілікке қол жеткізу, кез-келген жолмен аса пайда болып табылады. Мәселенің бір бөлігі - адамдарға ата-ана болуға тіптен үйретілмейді, бірақ бәрі «Мені қалай тәрбиеледі, мен де солай» бас бармағына сәйкес жүреді. Жедел прогресс баланың тез дамуына әкелді (кейбір әлі сөйлей алмайтын бала да телефонды қалай қолдануды біледі және оны қолынан тастамай жүреді). Осы кезде бала тәрбиесінің психологиясы туралы заманауи кітаптарды оқып, уақытты сақтау үшін түрлі тренингтерге қатысу өте маңызды.

Түйін сөздер: девиантты мінез-құлық, психологиялық көмек, байланыс орнату, тыңдау және қолдау, өзара әрекет.

Prevention of deviant behavior in teenage students

E.Dorovskikh[1], S.Issaliyeva[2]
[1]Secondary school№ 17 (Panfilov, Almaty Region, Kazakhstan)
[2]Abai Kazakh National Pedagogical University
(Almaty, Kazakhstan)

Abstract

In the article, the authors raise the urgent problem of the deviant behavior of adolescents, the solution of which requires increasing the spirituality and morality of society. In the modern world, work and study have lost value, for many adolescents the purpose of life is to achieve a material good at any cost, to profit by any means. And no one teaches adults to be a parent, all upbringing comes down to the principle of «How I was raised, so am I.» The accelerated pace of progress has led to the rapid development of the child (the child who is not yet able to speak can use the telephone). At present, it seems important to read modern literature on the psychology of education, attend various trainings, track rapidly changing trends, and find effective ways to interact with problem children.

Keywords: deviant behavior, psychological assistance, listen and support, interaction.

Поступила в редакцию: 30.01.2020

МРНТИ 15.31.31

Р.СИНГХ[1], М.Б.ОСПАНОВА[1],

[1]Медицинский Университет Караганды
(Караганда, Казахстан),

ИССЛЕДОВАНИЕ БАРЬЕРОВ ОБЩЕНИЯ ИНОСТРАННЫХ СТУДЕНТОВ В МЕДИЦИНСКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ КАРАГАНДЫ

Аннотация

Статья посвящена анализу межнациональных барьеров общения в студенческой сфере. Было изучено, каким образом, эмоции мешают студентам взаимодействовать друг с другом. Рассматриваются сущность и классификации барьеров. Барьер проживается человеком, как непреодолимое препятствие. В результате он не способен создавать и поддерживать коммуникативные связи, во время попыток испытывает сильные отрицательные переживания. Это приводит к заниженной самооценке, отсутствию амбиций, неудовлетворенностью собой и своей жизнью, тревожности, чувству вины и возникновению комплекса неполноценности. В психологии проблеме коммуникационных барьеров уделяется достаточно внимания. Специалисты полагают, что возникновению сложностей в общении способствует индивидуальный опыт. Он влияет на восприятие информации, поступающей от собеседника, и не позволяет взглянуть на ситуацию объективно. Для большинства людей этот процесс происходит бессознательно, поэтому коммуникация часто становится непродуктивной. Психологические причины — результат личностных аспектов. К ним относятся различия в видах темперамента, антипатия, скрытность, зажатость, недоверие.

Ключевые слова: барьеры, эмоции, студенты, иностранные студенты, казахстанские студенты

Введение. За последние десятилетия значительно повысилось количество иностранных студентов, обучающиеся в вузах Казахстана. Медицинский вуз не стал исключением. Иностранцы, обучающиеся в Медицинском Университете Караганды – студенты из Индии, главной целью которых является получение качественного высшего медицинского образования. Профессия врача насыщена напряженными ситуациями и трудностями, что требует от доктора больших резервов самообладания и саморегуляции [1]. Врачу необходимо обладать большой работоспособностью; выдерживать действия сильных раздражителей, проявлять терпеливость, уравновешенность, собранность, сдержанность в напряженных ситуациях и уметь сохранять на протяжении всего рабочего времени общий и эмоциональный тонус [2]. Низкий уровень навыков саморегуляции приводит к тому, что значительная часть врачей испытывает состояния напряжения, дискомфорта, тревожности, стресса, что в свою очередь снижает эффективность работы, повышает конфликтность, влияет на взаимодействие врач-пациент [3]. Только эмоционально зрелая личность в состоянии справиться с любыми психологическими барьерами, содержание которых значимо влияет на такие качественные и количественные показатели труда, как удовлетворенность, заинтересованность деятельностью, работоспособность, степень напряженности психических функций и процессов, обеспечивающих достижение целей деятельности[4].

Таким образом, актуальность исследования эмоциональных барьеров и барьероустойчивости в профессиональной деятельности врача обусловлена необходимостью повышения уровня профессионализма, развитием способности противостоять многочисленным трудностям, возникающим перед доктором, находить выход из кризисных ситуаций; предлагать нестандартные решения, постоянно осуществлять эмоциональный контроль за своей деятельностью и поведением.

Цель исследования – выявить характер-

ные для иностранных студентов медицинского вуза эмоциональные барьеры в межличностном общении.

Основная часть. На сегодняшний день существует большое количество работ, в которых описываются факторы, снижающие эффективность общения. В отечественной и зарубежной психологии к таким работам относятся труды Г.М.Андреевой, Б.Г.Ананьева, Э.Берна, А.А.Бодалева, А.А.Брудного, Г.Гибша, А.П.Егидеса, А.А.Леонтьева, А.Н.Леонтьева, Б.Ф.Ломова, В.Н.Мясищева, Е.А.Орловой, В.Н.Панферова, Б.Д.Парыгина, Л.А.Петровской, К.Роджерса, В.Шутца, Л.Б.Филонова, Д.Б.Эльконина и других ученых.

В целом есть основание трактовать эмоции как реакции человека на динамику барьеров. Негативные чувства − это переживания, представляющие собой результат проявления «сопротивления» со стороны среды, позитивные − следствия его успешного преодоления [5]. Приспособительный смысл таких реакций очевиден: эмоции свидетельствуют о мобилизации энергии субъекта для преодоления препятствий. Приспособительные функции выполняют даже чувства, предостерегающие человека от борьбы с непосильными преградами. Неудачи − это сигналы для размышлений о правильности взятого курса [6].

Как правило, люди недооценивают значение отрицательных эмоций в жизни. Многие считают, что логика – это основа человеческого мышления, человеческого бытия [7]. Однако, эмоции сопровождают практически все аспекты жизнедеятельности человека, что и было доказано учеными. Эмоции помогают человеку понять насколько значимо то, что он делает, насколько значимы для него его отношения с другими людьми [8]. Они возникают в ситуациях, когда:

– происходит что-то значимое для человека;

– когда человек понимает, что существует определенная опасность, но не может ее избежать;

– при обострении потребности;

– в конфликте;

– при развитии событий, которые не были запланированы [8]

Методом исследования стала «Диагностики эмоциональных барьеров в межличностном общении» (В.В.Бойко) [8].

Базой исследования студентов стал Медицинский Университет Караганды. В исследовании участвовали 50 иностранных студентов, для сравнения так же были взяты студенты русского отделения в количестве 50 человек. Были выявлены следующие результаты (таблица 1):

Таблица 1

Результаты диагностики эмоциональных барьеров

Критерии	Иностранные студенты	Казахстанские студенты
0-2 балла – неискренность в своих ответах, либо плохое видение себя со стороны.	–	–
Не более 5 баллов - эмоции обычно не мешают вам общаться с партнерами;	–	–
6-8 баллов – у вас есть некоторые эмоциональные проблемы в повседневном общении;	–	14
9-12 баллов – свидетельство того, что ваши эмоции «на каждый день» в некоторой степени осложняют взаимодействие с партнерами;	18	16
13 балов и больше – эмоции явно мешают устанавливать контакты с людьми, возможно, вы подвержены каким-либо дезорганизующим реакциям или состояниям.	32	20

По результатам исследования можно сделать вывод, что больше половины, а именно 32 из 50 студентов имеют проблемы в общении. Количество утвердительных ответов превышают 13 баллов, что говорит о том, эмоции явно мешают устанавливать контакты с окружающими. 18 респондентов набрали от 9 до 12 баллов, что свидетельствует о том, что эмоции в некоторой степени осложняют взаимодействие с людьми. Менее чем 9 баллов ответов выявлено не было.

Среди студентов русского отделения, из 50 исследуемых, 20 набрали более чем 13 баллов. 16 ответов были зафиксированы от 9 до 12 баллов. 14 респондентов среди казахстанских студентов набрали от 6 до 8 баллов, что говорит о том, что присутствуют некоторые эмоциональные барьеры в повседневной жизни.

Среди студентов из Индии, основные барьеры были обнаружены по шкалам «Неумение управлять эмоциями» и «Неадекватное управление эмоциями». Тогда как среди местных студентов, наибольшее количество ответов были набраны по шкалам «Доминирование негативных эмоций» и «Невыразительность, негибкость эмоций». Данные результаты говорят о том, что для студентов международного факультета сложнее управлять своими эмоциями, выражать их адекватным образом по отношению к окружающим. Среди студентов русского отделения, большей проблемой является выразить свои эмоции.

Заключение (выводы). Таким образом, по результатам исследования можно сделать вывод, что 64% иностранных студентов имеют высокий показатель наличия эмоциональных барьеров во взаимоотношении с окружающими. 36% ответили, что имеют некоторые осложнения во взаимодействии с другими. Среди студентов русского отделения 40% имеют высокий показатель, 32% отметили сложности и 28% некоторые затруднения в общении. Это говорит о низком уровне эмоционального интеллекта в целом у всех респондентов.

Возраст 20-21 года является переходным от юности к ранней зрелости [9]. Эмоциональная сфера человека в этом возрасте уже сформирована и стабильна. Тем не менее, развитие эмоциональных, интеллектуальных характеристик, продолжается на протяжении всего периода ранней взрослости [10].

С возрастом импульсивность поведения человека начинает уменьшаться вне зависимости от нормативных или ненормативных событий, а осознание внешних и внутренних обстоятельств - усиливаться [11]. Это позволяет человеку принимать более взвешенные решения и приводит к большему проникновению в причины своих поступков и поступков других людей. Таким образом, происходит становление социально зрелой взрослой личности. Период ранней взрослости можно по-другому назвать периодом начинаний [13].

Развитие эмоционального интеллекта студентов достигается с помощью проведения тренинговых занятий с использованием активных и интерактивных методов обучения [14]. Тренинг развития эмоционального интеллекта может быть направлен на стимулирование наиболее полного выражения чувств, которые связаны с «внутренним Я», как вербально, так и невербально; опознавание переживаний, ранее подавляемых и искажаемых; дифференциацию и распознавание объектов чувств [15].

Список использованных источников

[1] Асадов Д.А. Дегуманизация медицинского образования /Д.А.Асадов, А.И.Касымов //Проблемы социальной гигиены, здравоохранения и истории медицины. – 2006. – № 1. – С.9-11.

[2] Афанасьева И.В. Синдром профессионального выгорания у среднего медицинского персонала //Медико-биологические и психолого-педагогические аспекты адаптации и социализации человека: Материалы 4-й Всероссийской научно-практической конференции. – Волгоград: ВНИ, 2005. - С.86-89.

[3] Акимова А.Р. Практикум по психологии стресса: в 4-х частях. – Том. Часть 1. Стрессовые реакции и саморегуляции. – Ульяновск: Зебра, 2015. – 126 с.

[4] Масюк Е.В. Нравственная устойчивость личности: сущность и структура //Актуальные проблемы безопасности жизнедеятельности: Сборник научных трудов. – М., 2019. – С.71-84.

[5] Абрамова Г.С. Психология развития и возрастная психология: Учебное пособие. – М.: Прометей, 2018. – 730 с.

[6] Белоконь О.В. Эмоциональный и социальный интеллект и феномены лидерства /О.В.Белоконь // Социальный и эмоциональный интеллект: от процессов к измерениям /Под ред.Д.В.Люсина, Д.В.Ушакова. – М.: ИП РАН, 2009. -С.60-78.

[7] Батаршев А.В. Диагностика способности к общению. – СПб: Питер, 2006. – 176 с.

[8] Вишневская М.Н. Формирование компетентности в области педагогического общения у будущих бакалавров педагогического образования: Дис. ...канд.пед.наук. – М., 2014. – 160 с.

[9] Лабунская В.А. Общение и познание людьми друг друга в трудах А.А.Бодалёва: современный взгляд на фундаментальные проблемы //Российский психологический журнал. – 2015. – Т.12. – №1. – С.6-11.

[10] Бударина А.О. Ролевая игра как средство формирования профессиональной коммуникативности студентов: Автореф. дис. ...канд. пед. наук. – Калининград, 2001. – 24 с.

[11] Пустовойтов В.Н. Трансформация содержания категорий «познавательная активность», «познавательная самостоятельность» и «познавательная компетентность» в современных отечественных научных исследованиях //Научное обозрение. Педагогические науки. – 2017. – №2. – С.88-92.

[12] Хитрова И.В. Развитие культуры межличностных отношений студентов в образовательно-воспитательном процессе вуза: Монография. – М.: ТЕЗАУРУС, 2013. – 181 с.

[13] Ю.Кравченко. Психология эмоций. Классические и современные теории и исследования. – М.: Форум, 2019. – 544 с.

[14] Возрастная и педагогическая психология: Учебник для академического бакалавриата /Отв. ред. Б.А.Сосновский. – М.: Юрайт, 2018.

[15] Григорьева Т.Г. Основы конструктивного общения: Практикум. – Новосибирск: Новосибирский университет; М.: Совершенство, 1997. – 116 с.

References

[1] Asadov D.A. Degumanizaciya medicinskogo obrazovaniya /D.A.Asadov, A.I.Kasymov // Problemy social'noj gigieny, zdravoohraneniya i istorii mediciny. – 2006. – № 1. – S.9-11.

[2] Afanas'eva I.V. Sindrom professional'nogo vygoraniya u srednego medicinskogo personala //Mediko-biologicheskie i psihologo-pedagogicheskie aspekty adaptacii i socializacii cheloveka: Materialy 4-j Vserossijskoj nauchno-prakticheskoj konferencii. – Volgograd: VNI, 2005. – S.86-89.

[3] Akimova A.R. Praktikum po psihologii stressa: v 4-h chastyah. – Tom. CHast' 1. Stressovye reakcii i samoregulyacii. – Ul'yanovsk: Zebra, 2015. – 126 s.

[4] Masyuk E.V. Nravstvennaya ustojchivost' lichnosti: sushchnost' i struktura //Aktual'nye problemy bezopasnosti zhiznedeyatel'nosti: Sbornik nauchnyh trudov. – M., 2019. – S.71-84.

[5] Abramova G.S. Psihologiya razvitiya i vozrastnaya psihologiya: Uchebnoe posobie. – M.: Prometej, 2018. – 730 s.

[6] Belokon' O.V. Emocional'nyj i social'nyj intellekt i fenomeny liderstva /O.V.Belokon' //Social'nyj i emocional'nyj intellekt: ot processov k izmereniyam /Pod red.D.V.Lyusina, D.V.Ushakova. – M.: IP RAN, 2009. -S.60-78.

[7] Batarshev A.V. Diagnostika sposobnosti k obshcheniyu. – SPb: Piter, 2006. – 176 s.

[8] Vishnevskaya M.N. Formirovanie kompetentnosti v oblasti pedagogicheskogo obshcheniya u budushchih bakalavrov pedagogicheskogo obrazovaniya: Dis. ...kand.ped.nauk. – M., 2014. – 160 s.

[9] Labunskaya V.A. Obshchenie i poznanie lyud'mi drug druga v trudah A.A.Bodalyova: sovremennyj vzglyad na fundamental'nye problemy //Rossijskij psihologicheskij zhurnal. – 2015. – T.12. – №1. – S.6-11.

[10] Budarina A.O. Rolevaya igra kak sredstvo formirovaniya professional'noj kommunikativnosti studentov: Avtoref. dis. ...kand. ped. nauk. – Kaliningrad, 2001. – 24 s.

[11] Pustovojtov V.N. Transformaciya soderzhaniya kategorij «poznavatel'naya aktivnost'», «poznavatel'naya

samostoyatel'nost'» i «poznavatel'naya kompetentnost'» v sovremennyh otechestvennyh nauchnyh issledovaniyah // Nauchnoe obozrenie. Pedagogicheskie nauki. – 2017. – №2. – S.88-92.

[12] Hitrova I.V. Razvitie kul'tury mezhlichnostnyh otnoshenij studentov v obrazovatel'no-vospitatel'nom processe vuza: Monografiya. – M.: TEZAURUS, 2013. – 181 s.

[13] YU.Kravchenko. Psihologiya emocij. Klassicheskie i sovremennye teorii i issledovaniya. – M.: Forum, 2019. – 544 s.

[14] Vozrastnaya i pedagogicheskaya psihologiya: Uchebnik dlya akademicheskogo bakalavriata /Otv. red. B.A.Sosnovskij. – M.: YUrajt, 2018.

[15] Grigor'eva T.G. Osnovy konstruktivnogo obshcheniya: Praktikum. – Novosibirsk: Novosibirskij universiet; M.: Sovershenstvo, 1997. – 116 s.

Қарағанды медицина университетінің шетелдік студенттерінің қарым-қатынастағы кедергілерін зерттеу

Р.Сингх[1], М.Б.Оспанова[1]
[1]Қарағанды Медицина Университеті (Қарағанды, Қазақстан)

Аңдатпа

Мақала студенттер арасындағы қарым-қатынастағы халықаралық кедергілерді талдауға арналған. Студенттердің бір-бірімен қарым-қатынас жасауындағы қандай эмоциялар кедергі болатыны зерттеледі. Кедергілердің мәні мен жіктелуі қарастырылады. Кедергі адамның еңсерілмейтін қиындығы ретінде өмір сүреді. Нәтижесінде ол коммуникативті байланыстарды құрай және сақтай алмайды, әрекет кезінде ол жағымсыз тәжірибені басынан кешіреді. Психологияда коммуникациялық кедергілер мәселесіне жеткілікті көңіл бөлінеді. Сарапшылардың пікірінше, жеке тәжірибе қарым-қатынастағы қиындықтардың пайда болуына ықпал етеді. Ол әңгімелесушіден келіп түскен ақпаратты қабылдауға әсер етеді және жағдайға объективті қарауға мүмкіндік бермейді. Көптеген адамдар үшін бұл процесс ессіз жүреді, сондықтан коммуникация жиі тиімсіз болады. Психологиялық себептер - тұлғалық аспектілердің нәтижесі. Оларға темперамент ,антипатия, жасырыну, қысылу және сенімсіздік айырмашылықтары жатады.

Түйін сөздер: кедергілер, эмоциялық кедергілер, студенттер, мәдениет.

Examining of communication barriers of foreign students at the medical university of Karaganda

R.Singh[1], M.Ospanova[1]
[1]Karaganda Medical University (Karaganda, Kazakhstan)

Abstract

The article is devoted to the analysis of interethnic barriers of communication in the student sphere. It was studied how emotions prevent students from interacting with each other. The essence and classification of barriers are considered. The barrier is lived by a person as an insurmountable obstacle. As a result, he is not able to create and maintain communication links, during attempts he experiences strong negative experiences. This leads to low self-esteem, lack of ambition, dissatisfaction with yourself and your life, anxiety, guilt and the emergence of an inferiority complex. In psychology, the problem of communication barriers is given enough attention. Experts believe that the emergence of difficulties in communication contributes to individual experience. It affects the perception of information coming from the interlocutor, and does not allow you to look at the situation objectively. For most people, this process occurs unconsciously, so communication often becomes unproductive. Psychological causes are the result of personal aspects. These include differences in types of temperament, antipathy, secrecy, tightness, distrust.

Keywords: barriers, emotional barriers, students, culture.

Поступила в редакцию: 05.02.2020

ҒТАХР 14.37.01

*Т.НУРМУХАМБЕТОВА[1], Г.АБДИКАРИМОВА[2], А.АБИШЕВ[2],
Г.САПАТАЕВА[1], Ш.МЕҢДІҒАЛИЕВА[2]*

*[1]Аймақтық әлеуметтік-инновациялық университет (Шымкент, Қазақстан)
[2]Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
(Алматы, Қазақстан)*

ӨСКЕЛЕҢ ҰРПАҚ АРАСЫНДАҒЫ СУИЦИДТІ АЛДЫН-АЛУ ЖОЛДАРЫ

Аңдатпа

Мақалада соңғы жылдары мазасыздық пен өзін-өзі өлтіру мәселесі қоғамда және оқу орындарында кең таралғаны айтылады. Қазіргі уақытта ғылыми-технологиялық процесс адам өміріне тек жақсы жаңалықтар, жаңа ашылулар мен жетістіктер ғана емес, сонымен қатар қиындықтар, күрделі мәселелер мен стресстік жағдайларды да енгізіп отыр. Нәтижесінде, соңғы онжылдықта, тіпті жасөспірімдерде де психологиялық алаңдаушылық, зорлық-зомбылық, тыныштық, сәтсіздік және жағымсыз жағдайлар, балалардың негізсіз азап шегуі және ата-аналарға олардың неге зардап шегіп жатқанын айта алмаудың жоғары деңгейі байқалады. Балалардың өмірдегі күрделі мәселелерді өз бетінше шешуге мүмкіншілігінің жоқтығы, әсіресе, тұрмысы төмен отбасыларда психикалық күйзеліске әкелді. Мұндай келеңсіз жағдайлар отбасындағы барлық балалардың, әсіресе жасөспірімдердің психикасына әсер етуде. Сондықтан осы проблеманы сипаттаумен қатар, оның жасөспірімдер арасында алдын-алу мәселелері көтерілді.

Түйін сөздер: жасөспірімдер, стресс, суицид, алдын-алу әдістері.

Кіріспе. Дамудың әртүрлі кезеңдеріндегі мазасыздық жасөспірімнің эмоционалды сферасының даму заңдылықтарын түсіну үшін маңызды. Жасөспірімдердегі психикалық бұзылулар мен даму бұзылыстары феноменінің теориялық негізін қалаушылардың бірі – З.Фрейд, оның пікірінше, мазасыздық иммундық процесті қоздыратын және неврозға әкелетін негізгі фактор болып табылады және оған тән мазасыздықтың негізгі белгілері. Қолайсыздықты сезіну және, тиісінше, соматикалық реакциялар, ең алдымен жүрек соғу жиілігін жоғарылату, осы әсерді түсіну [1].

Мақсаты: З.Фрейдтің әртүрлі кезеңдердегі жасөспірімдер мен жасөспірімдердегі мазасыздықтың себептері және нәрестелік формадағы мазасыздықтың тежелуі туралы пікірлерін басқа ғалымдар қолдады. Жеке бастың дамуы үшін мазасыздықпен күресте қолданылатын қорғаныс механизмдерінің жүйесі ерекше маңызды, өйткені бұл мәселені З.Фрейд пен А. Фрейд егжей-тегжейлі қарастырады, Фрейд жұмысында талқыланған мәселелер бүгінгі күні де өзекті болып табылады. Оның теорияларының дамуы психоанализ саласында жалғасын тапты. Оның айтуынша, бұл жасөспірімнің ерте кезеңдерінде маңызды рөл атқарады, ол қарқынды энергетикалық әрекеттермен, ұйқысыз кезеңде бағынбауымен, жасөспірім кезіндегі дербес қылмыстық іс-әрекетімен және орынсыз мінез-құлқымен сипатталады. А.Фрейдтің мазасыздану генезі теориясының З.Фрейд теориясынан айырмашылығы: З.Фрейд теориясында мазасызданудың себебіне ерекше мән берілсе, А.Фрейд жұмысында мазасызданудың ішкі негізіне оның бала психикасының түрлі себептерімен өзара байланысына көңіл бөлінген [2, 13-27 б.].

Зерттеу әдістері мен оны ұйымдастыру. Фрейдтің пікірінше, алаңдаушылық иммундық процесті қоздыратын және неврозға әкелетін негізгі фактор болып табылады. Балада немесе невроздбен ауыратын ересекте бұл процесті ту-

дыратын мазасыздықтың қандай түрін анықтау мүмкін емес. Өйткені бұл процесс қорғаныс тетіктерін белсендіреді. А.Фрейд мазасыздық балалардағы невроздың дамуында шешуші рөл атқаратындығын атап өтті, психоаналитикалық тәжірибе невроздың алдын-алуға оптимистік көзқараспен қарауға мүмкіндік бермейді, өйткені инстинкт күшіне әсер ету мүмкін емес. Мұндай жағдайда мұғалімнің немесе психоаналитиктің басты міндеті - баланың «супер эго»-сын күшейту, ол баланың ішкі инстинкттер мен сыртқы күйзелістердің қысымына қарсы тұруына мүмкіндік береді. Оқыту теориясының классиктерінің көзқарасы бойынша алаңдаушылық пен қорқыныш шартты рефлекс негізінде пайда болатын эмоционалды реакциялар. Осы көзқарас негізінде бастапқы бейтарап мотивация жаттығу мен шоғырлану нәтижесінде эмоционалды болады және алаңдаушылық тудыратын қасиеттерге ие болады. Оқытудың әлеуметтік теориясында, психоанализдегідей, мазасыздықтың белгілі функциясына көп көңіл бөлінеді [3, Б.22-39]. Мазасыздық – қауіпті сезіммен байланысты жағымсыз сезім. Мазасыздық құбылысына тән қауіптің алдын ала ескертуінің ерекшелігі оның басқа сенсорлық процестерге қатысты алаңдаушылығын білдіреді. Ғалымдар мазасыздықты екі түрлі аспектке бөледі [4].

1. Буырқанды сезімдік жағдайда мазасыздану.

2. Баланың темпераментінің ерекшелігі, тұрақты қасиеті, үнемі мазасызденуға бейімділіктен көрінетін жеке психологиялық ерекшелігі ретінде көрінуінен.

Шамадан тыс күшті тітіркендіргіштер жасөспірім кезінде жағымсыз эмоциялар тудырады. Егер бала азап шегуді жалғастыра берсе, ол өзінің әл-ауқатын жоғалтады, ал баланың қатыгездігі мен қиянат жасауы стресстік жағдайға әкеледі. Біз стресстің үш түрі бар екенін білеміз: мазасыздық, зорлау, аутизм [5, Б.30-34]. Мұндай жағымсыз әсерлер баланың жүйке жүйесін физикалық және психикалық жағынан зақымдауы мүмкін болғандықтан, ата-аналар баласының стресстік жағдайынан хабардар болуы керек. Өкінішке орай, қазіргі уақытта кейбір ата-аналар мектепке баланың тәрбиесін артып қояды, баланың басқа іс-әрекеттер мен көңіл-күймен байланысы жоқ [6]. Қазіргі уақытта мазасыздықтың себептерінің екі түрі жиі айтылады: біріншісі – мазасыздықтың жиі пайда болуы, нәтижесінде пайда болатын ұзақ мерзімді сыртқы стресс және мазасызданудың себептері әр түрлі екендігі, С.Я. Рубинштейннің танымал «сыртқы-ішкі әрекет» желісі. Ол онымен байланысты мазасыздықтың түрлері де әр түрлі деген пікірді қолдай отырып, «ішкі және сыртқы жасөспірімдердің мазасыздығы» терминін ұсынды. Стресстің ұзақ мерзімді әсерлері невротизм мен мазасыздықтың себебі болып табылады. Мазасыздықтың төтенше себептерінің бірі – травматикалық стресс, оның тұжырымдамасы жоғары деңгейдегі мазасыздықтың негізгі компоненттерінің бірі болып табылады [7].

Жасөспірімдік кезең физиологиялық даму кезіндегі балалардың ақыл-ой дамуына да әсер етеді. Жасөспірім кезіндегі физиологиялық өзгерістерді түсінуге тырысыңыз. Ол өзін ересек сезінеді, ол сыныптастарын ата-анасынанда жақын қабылдайды, олармен өз құпияларымен бөліседі және тәуелсіз болуға тырысады. Жыныстық жетілу кезеңінде пайда болатын қарама-қарсы жынысқа деген қызығушылық жасөспірімнің эмоционалды саласын өзгертеді, оған таныс емес жаңа әсерлер тудырады. Жасөспірім кезеңінде ескі мүдделер жүйесі жойылып, жаңадан пайда болған мүдделердің ешқайсысы үстем бола алмайтын кезең бар, және бұл жағдай тұрақсыздық пен жалғыздық сезімін тудырады. Жасөспірімдердің ересектермен және құрдастарымен қарым-қатынасының ерекшеліктері қазіргі уақытта күрделі және қарама-қайшы. Кейбір жасөспірімдер ата-аналарына және мұғалімдеріне жақын болады, кейбіреулер, керісінше, «мен ересекпін» деп ойлайды. Өкінішке орай осы жағдайды ата-аналар немесе мұғалімдер әрқашан түсінбейді [8].

Өз-өзіне қол жұмсаудың психологиялық

мағынасы – адам өз еркімен немесе еріксіз өзін-өзі ауыртпалықсыз сезінетін ауыртпалықтан құтқарады және кез-келген мәселені жеңе алмайды. Мұндай жағдайларда адамдар психикалық аурудан немесе депрессиядан зардап шегеді, өйткені олар қиын мәселені өз бетінше шешімін таба алмайды. Соңғы онжылдықта жастар арасындағы жағдай екі есеге өсті. 14-24 жастағы балалардың 30%-ы осылай ойлайды. Олардың ішінде ер балалардың 6%-ы және қыздардың 10%-ы өз-өзіне қол жұмсайды, ал жасөспірімдердің 90%-ы осындай жолдармен өзіне назар аударғысы келеді. Суицидтік мінез-құлық – өзіне-өзі қол жұмсау әрекеті, ойлау, сонымен қатар әрекет жасау, айту, қорқыту, әрекет ету. Егер жақын достары мен ата-анасы, мектеп ұжымы мен туыстары балалардың проблемаларына қызығушылық танытып, олармен үнемі байланыста болса, кез-келген жағымсыз жағдайлардың алдын алуға болады.

Суицидтік мінез-құлық қалыпты жағдайларда (психопатологиялық), сондай-ақ психопатия кезінде аффективті немесе патологиялық мінез-құлық реакциясы түрінде екпінге ие болады. Суицидтік мінез-құлықты анықтау кезінде келесі түрлерін ажырату қажет [9, Б.36-48].

Өзін-өзі көрсету тәртібі. Бұл формада көктамырды кесу, улы емес дәрілермен улану және асылып қалу жиі кездеседі. Аффективті суицидтік мінез-құлық формасы көбінесе асылып кетуді, улы және күшті препараттармен улануды қамтиды.

Балалар психикасы өте осал. Жоғарыда айтылғандай, олар ата-аналармен, құрдастарымен, мұғалімдерімен, сыныптастарымен және т.б. жанжал туындаған жағдайда ол дереу өзін-өзі асуды, есірткі қабылдауды, улануды, терезеден секіруді, апатқа ұшырауды дұрыс деп шешеді. Біздің қоғамдағы әлеуметтік жағдайдың төмендігінен байлар мен кедейлер арасындағы бұрын-соңды болмаған алшақтықты, мысалы, отбасының беделі, білімге қол жетімділіктің жоқтығын пайдаланған діни ағымдар өз әсерін тигізуде. Ата-аналар балаға үлкен талаптар қояды, тым ауыр міндеттер жүктейді, одан университетке түсуді, жақсы жұмысқа орналасуды, қаржылық жағдайын жақсартуды талап етеді. Мұның бәрі балада қорқыныш сезімін дамытады, ата-ананың сенімі, сәттіліктің тұрақты мақсаты сияқты міндеттерін тереңдетеді. Өз-өзіне қол жұмсаған балалардың 75 пайызы ажырасқан отбасылардан шыққан. Сондықтан бүкіл отбасының алдындағы міндеті, баланы отбасындағы қиындықтармен ауыртпау, шектен тыс талап қою, қаталдық, оны түсінуге тырысу, күнделікті ойлармен бөлісу, сөйлесу, бәрін орын-орнымен түсіндіру қажет. Сонымен бірге мейірімділікке, қайырымдылыққа, адамгершілікке, жанашырлыққа, жариялылыққа, отансүйгіштікке патриотизмге тәрбиелеу керек [10].

Суицидтік мінез-құлықтың алдын-алу әлеуметтік, психологиялық, медициналық, құқықтық, педагогикалық сипаттағы шаралар жиынтығымен көп деңгейлі болады. Суицидтің алдын алуды екі түрге бөлеміз. Біріншісі ситуациялық деп аталады. Бұл дегеніміз, психолог белгілі бір симптомға байланысты белгілі бір оқушымен және оның туыстарымен жұмыс жасайды. Саралау процедураларынан басқа психогимнастика, психотренинг, арт-терапия, драма терапиясы, ойын терапиясы, ертегі терапиясын қолдану ұсынылады. Өз-өзіне қол жұмсауға бейім оқушыны, студентті есте ұстаған жөн. Оқушыға отбасынан да, мектептен де үнемі назар аударып отыру керек, оны әрдайым қызықтап, қызықтыра білу, өмірге деген құштарлық сезімін дамыту, қосымша тапсырмалар беру арқылы бос уақытты тиімді ұйымдастыру өте маңызды. Ең бастысы – баланың өзін-өзі бағалауы, өзіне деген сенімін арттыру [11].

Ситуациялық алдын-алу шараларын былайша жіктеуге болады:

– баланың күнделікті өмірін дұрыс және нақты жоспарлау және ұйымдастыру;

– баланың психикалық саулығын қамтамасыз ету үшін психогигиеналық шараларды ұйымдастыру;

– сыныптастар арасындағы қатынастарды реттеу;

– жедел дағдарысты бастан өткерген студенттерге уақтылы және сауатты психологиялық көмек көрсету [12].

Қарапайым және ең күшті әдіс-көңілі қалған оқушы немесе студентпен психологиялық әңгіме жүргізу. Ол келесі принциптерге негізделуі керек: шынайы жанашырлық, балаға сенім және мұқият тыңдау мүмкіндігі. Психологтың суицидке барған студентпен әңгімесінің құрылымы келесідей.

– баланың тоқырауының себебін анықтау;
– жағдайды ушықтырмауға және еріксіздікті жоюға болмайды;
– жағдайдан шығу жолдарын жоспарлау;
– балаға сенімділікті ояту;
– олардың күшті және мүмкіндіктеріне сенімділікті қалыптастыру.

Суицидтің психологиялық алдын-алудың екінші түрі болашақ деп аталады. Бұл бағыттың міндеті – әр оқушыға өзін-өзі өлтіруге қарсы жеке тұлға қалыптастыруға мүмкіндігінше білім беру. Олар: жақын адамдарға немқұрайлылық, міндет сезімі, суицидтің күнә екенін түсіну, орындалмаған армандар және басқалар. Сонымен қатар инновациялық - жаңа психологиялық білімді қолдану тиімді.

Суицидтің алдын-алудың болашақ бағыты – оқушының психологиялық қолдануы, яғни өз ресурстарын көбейту үшін психологиялық жұмыстың түрлері:

– бала мен отбасы мүшелеріне психологиялық кеңес беру;
– оқушыны жағымды өзгерістерге бағыттайтын психологиялық терапиялардың жиынтығы (арт-терапия, драма терапиясы, ойын терапиясы, ертегі терапиясы);
– рухани дамуды жүзеге асыруға бағытталған инновациялық психотехниканы қолдану;
– психологқа онымен келісе отырып жасөспірімнің болашағының үлгісін құруға көмектесу. Жасөспірімдердің өз-өзіне қол жұмсауының бірнеше себептері:
– жауапсыз сүйіспеншілік – сүйікті адам жауап бермесе, ол келесі әдістермен өмірмен қоштасқысы келеді: түрлі препараттарды қабылдау, тамырларын кесу. Қыздар арасында үлгі болу сирек кездеседі;
– ата-аналармен, мұғалімдермен, достарымен байланыса алмау;
– ересектердің немқұрайлылығы, қатыгездігі, жылулықтың, махаббаттың болмауы;
– балалар мен жасөспірімдерге арналған тегін спорт клубтарының жоқтығы, байланыстың төмендеуі;
– абоненттік төлемнің жоғары болуына байланысты балалар бассейнге бара алмайды;
– кейбір мектеп спорт клубтарына ақы төленеді.

Суицидтің 62% жанұядағы ұрыс-керіске, кейбір педагогтардың мейірімсіз, әдепсіз әрекеттеріне, достарының, сыныптастарының қысым жасауына, қоршаған ортаның қатыгездігіне байланысты.

Суицидтің алдын-алуы – бұл мемлекеттік маңызды мәселе. Бүкіл қоғам үшін бұл үлкен проблема, сондықтан, басы министрліктен бастап, бірлесіп шешілетін мәселе [13].

Алынған нәтижелер мен қорытынды. Егер баланың қайғы-қасіреті кезінде дер кезінде психологиялық көмек көрсетілсе, қанша баланың өмірін сақтап қалуға болатын еді [14]. Біз сәбилер өлімін ғана емес, сонымен бірге бала тууды да азайттық. Өзбекстанда, Түркіменстанда және Тәжікстанда дүниеге келген балалардың саны жыл сайын артып келеді, ал біздің елде керісінше болып жатыр. Нәтижесінде, қазақтардың Батысқа еліктеуі артуда, көп балалы дәстүрлі үлкен отбасынан шығып, баласыз отбасыға айналуы қаупібелең алуда. Батыста бала туу ғана емес, Еуропаның өз халқы азайып келеді, бірақ кедей елдерден келген мигранттардың саны күн сайын өсуде. Егер бұл үрдіс жалғаса берсе, Қазақстанға бұл жағдайды қайталау қаупі төніп тұр. XX ғасырдың басында қазақтардың, оның ішінде өзбектердің, қырғыздардың, түркімендердің және қарақалпақтардың саны әлдеқайда көп

болды, ал қазір жалғыз өзбектердің саны екі еседен астам өсті. Осында мәселелермен қатар жасөспірімдер арасында басқа да проблемелер кездеседі соның бірі:

Буырқанды сезімдік ауытқулардың белгілері:

– тәбеттің жоғалуы, немесе керісінше, қатты тамаққа құмарлығы, ұйқының бұзылуы немесе керісінше, соңғы күндері көп ұйықтауы;

– басы, іші ауруы, үнемі шаршау, ұйықтағысы келе беруі;

– өзінің сыртқы көрінісіне көңіл бөлмеуі, қалай болса солай киінуі;

– үнемі көңілсіз жүруі, жалғыздықты сезінуі, өзін кінәлай беруі;

– үнемі зерігу, жұмысқа, қозғалысқа деген ынтасының жоғалуы;

– достарынан, жанұясынан алыстауы, жалғыз жүретін адамға айналуы;

– жұмыс сапасының, зейінінің төмендеуі;

– өлім туралы көп айтуы, ойлануы;

– болашаққа деген сенімнің, жоспардың жоқтығы;

– болмашы нәрсеге ашу, ыза, реніш білдіруі;

Суицидтің алдын-алуы. Психолог ата-аналар мен мұғалімдерге суицид дегеннің не екенін, депрессивті жасөспірімнің белгілері қандай екенін айтып беруі тиіс. Себебі, көзі мұңды баланың бәрі депрессивті оқушыны білдірмейді [15]. Суицидалды мінез-құлықты оқушының суицидтік әрекетті болдырмауы үшін, психолог төмендегі іс-әрекеттерді орындауы қажет:

Бірінші кезең. Мақсаты: мектеп оқушыларының ауызбіршілігін нығайту.

– баланың денсаулығын ойлайтын, үнемі қамқорлықты, жылылықты, сүйіспеншілікті сезінетіндей, жалпы мектепішілік психикалық денсаулық сақтау бағдарламасын құру;

– сабақтан тыс тәрбиелік жұмыстарды ұйымдастыру, ата-ана мен мектептің тиімді қарым-қатынас моделін жасау.

Оқушы мұғалімнің оны түсінетініне, олардың әділдік жағында екеніне көзі жетсе, мұғалімді жақын, әрі жанашыр адам ретінде қабылдаса, онда ол өлім туралы ойламайды.

Осы кезеңдегі психологтың міндеті:

– жағымсыз жағдайдың алдын-алу үшін уақытылы әр баланың психологиялық-педагогикалық статусының ерекшеліктерін, психикалық жағдайын зерттеу (жанұядағы қарым-қатынас, достарымен тіл табысуы, баланың көңіл күйі, денсаулығы, түйткілді шеше алуы т.б.);

– оқушылар арасындағы суицидтің алдын алу бағдарламасын, жоспарын жасау;

– әр түрлі қоғамдық ұйымдар мен мемлекеттік органдарды бала құқығын қорғау және көмек беру үшін тартуы;

– өзінің және басқа адамдардың да ерекшеліктері мен қайталанбастығын мойындауы, баланың «эгосының» жағымды кейпін қалыптастыру;

– әлеуметтік нормаларға сәйкес іс-әрекет, мінез-құлық сіңіру, балалық мейірімділік қалыптастыру, социумдағы құндылық қарым-қатынастарды дамыту [16, Б.23-28].

Екінші кезең. Мақсаты: Суицидтің алдын алу үшін суицидтік қауіпке жататын топты анықтау.

Іс-шаралар: – суицидтік мінез-құлықты диагностикалау.

Осы кезеңдегі психологтың міндеті:

– қорғауды және көмек беруді қажет ететін балаларды анықтау;

– өмірлік қиын жағдайға немесе дағдарыс күйіне түскен баланың отбасымен жұмыс жүргізу;

– бала қауіпсіздігін қамтамасыз ету, стресс күйінен шығару, алғашқы көмек көрсету.

Үшінші кезең – алғашқы алдын-алу жұмыстары. Мақсаты – суицид қаупіне жататын балалар тобын анықтау; өзі-өзіне қол жұмсаудың алдын-алу мақсатында балаларды, жасөспірімдерді және олардың отбасын сүйемелдеу; мінез-құлқындағы түйткілін шешу, өзін-өзі бағалауын көтеру бойынша жеке және топтық сабақтар жүргізу [17].

Осы кезеңдегі психологтың міндеті:

– өзіне қол жұмсаудың алдын-алу мақсатында балаларды, жасөспірімдерді және олардың отбасын сүйемелдеу;

– дағдарыс жағдайын шешуге көмектесетін, өзін жағымды қабылдауға және қиын жағдайлардан шығуға мүмкіндік беретін әдістерді қолдану;

– өмірдің қиын жағдайына ұшыраған немесе дағдарыс жағдайындағы баланың отбасымен жұмыс жүргізу;

– сынып сағаттары, дөңгелек үстелдер өткізу, қабырға газеттері арқылы ақпарат беру;

– әр түрлі ғылымдар тұрғысынан түйткілдің теориялық аспектілерін зерттеу (философия, физиология, психология, әлеуметтану, педагогика) және ол ақпараттарды педагогтар мен ата-аналармен жұмыс жүргізуде пайдалану;

– суицидтің белгілері, қауіп факторлары және осындай жағдайдағы іс-әрекет жолдары туралы ата-аналардың, оқушылардың және педагогтардың ақпараттануын көтеру;

– мұғалімдердің, балалардың, оқушылардың дезадаптациялық (ортаға бейімделе алмауы), соның ішінде, суицидтік мінез-құлқы жөнінде психологиялық ағарту жұмыстарын жүргізу, суицидтің алдын-алу жөнінде ақпарат беру;

– ата-аналарды суицидтің себептерімен таныстыру, суицидтік мінез-құлық пайда болған жағдайға оларды ұсыныстармен және нұсқаулармен қамтамасыз ету;

– өмірдің қиын жағдайына ұшыраған балалармен олардың досы ретінде әңгіме жүргізу.

Ересектерге қарағанда қиын жағдайдағы балалар достарынан көмек пен кеңес іздейтіні белгілі. Сондықтан олар жасөспірімдердің өзін-өзі өлтіруінен, жазадан және ұяттан, үмітсіздіктен, реніштен, өзін-өзі бағалаудан, шығарылымнан және т.б. Қалай қашуды білгені жақсы [18, 83-107 б.].

Балалар мен жасөспірімдерді суицид туралы жалған ақпараттан қорғау өте маңызды, өйткені таныстар мен достарға көмектесу үшін балалар өзіне-өзі қол жұмсау туралы нақты ақпарат алуы керек. Олармен психологиялық жұмыс процесінде:

– жарақат алған кездегі психологиялық қысымды төмендету;

– суицидтік идеологияға психологиялық тәуелділікті төмендету;

– Теріс психологиялық ерекшеліктерді жеңуге көмектесетін мінез-құлық қасиеттерін қалыптастыру сияқты міндеттер жиынтығын жасау қажет.

Егер балада шамалы психологиялық патология болса, дереу ата-анамен байланысып, психиатрмен кеңесу керек. Бұл жағдайда психолог маманмен ойлануға құқылы. Егер балаға депрессия диагнозы қойылса, ата-анасына оны жалғыз қалдыру өте қауіпті екенін айту керек.

Баланың өз-өзіне қол жұмсауына ересектер жауапты екенін есте ұстауымыз керек.

Өз-өзіне қол жұмсау мен депрессияны болдырмауда ата-аналардың рөлі:

Біріншіден, егер бала көңіл-күйдің төмендеуін немесе басқа депрессиялық дағдарысты байқаса, ата-аналар баланы осы көңіл-күйден шығару үшін шұғыл шаралар қабылдауы керек; баламен сөйлесіңіз, жағдайы туралы сұраңыз, болашақ туралы сөйлесіңіз, бірге жоспар құрыңыз. Бұл әңгімелер жағымды әсер қалдыруы керек. Баланың жүрегінде оптимизм, көзқарас, өзіне сенімділік, мақсаттарға жету жолдарын көрсету. Балаңызды кінәлаудың орнына оның жақсы қасиеттеріне назар аударыңыз. Айналаңыздағы балалар қаншалықты жақсы болса да, оларды басқа балалармен салыстыруға болмайды. Бұл оның төмен бағасын одан әрі төмендетуге мүмкіндік береді.

Екіншіден, бала күнделікті істермен айналысуы керек. Жаңалықтармен танысу, бұрын жасамаған нәрселермен айналысу, спортпен шұғылдану, таңертең гимнастикамен айналысу, экскурсияларға бару, үй жұмыстарымен айналысу, киноларға бару, үй жануарларын күту, қамқорлық – барлығы бала тәрбиесінде мейірімділікке.

Үшіншіден, жасөспірім күнделікті мінез-құлық ережелерін сақтау керек.

Ұйықтап, таза ауамен дем алыңыз, дұрыс тамақтаныңыз, көп жаттығу жасаңыз және спортпен шұғылданыңыз.

Депрессия – бұл психофизиологиялық күй, сондықтан қазіргі кезде баланың физиологиялық жағдайын қолдау қажет.

– Төртіншіден, бізге психолог, психотерапевт кеңесі қажет. Көптеген жағдайларда өзін-өзі өлтіру баланың айналасындағы достарымен байланыса алмауынан туындайды, сондықтан суицидтің алдын-алудың негізгі міндеттерінің бірі – баланы ерте жастан бастап, басқалармен қарым-қатынас жасауға, қабылдауға, құрметтеуге, ашық болуға үйрету.

Оқушылар арасындағы суицидтің алдын алу үшін мұғалімдер келесі әрекеттерге назар аударулары керек:

– баланың өз қабілеттеріне деген сенімін қалыптастыру;

– оптимистік көзқарасты қалыптастыру;

– баланың мінез-құлқын бақылау, достарымен қарым-қатынасын талдау;

– баланы түсіну, жанашырлық таныту.

Сынып жетекшілерінің жұмысына немқұрайлылық олардың баланың жағдайын білмейтіндігінде, баланың сабаққа қатысуы мен үлгерімін бақылауында көрінеді. Мұның бәрі баланың жасөспірімге уақтылы көмек көрсетуге және жұмысты ұйымдастыруға кедергі келтіреді.

Мұғалімнің тарапынан баланы теріс пайдалану, қорлау, кемсіту, психологиялық және физиологиялық теріс пайдаланудың алдын алу үшін мектеп әкімшілігі мұғалім мен оқушы арасындағы қарым-қатынас стиліне қатты бақылау мен қадағалау орнатуы қажет [56].

Қорытындылай келе, айтарымыз «Сөз – бас жарады, бас жармаса – тас жарады» деген мақал бар. Сөз құдіреті ажалдан да құтқарады. Осы тәсілді тұрмыс аясында ұстанған жөн. Отбасында «диктаторға айналмай, баламен жасынан-ақ дос, мұңдас болған тиімді болар. «Қылышынан қан тамған» қатал ата-анасынан қорқатын бала оларға сыр ашудан сескенеді де, рухани жалғыздыққа душар болады. Адамдар бірбірімен жүздескенде, сырласқанда қуат алмасатынын да ұмытпаған жөн. Бұл да жан азығын табиғи жолмен байытудың бір амалы.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

[1] А.Тұралбайұлы. Балалар суицидінің сыры неде? – Егемен Қазақстан: 10.01.2011. – 12 б.

[2] Боенко А.В. Суицидальное поведение военнослужащих и его предупреждение. – М: 1993. – С.13-27.

[3] Коваленко А.А. Организация психологической работы по профилактике суицидального поведения военнослужащих. – Астана, 2006. – С.22-39.

[4] Фрейд З. Истерия и страх. (перевод с нем. А.М. Боковикова) – Москва, 2006. – С.310.

[5] Буянов М.И. О динамике пограничных психоневрологических расстройств. - В кн.: Неврозы у детей и подростков: Тезисы докладов. – М, 1986. – С.30-34

[6] Кондрашенко В.Т. Девиантное поведение у подростков. Социально-психологические и психиатрические аспекты. – Минск, 1988. – 207 с.

[7] Бәшірова Ж.Р. Иман – тәрбие негізі. – Алматы, 1997. – 56 б.

[8] Алимова М.А. Суицидальное поведение подростков: диагностика, профилактика, коррекция. – Барнаул, 2014. – 100 с.

[9] Жарықбаев Қ. Жантану атауларының түсіндірме сөздігі – Алматы, 2006. – 36-48 бб.

[10] Қоңырбаева С. Отбасы: бала мен ата-ана – Алматы, 2006. – 8-15 бб.

[11] Жарықбаев Қ. Қазақ тәлім-тәрбиесі – Алматы, 1995. – 40-55 бб.

[12] Байбекова М.М. Әлеуметтік-психологиялық тренингтер, әдістемелер мен жаттығулар. – Шымкент, 2012. – 19-23 бб.

[13] Жарықбаев Қ. Әдеп және жантану: Орта мектепке арналған оқу құралы. – Алматы: Ата мұра, 1994. – 69-78 бб.

[14] Қазақтың тәлімдік ой-пікір антологиясы. І-т., ІІ-б. – Алматы: Рауан, 1994. – 279 б.

[15] Болдырев Н.И. Мектептегі тәрбие жұмысының әдістемесі. – Алматы: Мектеп, 1998. – 216 б.

[16] Игенбаева Б. Рухани адамгершілік құндылықтар. – Бастауыш мектеп, 2001. – 23-28 бб.

[17] Озғанбай О. Халықтан асқан ұстаз жоқ. – Алматы, 1996. – 240 б.

[18] Синягин Ю.В. Детскиий суицид. – Санкт-Петербург, 2006. – С.83-107.

References

[1] A.Turalbajuly. Balalar suicidinin syry nede? – Egemen Kazakstan: 10.01.2011. – 12 b.

[2] Boenko A.V. Suicidal'noe povedenie voennosluzhashchih i ego preduprezhdenie. – M: 1993. – S.13-27.

[3] Kovalenko A.A. Organizaciya psihologicheskoj raboty po profilaktike suicidal'nogo povedeniya voennosluzhashchih. – Astana, 2006. – S.22-39.

[4] Frejd Z. Isteriya i strah. (perevod s nem. A.M. Bokovikova) – Moskva: 2006. – S.310.

[5] Buyanov M.I. O dinamike pogranichnyh psihonevrologicheskih rasstrojstv. – V kn.: Nevrozy u detej i podrostkov: Tezisy dokladov. – M, 1986. – S.30-34

[6] Kondrashenko V.T. Deviantnoe povedenie u podrostkov. Social'no-psihologicheskie i psihiatricheskie aspekty. – Minsk, 1988. – 207 s.

[7] Bashirova Zh.R. Iman – tarbie negizi. – Almaty, 1997. – 56 b.

[8] Alimova M.A. Suicidal'noe povedenie podrostkov: diagnostika, profilaktika, korrekciya. – Barnaul, 2014. – 100 s.

[9] Zharykbaev K. Zhantanu ataularynyn tusindirme sozdigi – Almaty, 2006. – 36-48 bb.

[10] Konyrbaeva S. Otbasy: bala men ata-ana – Almaty, 2006. – 8-15 bb.

[11] Zharykbaev K. Kazak talim-tarbiesi – Almaty, 1995. – 40-55 bb.

[12] Bajbekova M.M. Aleumettik-psihologiyalyk treningter, adistemeler men zhattygular. – Shymkent, 2012. – 19-23 bb.

[13] Zharykbaev K. Adep zhane zhantanu: Orta mektepke arnalgan oku kuraly. – Almaty: Ata mura, 1994. – 69-78 bb.

[14] Kazaktyn talimdik oj-pikir antologiyasy. I-t., II-b. – Almaty: Rauan, 1994. – 279 b.

[15] Boldyrev N.I. Mekteptegi tarbie zhumysynyn adistemesi. – Almaty: Mektep, 1998. – 216 b.

[16] Igenbaeva B. Ruhani adamgershilik kundylyktar. – Bastauysh mektep, 2001. – 23-28 bb.

[17] Ozganbaj O. Halyktan askan ustaz zhok. – Almaty, 1996. – 240 b.

[18] Sinyagin Yu.V. Detskiij suicid. – Sankt-Peterburg, 2006. – S.83-107.

Профилактика суицида среди подрастающего поколения

Т.Нурмухамбетова[1], Г.Абдикаримова[2], А.Абишев[2], Г.Сапатаева[1], Ш.Мендигалиева[2]

[1]Региональный социально-инновационный университет (Шымкент, Казахстан)

[2]Казахский национальный педагогический университет имени Абая (Алматы, Казахстан)

Аннотация

В статье дана информация о проблеме суицида и в тревоге по его распространению в обществе и в учреждениях образования за последние годы. Наряду с радостью новых открытий, новостей, достижений в сфере науки и технического процесса, во все сферы жизни современного человечества вошли и трудности, сложные проблемы, стрессовые ситуации. В результате за последнее десятилетие среди подростков на психологическом уровне участились случаи тревоги, беспокойства, неудачи, взвинченности, страха, чувства негативного восприятия, неуместного поведения детей, замкнутость, не донесение детьми и не информированность родителей в трудностях своих чад. Неготовность детей для самостоятельного решения проблем в жизни, особенно, среди детей неблагополучных семей, породило в общественности психических усилий. Это отразилось на психике детей подросткового возраста, особенно, среди неблагополучных семей, что привело к беспричинному беспокойству за свою перспективу в этой сложной жизни. Наряду с характеристикой данной проблемы, в статье освещены меры его предотвращения среди подростков.

Ключевые слова: подростки, стресс, суицид, методы профилактики.

Prevention of suicide among the growing generation

T.Nurmakhambetova[1], G.Abdikarimova[2], A.Abishev[2], G.Sapataeva1, Sh.Mendigalieva[2]
[1]Regional Social Innovation University (Shymkent, Kazakhstan)
[2]Abay Kazakh National Pedagogical University (Almaty, Kazakhstan)

Abstract

The article provides information about the problem of suicide and the anxiety about its spread in society and in educational institutions in recent years. Along with the joy of new discoveries, news, achievements in the field of science and the technical process, difficulties, complex problems, and stressful situations also entered into all spheres of life of modern mankind. As a result, over the past decade, adolescents at the psychological level have become more frequent cases of anxiety, anxiety, failure, inflatedness, fear, feelings of negative perception, inappropriate behavior of children, isolation, lack of information from children and lack of awareness of parents in the difficulties of their children. Unreadiness of children for independent solution of problems in life, especially among children of dysfunctional families, has generated mental efforts in the public. This affected the psyche of adolescent children, especially among disadvantaged families, which led to unreasonable anxiety about their perspective in this complex life. Along with the characteristic of this problem, the article highlights measures to prevent it among adolescents.

Keywords: adolescents, stress, suicide, prevention methods.

Редакцияға 25.06.2020 қабылданды

МРНТИ 15.31.31

Т.К.МОХАММАД[1], М.Б.ОСПАНОВА[1]

[1]Медицинский университет Караганды
(Караганда, Казахстан)

ДИАГНОСТИКА СПОСОБНОСТИ К СТРЕССОУСТОЙЧИВОСТИ ИНОСТРАННЫХ И КАЗАХСТАНСКИХ СТУДЕНТОВ (НА ПРИМЕРЕ МЕДИЦИНСКОГО УНИВЕРСИТЕТА КАРАГАНДЫ)

Аннотация

В статье рассматривается стресс как физиологическая реакция человека, которая возникают при ответах организма на экстремальные требования внешней среды. Когда говорят о стрессе, чаще всего имеют в виду профессиональный стресс, связанный с проблемами на работе, учебе, административную или диспетчерскую службу, выход на пенсию, физическое напряжение, семейные проблемы или смерть близкого. Понятие стресса означает полное изнеможение после тяжких трудов, длительное пребывание в неблагоприятной обстановке, в страхе, состоянии, превышающем силы человека. Обучение в высшем учебном заведении является стрессом для большинства студентов. Начиная с самого начала учебной деятельности стресс в той или иной степени постоянно преследует учащегося и является причиной нарушений поведенческой, эмоциональной, когнитивной, мотивационной сфер деятельности

Ключевые слова: стресс, студенты, учебный процесс, учебный стресс.

Введение. Учебная деятельность как стресс для студентов является актуальной проблемой. Студенческая жизнь всегда наполнена переживаниями, напряжениями и волнительными ситуациями, которые препятствуют академической успеваемости и в перспективе ведут к остановке личностного роста, психосоматическим заболеваниям [1]. Учебно-профессиональная деятельность как ведущая в студенческом возрасте характе-

ризуется высоким уровнем стрессовых нагрузок. В силу различных факторов отдельные элементы или сама учебная ситуация в целом становятся значимыми для студентов, что и может являться общей предпосылкой для возникновения стресса [2]. На первом году обучения существенной причиной стресса могут стать кардинальные перемены в жизни студента. Данный этап вузовского периода отличается большими трудностями, так как студент входит в новый тип взаимоотношений, приобретает новый статус и ему необходимо адаптироваться к новой среде, новым порядкам и незнакомым людям [3]. Студенты 4, 5 курсов, зачастую испытывают стресс, связанный со сдачей экзаменов, профессиональным определением [4].

Иностранные студенты испытывают тревогу, не только связанную с обучением и успеваемостью, но и непосредственно с адаптацией к жизни в другой стране, культуральными особенностями, преодолением лингвистических барьеров.

Целью исследования явилось – определить уровень стрессоустойчивости иностранных и казахстанских студентов.

Основная часть. Исследовательский диапазон изучения проблемы стресса и стрессоустойчивости личности достаточно многогранен и встраивается в проблемные поля различных областей научного знания (медицины, психологии, педагогики и других наук). Проблемы стресса представлены в исследованиях авторов (Ю.А. Александровский, О.М. Боканова, А.В. Вальдман, Г.Д.Горбунов, В.П. Зинченко, Г.Н. Кассиль, Л.А. Китаев-Смык, Ф.П. Космолинский, Б.Г.Мещеряков, Р. Лазарус, Л. Леви, А.Б. Леонова, А.Е. Олышанникова, В.Е. Орел, С.А.Разумов, Г. Селье, Ю.Е. Сосновикова, Ч.Д. Спилбергер, М.Ф. Фролов, Ю.В. Щербатых, R.R. Caplan, S. Cohen, C.L. Coope, J.M. Ivancevich, J.R. French, R.D. Holt,), которые приводят различные дефиниционные трактовки данного феномена, определяя физиологические и психологические особенности развития стресса и его влияния на организм человека.

Методом исследования стала методика базисных копинг-стратегий – «Индикатор стратегий преодоления стресса» созданная Д.Амирханом [5].

Психологический стресс подразделяется на две категории: личностный и межличностный [5]. Личностный стресс подразумевает острый конфликт внутри себя с самим собой, обычно случается, когда реальность не совпадает с ожиданиями человека [6]. К личному стрессу также относится неготовность сталкиваться с возрастными изменениями и психологические кризисы [7]. Межличностный стресс возникает на фоне переживания эмоций, вызванных другими людьми. Например, неприятный разговор или несовпадение мнений. Сюда также относятся внутрисемейные конфликты и конфликты на работе [8]. Разновидности психологического стресса: эмоциональный – проявляется в результате каких-либо пережитых эмоций, которые могут быть как положительными, так и отрицательными [9]. В случае, если отрицательных эмоций больше, чем положительных, возникает хронический стресс, что может привести к различным личностным расстройствам; профессиональный – данная разновидность стресса связана с различного рода конфликтами в профессиональной сфере, а также с отсутствием возможности себя в ней реализовать или трудностями в поисках себя. Сюда также могут относиться неблагоприятные или опасные условия работы; информационный – возникает в результате информационной перегрузки и переизбытка информации; экологический – появляется в результате неблагоприятных условий проживания, связан с суровыми климатическими условиями [10].

Базой для проведения исследования стал Медицинский Университет Караганды. В исследовании приняли участие 100 человек, 50 из которых студенты иностранного факультета и 50 студентов русского отделения. Полученные результаты представлены в таблице 1.

Таким образом, по шкале «Разрешение проблем» были выявлены практически идентичные результаты среди студентов международного факультета и русского. Результаты 22 и 23 говорят о среднем уровне

активной поведенческой стратегии, при которой человек старается использовать все имеющиеся у него личностные ресурсы для поиска возможных способов эффективного разрешения проблемы. По шкале базисной копинг-стратегии «Поиск социальной поддержки», результаты показали, что местные студенты нуждаются в социальной поддержке больше, чем иностранцы. Первые, чаще разрешая проблемы, обращается за помощью и поддержкой к окружающей среде: семье, друзьям, значимым другим. По третьей шкале «Избегание», наоборот, студенты из Индии набрали больше баллов, чаще обращаясь к стратегии, при которой человек старается избежать контакта с окружающей его действительностью, уйти от решения проблем.

Таблица 1

Результаты исследования базисных копинг-стратегий

Базисная копинг-стратегия	Студенты иностранного отделения	Студенты русского отделения
Разрешение проблем	22	23
Поиск социальной поддержки	18	28
Избегание	26	19

Следует отметить, что даже при самых благоприятных условиях международных контактов, при вхождении в новую культуру, новую социо-коммуникативную и социобытовую среду у личности, как правило, возникают различного рода сложности и проблемы [11]. Практика свидетельствует, что часто представители разных стран и культур очень мало знают друг о друге, руководствуются стереотипными представлениями, обладают недостоверной, а иногда и искаженной, негативной информацией о другой культуре и испытывают по отношению к ней предубеждение, что не может не сказаться на длительности и сложности их адаптации к иной социокультурной среде [12]. В силу чего одной из возможных причин, по которой иностранные студенты не ищут поддержку извне, является проживание в другой стране. Отсутствие близких рядом, лишает возможности искать поддержку в окружающей среде. По этой же причине, возможно избегание, уход от проблем.

Казахстанские студенты, напротив, проживая в своей стране, охотнее обращаются за поддержкой. Не боятся разрешать возникшие трудности, о чем свидетельствует средний уровень активной поведенческой стратегии, при которой человек готов использовать имеющиеся у него личностные ресурсы для поиска возможных способов эффективного разрешения проблемы.

Заключение (выводы). Таким образом, уровень стрессоустойчивости в двух группах можно диагностировать как средний. В целом, студенты готовы справляться с трудностями, однако иностранные студенты менее уверены в своих способностях и в критической ситуации, иногда могут уйти от конфликта. Студенты русского отделения, менее склонны к избеганию, но чаще обращаются за поддержкой к окружающей среде.

В данной ситуации все более актуальной становится проблема социальной адаптации и межкультурного взаимодействия иностранных студентов, обучающихся в казахстанских вузах, как с научно-теоретической, так и с практической точек зрения. Перед принимающей стороной всегда стоит задача оптимизации жизни и учебы иностранных студентов, которые проходят через сложный процесс адаптации к новым условиям их жизнедеятельности [13]. Успешность обучения иностранных студентов в Казахстане, уровень их профессиональной подготовки в значительной степени зависит от социаль-

ной адаптации студентов в стране пребывания. Поскольку на фоне неадаптивности у иностранных студентов могут развиться неуверенность в своих силах, подавленность и апатия, а также акцентуации и невротические состояния [14]. Следовательно, студентам с такими проблемами, необходимо оказание медицинской или психологической поддержки. С психологической точки зрения студентам могут быть предложены:

– Аутотренинг
– Релаксация
– Визуализация
– Медитация
– Концентрация
– Дыхательные техники
– Ароматерапия
– Арттерапия
– Цветотерапия
– Библиотерапия [15].

Список использованных источников

[1] Бодров В.А. Психологический стресс: развитие и преодоление. – М.: ПЕР СЭ, 2006. – 528 с.

[2] Паточкина Н.А., Комелькова М.В., Цейликман О.Б., Лапшин М.С. Стресс: психологические, биохимические и психофизиологические аспекта: Учебное пособие. – Челябинск: ИЦ ЮУрГУ, 2917. – 82 с.

[3] Тапалова О.Б., Жиенбаева Н.Б. Психофизиологические корреляты дистресса //Universum: психология и образование: Электронный научный журнал. – 2018. – № 11 (53). URL: https://7universum.com/ru/psy/archive/item/6520 (дата обращения: 11.12.2019).

[4] Клюшникова Е.В. Проблемы адаптации иностранных студентов в России //Вестник ТвГУ. Серия: Педагогика и психология. – 2018. – Вып.1. – С.133-140.

[5] Титова О.И. Психологическое сопровождение иностранных студентов и его роль в обеспечении качества образования в поликультурной среде //Сибирский вестник специального образования. – 2015. – № 1(14). – С.54-59.

[6] Григорьева Н.В. К вопросу о трансформации мотивации в процессе учебной деятельности студентов педагогического вуза //Самарский научный вестник. – 2014. – № 1(6). – С.47-50.

[7] Яроцкая Я.С. Динамика развития субъектности студентов и учебных групп на различных этапах обучения в вузе //Социальная психология и общество. – 2018. – Т.9. – №2. – С.93-109.

[8] Карякина С.Н. Структура учебной мотивации студентов на разных этапах обучения в ВУЗе //Ученые записки Орловского государственного университета. – 2018. – №1(78). – С.246-252.

[9] Шеховцова Л.Ф. Авторские подходы в консультировании: синергийная психотерапия Ф.Е.Василюка // Медицинская психология в России. – 2018. – Т.10. – №3 /doi: 10.24411/2219-8245-2018-13010.

[10] Волков Б.С. Психология юности и молодости: Учебник для вузов /Под.ред. Б.С.Волкова. – М., 2006. – 192 с.

[11] Воротова Л.В. Профессиональные склонности студентов-медиков /Л.В.Воротова / Современные проблемы психологии развития и образования человека: Сборник материалов I Всероссийской конференции с международным участием. – СПб., 2009. – 285 с.

[12] Гребенникова Е.В. Субъектность личности: теоретические аспекты проблемы //Вестник ТГПУ (TSPU Bulletin). – 2013. – № 6(34). – С.140-142.

[13] Рыспаева Ч.К. Теоретические основы формирования учебной мотивации //Образовательная среда сегодня: теория и практика: Материалы IV Международной научно-практической конференции (Чебоксары, 09.12.2017) /Редкол.: О.Н.Широков и др. – Чебоксары: ЦНС Интерактив плюс. – 2017. – С.47-50.

[14] Грехова И.П. Организация проектно-исследовательской деятельности на ззанятиях как одной из условий самореализации и формирования ключевых компетенций обучающихся //Молодой ученый. – 2015. – № 3(83). – С.752-755 [Электронный ресурс]: URL: https://moluch.ru/archive/83/15128 (дата обращения: 01.12.2019).

[15] Дедушка А.И. Психологическая работа с подростковыми группами: создание дружного коллектива /А.И.Дедушка. – СПб., 2008. – 203 с.

References

[1] Bodrov V.A. Psihologicheskij stress: razvitie i preodolenie. – M.: PER SE, 2006. – 528 s.

[2] Patochkina N.A., Komel'kova M.V., Cejlikman O.B., Lapshin M.S. Stress: psihologicheskie, biohimicheskie i psihofiziologicheskie aspekta: Uchebnoe posobie. – Chelyabinsk: IC YuUrGU, 2917. – 82 s.

[3] Tapalova O.B., Zhienbaeva N.B. Psihofiziologicheskie korrelyaty distressa //Universum: psihologiya i obrazovanie: Elektronnyj nauchnyj zhurnal. – 2018. – №11 (53). URL: https://7universum.com/ru/psy/archive/item/6520 (data obrashcheniya: 11.12.2019).

[4] Klyushnikova E.V. Problemy adaptacii inostrannyh studentov v Rossii //Vestnik TvGU. Seriya: Pedagogika i psihologiya. – 2018. – Vyp.1. – S 133-140.

[5] Titova O.I. Psihologicheskoe soprovozhdenie inostrannyh studentov i ego rol' v obespechenii kachestva obrazovaniya v polikul'turnoj srede //Sibirskij vestnik special'nogo obrazovaniya. – 2015. – №1(14). – S.54-59.

[6] Grigor'eva N.V. K voprosu o transformacii motivacii v processe uchebnoj deyatel'nosti studentov pedagogicheskogo vuza //Samarskij nauchnyj vestnik. – 2014. – № 1(6). – S.47-50.

[7] Yarockaya Ya.S. Dinamika razvitiya sub»ektnosti studentov i uchebnyh grupp na razlichnyh etapah obucheniya v vuze //Social'naya psihologiya i obshchestvo. – 2018. – T.9. - № 2. – S.93-109.

[8] Karyakina S.N. Struktura uchebnoj motivacii studentov na raznyh etapah obucheniya v VUZe //Uchenye zapiski Orlovskogo gosudarstvennogo universiteta. – 2018. – №1(78). – S.246-252.

[9] Shekhovcova L.F. Avtorskie podhody v konsul'tirovanii: sinergijnaya psihoterapiya F.E.Vasilyuka // Medicinskaya psihologiya v Rossii. – 2018. – T.10. – №3 /doi: 10.24411/2219-8245-2018-13010.

[10] Volkov B.S. Psihologiya yunosti i molodosti: Uchebnik dlya vuzov /Pod.red. B.S.Volkova. – M., 2006. – 192 s.

[11] Vorotova L.V. Professional'nye sklonnosti studentov-medikov /L.V.Vorotova /Sovremennye problemy psihologii razvitiya i obrazovaniya cheloveka: Sbornik materialov I Vserossijskoj konferencii s mezhdunarodnym uchastiem. – SPb: 2009. – 285 s.

[12] Grebennikova E.V. Sub»ektnost' lichnosti: teoreticheskie aspekty problemy //Vestnik TGPU (TSPU Bulletin). – 2013. – №6(34). – S.140-142.

[13] Ryspaeva Ch.K. Teoreticheskie osnovy formirovaniya uchebnoj motivacii //Obrazovatel'naya sreda segodnya: teoriya i praktika: Materialy IV Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoj konferencii (Cheboksary, 09.12.2017) / redkol.: O.N.SHirokov i dr. – Cheboksary: CNS Interaktiv plyus. – 2017. – S.47-50.

[14] Grekhova I.P. Organizaciya proektno-issledovatel'skoj deyatel'nosti na zzanyatiyah kak odnoj iz uslovij samorealizacii i formirovaniya klyuchevyh kompetencij obuchayushchihsya // Molodoj uchenyj. – 2015. – № 3(83). – S.752-755 [Elektronnyj resurs]: URL: https://moluch.ru/archive/83/15128 (data obrashcheniya: 01.12.2019).

[15] Dedushka A.I. Psihologicheskaya rabota s podrostkovymi gruppami: sozdanie druzhnogo kollektiva / A.I.Dedushka. – SPb - 2008. – 203 s.

Қазақстандық және шетелдік студенттерінің стресске төзімділік қабілеттерін диагностикалау (Қарағанды медицина университетінің үлгісінде)

Т.К.Мохаммад[1], М.Б.Оспанова[1]
[1]Қарағанды медицина университеті
(Қарағанды, Қазақстан)

Аңдатпа

Бұл мақалада стресс адамның физиологиялық реакциясы ретінде қарастырылады, ол ағзаның сыртқы ортаның экстремалды талаптарына жауап бергенде пайда болады. Күйзеліс туралы айтқан кезде, көбінесе жұмыста, оқуда, әкімшілік немесе диспетчерлік қызмет мәселелерімен байланысты кәсіби күйзеліс, зейнеткерлікке шығу, физикалық шиеленіс, отбасылық проблемалар немесе жақындардың өлімі сияқты жағдайлар еске түседі. Стресс ұғымы ауыр еңбектерден кейін толық жанасуды, қолайсыз жағдайда ұзақ уақыт болуды, қорқынышты, адамның күшінен артық күйде болуын білдіреді. Жоғары оқу орнында оқу көптеген

студенттер үшін стресс болып табылады. Оқу іс-әрекетінің басынан бастап стресс қандай да бір дәрежеде оқушыны үнемі қудалайды және мінез-құлық, эмоциялық, когнитивтік, мотивациялық қызмет салаларының бұзылуының себебі болып табылады.

Түйін сөздер: стресс, студенттер, оқу үдерісі, оқу стрессі.

Examining of the ability to stress resistance of foreign and Kazakh students (on the example of the medical university of Karaganda)

T.Mohammad[1], M.Ospanova[1]
[1]Karaganda Medical University
(Karaganda, Kazakhstan)

Abstract

The article deals with stress as a physiological reaction of a person that occurs when the body responds to the extreme demands of the environment. When talking about stress, most often mean professional stress associated with problems at work, school, administrative or dispatching service, retirement, physical stress, family problems or the death of a loved one. The concept of stress means complete exhaustion after hard work, a long stay in an unfavorable environment, in fear, a state exceeding the strength of man. Studying at a higher education institution is stressful for most students. Starting from the very beginning of educational activity, stress to some extent constantly pursues the student and is the cause of violations of behavioral, emotional, cognitive, motivational spheres of activity

Keywords: stress, students, educational process, educational stress.

Поступила в редакцию: 26.02.2020

МРНТИ 15.31.31

Д.ШАРМА[1], М.Б.ОСПАНОВА[1]

[1]Медицинский университет Караганды
(Караганда, Казахстан)

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ЭМПАТИЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ ИНОСТРАННЫХ И КАЗАХСТАНСКИХ СТУДЕНТОВ МЕДИЦИНСКОГО УНИВЕРСИТЕТА КАРАГАНДЫ

Аннотация

В статье рассматриваются проблемы эмпатических способностей у иностранных студентов и казахстанских студентов Медицинского Университета Караганды. Особое внимание уделяется особенностям проявления эмпатии в разных культурах, определения которых охватывают широкий спектр эмоциональных состояний, включая заботу о других людях и желание помочь им; испытывать эмоции, которые соответствуют эмоциям другого человека; различать, что другой человек думает или чувствует. Эмпатия нужна для повышения продуктивности деятельности, для развития компетентности в общении, для создания более глубоких и личных отношений. Эмпатия также может пониматься как эмоциональная отзывчивость человека на переживания другого человека, отклик на чувства другого, а также как сопереживание – переживание человеком тех же эмоциональных состояний, которые испытывает другой, на основе полного отождествления.

Ключевые слова: эмпатия, сочувствие, студенты, иностранные студенты, казахстанские студенты.

Введение. Медицина является той сферой деятельности человека, где преобладают негативные эмоциональные состояния. Больные ждут от медицинского персонала сочувствия, заботливости, что требует проявления эмпатийности. Поэтому считается,

что в медицину, как и в другие социономические профессии, должны идти люди с высоким уровнем эмпатии. Успешная деятельность специалиста не возможна при низком уровне развития эмпатии. Важно умение приблизиться к внутреннему миру другого человека в соответствии с его эмоциональным состоянием [1]. Таким образом, актуальность данного исследования заключается в том, что эмпатия для студента медицинского вуза является неотъемлемой частью его профессиональной деятельности. Так как уровень эмпатии напрямую влияет на эмоциональную составляющую взаимодействия врача с пациентами.

Целью исследования явилось – выявить уровень эмпатических способностей иностранных студентов и казахстанских студентов.

Основная часть. В отечественной и зарубежной психологии существует огромное количество исследований, специально посвященных эмпатии или затрагивающих проблему этого феномена в различных его проявлениях. Особое внимание следует уделить работам К.Роджерса, который создает и использует термин «эмпатия» и «эмпатическое понимание». Такие исследователи, как У.Бронфенбреннер, Р.Даймонд, Дж.Мид анализировали эмпатию «как способность принять роль другого человека». Эмпатию как регулятор межличностных отношений рассматривали следующие отечественные и зарубежные психологи: Р.Адлер, А.А.Бодалев, Л.С.Выготский, Т.П.Гаврилова, Ю.Б. Гиппенрейтер, Т.Д. Карягина, Е.Н. Козлова, А.Б.Орлов, М.А.Хазанова. Феномен эмпатии с точки зрения взаимосвязи аффективных и когнитивных процессов в психотерапии исследовался в работах таких авторов, как К.Роджерс, В.Франкл, Э.Фромм, К.Юнг, с позиции понимающей психологии - в трудах Г.Этчегоена, К.Ясперса, с позиции гуманистической психологии – в исследованиях Дж.Игана, А.Маслоу, К.Роджерса, В.Франкла.

Сочувствие определяется как способность чувствовать эмоции других людей, в сочетании со способностью представлять, что может думать или чувствовать кто-то еще [1]. Когда вы видите, что другой человек страдает, вы можете мгновенно представить себя на месте другого человека и почувствовать сочувствие к тому, что он переживает. Хотя люди, как правило, довольно хорошо настроены на собственные чувства и эмоции, проникнуть в чужую голову может быть немного сложнее. Способность чувствовать сочувствие позволяет людям, так сказать, «пройти милю в чужой обуви» [2]. Это позволяет людям понять эмоции, которые испытывают другие.

Выделяют следующие виды эмпатии:

– эмоциональная эмпатия, основанная на механизмах проекции и подражания моторным и аффективным реакциям другого человека [3].

– когнитивная эмпатия базируется на интеллектуальных процессах – сравнение, аналогия и т. п.

– предикативная эмпатия проявляется как способность человека предсказывать аффективные реакции другого человека в конкретных ситуациях [4].

В качестве особых форм эмпатии выделяют сопереживание и сочувствие [5]: сопереживание – это переживание субъектом тех же эмоциональных состояний, которые испытывает другой человек, через отождествление с ним [6]; сочувствие – один из социальных аспектов эмпатии, формализованная форма выражения своего состояния по поводу переживаний другого человека [7]. Методом диагностики стала методика диагностики уровня эмпатических способностей В.В.Бойко [8].

Исследование эмпатических способностей среди иностранных студентов и отечественных студентов Казахстана. Исследование проводилось в Карагандинском Медицинском Университете, среди студентов международного медицинского факультета и студентов русского отделения, с целью изучения эмпатических способностей у них. Для опроса было проанализировано 50 студентов иностранного и 50 студентов русского отделения 5 курса.

Полученные результаты: Согласно резуль-

татам исследования, большинство студентов из Индии набрали более чем 31 балл из 36, это 44 респондента из 50. Тогда как подавляющее количество ответов местных студентов соответствовали от 23 до 28 балла, это 48 опрошенных. Группы, получившие более 30 баллов, имеют высокий уровень эмпатических способностей. В то время как студенты, набравшие от 22 до 29 баллов, относятся к показателям со средними эмпатическими способностями. Так, согласно анализу, выяснилось, что иностранные студенты обладают более высоким уровнем эмпатических способностей по сравнению с казахстанскими студентами. Результатов о низком уровне эмпатических способностей выявлено не было (Таблица 1)

Таблица

Результаты уровня эмпатии иностранных и казахстанских студентов

Студенты	30 баллов и выше – высокий уровень эмпатии	29-22 – средний уровень эмпатии	21-15 – заниженный уровень эмпатии	менее 14 баллов – очень низкий уровень
Иностранные студенты	44	6	–	–
Казахстанские студенты	2	48	–	–

Самый большой показатель среди студентов из Индии, согласно шкалам определения эмпатических способностей – «Интуитивный канал эмпатии». Данная оценка свидетельствует о способности человека видеть поведение партнеров, действовать в условиях нехватки объективной информации о них, опираясь на опыт, хранящийся в подсознании [8]. На уровне интуиции формируются различные сведения о партнерах. Интуиция менее зависит от стереотипов, чем осмысленное понимание партнеров. Тогда как среди русского отделения, самый высокий показатель по шкале «Рациональный канал эмпатии», который характеризуется направленность внимания, восприятия и мышления эмпатирующего на сущность любого другого человека — на его состояние, проблемы, поведение. Это спонтанный интерес к другому, открывающий шлюзы эмоционального и интуитивного отражения партнера [9]. В рациональном компоненте эмпатии не следует искать логику или мотивацию интереса к другому. Партнер привлекает внимание своей бытийностью, что позволяет эмпатирующему непредвзято выявлять его сущность [10]. Тем не менее, по результатам исследования, по шкале «Установки, способствующие или препятствующие эмпатии», казахстанские студенты, несмотря на эмоциональную чуткость, менее склонны проявлять открыто сочувствие по отношению к окружающим. Считая, что проявление излишней эмоциональности, относится скорее к бестактности.

Обе группы респондентов, достаточно болезненно относятся к ситуации, когда неприятности случаются с их родными и близкими. Об этом говорит шкала «Эмоциональный канал эмпатии». Однако, проявить сочувствие снова оказалось легче студентам из Индии, нежели местным.

Влияние культуры на иностранных и казахстанских студентов. Индия имеет богатую культуру. Люди веками следовали различным религиям, традициям и обычаям. Хотя жители Индии становятся более современными сегодня, но они все же придерживаются моральных ценностей, сохранившихся еще со времен древней цивилизации и отмечают праздники в соответствии с древними обычаями. Таким образом, они все

еще живут и извлекают эпические уроки из древних религиозных теорий из «Рамаяны и Махабхараты» [11]. Культура в Индии – это все, начиная от жизни людей, ритуалов, ценностей, верований, привычек, заботы, знаний [12].

Люди старого поколения передают свои верования и культуру будущему поколению. Таким образом, видно, что ребенок, который хорошо ведет себя с другими, уже узнал о своей культуре от бабушек и дедушек, родителей. Несмотря на эпохи, которые приходили и уходили в истории Индии, ни одна из них не смогла изменить влияние реальной культуры. Именно поэтому культура молодого поколения Индии все еще связана со старшими поколениями. Кроме того, этническая культура всегда учит индийцев выражать себя, через творчество, танцы, песни. Более того, уважать старших, заботиться о беспомощных людях, помогать нуждающимся. Именно поэтому, особенности культуры влияют на восприятие индийских студентов друг друга. Открытость в выражении себя, своих чувств определяет ту легкость, с которой они готовы контактировать, проявлять сочувствие [13].

Казахская культура отражает историю кочевых племен, которые бродили по казахской степи, образуя свой уникальный образ во всем мире. Сегодня многие просвещенные умы в Казахстане задумываются над природой казахского сверхтерпения [14]. Некоторые исследователи доходят до такого природного объяснения причины этого феномена, что казахи традиционно терпеливы и покорны потому, что еще с самого своего рождения они привыкают к тугому пеленанию и пребыванию в бесике (кочевой люльке), который не только имеет свойства ваньки-встаньки, но и укрепленные верхние дуги, которые как водителю в авторалли, позволяют ребенку оставаться в безопасности. В принципе, с подобными вполне материалистическими выводами вполне можно согласиться [15]. Покорность, терпение, выдержка стали синонимами казахского народа. Отсюда и не высокая эмоциональная экспрессивность, которая стала нормой восприятия казахстанцев друг друга.

Заключение (выводы). Таким образом, студенты международного факультета и студенты русского отделения имеют высокие и средние показатели эмпатических способностей. Низкие показатели отсутствуют. Возможно это связано с выбранной профессией, которая изначально предполагает коммуникации и проявление сочувствия по отношению к пациентам. Тем не менее, студенты иностранного факультета набрали более высокий показатель, что связано с их культуральными особенностями, менталитетом и историей. Казахстанские студенты имеют средний показатель, который говорит о том, что существует направленность на другого человека, его чувства и состояния. Однако, в связи с культуральными особенностью казахского народа, студенты местного отделения менее склонны проявлять свои чувства.

Список использованных источников

[1] Басова А.Г. Понятие эмпатии в отечественной и зарубежной психологии //Молодой ученый. – 2012. – №8. – С.254-256.

[2] Горбатова Е.А. Эмпатия: психологическая структура и механизмы реализации //Ученые записки СПбГИПСР. – Вып.1. – Т.21. – 2014. – С.23-29.

[3] Карякина Т.Д. Эмпатия как метод: философский взгляд //Консультативная психология и психотерапия. – 2015. – Т.23. – № 5. – С.205-234.

[4] Corbett K. (2014). India: Behavior, communication and culture /Culturescope, Vol.104, Jul 2014. 24-27.

[5] Орынбеков М.С. Генезис религиозности в Казахстане. – Алматы: Институт философии и политологии КН МОН РК, 2013. – 204 с.

[6] Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества /М.М. Бахтин – М.: Книга по требованию, 2013. – 444 с.

[7] Аминов Н.А. Дифференциальный подход к исследованию структурной организации главных компонентов педагогических способностей: В кн.: Яремчук С.В. Педагогическая психология: Хрестоматия. – Комсомольск-на-Амуре: АмГПГУ, 2010. – 150 с.

[8] Кутбуддинова Р.А. Рабочая тетрадь под дисциплине «Психологическое консультирование»: Учебно-методическое пособие /Р.А. Кутбуддинова. – Южно-Сахалинск: СахГУ, 2012. – 148 с.

[9] Козлов О.В. Феномен и категория психологического здоровья //Вестник Одесского национального университета: Психология. – 2011. – Т.2016. – №2 /DOI: https://doi.org/10.18524/2304-1609.2011.2.135286.

[10] Субъектный подход в психологии /Ред. А.Л.Журавлев, Е.А.Сергиенко, В.В.Знаков, З.И.Рябинкина. – М.: ИП РАН, 2009 – 623 с.

[11] Бабин А.Н. Концепция расы в индийской художественной литературе (на примере традиции рагамала) //Культура и искусство Востока. – 2019. – № 4. – С.138-157.

[12] Альбедиль М.Ф. Религиоведение. Индуизм: Учебное пособие для бакалавриата и магистратуры. – М: ЛитРес, 2018. – 133 с.

[13] Гасунс М.Ю. Состав и строй древнеиндийских корней: история изучения: Дис. …канд.филол.наук: 10.02.20. – М., 2014. – 487 с.

[14] Монгилева Н.В. Элементы космогонической картины мира в дингвоментальном пространстве «семья» у казахов //Вестник Челябинского государственного университета: Филологические науки. – 2017. – № 9(405). – Вып.108. – С.50-57.

[15] Шаваева М.О., Эфендиев Ф.С. Этнокультура как многофункциональная система взаимодействия. – Нальчик, 2015. – 185 с.

References

[1] Basova A.G. Ponyatie empatii v otechestvennoj i zarubezhnoj psihologii //Molodoj uchenyj. – 2012. – №8. – S.254-256.

[2] Gorbatova E.A. Empatiya: psihologicheskaya struktura i mekhanizmy realizacii //Uchenye zapiski SPbGIPSR. – Vyp.1. – T.21. – 2014. – S.23-29.

[3] Karyakina T.D. Empatiya kak metod: filosofskij vzglyad //Konsul'tativnaya psihologiya i psihoterapiya. – 2015. – T.23. – № 5. – S.205-234.

[4] Corbett K. (2014). India: Behavior, communication and culture /Culturescope, Vol.104, Jul 2014. 24-27.

[5] Orynbekov M.S. Genezis religioznosti v Kazahstane. – Almaty: Institut filosofii i politologii KN MON RK, 2013. – 204 s.

[6] Bahtin M.M. Estetika slovesnogo tvorchestva /M.M. Bahtin – M.: Kniga po trebovaniyu, 2013. – 444 s.

[7] Aminov N.A. Differencial'nyj podhod k issledovaniyu strukturnoj organizacii glavnyh komponentov pedagogicheskih sposobnostej: V kn.: YAremchuk S.V. Pedagogicheskaya psihologiya: Hrestomatiya. – Komsomol'sk-na-Amure: AmGPGU, 2010. – 150 s.

[8] Kutbuddinova R.A. Rabochaya tetrad' pod discipline «Psihologicheskoe konsul'tirovanie»: Uchebno-metodicheskoe posobie /R.A. Kutbuddinova. – YUzhno-Sahalinsk: SahGU, 2012. – 148 s.

[9] Kozlov O.V. Fenomen i kategoriya psihologicheskogo zdorov'ya //Vestnik Odesskogo nacional'nogo universiteta: Psihologiya. – 2011. – T.2016. – №2 /DOI: https://doi.org/10.18524/2304-1609.2011.2.135286.

[10] Sub»ektnyj podhod v psihologii /Red. A.L.ZHuravlev, E.A.Sergienko, V.V.Znakov, Z.I.Ryabinkina. – M.: IP RAN, 2009 – 623 s.

[11] Babin A.N. Koncepciya rasy v indijskoj hudozhestvennoj literature (na primere tradicii ragamala) //Kul'tura i iskusstvo Vostoka. – 2019. – № 4. – S.138-157.

[12] Al'bedil' M.F. Religiovedenie. Induizm: Uchebnoe posobie dlya bakalavriata i magistratury. – M: LitRes, 2018. – 133 s.

[13] Gasuns M.YU. Sostav i stroj drevneindijskih kornej: istoriya izucheniya: Dis. …kand.filol.nauk: 10.02.20. – M., 2014. – 487 s.

[14] Mongileva N.V. Elementy kosmogonicheskoj kartiny mira v dingvomental'nom prostranstve «sem'ya» u kazahov //Vestnik CHelyabinskogo gosudarstvennogo universiteta: Filologicheskie nauki. – 2017. – № 9(405). – Vyp.108. – S.50-57.

[15] SHavaeva M.O., Efendiev F.S. Etnokul'tura kak mnogofunkcional'naya sistema vzaimodejstviya. – Nal'chik, 2015. – 185 s.

Қарағанды медициналық университеттің шетел және қазақстандық студенттердің эмпатиялық қабілеттерін тәжірибелі зерттеуіне салыстырмалы талдау

Д.Шарма[1], М.Б.Оспанова[1]
Қарағанды медицина университеті (Қазақстан, Қарағанды

Аңдатпа

Мақалада Қарағанды медицина университетінің шетелдік студенттері мен Қазақстандық студенттерінің эмпатикалық қабілеттерінің мәселелері қарастырылады. Әр түрлі мәдениетте эмпатияның көріну ерекшеліктеріне ерекше көңіл бөлінеді, олардың анықтаулары эмоциялық жағдайлардың кең спектрін қамтиды, басқа адамдарға қамқорлық пен оларға көмектесу ниетін қоса алғанда; басқа адамның эмоцияларына сәйкес келетін эмоцияларды сезіну; басқа адамның не ойлайтынын немесе не сезетінін анықтау. Эмпатия, қызметтің өнімділігін арттыру, қарым-қатынаста құзыреттілікті дамыту үшін, терең және жеке қарым-қатынас жасау үшін қажет. Сондай – ақ, эмпатия, адамның басқа адамға деген уайымының эмоционалдық жауап беруі, басқа адамның сезіміне жауапты болуы, адамның толық тепе-теңдіктің негізінде бастан кешіріп отырған эмоциялық күйлерді ұқсастыруы сияқты түсінілуі мүмкін.

Түйін сөздер: эмпатия, жанашырлық, студенттер, шетелдік студенттер, қазақстандық студенттер.

Comparative analysis of empathic abilities of foreign and Kazakhstani students of Karaganda Medical University

D.Sharma[1], M.Ospanova[1]
[1]Karaganda Medical University (Karaganda, Kazakhstan)

Abstract

The article deals with the problems of empathic abilities of foreign students and Kazakh students of Karaganda Medical University. Special attention is paid to the characteristics of empathy in different cultures, the definitions of which cover a wide range of emotional States, including caring for others and the desire to help them; to experience emotions that correspond to the emotions of another person; to distinguish what the other person thinks or feels. Empathy is needed to increase productivity, to develop competence in communication, to create deeper and personal relationships. Empathy can also be understood as a person's emotional responsiveness to the experiences of another person, a response to the feelings of another, as well as empathy – a person's experience of the same emotional States that the other is experiencing, on the basis of complete identification.

Keywords: empathy, sympathy, students, foreign students, Kazakh students.

Поступила в редакцию 01.02.2020

ҒТАМИ 376.23

Ш.А.БАЛГИМБЕКОВ[1], К.Е.КҮШНАЗАРОВА[1], Ш.БОЛАТҚЫЗЫ[1]

[1]Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті (Алматы, Қазақстан)

МҮМКІНДІГІ ШЕКТЕУЛІ БАЛАЛАРДЫҢ ДЕНЕ ТӘРБИЕСІНІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа

Мақалада денсаулығының мүмкіндіктері шектеулі мүгедек балалардың дене тәрбиесінің психологиялық және педагогикалық ерекшеліктері баяндалады. Соңғы бес жылда еліміздегі мүгедектер саны 7,5%-ға көбейіп, 674,2 мың адамға жетіп отыр, қазір 18 жасқа дейінгі 86956 мүгедек бала тіркелген, оның 90%-ын 16 жасқа дейінгі балалар құрайды. Авторлар көру, есту, сөйлеу және тірек-қимыл аппараты мен жүйке жүйесі қызметінің бұзылулары бар балалардың психологиялық дамуындағы өзгерістерге сипаттамалар берген. Денсаулығында тұрақты ауытқулары және мүгедектігі бар балаларды дене-қозғалыс сапалары мен рухани күштерін дамыту арқылы әлеуметтік интеграциялауда аса маңызды дене тәрбиесінің арнайы саласы болып табылатын бейімдік дене шынықтырудың әдістемелік сұрақтарына тоқталған. Бейімдік дене шынықтыру саласында білім беретін ұйымдардың педагог-жаттықтырушылардың кәсіби біліктілігіне қойылатын талаптар ұсынылған.

Түйін сөздер: дене тәрбиесі; мүгедек балалар; денсаулық; психологиялық даму; бейімдік дене шынықтыру; дене жаттығулары; түзету; әдістеме; педагог-жаттықтырушы.

Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті – Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың 2016 жылғы 11 қаңтардағы №168 Жарлығымен дене шынықтырудың дәстүрлі бағыттарымен бірге бейімдік дене шынықтыру мен спорттың әлеуметтік маңызы айқындалып, елімізде дене шынықтыру мен спортты дамытудың Тұжырымдамасы бекітілген[1]. Мұнда негізгі мақсаттардың қатарында денсаулығының мүмкіндігі шектеулі балаларды қоғамдық-саяси, әлеуметтік-мәдени және спортпен шұғылдануға белсенді түрде тарту бағыты аясында бейімдік дене шынықтыру мен спорттың дамуына жағдай жасауға бағытталған бірқатар іс-шаралар жоспарланып отыр. Алайда, қазіргі кезде денсаулығының мүмкіндігі шектеулі мектеп жасындағы балалар мен жасөспірімдер еліміздің білім-тәрбие беру мекемелерінде оқу барысында дене шынықтыру және спортпен шұғылдануда әр түрлі қиындықтарға тап болып, арнайы түзету-педагогикалық және психологиялық-әлеуметтік қолдауды қажет етуде [2; 3; 4].

Соңғы жылдары Қазақстанда бала мүгедектігі азаймай отыр, себебі балалар арасында іштен туа біткен ауытқулар, көру-есту қабілетінің бұзылулары, тірек-қимыл аппаратының кемістіктері, жүйке жүйесінің аурулары жиі орын алуда. ҚР Еңбек және әлеуметтік қорғау министрлігінің мәліметі бойынша, елімізде соңғы бес жылда мүгедектер саны 7,5%-ға көбейіп, 674,2 мың адамға жетіп отыр [5]. Ал, ҚР Білім және ғылым министрлігінің Балалар құқықтарын қорғау комитеті дайындаған Қазақстан Республикасындағы балалардың жағдайы туралы баяндамада елімізде 18 жасқа дейінгі 86956 мүгедек бала тіркелген, оның 90%-ын 16 жасқа дейінгі балалар құрайды – деп көрсетілген [6]. Сондықтан, еліміздегі денсаулығының мүмкіндігі шектеулі

балалардың бейімдік дене шынықтыруын педагогикалық-ұйымдастыру тұрғысынан жан-жақты зерттеп, дене жаттығуларын пайдаланудың тиімді жолдарын қарастыру білім беру саласындағы озекті мәселенің бірі болып отыр.

Әр түрлі ауруларға, мертігулерге (жарақаттарға, контузияларға) ұшырап, олардың зардаптары мен кемістіктердің әсерінен ағзасының функциялары бұзылып, денсаулығы нашарлауына байланысты тұрмыс-тіршілігі шектеліп, оны әлеуметтік қорғау қажеттігі туындаса, бала мүгедек ретінде танылады. Қазақстан Республикасының «Білім беру туралы» Заңының 8-бап, 4-тармағында мемлекеттің инклюзивті білім беру мақсаттарын жүзеге асыра отырып, мүмкіндігі шектеулі азаматтарға олар білім алуы үшін, дамуындағы бұзылушылықты түзеу және білім берудің барлық деңгейлерінде әлеуметтік бейімделу үшін арнайы жағдайлармен қамтамасыз ететіндігі атап көрсетілген [7].

Мүмкіндігі шектеулі баланы әлеуметтік ортаға енгізудің екі жолы бар. Бірінші жолы – баланы қоршаған ортаға бейімдеу. Бұл жолдың кемшілігі – біржақтылығында, сондықтан бұл жолмен керекті нәтижеге қол жеткізу мүмкін емес. Әлеуметтену процесі екі жақтылы болуы керегі себепті дайындық процесінде интеграцияның объектісі ғана емес, сонымен қатар белсенді субъектісі болу керек. Екінші жолы – мүмкіндігі шектеулі баланы әлеуметтік ортаға енгізу дайындығымен бірге, әлеуметтік ортаны мүмкіндігі шектеулі баланы қабылдауға дайындау. Әлемдік психологияда әйгілі ғалым Л.С.Выготский: «Бала бойындағы кемістігін толықтырудың екі түрлі ерекшелігі бар, оның бірі – бала психикасының даму шамасына орай тәрбие талаптары, екіншісі – кемістігін қалпына келтірудегі өз бойындағы ерекшеліктері мен мүмкіндіктері» – деп атап көрсетеді [8].

Денсаулығының мүмкіндігі шектеулі бала бойындағы кемістікті педагогикалық және психологиялық жолдармен толықтыруға болады, ол үшін кемтар балаларға үнемі қамқорлық көрсетіп, оқыту мен тәрбиелеу істерін жүйелі түрде жүргізіп отыру керектігіне ерекше мән беру қажет. Бейімдік дене шынықтырудың негізгі түрлерінің мазмұны мен міндеттері дене тәрбиесі мүмкіндіктерінің, құралдары мен әдістерінің әлуетін ашады, олардың әрқайсысы ерекше бағыттылығына ие бола отырып, мүгедектің өміршеңдігін барынша арттыруға ғана емес, сонымен қатар жеке тұлғаның жан-жақты дамуына да ықпал етеді [9].

Мүмкіндігі шектеулі балалардың психологиялық жағдайы өзіне тән ерекшеліктермен сипатталатыны белгілі [10]. Көбінде олар селсоқ, өзіне-өзі сенімсіз, кейбіреулері шектен тыс ызақор болып келеді. Олардың эмоциялары әлсіз, алайда күйзелістері тұрақты, терең болады. Мұндай балалар айқайлауға, жүгіруге, рұқсатсыз зат алуға, шулауға, қырсығуға болмайтындығын түсінбейді. Міне, мүмкіндігі шектеулі балалармен дене шынықтыру және спортпен айналысуда жұмыс істеудің қиындығының өзі де осында [11].

Елімізде қазіргі кезде көру қабілеті бұзылуына байланысты мүгедек балалардың саны 4, 5 мыңды құрап отыр. Олардың психикалық дамуы көзі дұрыс көретін балалардағы заңдылықтарға ие, бірақ визуалды бағдардың жоқтығы қозғалыс саласына, әлеуметтік тәжірибенің мазмұнына, эмоциялық ерік аясына, мінезіне, сезімтал тәжірибесіне әсер етеді. Олардың психикалық дамуында байланыс, қарым-қатынас және сөйлеу ерекше роль атқарады. Мұндай балаға жаңа жағдайларға бейімделу үшін көп уақыт қажет, объектімен неғұрлым егжей-тегжейлі танысу қажет, балалармен қарым-қатынаста мұндай бала қабылдаудың полисенсорлық сипатын пайдаланады. Көру қабілеті бұзылған көптеген балалар үшін қозғалыстың шектелуі, дене күйінің стереотипиясы, эмоциональдық жай-күйді көрсетуде жаттандылық пен біркелкілілік тән [12; 13; 14]. Танымдық сұраныстың қанағаттандырылмауы мұндай балалардың психофизиологиялық жағдайына әсер етеді, олар айналасында болып жатқан жағдайға тез қызығушылық жоғалтады, пассивті және немқұрайлы болады.

Көру қабілеті бұзылған балалардың кемістігінің құрылымдық өзгешілігі осы санаттағылармен бейімдік дене шынықтыру сабақтарын өткізудің өз ерекшеліктеріне әкеледі. Бұл жағдайда бейімдік дене шынықтырудың мақсаты – баланың қозғалыс белсенділігінің, атап айтқанда оның кеңістік бағдарлы қызметінің барынша еркіндігін, тиімділігін, үнемділігін және қауіпсіздігін қамтамасыз ету болып табылады. Сабаққа міндетті түрде көз тіндеріндегі қан айналымын жақсарту үшін, аккомодациялық бұлшық еттің жұмысын жақсарту үшін, бұлшық ет пен көздің шелін (көздің ағын) нығайту үшін, көздің шаршауын жою үшін арнайы жаттығулар кіреді.

Көру қабілеті бұзылған балалардың белгілі бір дағдыларын жетілдіру үшін оқылатын қозғалыстарды бірнеше рет қайталау қажет. Оқу материалын қабылдау қиындықтарын ескере отырып, көру қабілеті бұзылған бала оқу үрдісінде оқушылардың сенімін, қауіпсіздік, жайлылық және сенімді сақтандыру сезімін тудыратын жаттығуларды таңдауда ерекше тәсілдеуді қажет етеді.

Елімізде есту қабілетінің бұзылуына байланысты мүгедек балалардың саны қазіргі таңда 4, 5 мыңды құрап отыр. Есту қабілетінің бұзылыстары балаларда ойлау, есте сақтау, қабылдау және тағы басқа танымдық үдерістердің дамуына әсерін тигізеді. Саңырау балалардың танымдық және сөйлеу қызметінің ерекшеліктері қозғалыс талдағышының дамуына өз ізін қалдырады және қозғалыс дағдыларының барлығын дерлік игерілуіне, қозғалыс қасиеттерінің дамуына әсерін тигізеді [15; 16].

Саңырау балаларға арналған мектептердегі дене шынықтыру сабақтарында оқыту негізінен көрсету және қарым қатынастың ым-ишарат және мимикалық түрі негізінде жүргізіледі. Нашар еститін балалармен сабақ жүргізетін оқытушыға осы нозология кезіндегі тілдесу тәсілдерінің ерекшеліктерін білу маңызды.

Сөйлеу қабілеті бұзылған балаларда дыбыс жүйесінің жетілмегендігі, ауызша сөйлеу мәнелі құралдарының дамуындағы ауытқулар, сөйлеу ырғағының қалыптасу ерекшеліктері, сөйлеу әрекетінің жеткіліксіз деңгейімен байланысты лексикалық кемшіліктер, байланыстырып сөйлеудің дамуындағы ауытқулар сияқты сыртқы белгілер байқалуы мүмкін. Бір жағдайларда бұл ауытқулар сөйлеу анализаторының белгілі бір бөлімінің зақымдануының нәтежиесі болып табылады (сөйлеу тілінің ауыр бұзылуы) – алалия (сөйлеу алмау), дизартрия (тілдің күрмелуі), ринолалия, афазия, (күрделі дислалия, кекштену), басқаларында тілдік жүйенің белгілі бір компонентінің дамуымен байланысты пайда болады. Сөйлеу қызметіндегі аталған бұзылулар баланың сенсорлық, интеллектуальдық, аффективтіерік және тұрақты салаларда өтетін барлық психикалық процесстерге әсер етеді [17; 18].

Сөйлеу қабілетінің бұзылыстары бар балалармен жүзеге асырылатын дене тәрбиесінің мақсаты дене шынықтыруды қалыптастыру арқылы тұлғаның жанжақты дамуына оң ықпал ету болып табылады. Ол әр түрлі педагогикалық әсер етудің түзету бағыттылығы бар компоненттерден тұрады: ұсақ моториканы түзету және дамыту; сөйлеу қызметін жандандыру; жалпы физикалық дайындықты арттыру; босаңсуды түзету; тыныс алу жүйесінің дамуы; тірек-қимыл аппараты бұзылуының алдын алу және түзету жаттығулары. Сонымен қатар, түзету екі бағытта жүзеге асырылған психоэмоционалдық саланы қалыпқа келтіруге арналған жаттығулар – денеге бағытталған психотехниканы пайдалану (созылу жаттығулары, бұлшық ет релаксациясы) және қарым қатынастың вербалды және вербалды емес компоненттерін дамыту (мимкалық және пантомимикалық жаттғулар, коммуникативтік жаттығулар мен ойындар) орындалады.

Балалар арасындағы мүгедектің жетекші себебі ретінде тірек-қимыл аппаратының зақымданулары болып отыр. Оларды шартты түрде 4 негізгі топқа бөлуге болады: балалар церебральды сал ауруының салдарымен, жұлынның зақымдануымен, аяқ-қолдың ампутациясы мен дамымауы және басқа да ау-

рулар тобымен байланысты. Әрбір топ үшін баланың функциональдық қасиеттеріне әсерін тигізетін өз көріністері тән. Осыған байланысты тірек-қимыл аппараты бұзылған балалар контингенті клиникалық қатынаста да, психологиялық-педагогикалық қатынаста да өте әртекті болып келеді. Оларда психомоторлық бұзылыстардың ауырлық дәрежесі бір жағынада өрескел бұзушылықтар, екінші жағында минималды бұзушылықтар бар үлкен диапазонда құбылады [19; 20]. Жеңіл қозғалыс бұзылыстарында айқын интеллектуальдық және сөйлеу бұзылыстары, ал қозғалыс патологиясының ауыр дәрежесінде интеллектуальдық және сөйлеу тілінің дамуындағы елеусіз ауытқулар байқалуы мүмкін. Церебральды сал ауруы бар балаларда қозғалыс үйлесімінің бұзылыстары жиі байқалвып, спастикалық диплегия, атоникалық және астатикалық түрлері өзгешеліктермен ерекшеленеді. Осындай қимыл-қозғалыс ерекшеліктерімен қатар, психикалық дамудағы айрықша ауытқулар (танымдық қызметтің, эмоциональдық-ерік аясының және тұлғаның қалыптасуының бұзылулары) тән. Балаларда сөйлеу тілінің барлық жағының, яғни лексикалық, грамматикалық және фонетико-фонематикалық қалыптасуында тежелу мен бұзылу байқалады.

Жұлын жарақаттары немесе аурулары бар балаларда мүгедектер арбасын немесе балдақтарды қолданумен, өз қатарластары сияқты ойнауға мүмкіндік болмауымен байланысты жабығу сезімі байқалады. Қозғалу қабілетінің бұзылуы балалардың тіршілік кеңістігін шектейді, әлеуметтік депривацияға әкеліп соқтырып, айналасындағылармен қарым-қатынас жасауға қажетті дағдыларды машықтандыруды және күйзеліс жағдаяттарын жеңудегі бейімдік копинг-стратегияларын қолдану мүмкіндігін тежейді.

Балаларда ампутациямен байланысты психо-эмоциялық жағдайдың бұзылуы ұжымға қайта келгенде дамиды. Бұл кезеңде 16,8% жағдайларда кездесетін невроздық реакциялар пайда болуы мүмкін. Мүгедек бала адамдардың алдында, әсіресе балалар ұжымында ұялу, кемсіну және үрей сезімдерін сезулері мүмкін.

Бұл санаттағы мүгедектермен дене тәрбиесі сабақтарын өткізу барысында жаттықтырушы мұғалім балаға әрбір жаттығуды орындалып жатқан қимылдың сипатын көрсететін сөздермен жеткізуі керек. Мысалға, тиісті қимылдар кезінде «қолды көтереміз, басты еңкейтеміз» және т.б. Мүмкіндігінше, барлық жаттығуларды айна алдында орындаған жөн, бұл дене сұлбасын және қалпын, ал содан соң оптико-моторлық және есту-моторлық байланыстар көмегімен қозғалыс үлгілерін де сезінуді меңгеруге және бекітуге қажет болады. Қандай да бір қимылды қалыптастыруға бағытталған барлық жаттығулар тыныс алу гимнастикасы жаттығуларымен кезектестіріліп отыру керек.

Тірек-қимыл аппаратының қазіргі кезде балалар арасында жиі тараған кейбір бұзылуларын түзетуде жүру, саптағы жаттығулар, арқа бұлшық еттерінің, құрсақ тығыршығының жалпы және күш төзімділігін жаттықтыруға, бас пен қол-аяқтарды қалпына келтіруге, қоғалыс үйлесімділігі, тепе-теңдік функцияларын дамытуға, мүсін мен жүрісті түзетуге, ырғақты дамыту мен қимылдардың кеңістіктік бағдарлануына арналған жаттығулар аса жоғары маңызға ие [21].

Мүмкіндігі шектеулі балаларға дене тәрбиесі сабағын, көбіне, олардың жанына жақын болып келетін ойын түрінде өткізу тиімді. Өйткені, мүмкіндігі шектеулі балалардың эмоциялық көңіл-күйі көбінесе ойын және қимыл-қозғалыс әрекетіне көрініс береді. Ойынның психологиялық негізіне бала жанының сезімдер басымдылығы, оны айқындаудың еркіндігі, шынайы күлкі, көз жасы, қуаныш, яғни, дене тұрғысынан да, психикалық аяда да көрініс беретін баланың табиғи буырқанды сезімдік іс-қызметі болып табылады. Бұл үдерістің құпиясы адамның психофизиологиялық аясында жатыр. Шынымен де, егер де бала бір қалыпты отырыста ұзақ уақыт бойы отыра берсе, онда оның қимыл-қозғалысқа деген қажеттілігін

сезе бастайды да, еш бір мақсатсыз қимыл-қозғалыстар жасай бастайды: жүгіреді, секіреді, жұлмаласа итереді.

Дене шынықтыру сабағында эмоциялық тонусты ерекше күшейтетін ойындардың ішінде секіріп ойнауды, қуып жетуді, ұстап алуды әртүрлі нұсқаларымен пайдалану тиімді болады. Барлық балаларды ширақ қимылға тарта отырып, бұл ойындар қан айналымын күшейтеді, тыныс алуды тереңдетеді, құрсақ қуысындағы, бас сүйегі мен аяқтағы қанның ұю құбылыстарын жоюға көмектеседі. Жаттығулардың ішінде иық, белдеу еттерінің, кеуде, аяқтың негізгі топтарын интенсивті жұмыс істеуге тартатын, тұлғаны түзейтін, жүйке жүйесінің қызметін жандандыратын балаларға таныс жаттығулар қолданылады. Мысалы, қолдарды жоғары көтеру, оларды бұлғау, жан-жаққа созу, төмен түсіру; тартылу, жартылай отыру, отыру, аяқты тізеден бүгу; кеудені жан-жаққа қисайту, алға-төмен иіліп, ізінше бойды тіктеп түзеу, т.б. Мүмкіндігі шектеулі балалардың танымдық құзіреттілігін қалыптастыру мақсатында арт-терпиялық әр түрлі әдістерді де қолдану аса маңызды [22].

Мүмкіндігі шектеулі балаларға сабақ жүргізетін дене тәрбиесі оқытушысына қойылатын талаптар да аса жоғары ерекшеліктермен сипатталады [23]. Бейімдік дене шынықтыру мұғалімінің басшылыққа алатын негізгі ұстанымдары:

– мүмкіндігі шектеулі бала мен жаттықтырушы-ұстаз арасындағы педагогикалық әдеп пен ынтымақтастықтың сақталуы;

– балалардың психологиялық жағдайы және мүмкіндік деңгейлерін ескеру;

– оқушы балаларға берілген тапсырманың шектен тыс ауыр болмауы;

– оқушылармен сабақ жүргізу барысында тапсырманың бала зердесіне әсер етуін, оның қабылдауын, есте сақтауын назардан тыс қалдырмау;

– мүмкіндігі шектеулі баланың ата-анасымен тығыз байланыста болу.

Біздің пайымдауымызша, денсаулығы мен дамуында кемістігі бар балалармен жұмыс істейтін педагог-маманның бейімдік дене шынықтырудың теориясы мен әдістемесінен, анатомия, физиология, түзету педагогикасы мен психологиясы, спорт медицинасынан кәсіби дайындығы терең, ал балалардың көру, есту, сөйлеу, тірек-қимыл аппараты және жүйке жүйесі қызметінің бұзылулары мен оларды емдеудің заманауи әдістерінен хабардарлығы жоғары болуы керек. Осындай жан-жақты білімді болуымен қатар, оның бойында мейірімділік, ұстамдылық, төзімділік, қайырымдылық, жанашырлық және кішкентай балаға құрмет көрсете білу сияқты жеке бас қасиеттері тән болғаны дұрыс. Ол мінезі байсалды, эмоциональдық және психологиялық тұрғыдан тұрақты, өзін өзі бақылай алатын жаттықтырушы-ұстаз болуы қажет.

Сонымен, мүмкіндігі шектеулі балалардың бейімдік дене шынықтыруы барысында ағзаның физикалық және психикалық қасиеттері дамиды, функциональдық мүмкіндіктері артады, оларда арнайы білім, қозғалыс дағдылары мен машықтарының кешені қалыптасады. Дене жаттығуларымен айналысу мүгедек балалар үшін аса маңызды, себебі олар біруақыттағы дене, психикалық және әлеуметтік бейімделудің өте тиімді амалдары мен әдістері болып табылады.

Мүмкіндігі шектеулі балалармен жүргізілетін бейімдік дене тәрбиесі сабақтарының әдістемесі жаттығушыларының бірдей мүмкіндіктерін ескеретін базалық және ауруына сәйкес жекеленген қозғалыс пен психологиялық қасиеттерін есепке алатын белгілі бір топқа байланысты бағытталған вариативтік құрылымды құрамына кіргізіледі. Базалық құрылымына жүру, жай жүгіру, бір орында тұрып жасалатын жалпы дамытушылық жаттығулар, иілу, бұрылу, айналу, секіру, тыныс алу жүйесіне арналған жаттығулар, қайта қалыпқа келтіруге бағытталған жаттығулар икемділік, жүктемені біртіндеп арттыру негізінде ойын түрінде қайталау әдісі арқылы жасалатын жаттығулар кіреді.

Ал, мүгедек баланың денсаулығындағы кемшілікке тән бұзылым белгілерін есепке алатын вариативтік құрылымға емдік дене шынықтыру: біртіндеп жүктемені арттыру негізінде секіртпемен, доптармен, спорттық жаттығу құрылғыларында біркелкі, қайталанып орындалатын түзетуші гимнастика жаттығулары енгізіледі.

Педагогикалық білім берудің гуманистік мақсаты бейімдік дене шынықтыру мұғалімінің тұлғалық позициясын (педагогикалық қызметке мотивациялық-құндылық қарым-қатынасы) және оның кәсіби білімін, іскерлігін, дағдыларын (кәсіби құзіреттілігін) біріктіреді. Бейімдік дене шынықтыру мұғалімі мүмкіндігі шектеулі балалардың дене жаттығуларынан ләззат алуына қажетті психоэмоциональдық жайлылық, өзара сенімділік, шынайылық, жақсы көру, еркіндік, жеңілдік сезімдерін туғыза отырып, олармен жүргізілетін оқу-тәрбие жұмысының педагогикалық-психологиялық ерекшеліктерін ескеруге міндетті.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

[1] ҚР Президентінің «Қазақстан Республикасының дене шынықтыру мен спортты дамытудың 2025 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы» 2016 жылғы 11 қаңтардағы № 168 Жарлығы /Астана, Ақорда.

[2] Лебедева Н.Н. Организация специальных образовательных условий для детей с ограниченными возможностями в учреждениях образования Казахстана /Актуальные проблемы теории и практики инклюзивного образования: Материалы международной научно-практической конференции, 20 октября. – Уральск, 2016. – С.13-15.

[3] Сыздыкова С.Ж., Марчибаева У.С. Развитие адаптивной физической культуры в Казахстане на современном этапе /Адаптивная физическая культура и спорт: современное состояние и перспективы развития: Материалы I Международной научно-практической конференции, 19-20 сентября. – Нур-Султан, 2019. – С.53-57.

[4] Мовкебаева З.Б. Проблемы и перспективы развития инклюзивного образования в Республике Казахстан на современном этапе /Психология и педагогика. – 2016. – №3(28). – С.75-81.

[5] Тимурова А. За пять лет число инвалидов в Казахстане увеличилось на 7,5%. [Электронный ресурс]: URL: https://inbusiness.kz/ru/news/za-pyat-let-chislo-invalidov-v-kazahstane-uvelichilos-na-7-5 (қаралған мерзімі: 02.03.2020).

[6] Қазақстан Республикасындағы балалардың жағдайы туралы баяндама. [Электронный ресурс]: URL: https://www.gov.kz/memleket/entities/bala/documents/details/17155?lang (қаралған мерзімі: 02.03.2020).

[7] Қазақстан Республикасының «Білім беру туралы» 2007 жылғы 27 шілдедегі №319-III Заңы, (8-бап, 4 тармақ, 21-5 тармақшасы).

[8] Выготский Л.С. Основы дефектологии. – Санкт-Петербург: Лань, 2003. – 654 с.

[9] Фильчаков С.А., Чернышева И.В., Шлемова М.В., Егорычев Е.В. Адаптивная физическая культура в жизни инвалидов /Международный журнал экспериментального образования. – 2014. – №7-2.– С.87-97.

[10] Литош Н.Л. Адаптивная физическая культура: психолого-педагогическая характеристика детей с нарушениями в развитии: Учебное пособие. – М.: СпортАкадемияПресс. – 2002. – 140с.

[11] Demirdzhi P. The impact of physical education and sport activities on the fitness level of children with special educational needs. Dissertation, NSA, Sofia, 2019.

[12] Anne Züll, Vera Tillmann, Ingo Froböse, Volker Anneken & Vassil Girginov (Reviewing editor) (2019) Physical activity of children and youth with disabilities and the effect on participation in meaningful leisure-time activities, Cogent Social Sciences, 5:1, DOI: 10.1080/23311886.2019.1648176

[13] Inoue, S., Kawashima, M., Hiratsuka, Y., Nakano, T., Tamura, H., Ono, K., Murakami, A., Tsubota, K., & Yamada, M. (2018). Assessment of physical inactivity and locomotor dysfunction in adults with visual impairment. Scientific reports, 8(1), 12032. https://doi.org/10.1038/s41598-018-30599-z (қаралған мерзімі: 02.03.2020)

[14] Tindall, Daniel & Foley, John & Beets, Michael & Lieberman, Lauren. (2017). Physical activity levels of children with visual impairments during an adapted sports camp. British Journal of Visual Impairment. 35. 143-153. 10.1177/0264619616674334.

[15] Omar, Shokhan & Yasin, Mohd & Razak, Mohd & Dauwed, Mohammed. (2019). Physical Activity Measurement for Hearing Impairments in Different Age Level. 8. 29-35.

[16] Barboza, Clévia & Ramos, Alex & Abreu, Paula & Castro, Helena. (2019). Physical Education: Adaptations and Benefits for Deaf Students. Creative Education. 10. 714-725. 10.4236/ce.2019.104053.

[17] Wouters, M, Evenhuis, HM, Hilgenkamp, TIM. Physical activity levels of children and adolescents with moderate□to□severe intellectual disability. J Appl Res Intellect Disabil. 2019; 32: 131– 142.

[18] Skordilis Emmanouil, Greenlees Iain, Chrysagis Nikolaos, Grammatopoulou Eirini, Arriaga Andres, Vaquero Fernandez Almudena, Gaillard Joel, Skordilis Antonios, Dias Joao, Papadopoulou Vassiliki and Serras Dionysios(2019). The effect of a European-based exercise program upon the health-related physical fitness of individuals with intellectual disabilities: The alive and kicking perspective, Journal of Sports Medicine and Therapy.4, 081-093. doi:10.29328/journal.jsmt.1001048

[19] Jaarsma, Eva & Smith, Brett. (2017). Promoting physical activity for disabled people who are ready to become physically active: A systematic review. Psychology of Sport and Exercise. 10.1016/j.psychsport.2017.08.010.

[20] Krops, L. A., Dekker, R., Geertzen, J., & Dijkstra, P. U. (2018). Development of an intervention to stimulate physical activity in hard-to-reach physically disabled people and design of a pilot implementation: an intervention mapping approach. BMJ open, 8(3), e020934.

[21] Балгимбеков Ш.А., Мухиддинов Е.М. Қазіргі кезде мектеп оқушылары арасында тірек-қимыл аппаратының жиі тараған бұзылуларын дене шынықтыру жаттығуларымен түзету /Адаптивная физическая культура и спорт: современное состояние и перспективы развития: Материалы I Международной научно-практической конференции, 19-20 сентября. – Нур-Султан, 2019. – С.76-81.

[22] Айтбаева А.Б., Рахматулла М. Мүмкіндігі шектеулі балалардың танымдық құзіреттілігін қалыптастырудағы арт-терапиялық әдістердің рөлі /Педагогика және психология. – 2017. – №1(30). – 113-119 бб.

[23] Моисеева Н.А., Токтарбаев Д.С., Тунгышмуратова Л.С. О проблемах профессиональной компетентности педагогов организаций образования в сфере адаптивной физической культуры в Республике Казахстан /Адаптивная физическая культура и спорт: современное состояние и перспективы развития: Материалы I Международной научно-практической конференции, 19-20 сентября. – Нур-Султан, 2019. – С.49-53.

References

[1] KR Prezidentinin «Kazakstan Respublikasynyn dene shynyktyru men sportty damytudyn 2025 zhylga dejingi tuzhyrymdamasyn bekitu turaly» 2016 zhylgy 11 kantardagy №168 Zharlygy /Astana, Akorda.

[2] Lebedeva N.N. Organizaciya special'nyh obrazovatel'nyh uslovij dlya detej s ogranichennymi vozmozhnostyami v uchrezhdeniyah obrazovaniya Kazahstana /Aktual'nye problemy teorii i praktiki inklyuzivnogo obrazovaniya: Materialy mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoj konferencii, 20 oktyabrya. – Ural'sk, 2016. – S.13-15.

[3] Syzdykova S.ZH., Marchibaeva U.S. Razvitie adaptivnoj fizicheskoj kul'tury v Kazahstane na sovremennom etape /Adaptivnaya fizicheskaya kul'tura i sport: sovremennoe sostoyanie i perspektivy razvitiya: Materialy I Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoj konferencii, 19-20 sentyabrya. – Nur-Sultan, 2019. – S.53-57.

[4] Movkebaeva Z.B. Problemy i perspektivy razvitiya inklyuzivnogo obrazovaniya v Respublike Kazahstan na sovremennom etape /Psihologiya i pedagogika. – 2016. – №3(28). – S.75-81.

[5] Timurova A. Za pyat' let chislo invalidov v Kazahstane uvelichilos' na 7,5%. [Elektronnyj resurs]: URL: https://inbusiness.kz/ru/news/za-pyat-let-chislo-invalidov-v-kazahstane-uvelichilos-na-7-5 (қаралған merzimi: 02.03.2020).

[6] Kazakstan Respublikasyndағy balalardyң zhағdajy turaly bayandama. [Elektronnyj resurs]: URL: https://www.gov.kz/memleket/entities/bala/documents/details/17155?lang (қаралған merzimi: 02.03.2020).

[7] Қazaқstan Respublikasynyn «Bilim beru turaly» 2007 zhylgy 27 shildedegi №319-III Zany, (8-bap, 4 tarmak, 21-5 tarmakshasy).

[8] Vygotskij L.S. Osnovy defektologii. – Sankt-Peterburg: Lan', 2003. – 654 s.

[9] Fil'chakov S.A., Chernysheva I.V., Shlemova M.V., Egorychev E.V. Adaptivnaya fizicheskaya kul'tura v zhizni invalidov /Mezhdunarodnyj zhurnal eksperimental'nogo obrazovaniya. – 2014. – №7-2.– S.87-97.

[10] Litosh N.L. Adaptivnaya fizicheskaya kul'tura: psihologo-pedagogicheskaya harakteristika detej s narusheniyami v razvitii: Uchebnoe posobie. – M.: SportAkademiyaPress. – 2002. – 140s.

[11] Demirdzhi P. The impact of physical education and sport activities on the fitness level of children with special educational needs. Dissertation, NSA, Sofia, 2019.

[12] Anne Züll, Vera Tillmann, Ingo Froböse, Volker Anneken & Vassil Girginov (Reviewing editor) (2019) Physical activity of children and youth with disabilities and the effect on participation in meaningful leisure-time activities, Cogent Social Sciences, 5:1, DOI: 10.1080/23311886.2019.1648176

[13] Inoue, S., Kawashima, M., Hiratsuka, Y., Nakano, T., Tamura, H., Ono, K., Murakami, A., Tsubota, K., & Yamada, M. (2018). Assessment of physical inactivity and locomotor dysfunction in adults with visual impairment. Scientific reports, 8(1), 12032. https://doi.org/10.1038/s41598-018-30599-z (қаралған merzimi: 02.03.2020)

[14] Tindall, Daniel & Foley, John & Beets, Michael & Lieberman, Lauren. (2017). Physical activity levels of children with visual impairments during an adapted sports camp. British Journal of Visual Impairment. 35. 143-153. 10.1177/0264619616674334.

[15] Omar, Shokhan & Yasin, Mohd & Razak, Mohd & Dauwed, Mohammed. (2019). Physical Activity Measurement for Hearing Impairments in Different Age Level. 8. 29-35.

[16] Barboza, Clévia & Ramos, Alex & Abreu, Paula & Castro, Helena. (2019). Physical Education: Adaptations and Benefits for Deaf Students. Creative Education. 10. 714-725. 10.4236/ce.2019.104053.

[17] Wouters, M, Evenhuis, HM, Hilgenkamp, TIM. Physical activity levels of children and adolescents with moderate□to□severe intellectual disability. J Appl Res Intellect Disabil. 2019; 32: 131– 142.

[18] Skordilis Emmanouil, Greenlees Iain, Chrysagis Nikolaos, Grammatopoulou Eirini, Arriaga Andres, Vaquero Fernandez Almudena, Gaillard Joel, Skordilis Antonios, Dias Joao, Papadopoulou Vassiliki and Serras Dionysios(2019). The effect of a European-based exercise program upon the health-related physical fitness of individuals with intellectual disabilities: The alive and kicking perspective, Journal of Sports Medicine and Therapy.4, 081-093. doi:10.29328/journal.jsmt.1001048

[19] Jaarsma, Eva & Smith, Brett. (2017). Promoting physical activity for disabled people who are ready to become physically active: A systematic review. Psychology of Sport and Exercise. 10.1016/j.psychsport.2017.08.010.

[20] Krops, L. A., Dekker, R., Geertzen, J., & Dijkstra, P. U. (2018). Development of an intervention to stimulate physical activity in hard-to-reach physically disabled people and design of a pilot implementation: an intervention mapping approach. BMJ open, 8(3), e020934.

[21] Balgimbekov SH.A., Muhiddinov E.M. Қazirgi kezde mektep oқushylary arasynda tirek-қimyl apparatynyң zhii tarағan bұzylularyn dene shynyқtyru zhattyғularymen tұzetu /Adaptivnaya fizicheskaya kul'tura i sport: sovremennoe sostoyanie i perspektivy razvitiya: Materialy I Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoj konferencii, 19-20 sentyabrya. – Nur-Sultan, 2019. – S.76-81.

[22] Aitbaeva A.B., Rahmatulla M. Mumkindigi shekteuli balalardyn tanymdyk kuzirettiligin kalyptastyrudagy art-terapiyalyk adisterdin roli /Pedagogika zhane psihologiya. – 2017. – №1(30). – 113-119 bb.

[23] Moiseeva N.A., Toktarbaev D.S., Tungyshmuratova L.S. O problemah professional'noj kompetentnosti pedagogov organizacij obrazovaniya v sfere adaptivnoj fizicheskoj kul'tury v Respublike Kazahstan /Adaptivnaya fizicheskaya kul'tura i sport: sovremennoe sostoyanie i perspektivy razvitiya: Materialy I Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoj konferencii, 19-20 sentyabrya. – Nur-Sultan, 2019. – S.49-53.

Психолого-педагогические особенности
физического воспитания детей с ограниченными возможностями

Ш.А. Балгимбеков[1], К.Е. Кушназарова[1], Ш Болаткызы[1]
[1]Казахский национальный педагогический университет имени Абая
(Алматы, Казахстан)

Аннотация

В статье изложены психолого-педагогические особенности физического воспитания детей с ограниченными возможностями. Отмечено, что за последние 5 лет в Казахстане количество инвалидов увеличилось на 7,5% и в настоящее время составляет 674,2 тыс., из них 86956 – лица в возрасте до 18 лет, из которых 90%

– дети в возрасте до 16 лет. Авторами описаны особеннности моторно-психического развития детей с нарушениями зрения, слуха, речи, опорно-двигательного аппарата и нервной системы. Представлены сведения о методиках адаптивной физической культуры детей с различными нарушениями развития и здоровья. Предложены требования к профессиональной компетентности педагога-тренера образовательных организаций в области адаптивной физической культуры для работы с детьми с особыми образовательными потребностями.

Ключевые слова: физическое воспитание; дети с ограниченными возможностями; здоровье; психическое развитие; адаптивная физическая культура; физические упражнения; коррекция; методика; педагог-тренер.

Psychological and pedagogical features of the physical education of children with disabilities

Sh.Balgimbekov[1], K.Kushnazarova[1], Sh.Bolatkyzy[1]
[1]Abai University (Almaty, Kazakhstan)

Abstract

The article outlines the psychological and pedagogical features of the physical education of children with disabilities. It is noted that over the past 5 years in Kazakhstan the number of disabled people has increased by 7.5% and currently amounts to 674200. 86956 are people under the age of 18 years, of which 90% are children under the age of 16. The authors describe the features of the motor-mental development of children with visual, hearing, speech, musculoskeletal and nervous system disorders. Information is presented on the methods of adaptive physical education of children with various developmental and health disorders. The requirements to the professional competence of the teacher-trainer of educational organizations in the field of adaptive physical education for working with children with special educational needs are proposed.

Key words: physical education; children with disabilities; health; mental development; adaptive physical education; physical exercises; correction; methodology; teacher trainer

Редакцияға 20.01.2020 қабылданды.

МРНТИ 14.25.07

А.А. ШАЯХМЕТОВА[1], А.Д. СИХЫНБАЙ[1]

[1]Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университеті (Көкшетау, Қазақстан)

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ КОММУНИКАТИВТІК МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Аңдатпа

Мақалада бастауыш сынып оқушыларының коммуникативтік мәдениетін қалыптастыру білім беру саласындағы өзекті мәселелердің бірі болып табылатын мәселелер қарастырылған. Бастауыш сынып оқушысының тілдік қарым-қатынасын жетілдіру, дамыту арқылы қоғамға жан-жақты дамыған, белсенді, сонымен қатар, шебер қарым-қатынас жасай білетін оқушыларды тәрбиелеу басты мақсаттардың бірі болып табылады. Бұл мақалада «коммуникация», «мәдениет» және «толеранттылық» ұғымдарын теориялық тұрғыда негіздей отырып, «коммуникативтік мәдениет» ұғымына анықтама берілген. Мақалада бастауыш сынып оқушыларының коммуникативті мәдениеті жайлы зерттеушілер мен ғалымдардың ой-пікірлері, бастауыш сынып оқушыларының коммуникативтік мәдениетінің ерекшеліктері және коммуникативтік мәдениетті қалыптастыру бағыты көрсетілген. Сондай-ақ, коммуникативті мәдениетке ие оқушы бойында болуы қажет қасиеттер мен негізгі компоненттер аталып өтілген. Оқыту процесінде бастауыш сынып оқушыларының коммуникативтік мәдениетін қалыптастырудағы әдістер мен тәсілдерді дұрыс таңдау арқылы дұрыс ұйымдастырылған оқу-тәрбие жұмысының қажеттілігі туралы негізгі ой айтылды.

Түйін сөздер: коммуникация, мәдениет, толеранттылық, қарым-қатынас, коммуникативтік мәдениет, бастауыш сынып оқушысы.

Елбасы Н. Назарбаев өз жолдауында тұлға бойында ойлау, шығармашылық қабілеттері бала кезден қалыптасатынын атап өтті. Осы тұрғыда, білім беру ісінде 4К моделіне: креативтілік, сыни ойлау, командада жұмыс істеу және коммуникативтілікті дамытуға басты назар аударуымызды талап етті [1].

Білім туралы заңда білім берудің басты міндеті – ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтарды, ғылым мен тәжірибе жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға, дамытуға және кәсіби шыңдауға бағытталған. Ол үшін «жаңа технологияларды енгізу, білім беруді ақпараттандыру, халықаралық ғаламдық желілерге шығу» деген міндеттер қойылады. Демек, оқу ағарту саласында өзекті мәселенің бірі оқушыны сапалы қарым-қатынасқа дайрлап, тұлғаның коммуникативті мәдениетін қалыптастыру. Оқушының тілдік қарым-қатынасын жетілдіру, дамыту арқылы қоғамға жан-жақты дамыған, белсенді, өз бетімен, жасампаздықпен ойлай алатын және өз ойын шығармашылықпен жеткізіп, шебер қарым-қатынас жасай білетін, тілдік қатысымды тиімді қолдана алатын бастауыш сынып оқушыларын тәрбиелеу [2].

Бүгінгі таңда жаңартылған білім беру бағдарламасының ерекшеліктерінің бірі оқушылардың коммуникативтік дағдыларын қалыптастыруға негізделген. Сондай-ақ, тыңдалым, айтылым, оқылым, жазылым барысында оқушылардың өз ойын жетік жеткізу, еркін сөйлей білу дағдылары қалыптасады. Осыған сәйкес оқыту диалогтық сипатта орын алады. Оқыту мен тәрбиелеудің диалогтық сипаты бастауыш сынып оқушыларының коммуникативтік мәдениетін жалпы мәдениеттің құрамдас бөлігі ретінде қалыптастыру қажеттілігін туындатады.

Бастауыш сынып оқушыларының коммуникативті мәдениетін қалыптастыру белгілі бір кезеңдер арқылы жүзеге асады. Оқушылардың коммуникативті мәдениетін қалыптастыру деңгейінің динамикасы жеке тұлғаны әлеуметтендірудің негізгі шарттарының бірі болып табылады. Оқушылардың коммуникативтік мәдениетін қалыптастыру педагогикалық және дидактикалық жағдайларды кешенді қолдануды, сонымен қатар оқытушының өзінде жоғары деңгейлі коммуникативті мәдениеттің болуын талап етеді. Бұл оқытудың оңтайлы әдістерін таңдауға мүмкіндік береді.

Біз «коммуникативтік мәдениет» ұғымының мазмұнын қарастырғанда коммуникация, мәдениет, толеранттылық ұғымдарына назар аударғанымыз жөн.

Психологиялық және социологиялық әдебиеттерде коммуникация ұғымы анықталады: ақпаратты адамнан адамға беру процесі; әлеуметтік процестерге ықпал ету мақсатында қоғамдағы ақпараттың берілуі мен алмасуы [3].

Коммуникация ұғымы туралы көптеген пікірлер бар: коммуникацияны қарым-қатынас түрі ретінде түсінуден бастап адамдардың бір-бірін қолдауына дейін. «Коммуникация» термині латын сөзінен шыққан және келесідей мағына білдіреді: байланыстыру; байланыс жолдары (ауа, су және басқа да коммуникациялар); байланыс формасы (телефон, радио), екі немесе бірнеше тұлғалар арасындағы байланыс [4].

Коммуникация оқушы өмірінің барлық салаларын қамтиды. Бұл тұлғаның қалыптасуы мен өмір сүру процесінде қарым-қатынастың атқаратын қызметімен анықталады. Осы тұрғыда Г.Н. Кобякова оқушылардың коммуникациясының маңызды функцияларын атап көрсетті:

– нормативті (оқушылардың әлеуметтік мінез-құлық нормаларын игеруін көрсететін, яғни коммуникация нормотивтік процесс ретінде);

– танымдық (оқушылардың коммуникация барысында әлеуметтік тәжірибелерді меңгеруі);

– эмоциялық (коммуникация аффективті процесс ретінде) [5].

Мәдениет – қоғам өмірінің барлық салаларын қамтитын күрделі білім беру жүйесі. Сондықтан оның көптеген анықтамалары бар. Мәдениет-мінез-құлық этикасы, өнер

немесе гуманитарлық білім ғана емес, күрделі және көп жоспарлы құбылыс. Мәдениетті адам өзі қалыптастырады. Ол адамның табиғатқа деген қарым-қатынасын (экологиялық мәдениет) және табиғи дене ретінде өзіне деген қарым-қатынасын (дене шынықтыру мәдениеті) және әлеуметтік ортаға деген қатынасын (экономикалық, саяси және коммуникативтік мәдениеті) қамтиды [6].

Джон Бодлей [7] өзінің еңбектерінде мәдениет ұғымына келесідей анықтамалар береді (1 кесте):

Толеранттылықты біз басқа адамдарға, көзқарастарға, әдеттерге, ұлттарға деген төзімділік ретінде анықтауымызға болады. Толеранттылық дегеніміз – құрметтеу дегенді білдіреді. Қалыптасып қалған дәстүрлері, мәдениеттері бар түрлі ұлт өкілдері өзара қарым-қатынас жасай отырып, бір-біріне адамгершілік, толеранттылық көзқарас танытулары қажет [8].

Толеранттылықтың негізгі принциптері:

– зорлық-зомбылықтан бас тарту;

– жеке тұлғаның таңдауының еріктілігі, оның наным-сенімінің шынайылығына баса назар аудару;

– қоғамдық қажеттіліктерді бұзбай, заңдарға, салт-дәстүрлер мен әдет-ғұрыптарға бағыну;

– нәсілі, мәдениеті, діні бойынша ерекшеленетін адамдарды қабылдау;

– өзіңізге қандай қарым-қатынас жасағанын қаласаңыз, өзгелерге де дәл сондай қарым-қатынас көрсету [9].

Кесте 1

Джон Бодлей бойынша мәдениет ұғымына анықтамалары

Бағыты	Анықтама
Тақырыптық	Мәдениет тақырыптар мен санаттардың (әлеуметтік ұйым, дін немесе экономика) тізімінен тұрады.
Тарихи	Мәдениет – бұл әлеуметтік мұра немесе болашақ ұрпаққа берілетін дәстүр.
Бихевиористік	Мәдениет – бұл жалпы, меңгерілген адам мінез-құлқы, өмір салты.
Нормативтік	Мәдениет – бұл идеалдар, құндылықтар немесе өмір сүру ережелері.
Функционалдық	Мәдениет – бұл адамдардың қоршаған ортаға бейімделуі немесе бірге өмір сүру барысында туындаған мәселерді шешуде қолданылатын әдіс.
Психологиялық	Мәдениет – бұл импульстарды басатын және адамдарды жануарлардан айыратын идеялар немесе игерілген әдеттер кешені.
Құрылымдық	Мәдениет өзара байланысты идеялардан, символдардан немесе мінез-құлық үлгілерінен тұрады.
Белгілік	Мәдениет қоғамда бөлінетін ерікті игерілген белгілерге негізделген.

Коммуникативтік мәдениет дегеніміз – білім беру алаңында тиімді орнығу үшін, әлеуметтік ортаға тез сіңу үшін, кәсіби іс-әрекетінде өз білімін жетілдіру және өзін дұрыс көрсете алуындағы адамның жүйелік мінездемесі. Коммуникативті мәдениетке

жатады: қоғамдағы мәдениет, жеке адамның мәдениеті, кәсіби іс-әрекетінің мәдениеті.

Коммуникативті мәдениет мәселесі бойынша қазіргі заманғы зерттеулерді талдау барысында «коммуникативтік мәдениет» ұғымы «қарым-қатынас мәдениеті» (И.А.Ильяева, Н.М. Смирнова және т.б.), «коммуникативтік құзыреттілік» (С.Л. Братченко, Г.С. Трофимова және т.б.) сияқты ұғымдармен жиі теңестірілгенін байқауға болады. Коммуникативтік мәдениет – бұл көп деңгейлі құрылымның өзара байланысы, динамикалық және интегративті білім беру, іс жүзінде әрекет етуші элемент ретінде субъектілердің гуманистік құндылықтар мен сезімдерді жүзеге асыруы негізінде өзара әрекеттесу сипатын көрсетеді.

Бастауыш сынып оқушыларының коммуникативті мәдениетін қалыптастыру оқытудың алғашқы сатыларынан басталады. Т.Е. Тихонованың пікірінше, «бастауыш сыныпта коммуникативті мәдениеттің қалыптасуы кейінгі білім беру деңгейлерінде сәтті дайындық пен білім алудың қажетті шарты». Ғалым бастауыш сынып оқушыларының коммуникативті мәдениетін «интегралды жеке білім беру процесінде баланың сөйлеу әрекетін мақсатты, әсерлі, үйлесімді етуге мүмкіндік беретін қасиеті» ретінде қарастырады.

Т.Е.Тихонова бастауыш сынып оқушыларының коммуникативті мәдениетінің келесі ерекшеліктеріне назар аударады: кең және алуан түрлі коммуникативті іс-әрекеттер диапазоны; ауызша қарым-қатынастың басымдылығы; эмоционалдылық, қарым-қатынас процесінде өзара түсінушілік пен жанашылдық [10].

Е.А. Рохлина бастауыш сынып оқушыларының коммуникативтік мәдениетінің компоненттерін бөліп көрсетті:

– коммуникативтік нормалар мен ережелерді білу;

– әңгімелесушінің жеке ерекшеліктерін білу;

– өзінің коммуникативтік қасиеттерін білу;

– коммуникативтік жағдаяттарды меңгеру;

– сұхбаттасушыға құндылық ретінде көзқарас таныту;

– коммуникативтік идеал [11].

М.Г. Руд коммуникативті мәдениет жеке мәдениеттің барлық қызмет түрлерінде қалыптасатын ажырамас бөлігі деп санайды [12].

Г.И. Саламатованың пікірінше коммуникативті мәдениетті тұлға қасиетінің жүйесі ретінде де қарастыруға болады: шығармашылық тұрғыда ойлау (стандартты емес); сөйлеу әрекетінің мәдениеті; қарым-қатынас жасау және өз жағдайын психоэмоциялық реттеу мәдениеті; қимыл пластикасы және ымдау мәдениеті; өзгелердің коммуникативтік әрекетін қабылдау мәдениеті; эмоциялар мәдениеті [13].

Коммуникативті мәдениетті қалыптастыру бағыты – тәртіп қағидасын, құндылықтар жүйесін, нормаларды айшықтайды және шығармашылық қызметте өзінің дербестігін көрсетуде қарым-қатынасты ұйымдастыруға, байланысты орнатуға, оларды дамытуға, келісуге, тәртіпке келтіруге және түзетуге көмек береді.

Бағыттың негізгі мақсаты – дені сау, ұлттық сана-сезімі оянған, рухани дәрежесі биік, мәдениетті, парасатты, ар-ожданы мол, еңбекқор, іскер, бойында басқа да игі қасиеттер қалыптасқан адамды тәрбиелеу, қарым-қатынас мәдениетін көтеру, тіл мәдениетін арттыру, дүниетанымын кеңейту және тәуелсіз жеке тұлғаны қалыптастыру [14].

Жоғарыда айтып кеткендей, коммуникация – адамдардың бір-бірімен байланысы, қарым-қатынасы. Әлемдегі барша адамдардың қарым-қатынасының басты құралы ол – тіл. Тілдік қатынас арқылы адамдар арасында қарым-қатынастың бірнеше түрі орнатылады. Қазіргі таңда заманның өзі әр азаматтан оның өмірлік ісіне сәйкес келетін белсенді тілдік іс-әрекеттер жасауды талап етуде. Қоғам кәсіптік тілдік қатынасты әлеуметтік коммуникацияда қазақ әдеби тілінің нормаларына сәйкес кәсіптік этиканың заңдары бойынша құра алатын,

пікірталас, диспуттарды басқаруға қабілетті адамдарды қажет етуде [15].

Кіші мектеп жасы бала өмірінің ең маңызды, жауапты кезеңдерінің бірі болып табылады. Баланың дамуы барысында жеке басын түбегейлі өзгертетін барлық психикалық процестер орын алады. Бастауыш сынып оқушыларының коммуникативтік мәдениетін қалыптастыру үшін оқыту және тәрбиелеу жұмыстарын дұрыс ұйымдастыру, әдіс-тәсілдерді таңдай білу қажет.

Болашақ маман оқушының бойында коммуникативтік мәдениетін қалыптастырмас бұрын өзінің бойындағы коммуникативтік мәдениеті дұрыс жолға қойылған болуы тиіс. Жаһандану заманында бастауыш білім беруде ең басты міндет баланы тұлға етіп дамыту. Білім алу мұғалімнің балаға тікелей тек білім беруімен шектелмейді, керісінше мұғалім мен оқушының білімді меңгерудегі, олардың шешімін табудағы әмбебап іс-әрекеттер барысында бірлескен жұмысы болып табылады. Баланың тұлға болып қалыптасуы көптеген факторлардың әсеріне байланысты болады. Осыған сәйкес, болашақ маманның кәсіби дамуына, шеберлігіне, құзыреттілігіне, эрудициясына, зияткерлігіне және жалпы мәдениетіне жоғары талаптар қойылады. Ұстаздың оқушылар бойында коммуникативті мәдениетті қалыптастырудың тиімді жолдары мен әдіс-тәсілдерін білуі тәрбие жұмыстарын жүргізуде үлкен жетістікке жеткізеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

[1] Мемлекет басшысы Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы. 2018 жылғы 5 қазан: http://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/ memleket-basshysy-nanazarbaevtyn-kazakstan-halkyna-zholdauy-2018-zhylgy-5-kazan (қаралған күн: 25.11.2019).

[2] Білім берудің барлық деңгейінің мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарттары. – 01.11.2018: URL: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/ V1800017669 (қаралған күн: 25.11.2019).

[3] Лыкова И.В. Информационно-коммуникационно-технологическая компетенция (ИКТ-компетенция) // Молодой ученый. – 2014. – № 4. – С.1016-1018.

[4] Үсенова А.Қ., Рахатов Ш.Ш. Ақпараттық-коммуникативтік мәдениет жастарды кәсібитұлғалық дамыту негізі ретінде //Педагогика және психология. – 2016. – №3(28). – 27-33 бб.

[5] Кобякова Г.Н. Особенности развития речевой коммуникации младших школьников //Вестник Таганрогского института имени А.П. Чехова. – Психология. – 2013. – №2. – 18-23 бб.

[6] Мутанова Д.Ю., Беркимбаев К.М., Ауезов Б.Н. Culture and communication //Молодой ученый. – 2017. – №13. – С.660: https://moluch.ru/archive/147/41233/ (қаралған күн: 25.11.2019).

[7] John H. Bodley Anthropology and Contemporary Human Problems. Altamira Press, 2012. – 432 p.

[8] Филимонова Е.Е., Сынкова Н.А. Воспитание толерантности у младших школьников //Студенческий научный форум: Материалы VII Международной студенческой научной конференции: https://scienceforum.ru/2015/article/ 2015016760 (қаралған күн: 28.11.2019).

[9] Смирнова С.М. Искусство жить вместе: рекомендат. список литературы о толерантности //Информ.-библиогр. отдел ЦГБ им. Н.А. Никрасова. Краснодар. – 2014. – 43 с.

[10] Тихонова Т.Е. Формирование коммуникативной культуры младших школьников в условиях полиязыкового образования: Автореф. дис. …канд. пед. наук. – Сочи, 2011. – 23 с.

[11] Рохлина Е.А. Исследование формирования коммуникативной культуры младших школьников //Молодой ученый. – 2014. – № 1. – С.636-639.

[12] Рудь М.Г. Формирование коммуникативной культуры будущего учителя начальных классов в педагогическом колледже: Дис. …канд.пед.наук: 13.00.08 /М.Г. Рудь. – Ростов н/Д, 1999. – 132 с.

[13] Саламатова Г.И. Формирование коммуникативной культуры младших школьников в образовательном процессе начальной школы: https://nsportal.ru/nachalnaya-shkola/obshchepedagogicheskie-tekhnologii/2014/07/11/formirovanie-kommunikativnoy-kultury (қаралған күн: 15.11.2019)

[14] Утенова М.Ж., Көлкебаева Қ.Л. Мектеп оқушыларында коммуникативтік мәдениетті қалыптастыру: https://infourok.ru/mektep-oushilarinda-kommunikativti-mdenietti-aliptastiru-273602.html (қаралған күн: 15.11.2019)

[15] Омарова Р.С. Білім берудің жаңа парадигмасы жағдайында оқушылардың шығармашылық қызығушылық қалыптастырудың дидактикалық негіздері. Дипломдық жұмыс. – Түркістан 2008. – 49 б.

References

[1] Memleket basshysy N.A. NazarbaevtynKҚazakstan halkyna zholdauy. 2018 zhygғy 5 kazan: http://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/ memleket-basshysy-nanazarbaevtyn-kazakstan-halkyna-zholdauy-2018-zhylgy-5-kazan (karalgan kun: 25.11.2019).

[2] Bilim berudin barlyk dengejinin memlekettik zhalpyga mindetti bilim beru standarttary. – 01.11.2018: URL: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/ V1800017669 (karalgan kun: 25.11.2019).

[3] Lykova I.V. Informacionno-kommunikacionno-tekhnologicheskaya kompetenciya (IKT-kompetenciya) // Molodoj uchenyj. – 2014. – № 4. – S.1016-1018.

[4] Ucenova A.K., Rahatov Sh.Sh. Akparattyk-kommunikativtik madeniet zhactardy kacibitulgalyk damytu negizi retinde //Pedagogika zhane psihologiya. – 2016. – №3(28). – 27-33 bb.

[5] Kobyakova G.N. Osobennosti razvitiya rechevoj kommunikacii mladshih shkol'nikov //Vestnik Taganrogskogo instituta imeni A.P. Chekhova. – Psihologiya. – 2013. – №2. – 18-23 bb.

[6] Mutanova D.Yu., Berkimbaev K.M., Auezov B.N. Culture and communication //Molodoj uchenyj. – 2017. – №13. – S.660: https://moluch.ru/archive/147/41233/ (karalgan kun: 25.11.2019).

[7] John H. Bodley Anthropology and Contemporary Human Problems. Altamira Press, 2012. – 432 r.

[8] Filimonova E.E., Synkova N.A. Vospitanie tolerantnosti u mladshih shkol'nikov //Studencheskij nauchnyj forum: Materialy VII Mezhdunarodnoj studencheskoj nauchnoj konferencii: https://scienceforum.ru/2015/article/2015016760 (karalgan kun: 28.11.2019).

[9] Smirnova S.M. Iskusstvo zhit' vmeste: rekomendat. spisok literatury o tolerantnosti //Inform.-bibliogr. otdel CGB im. N.A. Nikrasova. Krasnodar. – 2014. – 43 s.

[10] Tihonova T.E. Formirovanie kommunikativnoj kul'tury mladshih shkol'nikov v usloviyah poliyazykovogo obrazovaniya: Avtoref. dis. …kand. ped. nauk. – Sochi, 2011. – 23 s.

[11] Rohlina E.A. Issledovanie formirovaniya kommunikativnoj kul'tury mladshih shkol'nikov //Molodoj uchenyj. – 2014. – № 1. – S.636-639.

[12] Rud' M.G. Formirovanie kommunikativnoj kul'tury budushchego uchitelya nachal'nyh klassov v pedagogicheskom kolledzhe: Dis. …kand.ped.nauk: 13.00.08 /M.G. Rud'. – Rostov n/D, 1999. – 132 s.

[13] Salamatova G.I. Formirovanie kommunikativnoj kul'tury mladshih shkol'nikov v obrazovatel'nom processe nachal'noj shkoly: https://nsportal.ru/nachalnaya-shkola/obshchepedagogicheskie-tekhnologii/2014/07/11/formirovanie-kommunikativnoy-kultury (қаралған күн: 15.11.2019)

[14] Utenova M.Zh., Kolkebaeva K.L. Mektep okushylarynda kommunikativtik madenietti kalyptastyru: https://infourok.ru/mektep-oushilarinda-kommunikativti-mdenietti-aliptastiru-273602.html (karalgan kun: 15.11.2019)

[15] Omarova R.S. Bilim berudin zhana paradigmasy zhagdajynda okushylardyn shygarmashylyk kyzygushylyk kalyptastyrudyn didaktikalyk negizderi. Diplomdyk zhumys. – Turkistan 2008. – 49 b.

Формирование коммуникативной культуры учащихся начальных классов

А.А. Шаяхметова[1], А.Д. Сихынбай[1]
[1]Кокшетауский государственный университет имени Ш. Уалиханова
(Кокшетау, Казахстан)

Аннотация

Одним из актуальных вопросов в сфере образования является формирование коммуникативной культуры младших школьников, так как современное образование ставит цель воспитать всесторонне развитое молодое поколение, которое активно будет реализовывать себя в различных сферах деятельности общества. Автор определяет сущность понятия «коммуникативная культура», опираясь на теоретически обоснованные определения таких основных понятий, как «коммуникация», «культура» и «толерантность».

В статье представлены вопросы исследования особенностей и направлений формирования коммуникативной культуры младших школьников, а также описаны свойства и компоненты личности учащихся, обладающих коммуникативной культурой. Отмечена основная мысль о необходимости правильно организованной учебно-воспитательной работы через адекватный выбор методов и приемов в формировании коммуникативной культуры младших школьников в процессе обучения.

Ключевые слова: коммуникация, культура, толерантность, общение, коммуникативная культура, ученик начальных классов.

The formation of communicative culture of primary school students

A. Shayakhmetova[1], A. Sikhynbai[1]
[1]Kokshetau state University named after Sh. Ualikhanov
(Kokshetau, Kazakhstan)

Abstract

One of the most topical issues in the field of education is the formation of a communicative culture of primary school children, since modern education aims to educate a well-developed young generation that will actively implement itself in various spheres of society. The author defines the essence of the concept of «communicative culture», based on theoretically justified definitions of such basic concepts as» communication»,» culture «and»tolerance».

The article presents the issues of research of features and directions of formation of the communicative culture of primary school children, as well as describes the properties and components of the personality of students who have a communicative culture. The main idea of the need for properly organized educational work through an adequate choice of methods and techniques in the formation of the communicative culture of younger students in the learning process is noted.

Key words: communicative, culture, toleration, dialogue, communicative culture primary, school student.

Редакцияға 01.06.2020 қабылданды

МРНТИ 14.25.05

Л. В.ГОНТОВАЯ
Днепропетровская академия музыки имени М.И. Глинки
(Днепропетровск, Украина)

ЗНАКОВО-СИМВОЛИЧЕСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ПРОИЗВЕДЕНИЯ ИСКУССТВА В СТРУКТУРЕ СОЦИОКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ШКОЛЬНИКА-ПОДРОСТКА

Аннотация

Статья посвящена проблеме формирования социокультурной компетентности учеников основной школы в процессе изучения художественной культуры и одному из критериев ее многокомпонентной структуры – знаково-символической интерпретации художественного произведения. В статье обращено внимание на критику компететностного подхода в образовании, необходимость в уточнении и ограничении его теоретического освещения на основе специфики предметов образовательного цикла. Высказывается предположение, что именно особенность каждой предметной области позволит выявить ее преимущества в формировании определенных компетентностей. Рассматривается одна из ключевых компетентностей современного школьника, социокультурная, подчеркивается ее интегративный характер и междисциплинарность в научных подходах, что отражает сложность феномена. качестве одной з наиболее важных для этой компететности рассматривается художественная культура и искусство, которые в силу особенностей художественного выражения как символизации

духовного мира личности воздействуют как на социальные, так и ценностно-смысловые установки подростка.

Ключевые слова: социокультурная компетентность, художественная культура, знаково-символическая интерпретация, семантическое пространство.

Актуальность исследования. Педагогика искусства на современном этапе радикального обновления школьного образования устремлена к новым задачам и одновременно к сохранению специфики своего предметного содержания. В научных исследованиях в 80-90-х годах прошлого века влияние художественного произведения на личность школьника расценивалось как необходимое условие формирования креативной личности [14; 15]. Несмотря на кризис образования 2000 годов и, в частности, художественного, в работах этого периода продолжали звучать идеи об «искусстве как универсальном механизме «трансляции социокультурных идей и смыслов», [11, С.25],«разрешения проблем своего духовного развития», инициация переживания как внутренней деятельности и высшего психического процесса [3, С.160]. Сегодня педагогика искусства рассматривает воздействие искусства на школьника прежде всего в контексте компетентностного подхода, что соответствует одной из главных целей образования – формированию личности, которая сумеет использовать приобретенные знания в быстро меняющемся мире и строить эффективную деяльность. Вместе с тем, по мнению Н. Коломеец, отсутствие единого подхода к пониманию компетентностного подхода затрудняет его исследование: при анализе трех зарубежных подходов (поведенческого, функционального и целостного) отмечено, что в рамках американского и европейского подходов ответ на вопрос о том, что является критерием эффективной деятельности, звучит по-разному: в первом случае – это проявляемое поведение, во втором – характеристики деятельности. Более того, это разногласие порождает дискуссию по поводу соотношения понятий «компетенция» и «компетентность» [4, С.81].

Таким образом, возникает необходимость в обновлении и, возможно, переосмыслении тех положений компетентностного подхода, которые оказываются «неуловимыми» для современного исследовательского инструментария. Таким положением оказывается прежде всего, неустойчивость собственного существования субъекта образования, что подтверждается результатами педагогических наблюдений. Возникает необходимость в более точном понимании сути, возможностей и границ компетентностного подхода, а именно на примере формирования социокультурной компетентности ученика основной школы и ее критериев.

Научная значимость. Система компетенций современного выпускника средней школы включает в себя социокультурную компетентность, в которой отражается взаимодействие школьника и социума в его различных масштабах, его социальный интеллект в тесном взаимопроникновении с творческой преобразующей основой культуры, особенно художественной. Это обусловило широкий междициплинарный характер исследования социокультурной компетентности, которое возникает на пересечении философско-антропологических, культурологических, психосемантических, нейроэстетических, психологических, педагогических, искусствоведческих исследований, что обеспечивает глубокое понимание сути феномена. Однако, например, в обобщающем исследовании украинских ученых о внедрении компетентностного подхода охвачены все предметы школьного цикла, но искусство и художественная культура, как факторы социокультурной направленности, в этот перечень не вошли [17]

Вместе с тем есть все основания считать эти области наиболее важными не только для использования данного подхода, но и для новых ракурсов его исследования. Более того, внедрение сталкивается с трудностями и противоречиями, что подчеркивает на практике слабую сформированность этой компетентностиь: педагоги искусства наблюдают отсутствие мотивации современного школьника к общению с искусством и

культурой. Поскольку мотивами становятся сами предметы жизненного пространства (окружающей среды) в силу потребностного отношения к ним человека [7], то можно констатировать, что произведение искусства не становится для большинства школьников предметом этого пространства, частью его жизнедеяльности, оставаясь проходящей мимо информационной единицей. Несмотря на большой пласт исследований, посвященных социокультурной компетентности как интегративного качества личности, необходимого для ее самореализации, проблема ее формирования у школьников остается актуальной для педагогики искусства. Процесс же наблюдения за формированием социокультурной компетентности школьника может, на наш взгляд, уточнить сущность этого понятия.

Цель исследования – знаково-символическая интерпретация произведения искусства в структуре социокультурной компетентности школьника-подростка и методы ее диагностики.

Основная часть. Определение сути социокультурной компетентности обусловлено как классическими идеями гуманитарного знания, так и современными подходами: взаимосвязь социального контекста и художественной культуры связаны с процессами понимания и интерпретации как процессов жизнедеятельности личности (М. Бахтин, В. Библер, В. Бычков, А. Лосев, Ю. Лотман), коммуникативность и деятельность взаимно мотивированы (А. Вербицкий, Б. Гершунский, С. Савченко, А. Хуторской). Проблеме социокультурной компететности посвящены диссертационные исследования Н. Муравьевой, которая подчеркивает ее многокомпонентную структуру, объединенную содержательным опытом личности, Н. Калинина рассматривает социальную компетентность как основной индикатор результативности деятельности учебного заведения; Е. Прямикова и Н. Нагайченко считают социальную компетентность выстраиванием стратегии взаимодействия с другими людьми; Т. Закутная и И. Левицкая исследуют социокультурную компетентность студентов, Н. Ефремова и Н. Бабкова-Филипенко акцентируют лингвистический и краеведческий аспекты.

Подчеркнем, что большинство работ рассматривают данную компетентность прежде всего на базе лингвистической деятельности [2], межкультурной коммуникации, как результат формирования профессиональных компетенций (Т. Закутная, И. Левицкая, Н. Ефремова, Н. Бабкова-Филипенко). Искусство и художественная культура как основа для формирования социокультурной компетентности чаще являются предметом социологии, психологии, арт-менеджмента, нежели педагогики.

В современной украинской педагогической науке акцентирована необходимость привлечения социокультурного потенциала художественной культуры и искусства в образовательный процесс [19], раскрыта переориентация обучения искусству на основе базовых компетенций, которые «становятся интегральным показателем результативности образования» [18, С.11]. Влияние искусства и эстетического опыта на духовное состояние личности раскрыто в трудах Н. Миропольской, О. Щолоковой.

Интегрированная, многокомпонентная сущность компетентности позволяет исследователям видеть в этом феномене жизненную активность личности. Поэтому к понятию компетентности приближено понятие жизненной стратегии, жизненного успеха, выведенное в исследовании С. Капустина как «умение самостоятельно определять важные жизненно-творящие ориентиры и обосновывать их на основе собственных мировоззренческих убеждений» [16, С.87].

Указанную большинством исследований интегративность социокультурной компетентности невозможно объяснить простым перечислением качеств личности или компонентов ее деятельности. Эта интегративность проявляется у каждого человека по-разному, основывается на более глубинном психологическом синтезе, в частности, сочетании внешнего и внутреннего опыта. Постоянный процесс превращения внутреннего опыта во внешний (и наоборот) обеспечивает множественность ее проявлений. Внутренний опыт

обеспечен культурными корнями человека, возможностями творческого применения этого опыта в социуме. Социальное придает необходимые формы внутренним стремлениям человека, делает их общими для многих людей и создает ценностную смысловую реальность в мире символов.

Учитывая важнейшие результаты исследований социокультурной компетентности и специфику художественной культуры, уточним это понятие на базе изучения учениками основной школы художественной культуры: Социокультурная компетентность – это открытая личностная позиция ученика, которая возникает благодаря продуктивной совместной деятельности участников учебно-воспитательного процесса, построенной на ценностно-смысловой интерпретации художественного произведения как совокупности текстов и трансформации смыслов в позитивное социальное действие.

Определены пять компонентов структуры социокультурной компетентности: эмоционально-мотивационный, когнитивный, эвристически-креативный, коммуникативный, социально-деятельностный.

Наиболее насыщенной символической областью является, как известно, художественная культура. Именно благодаря художественному символизму она – не просто стимул когнитивной активности ученика. Поскольку главное качество символа – его «смысловая перспектива» [8], то художественное произведение не навязывает свои смыслы, а разворачивает их, завораживает и увлекает многозначностью и вариантным отношением к познанию, помогает пережить и понять различные человеческие миры. Ведь главным фактором художественной формы, в которой существует произведение, является выражение, понятое как «то выражение, выражает данную предметность целиком и в абсолютной адеквации, так что в выраженном не больше и не меньше смысла, чем в высказываемом» [9, С.25]. Именно выражение представляет ту множественность бытия человека, которую ощущает школьник, обращаясь к искусству.

«Смысловая перспектива» художественного произведения в ходе трансформаций внутреннего восприятия приводит к многосторонней «оптике» ученика, в результате которой он может привлекать для своей интерпретации другие факты и явления, в том числе и из социальной жизни. Происходит стимулирование не только эмоционального, но и социального интеллекта учащихся, так как «сигнально-символическая практика представляет собой систему обозначений значимых участков пространства или сооружений, а также социально-статусных притязаний того или иного человека» [13, С.27].

Например, целесообразно акцентирование ученикам глубины и неожиданности в понимании человека на примере портрета в литературе, музыке, скульптуре и живописи. Разница языка каждого из искусств усиливает эту глубину, так как освещает самые различные, нередко скрытые черты как автора, но и его героя. При сравнении портретов Франца Хальса и Амедео Модильяни в первом случае человек интересует художника как психологическая фигура, в другом же – как особая сущность, увиденная только им, художником. Скульптурный портрет Огюста Родена и Аристида Майоля – два разных понимания человека, которых объединяет только одно, а именно заинтересованность человеком в ее подлинности.

Для того, чтобы школьник-подросток не «потерялся» в многозначности и выработал свою позицию, учитель может направить этот процесс на выбор наиболее интересных для ученика идей, форм выражения, которые ему подскажет конкретное произведение искусства. Иными словами, помочь ученику стать интерпретатором знаков и символов, чтобы лучше и точнее их понять и тем самым дойти до сущности произведения. Поэтому знаково-символическая интерпретация выявлена нами как один из критериев социокультурной компетентности в процессе изучения художественной культуры и диагностирована в 5-х, 7-х и 9-х классах основной школы гг. Запорожья и Днепра.

Первый показатель этого критерия – умение выявить многозначность произведения

– было исследовано в нашей работе за счет наблюдений за «чувственным тоном настроения и интеракционными (позиционными) чувствами» (согласно классификации, Л. Куликова [5]. Автор отмечает, именно в позиционных чувствах реализуется «выражено приятие / неприятие определенного явления или объекта мира, выбор дистанции между субъектами коммуникации» [5, С.6]. В процессе наблюдения за учениками-подростками, мы пришли к выводу, что действительно именно такие «чувственные тона» и позиционные чувства стимулируют учеников к построению и вербальному осознанию смысловой перспективы художественного символа. К ним Л. Куликовым отнесены гедонистические, астенические и меланхолические кластеры настроенческих чувств. Например, ученики нередко описывали свое состояние при восприятии образа-символа, как «странное», состояние «неожиданного открытия», эйфорического и вдохновенного, описывая античную скульптуру «Лаокоон» или «Сикстинскую капеллу» Микеланджело, что относилось к первой. гедонистическому кластеру, причем из 10-ти чувств, указанным ученым в составе этого кластера, у наблюдаемых преобладали чувства интереса, раскрепощения, радости и восторга [5, С.8]. Естественно, что эти ученики проявили значительную активность в дальнейшей учебной деятельности, так как чувства и их сила являются одним из важнейших поведенческих и мотивационных факторов.

Часть учеников высказала иные мнения, которые можно отнести к меланхолическому кластеру, а именно: разочарование, скуку, досаду, уныние. Эти чувства были вызваны, как пояснили школьники, непониманием смысла произведений, отсутствием интереса к искусству. Так, фрески Микеланджело эти дети воспринимали как «громоздкие, давящие, перегруженные», «Лаокоон» они считали слишком негативным и даже устрашающим, снижающим эмоциональный фон. Соответственно их деятельность не отличалась активностью и продуктивностью.

Для диагностирования второго показателя – трактовки понятого содержания произведения как «знака» одной или нескольких отраслей знания – измерялась степень трансформации учеником полученных знаний в различных формах (невербальные, вербальные, экспрессивные) с помощью и трансформационной таблицы, которая фиксировала изменения знания учеником (как совместно с учителем, так и самостоятельно).

На основе таких таблиц, которые были сделаны в 5-х, 7-х и 9-х классах, для выявления определенных групп ученических смысловых представлений, мы использовали идею семантического пространства как исследовательской модели индивидуального сознания. Согласно В.Ф. Петренко, «семантическим пространством называется пространство определенным образом организованных признаков, описывающих и дифференцирующих объекты (значения) некоторой содержательной области» [10]. Этим способом организации признаков, по которым дети могут описывать произведения, является закон, своеобразная граница, в рамках которой и разворачивается смысловая перспектива символа. Ученикам предлагались три произведения из разных видов искусств, но с одинаковым сюжетом. Школьники были должны быстро определить содержательный центр, позволяющий связать и сравнить эти произведения. Например, в 5-ом классе могли рассматриваться «Девочка на фоне персидского ковра» М. Врубеля, архитектурные произведения В. Городецкого (Рисунок 1), «Шехеразада» Н. Римского-Корсакова.

Ученикам 7-х классов были предложены картина «Смерть Марата» Давида, скульптура «Тираноубийцы» Крития и Несиота, фрагмент «Героической симфонии» Л. Бетховена. Ученикам 9-класса – картина «Венера» Тициана, скульптура Э. Барлаха «Мститель» (Рисунок 2), фрагмент из увертюры к опере «Тангейзер» Р. Вагнера с эпизодом грота Венеры.

Гибкость мышления оценивалась с помощью высказываний учащихся на основе различий в раскрытии сюжета или темы произведения. Оригинальность исследовалась на основе различных (вербальных, экспрессив-

ных) форм, в которых учащиеся выражали, видят ли они вопрос или проблему в этом произведении. Точность высказывания была соотнесена с авторскими комментариями к своим работам.

Группировку высказываний учеников определило три вида высказываний: 1) невербальной, экспрессивной формы многозначности символа в виде танца, «общения» с определенными предметами, создание сценария «немого» кино и т.д.). 2) аргументированные развернутые рассказы по типу «симфония – это охват мира, символ всех этапов жизни человека. Потому что каждая часть имеет свою определенную функцию и символизирует человеческое чувство времени» (ответ ученика 7 класса). 3) вербальные косвенные высказывания по типу «женщина с маслом в руке – ассоциируется с миром античности, ее гармонией и ощущением красоты Космоса, гармонии идеи и формы, одновременно воли и правила» (ответ ученика 7 класса).

Рисунок 1. **Дом с химерами В. Городецкого в Киеве**

Рисунок 2. **«Мститель» Э.Барлах**

Готовность к знаково-символической интерпретации в структуре социокультурной компетентности формируют и особое отношение к «Другому»: ведь другого человека можно рассматривать как символ, через внешние проявления которого можно почувствовать его внутренние глубинные смыслы. Для такого символического понимания человека как символа, интерпретация его форм выражения (выражения, мысль, действие и т.п.) уточняется в процессе общения, межличностного взаимодействия, которое может осветить истинные мотивы личности. Например, при рассмотрении картины М. Врубеля «Царевна Лебедь» возникло общение между учениками, которые получили задание найти противоречий в выразительности персонажа произведения. Каждый из них не мог сначала понять и принять точку зрения своего партнера: кому это существо кажется неинтересной совсем, кому-то, напротив, привлекательной и магической, а кому-то – агрессивной. В процессе понимания для решения поставленной задачи ученики обсуждали мысли каждого, корректировали их и поступили к ответу (Рисунок 3).

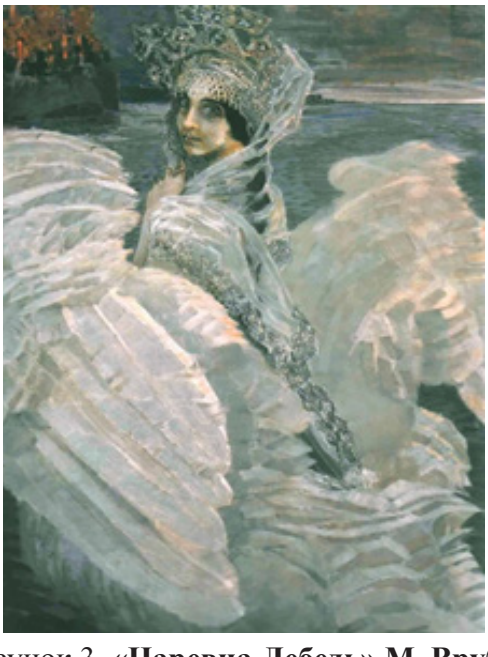

Рисунок 3. **«Царевна Лебедь» М. Врубель**

Противоречия они увидели в двойной природе героини Врубеля, а именно: человеческой и одновременно фантастической. Но ученики продвигались дальше в своем обсуждении: оказалось, что они поражены той тоской и невнятной словам стремлением к чему-то ощутимо каждому человеку. Каждый из них высказал то, что очень удивило одноклассников, то есть свои очень скрытые мысли и эмоции. Художественный символ действительно выступил в роли социального интегратора, одной из важнейших функций культуры [13].

В результате реализации указанных методов диагностики для исследования сформированности знаково-символической интерпретации учеников основной школы было выявлено незначительное количество детей, которые многозначно «прочитывали» художественное произведение, быстро переключались на различные смыслы и строили новые смысловые связи (около 25% опрошенных). У некоторой части учеников тенденция к многозначности понимания фактов была более замедленной, реализовалась нередко с помощью учителя (около 35%). Большинство школьников показали тенденцию к однозначному пониманию произведения, отсутствие поиска связей, ригидность переработки информации (около 45%). Данные свидетельствуют не только о необходимости формирования данной компетентности у со-

временных учеников основной школы, но и значительно ограничивают базу ее внедрения с учетом преимущества художественной культуры и искусства в ее формировании.

Выводы. Современная педагогика стремится активизировать осознание подростком искусства как источника очеловеченных смыслов, их социальной укорененности. Развивая идеи компетентностного подхода, педагогика искусства корректирует их встречным движением практики. Тем самым давая возможность считать его не только несовершенной альтернативой традиционному школьному образованию, но и его продвижением. Социокультурная компетентность школьника в процессе изучения художественной культуры помогает воспринять и другие, внехудожественые знания как символы человеческого общения и взаимопонимания. Знаково-символическая интерпретация произведения искусства является важнейшим критерием социокультурной компетентности современного школьника – подростка. Она соответствует эвристическо-креативному компоненту ее структуры, одновременно затрагивая эмоционально-чувственный и когнитивный компоненты. Многозначность и вариативность на основе интерпретации выразительности художественного произведения проявлялись в индивидуальных формах семантического пространства учеников-подростков и проявлениях аффективно-чувственных тонов. Именно эти характеристики позволяют считать знаково-символическую интерпретацию необходимой для стимулирования социальных инициатив подростка, возникающих на основе изучения художественной культуры.

Список использованных источников

[1] Гончарук А.Ф. Теория и методика социально-педагогического прогнозирования: Учебно-методический практикум по III Государственному стандарту. – М-Берлин: Директ-Медиа, 2015. – 235 с.

[2] Гуцол Ю.В., Жаринова И.А. Компетентностный подход в обучении: основные определения и компонентный состав //Известия Самарского научного центра Российской академии наук. Социальные, гуманитарные, медико-биологические науки. – 2018. – Т.20. –№3. – С.13-15.

[3] Ермолаева М.В., Лубовский Д.В. Культурно-психологические модели переживания личностью встречи с произведением искусства // Консультативная психология и психотерапия. 2017. Том 25. № 2. С. 159–174.

[4] Коломеец Н.В. Компетентностный подход в обучении и развитии персонала. Вестник Омского университета. Серия «Экономика». – 2017–. № 4 (60). –С.79-85.

[5] Куликов Л.В. Проблема поиска эмпирических оснований классификации чувств. Вестник Омского университета. Серия «Психология». – 2018. – №1. – С. 4-12

[6] Кузнецова В.В. Исследование отношения подростков к изучению искусства в школе //Образовательное пространство в информационную эпоху: Сборник научных трудов /Под ред. С.В. Ивановой. – Москва: Институт стратегии образования РАО, 2019. – С.1263-1277.

[7] Левин К. Динамическая психология: избранные труды. – Москва: Смысл, 2001. – 572 с.

[8] Лосев А.Ф. Проблема символа и реалистическое искусство. [2-е изд., испр.]. – Москва: Искусство, 1995. – 319 с.

[9] Лосев А. Ф. Диалектика художественной формы. – Москва: изд. авт., 1927. – 251 с.

[10] Петренко В.Ф. Субъективное семантическое пространство /В.Ф Петренко. – Гуманитарная энциклопедия Центр гуманитарных технологий, 2002-2019.

[11] Петренко В. Ф., Дедюкина Е.А. Психология искусства: психосемантический анализ восприятия и понимания художественного фильма. Ученые записки СПбГИПСР. Выпуск 1. Том 31. 2019. –С.24-31.

[12] Поляков А.М., Пугач М.В. Динамическая структура эстетического переживания //Журнал Белорусского государственного университета. Философия. Психология. – 2019. – №2. – С.5–121.

[13] Флиер А.Ф. Предназначение культуры //Вестник Московского государственного университета культуры и искусств. – 2016. – №3 (71) – С.24-31.

[14] Цикунов С.Ю. Интеллектуально-эмоциональное развитие старшеклассников в системе художественной культуры: Автореф. дисс... канд.пед.наук. – Самара, 1997.

[15] Юшко Т.А. Когнитивное и личностное развитие старших подростков художественных школ: Автореф. дисс... канд.пед.наук.– М., 1998.

[16] Капустін С. В. Модернізація освіти в контексті реалізацій компетентнісного підходу до формування цілісного світогляду молоді. Науковий вісник. Серія «Філософія». – Харків: ХНПУ, 2017. – Вип.49. –С.57-68.

[17] Компетентнісно орієнтоване навчання: виклики та перспективи: Збірник тез І всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції 30 вересня (ред. О. Пометун та ін.) (наукове електронне видання). – Київ : Педагогічна думка, 2019. – 139 с.

[18] Масол Л.М. Художньо-педагогічні технології в основній школі: єдність навчання і виховання: методичний посібник. – Харків: Друкарня Мадрид, 2015. – 178 с.

[19] Отич О.М. Холістична науково-мистецька парадигма освіти у суспільстві знань //Педагогічна освіта Scientific Journal «Science Rise». – 2015. – №9/5(14). – С.22-27.

References

[1] Goncharuk A.F. Teoriya i metodika social'no-pedagogicheskogo prognozirovaniya: Uchebno-metodicheskii praktikum po III Gosudarstvennomu standartu. – M-Berlin: Direkt-Media, 2015. – 235 s.

[2] Gucol Yu.V., Zharinova I.A. Kompetentnostnyi podhod v obuchenii: osnovnye opredeleniya i komponentnyi sostav //Izvestiya Samarskogo nauchnogo centra Rossiiskoj akademii nauk. Social'nye, gumanitarnye, mediko-biologicheskie nauki. – 2018. – T.20. –№3. – S.13-15.

[3] Ermolaeva M.V., Lubovskii D.V. Kul'turno-psihologicheskie modeli perezhivaniya lichnost'yu vstrechi s proizvedeniem iskusstva //Konsul'tativnaya psihologiya i psihoterapiya. 2017. Tom 25. № 2. S. 159–174.

[4] Kolomeec N.V. Kompetentnostnyi podhod v obuchenii i razvitii personala. Vestnik Omskogo universiteta. Seriya «E'konomika». – 2017–. № 4 (60). –S.79-85.

[5] Kulikov L.V. Problema poiska e'mpiricheskih osnovanii klassifikacii chuvstv. Vestnik Omskogo universiteta. Seriya «Psihologiya». – 2018. – №1. – S. 4-12

[6] Kuznecova V.V. Issledovanie otnosheniya podrostkov k izucheniyu iskusstva v shkole //Obrazovatel'noe prostranstvo v informacionnuyu e'pohu: Sbornik nauchnyh trudov /Pod red. S.V. Ivanovoj. – Moskva: Institut strategii obrazovaniya RAO, 2019. – S.1263-1277.

[7] Levin K. Dinamicheskaya psihologiya: izbrannye trudy. – Moskva: Smysl, 2001. – 572 s.

[8] Losev A.F. Problema simvola i realisticheskoe iskusstvo. [2-e izd., ispr.]. – Moskva: Iskusstvo, 1995. – 319 s.

[9] Losev A. F. Dialektika hudozhestvennoj formy. – Moskva: izd. avt., 1927. – 251 s.

[10] Petrenko V.F. Sub`ektivnoe semanticheskoe prostranstvo /V.F Petrenko. – Gumanitarnaya e'nciklopediya Centr gumanitarnyh tehnologii, 2002-2019.

[11] Petrenko V.F., Dedyukina E.A. Psihologiya iskusstva: psihosemanticheskii analiz vospriyatiya i ponimaniya hudozhestvennogo fil'ma. Uchenye zapiski SPbGIPSR. Vypusk 1. Tom 31. 2019. –S.24-31.

[12] Polyakov A.M., Pugach M.V. Dinamicheskaya struktura e'steticheskogo perezhivaniya //Zhurnal Belorusskogo gosudarstvennogo universiteta. Filosofiya. Psihologiya. – 2019. – №2. – S.5–121.

[13] Flier A.F. Prednaznachenie kul'tury //Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo universiteta kul'tury i iskusstv. – 2016. – №3 (71) – S.24-31.

[14] Cikunov S.Yu. Intellektual'no-e'mocional'noe razvitie starsheklassnikov v sisteme hudozhestvennoj kul'tury: Avtoref. diss... kand.ped.nauk. – Samara, 1997.

[15] Yushko T.A. Kognitivnoe i lichnostnoe razvitie starshih podrostkov hudozhestvennyh shkol: Avtoref. diss... kand.ped.nauk. – M., 1998.

[16] Kapustin S.V. Modernizaciya osviti v konteksti realizacij kompetentnisnogo pidhodu do formuvannya cilisnogo svitoglyadu molodi. Naukovii visnik. Seriya «Filosofiya». – Harkiv: HNPU, 2017. – Vip.49. –S.57-68.

[17] Kompetentnisno orієntovane navchannya: vikliki ta perspektivi: Zbirnik tez I vseukraïns'koï naukovo-praktichnoï Internet-konferencіï 30 veresnya (red. O. Pometun ta in.) (naukove elektronne vidannya). – Kiïv : Pedagogichna dumka, 2019. – 139 s.

[18] Masol L.M. Hudozhn'o-pedagogichni tehnologiï v osnovnij shkoli: єdnist' navchannya i vihovannya: metodichnii posibnik. – Harkiv: Drukarnya Madrid, 2015. – 178 s.

[19] Otich O.M. Holistichna naukovo-mistec'ka paradigma osviti u suspil'stvi znan' //Pedagogichna osvita Scientific Journal «Science Rise». – 2015. – №9/5(14). – S.22-27.

Жасөспірім мектеп оқушысының әлеуметтік-мәдени құзыреттілігі құрылымындағы көркем шығарманы белгі-символикалық түсіндіру

Л.В.Гонтовая
М.И.Глинка атындағы Днепропетровск музыка академиясы
(Днепропетровск, Украина)

Аңдатпа

Мақала көркем мәдениетті зерттеу процесінде бастауыш сынып оқушыларының әлеуметтік-мәдени құзыреттілігін қалыптастыру мәселесіне және оның көп компонентті құрылымының критерийлерінің бірі – көркем туындының белгі-символикалық интерпретациясына арналған. Мақалада білім берудегі құзыреттілік тәсілдің сынына, оның оқу циклі пәндерінің ерекшеліктеріне негізделген теориялық қамтуды нақтылау және шектеу қажеттілігіне назар аударылады. Бұл белгілі бір құзыреттілікті қалыптастыруда оның артықшылықтарын ашатын әр пәндік саланың ерекшелігі деп ұсынылады. Қазіргі заманғы мектеп оқушысының, әлеуметтік-мәдениеттің негізгі құзыреттіліктерінің бірі қарастырылып, оның интегративті сипаты мен ғылыми тәсілдердегі пәнаралық байланысы баса назар аударылды, бұл құбылыстың күрделілігін көрсетеді. Бұл құзыреттілік үшін көркемдік мәдениет пен өнер адамның рухани әлемінің символы ретіндегі көркемдік ерекшелігінің арқасында жасөспірімнің әлеуметтік және құндылық-семантикалық қатынастарына әсер ететін маңыздылардың бірі ретінде қарастырылады.

Түйін сөздер: әлеуметтік-мәдени құзыреттілік, көркемдік мәдениет, белгі-символикалық интерпретация, мағыналық кеңістік.

Works of art sign-symbolic interpretation in the structure of a teenage pupil's social-cultural competence

L.V. Gontovaya
Dnepropetrovsk Academy of Music named after M.I. Glinka
(Dnipro, Ukraine)

The article is dedicated to the problem of forming socio-cultural competence of pupils of of primary school in the process of learning artistic culture as well as to one of the criteria of its multicomponent structure – sign-symbolic interpretation of a literature work of art. In the article special attention is paid to the criticism of the competency approach in education, the necessity in specifying and limiting its theoretical highlighting based on the specifics of the subjects of the educational cycle. The assumption is offered that it's the peculiarity of every subject area that will allow to single out its advantages in forming certain competences. One of the key competences of a modern pupil is being observed, socio-cultural in particular. Its integrative character and cross-subject qualities in scientific approaches are emphasised. This reflects the complexity of the phenomenon. As one of the most important for this competence artistic culture and art are considered. Due to peculiarities of artistic expression as symbolization of a human being spiritual world artistic culture and art influence both social and value-sensational statements of a teenager.

Key words: socio-cultural competence, artistic culture, value-sensational interpretation, semantic field.

Поступила в редакцию 31.05.2020

ҒТАХР 14.25.05

К. АЛШЫНБАЕВ[1], Е. МУХИДДИНОВ[2], М. ИСПАНДИЯРОВ[1], Б. САҚАЕВ[2], Е. МАРАТҰЛЫ[1]

[1]Аймақтық әлеуметтік инновациялық университеті (Шымкент, Қазақстан),
[2]Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті (Алматы, Қазақстан)

СПОРТТЫҚ ЖАТТЫҚТЫРУДАҒЫ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҮДЕРІСТІҢ БІЛІМИ НЕГІЗДЕРІ

Аңдатпа

Қазіргі кезде әлемдегі білім және ғылым саласында болып жатқан жаңа өзгерістер, жаңалықтар, пайда болған бағыттар мен әдістемелер қай бір ел болмасын, өзіндік жүйесін қалыптастыруда. Білім және ғылымның қандай да болмасын бағыттары мен салалары заманның талаптарына сәйкес, жаңа технологиялар үрдісі бойынша оқытудың инновациялық түрлеріне өтуде. Сол секілді, дене шынықтыру мен спорт саласында да оқу үрдісі жаңа әдістерге көшудің үстінде. Спортшының дайындық кезеңінің негізгі құрылымы сақталғанымен, оның орындалу әдіс-тәсілдері, амалдары, тіпті, санитарлық-гигиеналық, бейімделу, қайта қалпына келу т.с.с. спортшының нәтижелерін жақсартатын әдіс-амалдар түрлері жаңарған. Мысалы, бұрын спортшының нәтижелерін жақсарту үшін негізгі, кейбір жағдайда - жалғыз амал ретінде, оның дене дайындығына өте көп назар аударылатын. Заман ағымына қарай, жаңа амал-әдістер көбейген соң, кейінгі уақыттарда, нәтижелерді жақсарту үшін спортшылардың психологиялық жәй-күйін педагогикалық үдеріс арқылы ескеру қажеттілігі туындауда.

Түйін сөздер: спорттық жаттықтыру, спорт сипаттамасы, спорттағы педагогикалық үдеріс, оқыту әдістері.

Кіріспе. Спорт өзінің педагогикалық жағымен, спорттық дайындығымен дене тәрбиесінің бір бөлігін құрайды, сондықтан, білім беру мен тәрбиенің барлық жүйесінің жиынтықтарына жауап береді. «Спорт – дене мәдениетінің бір бөлігі және материалдық, рухани байлықтың қосындысы болып табылады [9]. Ол арнайы дене даярлығымен айналысып, арнайы морфофункциялық және психикалық дене даярлығының арқасында жарыстарда үлкен көрсеткіштерге жету, арнайы жаттығулар арқылы қол жеткізетін дене мәдениетінің бір бөлігін айтады». Спорт дегеніміз қоғам қызықшылықтарына қызмет ететін тәрбиелік, даярлық функцияларды дайындайды [15]. Спорт ештеңе шығармайды, оның мемлекетке айтарлық экономикалық пайдасы жоқ, бірақ ол мемлекетке орасан зор пайда келтіреді. Әбден шыныққан, арнайы дайындықсыз спорт болмайды. Адам спортта барлық мүмкіндіктерін көрсете алады, көрсету де керек және бұл жарыстарда көп байқалады. Әлгі айтылған қағидалардың барлығы балалар спортында да бар [6]. Балалар спорты – сабақтан тыс арнайы дайындық пен жарысқа қатысуларын, оның жас ерекшеліктеріне қарап, дене қимылдарын арнайы жетілдіру. Жастар спорты тек жас ерекшеліктеріне қарай бір-ақ жас санат-дәрежелерімен шектеледі. Мектеп спорты ол балалар спортымен бірдей. Жарыстар тек таза мектептік жарыстар болу керек, оған арнайы спорттық мектептерде айналысатын балалар қатыспайды. Дене тәрбиесі – дене қимылы дайындығының жетілдіруші педагогикалық жүйесі болып табылады. Айталық, спорт түрлерінің ішінде ауыр атлетиканы немесе жекпе-жек түрлерін (күрес, бокс, шығыс жекпе-жек түрлері) алсақ, бұрынғы дайындық жүйесі мен қазіргі кездегі дайындық жүйесінің айырмашылығы айтарлықтай.

Спорт білім беру саласында маңызды рөл атқара отырып, оның пайда болу жолдарын төмендегі суреттен танысуға болады (Сурет 1):

Мақсаты: өз бетінше қойылған іс-қимыл жаттығуларды, білімділік қимылдарды игере алмайтын айналысушыларға керекті көмек көрсету. Кейбір айналысушылар жаттығуды қамтамасыз ете алмайды, өздігінше істей алмайды [8]. Соларды үйрену үшін, ақыл-ойлық, білімділік іс-әрекеттерді, жаттығулар кешенін үйрету арқылы келесі мақсаттарды игерген абзал:

– мектептегі спорттық жаттықтыруды өткізу маңызы;
– мектептегі спорттық үйірмелерінде қолданылатын бақылау әдісінің түрлері;
– спорттық жаттықтырулардағы педагогикалық факторды қолданудың әдістемелік және тәрбиелік негіздерін анықтау;
– спорттық жаттықтырулардың педагогикалық негізгі міндеті.

Сурет 1. **Спорттың пайда болуының қайнар көздері**

Аталған мақсаттарды іске асыру барысында, соған байланысты келесі *зерттеу міндеттерін қоюға болады* [5]:

– белгіленген ережелерге байланысты тәртібінің тура болуы, оқу тапсырмасын орындауы – ол үшін уақытылы хабарлап, ескертіп тұруды қамтамасыз ету;
– жаттықтыру міндеттеріне, дайындық деңгейіне, оларды орындау шарттарына байланысты үй тапсырмасын орындау жүйесін дайындау [3].

Спорт жалпы адамзат мәдениетінің ең көне компоненттерінің бірі болып табылады. Оның шығу тарихы жөнінде әртүрлі пікірлер айтылуда. Біреулері биологиялық, екіншілері – тұлғалық-психикалық, басқалары – әлеуметтік факторларға жоғары дәрежелі

мән беруде. Мәселенің бұл аспектісі туралы қазіргі заманғы көзқарас олардың тығыз бірлікте қарастыру қажеттілігіне негізделген [7].

Спорттың пайда болуының биологиялық алғышарттары адамның туа біткен өзін-өзі алып жүру белсенділігіне байланысты («алдын-алып басып озу мен қарсы тұру» инстинкті). Олар қарсыласына өмірлік қажеттіліктерін қанағаттаныруда жеңістік бермеу және одан озуға күш салуға деген табиғи талпыныспен анықталады (мысалы, өмір сүру амалдарын табуда). Адамдар арасындағы қарым-қатынастарды қалыптастыру аясында осындай алғышарттар радикалды қайта жаңарудың ұзақ жолын өтті. Тарихи тұрғыда олардың қалыптасуы жүріп жатқан кездегі өмір сүру салтының себеп-салдары мен нормаларының өзгеруіне байланысты (мән-мағынасына адамзатқа тән деңгейде мән берілді) болды [4].

«Дене шынықтыру және спорт» мамандығында білім алушыларға және де осы салада жұмыс жасайтын мамандарға спорттық жаттықтыру жөнінде аз-кемді ақпарат алған жөн. «Дене шынықтыру мұғалімі» мен «Спорт түрлерінен жаттықтырушы» біліктілігін алушы азаматтарға арналған осы оқулық дене шынықтыру және спорт саласында қызмет ететін мамандар мен жаттықтырушыларға, білікті спортшыларды даярлаудың қазіргі заманғы жүйесінде кеңінен қолданылатын негізгі компоненттерді тереңірек оқып-үйрену қажеттілігіне арналған. Мұнда спорттың мән-мағынасының сипаттамасына маңызды педагогикалық және қоғамдық құбылыс ретінде өте үлкен көлемде орын берілген. Сонымен бірге, аталмыш дипломдық жұмыста спорттық жаттықтырудың негізгі мәселелері, білім алушылардың кең ауқымда ғылыми-әдістемелік эрудицияларының қалыптасуы мен шығармашылық тұрғыдағы теориялық ойлау қабілеттіліктерін жетілудірудің негізіне бағытталған және спортшылардың дайындығының қазіргі заман технологияларының мәселелері жалпылай синтезделген аспектіде қарастырылған [1; 10; 11; 12].

Зерттеу әдістері мен оны ұйымдастыру: мәселені талдау барысында тарихи, отандық, жақын және алыс шетел әдеби қайнар көздерін оқып-үйрену, талдау жасау әдістері, шолу жасау, аталмыш мәселелерден мектеп бағдарламасына қолдануға болар ұтымды әдістер кешенін қолдануды қарастырады. Білім беру мекемелеріндегі спорт өзінің педагогикалық тарапымен, спорттық дайындықпен бірге дене тәрбиесінің бір бөлігін құрайды, сондықтан, білім беру мен тәрбиенің барлық жүйесінің жиынтықтарына жауап береді. «Спорт – дене шынықтырудың бір бөлігі және материалдық, рухани байлықтың қосындысы болып табылады. Спорт деп арнайы дене даярлығымен айналысып, арнайы морфофункциялық және психикалық дене даярлығының арқасында жарыстарда үлкен көрсеткіштерге жету, арнайы жаттығулар арқылы қол жеткізетін дене шынықтырудың бір бөлігін айтады». Спорттың қоғамда атқаратын тәрбиелік, даярлау функциялары бар. Спорт ештеңе өндірмейді, оның мемлекетке айтарлық экономикалық пайдасы жоқ, бірақ мемлекетке орасан зор пайда келтіреді. Әбден шынықпай, арнайы дайындықсыз спорт болмайды. Адам спортта барлық мүмкіндіктерін көрсете алады, көрсету де керек және бұл әсіресе жарыстарда көп байқалады [2; 13; 14].

Жалпы білім беретін мектептердегі оқыту үдерісінде спорттық жаттықтыруды өткізудің педагогикалық үрдісі әлі де болса көп түйткілдерді шешудің жолдарын қарастыруды қажет етеді. Мәселен, айналысушылардың дайындығына – басты міндеттермен алдын-ала танысу, сабақтың ерекшеліктерімен, бағыттамасымен түсіндіру, сабақта керекті құрал-жабдықтармен танысып, дайындау т.б. [19].

Жаттықтыруды ұйымдастыруды қамтамасыз етуге жататындар: санитарлық-гигиеналық жағдай туғызу, сабақтың материалдық-техникалық қамтамасыздығы, айналысушыларды орналастыру, оқу ісінің ұйымдастыру-әдістемелік түрлері, бапкерге көмекші оқушыларды түзеу, ұйымдастыру. Спорттың пайда болуының тұлғалық-

психикалық алғышарттары спорттық қызметтің негізіндегі өзін-өзі жетілдірумен, өзін-өзі тану және өзін-өзі анықтауға жеке тұлғалық ұмтылыстардың маңызды орын алуымен байланысты [17].

Спорттың қалыптасуы жеткіншек ұрпақтың өмір сүру әрекеттерінің негізгі салаларына (еңбекке және қорғанысқа) дағдыларын тәрбиелеу практикасымен тығыз байланысты. Басым көпшілігінде, дене шынықтыру саласында дами отырып, спорт жеке тұлғамен қоғамның басқа да салаларымен тығыз байланысты (мәдени-ойын-сауықтық қызметтері көрініс бере бастайды). Ғылыми-зерттеу материалдары мектепте спорт үйірмелерін қалыптастыру жұмыстарында айналысушылардың білімі мен тәрбиесін қалыптастырудың жолдарын ұсынады [18].

Спортық жаттықтырудың тақырыптық жоспарлаудағы орнын, алдын-ала жоспарланып отырған сауықтандыру, білім беру және тәрбиелік міндеттерін шеше білу керек. Жаттықтыру міндеттерін анықтай отырып, жаттықтыруға берілген уақытты жөнді жұмсай алу, тақырыпта қойылған міндеттер мен талаптарды орындауға, жаттықтыру циклдеріне, айналысушылардың тәрбиелік, білімділік, дене қимылы дайындығының, материалдық-техникалық жабдығына баса назар аудару қажет [16; 20].

Алынған нәтижелер мен қорытынды: спортық жаттықтырудың тақырыптық жоспарлаудағы орнын, алдын-ала жоспарланып отырған сауықтандыру, білім беру және тәрбиелік міндеттерін шеше білу керек. Жаттықтыру міндеттерін анықтай отырып, жаттықтыруға берілген уақытты жөнді жұмсай алу, тақырыпта қойылған міндеттер мен талаптарды орындауға, жаттықтыру циклдеріне, айналысушылардың тәрбиелік, білімділік, дене қимылы дайындығының, материалдық-техникалық жабдығына баса назар аудару қажет. Қойылған талап-міндеттер нақты, жас ерекшеліктері мен жыныстарына байланысты болу керек және де талаптарды орындағаннан кейін оның нәтижесін талдай отырып, біз алға қойылған келесі мақсаттарды шешуге күш салдық:

– мектептегі спорттық жаттықтыруды өткізу маңызы;

– мектептегі спорттық үйірмелерінде қолданылатын бақылау әдісінің түрлері;

– спорттық жаттықтырулардағы педагогикалық факторды қолданудың әдістемелік және тәрбиелік негіздерін анықтау;

– спорттық жаттықтырулардың педагогикалық негізгі міндеті.

Оқу-білімділік сараптаманың көңілдегідей болуы бақылаудың өз уақытысында болуына, жүйелілігіне, шарттылығына байланысты. Бағаның объективті болуы үшін оқу материалын сапалы және санды көрсеткіштерін, белгілі бір уақытта жұмыс нәтижесінің толықтығын тексереді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

[1] Ахметов К., Царев А. Спортивный Казахстан. – Алматы, 1979. – С. 5-38.

[2] Геращенко Н.В., Геращенко И.В. Критический метод в педагогике спорта /Физическое воспитание и спортивная тренировка. – 2018. –. №3 (25). – С. 119-126.

[3]. Dill D. The economy of muscular exer cise //Phisiol. Rev. – 1936. – Vol.16. – P. 263-291.

[4] Досқараев Б.М. Қазақстандағы Олимпиадалық білім және спорт тарихының очерктері /Б.М.Досқараев, Е.К.Сейсенбеков, Е.Т.Алтынбек. – Алматы, 2019. – С. 400.

[5] Қаражанов Б. Қазақ дене тәрбиесі институты. – Алматы, 1991. – С. 26-43.

[6] Коваль В.И. Международные спортивные объединения, туристические организации. – М.: ФиС, 1984. – С.45-67.

[7] Кулешов А.П. Страницы из Олимпийского дневника. – М.: ФиС, 1980. – С. 18-39.

[8] Maslow A.H. Motivation and Personality /A.H.Maslow. – New York, 1954. – P. 65-86.

[9] Miyaznita M., Ssuadomoto T. The current problems of physical fitness in japanase chidern /Journal of sports medizine. – 1987. – P. 40-45.

[10] McClelland, D.C. The Achievement Motivation /D.C. McClelland, J.W. Atkinson. – New York, 1953. – P.11-27.

[11] Olympic School Project. – Melbourn, 1989. – P.44.

[12] Романов А.О. Международное спортивное движение. – М.: ФиС, 1980. – С.27-56.

[13] Сапарбаев М.Б. Подготовка учителей физкультуры. – Алматы, 1992. – С. 286.

[14] Сейсенбеков Е.К. Спорт теориясы мен әдістемесі. – Астана, 2013. – С. 330.

[15] Сейсенбеков Е.К. Білім алушының жеке дене мәдениетін тәрбиелеудің педагогикалық әдістері / Педагогика және психология. – 2016. – № 1.(26). – С.118-122.

[16] Сейсенбеков Е.К. Дене шынықтыру және спорт теориясы мен әдістемесі. – Астана: ЕҰУ баспасы, 2011. – С.431.

[17] Сейсенбеков Е.К. Дене шынықтыру және спорт тарихы. – Шымкент, 2009. – С.144.

[18] Сейсенбеков Е.К. Қазақтың ұлттық ойындарын оқу үдерісінде жастарды тәрбиелеу амалы ретінде қолдану /Сейсенбеков Е.К., Тастанов А.Ж., Дауленбаев М.Т. /ҚазҰУ Жаршысы, Педагогикалық серия. – 2016. – №1 (47). – С.118-123.

[19] Тәнікеев М. Қазақстандағы дене шынықтыру мен спорт тарихы. – Алматы, 2002. – С. 254.

[20] Хавин М. Все об Олимпийских играх. – Москва: ФиС, 1974. – С.12-56.

References:

[1] Ahmetov K., Carev A. Sportivnyi Kazhastan. – Almaty, 1979. – C. 5-38.

[2] Gerashchenko N.V., Gerashchenko I.V. Kriticheckij metod v pedagogike cporta /Fizicheckoe vocpitanie i cportivnaya trenirovka. – 2018. –. №3 (25). – C. 119-126.

[3]. Dill D. The economy of muscular exer cise //Phisiol. Rev. – 1936. – Vol.16. – P. 263-291.

[4] Dockaraev B.M. Kazakstandagy Olimpiadalyk bilim zhane sport tarihynyn ocherkteri /B.M.Dockaraev, E.K.Seisenbekov, E.T.Altynbek. – Almaty, 2019. – C. 400.

[5] Karazhanov B. Kazak dene tarbieci inctituty. – Almaty, 1991. – C.26-43.

[6] Koval' V.I. Mezhdunarodnye cportivnye ob»edineniya, turicticheckie organizacii. – M.: FiC, 1984. – C.45-67.

[7] Kuleshov A.P. Ctranicy iz Olimpijckogo dnevnika. – M.: FiC, 1980. – C. 18-39.

[8] Maslow A.H. Motivation and Personality /A.H.Maslow. – New York, 1954. – P. 65-86.

[9] Miyaznita M., Ssuadomoto T. The current problems of physical fitness in japanase chidern /Journal of sports medizine. – 1987. – P. 40-45.

[10] McClelland, D.C. The Achievement Motivation /D.C. McClelland, J.W. Atkinson. – New York, 1953. – P.11-27.

[11] Olympic School Project. – Melbourn, 1989. – P.44.

[12] Romanov A.O. Mezhdunarodnoe cportivnoe dvizhenie. – M.: FiC, 1980. – C.27-56.

[13] Saparbaev M.B. Podgotovka uchitelej fizkul'tury. – Almaty, 1992. – C. 286.

[14] Seisenbekov E.K. Sport teoriyacy men adictemeci. – Astana, 2013. – C. 330.

[15] Seisenbekov E.K. Bilim alushynyn zheke dene madenietin tarbieleudin pedagogikalyk adicteri /Pedagogika zhane psihologiya. – 2016. – №1 (26). – C.118-122.

[16] Seisenbekov E.K. Dene shynyktyru zhane sport teoriyasy men adictemeci. – Astana: EUU baspacy, 2011. – C.431.

[17] Seisenbekov E.K. Dene shynyktyru zhane sport tarihy. – Shymkent, 2009. – C.144.

[18] Seisenbekov E.K. Kazaktyn ulttyk olyndaryn oku uderisinde zhastardy tarbieleu amaly retinde koldanu / Seisenbekov E.K., Tactanov A.Zh., Daulenbaev M.T. /KazUU Zharshysy, Pedagogikalyk seriya. – 2016. – №1 (47). – C.118-123.

[19] Tanikeev M. Kazakstandagy dene shynyktyru men sport tarihy. – Almaty, 2002. – C. 254.

[20] Havin M. Vce ob Olimpijskih igrah. – Moskva: FiC, 1974. – C.12-56.

Образовательные основы педагогического процесса в спортивной тренировке

К. Алшынбаев[1], Е. Мухиддинов[2], М. Испандияров[1], Б. Сақаев[2], Е. Маратұлы[1]
[1]Региональный социально-инновационный университет (Шымкент, Казахстан),
[2]Казахский национальный педагогический университет имени Абая (Алматы, Казахстан)

Аннотация

В современном мире новые веяния, новости, новые направления и методики в сфере образования и науки, произошедшие в какой бы ни было стране, формируют свою своеобразную систему. Все направления и сферы образования и науки в соответствии с современными требованиями, переходят по новым технологиям на инновационные методы обучения. Также, и в сфере физической культуры и спорта учебный процесс на стадии перехода по новым методам обучения. Хотя, основная структура подготовительного периода у спортсменов и сохранилась, но навыки и умения, средства, методы, а также, санитарно-гигиенические нормы, адаптивные, рекреационные, реабилитационные и другие методы, улучшающие результаты спортсменов, обновляются. Например, раньше для улучшения результатов спортсменов применялся как основной, а в некоторых случаях, как единственный метод – физическая подготовка, следовательно, именно на нее и делали основной акцент. В соответствии с новыми веяниями времени, круг новых средств и методов расширяется, а значит, для улучшения результатов в спорте, появляются потребности профилактики психологического состояния спортсменов через педагогический процесс.

Ключевые слова: спортивная тренировка, характеристика спорта, педагогический процесс в спорте, методы обучения.

The educational foundations of the pedagogical process in sports training

K. Alshynbayev[1], E. Muhiddinov[2], M. Ispandiarov[1], B. Sakaev[2], E. Maratuly[1]
[1]Regional Social Innovation University (Shymkent, Kazakhstan),
[2]Abay Kazakh National Pedagogical University (Almaty, Kazakhstan)

Abstract

In the modern world, new trends, news, new directions and methods in the field of education and science, which occurred in any country, form their own peculiar system. All areas and areas of education and science, in accordance with modern requirements, are moving on new technologies to innovative teaching methods. Also, in the field of physical education and sports, the educational process is at the transition stage using new teaching methods. Although the basic structure of the preparatory period for athletes has been preserved, the skills and abilities, means, methods, as well as sanitary and hygienic standards, adaptive, recreational, rehabilitation and other methods that improve the results of athletes are updated. For example, before, to improve the results of athletes, it was used as the main, and in some cases, as the only method - physical training, therefore, it was precisely on it that the main emphasis was made. In accordance with the new trends of the time, the range of new tools and methods is expanding, which means that to improve the results in sports, there are needs to prevent the psychological state of athletes through the pedagogical process.

Keywords: sports training, sports characteristics, pedagogical process in sports, teaching methods.

Редакцияға 20.09.2019 қабылданды.

МҒТАР: 14.01.00

Қ.М. БЕКБОЛАТОВА

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
(Алматы, Қазақстан)

ЭКОДИЗАЙННЫҢ БАСҚА ҒЫЛЫМ САЛАЛАРЫМЕН БАЙЛАНЫСЫ

Аңдатпа

Мақалада экологиялық дизайн ұғымының тарихы мен анықтамасына тоқталады. Жоғары оқу орындары мен мектеп бағдарламаларына экологиялық білімді ендіру жолдары қарастырылады. Экологиялық білімді ендіру алдында қоршаған ортаға, табиғатты қорғауға байланысты әр сала бойынша жүргізіліп жүрген пәнімен байланысын, сол пәндерге арнап қандай оқулықтардың жарық көргені жайлы сөз етіледі.

Автор ғалым-педагогтардың ғылыми еңбектеріне талдау жасап, сәндік қолөнердегі түрлі материалдармен орындалған бұйымдардың пайдалану ерекшліктеріне, жасалу техникасы мен технологияларының маңыздылығына тоқталған. Дәстүрлі киіз басу өнеріндегі экодизайн материалдарының құрылымы мен технологиялық бірізділігі және экодизайнның бес негізгі қағидаларына жайлы айтылады. Экодизайнның философия, өнертану, педагогика, психология, тарих және экологиямен тікелей байланысы бар екендігі баяндалады.

Түйін сөздер: экодизайн, дизайн, кәсіби білім, технология, ғылым, бейнелеу өнері,

Кіріспе. Заманауи қоғамның ұстанатын жаңа саясаты – білім беру жүйесінің жаңаша бағыттарына жаңа идеялармен толықтыру қажет. Осыған орай кәсіби білім берудің мақсаты, мазмұны және оның білім беру үдерісінде қолданылатын технологияларын жетілдіру, кәсіби білім беру жүйесін реттеудегі ұйымдастыру мәселелерін жан-жақты зерттелуінде тиімді шешімдерді іздестіруді талап етуде.

Жоғары білім беру жүйесінің басты міндеті-болашақ маман даярлауда ұлттық сана мен ұлттық құндылықтар маңызын түсіндіруде ғылым мен білім, өнер мен өмір тәжірибе жетістіктерін өз кәсіби шеберлігінде, адами болмысында тиімді пайдалануға бағыттау.

Сонымен, жалпы орта білім беру мектептерінде болып жатқан жаңартулар, жоғары көркемдік білім беру ісінде жаңашаландыруға әкелуде. Дегенмен де, тек қана болашақ маман даярлауда ғана емес, бейнелеу өнері және сызу, технология пәндері мұғалімдерінің де, өздерінің өзгермелі жаңалықтарға қайта даярлау мен бейімділіктерін бұру қажетті болып отыр. Себебі, жаңартылған көркем еңбек пәні мазмұнында қойылған мақсаттар мен әдістемелік бағыттар ғылым мен өнер байланысы негізінде құрылып, берілген. Біз атап бейнелеу өнері пән мұғалімдері практикалық бағытта өз біліктілігін айғақтай алатынын ескерген жағдайда, әдістемелік даярлық деңгейінің ғылыми тұрғыдан негізделуін талап етілетінін атап өтуіміз қажет. Тек қана сурет нұсқасын қойып қана, бейнелеу өнерін оқушыға үйрету әдістемесі бұл жаңартылған білім беру бағдарламасы бойынша құзіреттіліктерге жауап бере алмайды. Яғни, мұғалімнің ғылыми-әдістемелік даярлығы мен өнертанымдық білімін жетілдіруі аса маңызды. Осы орайда, жаңартылған білім беру бағдарламалары негізінде осы күнге дейін болашақ бейнелу өнері маманның кәсіби шеберлігінің сұранысы мен қажеттілігі бүгінгі қоғам дамуында аса маңызды.

Міне осындай жаңаша бағыттар мен өзгерістер маман дайындаудың талаптарын күшейтуде, сол себепті де бейнелеу өнері пәні мұғалімінің өнертанымдық білімінің маңызы да арта түседі. Мектепте тек қана бейнелеу өнерін оқыту әдістемесі мен сызуды оқыту әдістемесін шебер меңгерумен қатар,

өнертануәдістемелік даярлығының маңызы арта түсуде. Заман ағымы мен ғылыми-техникалық дамулар әр кезде, өнерге өзіндік бір әсерін тигізіп отырды. Өнер пәндерінің кіріктірлуі, өнер пәні мұғалімі деп айтылуы жалпы орта мектептерде қазақ өнерінің қай түрі, қай саласы болмасын бірдей,жалпылама өнерден білімді талап етеді. Осыған байланысты, тұжырым жасауға болады.

Негізігі бөлім. Осы күнге дейінгі бейнелеу өнері пәні мұғаліміне арнайы пән, арнайы біліктілік беріліп келе жатқан мамандардың келешегіне жоғары талаптарды меңгеруді міндеттейді. Орта буын аға мұғалімдер үшін жаңаша талаптарды меңгеру, оны әрі қарай жүзеге асыру үдерісі көпетеген дайындықты қажетсінеді. Бейнелеу өнері мамандары, педагогикалық тұрғыда өздерінің кәсіби шеберліктері мен әдістемелік даярлықтарын қайта қарау мүмкіндіктеріне ие болуда. Себебі, тек қана бейнелеу өнерін сурет салуды ғана практикалық тұрғыда үйретпей, оны ғылыми-әдістемелік қамтамасыз етудің жолдары арқылы жаңаша шешімдерін іздестіретіні айғақ. Сурет салуды оқушыға үйретудің әдістемесіне де, жаңаша бетбұрыстар келуде. Сурет салғанға дейін оқушыны өзіндік іздену әрекетіне, оқу-әдістемелік материалдарымен таныстырып, тапсырмалар беріліп, тек қана мектептегі сыныпта ғана емес, сыртта, мұражайда, галлереялар да іске асыруға болады. Бұл жаңаша бастама, өзіндік бағытымен, шетелдік тәжірибе негізінде қолға алынуда.

Енді, біздің зерттеу жұмысымыздың пәнін ашып көрсетуде экодизайн технологиялары арқылы болашақ бейнелеу өнері мамандарының кәсіби шеберлігін қалыптастыру үдерісін негізге алғандықтан, экодизайн технологияларын тиімді, әрі мазмұнды пайдалану ерекшеліктеріне сипаттама беруді қажеттігі туындады. Олай болса, бүгінгі жаһандану заманында жас ұрпаққа әлемдік стандартқа сәйкес Қазақстанда білім берудің өзіндік ұлттық үлгісі қалыптасу үдерісінде болашақ маманның жеке тұлғалық болмысын жетілдіру ісінде нәтижеге бағытталған білім беру жүйесіне көшуде жаңа технология мен озық тәжірибелерді тиімді пайдалану жолдарын жан-жақты қарастыруымыз қажет.

Жаңа технологиялар қандай да бір ақпарат беруді білдірмейді, ол білім алушылардың қисынды ойлау, бағдарламалық материалдың ең бастысын таба білу қабілеттіліктерін қалыптастырып, материалды неғұрлым терең меңгеруін қамтамасыз етеді. Жоғары мектепте жаңа технологиялар білім алушының іс-әрекетінде шеберлік пен біліктілік қызметінің нәтижелерін береді.

Біз зерттеу жұмысымызда экодизайн технологияларын заманауи қоғамда даму деңгейін қарастыруды негізге алдық. Жалпы табиғат туындылар көрінісінде адам өмірі экодизайн технологияларымен тығыз байланыста дамып келеді. Олай болса, ең алдымен экология және дизайн ұғымының байланысына тоқталамыз.

Экодизайн мәні мен мазмұнына талдау жасау бүгінгі қоғам өміріндегі талаптарға сай зерттелу жағдайын ашып көрсету міндеті тұр. Ол үшін экодизайн терминіне түсінік беруде алдымен дизайн ұғымына тоқталуды жөн көрдік.

«Дизайн» сөзінің өз мағынасы оның этимологиясымен анықталады. Бұл орайдалатын тілінен аударғанда италияндық және ағылшын түсініктеріне тоқталуға болады. Ол латын тілінен «designare» – анықтау, белгілеу сөзінен шыққан. Италияндық «desegno» сөзі Ренессанс уақыттарынан бері жобалар, суреттер, негізін қалаушы идеялар мағынасын береді. Англияда «design» сөзі жобалау, сызу, ойлап шығару деген мағынада қолданды [1, Б.5].

Қазіргі әлемде «дизайн» ұғымының даму және зерттелу жағдайы қоршаған ортамен байланысыжиі тоғысып келеді. Бүгінде біз қоршаған ортаобъектілеріне тигізетін әсері жайлы, оған қатысты мәселелерді, түрлі жобаларды дизайн обьектісі ретінде көреміз. Көп жағдайда, заттардың атаулары «эко» сөзімен байланыстыру негізінде «экологиялық» сипатқа ие.

Бүгінгі таңда «экологиялық дизайн» ұғымы экологиялық құбылыс ретінде қабылданады. Экологиялық тұрғыдан байланысатын барлық салалар көрініс алады. Кез-

келген жаңа бұйымның жобалауына кірісу кезінде дизайнер осы бұйымды қолданатын адамды үнемі ескеруі қажет. Адам туралы ойымен, ол туралы қамқорлығымен, елестер байлығын, технология білімін және қолдық шеберлігін қолдана отырып, дизайнер әрқашанда жаңалық, одан да прогрессивті шешім таба алады [1, Б.9].

Өзекті мысалды айта отырып, экологиялық жағдайдың сын көтермей тұрғанын әрбір саналы азаматтың түсінетін кезі келді [2, Б.52].

Біздің зерттеу жұмысымызда экодизайн технологияларының даму үдерісін зерттеуде, дизайн мен сәулеттің табиғатпен үйлесімділігін айта кету қажет. Бұл үрдіс экодизайн деп аталады. Бұл ұғымның шеңберінде жоспарға азық-түліктің мол мөлшерін қысқарту, сонымен қатар материал мен технологияны, қажеттіліктің жаңа құрылымын түбегейлі қайта қарастыру енеді. Адамның физикалық және психикалық денсаулығы арасындағы байланысты ешкім де жоққа шығара алмайды.

Экодизайнның пайда болуы қоршаған ортаның бүгінгі қоғам өмірінде табиғатпен байланыс дағдарысына жауап тапты. Экодизайнның сәулетшіге және дизайнерге қоятын негізгі талабы: бұйымды қауіпсіз пайдалану, денсаулыққа зиян келтірмеуі, шу, тербеліс, шығарулар, сәулеленудің аз мөлшері, экологиялық зиянды болдырмау. Міне, осыдан экодизайнның дамуында мынаталаптар ескерілуі қажет. Олар: материалдардың шығу тегіне, жобалау, жасау, қолдану және пайдалану кезінде қорларды үнемдеу,қоршаған ортаны қорғаудан бастап, жануарларға да дұрыс қарым-қатынас жасау, адам құқығын қорғаумен аяқталады. Экологиялық дизайн мен сәулеттің дамуы біздің әрқайсымызға аса қажет. Экодизайн - адамға жайлы, әрі ыңғайлы, әрі үйлесімді болатын қоршаған ортаны қорғауға баса назар аударатын дизайндағы және сәулеттегі ағым. Әдемі және ыңғайлылығы ғана емес, сонымен қатар жобалау, жасау, қолдану және пайдалану кезінде қолданылатын материалдардың сипаттамасы [3, Б.169].

Австрия суретшісі Хундертвассер Фриденсрайх өз кезегінде экологиялық құрылымда үй архитектурасын салуда ғылыми және жаңашыл тұрғыдан бионикалық жүйені қолданды. Бұл жүйе адамның тұратын жерін көгалдандыру деген бағытта үй құрылымы мен адамның іс-әрекетін физикалық байланысын беруде, ежелден ұлт болмысын сақтауға, оның тарихи, мәдени дәстүрін қастерлеуге бағыт беретінімен құнды. 20 ғасырдың 80 жылдары нарықтық экономикада «жасыл» жобалардың философиялық, көркемдік шешімдерін іздестіруде жаңа материалдар қолданысқа енеді [42, Б.217].

Адам қолданысында түрлі континентте пайда болған материалдар мен технологиялар өз дамуында жаңаша бағытта өрістей бастайды. Ертедегі аңыз әңгімелердегі баяндалған табиғи таза тастар, ыдыстар, ағаш қыш, былғары заттары экологиялық тұрғыдан өңдеу тұстары жүйелі өзгерістерге ұшырап, формаларын өзгерте бастайды. Тіпті киім үлгілері мен тұрмыста қажетті заттардың барлығын жаңа материалдар арқылы өңдеп, әлемдік деңгейде түрлі салада қолданысы жастарды өз өмірін табиғатпен үйлесімді байланыстыруға жетелейді.

Дәстүрлі шығармашылыққа тән көптеген әдістер заманауи дизайнға көшті. Мысалға келтіретін болсақ, Хансом Копердің керамикадан табиғилылықпен орындалған жұмысы табиғи текстураның көрнекі қабылдауына ғана емес, сонымен қатар қайта өңдеуге ұшырамаған жерлері одан бетер әсерін күшейтіп қана қоймай, материалдың табиғилылығын барынша анық көрсете білген [42, Б.50]. Мұнда заманауи дизайн әдістері адамның психологиялық ойлауы мен қабылдауы тығыз байланыста болғанын дәлелдей түседі.

Вена суретшісі Хундервавсер Фридсенрейх өзінің шығармашылық туындыларында процестер мен образдарды экологиялық конструкция ұғымына үйлестіре білді. Ол адамзатқа қажетті, іштей соған талпынатын дүниелерді яғни жайлылық, салт-дәстүр, табиғилылық, адамның мұқтаждықтарын заманауи тұрғыдан көрсетуді бір ортаға жинап көрсете білді.Веналық өнер туындыларын, 1960 жылдардағы сюрреализм мен

радикалды экологиялық қозғалыстарды бойға сіңіре отырып, оны 1980-ші және 2000-шы жылдар аралығында өзінің архитектура ғимараттарында қолданады. Аталмыш жұмыстарында ғылыми және новаторлық көзқарастармен бірге көркем шығармашылық, аздап қарапайым образдарды үйлестіре білген. Хундертвассердің салған ғимараттары өз бетінше табиғи, әрі түзу сызықты, терезесіз ,олар сонымен қатар бионикалық жүйе мен примитивизм көзқарасын қалыптастырады [42, Б.37].

Хундертвассер экологиялық қаланың жұмыс істеуі үшін жүйе әзірледі, ол ғимараттардың төбесін, ағаштан жасалған қылтималарды сонымен қатар, қаланың көгалдандыруын барынша арттыруды ұсынды. 1976 жылғы қоқыс үйінің «ағаш-тұрғыны» идеясы «үйде өмір сүру» тұйық циклын қамтамасыз етті, мұнда құрылыс барысында адам ағзасына әсер еткен ағаштар, сондай-ақ, тұрғын үйде адам табиғатпен көрнекі және физикалық байланыста болуы керек. Көгалдандыру құралдарымен қоршаған ортаны тазалау идеясы Хундертвассер жұмысының көпшілігінен өтті. Ең танымал жұмыстардың бірі «шоссе» жобасы болды. Сонымен қатар 1998-2000 жылдардағы «орманды спираль» атты жобасы автордың ең жарқын шығармаларының бірі болды [42, Б.38].

Экодизайн адам тұрған жерді табиғатпен байланыстырады және қоршаған ортамен оңтайлы үйлестірілген адам жаратылысындағы ішкі көріністі береді. Адам «экологиялық» жайда өзін жақсы сезініп, экодизайн немесе табиғат сипатындағы табиғи материалдар мен түсті дұрыс құрастыруға бет алады. Осы орайда, экодизайнның негізгі элементтері мен негізгі материалдары – ағаш, тас, балшық, шыны, жүн, табиғи материалдан жасалған маталарды үйлестіру. Аталған материалдардың дәлелі ретінде дәстүрлі киіз басу өнеріндегі экодизайн материалдарының құрылымын кесте түрінде көрсетіп тұрмыз (Сурет 1).

Киіз басу технологиясына: кептіру, қарпу, ұзындау, білектеу, тебу, ыстық су себу, шиге жүнді төсеу жатады. Осы аталған технологияларды бірізділік бойынша жүннен жасалған киім үлгісін орындап шығатын болсақ, бұйымның сапасыны жақсы болатыны анық. Әрине, бұйымның сапасы орындаушы шебердің кәсіби шеберлігіне де байланысты болады.

Кез келген өнер туындысын экодизайн технологиялары мен материалдарын қолданарда орындаушының кәсіби шеберлігінің деңгейіне де байланысты. Оның бұйымды жасау барысындағы ақауларды не болмаса пластикалық ерекшелігін сезіне отырып түзету, жалпы материалды сезіну арқылы басынан аяғына дейін жоғары деңгейде орындап шығудың өзі кәсіби шеберлікті қажет етеді.

Сурет 1. **Дәстүрлі киіз басу өнеріндегі экодизайн материалдарының құрылымы**

Біз жоғарыда талдау жасаған зерттеулерде айтылғандай экодизайнның бес негізгі қағидаларын белгіледік:

– ең бірінші және негізгісі экодизайнның табиғатпен тікелей байланысын атауға болады. Бұл қағидалардың әр адамның эко жүйені түсінуге өз өмірінде тиімді қабылдайды бағыттайтыны анық;

– табиғи заттардың қолдану қажеттілігі ағаш бұйымдары, тас, табиғи маталар, табиғат ресурстарынан алынған металл түрлері адам бойына тек жағымды энергия береді. Яғни, аталған материалдар адам денсаулығына зиян келтірмей тек оның жақсартуына әсерін тигізеді;

– экодизайнның этникалық стильін сақтау дәстүрі. Дәстүрлі мәдениетпен қолданыста болатын материалдарды көне тарихи, мәдени, салт-дәстүрімізден қалған дүниелер негізін ала отырып, жаңаша заманауи пішінде ерекше бұйым орындап шығу;

– затты өңдеудегі шығармашылық көрініс. Экодизайн көрінісінде табиғи материалдарды тиімді қолдану.

Негізінде адам өз жаратылысында мынадай табиғи түстерді ашық қоңыр, қоңыр, ақ (қара немесе қарақошқыл ағаш), нәзік түрлі-түсті қолдануға бейімделіп тұрады. Мұнымен қатар, тұрмыс-тіршілігінде адам шынайы энергетика беретін жүннен жасалған кілем, алаша, жапқыштар, шыттан перделер, жиһазды қаптайтын мата, мақта маталары да экодизайнның бір бөлігін пайдалануға ыңғайлы деп есептейді. Күнделікті тіршілікте жиі қолданылатын экодизайндегі заттарды да адам өз өмірінде қажеттілігіне жаратады. Мәселен, шыныдан немесе балшықтан жасалған гүл салғыштар, өрілген себеттер, сандықтар, ағаш бұтақтары, кептірілген жапырақтар табиғатпен ұштасып, біркелкі жұмсақ түсте болуын қадағалайды. Адам мен табиғат бірізділігінде керамикадан жасалған ыдыстар, ағаштан жасалған қасық, табақ, мақта сүлгілер, жез, күміс, қалайы сынды табиғаттың жер асты байлықтарынан жасалған ыдыстар да өз қажеттілігіне қарай пайдаланады [3, Б.170].

Түрлі аймақтарда, әр түрлі уақытта адамзат қолданатын материалдар мен технологиялар жалпы қолданыста ұқсас болды. Күйдірілген балшықтан ыдыс-аяқтар, ағаш пен тастан тұрғын үй,ұн тарту үшін тасты және т.б. қолданған. Адам еш уақытта табиғатпен байланысын жоғалтпаған, ол тек пәндік мәдениетте ғана емес сонымен қатар аңыздар мен мифтерде қоршаған ортаны нәзік сезіммен толықтырып отырған. Адамның қоршаған ортамен байланысы адам өмірінің барлық деңгейлерінде іске асырылды, ол өзінің табиғи нысандарын қайталайды, қоршаған әлемнің бейнелерін қолданып, оларды мүсіндік немесе графикалық визуализация құралдарымен ауыстырады. Заттық әлем қоршаған ортамен толығымен етене байланысын тапқандықтан, өткен дәуірде адам қолданған қыш ыдыстар жарамдылығына қарай белгілі уақытқа дейін жарамды болып, кейіннен табиғат бойына «сіңіп», ал ағаштан салынған үйлер болса, жыл өткен сайын жер бетімен тегістеліп кетіп, қайта оралып отырған. Киімдер, ыдыс-аяқтар, тұрмыстық заттар – бұлардың барлығы «жаңартылатын» металдардан (ағаш, жануарлардың терісі, өсімдіктер) жасалған немесе көп мөлшерде жер бетінде орналасқан. Бұл материалдар құрылымдық өзгерістерге ұшырамай, тек қана пішімі мен орналасқан жерін кеңістікте ғана өзгерткен [4, Б.47].

Бүгінгі таңда қолөнер бұйымдарының табиғи байланысын айта келе, қоғам сұранысына сай таза табиғи қолданбалы өнердің теориялық және практикалық тұрғыдан ЖОО-ның іс-тәжірибесінде кеңінен қолданылатын технологияларын айта кетуіміз керек. Экологиялық білім үздіксіз білімді қажет етеді. Ол мектепке дейінгі, мектеп, университет және университеттен кейінгі білім беру жүйелерін қамтиды. Қоршаған ортамыздың нашарлап кеткенін әсіресе биология мамандарының ғалымдары байқап, табиғатымыздың бірталай өзгеріске ұшырағанын көгілдір экрандар арқылы халық назарына жеткізуге тырысты. Қанша дабыл қаққанмен халыққа толығымен санасына жете қоймағандықтан көптеген іс-шаралар жасай бастады. Яғни, жарнама,

билбордтар ілініп, дәрістер оқылып және т.б. шаралар жасалды. Мұндай үрейді өнер жолында жүрген танымал дизайнерлер мен сәнгерлер баса назар аударып, өз топтамаларында экологияға зиян келтірмейтін, табиғатымызды аялау керектігін жеткізе бастады. Ал, суретшілер өз шығармаларында суреттей бастады.

Ал, экодизайн саласының дамуына үлес қосқан суретшілер мен зерттеушілер еңбектері адам өміріндегі маңызды «таза» өмір сүру, табиғатпен тікелей тығыз байланыс жасау мүмкіндіктерін ашып көрсету мен қатар, болашақ өнер мамандарын даярлауда олардың кәсіби шеберлік шынайлығын жетілдіру жолдарын бағыт-бағдар беретіні айғақ.

Біздің зерттеу жұмысымыздың пәні – киіз бұйымдарының жобалауда экодизайн технологияларының теориялық негіздерін беру болғандықтан, тікелей осы салаға қатысты ғылыми еңбектерді зерделейміз.

Экодизайн материалдары негізінде киіз бұйымдарын жобалау тақырыптары бойынша ғылыми еңбектерін арнаған Ресей ғалымдарын атасақ, техникалық ғылымдар бойынша Ж.А. Сыдыкова [5], А.В. Понсар [6], Э.Ю. Амосова [7], ал киіз бұйымдарына тарихи және мәдениттанушылық көзқараспен зерттеген ғалымдарды атайтын болсақ,олар: Р.С. Изудинова [8], О.Н. Казакбиева [9], Э.М. Андросова [10], Г.К. Абдрахмановалар [11] зерттеулер жүргізді.

Ал, сәндік қолөнердегі дәстүрлі өнерімізді қолдана түрлі материалдармен орындалған бұйымдардың қолдану ерекшліктеріне, материалдарына, жасалу техникасы мен технологияларына жалпылама тоқталып кеткен ғалымдарымыз: Ш.Ж. Тоқтабаева [12], М.Ф.Муканова [13], Б.Е. Асанова [14], Tahсин Парлак [15] және т.б.

Жоғарыда айтылған пайымдауларға сүйене отырып, біз экодизайн дамуы бүгінгі таңда қоғам қажеттілігіне қарай маңызды мәселе болып келетінін дәлелді деректер келтірдік. Сондықтан да, бүгінгі қоғамның экодизайн мәселесіне келуінің себебі ресурстарда экологиялық тұрғыдан таза күйінде қолдану алдыңғы шекте тұртыны сөзсіз.

Адам қолданысында түрлі континентте пайда болған материалдар мен технологиялар өз дамуында жаңаша бағытта өрістей бастайды. Ертедегі аңыз әңгімелердегі баяндалған табиғи таза тастар, ыдыстар, ағаш қыш, былғары заттары экологиялық тұрғыдан өңдеу тұстары жүйелі өзгерістерге ұшырап, формаларын өзгерте бастайды. Тіпті киім үлгілері мен тұрмыста қажетті заттардың барлығын жаңа материалдар арқылы өңдеп, әлемдік деңгейде түрлі салада қолданысы жастарды өз өмірін табиғатпен үйлесімді байланыстыруға жетелейді. Дәстүрлі шығармашылыққа тән көптеген әдістер заманауи дизайнға көшті.

Кейіннен адамзат баласы планетамыздың өзгерісін, оның қазір қандай жағдайда екенін, қоршаған ортамызды қалай сақтап қалу жолын ойластырудың амалын іздей бастады. Адамдарға түсіну, ұғыну үшін не жетпейді? Не қажет? деген сұраққа жауап тек «білім» болды. Көпшілік қауымның экологиялық білімнің аздығынан табиғатымызға қалай көмек беру жолдарынтүсіне қоймас деген оймен, барынша барлық оқу орындарын экологиялық білімді ендіруге бел буды. Экологиялық білімді ендіру алдында қоршаған ортаға, табиғатты қорғауға байланысты оқулықтар керек болды. Яғни, әр сала экологиялық білімді өзі жүргізіп жүрген пәнімен байланыс іздей бастады.

80-жылдардың соңында экологиялық білім екі бағыт бойынша (жалпы және кәсіби) енгізіле бастады. Бірінші бағыт мектептерде экологиялық мәселелерді зерделеу, биология, химия, география сабақтарында табиғатты сақтау сияқты экологиялық білім беру мен тәрбиелеу тұжырымдамасына қатысты болды. Ал, екінші бағыт экологиялық білім беруді қосымша пәндер арқылы енгізуді көздейді. Оған мысал ретінде, ЖББ-ін мектептерде және кәсіптік лицейлерде «Табиғи ортаны қорғау» жаңа интеграцияланған курсын қолдана бастады. М.С.Павловтің жұмысында кәсіптік білім беру мектептерінде экологиялық білім берудің жаңа тәсілін бейнелеп, оның деңгейлерін жан-жақты қарастырылады [16].

Ең алғаш Ресей елінде мектеп

бағдарламасының биология, химия пәндеріне кіріктіре бастап, кейіннен «Табиғаттану» (природоведение) деген пәнді ендірді. Ол тек 5-11 сыныптарда ғана жүргізілді. Аталмыш сыныптарда оқушы мына төмендегі білімдерді қамту керек болды:

– табиғатты ұтымды басқарудың базалық экологиялық тұжырымдамалары мен дағдыларын меңгеру;

– табиғатты экологиялық жағынан сауатты басқару дағдыларын игеру;

– өмірге деген моральдық-құндылықтық қатынас жүйесін меңгеру;

– планетамыздың адамның және қоғамның алатын орны мен рөлі туралы хабардар болу.

Аталмыш білімдер аздық еткендіктен ЖОО-да «Экология растений», «Экология животных», «Экология человека», «Биосфера и человечество» атты пәндерді ендірді. Осы аталған пәндерге арнап оқулықтар жазып шығарған Швец И.М., Добротина Н.А. болды, ал «Биологическое краеведение» және «Географическое краеведение» деген пәндердің оқу әдістемелік кешеннің авторлары Н.В.Кнутова мен Е.В.Алексеева және т.б. ЖОО-да экологиялық білім беруде студент мынадай білімдерді қамту керек:

– экологияның негіздері бойынша білімін тереңдету;

– жаһандық, аймақтық және жергілікті экологиялық проблемаларды талдау;

– табиғатты басқарудың жаңа технологияларын талқылау;

– студенттердің практикалық қызметі;

– оқушылардың жеке зерттеу жұмыстары мен насихаттау жұмыстары;

– құндылық-нормативтік білімді дамыту.

Сонымен қатар, Нижегород облысының білім беру мекемелерінде бұл модельді енгізу үшін кафедра ұжымы мен облыс мұғалімдері экологиялық бағыттағы курстар мен бірқатар әдістемелік ұсыныстар әзірледі: Олар:

– «Уроки здоровья» (Е.В.Алексеева), «Уроки здоровья и ОБЖ» (Е.В.Алексеева, О.С.Гладышева);

– «Естествознание и окружающая среда» (А.Ф.Беленов);

– «Химия и экология», «Биогенные элементы», «Химия в сельском хозяйстве» (Н.В.Горбенко);

– Химия пәні мұғалімдеріне арналған әдістемелік ұсынымдар «Химия-экологиялық бағыттағы элективті курс» (Н.В.Горбенко) және т.б.

Экологиялық білімнің артынан экологиялық мәдениет ұғымы пайда болды. Философиялық әдебиеттерде экологиялық мәдениеттілікке берген негізгі анықтамаларды көрсетіп айтатын болсақ: 1) табиғаттағы адамның іс-әрекеті, оған деген іс жүзіндегі қарым-қатынасы (Н.Г. Васильев, М.С. Коган, С.Н. Кравченко, А.И. Кочергин, Ю.Г. Марков и др.); 2) экологиялық қатынастар жүйесінің моральдық және ғылыми құралдарын реттеудің тәсілі ретінде, теріс ойды оң қатынасқа өзгерту (Н.Н. Киселев, И.Д. Лаптев, К.И. Шилин и др.); 3) «Табиғатпен ғана емес, сонымен бірге әлеуметтік-тарихи ортада қоғамдық өзара әрекеттесудің сипаты» ретінде (О.С.Маркарян и др.); 4) әлеуметтік-табиғи құндылықтардың жиынтығын сақтау, жаңғырту және дамыту процесі (А.Ф. Лиходиевский, Е.Н. Никонорова, Н.Н. Храменков и др.); 5) адамның белгілі бір экология білімі мен сенімі, қызметке деген дайындығы, сондай-ақ нақты практикалық әрекеттері (И.Т. Суравегина); 6) «өзінің қызметінде көрінетін адамның маңызды күштерін – табиғатқа іс жүзіндегі қарым-қатынасты ашып көрсету шарасы» ретінде Л.Н. Коган; 7) «Табиғат пен адамның арасындағы үйлесім» ретінде (Г.В. Мухин, М.Т. Фролов и др.) 8) «табиғаттың материалды-практикалық және руханитеориялық дамуында және оның тұтастығын қамтамасыз етуде адамның әлеуметтік күштерін дамытудың және жүзеге асырудың шарасы мен тәсілі» ретінде А.Г.Масляева 9) «Қоғам мен табиғат арасындағы қарым-қатынасты тереңдетілген білімді біріктіретін адамның жалпылама сипаттамасы» ретінде

(Г.Н. Любарский, А.А.Меркумова) [17, Б.19] қарастырған болатын.

Экологиялық тақырыпты ғалымдар зерттей келе, экологияны яғни «Эко» деген түбірді барлық салалар бойынша қолдануға болатынын түсінді. Өнер жолындағылар Эко мен дизайн ұғымдарын бірге ұштастырып, өнерде түрлі бағыттар, техникалар мен технологиялар пайда бола бастады. Экологиялық дизайн тақырыбына көптеген еңбектерін арнаған Ресейдің педагог-ғалымы М.В. Панкина. Ол М.В. Панкина С.В. Захаровамен бірлесе «Экологиялық дизайн» атты оқу құралы (2011) және «Феномен экологического дизайна: онтологический анализ» атты монографиясы 2014 жылы жарық көреді.

Қазіргі кезде әртүрлі экологиялық мамандықтар бойынша мамандарды дайындау Ресейдің 170-тен астам жоғары оқу орындарында жүзеге асырылып жатыр. Көптеген жоғары оқу орындарында және педагогикалық университеттерде «Экология» мамандығы бойынша білім алуда, сонымен қатар арнайы курстар («Экология және денсаулық», «Урбоэкология», «Агроэкология» және т.б.) мен оның ішінде гуманитарлық бағыттар бойынша («Тұлғаның экологиялық мәдениеті», «Этноэкология», «Экология және өркениет мәдениеті» және т.б.) кіріктіріліп жатыр. Экологиялық білім беруді мектептегі реформалардың басым бағыттары ретінде тану мен экологияны негізгі оқу бағдарламаларына енгізу өңірлердегі экологиялық білім беру мен білім беру жүйесін дамытуға әсер етеді. Бірқатар өңірлерде экология курстарын («Туған жердің экологиясы», «Экология және денсаулық») дамытуды көздейтін ауданның ерекшеліктерін ескере отырып экологиялық білім беру бағдарламалары құрылды. «Экология және табиғатты пайдалану негіздері» атты алғашқы оқулық жарық көрген болатын.

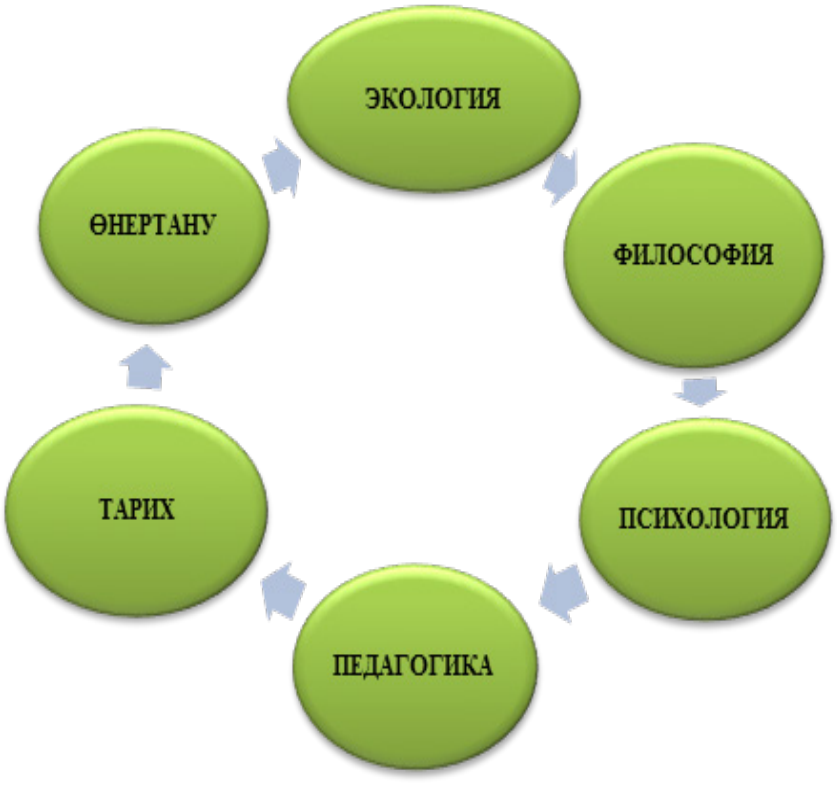
Жалпы дизайн ұғымы Еуропа елдерінен бастау алып, кейіннен бізге ене бастады. Экология ғылымының негізгі мақсаты-биосферадағы тепе-теңдікті сақтау, оның бұзылу себептерін болжау және алдын алу. Бұл антропогенді экологиялық қауіптің алдын алуға негіз болмақ. Париж қаласында 1968 жылы өткен ЮНЕСКО-ның Халықаралық конференциясында «Адам және биосфера» атты бағдарлама мақұлданды. Онда, алғаш рет әлемдік деңгейде биосфера ресурстарын қорғау және тиімді пайдалану туралы бағдарлама жасалынды. 1971 жылы Швейцарияда, 1972 жылы Стокгольмде «Табиғатты қорғау», «Қоршаған ортаны қорғау» мәселелері және бұл бағытта білім беру туралы шешімдер қабылданды. 1992 жылы Рио-де-Жанейрода Біріккен Ұлттар Ұйымы 190 мемлекеттің жоғары басшыларының басын қосып конференция өткізіп онда, «XXI-ғасырдың күн тәртібі» экологиялық бағдарламасы қабылданды. Бұл конференцияда, экономикалық дамудың қоршаған ортаны сақтау тұрғысындағы бағыттары жан-жақты көрсетілді. 1972-1973 оқу жылдарынан бастап «Қоршаған ортаны қорғау» пәні оқу жоспарына енгізіліп, көптеген жоғары оқу орындарында оқытыла бастады [18, Б.11].

Көптеген ғылыми еңбектерде экодизайн заманауи қоғамда даму көрінісін беруде ғалымдар мен зерттеушілер бірнеше ғылымның байланысында қарастырады. Философия мен экологияның, өнертану мен педагогика ғылымдарының даму үдерісінде логикалық байланысын көрсетеді. Философиялық талдауда біз өз жұмысымызда философиялық тұрғыдан дизайн мен экодизайнды қарастыратын болсақ, Ресей ғалымдарының еңбектерін айтуымызға болады. Біз экодизайнның басқа ғылым салаларымен байланысын көрсетуде (Сурет 2) арқылы бердік.

Экодизайнның философия мен экологиямен қатынасы тікелей байланысты. Зерттеп отырған тақырыбымыз экология болғандықтан оның тікелей байланысы онсызда түсінікті, ал философиялық жағын айтатын болсақ, табиғат сұлулығын, оның айналасындағы құбылыстарды түсінудің өзі философиялық ой мен түсінікті қажет етеді. Яғни, философиялық көзқарас арқылы адамзат өзін табиғатпен етене байланысын түсініп, экологиялық мәдениеттің қалыптастыруға итермелейді. Экологиялық

мәдениеті дамыған тұлға, өзі өмір сүріп жүрген ортасын жақсартуға, әрі зиян келтірмейтін әрекеттер барынша жасауға тырысады.

Экодизайн технологиялары мен материалдарын тарих ғылымдары арқылы адам баласының өткен дәуірдегі қолданысында болған құралдары мен күнделікті тіршіліктегі өмір салтын археологиялық қазбалар негізінде ашып көрсете алатын, бізге нақты табылған заттық дәйектермен көрсете білсе, өнертану – сол заттық қазба деректерді әдебиет тілімен, яғни тіл мәдениетімен көркемдеп жеткізуді мақсат етеді. Сонымен, өткен тарихқа шолу жасап, өнерді тану арқылы қазіргі таңда заман талыбына сай және әлеуметтік ортаның сұранысы бойынша заманауи экологиялық ортаны құруға бағытталған түрлі экологиялық жобалар атқарылып жатыр.

Сурет 2. **Экодизайнның басқа ғылым салаларымен байланысы**

Ал, экодизайнды көркем білім берудегі процесстер арқылы, көрнекілік қорытынды бұйымдар, не болмаса мұражайлардағы экспонаттарды білім алушылар қауымына педагогикалық тұрғыдан жеткізіп, сол экодизайн материалдарынан жасалған бұйымдардың табиғи түстері адамға қаншалықты әсер ететінін психологиялық тұрғыдан байқауға болады. Қоршаған ортадан алынған табиғи түстеді бұйым жасауда қолданса, сол аталмыш бұйымды өмір салтында қолданған жағдайда адам баласы өзін табиғат аясында сезініп қана қоймай, оның денсаулығына жақсы әсер беріп, ішкі дүниесіне деген тыныштық сезімін беретіні сөзсіз. Сол себептен, ғылымның алты саласы экодизайн аясында қарастыратын болсақ, бір-бірінен алшақ кетпейтіні айдан анық.

Қорытынды. Біз болашақ өнер мамандарының кәсіби шеберлігін қалыптастыру ісіне аса қажет анықтамасын беруге талпыныс жасадық. Сонымен бірге экодизайн мәні мен мазмұнын ашуда көптеген еңбектердегі түсініктер мен ұғымдарға тоқтала отырып, басқа да ғылым салаларымен байланысын анықтауда философия мен экология, психология мен педагогика, тарих пен өнертану ғылымдарының шығармашылық,

кәсібилік біріздігі байқалатынын ашып бердік. Осындай біз жасаған пайымдаулар, экодизайн ұғымының қоғам өмірінде адам болмысын табиғатпен үйлесімділігін, ерекшеліктерін айта кеткенді жөн көрдік. Жоғарыда аталған пайымдаулар бізге экодизайнның басқа ғылым аясымен тығыз байланысын береді. Атап айтатын болсақ, экодизайн философия мен экология, педагогика мен психология, өнертану мен тарих ғылымдарымен байланысы көрініс алатынын дәлелдедік.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

[1] Байешов Б.Т., Байешов Б.Б., Сейтахиева А.Т. Дизайн тарихы мен теориясы. – Тараз: Тараз университеті баспасы, 2014.

[2] Авторы. название статьи . Педагогика және психология. – 2019 . – №3 (40) –Б. 196.

[3] Білім. Ғылыми-педагогикалық журнал. – 2008. – №1(37). – Б.52.

[4] Қарағанды университетінің Хабаршысы. Педагогика сериясы. – 2015. – №3(79). – Б.170.

[5] Уваров А.В. Экологический дизайн: опыт исследования процессов художественного проектирования: дисс: канд.искусств-я. – М., 2010. – 127 с.

[6] Сыдыкова Ж.А. Разработка метода проектирования и изготовления деталей одежды обьемной формы из войлока: Дисс...канд.технических наук. – Москва, 2011.

[7] Понсар А.В. Разработка новых методов художественного проектирования одежды и обуви из валяльно-войлочных материалов: Дисс. ...канд.технических наук. – М., 2009. – 2015 с.

[8] Амосова Э.Ю. Влияние инновационных технологий и материалов на формирование модных тенденций в развитии костюма: Дисс. ...канд.техничес.наук. – М., 2010. – 193 с.

[9] Изудинова Р.С. Войлочные изделия Аварцев в XIX-XX веках: Дисс. ...канд.исторических наук. – Махачкала, 2000. – 223 с.

[10] Казакбиева О.Н. Войлочные производство Ногайцев в XIX начале XX века. Дис. ...канд.исторических наук. – Махачкала, 2006. – 195 с.

[11] Андросова Э.М. Социокультурные основы восприятия цвета в костюме как проявление национального своеобразия: истрико-культурный контекст: Дисс. ...канд.культурологии. – Челябинск, 2006. – 179 с.

[12] Абдрахманова Г.К. Войлочные изделия казахов-кочевников (к вопросу об истоках художественно-образного строя): Дисс... канд.искусств. – М., 1991. – 144 с.

[13] Тоқтабаева Ш.Ж. Қазақтың киізден бұйым жасау өнері /Жоба жетекшісі Элеонора Баталова. – Алматы: Алматыкітап, 2014. – 248 б.

[14] Муканова М.Ф. Художественный образ в искусстве современного гобелена Казахстана: Дисс. ...доктор PhD. – Алматы, 2016. – 141 с.

[15] Асанова Б.Е. Казахский художественный войлок как феномен кочевой культуры: Дисс. ...канд.искусств. – Алматы, 2009.

[16] Tahсин Парлак. Сыр-Арал аймағындағы тоқымашылық дәстүрі және оны дамыту жолдары: Дисс. ...тарих ғыл.канд. – Алматы, 2009. – 176 б.

[17] Тлешова Ж.К. Қазақстан мен АҚШ жоғары білім беру орындарын салыстыру негізінде болашақ мұғалімдердің экологиялық дайындығын қалыптастырудың педагогикалық шарттары: Дисс. ...пед.ғыл.канд. – Астана, 2003. – 147 б.

[18] Голованова Е.Н. Формирование экологической культуры учащихся 8-11 классов общеобразовательной школы в ходе проектно-исследовательской работы: Дисс. ...канд. пед. наук.– М., 2010. – 131 с.

[19] Сихынбаева Ж.С. Студенттердің экологиялық білімін арттыруда инновациялық технологияларды пайдаланудың педагогикалық шарттары: Дис. ...пед.ғыл.канд. – Түркістан, 2009. – 189 с.

Refereneces

[1] Bayeshov B.T, Bayeshov B.B., Seitahieva A.T. Dızaın tarıhy men teorıasy. – Taraz: Taraz ynıversıteti baspasy, 2014.

[2] Авторы. название статьи . Pedagogıka jane psıhologıa gylymı-adistemelik jyrnal . –2019. – № 3 (40). –B. 196. Bilim. Gylymı-pedagogıkalyq jyrnal. – № 1(37) 2008 j.

[3] Qaragandy ynıversıtetinin Habarshysy. Pedagogıka serıasy № 3(79)/2015.

[4] Uvarov A.V. Ekologicheskiy dizayn: opyt issledovaniya protsessov khudozhestvennogo proyektirovaniya: diss: kand.iskusstv-ya. – M., 2010. – 127 s.

[5] Sydykova Zh.A. Razrabotka metoda proyektirovaniya i izgotovleniya detaley odezhdy ob'yemnoy formy iz voyloka: diss...kand.tekhnicheskikh nauk. – Moskva, 2011.

[6] Ponsar A.V. Razrabotka novykh metodov khudozhestvennogo proyektirovaniya odezhdy i obuvi iz valyal'no-voylochnykh metrialov: diss...kand.tekhnicheskikh nauk. – M., 2009. – 2015 s.

[7] Amosova E.Yu. Vliyaniye innovatsionnykh tekhnologiy i materialov na formirovaniye modnykh tendentsiy v razvitii kostyuma: diss...kand.tekhniches.nauk. – M., 2010. – 193 s.

[8] Izudinova R.S. Voylochnyye izdeliya Avartsev v XIX-XX vekakh: diss...kand.istoricheskikh nauk. – Makhachkala, 2000. – 223 s.

[9] Kazakbiyeva O.N. Voylochnyye proizvodstvo Nogaytsev v XIX– nachale XX veka.Kand.istoricheskikh nauk. – Makhachkala, 2006. – 195 s.

[10] Androsova E.M. Sotsiokul'turnyye osnovy vospriyatiya tsveta v kostyume kak proyavleniye natsional'nogo svoyeobraziya: istriko-kul'turnyy kontekst: diss...kand.kul'turologii. – Chelyabinsk, 2006. – 179 s.

[11] Abdrakhmanova G.K. Voylochnyye izdeliya kazakhov-kochevnikov (k voprosu ob istokakh khudozhestvenno-obroznogo stroya): diss... – M., 1991. – 144 s.

[12] Toktabayeva Sh.Zh. Kiizden buyım jasaw oneri / joba jetekshisi Eleonora Batalova. – Almaty: Almatıkït baspası, 2014 .- 248 b.

[13] Mukanova M.F. Khudozhestvennyy obraz v iskusstve sovremennogo gobelena Kazakhstana: diss...doktor PhD. – Almaty, 2016. – 141 s.

[14] Asanova B.Ye. Kazakhskiy khudozhestvennyy voylok kak fenomen kochevoy kul'tury: diss...kand.iskusstv. – Almaty, 2009.

[15] Tahsïn Parlak. Sır-Aral aymagındagı toqımashılıq dasturi jane onı damıtu joldarı: diss...tarih gıl.kand. – Almaty, 2009. – 176 b.

[16] Tleshova Zh.K. Kazakhstan men AKSH zhogarı bilim beru orındarın salıstıru negizinde bolazhak mugalimderdin ekologiyalık dayındıgın kalıptastırwdın pedagogïkalık sharttarı: dïss...ped.gıl.kand. – Astana, 2003. – 147 b.

[17] Golovanova Ye.N. Formirovaniye ekologicheskoy kul'tury uchashchikhsya 8-11 klassov obshcheobrazovatel'noy shkoly v khode proyektno-issledovatel'skoy raboty: diss...kand. ped. nauk. – M., 2010. – 131 s.

[18] Sıhynbaeva J.S. Studentterdin ekologıalyq bilimin arttyruda ınnovasıalyq tehnologıalardy paıdalanýdyń pedagogıkalyq sharttary: Dıss...ped.ǵyl.kand. – Túrkistan, 2009. – 189 s.

Связь экодизайна с другими отраслями науки

К.М.Бекболатова
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
(Алматы, Казахстан)

Аннотация

В статье рассказывается о том, что развитие экодизайна является на сегодняшний день важной проблемой для общества. А также дается обзор о понятии и истории экологического дизайна. Вместе с тем рассматриваются пути внедрения экологического образования в высшие учебные заведения и школьные программы. Для внедрения экологических знаний описывается его взаимосвязь с предметами об охране окружающей среды, а также об учебниках, изданных для этих дисциплин.

Автор проанализировал научные работы ученых-педагогов, показал важность использования техники и технологий в декоративном искусстве. А также, показывется структура и технология традиционного войлочного искусства. В ней рассматриваются пять основных принципов экодизайна. Рассматривается взаимосвязь

экодизайна с шестью научными отраслями как философия, искусствоведение, педагогика, психология, история и экология.

Ключевые слова: экодизайн, дизайн, профессиональное образование, технология, наука, изобразительное искусство, ВУЗ.

Connection of ecodesign with other branches of science

K.M. Bekbolatova
Abai University (Almaty, Kazakhstan)

Abstract

The article describes that the development of ecodesign is currently an important problem for society. It also provides an overview of the concept and history of environmental design. At the same time, the ways of introducing environmental education in higher education institutions and school programs are being considered. For the introduction of environmental knowledge, its relationship with the subjects of environmental protection, as well as the textbooks published for these disciplines, is described.

The author analyzed the scientific work of scientific teachers, showed the importance of using equipment and technologies in decorative art. It also shows the structure and technology of traditional felt art. It covers five key principles of ecodesign. The interrelation of ecodesign with six scientific branches is considered as philosophy, art criticism, pedagogy, psychology, history and ecology.

Key words: ecodesign, design, vocational education, technology, science, fine art, university.

Редакцияға 12.03.2020 қабылданды.

МРНТИ14.25.19

И.П.БОДНАР[1], Г.А.КОЛЕСНИКОВА[1]

[1]Северо-Казахстанский государственный университет имени М.Козыбаева (Петропавловск, Казахстан)

ОРГАНИЗАЦИЯ КУЛЬТУРНО-ДОСУГОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ДЕТЕЙ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Аннотация

В статье рассматриваются психолого-педагогические особенности организации культурно-досуговой деятельности детей младшего школьного возраста во внеучебном процессе школы, которая успешно влияет на становление личности в социальном аспекте. Раскрываются терминологические понятия, концепции внешкольной досуговой работы. Культурно-досуговая деятельность является особо актуальным условием, для всестороннего развития личности, она во многом зависит от интересов и потребностей и позволяет проявить свои возможности в свободное от основных занятий время. Рассматриваются формы внешкольной досуговой деятельности младших школьников, принципы развития досуга, воспитательная направленность. Правильная организация досуга помогает развивать творческие способности, креативное мышление, самостоятельно подходить к выбору форм культурно-досуговой деятельности, организовывать свое свободное время. Автор представляет содержательную характеристику форм проведения культурно-досуговой деятельности младших школьников во внеучебном процессе школы.

Ключевые слова: культура, досуг, культурно-досуговая деятельность, внеучебный процесс, младший школьный возраст.

Введение. Наиболее ответственным этапом школьного детства считается младший школьный возраст, который имеет особое значение в социальном становлении личности. Как отмечает глава государства К.-Ж.Токаев в своем Послании народу Казахстана: «Основы мышления, умственные и творческие способности, новые навыки формируются в самом раннем детстве. Акценты в образовании смещаются в сторону модели 4К: развития креативности, критического мышления, коммуникабельности и умения работать в команде» [1]. Этому способствует то, что ребёнок является не только объектом воздействия семьи, школы, сверстников, которые формируют его личность и передают социальный опыт, но и то, что он сам активно принимает участие в познании окружающего мира, общается с ровесниками, взрослыми во внеучебное время. Эмоциональное благополучие детей младшего школьного возраста основывается на формировании их социальных и эстетических чувств, которые в процессе культурно-досуговой деятельности проявляются в процессе общения и взаимодействия с другими детьми и со взрослыми. Социальные чувства способствуют успешному включению младших школьников в общество, а эстетические чувства оказывают положительное влияние на духовно-нравственную сторону личности.

Согласно Закону «О правах ребенка в Республике Казахстан» каждый ребенок имеет право на отдых и досуг, соответствующие его возрасту, здоровью и потребностям. Государственными органами учреждаются и поддерживаются детские оздоровительные, спортивные, творческие и иные организации досуга, лагеря и санатории в соответствии с законодательством Республики Казахстан. В связи с этим, государство осуществляет мероприятия по обеспечению права детей на отдых, оздоровление и досуг [2]. Большое значение имеет не только организация учебного процесса детей, но и организация внеучебного процесса, то есть, как ребенок проводит свое свободное от занятий время.

Основная часть. Одним из важных средств формирования социальных и эстетических чувств является культурно-досуговая деятельность, которая позволяет выражать свои эмоции, чувства, отношение к происходящему в личной и общественной жизни. На данном этапе культурно-досуговая деятельность является особо актуальным условием, для всестороннего развития личности, она во многом зависит от интересов и потребностей и позволяет проявить свои возможности в свободное от основных занятий время. Выявление разумности человека, способности к труду, социальной жизни, создание и распространение культуры позволяет говорить о сущности человека. Это свидетельствует о значимости личности, его деятельности на развитие человечества. Требующая различных граней феномена человека. В следствии этого, в некоторых сферах жизнедеятельности общества и поведения человека в качестве неотъемлемой части социального становления выступает – культура [3].

Культура (лат. cultura – возделывание, земледелие, воспитание, почитание) – область человеческой деятельности, связанная с самовыражением человека, проявлением его субъектности (субъективности, характера, навыков, умения и знаний), совокупность искусственных порядков и объектов, созданных людьми в дополнение к природным, заученных форм поведения и деятельности, обретенных знаний, образов самопознания и символических обозначений окружающего мира [4, С.203].

Культура имеет ряд характеристик связанных с творческим потенциалом людей, развитием коммуникативных способности, креативностью. Понимание культуры состоит из трёх основных компонентов:

– жизненные ценности – обозначают самые важные в жизни понятия, то, что люди считают главным, основой, которой является культура;

– нормы поведения – основой является Мораль и Нравственность (здесь отражается поведение людей в разных жизненных ситуациях);

– артефакты (материальные произведения) - созданное людьми и передающее информацию о культуре своих создателей

и пользователей. С середины 60-х годов 20 века понятие «культура» рассматривалась как совокупность материальных и духовных ценностей, созданных человеком.

Понятие *«досуг»* очень часто ассоциируется с понятием *«отдых», «развлечение», «удовольствие».* В современной ситуации досуг является общественно-осознанной необходимостью.

Слово досуг *«schole»* берет свое начало из Древней Греции, которое означало «серьезная деятельность без давления необходимости». Досуг *«leisure»* английского происхождения, означает «быть свободным». Из латинского языка во французский пришло «loisir», что означает «быть разрешенным». Анализ слова показал, что у некоторых народов досуг означает свободное времяпровождение, у некоторых - это деятельность, не имеющая строгих правил, а у других связана с образовательным процессом [5].

Досуг – это зона активного общения, удовлетворяющая потребности подростков в контактах. Такие формы досуга как самодеятельное объединение по интересам, массовые праздники - благоприятная сфера для осознания себя, своих качеств, достоинств и недостатков в сравнении с другими людьми [6, С.75].

Современное общество все больше заинтересованно в эффективном использовании свободного времени с целью духовного обогащения и социального развития. Именно посредством досуга происходит стремление человека полностью реализовать свой творческий и духовный потенциал в обществе. Досуг в свою очередь состоит из четырех основных групп:

– досуг как ступень познания, характеризуется высоким показателем культуры, интеллекта и рассматривается с точки зрения способности достигать необходимого результата, посредством деятельности человека;

– досуг как деятельность - обычно характеризуется как деятельность, не связанная с работой. Это определение досуга включает ценности самореализации;

– досуг, как свободное время, время выбор, когда человек может индивидуально подойти к организации своего досуга, выбрать то, что наиболее увлекательно, причем выбор формы может не являться его обязанностью;

– досуг интегрирует три предыдущих концепции, стирает грань между «работой» и «не работой» и оценивает досуг в терминах, описывающих человеческое поведение, включает в себя понятия времени и отношения ко времени [7, С.75].

Категория досуга связана с понятием досуговая деятельность. Обширно характеризует досуговую деятельность исследователь И.И.Пядушкина, которая определяет это понятие как «специфическую активность людей во время досуга» [8, С.188].

Согласно мнению И.Ю.Исаевой, досуговая деятельность - это осознанная и целенаправленная активная деятельность, направленная на удовлетворение потребностей в познании собственной личности и окружающего мира, осуществляемая в условиях непосредственно и опосредовано свободного от учебы времени [9, С.184].Потребность в досуге глубоко свойственна каждому человеку, и тем более молодому. Творчество приносит высшее удовлетворение и одновременно является средством духовного совершенствования. Особую важность в этом играет приобщение детей младшего школьного возраста к культурно-досуговой деятельности, так как дети в этом возрасте внушаемы, способны развитию творческих и духовных возможностей.

Организация детей в культурно-досуговой деятельности может быть как индивидуальной, так и коллективной. Коллективная досуговая деятельность предоставляет возможности для свободного общения, самовыражения, способствует полному раскрытию индивидуальности ребенка, именно в совместной деятельности реализуется взаимодействие детей, она учит ребенка общаться с партнером, выслушивать его, радоваться достижениям других детей, оказывать необ-

ходимую помощь и главное, она должна проходить во внеучебном процессе школы.

Внеучебный процесс подразумевает временной период проведения культурно-досуговой деятельности - вне уроков, в зависимости от смены занятий, в которой учится ребенок, причём форма организации должна принципиально отличаться от урока. Внеучебный процесс следует понимать, как активное взаимодействие педагога-организатора с детьми, нацеленное на достижение конкретных воспитательных целей. Входе организации внеучебного процесса у детей младшего школьного возраста развиваются личностные качества и способности. В процессе коллективного планирования мероприятий внеучебного процесса, подготовки и проведения, формируется обстановка сотворчества, продумывание общего коллективного дела, веселого ожидания и переживания. Это способствует развитию личности, коллектива, внутриколлективных отношений.

Структура внеучебного процесса состоит из следующих ведущих составляющих: цели – результата, на достижение которого ориентирована данная деятельность; мотива, побуждающего школьника осуществлять эту деятельность; способа – с помощью которого внеучебный процесс осуществляется.

Внеучебный процесс может быть направлен на дополнительную образовательную и культурно-досуговую деятельность. Вследствие этого очень важно, чтобы ребенок был активно вовлечен в культурно-досуговую деятельность, так как наряду с обеспечением освоения образовательных стандартов, развитием креативных возможностей не менее важным следует принять создание поля исследовательской работы, как творчества в свободное время, наличие которого позволяет решать задачи формирования у детей младшего школьного возраста аппарата самореализации в современном мире и освоение ими познавательных возможностей в процессе организации досуга и отдыха. Исследовательская творческая работа младших школьников заключается в развитии интереса к познанию мира (науки, техники, искусства, природы и т.п.), создание положительной мотивации исследования, развитие умения самостоятельно, креативно мыслить. Огромная роль в процессе вовлечения младшего школьника в организацию и проведение творческих мероприятий ложится на педагога-организатора. Он выступает сразу в роли воспитателя, сценариста, режиссера, осветителя, костюмера, гримера, художника и музыкального продюсера.

Досуг является благоприятной почвой для проверки детьми базовых человеческих потребностей. В процессе досуга ребенку значительно легче создавать уважительное отношение к себе и корректировать недостатки, преодолевая при помощи досуговой активности. В части формирования характера ребенка досуг позволяет развивать такие качества как инициативность, ответственность, уверенность в себе, сдержанность, мужественность, выносливость, настойчивость, искренность, честность и др.

Важнейшим условием творческого развития школьника в процессе досуговой деятельности становится сопряженность нескольких линий его развития, идущих от творческой жизни школы с ее особыми, традициями, формами досуговых мероприятий, атмосферой в целом и от самого ребенка: от его музыкально-творческих предпочтений, склонностей, опыта творческой деятельности. Досуг детей развивается по собственным законам, принципам, основан на теоретическом уровне, обоснованном и апробированном на практике. К ним относятся:

– принцип всеобщности и доступности; то есть возможность приобщения, вовлеченности всех без исключения детей в сферу культурно-досуговой деятельности, с целью удовлетворения творческих потребностей, запросов и интересов подрастающего поколения;

– принцип самодеятельности реализуется на всех уровнях детского досуга: от любительского объединения до массового праздника; как сущностное свойство личности, обеспечивает высокий уровень достиже-

ний в любой индивидуальной и коллективной деятельности; строится на творческой активности, увлеченности и инициативе детей;

– принцип индивидуального подхода предполагает учет индивидуальных запросов, интересов, склонностей, способностей, возможностей и социальной среды обитания детей, при обеспечении их досуга; обеспечивает комфортное состояние каждого участника культурно-досуговой деятельности;

– принцип систематичности и целенаправленности предполагает осуществление этой деятельности на основе планомерного и последовательного сочетания непрерывности и взаимозависимости в работе всех социальных институтов, призванных обеспечивать досуг детей, который важно направлять их на общественно значимые дела, поскольку богатство творческих сил индивида зависит от всестороннего и полного проявления этих сил в жизни обществ;

– принцип преемственности предполагает культурное взаимодействие и взаимовлияние поколений; направленное на активную зону их деятельности родителей, всех взрослых, на передачу детям социального знания и опыта на проведение разумного досуга, его философии и означает также поддержание норм и традиций при перемещении детей из одной возрастной общности в другую, из одного социально-воспитательного учреждения в другое.

– принцип занимательности заключается в создании непринужденного эмоционального общения посредством выстраивания всего досуга на основе игры и театрализации, ибо сухость, блеклость, отсутствие эмоциональной привлекательности способны обречь на неудачу любые формы и методы работы. Детский досуг должен быть ярко оформлен и дополнен самой разнообразной атрибутикой, что позволит превратить его в праздник.

Культурно-досуговая деятельность детей представляет собой преднамеренно организованный процесс, в котором субъект осуществляет предметную, содержательную деятельность, характеризующуюся творческой активностью и влияющую на степень его культурного становления [10].

Основанием для этого определения выступает сам характер культурно-досуговой деятельности, который основывается на добровольном стремлении ребенка к искусству и по его инициативе, с учетом интересов и потребностей, собственно, что делает процесс более привлекательным и нужным для детей. Общественный деятель казахского народа Абай Кунанбаев рассматривает искусство как одно из тех средств, которое способно обновить человека, влиять на его психику и формирование его мировоззрения [11, С.17]. Культурно-досуговая работа обладает широкими возможностями воспитательного воздействия на ребенка:

– *во-первых,* разнообразная культурно-досуговая деятельность способствует более разностороннему раскрытию индивидуальных способностей ребенка, которые не всегда удается рассмотреть на уроке;

– *во-вторых,* включение в различные виды культурно-досуговой деятельности обогащает личный опыт ребенка, его знания о разнообразии человеческой деятельности, ребенок приобретает необходимые практические умения и навыки;

– *в-третьих,* разнообразная культурно-досуговая деятельность становится причиной развития у детей интереса к различным видам деятельности, желания активно принимать участие в плодотворной деятельности;

– *в-четвертых,* в различных формах культурно-досуговой деятельности дети не только проявляют свою самостоятельность и индивидуальность, но и учатся жить в коллективе, то есть сотрудничать друг с другом, заботиться о своих товарищах, ставить себя на место другого человека и другие особенности. Причем каждый вид культурно-досуговой деятельности - творческой, познавательной, спортивной, трудовой, игровой - обогащает опыт коллективного взаимодействия школьников в определенном аспекте, что в своей совокупности дает большой воспитательный эффект.

Специфика культурно-досуговой деятельности проявляется на уровне решения комплекса задач (по И.В.Калиш):

1. Формирование «Я-концепции». Существует три фактора положительной «Я-концепции» у детей: а) ребенок должен чувствовать доброжелательное отношение от других людей, которые его окружают; б) чувство уверенности в успешном овладении различного вида деятельности, к которому склонен ребенок; в) значимость своего местоположения в коллективе. Положительная «Я-концепция» является благоприятной основой в важности своей личности, оценивание себя и собственных качеств, а также развивает индивидуальные способности ребенка. Во внеучебном процессе задача педагога-организатора заключается в формировании у детей позитивного отношения к себе, своей самооценке, уверенности в себе, находить моменты для развития индивидуальных качеств.

2. *Формирование у детей навыков взаимоотношения* между собой в процессе коллективной деятельности, которая характеризуется согласованностью, договорённостью, слаженностью мнений. Если у ребенка сформированы умения распределять между своими товарищами определенную часть обязанностей, принимать во внимание мнения других детей, прислушиваться к советам друг друга, позитивно разрешать конфликты, то его взрослая трудовая деятельность будет успешной. Полностью положительная «Я-концепция» формируется только в коллективном взаимодействии.

3. *Формирование у детей потребности в плодотворной,* общественно-одобряемой деятельности через прямое знакомство с разными видами деятельности, формирование интереса к ним в соответствии с индивидуальностью ребенка, необходимых умении и навыков. То есть, во внеучебном процессе школы ребенок должен научиться заниматься полезной деятельностью, он должен уметь включаться в такую деятельность и самостоятельно организовывать ее.

4. *Развитие познавательного интереса.* Здесь отражается связь между познавательной и культурно-досуговой деятельности, так как она направлена на достижение определенных результатов внеучебного процесса. Развитие познавательного интереса у детей в качестве направления культурно-досуговой деятельности, с одной стороны, влияет на внеучебный процесс, а с другой - усиливает воспитательное воздействие на ребенка [7].

Реализация данных задач, способствует выполнению главных функций культурно-досуговой деятельности. К основным функциям культурно-досуговой деятельности можно отнести: развивающая, воспитывающая, обучающая, развлекательная, коммуникативная.

Развивающая функция. Она заключается в развитии психических процессов, а также в развитии индивидуальных способностей младших школьников через включение их в соответствующую деятельность. Развивающая функция внеучебного процесса заключается в выявлении скрытых способностей, развитии склонностей, интересов ребенка. Заметив, что ребенок интересуется чем-то, педагог может сообщить дополнительную интересную информацию по этому вопросу, предложить литературу, дать поручение, лежащее в области интересов ученика, создать такие условия, в которых ученик получает одобрение детского коллектива за свою компетентность по данному вопросу, то есть педагог открывает новые возможности ребенку и тем самым укрепляет его интересы [12].

Функция воспитания. Основным аспектом является то, как внеучебный процесс влияет на развитие и воспитание ребенка.

Функция обучения. Во внеучебном процессе она выполняет роль вспомогательной, для более эффективной реализации, воспитывающей и развивающей функций. Обучающая функция заключается не в формировании системы научных знаний, учебных умений и навыков, а в обучении детей определенным навыкам поведения, коллективной жизни, навыкам коммуникации и пр.

Функция развлечения. Сущность данной функции направлена на то, чтобы доставить

удовольствие, развлечь ученика, воодушевить, пробудить интерес.

Функция коммуникации. Основное содержание данной функции проявляется в освоении диалектики общения. В процессе культурно-досуговой деятельности происходит общение как между педагогом-организатором и учеником, так и среди самих детей.

Перечисленные функции и задачи определяют основные направления культурно-досуговой деятельности в достижении ее основной цели и носят характер общих положений. В реальной воспитательной работе они должны конкретизироваться в соответствии с особенностями класса, самого педагога-организатора, во внеучебном процессе школы и пр.

Формы культурно-досуговой деятельности детей младшего школьного возраста очень многообразны. Слово форма (лат. forma) – латинского происхождения, означает способ организации и способ существования предмета, процесса, явления [13]. Формы культурно-досуговой деятельности – это те условия, в которых реализуется ее содержание. Форма проведения культурно-досуговой деятельности определяется исходя из ее особенностей [14]:

– культурно-досуговая деятельность - это сочетание различных видов деятельности детей, организация которых осуществляется во внеучебном процессе школы и формирует у ребенка личностные качества;

– деятельность, отложенная во времени. В процессе организации досуга результаты проделанной работы могут быть отсрочены во времени и не всегда наблюдаются педагогом-организатором;

– отсутствие строгих правил. Педагог-организатор в праве свободного выбора определенных форм проведения внеучебного процесса;

– отсутствие достижения целей по итогам досуговой работы. В культурно-досуговой работе не осуществляется контроль у детей за процессом овладения материала.

– культурно-досуговая деятельность осуществляется между уроков на переменах, после завершения уроков, в каникулярное время, в праздничные и выходные дни, в специально отведенное время, то есть во внеучебном процессе школы.

В работе с младшими школьниками определены следующие ее разновидности:

Игровые часы. Во время игрового часа дети знакомятся с различными играми (народными и современными). Разучивание этих игр с детьми и дальнейшее закрепление их в повседневной игровой деятельности значительно обогащают детский досуг. У некоторых из них интерес вызывают лото, шашки, шахматы и т.д.

Музыкальные часы. Это время самой разнообразной деятельности: дети могут разучивать новые песни, петь те, которые им хорошо знакомы, танцевать, играть в музыкальные игры, просматривать видеофильмы – экранизации опер, балетов, петь в караоке и т.д.

Игры-путешествия. Игра-путешествие представляет собой последовательное посещение различных точек на ранее приготовленном маршруте. Перед детьми ставится задача, имеющая игровой характер. На маршруте необходимо организовать остановки, где детям будут предлагаться различные игры и задания, соответствующие теме недели.

Чтение, разучивание стихов. Несмотря на стремительное уменьшение доли чтения в досуговой деятельности современных детей, этот вид занятий по-прежнему занимает одну из лидирующих позиций и интерпретируется как одна из форм досуговой деятельности. Дети могут прослушивать аудиокнигу, читать книгу онлайн, это могут быть различные конкурсы, направленные на скорость и внимательность прочтения книги и т.д.

Детский театр. Как отмечает доктор педагогических наук М.Б.Зацепина, самым любимым видом развлечения у детей является театрализованное представление [15].

Театрализованная деятельность – одно из средств эстетического, нравственного воспитания и художественного развития ребенка, и популярных форм организации куль-

турно-досуговой деятельности. Для детей младшего школьного возраста характерны несколько видов театрализованной деятельности:

– сценическая постановка или драматизация (с участием детей);
– кукольный театр;
– пальчиковый;
– театр теней;
– настольный театр и др.

Театрализованная деятельность с детьми младшего школьного возраста вызывает у них живой интерес. Это могут быть занятия в школьных постоянно действующих коллективах или проведение отдельных, разовых мероприятий, способствующих творческому развитию детей [16]. В каждом учебном заведении проходят концерты, вечера, праздники, дискотеки и другие виды коллективных творческих дел, в которых заинтересованы буквально все – и участники, и зрители. Такие формы культурно-досуговой деятельности призывают детей к сплоченности, корректируют жизнь коллектива, способствуют развитию самых разных творческих способностей. Любая форма культурно-досуговой деятельности имеет цель развитие определенного отношения к чему-либо: музыке, живописи, природе, книге, другому человеку, учебе и т.д. Все формы культурно-досуговой деятельности основываются на принципе добровольности. Задача заключается в том, чтобы школа, внешкольные учреждения предоставили каждому ребенку максимальную возможность реализовать свои творческие и музыкальные интересы, потребности, влечения в той или иной области искусства.

Заключение. Обобщив анализ культурно-досуговой деятельности, можно сказать, организация свободного времени детей младшего школьного возраста во внеучебном процессе школы включает в себя совокупность методов социально-культурной деятельности, сочетание и правильное использование которых, позволяет достичь определенных воспитательных целей. Деятельность и различные по форме, содержанию и эмоциональной насыщенности культурно-досуговые занятия детей вызывают глубокий интерес в кругу друзей и знакомых, в семье, создавая основу для заданного досуговым мероприятием общения на предмет услышанного, увиденного, совершённого. Культурно-досуговая деятельность в представленном контексте рассматривается как составная часть внеучебного процесса, которая подразумевает действия, направленные на цели по созданию критериев развития детей младшего школьного возраста, то есть включение ребенка во всевозможные виды социальных отношений при помощи определенных воспитательных форм культурно-досуговой деятельности.

Таким образом, культурно-досуговая деятельность во внеучебном процессе школы считается не только приоритетным направлением организации досуга детей младшего школьного возраста, способствующим развитию его творческих способностей, но и важной сферой его социализации. Культурно-досуговая деятельность является неотъемлемым компонентом развития современного общества. Организация досуга в свободное время подрастающего поколения оказывает огромное влияние на познавательную деятельность детей младшего школьного возраста, происходит процесс познания в различных областях: расширяет кругозор, постигается процесс творчества, происходит знакомство с историей и со многими другими аспектами творческой жизни.

Список использованных источников

[1] ТокаевК-Ж. Рост благосостояния казахстанцев: повышение доходов и качества жизни: Послание Президента Республики Казахстан. – 02.09.2019 [Электронный ресурс]: URL:http://vet-pvl.gov.kz/index.php/ru/poslanie-prezidenta-respubliki-kazakhstan-2019.(Дата обращения 03.09.2019.)

[2] О правах ребенка в Республике Казахстан: Закон Республики Казахстан. – 08.08.2002. – № 345-II (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.04.2019) [Электронный ресурс]: URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1032460#pos=302;10. (дата обращения 03.10.2019.)

[3] Какимова Л.Ш. Личность в мире культурных ценностей //Культура и Образование XXI века. – Алматы, 2000. – 224 с.

[4] Флиер А.Я. Культура /Культурология. XX век. Словарь. – СПб: http://cult-lib.ru/doc/dictionary/culturology-dictionary/articles/150/kulturologicheskie-nauki.htm. (дата обращения 23.12.2019.)

[5] Культура и культурология: Словарь /Сост. и ред. А.И.Кравченко. – М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга: http://yanko.lib.ru/books/cultur/platonova-culturology-8l.pdf (дата обращения 03.09.2019.)

[6] Борытко Н.М. В пространстве воспитательной деятельности: Монография /Науч. ред. Н.К.Сергеев. – Волгоград: Перемена, 2001. – 181 с.

[7] Калиш И.В. Повышение квалификации педагога дополнительного образования. – М., 2004. – С.175.

[8] Пядушкина И.И. Анимация в социально-культурном сервисе и туризме /И.И.Пядушкина. – Иркутск: Иркут.гос. ун-т, 2011. – 192 с.

[9] Исаева И.Ю. Досуговая педагогика /И.Ю.Исаева. – М.: Флинта: НОУ ВПО МПСИ, 2010. – 200 с.

[10] Коджаспирова Г.М., Коджаспиров А.Ю. Словарь по педагогике. – М.: Ростов н/Д: МарТ, 2005. – 448 с.

[11] Бисенова Г.Н. Песенное творчество Абая. – Алматы: Дайк-Пресс, 2004. – 167 с.

[12] Айтбаева А.Б., Шайгозова Ж.Н., Момбек А.А. Методология инновационного проектирования художественного образования в современных реалиях //Педагогика и психология. – 2016. – №2. – https://elibrary.ru/item.asp?id=28953441.(дата обращения 05.01.2020).

[13] Кан-Калик В.А. Грамматика общения – М.: Роспедагентство: https://spblib.ru/catalog/-/books/3133081-grammatika-obsenia.(дата обращения 20.01.2020.)

[14] Загвязинский В.И. Методология и методы психолого-педагогического исследования: Учебное пособие /В.И.Загвязинский, Р.Атаханов – 4-е издание, стереотипное. – М.: Академия, 2007. – 208 с.

[15] Зацепина. М.Б. Формирование основ культуры ребенка средствами культурно-досуговой деятельности: Автореф. …дис.докт.пед.наук. – М.: https://www.dissercat.com/content/formirovanie-osnov-kultury-rebenka-sredstvami-kulturno-dosugovoi-deyatelnosti. (дата обращения 17.11.2019).

[16] Выготский Л.С. Психология искусства. – М.: https://www.lev-vygotskiy/psihologiya-iskusstva/chitat-onlay. (дата обращения 15.01.2020).

References

[1] TokaevK-ZH. Rost blagosostoyaniya kazahstancev: povyshenie dohodov i kachestva zhizni: Poslanie Prezidenta Respubliki Kazahstan. – 02.09.2019 [Elektronnyj resurs]: URL:http://vet-pvl.gov.kz/index.php/ru/poslanie-prezidenta-respubliki-kazakhstan-2019.(Data obrashcheniya 03.09.2019.)

[2] O pravah rebenka v Respublike Kazahstan: Zakon Respubliki Kazahstan. – 08.08.2002. – № 345-II (s izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu na 01.04.2019) [Elektronnyj resurs]: URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1032460#pos=302;10. (data obrashcheniya 03.10.2019.)

[3] Kakimova L.SH. Lichnost’ v mire kul’turnyh cennostej //Kul’tura i Obrazovanie XXI veka. – Almaty, 2000. – 224 s.

[4] Flier A.YA. Kul’tura /Kul’turologiya. HKH vek. Slovar’. – SPb: http://cult-lib.ru/doc/dictionary/culturology-dictionary/articles/150/kulturologicheskie-nauki.htm. (data obrashcheniya 23.12.2019.)

[5] Kul’tura i kul’turologiya: Slovar’ /Sost. i red. A.I.Kravchenko. – M.: Akademicheskij Proekt; Ekaterinburg: Delovaya kniga: http://yanko.lib.ru/books/cultur/platonova-culturology-8l.pdf (data obrashcheniya 03.09.2019.)

[6] Borytko N.M. V prostranstve vospitatel’noj deyatel’nosti: Monografiya /Nauch. red. N.K.Sergeev. – Volgograd: Peremena, 2001. – 181 s.

[7] Kalish I.V. Povyshenie kvalifikacii pedagoga dopolnitel’nogo obrazovaniya. – M., 2004. – S.175.

[8] Pyadushkina I.I. Animaciya v social’no-kul’turnom servise i turizme /I.I.Pyadushkina. – Irkutsk: Irkut.gos. un-t, 2011. – 192 s.

[9] Isaeva I.YU. Dosugovaya pedagogika /I.YU.Isaeva. – M.: Flinta: NOU VPO MPSI, 2010. – 200 s.

[10] Kodzhaspirova G.M., Kodzhaspirov A.YU. Slovar’ po pedagogike. – M.: Rostov n/D: MarT, 2005. – 448 s.

[11] Bisenova G.N. Pesennoe tvorchestvo Abaya. – Almaty: Dajk-Press, 2004. – 167 s.

[12] Ajtbaeva A.B., SHajgozova ZH.N., Mombek A.A. Metodologiya innovacionnogo proektirovaniya hudozhestvennogo obrazovaniya v sovremennyh realiyah //Pedagogika i psihologiya. – 2016. – №2. – https://elibrary.ru/item.asp?id=28953441.(data obrashcheniya 05.01.2020).

[13] Kan-Kalik V.A. Grammatika obshcheniya – M.: Rospedagentstvo: https://spblib.ru/catalog/-/books/3133081-grammatika-obsenia.(data obrashcheniya 20.01.2020.)

[14] Zagvyazinskij V.I. Metodologiya i metody psihologo-pedagogicheskogo issledovaniya: Uchebnoe posobie /V.I.Zagvyazinskij, R.Atahanov – 4-e izdanie, stereotipnoe. – M.: Akademiya, 2007. – 208 s.

[15] Zacepina. M.B. Formirovanie osnov kul'tury rebenka sredstvami kul'turno-dosugovoj deyatel'nosti: Avtoref. …dis.dokt.ped.nauk. – M.: https://www.dissercat.com/content/formirovanie-osnov-kultury-rebenka-sredstvami-kulturno-dosugovoi-deyatelnosti. (data obrashcheniya 17.11.2019).

[16] Vygotskij L.S. Psihologiya iskusstva. – M.: https://www.lev-vygotskiy/psihologiya-iskusstva/chitat-onlay. (data obrashcheniya 15.01.2020).

Мектептің процесінде бастауыш сынып балаларының мәдени-тынығу жұмыстарын ұйымдастыру

И.П.Боднар[1], Г.А.Колесникова[1]
[1]М.Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті
(Петропавл, Қазақстан)

Аңдатпа

Мақалада мектептегі мектептен тыс процесстегі бастауыш сынып балаларының мәдени-бос уақыттарын ұйымдастырудың психологиялық-педагогикалық ерекшеліктері қарастырылады, бұл әлеуметтік аспект бойынша тұлғаның қалыптасуына сәтті әсер етеді. Бос уақыттан тыс терминологиялық ұғымдар, ұғымдар ашылды. Мәдени-тынығу қызметі тұлғаны жан-жақты дамытудың ерекше маңызды шарты болып табылады, ол көбінесе қызығушылықтар мен қажеттіліктерге байланысты болады және бос уақытыңызда негізгі қызмет түрлерінен өз мүмкіндіктеріңізді көрсетуге мүмкіндік береді. Кіші мектеп оқушыларының мектептен тыс бос уақыттарын өткізу формалары, бос уақытты дамыту принциптері, тәрбиелік бағдарлары қарастырылады. Бос уақытты дұрыс ұйымдастыру шығармашылық қабілеттерін, шығармашылық ойлауын дамытуға, мәдени және бос уақыт түрлерін таңдауға өз бетінше жүгінуге, бос уақытыңызды ұйымдастыруға көмектеседі. Автор мектептің сыныптан тыс процесінде кіші оқушылардың мәдени-бос уақыттарын өткізу формаларының мазмұнды сипаттамасын ұсынады.

Түйін сөздер: мәдениет, бос уақыт, мәдени-демалыс қызметі, сабақтан тыс процесс, кіші мектеп жасы.

Organization of cultural and leisure activities of children of the primary school age in the extracurricular time process of school

I.P. Bodnar[1], G.A. Kolesnikova[1]
[1]North Kazakhstan State University named after M. Kozybaev
(Petropavlovsk, Kazakhstan)

Abstract

The article discusses the psychological and pedagogical features of the organization of cultural and leisure activities of primary school children in the extracurricular process of the school, which successfully affects the formation of personality in the social aspect. The terminological ideas, concepts of extracurricular leisure work are revealed. Cultural and leisure activities are a particularly relevant condition for the comprehensive development of the personality; it largely depends on the interests and needs and allows you to show your capabilities in your free time from the main activities. The forms of out-of-school leisure activities of primary school children, the principles of leisure development, and educational orientation are considered. The proper organization of leisure helps to develop creative abilities, creative thinking, independently approach the choice of forms of cultural and leisure activities, and organize your free time. The author presents a meaningful description of the forms of conducting cultural and leisure activities of younger students in the extracurricular process of the school.

Keywords: culture, leisure, cultural and leisure activities, extracurricular process, primary school age.

Поступила в редакцию 16.01.2019

FTAMP 87.01.45

Л.МАЛИКҚЫЗЫ[1], Х.Н.ЖАНБЕКОВ[1], О.Г.РОГОВАЯ[2]

[1]Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
(Алматы, Қазақстан),
[2]А.И. Герцен атындағы Ресей мемлекеттік педагогикалық университеті
(Санкт-Петербург, Ресей)

ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНДА БОЛАШАҚ МАМАНДАРДЫҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Аңдатпа

Экологиялық білім мен тәрбие беру жас мамандарды дайындау маңызды мәселелердің бірі. Бүгінгі таңда әрбір жас маман сауатты өз мамандығының білікті тұлғасы болып қалыптасуымен қатар экологиялық құзыреттілігі жоғары оқу орнында және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру мәселелерінде қалыптасатыны көрсетілген. Осы тұрғыда химия және биология мамандықтарының студенттерінің негізгі базалық пәндермен қатар, бейіндік пәндерді оқубарысында артатыны баяндалған. Сараптаманың тестлеу нәтижесінде: экологиялық құзыреттіліктің мәні анықталады, оны қалыптастыру қажеттілігі педагогикалық жоғары оқу орнының мамандарын оның экологиялық санасын қалыптастыру жолымен практикалық қызметке сапалы даярлауды қамтамасыз ететін жағдайлар байқалды. Білім алушылар экологиялық проблемалар туралы тәжірибелік зерттеулер жасап оны теориямен ұштастырған кезде экологиялық-педагогикалық құзыреттілікті арыттыруға болатындығы анықталды.

Түйін сөздер: экология, құзыреттілік, білім, тәрбие, ғылымилық, ізгілендіру, стандарттау, интеграция.

Кіріспе. Білім беру саласындағы маманның экологиялық құзыреттілігі жоғары оқу орындарында оқудың алғашқы кезеңінде қалыптасады. Қоршаған орта және ондағы тәртіп ережелері туралы бастапқы экологиялық түсінік мектепке дейінгі білім беру жүйесінде қалыптасады және жалпы білім беру жүйесінде дами береді. Экологиялық білім берудің бұл деңгейі зерттеу сипатындағы элементтерді қамтитын негізгі және арнайы факультативтік оқу курстарын интеграциялауды және белсенді оқудан тыс және аудиториядан тыс қызметті көздейтін аралас модель негізінде неғұрлым тиімді іске асырылуы тиіс. Бастапқы кәсібилендіру сатысында немесе жоғары оқу орындарында (бакалавриат, магистратура, мамандану деңгейлерінде) кәсіби педагогикалық құзыреттілігі бар экологиялық құзыреттілік одан әрі дамиды, педагогтың экологиялық-педагогикалық қызметтің жаңа аспектілерін шығармашылықпен игеруге, экологиялық императивке сәйкес жаңа өмір салтын қабылдауға дайындығын және біртұтас қабілетін қанағаттандыруға толық мүмкіндік бар. Білім беру саласындағы маманның дамуы жоғары кәсіби білім алғаннан кейін де біліктілікті арттыру процесінде және өз бетімен «өмір бойы оқу» білім алу принципі негізінде жүргізілуі тиіс.

Негізгі бөлім. Экологиялық-педагогикалық білім берудің (ғылымилық, ізгілендіру, стандарттау, интеграциялау және дифференциация бірлігі, жеке тұлғаға бағытталған мақсатты болжамдау) жалпы өзекті принциптері экологиялық білім жағдайында әлеуметтік-мәдени сипатқа ие. Алайда, С.В. Алексеев «білімнің интегративті саласы ретінде экологиямен байланысты ерекшелігі бар принциптермен байланыстырады» [1, Б.77].

Білім беру саласындағы мамандарды жалпы кәсіптік даярлауды экологиялық-педагогикалық қызметтің жаңа мазмұнын көрсету қажет. Бұл ретте, экологиялық-педагогикалық дайындықтың базалық деңгейі стандартталған және экология саласындағы ғылым мен білім экологиялық білім берудің

теориясы, тарихы мен әдістемесі ретіндегі білім мен іскерліктің баяндалуы. Сонымен қатар кәсіби экологиялық-педагогикалық дайындықтың базалық деңгейі вариативті мазмұнын үшін нақты негіз болуы тиіс.

Экологиялық-педагогикалық даярлықтың вариативті деңгейі жеке және қоғамдық даму басымдықтарымен өзара байланысты, көп деңгейлі, көп салалы, білім беру жүйесінің ашықтығымен анықталады, студент пен оқытушының өзін-өзі іске асыру құқығының кепілі ретінде әрекет етеді және білім беру бағдарламасын, пәндерді, оқу-әдістемелік материалдарды, ұйымдастырушылық формаларды, әдістерді, құралдарды, педагогикалық инновациялық технологияларды, диагностикалық әдістемелерді таңдауға мүмкіндік береді. «Интенсификация механизмі, оқу қызметін ынталандыру, вариативтілік ретінде әрекет ете отырып, тұлғаның когнитивті, сезімтал, ерік саласын жандандыруға және оның дамуының шығармашылық деңгейін дамытуға мүмкіндік береді» [2, Б.69].

Білім беру саласындағы болашақ мамандардың қалыптасу процесінің теориялық моделі үрдістің кезеңдерімен, студенттерді бір деңгейден екінші деңгейге ауыстыру мақсаттары мен механизмдерін айқындаумен және белгілі бір экологиялық-педагогикалық жағдайлар (есептер) жиынтығы түрінде, өзара байланысты әдістер мен қызмет құралдарын анықтай отырып, студент осы қызметті меңгеру тәжірибесін алады.

Сондай-ақ болашақ педагог тұлғасының экологиялық құзыреттілігінің қалыптасу процесі оның компоненттерінің әртүрлі өзгерістерінің сатылы процесі болып табылады; сандық өзгерістер сапалы өзгеше ауысуы тиіс, бұл ретте көрсетілген компоненттердің құрылымдық элементтері қалыптасып, дами алады. Алайда, экологиялық-педагогикалық білім берудің білім беру нәтижесі ретінде бір-біріне өзара әрекеттесетін, толықтыратын, өзара кірігетін интегративті жеке сипаттамасы болып табылады.

Білім беру нәтижесі ретінде бағытталған экологиялық-педагогикалық білім беру мазмұнын пәндік толықтыру экологиялық пәндердің интеграциялық әлеуетіне байланысты-базалық және вариативті оқу жоспарларының резервтік мүмкіндіктерін пайдалануға негізделеді.

Н.Д. Андреева жұмысында экологиялық-педагогикалық білім беруде жүзеге асырылатын жүйелі интеграцияға на компоненттерінің келесі негіздерге сүйенумен өзара әрекеттесуінің қажетті деңгейін қамтамасыз ететіні атап көрсетілген [3, 4]:

– онтологиялық (бейбітшілік бірлігі),
– гносеологиялық (экологиялық сананы дамыту бірлігі және ойлау Заңы)),
– әдіснамалық (зерттеудің экологиялық әдісінің болуы),
– әлеуметтік (экологиялық проблемалардың субъектісі және объектісі ретіндегі адамның тұтастығы).

Интеграция пәндік-бейнелі, ұғымдық, іс-әрекет және концептуалды нысандарда жүзеге асырылады, танымның жаңа механизмдерін өзектендіруді қамтамасыз ете отырып, ақпаратты игерудің инновациялық нысандары мен әдістерін жасай отырып, әр түрлі қызмет түрлерін біріктіруге ықпал ете отырып, экологиялық және кәсіби мәселелерді қабылдаудың эмоционалды-сезімтал екпінін туындата отырып, білім беру процесінде студенттің субъектілік тәжірибесіне қанаттасқан алғашқы экологиялық қызмет тәжірибесін өрістеуді қамтамасызетеді.

Біз экологиялық-педагогикалық міндетті қалыптастыру процесін ұйымдастыру құралы ретінде қарастырамыз, өйткені мұндай міндеттер студенттерге құзыреттілікті қалыптастыру барысында теориялық және практикалық маңызы бар іс-әрекеттерді орындау үрдісімен, тәсілімен немесе механизмімен орындауға мүмкіндік беру арқылы қалыптастыруға болады.

«Міндет: 1) Қол жеткізуге ұмтылатын қойылған мақсат; 2) Тапсырма 3) Белгілі бір білім мен ойлау негізінде шешуді талап ететін сұрақ (математикалық есеп, шахмат есебі, логикалық есеп, жазбаша есеп), мәселе; 4) Жалпы білім беретін және ар-

найы оқу орындарының барлық типтерінде қолданылатын білім мен практикалық дағдыларды оқыту және тексеру әдістерінің бірі» [5, Б.277].

Экологиялық-педагогикалық міндет деп студенттерден экологиялық зерттеулердің заңдарын, теориялары мен әдістерін пайдалануға негізделген және кәсіби тәжірибенің белгілі бір бөлігін алуға, оны практикада қолдана білуді меңгеруге, сондай-ақ білім беру процесі шеңберіндегі іс-қимыл тәсілдерін игеруге бағытталған ой және практикалық іс-әрекеттерді талап ететін жағдайды түсінетін боламыз. Экологиялық-педагогикалық міндеттердің бір дұрыс шешімді табуды болжайтын есептерден айырмашылығы экологиялық мәселелерді шешудің жолдарын қарастырып нақты шешімді табу болып табылады.

Ғылыми әдебиетте [6; 7] есептердің әртүрлі жіктемелерінің көп саны белгілі: тапсырма шартымен әрекет ету пәні компоненттерінің сипаттамасы бойынша (орындау тапсырмалары, қалпына келтіру тапсырмалары, түрлендіру есептері, конструктивтік есептер); білдіру тәсілі бойынша есептер шарты мен талаптары (мәтіндік, графикалық, есептер-суреттер); білім беру-зерттеу есептері мазмұнының сипаты бойынша (абстрактілі, нақты, эксперименталды мәліметтері бар); шешімнің негізгі тәсілі бойынша (логикалық, есептеуіш, эксперименталды); шешімнің қиындығы бойынша (қарапайым, күрделі); берілген және шешуші жүйелердің ортаға қатынасы бойынша (ортадан қосымша ақпарат алуды талап ететін іздеу, іздеусіз, артық ақпаратты қамтитын).

Біздің зерттеулеріміздің барысында әрбір кезең үшін экологиялық-педагогикалық міндеттер кешені әзірленді.

Қалыптасуының бірінші және екінші кезеңдері құзыреттілік сипаттамасы ретінде дамытуға бағытталған, ал үшінші және төртінші бағыты экологиялық-педагогикалық қызметке дайындықты дамытуға бағытталған.

Бұл кезеңнің мақсаты қалыптастыру деңгейін диагностикалау және / немесе студентті бірінші деңгейден екінші біліктілік деңгейіне ауыстыру болып табылады. Бұл кезеңдегі бірінші кезектегі міндет-студенттерді саналы біліксіз жағдайға көшіру, Экологиялық-педагогикалық қызмет саласында өзінің кәсіби білімін түзету қажеттілігін өзектендіру.

Бірінші кезеңнің механизмі – ситуациялық-мотивациялық, онда И.Н. Семенов пен С.Ю. Степанов ұсынған және зерттеген жеке рефлексия ынталандыру әдісін алады [8]. Әдісі іске қосылатын процестердістуденттер өздерін басқару мақсатында сезіну жеке қайшылықтар, туындайтын кезінде шешу, шығармашылық тапсырмалар.

Қорыта айтқанда, экологиялық-педагогикалық құзыреттілік қалыптасу процесінің сипаттамалары оның үздіксіздігі күрделілік, ұзақтығы, сатылы, секіріс түрлілігі болып табылады. Әр кезеңнің кезеңдері мен мақсаттылығы экологиялық-педагогикалық құзыреттілікті дамыту логикасымен және экологиялық-педагогикалық білім беруді ұйымдастыру логикасымен анықталады, мазмұны мен құралдарын іріктеу экологиялық-педагогикалық құзыреттілікті дамытудың анықталған тетіктерімен анықталады.

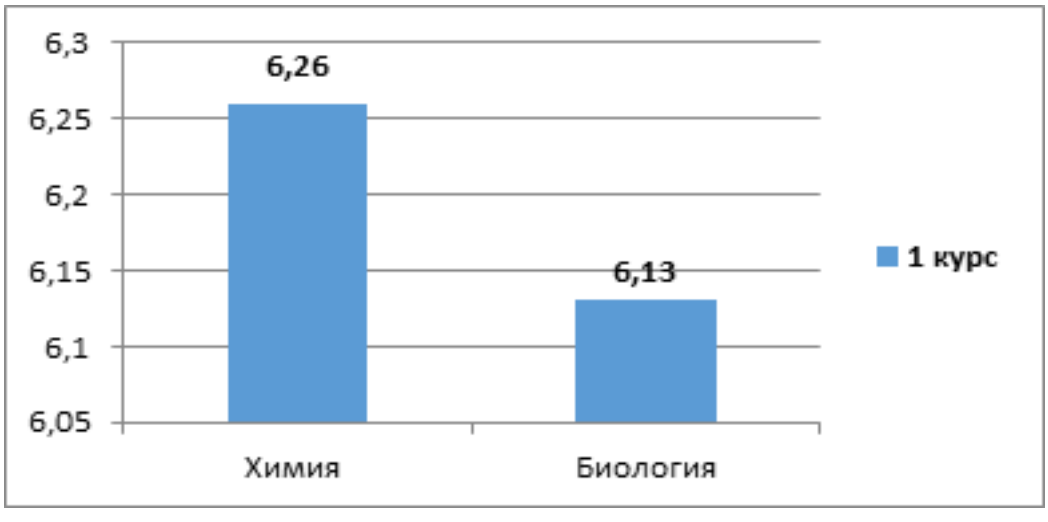
Зерттеу нәтижелері және оны талқылау

Студенттердің экологиялық құзыреттілік деңгейін анықтау мақсатында химия және биология мамандықтарында оқу процессінде зерттеу жұмыстары жүргізілді. 1, 2 және 3 курс студенттері қатысты. Орташа алғанда болашақ маманның экологиялық құзыреттілік деңгейін анықтау **жоғары деңгей**-8-9 балл; **орташа деңгей** – 5-7 балл; төмен деңгей – 1-4 балдарды құрайды.

1 курс химия мамандықтарының студенттерінде экологиялық құзыреттілік деңгейінің көлемі орташа алғанда 6,26±0,59 балды құрады. Сондай-ақ студенттердің берілген көрсеткіші бойынша бірінші курс химиктерде орташа болды, білім алушылардың 20% экологиялық құзыреттілік деңгейінің көлемі бар болғаны 4 балл болды және студенттердің 46,6%-ы 6-7 балды құрады, ал 33,3 %-ы 8 балл болды.Білім алушылардың

экологиялық құзыреттілік деңгейі бойынша көлемі жоғары мәндерді көрсетті.

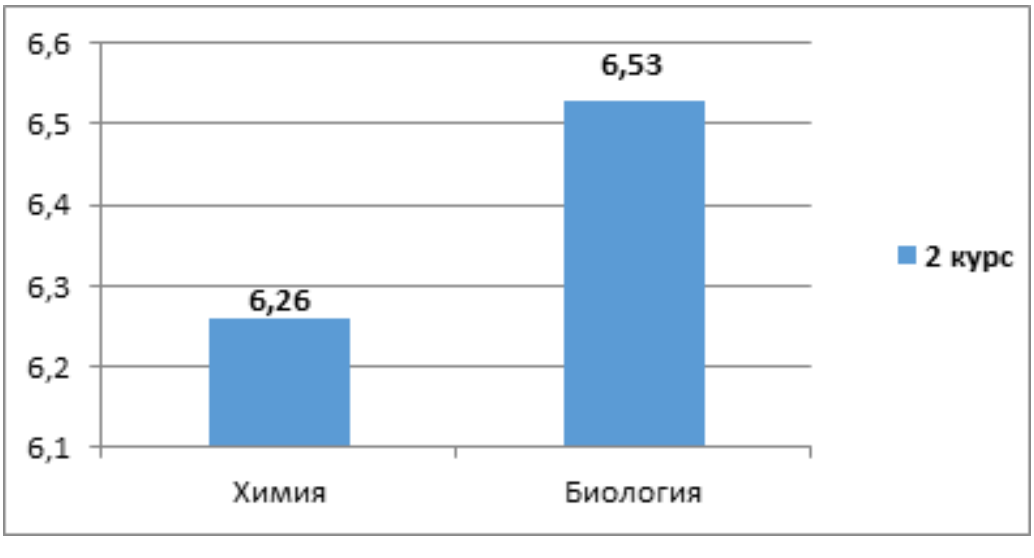
1 курс биология мамандықтарының студенттерінде 6,13±0,64 балл жинады, экологиялық құзыреттілік деңгейін анықтау химия мамандықтарына қарағанда төмендеу көрсеткішіне сәйкес келеді (Сурет 1).

Сурет 1. **1 курс студенттерінің экологиялық құзыреттілік деңгейін анықтау бойынша химия және биология мамандықтарыныңоқу процессіндегі зерттеу жұмыстарының көлемінің (балл) көрсеткіштері**

Біздің зерттеулердің нәтижелері бойынша 2 курс химия мамандықтарының студенттерінде экологиялық құзыреттілік деңгейінің көлемі орташа алғанда 6,26±0,66 балды құрады. Білім алушылардың экологиялық құзыреттілік деңгейінің көлемі орташа мәндерді көрсетті.

2 курс биология мамандықтарының студенттерінде 6,53±0,62 балл жинады, экологиялық құзыреттілік деңгейін анықтау химия мамандықтарына қарағанда жоғары көрсеткішке сәйкес келеді(сурет 2)

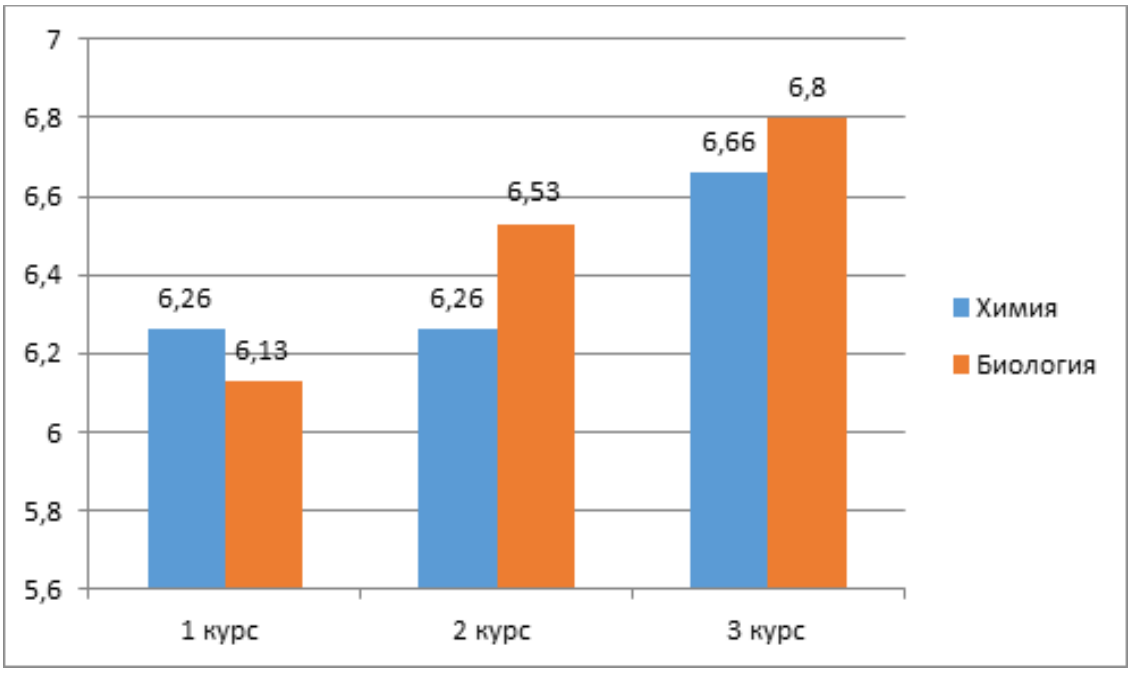
Сурет 2. **2 курс студенттерінің экологиялық құзыреттілік деңгейін анықтау бойынша химия және биология мамандықтарының оқу процессіндегі зерттеу жұмыстарының көлемінің (балл) көрсеткіштері**

Біздің зерттеулердің нәтижелері бойынша 3 курс химия мамандықтарының студенттерінде экологиялық құзыреттілік деңгейінің көлемі орташа алғанда 6,66±0,56 балды құрады. Білім алушылардың экологиялық құзыреттілік деңгейінің көлемі жоғары мәндерді көрсетті.

3 курс биология мамандықтарының студенттерінде 6,8±0,48 балл жинады, экологиялық құзыреттілік деңгейін анықтау химия мамандықтарына қарағанда төмендеу көрсеткішіне сәйкес келеді. Білім алушылардың 6,6 %-ы төмен балл алды көлемі 4 баллды құрады, экологиялық құзыреттілік деңгейінің көлемі орташа, 40 % 6-7 баллды көрсетті, ал 53,3%-ы көлемі 8 балл болды (сурет 3).

Сурет 3. **3 курс студенттерінің экологиялық құзыреттілік деңгейін анықтау бойынша химия және биология мамандықтарының оқу процессіндегі зерттеу жұмыстарының көлемінің (балл) көрсеткіштер**

Сурет 4. **1, 2 және 3 курс химия және биология мамандықтарында оқитын студенттердің салыстырмалы түрде экологиялық құзыреттілік деңгейін анықтау көлемінің (балл) көрсеткіштері**

Зерттеулер жүргізілген мамандықтар мен курстарды салыстырғанда, курстар саны өскен сайын аз да болса айтарлықтай көлемде жоғары курс білім алушылардың экологиялық құзыреттілігінің артқанын байқауға болады, оның себебі жоғары курстардағы оқытылатын бейіндік пәндерде экологиялық мәселелер кеңінен қарастырылатындықта деп түсіндіруге болады.

Автордың [9] зерттеулерінше студенттердің жеке тұлғалық құндылық бағдарларының сапалық көрсеткіштерін қызығушылықтары мен бейімділіктері, қоршаған ортаға құндылықты, қарам-қатынасы; рефлекция қабілетінде қарастырылса, студенттердің құндылық бағдарларының яғни олардың кәсіби бағдарларына әсерін анықтауға болатыны көрсетілген, яғни кәсіби құзыреттілігін арыттыруға әсер ететіні көрсетілген.

Жоғары оқу орындарында оқытылып жүрген пәндер «Экологиялық білім беру», «Судың және азық-түлік өнімдерінің анализі», «Табиғи және ақаба су қоймасы», «Тағам өнімдері анализінің заманауи әдістері», «Қоршаған орта су химиясы», «Заттарды стандарттау және экологиялық экспертиза», «Атмосфера және топырақ химиясы», «Қазақстанның химиялық өнеркәсібі», «Экология және тұрақты даму», «Табиғи қосылыстар химиясы», «Заттарды стандарттау және экологиялық экспертиза», «Қоршаған орта химиясы», «Химиялық зерттеулердің заманауи әдістері», «Химиялық экология», «Қазақстанның химиялық экологиясы», «Атмосфера және топырақ химиясы», «Қоршаған орта обьектінің анализі» және т.б. пәнаралық тұрақты даму саласын және базалық пәндерді қамтитын болашақ маманның экологиялық құзыреттілігін арыттыруға бірден-бір әсерін тигізетін, экологиялық-педагогикалық тұрғыда қалыптастыратын пәндер деп айтуға толық мүмкіндік бар. Осы жұмыста [10] экологиялық апат аймақтарының әкімшілік, мемлекеттік емес мекемелерді және мектеп оқушыларымен бірлесіп, әртүрлі жарақаттар, экспедициялар жасалынған жағдайда болашақ эколог болуына үгіттеу ғана емес, жалпы жастардың экологиялық сауаттылығын арыттыру арқылы экологиялық білім мен тәрбиені ұштастыруға болады. Міндетті түрде жоғары оқу орындарда бүгінгі таңдағы нақты апат аймақтарының сынамалары мен тәжірибе жасай отырып, болашақ маманның құзыреттілігін арыттыруға болатыны туралы баяндалған.

Қортынды. Сараптамалық тестлеу нәтижесінде: экологиялық құзыреттіліктің мәні анықталады, оны қалыптастыру қажеттілігі педагогикалық жоғары оқу орнының мамандарын оның экологиялық санасын қалыптастыру жолымен практикалық қызметке сапалы даярлауды қамтамасыз ететін жағдайлар анықталады. Экологиялық ойлауды қалыптастыру жолында тұрған аталған мәселелерді оқытудың барлық сатыларымен келісе отырып шешу керек, бірақ сабақтан жоғары оқу орнының болашақ мамандарының құзыреттілігін қалыптастыру жолында айқындаушы саты болып табылатынын ескере отырып, осы жұмыстатек мақсаты білім алушылардың экологиялық құзыреттіліктің қалыптасуының компоненттерін құзыреттілік деңгейлерін анықтау. Қортындылай келе мынадай тұжырым жасауға болады, білім алу процесін ұйымдастыруға қатысты жағдайлардың әртүрлі болуы,яғни студенттердің білім алу қызметінің түріне байланысты өзгеруін зерттеу студенттердің оқу зерттеу жұмыстары оның ішінде әсіресе практикалық және экологиялық тәжірибелерді жүргізу өте маңызды болып табылады. Білім алушылар нақты экологиялық тәжірибелер мен проблемаларды зерттеп теория мен практиканы ұштастырған кезде экологиялық құзыреттілікті қалыптастыруға зор әсерін тигізетіндігі анықталды.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Алексеев С.В. Теория и методика экологической подготовки в системе экологической подготовки, постдипломное образование): Монография /С.В. Алексеев. – СПб.: Спецлит, 2001. – 205с.

2. Камерилова Г.С., Баталова Э.Н. Приоритеты экологического образования в комплементарной стратегии устойчивого социоприродного развития //Вестник Мининского университета – 2015. – №2. [Электронный ресурс]: URL: https://cyberleninka.ru/article/n/prioritety-ekologicheskogo-obrazovaniya-v-komplementarnoy-strategii-ustoychivogo-sotsioprirodnogo-razvitiya (дата обращения: 15.09.2020 г.).

3. Мелик-Пашаева И.Б. Система экологических ценностей студентов – будущих архитекторов: анализ состояния //Поволжский педагогический вестник. – 2015. –№ 4(9) [Электронный ресурс]: URL: https://cyberleninka.ru/article/n/sistema-ekologicheskih-tsennostey-studentov-buduschih-arhitektorov-analiz-sostoyaniya (дата обращения: 15.09.2020 г.).

4. Соломин В.П., Андреева Н.Д. Экологизация профессиональной подготовки студентов как насущная проблема высшего педагогического образования //Вестник Мининского университета. – 2015. – №2 [Электронный ресурс]: URL: https://cyberleninka.ru/article/n/ekologizatsiya-professionalnoy-podgotovki-studentov-kak-nasuschnaya-problema-vysshego-pedagogicheskogo-obrazovaniya-1 (дата обращения: 15.09.2020 г.).

5.Большая Советская энциклопедия в 30 т. /Гл.ред. А.М. Прохоров. 3-е изд. –М.: Сов.энцикл.,1972. – Т.9: Евклид-Ибсен. 622 с.

6. Педагогика: организация самостоятельной работы студентов [Текст] /Н.Н. Тулькибаева, З.М. Большакова, Г.Я. Гревцева /Под общ.ред. Н.Н. Тулькибаевой. – Челябинск: Цицеро, 2010. – 63 с.

7. Мирошин В.В. ЕГЭ 2019. Математика: Решение задач /В.В. Мирошин, А.Р.Рязановский. – Москва: Эксмо, 2018. – 496 с.

8. Семенов И.Н. Опыт изучения рефлексивности творческого мышления методом содержательно-смыслового анализа //Psychology. Historical-critical Reviews and Current Researches. – 2014. – № 5. – С.10-57.

9. Абдуллаева Г.О. Ценностные ориентации современной молодежи с разной профессиональной направленностью //Педагогика и психология. – 2019. – №1(38). – С.155-163.

10. Жанбеков Х.Н., Қатпаева Л.М. Болашақ эколог-мамандарды даярлауда нақты экологиялық мәліметтерді пайдалану //Педагогика және психология – 2018. – № 4(37). – С.185-188.

References

1. Alekseev S.V. Teoriya i metodika ekologicheskoj podgotovki v sisteme ekologicheskoj podgotovki, postdiplomnoe obrazovanie): Monografiya /S.V. Alekseev. – SPb.: Speclit, 2001. – 205s.

2. Kamerilova G.S., Batalova E.N. Prioritety ekologicheskogo obrazovaniya v komplementarnoj strategii ustojchivogo socioprirodnogo razvitiya //Vestnik Mininskogo universiteta – 2015. – №2. [Elektronnyj resurs]: URL: https://cyberleninka.ru/article/n/prioritety-ekologicheskogo-obrazovaniya-v-komplementarnoy-strategii-ustoychivogo-sotsioprirodnogo-razvitiya (data obrashcheniya: 15.09.2020 g.).

3. Melik-Pashaeva I.B. Sistema ekologicheskih cennostej studentov – budushchih arhitektorov: analiz sostoyaniya //Povolzhskij pedagogicheskij vestnik. – 2015. –№ 4(9) [Elektronnyj resurs]: URL: https://cyberleninka.ru/article/n/sistema-ekologicheskih-tsennostey-studentov-buduschih-arhitektorov-analiz-sostoyaniya (data obrashcheniya: 15.09.2020 g.).

4. Solomin V.P., Andreeva N.D. Ekologizaciya professional'noj podgotovki studentov kak nasushchnaya problema vysshego pedagogicheskogo obrazovaniya //Vestnik Mininskogo universiteta. – 2015. – №2 [Elektronnyj resurs]: URL:https://cyberleninka.ru/article/n/ekologizatsiya-professionalnoy-podgotovki-studentov-kak-nasuschnaya-problema-vysshego-pedagogicheskogo-obrazovaniya-1 (data obrashcheniya: 15.09.2020 g.).

5.Bol'shaya Sovetskaya enciklopediya v 30 t. /Gl.red. A.M. Prohorov. 3-e izd. –M.: Sov.encikl.,1972. – T.9: Evklid-Ibsen. 622 s.

6. Pedagogika: organizaciya samostoyatel'noj raboty studentov [Tekst] /N.N. Tul'kibaeva, Z.M. Bol'shakova, G.YA. Grevceva /Pod obshch.red. N.N. Tul'kibaevoj. – CHelyabinsk: Cicero, 2010. – 63 s.

7. Miroshin V.V. EGE 2019. Matematika: Reshenie zadach /V.V. Miroshin, A.R.Ryazanovskij. – Moskva: Eksmo, 2018. – 496 s.

8. Semenov I.N. Opyt izucheniya refleksivnosti tvorcheskogo myshleniya metodom soderzhatel'no-smyslovogo analiza //Psychology. Historical-critical Reviews and Current Researches. – 2014. – № 5. – S.10-57.

9. Abdullaeva G.O. Cennostnye orientacii sovremennoj molodezhi s raznoj professional'noj napravlennost'yu // Pedagogika i psihologiya. – 2019. – №1(38). – C.155-163.

10. ZHanbekov H.N., Қatpaeva L.M. Bolashaқ ekolog-mamandardy dayarlauda naқty ekologiyalyқ məlimetterdi pajdalanu //Pedagogika zhəne psihologiya – 2018. – № 4(37). – C.185-188.

Формирование экологической компетентности будущих специалистов в педагогических вузах

Л.Маликқызы[1] , Х.Н.Жанбеков[1], О.Г.Роговая[2]
[1]Казахский национальный педагогический университет имени Абая (Алматы, Казахстан),
[2]Российский государственный педагогический университет имени А. И. Герцена (Санкт-Петербург, Россия)

Аннотация

Экологическое образование и воспитание является одной из важных задач подготовки молодых специалистов. На сегодняшний день каждый молодой специалист становится грамотной, грамотной личностью своей профессии, а экологическая компетентность складывается в вузе и в вопросах послевузовского образования. В этом контексте изложено, что студенты специальности химия и биология наряду с основными базовыми дисциплинами, повышают преподавание профильных дисциплин. В результате тестирования экспертизы: определяется значение экологической компетентности, необходимость формирования которой была отмечена в условиях, обеспечивающих качественную подготовку специалистов педагогического вуза к практической деятельности путем формирования его экологического сознания.Было установлено, что обучающиеся при проведении экспериментальных исследований по экологическим проблемам, в сочетании с теорией, могут вызывать эколого-педагогическую компетентность.

Ключевые слова: экология, компетенция, образование,наука,гуманизация, стандартизация, интеграция.

Formation of environmental competence of future specialists in pedagogical universities

L. Malikkyzy[1], H.N. Zhanbekov[1], O.G. Rogovaya [2]
[1]Abai University (Almaty, Kazakhstan),
[2] Russian state pedagogical University named after A.I. Herzen (St. Petersburg, Russia)

Abstract

Environmental education and upbringing is one of the important tasks of training young professionals. Today, every young specialist becomes a competent, competent person in their profession, and environmental competence is formed in the University and in matters of postgraduate education. In this context, it is stated that students of the specialty chemistry and biology, along with the main basic disciplines, increase the teaching of specialized disciplines. As a result of testing the expertise: the value of environmental competence is determined, the need for the formation of which was noted in the conditions that provide high-quality training of specialists of a pedagogical University to practice by forming its environmental consciousness.It was found that students in conducting experimental research on environmental problems, in combination with theory, can cause environmental and pedagogical competence.

Keywords: ecology, competence, education, science, humanization, standardization, integration.

Поступила в редакцию 9.07.2020.

МРНТИ 14.25.01

Ж.У.КОБДИКОВА[1], Т.Ж.ДУЙСЕНОВ[2], Р.Ж.ДУЙСЕНОВА[2], Е.Ж.КАРАЕВ[3]

[1]Казахский национальный женский педагогический университет (Алматы, Казахстан),
[2]ТОО «Eterium media»(Алматы, Казахстан),
[3]Консалтинговая компания «MLS-Group» «(Астана, Казахстан)

ПРОБЛЕМЫ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ ШКОЛЬНИКОВ

Аннотация

В статье поднимаются проблемы посткарантинного состояния системы образования в школе, рассматривается организация «перевернутого» дистанционного обучения в организациях образования, которое может быть полезно при адаптации к экстремальным условиям срочного перехода на дистанционное обучение. Описываются виды и способы обеспечения учащихся мотивационными материалами для самостоятельного изучения темы и организации обратной связи, приводится обзор образовательных платформ, применяемых цифровых и дистанционных технологий. Предлагается организация дистанционного обучения в виде упрощенного и обновленного вариантов, анализируются инструменты и алгоритм для разработки и монтажа видеоуроков, описывается сущность приложения «Дополненная реальность», которая решает проблему вовлеченности учащихся в процесс усвоения учебного материала. Кроме того, приводятся пути решения возникающих проблем дистанционного обучения.

Ключевые слова: «перевернутое» дистанционное обучение, самостоятельное изучение темы, обратная связь, мотивация, дополненная реальность, вовлеченность в процесс усвоения учебного материала, учебники и учебно-методические комплексы (УМК).

Введение. Начиная с четвертой четверти 2019-2020 учебного года, казахстанские школы перешли на дистанционное обучение (ДО) в связи с пандемией, охватившей весь мир. Как и многим странам, Казахстану пришлось серьезно переосмыслить идеи дистанционного обучения, особенно в системе среднего образования. «Дети и педагоги никогда раньше не работали дистанционно и сейчас испытывают огромный стресс. Из-за затянувшегося карантина возникают чувства страха, тревоги и агрессии» [1].

В Казахстане более 3,2 млн. школьников перешли на дистанционный формат обучения, уроки продолжительностью 10 минут для учеников 1-11-х классов транслировались на телеканалах «Балапан» и «Ел Арна» на казахском и русском языках. Обратная связь с учениками устанавливалась через электронные журналы «Күнделік», образовательные ресурсы Mektep.edu.kz и Bilimal.kz, а также посредством Google Classroom, мессенджеров, электронной почты и почтовой услуги. Для обратной связи учителями использовались мессенджеры WhatsApp, Telegram и электронная почта. Все телеуроки были доступны в Интернете, что позволяло повторно посмотреть видеоурок в случае необходимости, дополнительно транслировались радиоверсии телеуроков.

Большая нагрузка пришлась на родителей, которые каждый вечер помогали детям выполнять домашние задания, ведь их подготовка в новых условиях оказалась весьма

непростой задачей и для родителей, и для детей. Многие из них жаловались, что учителя дают очень много заданий, требуя выполнить их в течение часа. Однако, ученик должен иметь возможность в свойственном для себя темпе самостоятельно работать с образовательными ресурсами.

Основная часть. Идея получения знаний дистанционно имеет давнюю историю [2]. С наступлением нового учебного года остаются нерешенными некоторые проблемы дистанционного обучения. На наш взляд, эффективным может оказаться применение метода перевернутого обучения, авторами которого являются американские педагоги Джонатан Бергман и Аарон Самс [2; 3]. Само название технологии *«Flip Classroom»* означает «перевернутый класс», ее основная идея при традиционном обучении заключается в том, что новый учебный материал ученики изучают дома. В советской школе уже с 60-х годов XX века использовалась аналогичная методика «опережающего обучения» [4], и она давала хорошие результаты.

Д.Бергман и А.Самс раздавали своим учащимся не печатные материалы, а видеоуроки по новым темам, на уроках ученики отвечали на вопросы учителя, решали в микрогруппах проблемные задачи на основе изученного дома учебного материала. Подобный метод давал возможность учителям организовать в классе больше результативных, интерактивных занятий, и, по нашему мнению, может быть адаптирован к условиям дистанционного обучения. При этом невозможно ограничиваться только видеоуроками, наполняя ими формат онлайн обучения, так как многие учащиеся не воспринимают их. Вопросами дистанционного обучения занимались многие ученые на протяжении последнего десятилетия [5; 6; 7].

Во-первых, одной из важнейших задач учителя является отбор учебного материала, в процессе которого необходимо помнить о дифференциации заданий по уровням сложности при самостоятельном усвоении учебного материала. Последовательно выполняя разноуровневые задания, учащиеся могут достичь соответствующего уровня в зоне их «ближайшего развития» в зависимости от степени их подготовленности и способности [8; 9; 10, 11].

Во-вторых, главным условием для организации дистанционного обучения является наличие обратной связи, для чего создается общая электронная почта и предоставляется доступ для учащихся класса. По почте пересылаются разноуровневые развивающие задания-измерители по мере изучения очередной учебной темы, листы оценивания и мониторинга учебных достижений учеников. По этим инструментам оценки отслеживается успешность и траектория развития учащихся, корректируется учебный процесс, основное внимание уделяется учебному материалу и самостоятельной работе. Переход от «инструкторской» роли учителя к самостоятельной деятельности ученика не только облегчит адаптацию к дистанционному формату, но и будет способствовать повышению качества обучения.

В-третьих, целесообразно организовать перевернутое обучение на специально созданных Youtube-каналах, в этом случае видеоконференции преобразуются в онлайн дискуссии, в содержательные вопросы учащихся. Учителя могут организовать онлайн консультации по наиболее трудным темам, которые учащиеся до конца не усвоили, для которых следует обращать внимание не только на формы проведения дискуссий, выполнение самостоятельных разноуровневых, контрольных заданий в виде тестов, представление творческих проектов, но и на регулярность онлайн встреч или проведение промежуточных итогов с помощью небольших эссе учащихся или видеосообщений (подробно в таблице 1).

В упрощенном варианте презентацию Power Point и лекцию в Word обычно преобразуют в видеоформаты MP4, AVI или WMV с помощью программы Movavi Screen Recorder. После чего видеоуроки сохраняются на личном канале учителя в Youtube.com и пересматриваются учащимися по мере необходимости. Ссылки на канал отправляются через мессенджеры WhatsApp, Телеgрам. Для дополнительного заработка Мегабайты

могут собираться с целью монетизации. Через комментарии, собранные во время обратной связи, учебные материалы могут корректироваться и дорабатываться.

В обновленном варианте презентации Power Point и лекции в Word преобразовываются в мультимедийные слайды, на основе которых разрабатываются видеоуроки и формируется портфолио. Материалы портфолио сохраняются, как правило, в Облаке на mail.ru, в Google, на dropbox-флешке и др., с которых предоставляется учащимся прямой доступ. Занятия проводятся через платформы Zoom, Webex, Microsof Teams, с помощью смартфонов или видеоканалов на Youtube.com. Так же, как в упрощенном варианте, Мегабайты могут собираться с целью монетизации. С учетом же комментариев, накопленных на этапе обратной связи, можно вносить изменения, дополнения, делать монтаж с помощью специальной программы.

Таблица 1

Варианты организации дистанционного обучения [12]

I. Упрощенный вариант	II. Обновленный вариант
Теоретический и практический материал по теме	Теоретический и практический материал по теме
Презентации Power Point, лекции в Word	Мультимедийные слайды
Видео в формате MP4, AVI, WMV	Видеоурок, создание портфолио
Видеоуроки на Youtube	Хранение файлов в Облаке
Отправка материала учащимся через Whatsapp, Телеgрам	Прямая связь через платформы Zoom, Webex, Microsoft Teams
Использование компьютера	Использование смартфона
Набор мегабайтов	Набор мегабайтов
Совершенствование лекции, тренинга с учетом комментариев (обратная связь)	Совершенствование видеоурока с помощью обратной связи

Для разработки используются следующие инструменты:

– приложение Movavi Screen Recorder;
– программа Open Brodcaster Software (OBS);
– программа oCamPortable;
– программа youtu/be/tzWLludLors.

Монтаж видеоуроков осуществляется по определенному алгоритму:

1. Скопировать видео (фрагмент) в видеоурок с сайта www.youtube.com через ресурс www.getvideo.org.

2. В нужные фрагменты видео внести необходимые изменения (замена текста, переозвучка и т.д.).

3. Создать презентацию с помощью ресурса https://Powerpointbase.com.

В-четвертых, мотивация учащихся может достигаться через содержание предложенного им контента занимательного характера из жизни и через социальное взаимодействие. В этом случае меняются роли учителя в классе, он перестает быть только лишь источником информации, организует и контролирует познавательную деятельность учащихся. При такой организации обучения им легче сосредоточиться на учебе, учитель имеет возможность наладить эффективную обратную связь, выяснить качество усвоения учебного материала. Так, в «перевернутом классе» обеспечивается индивидуальный подход в обучении, при котором:

– ученики в классе не должны обучаться в одинаковом темпе, что всегда было осложняющим фактором обучения. Дома они могут работать в привычном для них ритме,

в любое время просматривать учебный видеоматериал или учебники, останавливаться и делать пометки, вернуться к какому-то фрагменту;

– ученики должны быть хорошо мотивированы к получению результатов своих учебных достижений по каждой теме, иначе они не будут активны ни в классе, ни дома. Для этого учителя должны тщательно готовить разноуровневые развивающие задания-измерители, предоставляемые ученикам для выполнения дома [13-16], что обеспечит организацию обратной связи с выставлением соответствующих оценок в баллах по каждой теме, ведению мониторинга развития ученика. Разноуровневые задания-измерители могут служить основой для разработки заданий СОР и СОЧ.

Такая организация обратной связи каждым из учителей усложняет их работу, в связи с чем предлагается разработать сборник разноуровневых развивающих заданий-измерителей (без ответов) по каждой теме учебного предмета, ответы могут быть представлены в методических пособиях для учителей.

В-пятых, дополнительным видом мотивации учащихся к учению может служить использование приложения «Дополненная реальность», которая решает проблему вовлеченности учащихся в процесс усвоения учебного материала. В настоящее время интерес к обучению, особенно у младших школьников, уже не вызвать рисунками в учебниках на бумажных носителях, и демонстрацией старых видеофильмов. Поэтому задача учителя предоставить информацию в занятной и интересной форме с использованием приложений, разработанных по технологии «дополненной реальности» в обучении.

Что же такое «дополненная реальность»? [17; 18]. Можно привести пример урока физики. Учителю больше не нужно показывать и рассказывать из чего состоит атом и объяснять, как движутся в нем протоны и нейтроны. Ученики в классе могут увидеть через смартфоны увеличенный атом, виртуально «взаимодействовать» с протонами и нейтронами, наглядно посмотреть, как при различных температурах ведут себя молекулы. На том же экране появляются молекулы воды, когда при нажатии кнопки на смартфоне снижается температура до минусовой отметки и можно посмотреть, как молекулы прекращают свое движение, а при повышении температуры молекулы начинают быстро двигаться. Дополненная реальность также дает возможность воспринимать информацию через органы ощущения. Такие примеры показывают главное преимущество дополненной реальности, эта технология создает комфортные условия для усвоения и получения знаний для всех обучающихся, будь то дети, подростки или взрослые, позволяя наглядно увидеть процессы, происходящие в окружающей среде. Благодаря этой технологии, становится возможным размещение любых объектов в реальную окружающую среду, которые в ней изначально отсутствовали. Это, в свою очередь, приводит к тому, что ученик начинает воспринимать материал более детально, что ведет к быстрому усвоению материала.

Одним из успешных примеров использования технологии «дополненной реальности» в обучении является приложение-переводчик для туристов. Где бы ни находился турист, ему не требуется знать язык страны пребывания для путешествия. При передвижении по городу, как правило, встречаются различные знаки с надписями на незнакомом языке, и, чтобы понять эти надписи, достаточно навести смартфоном на знак и на экране моментально появится перевод.

Ожидаемо, что в будущем технология «дополненной реальности» будет в тренде, ведь сейчас у всех имеются смартфоны и люди стремятся иметь более широкие возможности в одном устройстве. И технология «дополненной реальности» дает эту возможность.

Форматы подачи обучающей информации с помощью дополненной реальности могут быть разными, но уже очевидны их преимущества перед традиционной подачей. Передача информации через «дополненную реальность» повышает вовлечение ученика в

процесс обучения, что в свою очередь, ведет к эффективному усвоению учебного материала. По результатам исследований, проведенных компанией VRAr lab, более 90% учащихся успешно осваивают учебный материал с помощью технологии «дополненной реальности» [19].

В настоящее время в Казахстане разрабатываются учебники и учебно-методические комплексы (УУМК) обновленного содержания. В связи с этим на коллектив авторов УУМК издательства «Арман-ПВ» разработано приложение с дополненной реальностью по математике для первого класса [20]. Каков принцип работы данного приложения? Ребенок наводит смартфон на QR код, расположенный на обложке учебника. Это приводит к процессу скачивания специально разработанного приложения. В данном учебнике на каждую четверть имеется по несколько специальных картинок (далее метки), помеченные буквами AR+, которые «оживают» при наведении на них смартфона. Следующим шагом является запуск скачанного приложения и наведение смартфона на метки. Картинка на экране телефона «оживает» и ученик погружается в среду дополненной реальности (Рисунок 1).

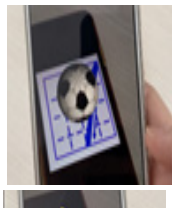
В первой учебной четверти в школе ребенок знакомится с цифрами от 1 до 9 и с числом 10, учится счит

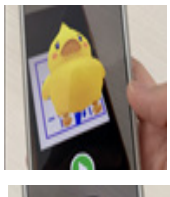
Так выглядит метка цифры 1 в учебнике.

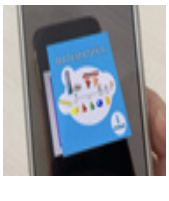
При наведении смартфона на рисунок на его экране ребенок увидит «ожившую» цифру 1.

При нажатии зеленой кнопки «Play», на экране появляются анимированная цифра 1 и футбольный мяч. Мячик «падает» на страницу книги и подпрыгивает несколько раз. Весь этот процесс сопровождается аудио: «один мяч».

При повторном нажатии на зеленую кнопку появляется 1 утенок, и проигрывается аудио: «один утенок». Утенок является 3D объектом, что дает ученику возможность рассмотреть его с разных сторон, поворачивая смартфон в руках.

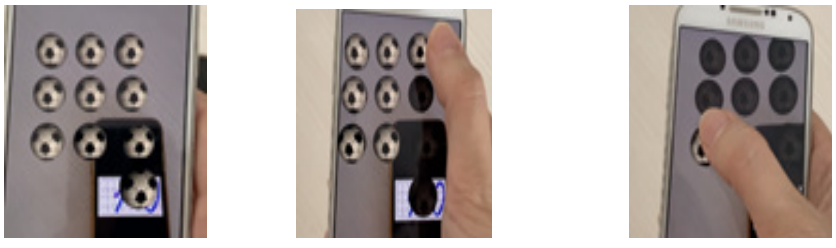
В качестве следующего объекта для счета демонстрируется книга.
Таким образом процесс познания цифры 1 проходит интересно и увлекательно.

Рисунок 1. **Приложение с дополненной реальностью по математике для 1 класса**

Далее, при изучении цифр от 2 до 9 и числа 10, приложение с дополненной реальностью дает ученику возможность самому сосчитать предметы (Рисунок 2):

На рисунке 2 (а, б, в) показано, как при наведении смартфона на метку числа 10, появились 10 мячей. При этом девять мячей уже находились на метке, а десятый упал рядом

сверху, и слышится озвучка: «Сколько будет если к 9 мячам добавить 1 мяч? Посчитай, нажимая на мячики». Ученик нажимает на мячики по очереди, а в приложении сопровождается озвучкой счета: при нажатии на каждый мяч, цвета меняются на более темный цвет и слышатся слова: «один», «два», «три» и т.д. до десяти.

а) б) в)

Рисунок 2. **Приложение «Дополненная реальность»**

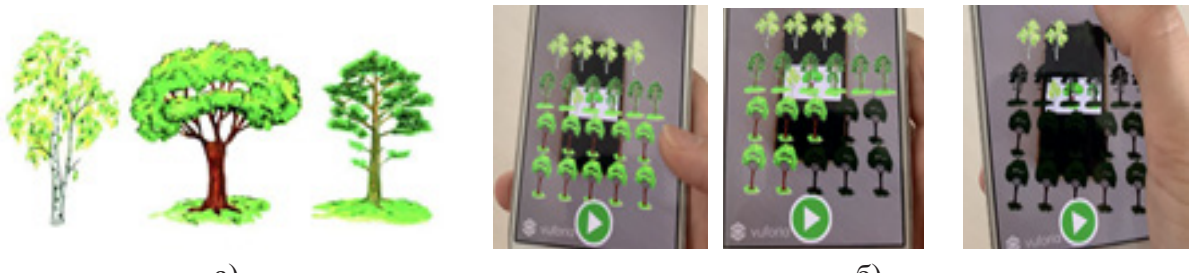
На рисунках видно, как мячики темнеют при нажатии на них. Это нужно для того, чтобы ученик наглядно видел какие мячи он уже посчитал.

Таким образом ученик учится познавать цифры и считать от 1-10 захватывающим его внимание нестандартным и наглядным методом.

В третьей четверти ученики учатся складывать числа до 20-ти.

Условие задачи: На поляне растут 4 березы, 10 дуба и 6 сосен. Сколько всего деревьев на поляне?

В учебнике метка к этой задаче выглядит так (Рисунок 3а):

а) б)

Рисунок 3 (а, б). **Упражнение на сложение чисел до 20-ти**

При наведении на метку смартфона появляются деревья, а именно: 4 березы, 10 дуба и 6 сосен (Рисунок 3б). Ученик начинает считать, поочередно нажимая на деревья. При этом деревья меняются на более темные цвета в сопровождении озвучки счета от одного до двадцати.

Выводы: Итак, в рамках данной статьи рассмотрены пути решения проблем дистанционного обучения школьников, а именно:

– как можно организовать процесс самостоятельного изучения темы с помощью разработанных учителями видеоуроков. Они могут храниться в составе портфолио на Интернет-флешках (в Облаке на mail.ru, Google, dropbox-флешке);

– как можно организовать обратную связь с учениками с помощью разноуровневых развивающих заданий-измерителей для объективного измерения их учебных достижений и ведения мониторинга развития учащихся;

– как можно мотивировать учащихся к учению, в том числе с помощью приложения «Дополненная реальность», которая решает проблему вовлеченности учащихся в процесс усвоения учебного материала.

Список использованных источников

[1] Как пережить карантин / Новости ООН. – 31.03.2020 [Электронный ресурс]: URL: https://news.un.org/ru/story/2020/03/1375282 (дата обращения: 20.09.2020 г.).

[2] Мовкебаева З.А., Жолтаева Г.Н., Оралканова И.А., Исалиева С.Т., Хамитова Д.С. Предпосылки создания образовательного контента для системы дистанционного образования // Педагогика и психология. – 2018. – № 2(35). – С.89-96.

[3] Байконысов А. Кашықтықтан оқытуда кері байланыс алудың қарапайым әдісі. – 04.07.2020 [Видеоресурс]: URL: https://ruslar.me/mobile/video/ymuQOIHbOhc (дата обращения: 20.09.2020 г.).

[4] Основные приемы перевернутого обучения /Дидактор. Педагогическая практика. – 10.11.2015 [Электронный ресурс]: URL: http://didaktor.ru/osnovnye-priyomy-perevyornutogo-obucheniya/ (дата обращения: 20.09.2020 г.).

[5] Андреев А.А. К вопросу об определении понятия «дистанционное обучение» [Электронный ресурс]: URL: http://www.e-joe.ru/sod/97/4_97/st096.html (дата обращения: 15.09.2020 г.).

[6] Майер В.В., Моор С.М. Некоторые вопросы организации электронного образования //Тенденции и перспективы развития электронного образования: материалы Международной научно-практической конференции. – Тюмень, 22.11.2013 /Под ред. В.В.Майера, С.М.Моор, С.В.Соколковой. – Тюмень: ТюмГНГУ, 2014. – С.46-51.

[7] Павлуцкая Н.М., Дубицкая Л.В. Применение дистанционного обучения в современном вузе (из опыта работы) //Педагогические науки. – 2016. – № 3(45). – Ч.4. – С.31-34: DOI: https://doi.org/10.18454/IRJ.2016.45.151 [Электронный ресурс]: URL: https://research-journal.org/pedagogy/primenenie-distancionnogo-obucheniya-v-sovremennom-vuze-iz-opyta-raboty/ (Дата обращения: 20.09.2020 г.).

[8] Пеккер П.Л. Дистанционное обучение: опыт московских вузов //Человек и образование. – 2015. – № 2(43). – С.66-71.

[9] Глазнева С.Е. Коняева Е.А. Положительные и отрицательные стороны дистанционного обучения //Актуальные проблемы образования: позиция молодых: материалы Всероссийской студенческой научно-практической конференции. – М.: Золотой феникс, 2016. – С.57-59.

[10] Пидкасистый П.И. Компьютерные технологии в системе дистанционного обучения /П.И.Пидкасистый, О.Б.Тыщенко //Педагогика. – 2000. – № 5. – С.7-12.

[11] Полат Е.С. Дистанционное обучение: каким ему быть? /Е.С.Полат, А.Е.Петров //Педагогика. – 1999. – № 7. – С.29-34.

[12] Технология С.Н.Лысенковой: перспективно-опережающее обучение с использованием опорных схем при комментируемом управлении [Электронный ресурс]: URL: http://moi-rang.ru/publ/metodicheskie_materialy/pedagogicheskie_tekhnologii /tekhnologija_ s_n_lysenkovoj_perspektivno_operezhajushhee_obuchenie_s_ispolzovaniem_ opornykh_skhem_pri_kommentiruemom_upravlenii/12-1-0-55 (дата обращения: 21.09.2020 г.).

[13] Зона ближайшего развития по Л.С.Выготскому [Электронный ресурс]: URL: https://vikent.ru/enc/4/ (дата обращения: 20.09.2020 г.).

[14] Загузина Н.Н., Невзоров Б.П. Проблемы развития дистанционной педагогики //Вестник Кемеровского государственного университета, 2014; Невский институт управления и дизайна. – Кемерово, 2014. – С.64-66.

[15] Полат Е.С., Бухаркина М.Ю., Моисеева М.В. Теория и практика дистанционного обучения: Учебное пособие для студентов высших педагогических учебных заведений /Под ред. Е.С.Полат. – М.: Академия, 2004. – 416 с. [Электронный ресурс]: URL: https://www.academia-moscow.ru/ftp_share/_books/fragments/fragment_20163. pdf (дата обращения: 19.09.2020 г.).

[16] Полат Е.С., Хуторской А.В. Проблемы и перспективы дистанционного образования в средней образовательной школе: Доклад [Электронный ресурс]: URL: http://www.ioso.ru/ioso/senatus/ meeting280900.htm (дата обращения: 15.09.2020 г.).

[17] Стеценко И.А. Использование современных информационных и коммуникационных технологий в учебном процессе: Учебное пособие /И.А.Стеценко, О.А.Корниенко. – Таганрог: ТагГПИ, 2009. – 232 с.

[18] Karayev Zh., Kobdikova Zh.U. The Technology of three-dimensional methodical system of learning: essence and application. – Almaty: Zerde, 2018. – 480 p.

[19] Что такое дополненная реальность (augmented reality)? [Электронный ресурс]: URL: https://augmentedreality.by/ (дата обращения: 15.09.2020 г.).

[20] Иванова А.В. Технологии виртуальной и дополненной реальности: возможности и препятствия применения //Стратегические решения и риск-менеджмент. – 2018. – №3 (108). – С.88-107 [Электронный ресурс]: URL: https://cyberleninka.ru/article/n /tehnologii-virtualnoy-i-dopolnennoy-realnosti-vozmozhnosti-i-prepyatstviya-primeneniya /viewer (дата обращения: 21.09.2020 г.).

[21] Книги Вашей мечты: Официальный сайт Издательства Арман-ПВ [Электронный ресурс]: URL: http://www.armanpv.com/ar (дата обращения 21.09.2020 г.).

References

[1] Kak perezhit' karantin / Novosti OON. – 31.03.2020 [Elektronnyj resurs]: URL: https://news.un.org/ru/story/2020/03/1375282 (data obrashcheniya: 20.09.2020 g.).

[2] Movkebayeva Z.A., Zholtaeva G.N., Oralkanova I.A., Isalliyeva S.T., Hamitova D.S. Predposylki sozdaniya obrazovatel'nogo kontenta dlya sistemy distancionnogo obrazovaniya // Pedagogika i psihologiya. – 2018. - № 2(35). – S.89-96.

[3] Bajkonysov A. Kashyktyktan okytuda keri bajlanys aludyn karapajym adisi. – 04.07.2020 [Videoresurs]: URL: https://ruslar.me/mobile/video/ymuQOIHbOhc (data obrashcheniya: 20.09.2020 g.).

[4] Osnovnye priemy perevernutogo obucheniya / Didaktor. Pedagogicheskaya praktika. – 10.11.2015 [Elektronnyj resurs]: URL: http://didaktor.ru/osnovnye-priyomy-perevyornutogo-obucheniya/ (data obrashcheniya: 20.09.2020 g.).

[5] Andreev A.A. K voprosu ob opredelenii ponyatiya «distancionnoe obuchenie» [Elektronnyj resurs]: URL: http://www.e-joe.ru/sod/97/4_97/st096.html (data obrashcheniya: 15.09.2020 g.).

[6] Majer V.V., Moor S.M. Nekotorye voprosy organizacii elektronnogo obrazovaniya // Tendencii i perspektivy razvitiya elektronnogo obrazovaniya: materialy Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoj konferencii. – Tyumen', 22.11.2013 /Pod red. V.V.Majera, S.M.Moor, S.V.Sokolkovoj. – Tyumen': TyumGNGU, 2014. – S.46-51.

[7] Pavluckaya N.M., Dubickaya L.V. Primenenie distancionnogo obucheniya v sovremennom vuze (iz opyta raboty) // Pedagogicheskie nauki. – 2016. – № 3(45). – Ch.4. – S.31-34: DOI: https://doi.org/10.18454/IRJ.2016.45.151 [Elektronnyj resurs]: URL: https://research-journal.org/pedagogy/primenenie-distancionnogo-obucheniya-v-sovremennom-vuze-iz-opyta-raboty/ (Data obrashcheniya: 20.09.2020 g.).

[8] Pekker P.L. Distancionnoe obuchenie: opyt moskovskih vuzov // Chelovek i obrazovanie. – 2015. – № 2(43). – S.66-71.

[9] Glazneva S.E. Konyaeva E.A. Polozhitel'nye i otricatel'nye storony distancionnogo obucheniya // Aktual'nye problemy obrazovaniya: poziciya molodyh: materialy Vserossijskoj studencheskoj nauchno-prakticheskoj konferencii. – M.: Zolotoj feniks, 2016. – S.57-59.

[10] Pidkasistyj P.I. Komp'yuternye tekhnologii v sisteme distancionnogo obucheniya / P.I.Pidkasistyj, O.B.Tyshchenko // Pedagogika. – 2000. – № 5. – S.7-12.

[11] Polat E.S. Distancionnoe obuchenie: kakim emu byt'? / E.S.Polat, A.E.Petrov // Pedagogika. – 1999. – № 7. – S.29-34.

[12] Tekhnologiya S.N.Lysenkovoj: perspektivno-operezhayushchee obuchenie s ispol'zovaniem opornyh skhem pri kommentiruemom upravlenii [Elektronnyj resurs]: URL: http://moi-rang.ru/publ/metodicheskie_materialy/pedagogicheskie_tekhnologii/tekhnologija_s_n_lysenkovoj_perspektivno_operezhajushhee_obuchenie_s_ispolzovaniem_opornykh_skhem_pri_kommentiruemom_upravlenii/12-1-0-55 (data obrashcheniya: 21.09.2020 g.).

[13] Zona blizhajshego razvitiya po L.S.Vygotskomu [Elektronnyj resurs]: URL: https://vikent.ru/enc/4/ (data obrashcheniya: 20.09.2020 g.).

[14] Zaguzina N.N., Nevzorov B.P. Problemy razvitiya distancionnoj pedagogiki // Vestnik Kemerovskogo gosudarstvennogo universiteta, 2014; Nevskij institut upravleniya i dizajna. – Kemerovo, 2014. – S.64-66.

[15] Polat E.S., Buharkina M.YU., Moiseeva M.V. Teoriya i praktika distancionnogo obucheniya: Uchebnoe posobie dlya studentov vysshih pedagogicheskih uchebnyh zavedenij /Pod red. E.S.Polat. – M.: Akademiya, 2004. – 416 s. [Elektronnyj resurs]: URL: https://www.academia-moscow.ru/ftp_share/_books/fragments/fragment_20163.pdf (data obrashcheniya: 19.09.2020 g.).

[16] Polat E.S., Hutorskoj A.V. Problemy i perspektivy distancionnogo obrazovaniya v srednej obrazovatel'noj shkole: Doklad [Elektronnyj resurs]: URL: http://www.ioso.ru/ioso/senatus/ meeting280900.htm (data obrashcheniya: 15.09.2020 g.).

[17] Stecenko I.A. Ispol'zovanie sovremennyh informacionnyh i kommunikacionnyh tekhnologij v uchebnom processe: Uchebnoe posobie / I.A.Stecenko, O.A.Kornienko. – Taganrog: TagGPI, 2009. – 232 s.

[18] Karayev Zh., Kobdikova Zh.U. The Technology of three-dimensional methodical system of learning: essence and application. – Almaty: Zerde, 2018. – 480 p.

[19] Chto takoe dopolnennaya real'nost' (augmented reality)? [Elektronnyj resurs]: URL: https://augmentedreality.by/ (data obrashcheniya: 15.09.2020 g.).

[20] Ivanova A.V. Tekhnologii virtual'noj i dopolnennoj real'nosti: vozmozhnosti i prepyatstviya primeneniya // Strategicheskie resheniya i risk-menedzhment. – 2018. – № 3(108). – S.88-107 [Elektronnyj resurs]: URL: https://cyberleninka.ru/article/n/tehnologii-virtualnoy-i-dopolnennoy-realnosti-vozmozhnosti-i-prepyatstviya-primeneniya/viewer (data obrashcheniya: 21.09.2020 g.).

[21] Knigi Vashej mechty: Oficial'nyj sajt Izdatel'stva Arman-PV [Elektronnyj resurs]: URL: http://www.armanpv.com/ar (data obrashcheniya 21.09.2020 g.).

Оқушыларды қашықтан оқыту жағдайындағы проблемалар

Ж.У.Кобдикова[1], Т.Ж.Дуйсенов[2], Р.Ж.Дуйсенова[2], Е.Ж.Караев[3]
[1]Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті (Алматы, Қазақстан),
[2]«Eterium media» ЖШС (Алматы, Қазақстан),
[3]«MLS-Group» консалтингтік компаниясы (Астана, Қазақстан)

Аннотация

Мақалада мектептегі білім беру жүйесінің карантиннен кейінгі жағдайы туралы мәселелер көтеріліп, қашықтықтан оқытуға шұғыл көшудің экстремалды жағдайларына бейімделу үшін пайдалы болуы мүмкін білім беру ұйымдарында «төңкерілген» қашықтықтан оқытуды ұйымдастыру қарастырылған. Оқушыларды тақырыпты өз бетінше оқып үйрену және кері байланысты ұйымдастыру үшін мотивациялық материалдармен қамтамасыз етудің түрлері мен әдістері сипатталған, білім беру платформаларына, қолданылатын цифрлық және қашықтықтағы технологияларға шолу жасалған. Оңайлатылған және жаңартылған нұсқалар түріндегі қашықтықтан оқытуды ұйымдастыру ұсынылады, бейнематериалдарды әзірлеу мен редакциялау құралдары мен алгоритмі талданады, оқу материалын игеру процесіне студенттердің қатысуы мәселесін шешетін «Толықтырылған шындық» қосымшасының мәні сипатталады. Сонымен қатар, қашықтықтан оқытудың туындаған мәселелерін шешу жолдары келтірілген.

Түйін сөздер: қашықтан оқытудағы «төңкерілген» әдіс, тақырыпты өз бетінше меңгеру, кері байланыс, мотивация, «кеңейтілген шынайылық», оқу материалын меңгеру процесіне тарту, оқулықтар мен оқу-әдістемелік кешендер (ОӘК).

Problems of distance learning for schoolchildren

Zh.U.Kobdikova[1], T.Zh.Duisenov[2], R.Zh.Duisenova[2], E.Zh.Karaev[3]
[1]Kazakh national women's pedagogical University (Almaty, Kazahstan)
[2]CEO at «Eterium media» (Almaty, Kazahstan)
[3]Co-founder and CEO of the consulting company «MLS-Group» (Astana, Kazahstan)

Abstract

The article raises the problems of the post-quarantine state of the education system at school, considers the organization of «inverted» distance learning in educational organizations, which can be useful in adapting to the extreme conditions of an urgent transition to distance learning. The types and methods of providing students with motivational materials for self-study of the topic and organization of feedback are described, an overview of educational platforms, digital and distance technologies used is provided. The organization of distance learning in the form of simplified and updated versions is proposed, tools and an algorithm for the development and editing of video

lessons are analyzed, the essence of the Augmented Reality application is described, which solves the problem of student involvement in the process of mastering educational material. In addition, ways of solving emerging problems of distance learning are given.

Keywords: «inverted» distance learning, self-study of the topic, feedback, motivation, augmented reality, involvement in the process of learning, textbooks and teaching materials.

Поступила в редакцию 16.06.2020.

МРНТИ 15.41.21

Р.Қ.КЕРИМБАЕВА[1], А.Т.АБДРАХМАНОВА[1], Г.М.АБДЫБАЕВА[1]

[1]М.Х.Дулати атындағы Тараз мемлекеттік университеті
(Тараз, Қазақстан)

COVID-19 ПАНДЕМИЯ КЕЗІНДЕГІ МЕДИЦИНА ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРІНІҢ ЭМОЦИОНАЛДЫ ЖАНУЫ

Аңдатпа

Мақала COVID-19 пандемиясы кезіндегі медицина қызметкерлерінің қалыптан тыс жұмысы барысындағы «эмоциялық жану» синдромын бастан кешіру жағдайы туралы. Қазақстандағы төтенше жағдайдың жариялануына байланысты коронавирус індетінің өршуі көптеген жағымсыз факторлардың дәрігерлердің кәсіби қызметіне әсер ету мәселесі қарастырылады.

Зерттеу нәтижесі коронавирус індетін емдеуде медицина қызметкерлерінің эмоциялық жану синдромын бастан кешіруінің сыртқы және ішкі психологиялық себептерін айқындады. Эмоциялық жанудың кәсіби қарым-қатынас жағдайында шаршау, қажу, әлсіреу, уайымдау, мазасыздану сезімдері арқылы байқалатын көріністері сипатталады. Медицина қызметкерлерінің коронавирус жағдайындағы психологиялық жай-күйіні төмендеуі, олардың күйзеліске тұрақсыздығы, жоғары үрей, эмоциялық ерік-жігері, өзін-өзі бақылау мен басқаруда кездесетін ерекшеліктері қарастырылды. Зерттеудің практикалық маңыздылығы пандемия жағдайында медицина қызметкерлеріне психологиялық көмек көрсету, олардың еңбектерін мемлекеттік тұрғыда қолдау жасауға ұсыныс жасалды.

Кілт сөздер: эмоциялық жану, коронавирус, пандемия, COVID-19, күйзеліс, мазасыздану.

Кіріспе. Бүгінгі таңда тұлғаның кәсіби қызметке бейімделуі, еңбек психологиясының қарастыратын өзекті мәселесі. Адамның кәсіби жұмысымен тығыз байланысы, еңбекке жарамдылығы, оның нәтижелігін арттыру, қанағаттануы арнайы зерттеуді қажет етеді. Дегенмен де, тұлғаның кәсіби дамуына кедергі келтіретін де көптеген факторлар бар. Мұндай кәсіби қызметке байланысты жағымсыз факторлар «эмоциялық жанып кету» немесе «эмоциялық жану синдромы» феномені деп аталады [1]. Бүгінгі таңда әлемді үрейлендіріп, ауа-тамшылы жолмен жұғатын, адам баласының демін қысып, жанын алып кету қауіпі бар эпидемия жайлап кетті. Эпидемия қарқыны Жер жүзін шарпып, пандемия дәрежесіне жетті. Мұндай қауіпті індет, біздің еліміз Қазақстанда да болып жатыр. Осындай қиын жағдайда еліміз қауіпсіздік шараларын сақтау үшін, оқшаулану тәртібін мәжбүрлі түрде ендірді. Себебі COVID-19 індетін емдеу, оны болдырмау шаралары әлі табылмаған құпия болып отыр. Дегенмен де, коронавирусқа шалдыққан науқастарды тәулігіне 24 сағат бойы емдеп, індетпен бетпе-бет күресіп отырған медицина қызметкерлерінің ахуалы қандай? Олардың жан дүниесі мен ішкі сезімдері қандай? – деген түрлі сұрақтар туындайды.

Сондықтан да, біз пандемия жағдайында туындаған психологиялық көкейкесті мәселенің ғылыми маңыздылығын анықтап, арнайы зерттеуді ұйғардық. Қазақстанда алғаш рет, наурыз айында бой көрсеткен коронавирус ауруы медицина қызметкерлеріне қосымша жауапкершілікті жүктеді.

Негізгі бөлім. Науқастармен күнделікті қарым-қатынас жасап, емдеу барысында түрлі стресс пен жағымсыз ахуалды бастан кешіріп жүрген дәрігерлердің психологиялық жай-күйін зерттеуде бақылау, теориялық талдау, салыстыру, саралау, қорыту әдістеріне негізделдік. Зерттеу барысында жүргізілген сауалнамадан дәрігерлер COVID-19 індеті күрделі ауру түріне жататындығын жақсы білетіндігі анықталды. Дегенмен де, қалыптан тыс күрделі жағдайда жұмыс істеп жүрген дәрігерлердің жүйкесі сыр беріп, түрлі депрессияға ұшырау құбылыстары да айқындалды. Медицина қызметкерлерінің стресстік жағдайда эмоционалдық күйіп кету синдромы, ақыл-ойының қажуы, психоэмоциялық ахуалының әлсіреуі, дене қимылдарың ауырлауы, шаршау, мазасыздану сипатында көрінеді [2].

Көбінесе мұндай проблемалар жауапкершілігі өте жоғары маман иелерінде пайда болады. Атап айтқанда:

1. Жоғары кәсіби жауапкершілік сезімі;

2.Әрқашанда және кез-келген жағдайда, адамға көмек көрсетуге дайын болу;

3. Қоғамға қажетті болуға ұмтылатын, тілектес тұлға;

4. Асқан мейірімділік [3].

Психолог ғалымдардың зерттеулерінде, эмоционалды жану синдромы көп жағдайда қоршаған ортада адамдармен үнемі қарым-қатынаста болатын әлеуметтік мамандық иелерінде болатындығын анықтаған. Ондай кәсіп өкілдеріне: дәрігерлер, педагогтер, қызмет көрсету саласы мен құқық қорғау органдары қызметкерлері, мемлекеттік қызметшілер, басшылар, кәсіпкерлер және т.б. жатады. Мұндай кәсіп қызметкерлерінің жұмысы толассыз адамдармен қарым-қатынаста, әлеуметтік байланыста, эмоционалды жоғары тітіркендіргіш жағдайда, қақтығыстар шиі кезігетін, қобалжу, мазасыздану, үрейлену, жүйке бұзылуына әкеп соқтыратын ағымда болады.

Қазіргі пандемия кезіндегі медицина қызметкерлерінің кәсіби деформацияның дамуына, еңбектің эмоциялық шиеленісуіне ықпал етіп отыр. Мұндай теріс эмоционалдық жағдайлар мамандардың фрустрациялық төзімділігін төмендетіп, психиканың тұрақсыздығын, «эмоциялық жану» синдромын арттырады.

Алғаш рет шетелде «Эмоциялық жану» синдромы туралы мәселе 40 жыл бұрын көтерілген, оны *«burnout»* – деп атап, *«жану, күю, күйреу, жанып, тұтану»* – деп аударылады [4].

Елімізде қалыптасқан осындай күрделі жағдайда науқастарды емдеу, медицина қызметкерлерінің эмоциялық жану синдромы көптеген сыртқы және ішкі себептердің әсерін туындатты. Яғни науқастармен қарқынды кәсіби қарым-қатынас жағдайында пайда болған эмоцияларды бәсеңдету, сезімдер мен уайымдарды тепе-теңдікте ұстау, түрлі қақтығыстар санының артуы, дәрігерлердің өмір құндылығының жоғалуына, өз күшіне деген сенімнің сарқылуы сияқты көріністерді көбейтті. Әсіресе COVID-19 індетінің жұқпалы екендігі, медицина қызметкерлеріне үнемі сақтық шараларын ұстануы, иммундық жүйені төмендетпеу жауапкершілігі, сияқты қатаң қағаданы 24 сағат жадыда ұстау, дәрігердердің өмірін күрделендіріп жіберді.

Осындай қиын жағдайдаға төзу және жұмыс істеу дәрігерлердің еріксіз қажып, депрессиялық күйлерін арттырды. Жалпы эмоциялық жанудың қалыптасуының бейім факторларына ақыл-ойдың бұзылуы, эмоциялық – ерік жігердің тұрақсыздығы, күйзеліске төзімділіктің төмендеуі, өзін-өзі бақылау мен сақтанудың жоғарғы деңгейі, үрейдің күшейюі әсер етеді.

Медицина қызметкерлерінің пандемия кезіндегі эмоциялық ерекшеліктері әлеуметтік нормаларға қарым-қатынасы мен қауіпсіздік шараларын қатаң ұстану, міндетті жауапкершілік, тәртіп, жоғары ар-ождан сияқты кәсіби қызметіне де бай-

ланысты. Сондай-ақ бүкіл әлемге індеттің өршуі, адам баласының дәрменсіздігі, қоршаған ортада COVID-19 туралы ақпарат ағымының толассыз келіп түсуі медицина қызметкерлерін еріксіз қажытады. Осындай жағдайда қоғамда туындаған әлеуметтік шиеленістер мен адамдарға деген қарым-қатынастың күрделілігі, жоғарғы деңгейдегі тітіркендіргіш сезімдері мен эмоциясын туындатады [5].

Пандемия кезінде медицина саласының мамандарына деген міндеттер мен жауапкершік артып, қызметкерлердің жүктемесі күрделеніп, оларды есеңгіретіп жіберді. COVID-19 індетін емдеу дәрігерлерді физикалық тұрғыдан ғана емес, психологиялық тұрғыдан да әлсіретіп отыр. Күннен күнге өмірге деген құлшынысы азайып, әлсіреген науқастарды көру және жұмыс кестесінің қалыпты жағдайдан артық болуы – медицина қызметкерлерінің эмоционалды күйреуіне алып келетіні анық.

Медицина қызметкерлерінің эмоционалды күйреу синдромы мынадай 3 негізгі белгілермен сипатталады:

1.Жоғары белсенділік пен жоғары жауапкершілік кезеңінен кейінгі психоэмоционалдық сарқылу (түнгі ұйқының бұзылуы, қажу, шаршау, жұмысқа деген ниетінің болмауы, әлсіздік және селқостық);

2.Тұлғалық шеттелу (жағымды немесе теріс қандай да бір эмоциялардың болмауы, кәсіби өсуге қызығушылықтың төмендеуі, әріптестермен және пациенттермен қарым-қатынас жасамауы);

3.Өзін-өзі бағалаудың жоғалуы (маманның кәсіби жұмысының болашағын көрмеуі, өз мүмкіндіктеріне сенбеуі, еңбек нәтижесіне қанағаттанбауы).

Мұндай белгілер өз кезегінде келесі симптомдарды тудырады:

– шаршаудың тез басталуы;
– нашар ұйқы (шала, үзік, жеткіліксіз немесе ұйқысыздық);
– пессимизм;
– цинизм және күнделікті күйбеңдік;
– өз-өзіне және адамдарға немқұрайлылық пен мән бермеушілік;
– мазасыздық, тітіркену және агрессивтілік;
– депрессия;
– зейіннің тұрақсыздығы және күнделікті жұмысты қалыпты орындауға қабілетсіздік;
– спирттік ішімдікке әуестік;
– ерік-жігердің әлсіреуі;
– дәрігердің өз ісіне немқұрайды немесе селқос қатынасы;
– отбасы мен ұжымдас әріптестерімен қарым-қатынастың бұзылуы, қақтығыс пен даудың туындауы;
– әлеуметтік белсенділіктің төмендеуі [6].

Осылайша, медицина қызметкерлерінің эмоциялық жану синдромының күшеюі қазіргі пендемия кезінде пайда болған патология болып табылады. Бүгінгі таңда бүкіл әлемді жайлаған COVID-19 індеті барысында, карантиндік жағдайдың енуі, жалпы адамзаттың үрей мен қорқыныш сезімдерге бой алдыруы қоғамның өзекті мәселесі болып тұр. Бұл феномен медициналық қызметкерлері ғана емес, басқа да кәсіби топтарға тән.

Эмоционалды күйреу – көп жағдайда, орта медицина қызметкерлеріне тән, себебі олар науқастармен тікелей қарым-қатынаста жұмыс жасайды. Сондай-ақ эмоциялық жануды дамыту бойынша жоғары тәуекел тобына онкологиялық науқастарды, екінші иммундық тапшылығы бар пациенттерді күтуді жүзеге асыратын медицина қызметкерлері, реанимациялық бригада топ мамандары жатады. Дегенмен де, аталған ауру түрлерінің ішінде әлемдік пандемияға айналған коронавирус індеті қиындығы мен қауіпі жөнінен жоғары екендігі белгілі.

Эмоционалды күйреудің қалыптасу процесінде, өзара тығыз байланысты үш көріністің пайда болуы анықталып отыр. Ол босаңсу, шеттетілу және өзін-өзі бағалаудың төмендеуі. Оның нәтижесінде маман өзінің одан әрі кәсіби қызметінде перспективаларды көрмейді, жұмысына қанағаттанбаушылық, өзінің кәсіби мүмкіндіктеріне сенімі (өзін-өзі бағалаудың төмендеуі) жоғалады.

Психологияда эмоционалды жануды болдырмау немесе оның алдын алу шаралары мен техникасына бағытталған жұмыстар бар. Бұған келесі іс-шаралар жатады:

– стресспен күресу дағдыларын жақсарту (сыни оқиғадан кейін дебрифинг (талқылау), дене жаттығулары, тынық ұйқы, тұрақты демалыс және т. б.);

– релаксация (босаңсыту) техникаларын орындау – прогрессивті бұлшықет релаксациясы, аутогендік жаттығу, өзін-өзі өшіру, медитация;

– арт-терапия (билеу, сурет салу, ән тыңдау т.б.);

– фрустрацияның алдын алу (уайымға, сәтсіздікке, үрейге, бос арманға жол бермеу) [7].

Пандемия салдары тек медицина қызметкерлері ғана емес, бүкіл мемлекеттің ахуалын төмендетіп, жалпы халықтың үрейі мен мазасыздану күйін арттырып отыр. Осы орайда, эмоционалды күйреудің дәрежесін төмендету, халыққа психологиялық қолдау көрсету, кеңес беру, мотивация берудің маңызы зор.

Сондықтан да, медициналық мекемелерде кәсіби қызметтің тиімділігін арттыру, эмоционалдық күйреудің алдын алуда, психолог маманының маңызы зор. Психологтар кәсіби күйреу синдромының алдын алу бойынша іс-шараларды ұйымдастыруда, қызметкерлердің эмоционалды жану себептерін анықтап, симптомдарды жоюға бағытталған психологиялық түзетуді жүзеге асырады. Сондай-ақ мекеме қызметкерлері арасындағы жеке тұлға мен тұлғааралық қарым-қатынасты үйлестіруге, ұжымда жағымды психологиялық ахуалды қалыптастыруға көмектеседі. Алдын алу іс-шаралары қызметкерлермен жеке және топтық стрессорларды көруге көмектеседі, яғни стресстік жағдайлардың туындауына ықпал ететін факторларды, оған қарсы дұрыс әрекет ету, жану симптомдарын жеңу әдістемесіне үйретеді.

Жану – дегеніміз, бұл жұмыс орнында созылмалы стресс нәтижесінде пайда болатын синдром. Медицина қызметкерлерінің кәсіби жұмысында эмоционалдық жану жағдайының болатынын «Дүниежүзілік денсаулық сақтау» ұйымы ресми түрде мойындаған [8].

Қазіргі қалыптасқан жағдайда, «Эмоциялық жану» синдромы медицина қызметкерлерінде психикалық энергияның шамадан тыс шығыны, психосоматикалық шаршау, эмоциялық сарқылу нәтижесінде мазасыздық, тітіркену, ашулану, жүрек соғуының жиілеуі, ентігу, асқазан-ішек бұзылулары, бас ауру, қысымның төмендеуі, ұйқының бұзылуы сияқты көріністер арқылы туындайды.

Пандемия жағдайында COVID-19 індетімен күресу барысында медицина қызметкерлерінің кәсіби жану синдром көріністерін сипаттауда, біз қазіргі заман психологтарының оны 3 топқа (психофизиологиялық, әлеуметтік – психологиялық және мінез-құлық) бөлгенін анықтадық.

Психофизиологиялық көріністер:

– таңертеңнен кешке дейін шаршау сезімінің болуы.

– эмоционалдық қажу, дене күшінің сарқылу сезімі.

– қоршаған ортаны қабылдауы, сыртқы құбылыстарға реакциясы төмендеуі.

– жалпы жағдайының әлсіздігі, белсенділіктің төмендеуі.

– бастың жиі ауруы.

– бірден салмақтың төмендеуі немесе өсуі.

– ұйқының бұзылуы немесе ішінара ұйқысыздық.

– жұмыс барысында тыныс алудың бұзылуы, ентігу.

– сыртқы және ішкі құбылыстарға сенсорлық сезімталдықтың бұзылуы: сипап сезу, көру, есту, иіс сезу, дәс сезу нашарлайды.

Жанудың әлеуметтік-психикалық белгілері:

– Эмоциялардың нашарлауы, немқұрайлық, селқостық сезімі.

– қоршаған ортадағы ұсақ оқиғаларға тітіркенуінің артуы;

– жүйкенің жиі бұзылуы (ашулану, ызалану, намыстану).
– жағымсыз эмоцияларды уайымдау (күдіктену, кінәлі сезім, ренжу, ұялу)
– жоғары мазасыздық.
– үнемі қорқыныш, үрей сезімі.
– болашақ өмірге теріс көзқарас, кәсіби дамуға сенімсізді.

Мінез-құлықтық симптомдар:
– жұмыстың қиындығы.
– қызметкердің еңбек тәртібінің өзгеруі.
– жұмыс барысында мәселені сарапамай тұрып, шешім қабылдауы.
– жақсылыққа сенбеу, жұмысқа ерікжігерінің төмендеуі, ынтасының жоғалуы.
– маңызды міндеттерді орындамау.

Осылайша, эмоциялық жанудың мінез-құлықтық көріністерінің пайда болуы медицина қызметкерлерінің кәсіби қуатының сарқылу салдарына әкеледі. Біз өз зерттеуімізде қазіргі кездегі жағдайға байланысты халық арасында арнайы сауалнама жүргіздік. Қазақстан халқының 77% пайызы COVID-19 індетінің бар екендігін мойындайды. Ал Ухань қаласында жүргізілген зерттеулерде, халықтың 67% ауруды жұқтырып алу қауіпінен қорқатынын көрсеткен.

Халықтың күйзелісі мен эмоционалдық жануының негізгі бір себебі, адамдардың жақын туыстарының денсаулығына алаңдауы, өз жұмысына және қаржылық жағдайдың өзгеруіне мазасыздануы болып табылады. Психолог Джанна Коретц осы жағдайға байланысты, мынадай картаны мида ұстауға кеңес береді: «Бұл маусымдық індет және бұл өтеді. Мүмкін өте қиын шығар, бастапқы «А» нүктесі мен соңғы «Б» нүктесі арасында көп қорқынышты сәттер бар. Бірақ «Б» нүктесі бар. Күн сайын карантинде болғанда, біз оған жақындаймыз» – деді [9].

Қорытынды. Бүкіл әлем үшін қазіргі уақыттағы мида бейнеленген «Б» нүктесіне жету дәрігерлерге ғана емес, жалпы адамзатқа да өте маңызды. Медицина қызметкерлерінің қаншалықты кәсіби қабілеттілігі жоғары болса да, соңғы тіркелген мәліметтерде бұл індетті жұқтырғандар қатарында дәрігерлер саны артып отырғаны белгілі. Коронавирус індеті (COVID-19) адамдардың денсаулығына қауіп төндіріп қана қоймай, вирустық инфекцияның таралу деңгейі тұлғаның психикалық күйіне да әсер ететіндігі дәлелденді. Дегенмен де, медицина қызметкерлерін бүкіл әлем халқы – XXI ғасырдың қауіпті індетімен күресіп отырған нағыз батырлар деп мойындауда.

Біздің ойымызша, осындай сын сағатта Қазақстанның дамуына зор үлес қосқан, өздерінің білімі мен еңбегін аямай алдыңғы қатарда жүрген медицина қызметкерлерінің есімі Елбасының «Болашаққа бағдар: Рухани жаңғыру» бағдарламалық мақаласы аясында жүзеге асырылып жатқан «100 жаңа есім» жобасына енгізу қажет деп есептейміз [10].

Пайдаланылған дерек көздерінің тізімі

[1] Балахонов А.В. Эмоциональное выгорание у медицинских работников как предпосылка астенизации и психосоматической патологии //Вестник Санкт-Петербургского университета. – 2009. – №3. – С. 57-71

[2] Қазақстандағы 2020 жылғы короновирус пандемиясы. https://kk.wikipedia.org/wiki/ (дата обращения 20.03. 2020).

[3] Шерьязданова Х.Т., Марданова Ш.С. К исследованию эмоционального выгорания в педагогической деятельности //Педагогика и психология. – Алматы, 2017. –№3. – С. 45-54.

[4] Мадалиева З.Б. Поддержка педагогов в ситуации профессионального выгорания. //Педагогика и психология. – 2016. – №1 (25). – С.52-57.

[5] COVID-19 пандемиясы https://www.unicef.org/kazakhstan/kk. (Дата обращения 03.04. 2020).

[6] Бодров В.А. Информационный стресс. – Курск. 2017. 220 с.

[7] Водопьянова Н.Е. Синдром выгорания. – М. 2008. 300 с.

[8] Грачева И.Е. Синдром эмоционального выгорания в условиях напряженного ролевого взаимодействия. –М., 2009. 140 с.

[9] Засеева И.В. Сравнительный анализ синдрома эмоционального выгорания. – М., 2013. – 180 с.

[10] Назарбаев Н.Ә.Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру //Егемен Қазақстан. 12.04. 2017 ж.

References

[1] Balahonov A.V. E'mocional'noe vygoranie u medicinskih rabotnikov kak predposylka astenizacii i psihosomaticheskoj patologii //Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta. – 2009. – №3. – S. 57-71

[2] Kazakstandagy 2020 zhylgy koronovirus pandemiyasy. https://kk.wikipedia.org/wiki/ (data obrashcheniya 20.03. 2020).

[3] Sher'yazdanova H.T., Mardanova Sh.S. K issledovaniyu e'mocional'nogo vygoraniya v pedagogicheskoj deyatel'nosti //Pedagogika i psihologiya. – Almaty, 2017. – №3. – S. 45-54.

[4] Madalieva Z.B. Podderzhka pedagogov v situacii professional'nogo vygoraniya. //Pedagogika i psihologiya. – 2016. – №1 (25). – S.52-57.

[5] COVID-19 pandemiyasy https://www.unicef.org/kazakhstan/kk. (Data obrashcheniya 03.04. 2020).

[6] Bodrov V.A. Informacionnyi stress. – Kursk. 2017. 220 s.

[7] Vodop'yanova N.E. Sindrom vygoraniya. – M. 2008. 300 s.

[8] Gracheva I.E. Sindrom e'mocional'nogo vygoraniya v usloviyah napryazhennogo rolevogo vzaimodejstviya. – M., 2009. 140 s.

[9] Zaseeva I.V. Sravnitel'nyi analiz sindroma e'mocional'nogo vygoraniya. – M., 2013. – 180 s.

[10] Nazarbaev N.A. Bolashaqkka bagdar: ruhani zhangyru //Egemen Kazakstan. 12.04. 2017 zh.

Эмоциональное выгорание медицинских работников во время пандемии COVID-19

Р.Қ.Керимбаева[1], А.Т.Абдрахманова[1], Г.М.Абдыбаева[1]

[1]Таразский государственный университет им. М.Х.Дулати (Тараз, Казахстан)

Аннотация

Статья о состоянии переживания синдрома «эмоционального выгорания» при нестандартном режиме работы медицинских работников при пандемии COVID-19. Рассматривается вопрос о влиянии многих негативных факторов на профессиональную деятельность врачей, в связи с объявлением чрезвычайной ситуации в Казахстане, вспышка коронавирусной инфекции.

Результаты исследования в лечении коронавирусной инфекции выявили внешние и внутренние психологические причины возникновения у медицинских работников синдрома эмоционального выгорания. Характеризуются проявления эмоционального выгорания, проявляющиеся в условиях профессионального общения с чувствами усталости, переживаний, ослабления, равнодушия, тревожности. Рассматривались вопросы снижения психологического состояния медицинских работников в условиях коронавируса, их стрессоустойчивость, высокая тревожность, эмоциональная воля, особенности самоконтроля и управления. Практической значимостью в условиях пандемии предлагается оказать психологическую помощь медицинским работникам, рекомендуется государственная поддержка их труда.

Ключевые слова: эмоциональное выгорание, коронавирус, пандемия, COVID-19, стресс, тревожность.

Emotional burnout health workers during the COVID-19 pandemic

R.K.Kerimbayeva[1], A.T.Abdrahmanova[1], G.M.Abdybaeva[1]

M.Kh.Dulaty Taraz State University (Taraz, Kazakhstan)

Abstract

Article about the state of experiencing the syndrome of «emotional burnout» in the non-standard mode of work of medical workers in the COVID-19 pandemic. The issue of the impact of many negative factors on the professional

activity of doctors, in connection with the Declaration of an emergency situation in Kazakhstan, an outbreak of coronavirus infection, is being considered.

In the treatment of coronavirus infection, external and internal psychological causes of burnout syndrome in medical workers were identified. It is characterized by manifestations of emotional burnout, which are manifested in professional communication with feelings of fatigue, emotions, weakness, indifference, and anxiety. The issues of reducing the psychological state of medical workers in the conditions of coronavirus, their stress resistance, high anxiety, emotional will, features of self-control and management were considered. In the context of a pandemic, it is proposed to provide psychological assistance to medical workers, and state support for their work is recommended.

Keywords: emotional burnout, coronavirus, pandemic, COVID-19, stress, anxiety.

Поступила в редакцию 29.06.2020.

МРНТИ 15.31.35

Н.Ж. ДУЙСЕКЕЕВА[1], Ш.Б.КАДИРСИЗОВА[2]

[1]Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева (Нур-Султан, Казахстан),
[2] Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет (Семей, Казахстан)

КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ И АКАДЕМИЧЕСКАЯ МОБИЛЬНОСТЬ – ОРИЕНТИРЫ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ТРАЕКТОРИИ В ВУЗЕ

Аннотация

В статье с позиции психолого-педагогической науки обосновывается актуальность проблемы развития конкурентоспособности будущих специалистов. Проблема конкурентоспособности рассматривается в аспекте общественного и научного спроса. По мнению авторов развитие личности рассматривается как базисное качество конкурентоспособности будущих специалистов. Раскрывается изученность проблемы отечественными учеными, учеными ближнего и дальнего зарубежья с позиции разных наук. Конкурентоспособность определяется как-социально ориентированная система способностей, свойств и качеств личности. Она характеризует потенциальные возможности личности в достижении успеха, как в учебной, так профессиональной и внепрофессиональной жизнедеятельности, а также определяет адекватное индивидуальное поведение в динамический изменяющихся условиях. С позиции авторов статьи факторы, условия, параметры конкурентоспособности специалистов любого профиля продолжает расширяться: к таким ситуациям относятся профессиональная адаптация, аттестация, решение ситуативных педагогических задач, общение в учебно-воспитательном процессе, решение проблемы вариативности образования, карьерный рост, расстановка кадров и другие.

Ключевые слова: конкурентность; конкурентоспособность; конкурентоспособность развития личности; профессиональная деятельность; профессионально-личностное развитие.

Введение. Глобализация общество и интеграция как главные тенденции развития современного мира формируют новый каркас системы отечественного высшего образования. В вузовской системе ключевое место отводится академической мобильности, которая является гарантией качества высшего образования, способствует качественному улучшению академического сотрудничества, формированию новых компетентных трудовых ресурсов, способных быть конкурентоспособными как на внешнем рынке, так и во внутреннем рынке труда. В связи с этим проблема педагогического обеспечения академической мобильности и конкурентоспособности являются сферой особого внимания ученых, международной общественности, работодателей, государства, студенчества.

Актуальность. Для поставленных задач перед высшим образованием, как подготовка квалифицированного, конкурентоспособного, компетентного, способного к эффективной работе по специальности на уровне мировых стандартов, готового к постоянному профессиональному росту и мобильности специалиста, в странах - подписантов Болонской декларации, созданы единое образовательное пространство высшего образования, путем интеграции и академической мобильности.

Казахстанское общество ориентировано на ускоренное продвижение государства в сообщество 30 наиболее конкурентоспособных стран мира.

В Государственной программе развития образования Республики Казахстан на 2011-2020 годы отмечено, что «Развитие образования должно стать платформой, на которую будет опираться будущее экономическое, политическое и социально-культурное процветание страны» [1]. Новые социально-экономические отношения в Казахстане, порождают новые ситуации в образовании, которые требуют от педагогов-психологов адекватных реакций на непрерывно меняющиеся науки и технологии. Иными словами, реальная действительность требует от педагогов-психологов конкурентоспособности, которая проявляется в различных ситуациях профессиональной деятельности и личностной самореализации.

Можно утверждать, что в современных условиях одной из

приоритетных задач образования становится формирование у студентов конкурентоспособности как базисного качества будущего специалиста развивающейся личности. Конкурентоспособность на любом уровне определяет высокую профессиональную компетентность специалиста, умение сотрудничать, высокие нравственно-этические нормы поведения. Конкурентоспособность студента, его профессиональная мобильность должны обеспечиваться высоким качеством результатов образовательной деятельности, системная интеграция которой обеспечивает формирование мобильной личности, личности свободной и ответственной, способной к творческой деятельности, готовой к масштабной реализации своих потенциальных возможностей.

В настоящее время в русле программной статьи президента «Рухани жаңғыру» возрастает актуальность проблемы развития у студентов устойчивой ориентации на исключительную значимость духовно-нравственной культуры и национального кода [2]. Поэтому рынок труда ставит жесткие требования перед молодыми специалистами и наличие документа о высшем профессиональном образовании не гарантирует получение престижного рабочего места по специальности. Этому свидетельствует анализ современного рынка труда, который показал, что молодые специалисты испытывают трудности в трудоустройстве и обладают низким уровнем конкурентоспособности личности. В русле сказанного потребность в разработке и научного обоснования конкурентоспособной развития личности студента в образовательном процессе многократно возрастает и она рассматривается как достижение и успех в их деятельности.

Связь образования и конкурентоспособности специалиста, представляет актуальность для специалистов различных отраслей знаний.

В области экономики существует определенный круг работ, посвященных изучению этого вопроса (Ян Вей, Э.Клаус, Б.Мейер, М.Портер, Р.А.Фатхутдинов, А.Г. Шмелев, И.Ю. Юданов).

За рубежом проблемы профессионального образования исследования проводили ученые как Виола Дойчер, Эстер Винтер [3], Анна Володина, Кристоф Линднер, Ян Ретельсдорф [4], Донг Го, Ани Ван [5], Филип Фостер [6] и т.д.

Ученые Wei Yang, Klaus E., Meyer B. отмечают, что даже на нестабильных рынках происходит конкуренция за ответственность между иностранными и местными работниками. Эти конкурентные конфликты решаются путем вмешательство местных правительственных органов. Иностранные работники в данном случае выступают как

трудовой ресурс фирмы. Такое состояние дело препятствует честной или даже агрессивной конкуренции. За технологические возможности местного предприятия несут иностранная компания, где сфера влияние сильное, и они могут активно конкурировать [7] .

В казахстанской науке решению проблемы профессионального образования посвящены труды известных ученых Б.А.Абдыкаримова, К.К.Жампеисовой, Ж.Ж.Наурызбая, Н.Э.Пфейфер, Л.А.Шкутиной, К.С.Успанова, К.Н.Устемирова.

Можно привести конкурентоспособности производства в сельскохозяйственной отрасли Казахстана. Группа ученых Южно-Казахстанского государственного университета им. М.Ауэзова в статье «Развитие инновационной деятельности овцеводства с целью формирования ресурсной базы легкой промышленности Казахстана» отмечают, что для инновации в овцеводстве по обеспечению текстильной промышленности сырьем: шерстью, кожей и шерстью необходимы механизмы государственной поддержки. А качество из кожаных и меховых изделий в основном зависит от качества сырья и, следовательно, от конкурентоспособности продукции легкой промышленности [8].

Поэтому на конкурентоспособность, как специалиста, так и самого предприятия влияют различные внутренние и внешние факторы. Проблема развитие творческого потенциала педагога рассмотрена Е.И.Бурдиной; адаптации начинающих педагогов – Н.Р.Шаметовым; компетентность как критерий качества образования – К.С.Кудайбергенова; развитие у будущих педагогов способностей к умственному и эстетическому воспитанию изучено Г.С.Жарменовой; совершенствование подготовки к управлению педагогическим процессом Г.З. Адильгазиновым.

Следует подчеркнут, что немало работ в отечественной науке посвящено проблемам профессиональной компетентности в различных ее аспектах, в том числе исследования Д.А.Аубакир, Б.Т.Кенжебекова, Н.В.Мирза, С.И.Ферхо.

Различные аспекты проблемы подготовки к педагогической и социально-педагогической деятельности рассмотрены в исследованиях Г.Ж.Менлибековой, культурологический аспект педагогического общения М.Х.Балтабаевым, И.Ф. Исаевым, Ш.Т.Таубаевой.

Перечисленные исследования свидетельствуют о том, что на современном этапе в отечественном высшем образовании и психолого-педагогической науке проблема подготовки конкурентоспособных выпускников является одной из приоритетных. Значительно возрос интерес к проблемам формирования профессиональных компетенций как важнейшему фактору конкурентоспособности молодых специалистов на рынке труда.

Научная значимость. Конечно, есть множество разработок об особенностях личности студентов, выпускников, специалистов, их профессионально важных качествах, способствующих успешной реализации профессиональной деятельности. Конкурентоспособность личности как значимая профессиональная характеристика все больше и больше привлекает внимание многих специалистов. К числу таких работ можно отнести исследования следующих авторов: Т.Ж.Демесинов, В.И.Андреев, В.С.Безруков, А.П.Беляев, Л.М.Митина, А.И.Субетто, Ю.К.Чернова, В.В.Щипанов и другие, чьи научные изыскания рассматриваются как значительный вклад в изучение психолого-педагогических условий формирования конкурентоспособности личности.

Ученый В.И.Андреев ввел педагогический принцип конкурентоспособности в условиях рынка образовательных услуг [9]. По мнению автора, имидж образовательного учреждения зависит от полезности выпускника обществу. В соответствии с этим принципом требуется забота о престиже учебного заведения и формирование конкурентоспособную личность, подготовленную к самовыживанию, к конкурентной борьбе в различных жизненных ситуациях.

Опираясь на этот принцип, конкурентоспособность будущего выпускника вуза можно определить, как его способность

«эффективно самоопределяться в образовательном пространстве, успешно функционировать в дальнейшей профессиональной деятельности. Конкурентоспособность личности характеризует синтез таких качеств, как обоснование:

– четкость целей и ценностных ориентации;
– трудолюбие, творческое отношение к делу;
– способность к риску, независимость;
– способность быть лидером;
– стремление к непрерывному саморазвитию, стрессоустойчивость;
– стремление к непрерывному профессиональному росту, к высокому качеству конечного продукта своего труда.

Большой интерес представляет и психологическая концепция профессионально-личностного развития Л.М.Митиной, которая трактует конкурентоспособность личности как интегральное свойство, характеризующееся совокупностью личностных качеств, позволяющих выпускнику быть более успешным на рынке труда по сравнению с другими, обладающими аналогичной подготовкой [10].

По нашему мнению, положения указанной концепции предполагает определение конкурентоспособности как комплексное свойство:

– имеющее свои ресурсы – возраст, психофизическое здоровье, внешность, способности, уровень интеллекта, запас энергии;
– нравственные аспекты – систему ценностей, верований, личных ограничений [11].

Поэтому, человеку вступающий в мир профессий, важно сделать правильный выбор, приобрести и развить не только профессионализм, но и социально-психологические, нравственные характеристики, умение сотрудничать с коллегами, выстраивать гармоничные взаимоотношения с социумом, что является основным лейтмотивом нашего исследования.

Между тем в настоящее время потребность конкурентоспособности специалистов любой специальности продолжает расширяться: к таким ситуациям относятся профессиональная адаптация, аттестация, решение ситуативных педагогических задач, общение в учебно-воспитательном процессе, проблема вариативности образования, карьерный рост, расстановка кадров, педагогические конкурсы и другие. Необходимость конкурирования возникает у молодых педагогов-психологов в силу целого ряда причин:

– стремительно меняющаяся демографическая ситуация влечет за собой высвобождение рабочих мест;
– перепроизводство специалистов по ряду специальностей и различия в заработной плате в разных образовательных учреждениях.

Однако подходы и средства организации учебно-воспитательного процесса вуза, способствующие формированию конкурентоспособности студентов, недостаточно разработаны.

Анализ психолого-педагогической литературы показала, что конкурентоспособные личности значительно легче адаптируются к требованиям социальной среды, достигая более высокого уровня профессионального и личностного развития. Процесс развитие развитии конкурентоспособности у студентов повышается мотивация к процессу обучения. Со стороны самих студентов возрастают требования к качеству получаемого образования, что будет способствовать совершенствованию личностно-профессиональных качества.

Так как личность является субъектом профессиональной деятельности, личностно-значимые и профессионально-значимые качества неправомерно рассматривать в отрыве друг от друга. Профессиональное и личностное развитие – это два взаимосвязанных, взаимодополняющих друг друга процесса. В развитии конкурентоспособности существенную роль играет то, каким образом осуществляется профессиональное образование.

В процессе профессионального обучения, освоения профессии и выполнения профессиональной деятельности основным

фактором выступает развитие личности. Необходимо отметить и то, что понятия профессионализм и конкурентоспособность различны, последнее включает в себя ряд надпрофессиональных характеристик личности.

Конкурентоспособность – социально-ориентированная система способностей, свойств и качеств личности. Она характеризует потенциальные возможности личности в достижении успеха, как в учебной, так профессиональной и внепрофессиональной жизнедеятельности, а также определяет адекватное индивидуальное поведение в динамически изменяющихся условиях. А самое главное она обеспечивает внутреннюю уверенность в себе, гармонию с собой и окружающим миром, что является лейтмотивом для нашего исследования [12].

Несмотря на общую тенденцию подготовки выпускников к самоопределению в условиях инновационных изменений, в системе подготовки кадров в области психологии и педагогики отсутствует специальное исследование, направленное на определение особенности развития конкурентоспособности, хотя в целом содержание профессионального образования педагогов изучено в различных аспектах, имеющих отношение к составляющим конкурентоспособности.

Таким образом, в подготовке педагогов-психологов обозначается противоречие между необходимостью в обеспечении их конкурентоспособности, с одной стороны, – с другой стороны, невыясненность особенности конкурентоспособности как фактора эффективности их деятельности практически не разработаны.

Цель исследования. Необходимость в разрешении отмеченного противоречия и других позволила определить тему исследования: **«Особенности развития конкурентоспособности будущих педагогов-психологов»** поставить вопрос о развитии у будущих педагогов-психологов конкурентоспособности и определить проблему исследования: в чем заключается особенность конкурентоспособности педагога-психолога? Каким образом конкурентоспособность может развиваться?

Для адекватного ответа на поставленные вопросы мы ставим перед собой следующие целевые установки, которая заключается в разработке и научном обосновании особенности конкурентоспособности педагога-психолога, определении закономерностей и механизмов развития.

Необходимо подчеркнуть, что конкурентоспособность любого уровня определяется специалистом, включенным в профессиональную деятельность и выполняющим ее качественно, а также обладающим определенными социально-психологическими характеристиками. В этой связи есть необходимость рассмотрения вопроса о подготовке конкурентоспособного специалиста в процессе его обучения.

Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева уже многие годы осуществляет подготовку педагогов и психологов всех трех уровней: бакалавриат, магистратура и докторантура, который взят как *база исследования,* где *объектом* выступает особенности развития конкурентоспособности будущего педагога-психолога в системе высшего образования.

Процесс формирования конкурентоспособности личности студента будет оптимизирован, **если:** будут выявлены особенности развития конкурентоспособности будущего педагога-психолога, заключающие в себя закономерности и механизмы, совокупность индивидуальных и личностных свойств, **то** развитие конкурентоспособности будущих педагогов-психологов будет эффективным, **так как** это будет способствовать продуктивно, реализовать психолого-педагогическую подготовку, стремление к непрерывному саморазвитию, профессиональному росту, конгруэнтности, стрессоустойчивости.

Поэтому в предстоящем научном исследовании, мы нацелены на обоснование, разработку и апробацию программы, обеспечивающей формирование конкурентоспособности личности студента в образовательном процессе вуза, которые представляется

возможным при специальном изучении – особенности развития конкурентоспособности будущих педагогов-психологов.

Данный результат возможен только постановки и решений пошаговых действий. Это, *прежде всего* обоснование методологических основ развития конкурентоспособности будущего педагога-психолога, что будет способствовать созданию эффективных условий психолого-педагогической деятельности, профессиональной самореализации будущих специалистов.

Во-вторых, возможно, разработка модели и инструментарий по развитию конкурентоспособности будущих педагогов-психологов, эффективность которой будет проверено путем опытно-экспериментальной работы. На этой основе представится возможность выдвинуть конкретные рекомендации по развитию конкурентоспособности будущих педагогов-психологов;

При решении проблемы формирования конкурентоспособности личности будущего педагога – психолога, разработка средств, методов и форм должны осуществляться с учетом особенностей предстоящей профессиональной деятельности. А это возможно только при условии подготовки у студентов высокого уровня нравственной культуры, самосознания, принятия ими цивилизованных норм и правил ведения конкурентной борьбы.

Таким образом, особенность изучения этой проблемы будет осуществляться применительно к будущим педагогам и психологам, с учетом понимания и осознания различий двух феноменов конкуренции и конфликта, соблюдение этических принципов ведения конкурентного взаимодействия, акцент на развитии культурно-нравственных качеств личности.

Мы предполагаем, что полученный теоретический и практический материал с учетом специальности будет эффективным в подготовке конкурентоспособности у будущих специалистов в целом.

Список использованных источников

[1] Государственная программа развития образования Республики Казахстан на 2011-2020 годы. [Электронный ресурс]: URL: https://primeminister.kz/page/article_item-34 (дата обращения: 10.04.2020)

[2] Статья Президента «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания». [Электронный ресурс]: URL: https://informburo.kz/stati/statya-prezidenta-vzglyad-v-budushchee-modernizaciya-obshchestvennogo-soznaniya.html (дата обращения: 13.04.2020)

[3] Viola Deutscher, Esther Winther. Instructional sensitivity in vocational education / Learning and Instruction. Volume 53, February 2018, Pages 21-33. [Электронный ресурс]: URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0959475216302274 (дата обращения: 17.06.2020)

[4] Anna Volodina, Christoph Lindner, JanRetelsdorf. Personality traits and basic psychological need satisfaction: Their relationship to apprentices' life satisfaction and their satisfaction with vocational education and training / International Journal of Educational Research. Volume 93, 2019, Pages 197-2092019, Pages 197-209. [Электронный ресурс]: URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0883035518300922 (дата обращения: 17.06.2020)

[5] Dong Guo, Anyi Wang. Is vocational education a good alternative to low-performing students in China/ International Journal of Educational Development. Volume 75, May 2020, 102187. [Электронный ресурс]: URL: https://www. sciencedirect.com/science/article/pii/S0738059319311460 (дата обращения: 18.06.2020)

[6] Philip Foster. Technical/vocational education in the less developed countries/ International Journal of Educational Development. Volume 7, Issue 2, 1987, Pages 137-139. [Электронный ресурс]: URL: https://www. sciencedirect. com/ science/ article/ pii/0738059387900484 (дата обращения: 18.06.2020)

[7] Wei Yang, Klaus E., Meyer B. How do local and foreign firms compete? Competitive actions in an emerging economy / International Business Review. Volume 29, Issue 3, June 2020,101689. [Электронный ресурс]: URL https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0969593120300275 (дата обращения: 17.06.2020)

[8] Aidarova, A.B., Uskenov, M.K.,Seitbekova, S.T.,Seitova, V.N. Development of innovative activity of sheep breeding with the aim of formation of resource base of light industry of Kazakhstan/Izvestiya Vysshikh Uchebnykh

Zavedenii, Seriya Teknologiya Tekstil'noi PromyshlennostiVolume 2019-January, Issue 1, 2019, Pages 46-52 [Электронный ресурс]: URL:https://www.scopus.com/record/display.uri?eid=2-s2.0-85074598513 &origin= resultslist&sort =plf-f&src=s&st1=competitiveness&nlo=&nlr=&nls=&sid=727f4a6349faf513ad44c6486697a063 &sot=b&sdt=cl&cluster=scopubyr%2c%222020%22%2ct%2c%222019%22%2ct%2c%222018%22%2ct%2bscosu bjabbr%2c%22SOCI%22%2ct%2c%22ECON%22%2ct%2c%22ENGI%22%2ct%2c%22PSYC%22%2ct%2bscoex actkeywords%2c%22Competitiveness%22%2ct%2bscolang%2c%22Russian%22%2ct&sl=30&s=TITLE-ABS-KE Y%28competitiveness%29&relpos=12&citeCnt= 0&searchTerm= (дата обращения: 18.06.2020)

[9] Андреев В.И. Конкурентология: Учебный курс для творческого развития конкурентоспособности /В.Андреев. — Казань: Центр инновац. технологий, 2013. – 468 с.

[10] Митина, Л.М. Психология развития конкурентоспособной личности /Л.М. Митина. – Москва: МПСИ; Воронеж: МОДЭК, 2002. – 400 с.

[11] Щербаков А.И. Экономика труда: рыночные и социальные аспекты /Под общей ред. Н.А. Волгина // Москва: РАГС, 2010.

[12] Емельянова Л.А. Психология конкуренции и конкурентоспособности /Монография. – М.: МГОУ, 2008. – 440 с.

References

[1] Gosudarstvennaya programma razvitiya obrazovaniya Respubliki Kazahstan na 2011-2020 gody. [Elektronnyj resurs]: URL: https://primeminister.kz/page/article_item-34 (data obrashcheniya: 10.04.2020)

[2] Stat'ya Prezidenta «Vzglyad v budushchee: modernizaciya obshchestvennogo soznaniya». [Elektronnyj resurs]: URL: https://informburo.kz/stati/statya-prezidenta-vzglyad-v-budushchee-modernizaciya-obshchestvennogo-soznaniya.html (data obrashcheniya: 13.04.2020)

[3] Viola Deutscher, Esther Winther. Instructional sensitivity in vocational education / Learning and Instruction. Volume 53, February 2018, Pages 21-33. [Elektronnyj resurs]: URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0959475216302274 (data obrashcheniya: 17.06.2020)

[4] Anna Volodina, Christoph Lindner, JanRetelsdorf. Personality traits and basic psychological need satisfaction: Their relationship to apprentices' life satisfaction and their satisfaction with vocational education and training / International Journal of Educational Research. Volume 93, 2019, Pages 197-2092019, Pages 197-209. [Elektronnyj resurs]: URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0883035518300922 (data obrashcheniya: 17.06.2020)

[5] Dong Guo, Anyi Wang. Is vocational education a good alternative to low-performing students in China/ International Journal of Educational Development. Volume 75, May 2020, 102187. [Elektronnyj resurs]: URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0738059319311460 (data obrashcheniya: 18.06.2020)

[6] Philip Foster. Technical/vocational education in the less developed countries/ International Journal of Educational Development. Volume 7, Issue 2, 1987, Pages 137-139. [Elektronnyj resurs]: URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/0738059387900484 (data obrashcheniya: 18.06.2020)

[7] Wei Yang, Klaus E., Meyer B. How do local and foreign firms compete? Competitive actions in an emerging economy / International Business Review. Volume 29, Issue 3, June 2020,101689. [Elektronnyj resurs]: URL https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0969593120300275 (data obrashcheniya: 17.06.2020)

[8] Aidarova, A.B., Uskenov, M.K.,Seitbekova, S.T.,Seitova, V.N. Development of innovative activity of sheep breeding with the aim of formation of resource base of light industry of Kazakhstan/Izvestiya Vysshikh Uchebnykh Zavedenii, Seriya Teknologiya Tekstil'noi PromyshlennostiVolume 2019-January, Issue 1, 2019, Pages 46-52 [Elektronnyj resurs]: URL:https://www.scopus.com/record/display.uri?eid=2-s2.0-85074598513&origin=resultslist&sort =plf-f&src=s&st1=competitiveness&nlo=&nlr=&nls=&sid=727f4a6349faf513ad44c6486697a063 &sot=b&sdt=cl&cluster=scopubyr%2c%222020%22%2ct%2c%222019%22%2ct%2c%222018%22%2ct%2bscosubjabbr%2c%22SOCI%22%2ct%2c%22ECON%22%2ct%2c%22ENGI%22%2ct%2c%22PSYC%22%2ct%2bscoexactkeywords%2c%22Competitiveness%22%2ct%2bscolang%2c%22Russian%22%2ct&sl=30&s=TITLE-ABS-KEY%28competitiveness%29&relpos=12&citeCnt= 0&searchTerm= (data obrashcheniya: 18.06.2020)

[9] Andreev V.I. Konkurentologiya: Uchebnyj kurs dlya tvorcheskogo razvitiya konkurentosposobnosti /V.Andreev. — Kazan': Centr innovac. tekhnologij, 2013. – 468 s.

[10] Mitina, L.M. Psihologiya razvitiya konkurentosposobnoj lichnosti /L.M. Mitina. – Moskva: MPSI; Voronezh: MODEK, 2002. – 400 s.

[11] SHCHerbakov A.I. Ekonomika truda: rynochnye i social'nye aspekty /Pod obshchej red. N.A. Volgina // Moskva: RAGS, 2010.

[12] Emel'yanova L.A. Psihologiya konkurencii i konkurentosposobnosti /Monografiya. – M.: MGOU, 2008. – 440 s.

Бәсекеге қабілеттілік және академиялық ұтқырлық – ЖОО-дағы білім беру бағыттары

Н.Ж.Дүйсекеева[1], Ш.Б.Кадирсизова[2]

[1]Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің (Нұр-Сұлтан, Қазақстан),

[2]Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті (Семей, Казақстан)

Аннотация

Мақалада психологиялық-педагогикалық ғылым тұрғысынан болашақ мамандардың бәсекеге қабілеттілігін дамыту мәселелерінің өзектілігі негізделеді. Бәсекеге қабілеттілік проблемасы қоғамдық және ғылыми сұраныс аспектісінде қарастырылады. Автордың пікірінше, тұлғаның дамуы болашақ мамандардың бәсекеге қабілеттілігінің базистік сапасы ретінде қарастырылады. Отандық ғалымдар мен алыс және жақын шетелдердің түрлі ғылымдардан мәселелері зерттелген. Бәсекеге қабілеттілік-тұлғаның қабілеттілігінің, қасиеттерінің әлеуметтік бағытталған жүйесі. Ол тұлғаның оқу, сондай-ақ кәсіби және кәсіби емес өмірде табысқа жетудегі әлеуетті мүмкіндіктерін сипаттайды, сондай-ақ динамикалық өзгеретін жағдайларда барабар жеке мінез-құлықты анықтайды. Кез-келген мамандық мамандарының бәсекеге қабілеттілігінің мақалалары авторларының тұрғысынан кеңейтілуі жалғасуда: мұндай жағдайларға кәсіби бейімделу, аттестаттау, жағдайлық педагогикалық міндеттерді шешу, оқу-тәрбие үдерісінде қарым-қатынас жасау, білім берудің вариативтілік мәселесі, мансаптық өсу, кадрларды орналастыру, педагогикалық конкурстар және т.б. жатады.

Түйін сөздер: бәсекелестік; бәсекеге қабілеттілік; тұлға дамуының бәсекеге қабілеттілігі; кәсіби қызмет; кәсіби-тұлғалық даму.

Competitiveness and academic mobility-guidelines of educational trajectories in higher education institution

N. Zh.Duisekeeva[1], Sh.B.Kadyrsizova[2]

[1]Eurasian national University named after L. N. Gumilev (Astana, Kazakhstan),

[2]Kazakh humanitarian and legal innovation University (Semey, Kazakhstan)

Abstract

The article substantiates the actuality of developing the competitiveness of future specialists from the perspective of psychological and pedagogical science. The problem of competitiveness is considered in the aspect of public and scientific demand. According to the authors, the personality development is considered as the basic quality of the future specialists' competitiveness. The problem is studied by domestic scientists, scientists from near and far abroad from the perspective of various sciences. Competitiveness is defined as a socially-oriented system of abilities, properties and qualities of an individual. It characterizes the personality potential in achieving success, both in educational, professional and non-professional life activities, and also determines adequate individual behavior in dynamically changing conditions. From the authors' standpoint, the factors, conditions, and competitiveness parameters of any specialists continue to expand: such situations include professional adaptation, certification, solving situational pedagogical problems, communicating in the educational process, solving the problem of variability of education, career growth, staff placement, and others.

Key words: competitiveness; competitiveness of personality development; professional activity; professional and personal development.

Поступила в редакцию 09.07.2020.

ҒТАХР 14.25.05

Ә. ДАВЛУМБАЕВ[1], Ұ. МАРШЫБАЕВА[2], С. ҚУАНЫШОВ[3],
Р. ҚАДЫРБЕКОВ[1], А. АЗТАЕВ[3]

[1]Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті (Алматы, Қазақстан),
[2]Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті (Нұр-Сұлтан, Қазақстан),
[3]Аймақтық әлеуметтік инновациялық университеті (Шымкент, Қазақстан)

СПОРТТЫҚ ЖАТТЫҚТЫРУДЫ ӨТКІЗУ ӘДІСТЕРІ МЕН СПОРТТЫҢ ЖАЛПЫ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҚЫЗМЕТТЕРІ

Аңдатпа

Өскелең ұрпақтың денсаулығын шыңдау, оның жұмыс істеу қабілетін арттыру, ағзаны өмірдің әртүрлі жағдайларына бейімдеу сияқты талаптарға спорт түрлері мен ойындардың барлығының сай келуін қадағалағау – осы саладағы мамандардың міндеті. Соңғы уақыттарда спорт түрлері мен ойындардың спортшы ағзасына пайдалы жақтарын сипаттайтын ғылыми еңбектер де көптеп шыға бастады. Спорттық машықтану және жаттықтыру, дағдылану әдістерін жетілдіруге, оның сауықтыру мәнін көтеруге бағытталған нұсқаулар, ұсыныстар жасалынып жатыр. Халық тәжірибесіне негізделген күрделі педагогикалық жүйе бола отырып, спорт түрлері мен ойындар қарапайым дене қимылы дамуы мәселелерін ғана шешіп қоймай, сонымен қатар, оның терең де күрделі жақтарын ашуға, ағзаны дайындауға көмектеседі. Сондықтан да, олармен жүйелі түрде айналысу керек. Соңғы жылдары жастар спортпен айналысуға көбірек назар аударып келеді. Машықтану барыстарын дұрыс ұйымдастыру арқылы жастардың жан-жақты дене қимылы дайындығына қол жеткізуге болады.

Түйін сөздер: спорттық жаттықтыру, оқу-жаттықтыру үдерісі, әдістер, қызметтер.

Кіріспе. Бүгінгі күндері өскелең ұрпақтың рухани өмірінің барлық саласында спорт және оның түрлері арқылы ұлттық мәдениет пен ұлттық тәрбие әсері, оның маңызы күннен-күнге арту үстінде. Спорттық өмір де бұған тікелей қатысты, дене шынықтыру мен спорт – осы үдерісті әрі қарай дамытудың ең негізгі жолдарының бірі. Яғни, спорт түрлері мен ойындарды терең де күрделі құбылыс деп түсінуіміз керек. Жоғарыда аталған үдерісті толығымен дұрыс қабылдай алмаған кеңес уақытындағы кейбір дарынсыз басшылықтың кесірінен спорттың көптеген саласын шеттетіп тастау көптеген келеңсіз құбылыстарға алып келді. Кезінде асыра сілтеушілік заман талабына орай, кейбір спорт түрлері өз зауалын тартып та жатты [7].

Жаттықтыру нәтижесі бапкердің дайындық сапасына, оқу жүйесін дұрыс жоспарлауына, қолда бар құрал-жабдықтарды жер жағдайына байланысты дұрыс пайдалануына, оқу тәрбие жүйесін жүргізу әдістерімен байланысты. Сабақ кезінде уақытты тиімді пайдалану арқылы мұғалім жоғары жетістікке жетуіне мүмкіншілік туғызады [9].

Мақсаты: *спорттық жаттықтырудың әр сабағы төмендегі пункттер бойынша жауап беруі тиіс:*

а) белгіленген міндеттері болуы;

ә) әдістемесі дұрыс құрылуы;

б) өткен сабақтармен сабақтас, байланысты болуы;

в) мазмұны бойынша айналысушылардың жасына, жынысына, дене жағынан жетілуіне және дайындығына сәйкес болуы;

г) денсаулықты нығайтуға, сымбаттың қалыптасуына, дене жағының дамуына әсер ететін жаттығулар мен ойындарды пайдалануы;

д) тәрбиелік мақсатта болуы [20].

Зерттеу әдістері мен оны ұйымдастыру: жаттықтыру сабақтарын дұрыс ұйымдастыру әдістері – өткен жаттықтырулардың

дәйекті жалғасы болуымен қатар, біртұтас құрастырылып толық аяқталуы қажет. Әр жаттықтыру, келесі кезектегі жаттықтырудың мазмұны мен мақсатын қамтиды [8]:

– жаттықтырудың мазмұны айналысушылардың санына, жынысына, жасына, шынығу деңгейіне және жалпы дайындығына қарай анықталады;

– айналысушыларды қызықтырып, олардың өз бетінше белсенділікпен дайындалу сезімін оятады;

– дене шынығудың жан-жақты дамытуына, денсаулықтың нығаюына қозғалыс тірегінің қалыптасуына әсерін тигізетін жаттығулар мен ойындардан құрастырылады [5];

– оқып үйрену және тәрбие жұмыстарын қамтиды;

– спорттық жаттықтыру тазалық-гигиена және қажетті спорттық құрал-жабдықтармен қамтамасыз етіледі;

– жаттықтырудың негізгі мақсаты әртүрлі әдістер қолдану арқылы шешіледі;

– оқу-тәрбие жұмыстарын әрдайым дамытады;

– спорттық жаттықтыру сабағының сапасын жақсарту, бақылау жұмыстарының тұрақты жүргізілуіне тікелей байланысты. Айналысушылардың оқу-тәрбие жұмыстарын ұйымдастыру [6].

Жаттықтырудың мақсатын орындау үшін оқу жұмыстарын ұйымдастыруда ең тиімді әдістер қолданылады.

Жан-жақты әдіс – бұл әдістің артықшылығы, көп оқушылар тобын қамту, жаңа жаттығуларды үйретерде оқушылардың сабақтың тиімділігін және жұмыс көлемін барынша ұлғайту [1].

Бұл әдістің тиімділігі – сабақты айналысушылар тобымен сақтық пен көмекті аса қажет етпейтін жаттығулар орындағанда қолданылады.

Үздіксіз оқыту әдісі. Жаттығуды айналысушылар бірінен соң бірі кезекпен үздіксіз орындайды. Жағдайға байланысты жаттығуларды үздіксіз орындау екі-үш топта бір мезгілде өткізіуі мүмкін. Мысалы: тепе-тендік жаттығуларын үздіксіз 2-3 гимнастикалық орындықта немесе бөренеде орындауға болады [4].

Жаттықтыруды осы әдіспен өткізудің артықшылығы оның тығыздылығы мен жүктемесінің өсуінде. Ұзындыққа, биіктікке секіргенде, өрмелегенде немесе өрмелеп шыққанда, тепе-теңдік және акробатика жаттығуларын орындағанда, сонымен қатар, шаңғымен өрге көтеріліп, еңіске түскенде қолдану өте ыңғайлы [2].

Бұл әдістің тағы бір маңызы әр түрлі жаттығуларды орындауында. Мысалы: алдымен айналысушылар гимнастикалық орындықпен жүріп, бөренеңің астынан өтеді де биіктікке секіреді, содан кейін гимнастикалық қабырғаға өрмелейді т.б. Үздіксіз оқыту тәсілі негізінен жаттығуларды дағдыландыру және жетілдіру мақсатында қолданылады [12].

Ауыспалы әдіс. Айналысушылар жаттығуларды кезекпен орындау үшін топтарға бөлінеді, жаттығуды орындаған соң топтар орын ауыстырады. Алмасу топтары жаттығуды бір мезгілде орындайтын топтардан құрастырылады [13]. Алмасу тобының біреуі жаттығуды орындайды да басқалары оны қадағалайды, сақтандырады, көмектеседі, талдайды. Мысалы: залда 10 гимнастикалық кереге, 30 оқушы болса, жаттығуды орындау үшін олар алты баладан бес ауыспалы топқа бөлінеді. Допты нысанаға және қашықтыққа лақтырғанда, асылу, өрмелеу, ұзындыққа, биіктікке секіргенде т.б. жаттығулар орындағанда «Ауыспалы әдіс» қолданылады. Бұл әдісті қолдану мұғалімге оқушыларды жақсы қадағалауға мүмкіншілік береді [10].

Топтармен сабақ өткізу әдісі. Бапкердің тапсырмасы бойынша жаттығуларды топтар кезекпен өз бетінше орындайды. Бұл әдіс сабақтың негізгі бөлімінде, жаттығудың бір түрімен айналысуға құрал-жабдықтар жетпей қалған жағдайда қолданылады. Уақытты тиімді пайдалану үшін жаттығудың 2-3 түрі бір мезгілде орыңдалады. Белгіленген уақыт бойынша топтар орындарын ауыстырады. Жаттығудың дұрыс орындалуын және тәртіп сақтауды қадағалау үшін әр топтың ағасы тағайындалады. Бұл әдіс жүктемені

дәл анықтап, қателікті дер кезінде түзетуге мүмкіншілік береді, бірақ уақыт тығыздығын төмендетеді. Уақыт тығыздығын көтеру үшін кезек күтуші топтарға, орындалуы жеңіл, бұрын оқып үйренген, оқушылардың білімін жетілдіретін, негізгі қозғалыс сапасын дамытатын қосымша жаттығулар беріледі [11].

Даралық әдіс. Бапкер жаттықтыру кезінде дайындық деңгейі жоғары немесе әлсіз айналысушыларға шынығу деңгейіне қарай жеке тапсырма беріп, оны айналысушылардың өз бетінше орындауын қадағалайды. Бұл әдіс олардың жаттығуларды өз бетінше орындап үйренуіне көмектеседі.

Айнымалы әдіс. Қозғалыс сапасын жан-жақты дамыту және ағзаны дұрыс қалыптастыру үшін жаттығулар тобын айнымалы әдіспен орындаудың маңызы өте айрықша. Сабақтың басталар алдында қажетті құрал-жабдықтар тізбегімен өз орындарына қойып, қай топтың қандай жаттығуды орындайтынын хабарланады. Әр жаттығудың қалай орындалатының мұғалім түсіндіріп, топтарды алма кезек ауыстырып тұрады. Жаттығулар топтамасы қай әдіспен орындалмасын, мұғалімнің алдына қоятын мақсаты сабақты оқушылардың қабілетіне, қауіпсіздікті сақтауына, шынығу деңгейін дамытуға бағытталады [16]. Әдістің тиімділігі оның дұрыс ұйымдастырылуында. Ол үшін бапкер жаттықтыру кезінде белсенді спортшыларды, ұйымдастырушыларды, команда капитандарын т.б. пайдаланады [14].

Қоғамда елеулі еңбегі бар, рухани ой-санасы адамгершілік тұрғыда жақсы қалыптасқан спортшыны тәрбиелеу түрлерін есепке ала отырып, жалпы педагогикалық ретінде, спорттың 4 қызметтерін бөліп айтуға болады: ақыл-ойлық-тәрбиелік, рухани-тәрбиелік, эстетикалық-тәрбиелік және тәрбиелік-еңбек түрлері [15].

Спорттың ақыл-ойлық-тәрбиелік қызметі. Спорттық іс-қызмет спортшының дүниетанымының тұрақты түрде кеңеюін қарастырып қана қоймай, сонымен бірге, әлеуметтік, медициналық-биологиялық, арнайы-педагогикалық, ұйымдастыру-әдістемелік сипаттағы білімдердің ерекше жүйесін жүйелі түрде игеруін талап етеді [19].

Спорттың рухани-тәрбиелік қызметі. Спортпен айналысу барысында әріптестермен, команда мүшелерімен, басқа адамдармен, спортсүйер табынушылармен араласу және өзара әрекет ету туралы нормалары мен ережелердің ерекше жүйесі, Отанға деген ерекше ықылас пайда болады, өз елі үшін үлкен халықаралық жарыстарда басқа елдің спортшыларымен үнемі бақталаса бергеннен өзінде патриоттық және достастық, әріптестік сезім, команда ішінде ұжым үшін жауапкершілік қасиеттері қалыптасады. Осының арқасында, спорт өскелең ұрпақтың рухани тәрбиесіне өзінің зор үлесін қосады [18].

Спорттың эстетикалық-тәрбиелік қызметі. Спорттық іс-қызмет пен жарыстардың ерекше әдемілігі мен сауықшылығы соған сәйкес көзтартымдылықпен ерекшеленеді де, музыка құралдары мен қозғалыс өнері мүмкіндіктерін бүге-шігесіне дейін ойластыра дұрыс, әрі сауатты қолдануды талап етеді, соған сәйкес өзін-өзі ортада алып жүру мәнерін қалыптастырады, өзіне жарасымды тартымды спорттық талғампаздыққа мүмкіндік береді [17].

Спорттың тәрбиелік-еңбек қызметі. Спорттық іс-қызметте, әсіресе, оның ұйымдастыруында, еңбекке деген соған сәйкес қарым-қатынасты қалыптастыру мақсатында қарапайым, ақыл-ойлық және қоғамдық пайдалы еңбектің мүмкіндіктерін жүйелі түрде қолдану қажет [3].

Алынған нәтижелер мен қорытынды: қимыл-әрекеттерді тұрақты түрде қабылдай білу қажеттілігі, нәтижесінде айналысушылардың зияткерлік деңгейіне пайдасын келтіретін талдай алу қабілеттіліктерінің дамуына жағдай жасайды. Адамзаттың даму тарихында өте терең ақыл-ой қабілеттіліктері мен дене дайындығы өте жақсы көптеген аты әлемге аян тарихи тұлғалар баршылық (Ресей императоры Петр I, математик Пифагор – өз уақытында жұдырықтасудан көне Олимпиадалық ойындардың чемпио-

ны болған, ағылшын ақыны лорд Байрон – бокста әжептәуір нәтижелерге жеткен, және басқалары).

Осы және осы тектес әсемдік мүмкіндіктерінің арқасында Олимпиадалық ойындар, Универсиадалар, әлем, құрылық ойындары мен спорт түрлерінен чемпионаттары секілді, ірі жарыстардың ашылу-жабылу рәсімдері, әдетте, спорттық-мәдени, сұлулықты, адамның дене жетілуі мен денсаулығын театрландырылған көрініс арқылы салтанатты түрде паш ететін, адамның әсемдік пен үйлесімділік туралы көрінісін қалыптастыра, эмоциялық сезімге берілуін, оның эстетикалық талғамының дамуына әкеледі.

Еңбекке, әсіресе, оның қоғамдық пайдалы түрлеріне деген қарым-қатынаспен ғана адамның тәрбиелік деңгейі анықталады. Өзіне, ұжымға жұмыс істей білу кез келген адам мен мемлекеттің өмір сүру әрекеттері мен дамуының негізі болып табылады. Спортпен айналысу кезінде ең бастысы, еңбек іс-әрекетінде көптеп кездесетін өмірлік қажетті дағды-машықтар қалыптасады, дене қасиеттері жетілдіріледі, шаршауға қарсы тұра алу және өте үлкен күш түсірулерді көтере алу дағды-машықтары дамиды. Спортпен айналысушы адамдар осы және осы тектес ерекшеліктердің арқасында өз іс-қызметтерінде еңбектің әртүрлі түрлерін игеруге бейім және оны оңай игереді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

[1] Ахметов К., Царев А. Спортивный Казахстан. – Алматы, 1979. – С. 5-38.

[2] Геращенко Н.В., Геращенко И.В. Критический метод в педагогике спорта /Физическое воспитание и спортивная тренировка. – 2018. – №3 (25). – С.119-126.

[3] Dill D. The economy of muscular exer cise /Phisiol. Rev. – 1936. – Vol.16. – P.263-291.

[4] Досқараев Б.М. Қазақстандағы Олимпиадалық білім және спорт тарихының очерктері /Б.М.Досқараев, Е.К.Сейсенбеков, Е.Т.Алтынбек. – Алматы, 2019. – С.400.

[5] Қаражанов Б. Қазақ дене тәрбиесі институты. – Алматы, 1991. – С.26-43.

[6] Коваль В.И. Международные спортивные объединения, туристические организации. – М.: ФиС, 1984. – С.45-67.

[7] Кулешов А.П. Страницы из Олимпийского дневника. – М.: ФиС, 1980. – С.18-39.

[8] Maslow A.H. Motivation and Personality /A.H.Maslow. – New York, 1954. – P.65-86.

[9] Miyaznita M., Ssuadomoto T. The current problems of physical fitness in Japanese children /Journal of sports medizine, 1987. – P.40-45.

[10] McClelland, D.C. The Achievement Motivation /D.C. McClelland, J.W. Atkinson. - New York. 1953. – P. 11-27.

[11] Olympic School Project. – Melbourn, 1989. – P.44.

[12] Романов А.О. Международное спортивное движение. – М.: ФиС, 1980. – С.27-56.

[13] Сапарбаев М.Б. Подготовка учителей физкультуры. – Алматы, 1992. – С. 286.

[14] Сейсенбеков Е.К. Дене шынықтыру және спорт тарихы. – Шымкент: Нұрлы бейне, 2009. – С.144.

[15] Сейсенбеков Е.К. Қазақтың ұлттық ойындарын оқу үдерісінде жастарды тәрбиелеу амалы ретінде қолдану /Сейсенбеков Е.К., Тастанов А.Ж., Дауленбаев М.Т. «ҚазҰУ Жаршысы», Педагогикалық серия. 2016. – №1 (47). – С.118-123.

[16] Сейсенбеков Е.К. Дене шынықтыру және спорт теориясы мен әдістемесі. Астана: ЕҰУ баспасы, 2011. – С.431.

[17] Сейсенбеков Е.К. Спорт теориясы мен әдістемесі. – Астана, 2013. – С.330.

[18] Сейсенбеков Е.К. Білім алушының жеке дене мәдениетін тәрбиелеудің педагогикалық әдістері. Педагогика және психология. – 2016. – №1 (26). – С.118-122.

[19] Тәнікеев М. Қазақстандағы дене шынықтыру мен спорт тарихы. – Алматы, 2002. – С. 254.

[20] Хавин М. Все об Олимпийских играх. – М.: ФиС, 1974. – С.12-56.

References:

[1] Akhmetov K., Tsarev A. Sportivnyy Kazakhstan. – Almaty, 1979. – S.5-38.

[2] Gerashchenko N.V., Gerashchenko I.V. Kriticheskiy metod v pedagogike sporta. /Fizicheskoye vospitaniye i sportivnaya trenirovka. – 2018. – №3 (25). – C.119-126.

[3] Dill D. The economy of muscular exer cise /Phisiol. Rev. – 1936. – Vol.16. – P.263-291.

[4] Dosqaraev B.M. Qazaqstandağy Olimpiadalyq bilim jäne sport tarihynyñ oçerkteri, /B.M. Dosqaraev, E.K. Seisenbekov, E.T. Altynbek. – Almaty, 2019. – S.400.

[5] Qarajanov B. Qazaq dene tärbiesi instituty. – Almaty, 1991. – S. 26-43.

[6] Koval' V.I. Mezhdunarodnyye sportivnyye ob»yedineniya, turisticheskiye organizatsii. M.: FiS. 1984. – S. 45-67.

[7] Kuleshov A.P. Stranitsy iz Olimpiyskogo dnevnika. – M.: FiS, 1980. – S.18-39.

[8] Maslow A.H. Motivation and Personality /A.H.Maslow. – New York, 1954. – P.65-86.

[9] Miyaznita M., Ssuadomoto T. The current problems of physical fitness in japanase chidern /Journal of sports medizine, 1987. – P. 40-45.

[10] McClelland, D.C. The Achievement Motivation /D.C. McClelland, J.W. Atkinson. – New York, 1953. – P.11-27.

[11] Olympic School Project. – Melbourn, 1989. – S.44.

[12] Romanov A.O. International Sports Movement. – M.: FiS, 1980. – S.27-56.

[13] Saparbaev M.B. Podgotovka uçïtelei fïzkultury. – Almaty, 1992. – S.286.

[14] Seisenbekov E.K. Dene shynyqtyru jane sport tarihy. – Shymkent,:Nurly beine, 2009. – S.144.

[15] Seisenbekov E.K. Qazaqtyñ ulttyq oiyndaryn oqu üderisinde jastardy tärbïeleu amaly retinde qoldanu / Seisenbekov E.K., Tastanov A.J., Daulenbaev M.T. KazUU Zharshysy», Pedagogikalyk seriya. – 2016. – №1 (47). – C.118-123.

[16] Seisenbekov E.K. Dene shynyqtyru jane sport teoriyasy men ädistemesi. – Astana. EUU baspasy, 2011. – S.431.

[17] Seisenbekov E.K. Sport teoriyası men ädistemesi. – Astana, 2013. – S.330.

[18] Seisenbekov E.K. Bilim alushynyñ jeke dene mädenietin tärbieleudiñ pedagogikalyq ädisteri. Pedagogika jäne psihologiya. – 2016. – №1 (26) . – S.118-122.

[19] Tänikeev M. Qazaqstandagy dene shynyqtyru men sport tarihy. – Almaty, 2002. – S.254.

[20] Khavin M. Vse ob Olimpiyskikh igrah. – M.: FiS, 1974. – S.12-56.

Методы проведения спортивной тренировки и общие педагогические функции спорта

А. Давлумбаев[1], У. Марчибаева[2], С. Куанышов[3], Р. Кадырбеков[1], А. Азтаев[3]

[1]Казахский национальный педагогический университет имени Абая (Алматы, Казахстан)

[2]Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева (Нұр-Султан, Казахстан)

[3]Региональный социально-инновационный университет (Шымкент, Казахстан)

Аннотация

Задача специалистов сферы физической культуры и спорта контроль за такими требованиями в видах спорта и игр, как – закаливание здоровья подрастающего поколения, повышение их работоспособности, адаптация организма к различным жизненным условиям. В последнее время научных работ, характеризующих полезную сторону видов спорта и игр организму спортсмена можно встретить сколько угодно. Разработаны различные методические пособия, рекомендации, направленных на совершенствование спортивной тренировки, навыков и умений, повышение оздоровительного значения спорта. Являясь сложной педагогической системой, основанной на народном опыте, виды спорта и игры не только решает проблемы развития простых двигательных качеств, но и помогает раскрыть его глубокие сложные стороны, подготовить организм к сложным физическим и психологическим нагрузкам. В последнее время молодежь все чаще начинает

обращать внимание к занятиям спортом. Через правильную организацию тренировки двигательных навыков можно достичь всесторонней физической подготовки молодежи.

Ключевые слова: спортивная тренировка, учебно-тренировочный процесс, методы, функции.

Sports training methods and general pedagogical functions of sports

A. Davlumbaev[1], U. Marchibaeva[2], S. Kuanyshov[3], R. Kadyrbekov[1], A. Aztaev[3]
[1]Abay Kazakh National Pedagogical University (Almaty, Kazakhstan)
[2]L.N. Gumilev Eurasian National University (Nur-Sultan, Kazakhstan)
3Regional Social Innovation University (Shymkent, Kazakhstan)

Abstract

The task of specialists in the field of physical education and sports is to control such requirements in sports and games as hardening the health of the younger generation, increasing their performance, and adapting the body to various living conditions. Recently, the scientific papers characterizing the useful side of sports and games can be found as much as possible for the athlete's body. Various methodological aids, recommendations aimed at improving sports training, skills and abilities, improving the health value of sports have been developed. Being a complex pedagogical system based on folk experience, sports and games not only solve the problems of developing simple motor qualities, but also help to reveal its deep complex sides, prepare the body for complex physical and psychological stresses. Recently, young people are increasingly beginning to pay attention to sports. Through the proper organization of the training of motor skills, it is possible to achieve comprehensive physical training for young people.

Keywords: physical sports training, educational process, methods, functions

Поступила в редакцию 15.06.2020.

ҒТАМР 14.07.01

Г.Ө. БАЙТАШЕВА[1], А.С МУСИНА[1], А.У ИСАЕВА[2], Ж.К.МЫРЗАБАЕВА[1], А.А.САРТАЕВА[1]

[1]Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті (Алматы, Қазақстан),
[2]М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті (Шымкент, Қазақстан)

БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫҢ БИОЛОГИЯ ПӘНІНЕ ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҒЫН АРТТЫРУДА ЖОБАЛАП ОҚЫТУ ТЕХНОЛОГИЯСЫН ПАЙДАЛАНУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа

Жаңартылған білім беру бағдарламасы негізінде шиыршықты оқыту технологиясы бойынша Биология пәнінде «Жасушалық биология» бөліміндегі сабақтарда жобалау технологиясын қолдану мәселелері талқыланған. Жобалау технологиясы кезіндегі ата-ана, ұстаз, білім алушы арасындағы байланыстар қарастырылған. Ата-анаға сұрақтар қою арқылы тақырыпқа қызығушылық арта түсетіндігі қарастырылған. Маған не үшін керек сұрағын ой санасынан өткізу, жұмыстарды бөлісу топтық жұмыстар жүргізу арқылы мативациялау жолдарына ұсыныс жасалған. Кейбір ғалымдардың еңбектеріне талдау жасалып қолдану кезеңдері көрсетілген. Білім алушылардың биология пәніне қызығушылығын арттыруда жобалап оқыту технологиясын қолдану ерекшеліктері айқындалған. Биология пәнінде "Жасушалық биология" тақырыбындағы мағлұматтарды бекітіп, әрі қарай дамытуға бағытталған жұмыс кезеңдері нақтыланған. Ұстаз рөлі көрсетілген. Ата-ана, бала, сыныптағы достық, қарым қатынасқа мән берілген.

Түйін сөздер: Жаңартылған білім беру; биология; педагогика; жобалау; технология; жасуша; дағды; тұлға; құндылық; мативация.

Кіріспе. Жаңартылған білім беру бағдарламасы негізінде шиыршықты оқыту технологиясы бойынша Биология пәнінде «Жасушалық биология» бөліміндегі сабақтарға тоқталар болсақ. Бастапқы мақсатқа қол жеткізуде әр түрлі әдіс тәсілдерді қолдану арқылы білімді жүйелеуге болады. Осы сәтте Жобалап оқыту технологиясын пайдалану білімнің жүйелі қалыптасып әрі қарай дамуына білім алушының өмірлік тәжірбиеде қолдануына септігін тигізері сөзсіз. Педагогикалық технология – дара тұлғаны қалыптастыруға педагогикалық ықпалдарды ұйымдастыру қажеттілігінен туындаған өзара байланысты процестер [1; 2]. Жаңартылған білім беруде көбінесе топпен жұмыс барысында ассоциограмма кеңінен пайдаланылады. MindMap (ассоциограмма)- студенттердің жұмысының өнімділігін артыратын жаңа тәсілдердің бірі [3]. Кез келген педагогикалық технологиялардың басты мақсаты: жеке тұлғаның білімі, шеберлігі, құндылығы негізіндегі дағдыларын қалыптастыру.

Негізгі бөлім: Қазіргі таңда кез келген оқу ордасында оқуға деген қызығушылықтың жоқтығы білім алушылардың ата анасының бастапқы мәселелерінің бірі болып табылады. Осы ретте білім алушыларға өздері ғана орындап қоймай ата аналарын көмекке тарту арқылы бірігіп орындайтын тапсырмалар беру нәтижиелі болады.

Ұстаздың жан жақты ізденісі сабақ үрдісіне кәсіби даярлану процесі шешуші рөль атқарады. Жобалау іс-әрекетінде Білім алушылардың даярлығын қалыптастыру маңызды қабам болып табылады. Жаңартылған білім беру бағдарламасы негізіне үңілсек оқу процесін ұйымдастыру іскерліктер және дағдылар қалыптастырудан құзыреттіліктер қалыптастыруға көшіп отырған бүгінгі таңдағы білім парадигмасына сәйкес ең алдымен білім алушыны шығармашылықпен жұмыс жасауға дайындау қажеттігін туындатады. Физиканы оқыту студенттерге бағытталуы керек, ал мұғалімдерге бағытталған физикалық оқыту студенттерді пассивті объектіге айналдырады, сондықтан олар физикаға тұжырымдама жасау мен тұжырымдау процесінде сыни ойлау дағдыларын дамытады. Бұл зерттеу MindJet MindManager ақыл-ой картасына индуктивті оқыту моделінің студенттердің физиканы оптикалық көзде оқуда сыни тұрғыдан ойлау қабілеттерін дамытуға әсерін білуге бағытталған. MindJet MindManager көмегімен ойлаудың индуктивті оқыту моделі оқушылардың сыни ойлау қабілеттеріне әсер етеді [4]. Сондықтан жаратылыстану ғылымдарын оқыту кезінде ақыл ой картасын пайдалану тиімді. Білім алушылардың биология пәніне қызығушылығын арттыруда жобалап оқыту технологиясын пайдалану кезінде ақыл ой картасы арқылы ассоциограмма сыздыру жобаны құрудағы ерекшеліктердің бірі болмақ. Ата анасымен тапсырманы талқылау арқылы білім алушы өмірлік шындықпен байланыстыра отырып, ізденіс тақырыбындағы сұрақтар ауқымын кеңейтіп ассоциаграмма құрылып, шығармашылықпен ұласады. «Сұрақ ≥ Мәселе ≥ ізденіс ≥ анализ ≥ ойын ≥ мативация.!» алаңы түзіледі.

Адамгершілікке бағытталған әлеуметтік мәселелерді шешу процесінде адамгершілік құндылықтарға көтерілу нәтижесінде қалыптасқан өмір салты, жеке қасиеттер мен дағдылар тұратын: Ата-аналар, жасөспірімдер мен мұғалімдер қауымдастығының шығармашылық қызметі ретінде іске асырылатын әлеуметтік дизайн қалыптасады [2].

Мұндай педагогикалық қолдау ата-аналардың бірлескен күш-жігерінің мүмкіндіктерін іске асыруды қамтамасыз етуге бағытталған, тәрбиешілер мен жасөспірімдер оларды қанағаттан-дырады қызығушылықтар, қажеттіліктер, өзара іс-әрекетте өз білімін, дағдыларын көрсету жасөспірімдердің әлеуметтік-мәдени дамуының оңтайлы процесіне ықпал еткен қатынастар мен қарым-қатынас мәдениеті болып табылады [5].

Осы тұста ұстаз шығармашылықпен жұмыс жасау үшін топтарды біріктіреді.

Шығармашылықпен жұмыс жүргізе алатын топтардың:

– Жоспарлау (тақырып таңдау, бір

мәселені шешуге бағытталған сұрақ қою, уақыт ұзақтығын белгілеу,);

– топтық жұмыс (Маған не үшін керек сұрағын ой санасынан өткізу, жұмыстарды бөлісу, топтық жұмыс ережесін);

– зерттеу жүргізу (Не және қалай, сараптама);

– рессурстармен жұмыс жүргізу (ғылыми әдістемелік еңбектер, әлеуметтік желі материалдары);

– қорытындылау (анализ, ұсыныс) жұмыстарына даярлығын тексеріп ұстаз жобалау іс-әрекетіне дайындығын реттеп, қалыптастырады [6].

Жаңартылған білім беру бағдарламасымен оқытудың тиімділігі де осында байқалады. Білім алушылар оқу үрдісінде әр түрлі әдіс тәсілдерді пайдалану негізінде сыный ойлау қабілеттілігі мен шығармашылықпен жұмыс істеу дағдалары арта түседі. Білім алушының мұндай шығармашылық жұмыстармен айналысып тұлғалық дамуына бағытталған жаңа оқыту технологиялары күн санап артуда. Педагогикалық технологияларды теориялық және ғылыми қолданбалы бағытта бірнеше отандық ғалымдар зерттеу жүргізіп өз тәжірбиелерінде қолданып оларды оқыту үрдісіне енгізу жолдарын іздестіруде. Олар педагогикалық технологияларды пайдаланудың ерекшеліктері мен қиындықтарына тоқталып, Д.М.Жүсіпбалиева, Б.Ә.Әбдікәрімұлы, М.С.Мәлібекова,Г.Қ.Нұрғалиева, Қ.Қабдықайырұлы, Ж.А.Қараев, Ш.Т.Таубаева, А.Әлімов, М.Жанпейісова т.б. өз зерттеулерінде қарастырып оқу үрдісінде пайдаланудың мүмкіндіктері мен ерекшеліктерін айқындауды елеулі еңбек етіп келеді. Өзгермелі заманда Оқу үрдісін белсенді жүйеге айналдыру үшін туындаған технологиялардың бірі жобалап оқыту технологиясы. Жобалап оқыту технологиясының негізін салушы Карл Фрей өзінің "Жобалау әдісі" атты (Бельц қаласы, Германия, 1977 ж.) жобалау әдісі туралы кітабында – Білім алушылардан болсын немесе ұстаз тарапынан болсын практикалық маңызы бар бір жоба (проект) ұсынылуы тиіс. «proicere» – деген латын сөзінен аударылғанда «Жобалау жоспарлау, дайындау» деген мағынаны білдіреді. Жоба дегеніміз белгілі бір уақыт аралығында бір нәтижиеге қол жеткізу болып табылады. Жобалау технологиясы XIX ғасырдың 2-ші жартысында АҚШ ауылшаруашылығы мектептерінде пайда болған. Оның негізін қалаған психолог, педагог, философ Джон Дьюи. Дьюидің ілімін жалғастырушы профессор Уильям Херд Килпатриктің ойынша, балаларды өз жұмысының жемісін көруге ынталандыру арқылы үлкен өмірге дайындау – бұл технологияның негізі болып табылады. «Өзіне көйлек тігіп киген бойжеткенді мысалға алайық. Егер ол кейін өзі киетін көйлегі үшін жанын аямай, ерінбей, аса қызығушылықпен көйлек үлгісін өзі ойлап тауып, өз бетімен өлшеп, пішіп, тігіп кисе – бұл мысал жобалау технологиясының нағыз типтік үлгісі» – деп тұжырымдайды Хилпатрик [4]. Бұл технологияны қазіргі таңда оқу үрдісінде білім алушылардың белсенділігін арттыру үшін ғалымдар мен ізденушілер кеңінен пайдаланып жүр. Тяглова Е.В. және Якушкина Е.А. жобалар әдісін енгізудің ең үлкен мәселелері биологияны оқытуда пайда болатынын атап өтсе, М.В. Высоцкийдің пікірінше, биология сабақтарында жобалар әдісін қолдану оқушылардың іс-әрекеттерін жүзеге асыруға, оқу кезінде алған білім мен біліктерді біріктіруге мүмкіндік береді [7;8].

Биология пәнінде жасуша тақырыбындағы мағлұматтарын бекітіп әрі қарай дамытуға бағытталған жұмыс келесі кезеңдерден тұрады (Сурет 1):

І-кезең. Негізі жасуша тақырыбы аясында жүргізілетін жобаға даярлық кезеңі:

– жобалық тапсырма тақырыбын құрастыру;

– орындалу уақыт мерзімін белгілеу.

ІІ-кезең. Шығармашылық топтар құру кезеңі:

– топтағы оқушылар өзара үйлесімді жұмыс істеуі үшін олармен ұйымдастыру жұмыстарын жүргізу (Ж.А.Қараевтың

«Деңгейлеп оқыту технологиясын» негізге алу);

– мақсат айқындау;

– міндеттерді құрастыру;

III-кезең. Жоспарлау кезеңі:

– Мәселелі сұрақтар қою, сұрақтарды тұжырымдап сараптау арқылы жоспар құру (М.Жанпейісованың «Сыни ойлау технологиясын» негізге алу);

– топ мүшелеріне тапсырмалар тарату;

– рессурстар таңдау, іріктеу.

IV-кезең. Жобаның орындау кезеңі:

– Мұғалім оқушылар жұмысын үйлестіру, кеңес беру;

– олардың іс-әрекетін көтермелеу, қолдау (Стивен Р.Ковидің «Жасампаз жандардың 7 дағдысы» атты еңбегіндегі Ұттым-ұттым принципін негізге алу [9].);

1 сурет. **Биология пәнінде «Жасушалық биология» тақырыбындағы мағлұматтарды бекітіп, әрі қарай дамытуға бағытталған жұмыс кезеңдері**

V-кезең. Сараптау кезеңі:

– Шығармашылық жеке топтармен ізденіс нәтижиелерін немесе жорамалдарын талдау, сараптау;

– жобаны алдын ала қорғау;

– әрі қарай зерттеуге бағыт беру (В.Ф.Шаталов «Тірек-сызбамен оқыту» принципін негізге алу [10].).

VI-кезең. Қорытындылау кезеңі:

– Жоба жұмысының нәтижиесін қорғау (өнім: презентация, постер);

– Мұғалім экспертизалық жұмысты ұйымдастырады. Мысалы эксперт ретінде жоғары сынып оқушыларын немесе ата-аналарды шақыруға болады.

VII-кезең. Бағалау (рефлексия).

– Мұғалім балалардың іс-әрекетін педагогикалық тұрғыда бағалайды;

балалардың ынтасын ескереді.

– Бағалау критерилері алдын ала таратылуы қажет.

Білім алушылардың эталон жауапқа талпынуы үшін, бағалау критерилері де топ мүшелерімен бірге жасалып талқылануы қажет.

Жеті кезеңнен тұратын зерттеу жұмыстарына арналған Жобаны орындау барысында білім алушылар:

– Білім алушылар алған білімдерін танымдық және практикалық міндеттерді шешуге пайдалана алады;

– Жеткіліксіз білімді әртүрлі ақпарат көздерінен өз бетінше оқып үйренеді;

1 Кесте

1 кесте. **Жобалық жұмысты бағалау критерилері**

Критерий	Дискриптор	Жетістік
Түсіну	Тапсырмаларда көрсетілген критерилерді орындай алмады	0
	Жоба тақырыбтан аутқу бар тапсырмаларды жартылай орындаған орындаған	1
	Жоба тақырыбқа сай тапсырмаларды түсініп орындаған	2
Талдау, сараптау	Жобаны дұрыс жоспарлай алмаған	0
	Жобаға нақты мақсат міндет құрастыра алған	1
	Жоба тақырыбының өзектілігі мен тиімділігін анықтай алған	2
	Жобаның практикалық маңыздылығын айқындай алуы	3
Жинақтау, бағалау	Тапсырмаларда көрсетілген критерилерді орындай алмады	0
	Ұсыныстардың ерекшелігімен мазмұндылығы	2
	Өнімді рәсімдеу сапасы	1
	Рессурстарды пайдалану ерекшелігі	3
	Жобаны қорғауда мазмұнын толық аша білу	5
	Сұрақтарға жауап беру шеберлілігі	4

– Ұжымда жұмыс істеп үйренеді;

– Зерттеу біліктерін (проблеманы анықтау, ақпарат жинау, бақылау, тәжірибе жүргізу, талдау, жорамал жасау, қорытындылау) меңгереді;

– Пәнге деген қызығушылығы артады.

Білім алушыны жобалауға үйрету іс-әрекетке баулу. Білім берудің іс-әрекеттік аспектісінің мәні неде дейтін боласақ, оқыту мазмұны проблеманы шешу іс әрекеті және әлеуметтік норманы меңгеруге бағытталған коммуникация іс-әрекеті болып табылады, яғни оқу үрдісі проблемалық міндеттерді шешу және өзара іс-қимыл үрдісін білдіреді. Оқытудың осы тәсілдемесі кезінде білім алушылар жұмысының негізгі элементі іс-әрекеті, әсіресе жаңа іс-әрекеттерді меңгеру болып табылады: оқу-зерттеу, ізденістік-конструкторлық, шығармашылық және т.б. [11, Б.68]. Бұл дегеніміз Жобалап оқыту аспектісі тікелей Дж. Дьюидің «Іс-әрекет арқылы оқу» тұжырымдасымен тығыз байланыста. Дж. Дьюи оқытудағы іс-әрекет ұстанымының негізгі қағидаттарын:

– Оқушылардың қызығушылықтарын есепке алу;

– Ой мен әрекет үйрену арқылы оқу;

– Таным және білім қиындықтарын жеңудің салдары;

– Еркін шығармашылық жұмыс және ынтымақтастық [12].

Осы тұста бастапқы іс әрекеттердің бірін орындаушы ұстаз рөлі келесідегідей жіктеледі (Сурет 2):

– Ұйымдастырушы (нақты өзекті мәселені ұсыну);

– Бағыттаушы (тапсырмалар орындаушымен уақыттарын белгілеу);
– Серіктес (өмірлік тәжірибемен байланыстыру арқылы ізденіс жүргізу);
– Синергетик (біте қайнасып жұмыс жүргізу);
– Консултант (жобалық жұмыстың нәтижесі өнімге жетуге кеңес беру);
– Білім алаңы (сұрақтарға нақты немесе сұраққа сұрақпен жауап беру);
– Тың идеялар сандығы (идеяларын топпен талқылап әрі қарай дамыту).

2 сурет. **Жобалап оқытудағы ұстаз рөлі**

Жобалық жұмыстың өнімінің нақты шығып білім алушылар портфолиесіне енуі үшін ұстаз жобаның нәтижелі орындалуына ықпал жасауы маңызды болып табылады. Дж.Дьюи анықтап бергендей іс-әрекет барысында шығармашылық пен ынтымақтастық селбесіп отыру қажет. Сонда ғана жобаға алынған мәселенің әрі қарай дамып шешулер мен мүмкіндіктер іздеумен жалғасады. Жобаны орындау мен болжауда іс-әрекет тұжырымдамасы үйлесімді жүреді. Іс-әрекет теориясын А.Н. Леонтев, Д.Б.Элконин, Л.С.Выготский, В.В. Давыдов сынды зерттеуші ғалымдар педагогика психологиялық тұрғыдан жүйелеп қалыптастырған [13;14].

Білім алушылар нақты мәселені шешу үшін зерттеу кезінде бірнеше рет теорияға ақпараттық рессурстарға үңіледі. Білім алушы жоба тапсырмаларын шынайы өмірмен байланыстыруға тырысады. Өз зерттеулерінде Л.С. Выготский өмірді шығармашылық жүйе ретінде көрсеткен. Ол «Біздің әрбір ойымыз, әрбір қимылымызбен сезінген нәрсеміз жаңа болмысты жасауға, қандай болмасын жаңа дүниеге, алға ұмтылу болып табылады». Ол үшін оқу процесі де шығармашылық сипатта болуы тиіс. Білім алушыны «шектеулі және теңестірілген, орнығып алған абстракциядан жаңасына, әлі басынан өткермеген нәрсеге» шақырып тұруы тиіс [15].

Австралия ғалымдары өз зерттеулерінде жобалауға негізделген оқытудың дәстүрлі әдістерінің (PBL) іс-әрекеті топырақ механикасының инженерлік курсын-

да оқушылардың білімін жетілдіре ала ма, жоқ па, деген сұрауға жауап іздеген. Оқулықтың бірнеше мәселесінен тұратын дәстүрлі тапсырмаға балама ретінде студенттерге бүкіл семестр бойы нақты геотехникалық мәселелермен жұмыс істей алатындай етіп 2015 жылы жобалық тапсырмаларды енгізеді. Студенттерге жоба бойынша тапсырманы немесе дәстүрлі тапсырманы орындауға болатындығын таңдау мүмкіндігі берілді, осылайша сәйкесінше «жоба» және «жоба емес» топтар құрады. Осы екі топтың академиялық үлгерімі студенттердің бағалары бойынша салыстырылды, ал студенттердің тәжірибесі бірқатар сұхбаттасулар арқылы бағаланды. Осы үш жылға созылған зерттеуде теориялық тұрғыдан екі топ айырмашылығы байқалмағанымен іскерлік жағынан жобалық топтың басымдығын байқаған [16].

Жобалық оқыту (PBL) студенттерге нақты әлем жобалары бойынша топтарда жұмыс істеуге мүмкіндік беру арқылы сыни ойлау мен проблемаларды шешу дағдыларын дамытуға ықпал етеді. Алайда, оның тиімділігіне қарамастан, инженерлік сыныптарда PBL қолдану оны жобалау мен іске асырумен байланысты қиындықтарға байланысты шектеулер кездеседі [17].

Проблемалық және жобалық оқытудың (PBL) негізгі мақсаты және маңызды нәтижесі ретінде атап көрсетілсе де, студенттік жұмыстың түрлері мен формаларына қатысты аз ғана эмпирикалық дәлелдер келтіре отырып ғалымдар, Qatar университетіндегі инженерлік курстың төрт түрлі курстарында 23 жобалық топпен (116 студент) бақылаулар мен топтық сұхбаттардың эмпирикалық мәліметтеріне сүйене отырып зерттеген. PBL жағдайында студенттердің қатысуының төрт үлгісін анықтап, алғашқы екі құрылымның маңыздылығы – автономия және байланыс. Қалған екі көрсеткішке қатысты, атап айтқанда, қарым-қатынас және эмоционалды белсенділік, олар оң көрсеткіштілігімен сипатталған. Жобалық топтардағы студенттердің белсенділігіне әсер еткен үш факторанықталған:атапайтқандаPBLтүрлері және оның курс сипатына, студенттердің PBL-ге дейінгі тәжірибесі және команда динамикасы [18]. Зерттеулерді салыстыра келе барлық жағдайда оқушылардың білімі мен мұғалімнің рөліне қарай курсты толығымен құрылымдық өзгерістерге әкелетіндігі байқалды. Зерттеудің жалпы нәтижесі контексте дәріске негізделген режимнен PBL-ге ауысуды басқаруды қолдайды.

Ал,бізжасалғанжинақталғанжұмыстарды анализдеу барысында өз іс әрекетіне мән беріп өзін - өзі бағалауынан сенімділік пен рухы биіктейді. Жобалық әдісті қолдануда ұстазға қойылатын талапта ғалымдардың пікірлері әр түрлі. Мәселен оқушы өз әрекетінің нәтижесін көріп, өзінің қабілетін бағалау үшін В. Килпатриктің ойынша, оқу әрекеттері оқытушының қатысуынсыз орындалуы тиіс. Ал Д.Дьюидің пікірінше оқушының әрекеті мұғаліммен бірлескен әрекет болуы міндетті. Оқушының әрекетті аяғына дейін орындауына толық білімі жетпеуі мүмкін, ол үшін мұғалім әрекетті орындаудың алдында оқушының барлық ойлау әрекеті сатысынан өтуін қамтамасыз етуі тиіс деген болатын [19-20]. Жобалық оқыту әдісінің артықшылығына қарай, өз бетінше іздену және бірлесіп оқыту арқылы біз кәсіби білімді оқытудың тиімділігін арттыра аламыз және оқушылардың инновациялық ойлау қабілетін дамыту мен дамыту үшін жақсы негіз жасай аламыз [21]. Әлемдік еңбек нарығының мәселелері университет басшылығы дәстүрлі білім беру формаларын неғұрлым инновациялық және тиімді шешімдерге кеңейтуді талап етеді. Жобалық оқыту (PjBL) білім алуға және болашақ қызметкерлерге «жұмсақ» дағдыларды үйретудің тиімді әдістерінің бірі болып табылады [22].

Жобалап оқыту технологиясының негізгі – өз бетімен белсенді істер атқаратын шығармашылық топ мүшелерінің өзіндік ізденісіне, олардың өзін-өзі танытуына, танымдық-практикалық қабілеттерін жүзеге асыруына қажетті мүмкіндіктерден тұрады. Қорыта келгенде жобалап оқыту технологиясын кез келген сабаққа оқушының қызығушылығын арттыру мақсатында

ұстаз шеберлілігімен пайдалануға болады. Жобалық әдіс білім алушылардың бастапқы мақсатқа жету үшін құрастырған жоспарлауынан нақты нәтижиеге жету үшін жасалған іс әрекеттер жиынтығы. Осы іс әрекеттер барысында жан-жақты ізденістер нәтижиесін нақты тұжырымдайтын өнімі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

[1] Жаңартылған мазмұндағы бағдарламалар бойынша (7-9-сыныптарда) «Биология» оқу пәнін оқыту бойынша әдістемелік ұсынымдар. – Астана: Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2019. – 80 б.

[2] Қисымова Ә.Қ., Увалиева Т.Ж. Оқыту технологиялары. – Алматы. 2007, 204 б.

[3] Маутенбаев А.А., Атанбаева Г.К., Қырбасова, Е.А., Парманбекова, М.Х., т.б. Биологияны зерттеуде MindMap әдісін (Associogram) қолдану. Фармацевтикалық ғылымдар мен зерттеулер журналы 10(12) 2018, с. 3214-3215

[4] Barra, W.N.Email Author,Wilujeng, I.,Kuswanto, H. Оқушылардың сыни тұрғыдан ойлау дағдыларына бағытталған Mindmap Mindjet Mindmanager модулінің индуктивті оқыту моделінің әсері. Физика журналы: конференция сериясы. Көлемі 1233, 27 June 2019, № 0120464 Джокьякарта мемлекеттік университеті; Индонезия; 13 қазан 2018 ; 149257. E-ISSN:1742-6596

[5] Литвак Р.А., Гревцева Г.Я. Соотношение социального воспитания, социализации и социально-культурного развития личности в детстве //Вестник Челябинского государственного педагогического университета. – 2013. – № 9. – С.96–103.

[6] Новикова Т.А. Проектные технологии на уроках и во внеурочной деятельности. Школьные технологии. – 2002. – №2. – С.38.

[7] Баймухамбетова Б.Ш., Зуева Т.В. Многоуровневая модульная программа педагогического сопровождения социокультурного развития подростков //Педагогика и психология №4 (37), 2018, 100-107 с.

[8] Пахомава Н.Ю. Проектное обучение – что это? //Методист. №1, 2004, 50-54 с.

[9] Стивен Р. Кови. Жасампаз жандардың 7 дағдысы. Тұлғаны дамытудың тегеурінді тетіктері. – Алматы. "Ұлттық аударма бюросы " ҚҚ, 2018 ж. 21 б.

[10] Шаталов В.Ф. Тірек нүктесі. М., Педагогика, 1987.

[11] Мұхаметжанова А.У., Оспанова А.Н., Кабдолова Л.Е., Бастауыш білім беру үрдісін іс-әрекеттік ұстаным негізінде ұйымдастырудың педагогикалық шарттары. БҚМУ хабаршысы – 2019. – №4 (76). – 68 -72 бб.

[12] Дьюи Дж. Болашақ мектептері /Ағылшын тілінен аударылған. Р.Лансберг, репосттан. автор және И.Горбунова-Посадова. 2-басылым. – Берлин, 1922. – 179 б.

[13] Леонтьев А.Н. Іс-әрекет. Сана. Тұлға. 2-басылым. – М.: Политизат, –1977. –304 б.

[14] Эльконин Д.Б. Балалық шақтағы психологиялық дамуы /Ред. Д.И. Фельштейна. – М.: Практикалық психология институты; Воронеж: НПО «Модек», –1995. – 416 б.

[15] Выготский Л.С. Педагогическая психология /Под ред В.В.Давыдова. – М.: Педагогика-Пресс, – 1999. –536 с.

[16] Gratchev, I., Jeng, D. Жобалық тапсырманы дәстүрлі оқытылатын инженерлік курста таныстыру. Инженерлік білімнің Еуропалық журналы. Б 43, 5, 3 қыркүйек 2018, 788-799 б. E-ISSN:1469-5898.

[17] Shekhar P., Borrego M. Азаматтық инженерия курсында жобалық оқытуды енгізу: практиктің көзқарасы. Инженерлік білімнің халықаралық журналы. Б 33, I 4, 2017, 1138-1148 б. ISSN:0949-149X.

[18] Naji, K.K., Ebead, U., Al-Ali, A.K., Du, X. Проблемалық және жобалық оқыту (PBL) курстарының үлгілерін салыстыру және студенттерді Катардағы азаматтық құрылыс саласына тарту. Математика, ғылыми-техникалық білім, Еуразия журналы. Көлемі 16, I. 8, 2020, № em1867. E-ISSN:1305-8223

[19] Баёва Ю.В. Метод проекта как современная педагогическая технология // Вестник ТГПУ. 2012. №2. 117-120 с.

[20] Э.Тұрдалиева, Ақынова Ж.Жобалау технологиясын қолдану әдістері //Қазақ тілі мен әдебиеті. №5, 2006, 36-40 б.

[21] Zhang, C., Sun, Y., Zhang, X. Электрондық технология курсының эксперименттік оқыту реформасы бойынша зерттеулер. Интеллектуалды жүйелер мен есептеу техникасындағы жетістіктер атты 14-ші халықаралық конференция жинағы., 2020; 1.07. – 3.07.2020; ISSN:2194-5357. Б. 324-333.

[22] Wróblewska, D.,Okraszewska, R. Жобалық оқыту климаттың өзгеруіне бейімделу әдісі ретінде – Редала алқабындағы жағдайды зерттеу. Тұрақтылық журналы. ISSN:2071-1050 12(11),4360

References:

[1] Guidelines for teaching the subject «Biology» on the updated content of programs (grades 7-9). – Astana: National Academy of Education named after I.Altynsarin, 2019. - 80 p

[2] Kisymova AK, Uvalieva T.Zh. Learning technologies. – Almaty. 2007, 204 p.

[3] Mautenbaev, A.A.a, Atanbaeva, G.K.a, Kyrbassova, E.A.b, Parmanbekova, M.K.b,.... Using the mindmap method (Associogram) in the study of biology. Journal of Pharmaceutical Sciences and Research Volume 10, Issue 12, December 2018, Pages 3214-3215

[4] Barra, W.N.Email Author,Wilujeng, I.,Kuswanto, H. The Effect of Inductive Learning Model Assisted Mindmap Mindjet Mindmanager towards Critical Thinking Skills of Students. Journal of Physics: Conference Series. Volume 1233, Issue 1, 27 June 2019, Номер статьи 0120464th International Seminar on Science Education, ISSE 2018; Yogyakarta State UniversityYogyakarta; Indonesia; 13 October 2018 до ; Код 149257. E-ISSN:1742-6596

[5] Litvak R.A. Sootnoshenie social'nogo vospitaniya, socializacii i social'no-kul'turnogo razvitiya lichnosti v detstve [Tekst] /R.A. Litvak, G.Ya. Grevceva //Vestnik Chelyabinskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta. – 2013. – № 9. – S. 96–103.

[6] Novikova T.A. Design technologies in the classroom and in extracurricular activities. School technology. - 2002. - No. 2. - P.38.

[7] Baymukhambetova B.Sh., Zueva T.V. Multi-level modular program of pedagogical support of socio-cultural development of adolescents in the interaction of the family and school in the cultural leisure activities // Pedagogy and Psychology№4 (37), 2018, 100-107 p.

[8] Pakhomava N.Y. Project training - what is it? // Methodist. №1, 2004, pp. 50-54.

[9] Stephen Richards Covey. 7 Habits Of Highly Effective People. Influential mechanisms of personality development. Almaty. «National translation» 2018. 21 p.

[10] Shatalov V.F. Fulcrum. M., Pedagogy, 1987.

[11] Mukhametzhanova AU, Ospanova AN, Kabdolova LE, Pedagogical conditions for the organization of the primary education process on the basis of action principles. Bulletin of WKSU – 2019. – №4 (76). – pp. 68 -72.

[12] Dewey J. Schools of the Future / Translated from English. R. Lansberg, with revision. author and I. Gorbunov-Posadov. Edition -2. - Berlin, 1922 .-- 179 p.

[13] Leontiev A.N. Activity. Consciousness. Personality. Edition-2. – M .: Politizat, –1977. –304 p.

[14] Elkonin D.B. Psychological development in childhood / edited by D.I. Felstein. – M .: Institute of Practical Psychology; Voronezh: NPO Modek, –1995. - 416 p.

[15] Vygotsky L.S. Educational psychology / Edited by V.V. Davydov. - M .: Pedagogika-Press, - 1999. -536 p.

[16] Gratchev, I., Jeng, D. Introducing a project-based assignment in a traditionally taught engineering course. European Journal of Engineering Education. Volume 43, Issue 5, 3 September 2018, Pages 788-799. E-ISSN:1469-5898. Australia.

[17] Shekhar, P.a, Borrego, M.b .Implementing project-based learning in a civil engineering course: A practitioner's perspective. International Journal of Engineering Education. Volume 33, Issue 4, 2017, Pages 1138-1148. ISSN:0949-149X. United States.

[18] Naji, K.K.a, Ebead, U.a, Al-Ali, A.K.a, Du, X.b. Comparing models of problem and project-based learning (PBL) courses and student engagement in civil engineering in Qatar. Eurasia Journal of Mathematics, Science and Technology Education. Volume 16, Issue 8, 2020, № em1867. E-ISSN:1305-8223.

[19] Bayova Yu.V. Method of the project as a modern pedagogical technology // Bulletin of TSPU. 2012. №2. 117-120 p.

[20] E. Turdalieva, Akynova Zh. Methods of using design technology // Kazakh language and literature. №5, 2006, pp. 36-40.

[21] Zhang, C., Sun, Y., Zhang, X. Research on experimental teaching reform of electronic technology course. Advances in Intelligent Systems and Computing Volume 1195 AISC, 2021, Pages 324-333. 14th International

Conference on Innovative Mobile and Internet Services in Ubiquitous Computing, IMIS 2020; Lodz; Poland; 1 July 2020 до 3 July 2020; ISSN:2194-5357.

[22] Wróblewska, D.a,Okraszewska, R.b. Project-based learning as a method for interdisciplinary adaptation to climate change-Reda Valley case study. Sustainability. ISSN:2071-1050 Volume 12, Issue 11, 1 June 2020, Pages 4360

Особенности использования технологии проектного обучения для повышения интереса обучающихся к биологии

Байташева Г.У[1]., Мусина А.С.[1], Исаева А.У[2]., Мырзабаева Ж.К[1]., Сартаева А.А.[1]
[1]Казахский национальный женский педагогический университет (Алматы, Қазакстан),
[2]Южно-казакстанский государственный университет имени М.Әуезова
(Шымкент, Қазахстан)

Аннотация

На основе обновленной образовательной программы обсуждались вопросы применения технологии проектирования, на уроках биологии в разделе «Клеточная биология» по методике спирального обучения. При проектной технологии предусмотрены связи между родителями, учителями и обучающимися. Речь идет о том, что интерес к теме будет возрастать, задавая вопросы родителям. Мне было предложено озвучить свой вопрос, поделиться своими идеями путем проведения групповой работы. Проведен анализ трудов указанных ученых и отмечена некоторые этапы применения. Для повышения интереса обучающихся к предмету биологии определены особенности применения технологии проектного обучения. В предмете биологии определены этапы работ, направленные на дальнейшее развитие и закрепление данных по теме “Клеточная биология”. Показана роль учителя. Выделено взаймоотношение родителей с детми и дружба, общение в классе.

Ключевые слова: обновленное образование, биология, педагогика, проектирование, технология, клетки, навыки, личность, ценности, мотивация.

Features of using technology of project training to increase the interest of students studying biology

Baitasheva G.U[1]., Musina A.S[2]., Isaeva A.U.[3], Myrzabaeva Zh.K[4]., Sartaeva A.A[5].
[1,2,4,5.]Kazakh National Women’s Pedagogical University (Almaty, Kazakhstan),
[3]South-Kazakhstan State University named after M. Auezov (Shymkent, Kazakhstan)

Abstract

On the basis of the updated educational program were discussed issues of application of design technologies, in biology lessons in the section «Cell Biology» on the method of spiral training. Communication between parents, teachers and students is provided for in project technology. The point is that interest in the topic will increase by asking questions to parents. I was asked to voice my question, share my ideas through group work. The analysis of the works of these scientists is carried out and some stages of application are noted. In order to increase the interest of students studying the subject of biology, the specifics of the use of technology in project training are determined. In the field of biology are defined stages of work aimed at further development and consolidation of data on the topic «Cell Biology». The role of the teacher was shown. Highlighted the relationship of parents with children and friendship, communication in the classroom.

Keywords: updated education, biology, pedagogy, design, technology, cells, skills, personality, value, motivation.

Редакцияға 30.07. 2020 қабылданды.

FTAMP 373.5.091

М.Т. ИСКАКОВА[1], Ж.АЯҒАНОВ[1], М.ДАУКЕН[1]

[1]Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университі
(Алматы, Қазақстан)

АРИФМЕТИКАЛЫҚ ПРОГРЕССИЯНЫҢ АЛҒАШҚЫ n МҮШЕСІНІҢ ҚОСЫНДЫСЫН ТАБУДЫҢ ТИІМДІ ЖОЛЫ

Аңдатпа

Мақалада мектеп оқушыларына арифметикалық прогрессияның алғашқы n мүшесінің қосындысын табудың тиімді жолын үйрету қарастырылады. Есеп шығарғанда әртүрлі тәсілдерді қолдану оқушылардың есеп шығаруға қызығушылығын арттырып, құштарлығын оятады. Өз беттерімен жұмыс істеу белсенділіктерінің дамуына дұрыс әсерін тигізеді. Оқушыларды есептерді екі немесе одан көп тәсілмен шығаруға дағдыландыру керек. Оқушылардың шапшаң әрі дұрыс шешім қабылдауына әсері мол болатын арнайы әдістеме ұсынылып отыр. Осы біз ұсынып отырған тәсілді қолдану арқылы оқушылардың есте сақтау қабілетін, жан-жақты терең ойлауын, логикалық ой-өрісінің дамуын қалыптастыруға болады. Арифметикалық прогрессияның алғашқы n мүшесінің қосындысын стандартты емес тәсілмен табуға бірнеше мысалдар келтірілген. Арнайы әдістемені мектеп оқушылары, жас мұғалімдер және математика пәні мұғалімдері қолдануға болады.

Түйін сөздер: математиканы оқыту, есептерді стандартты емес тәсілдермен шығару, арифметикалық прогрессия.

Негізгі орта білім беру деңгейіндегі алгебра курсын оқытудың міндеттерінің бірі сандар тізбегі және оның берілу тәсілдерімен, арифметикалық және геометриялық прогрессиялармен таныстыру. Оқушылардың сандар тізбегі, олардың арасындағы функционалдық тәуелділіктер, прогрессиялардың қосымшалары бойынша білімдерін қалыптастыру негізінде оларды есеп шығаруға баулу және олардың математикалық ойлауын дамыту өте күрделі де көпжақты мәселе. Сондықтан оқушылардың математикалық сауаттылық деңгейі мен қазіргі заман талабына сай білім сапасы арасындағы қайшылық математикалық білімнің қолданбалық жақтарын қалыптастыру мен дамыту әдістемесін жетілдіруді қажет етеді. Осыған орай негізгі мектептегі алгебра курсын оқытудың міндетін іске асыру мен оның әдістемесін жетілдіру өзекті болып табылады.

Орта мектепте арифметикалық және геометриялық прогрессиялар тақырыбын оқыту барысында оқушылардың зерттеушілік қызметін дамытудың теориялық тұрғыдан негіздеу.

Біздің зерттеу жұмысымыздың нәтижелері мектеп мұғалімдеріне алгебра курсында арифметикалық және геометриялық прогрессияларды, олардың қосымшаларын оқытуды тиімді ұйымдастыруға және оқушыларға прогрессияның күнделікті өмірдегі алатын орны және түрлі шаруашылықтардағы прогрессияның қолданылуына мысалдар келтіру арқылы есептерді оңай шешуге мүмкіндік береді.

Мақсатымыз, негізгі мектеп алгебра курсында арифметикалық және геометриялық прогрессияларды оқыту әдістемесін жасау, есептерді ең тиімді әдіс-тәсілдермен шығарту арқылы оқушыларды дұрыс әрі тез шешім қабылдауға үйрету.

Негізгі міндеттері:

1) негізгі мектепте алгебраны оқыту үдерісінде прогрессиялар және оның түрлерін оқушылардың танымдық белсенділігін қалыптастыру мен дамыту бойынша ғылыми-зерттеу жұмыстарын, озат педагог-ғалымдардың іс-тәжірибелерін зерделеу;

2) алгебра курсында арифметикалық және геометриялық прогрессияларды оқытуды ұйымдастыру әдістемесін жасау;

3) арифметикалық және геометриялық прогрессияның формулаларын, қасиеттерін пайдаланып қолданбалы есептерді шығару іскерлігін қалыптастыру әдістемесін жасау.

Мектеп оқушыларына арифметикалық прогрессияның алғашқы *n* мүшесінің қосындысын табудың тиімді жолын үйрету қарастыру. Есеп шығарғанда әртүрлі тәсілдерді қолдану оқушылардың есеп шығаруға қызығушылығын арттырып, құштарлығын оятады. Өз беттерімен жұмыс істеу белсенділіктерінің дамуына дұрыс әсерін тигізеді. Оқушылардың шапшаң әрі дұрыс шешім қабылдауына әсері мол болатын арнайы әдістеме ұсынылып отыр. Осы біз ұсынып отырған тәсілді қолдану арқылы оқушылардың есте сақтау қабілетін, жан-жақты терең ойлауын, логикалық ойөрісінің дамуын қалыптастыруға болады. Арнайы әдістемені мектеп оқушылары, жас мұғалімдер және математика пәні мұғалімдері қолдануға болады.

Арифметикалық прогрессияның алғашқы *n* мүшесінің қосындысын есептейтін негізгі формула:

$$S_n = \frac{a_1 + a_n}{2} * n$$

Бұл формуланы қолдану үшін біз міндетті түрде бірінші мүшені, соңғы мүшені және мүшелер санын білу қажетпіз. Кейбір есептерде соңғы мүшесінің реттік нөмерін есептеу қажет болады. Ол бізге қосымша есептеуді талап етеді. Мысал ретінде алсақ, 5-ке еселі барлық екі таңбалы сандардың қосындысын есептеңіз. 5-ке еселі ең үлкен екі таңбалы сан 95-ке тең. Бірақ оның реттік нөмері белгісіз, яғни алғашқы *n* мүшесінің қосындысын есептейтін негізгі формуланы қолдану үшін, біз 95-тің реттік нөмерін табу қажетпіз. Ал егерде осындай түрдегі есептерге біз арифметикалық прогрессияның алғашқы *n* мүшесінің қосындысын есептейтін формуланы түрлендіріп, жаңа формула шығарсақ, осындай түрдегі есептерді шығару оңайға түседі. Арифметикалық прогрессияның *n*-ші мүшесінің формуласы:

$$a_n = a_1 + (n-1)d$$

Осы формулада *n*-ді табайық: $(n-1)d = a_n - a_1$

$$n - 1 = \frac{a_n - a_1}{d}$$

$$n = \frac{a_n - a_1}{d} + 1 = \frac{a_n - a_1 + d}{d} = \frac{a_n - (a_1 - d)}{d}$$

Егерде бізде $a_1 + d$ өрнегі a_2 – ге тең болса, онда $a_1 - d$ өрнегін a_0 деп, яғни арифметикалық прогрессияның нөлдік мүшесі деп алайық. Нөлдік мүшені табу үшін бірінші мүшеден арифметикалық прогрессияның айырымын алып тастау керек.

$$a_0 = a_1 - d$$

$a_1 - d$ өрнегінің орнына a_0 – ді қойсақ:

$$n = \frac{a_n - a_0}{d}$$

Осындай түрлендірулер жасалып біткеннен кейін арифметикалық прогрессияның алғашқы *n* мүшесінің қосындысын есептейтін жаңа түрленген формуласы пайда болады.

$$S_n = \frac{a_1 + a_n}{2} * n = \frac{a_1 + a_n}{2} * \frac{a_n - a_0}{d} = \frac{(a_1 + a_n)(a_n - a_0)}{2d}$$

Енді осы формуланы пайдаланып, бірнеше мысал қарастырайық.

Мысал №1:

5-ке еселі барлық екі таңбалы сандардың қосындысын есептеңіз.

Шешуі:

Ең бірінші 5-ке еселі екі таңбалы сан 10-ға тең, яғни $a_1 = 10$. Ең соңғы сан 95-ке тең, яғни a_n=95. Айырымы 5-ке тең, яғни =5. Енді a_0–ді есептейік:

$$a_0 = a_1 - d = 10 - 5 = 5$$

Енді осы сандардың қосындысын есептеу үшін арифметикалық прогрессияның алғашқы *n* мүшесінің қосындысын есептейтін жаңа түрленген формуланы пайдаланайық:

$$S_n = \frac{(a_1 + a_n)(a_n - a_0)}{2d} = \frac{(10 + 95)(95 - 5)}{2 * 5} = \frac{105 * 90}{10} = 105 * 9 = 945$$

Мысал №2:

7-ге еселі барлық екі таңбалы сандардың қосындысын есептеңіз.

Шешуі:

Ең бірінші 7-ге еселі екі таңбалы сан 14-ке тең, яғни $a_1 = 14$. Ең соңғы сан 98-ге тең, яғни a_n=98. Айырымы 7-ге тең, яғни d =7. Енді a_0–ді есептейік:

$$a_0 = a_1 - d = 14 - 7 = 7$$

Енді осы сандардың қосындысын есептеу үшін арифметикалық прогрессияның алғашқы *n* мүшесінің қосындысын есептейтін жаңа түрленген формуланы пайдаланайық:

$$S_n = \frac{(a_1 + a_n)(a_n - a_0)}{2d} = \frac{(14 + 98)(98 - 7)}{2 * 7} = \frac{112 * 91}{2 * 7} = 56 * 13 = 728$$

Мысал №3:

65+66+67+…+111+112 қосындысын есептеңіз.

Шешуі:

Ең бірінші мүше 65-ке тең, яғни $a_1 = 65$. Ең соңғы мүшесі 112-ге тең, яғни a_n=112. Айырымы 1-ге тең, яғни d=1. Енді a_0–ді есептейік:

$$a_0 = a_1 - d = 65 - 1 = 64$$

Енді осы сандардың қосындысын есептеу үшін арифметикалық прогрессияның алғашқы *n* мүшесінің қосындысын есептейтін жаңа түрленген формуланы пайдаланайық:

$$S_n = \frac{(a_1 + a_n)(a_n - a_0)}{2d} = \frac{(65 + 112)(112 - 64)}{2 * 1} = \frac{177 * 48}{2 * 1} = 4248$$

Мысал №4:

80-нен 150-ге дейінгі, 150-ды қоса алғандағы, барлық натурал сандардың қосындысын есептеңіз.

Шешуі:

Ең бірінші мүше 80-ге тең, яғни $a_1 = 80$. Ең соңғы мүшесі 150-ге тең, яғни a_n=150. Айырымы 1-ге тең, яғни d=1. Енді a_0 – ді есептейік:

$$a_0 = a_1 - d = 80 - 1 = 79$$

Енді осы сандардың қосындысын есептеу үшін арифметикалық прогрессияның алғашқы *n* мүшесінің қосындысын есептейтін жаңа түрленген формуланы пайдаланайық:

$$S_n = \frac{(a_1 + a_n)(a_n - a_0)}{2d} = \frac{(80 + 150)(150 - 79)}{2 * 1} = \frac{230 * 71}{2 * 1} = 8165$$

Мысал №5:

Екі таңбалы барлық натурал сандардың қосындысын есептеңіз.

Шешуі:

Ең бірінші мүше 10-ға тең,яғни $a_1 = 10$. Ең соңғы мүшесі 99-ға тең, яғни $a_n = 99$. Айырымы 1-ге тең, яғни $d = 1$. Енді a_0 – ді есептейік:

$$a_0 = a_1 - d = 10 - 1 = 9$$

Енді осы сандардың қосындысын есептеу үшін арифметикалық прогрессияның алғашқы *n* мүшесінің қосындысын есептейтін жаңа түрленген формуланы пайдаланайық:

$$S_n = \frac{(a_1 + a_n)(a_n - a_0)}{2d} = \frac{(10 + 99)(99 - 9)}{2 * 1} = \frac{109 * 90}{2 * 1} = 4905$$

Мысал №6:

Үш таңбалы жұп сандардың қосындысын есептеңіз.

Шешуі:

Ең бірінші мүше 100-ге тең, яғни $a_1 = 100$. Ең соңғы мүшесі 998-ге тең, яғни $a_n = 998$. Айырымы 2-ге тең, яғни $d = 2$. Енді a_0 – ді есептейік:

$$a_0 = a_1 - d = 100 - 2 = 98$$

Енді осы сандардың қосындысын есептеу үшін арифметикалық прогрессияның алғашқы *n* мүшесінің қосындысын есептейтін жаңа түрленген формуланы пайдаланайық:

$$S_n = \frac{(a_1 + a_n)(a_n - a_0)}{2d} = \frac{(100 + 998)(998 - 98)}{2 * 2} = \frac{1098 * 900}{2 * 2} = 247050$$

Сонымен ұсынылып отырған әдіс арифметикалық прогрессияны оқытуда ең тиімді тәсіл деуге әбден болады. Оқушыларға әрдайым есеп шығару барысында бірнеше жолмен шығаруды үйрету керек. Есептерді мүмкіндігінше екі немесе одан көп тәсілмен үйрету, оқушылардың логикалық тұрғыда дамуына ықпал жасайды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

[1] Искакова М.Т. Математика. – Семей: Интеллект, 2014. – 212 б.

[2] Искакова М.Т. Орта мектепте математиканы тереңдетіп оқыту мәселелері //Әлемдік ақпараттық білім беру кеңістігі бәсекеге қабілетті ұстаз қолында: Жас ғалымдар арасындағы республикалық ғылыми-практикалық конференция материалдары. – Алматы, 2015. – 443-447 б

[3] Moshkalov A.K, Iskakova M.T. and other. Ways to improve the information culture of students Life Science Journal, 2014. – №11(8s).

[4] Iskakova M, Adilbekov Y. Solving problems on the teaching methods of linear algebra through technology platform dot.net European Scientific Journal edition vol.9, No.36 ISSN: 1857 – 7881 (Print) e – ISSN 1857- 7431 page 127-131

[5] Iskakova M, Adilbekov Y. Teaching Methods Liner Algebra Problems Through Technology Platform Dot.Net /Eastern European Scientific Journal DOI 10.12851/EESJ Page 104-107

[6] Искакова М.Т., Кутумбаева А.Б. Оқушыларды есеп шығарғанда стандартты емес тәсілдермен дамытудың кепілі /Хабаршы Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті: Физика-математика ғылымдары сериясы. – 2014. – №1 (45).

[7] Искакова М.Т., Сыдықова Ж.К. Орта мектепте математиканы тереңдетіп оқыту. мәселелері //Әлемдік ақпараттық білім беру кеңістігі бәсекеге қабілетті ұстаз қолында: Жас ғалымдар арасындағы республикалық ғылыми-практикалық конференция материалдары. – Алматы, 2015. – 443-447 б.

[8] Искакова М.Т., Жадраева Л.У., Нурмухамедова Ж. О проблемах подготовки будущих учителей математики при обучении курсу математического анализа в педагогическом вузе //Актуальные проблемы преподавания математики в школе и педвузе. Выпуск 25. – Москва, 2015. – С.250-255.

[9] Искакова М.Т., Нурбаева Д., Жадраева Л.К вопросу о развитии познавательной самостоятельности студентов-математиков в педагогическом вузе //Актуальные проблемы преподавания математики в школе и педвузе. Выпуск 25. – Москва 2015. – С.255-260.

[10] Искакова М.Т., Даукен М. Арифметикалық прогрессия есептерін шығару тәсілдері // Наука и образование в современном мире вызовы XXI века: V международная научно-практическая конференция. – Нур-Султан, 2019. – 111-114 с.

[11] Искакова М.Т., Жадраева Л.У. Дидактико-методические подходы к созданию учебника и учебных материалов по математике в условиях обновления содержания образования //Моделирование системы образования на основе национальных ценностей и инновационных технологий: Международная научно-практическая конференция посвященный 90-летию со дня рождения и 65-летию научно-педагогической деятельности Народного учителя Кыргызской Республики, члена-корреспондента Национальной академии наук Кыргызской Республики, академика Международной Академии педагогических и социальных наук (Москва), академика КАО, доктора педагогических наук, профессора Бекбоева Исака Бекбоевича, 31 января. – Бишкек, 2020.

References

[1] Iskakova M.T. Matematika. – Semej: Intellekt, 2014. – 212 b.

[2] Iskakova M.T. Orta mektepte matematikany terendetip okytu maseleleri //Alemdik akparattyk bilim beru kenistigi basekege kabiletti ustaz kolynda: Zhas galymdar arasyndagy respublikalyk gylymi-praktikalyk konferenciya materialdary. – Almaty, 2015. – 443-447 b.

[3] Moshkalov A.K, Iskakova M.T. and other. Ways to improve the information culture of students Life Science Journal, 2014. – № 11(8s).

[4] Iskakova M, Adilbekov Y. Solving problems on the teaching methods of linear algebra through technology platform dot.net European Scientific Journal edition vol.9, No.36, ISSN: 1857 – 7881 (Print) e – ISSN 1857- 7431 page 127-131

[5] Iskakova M, Adilbekov Y. Teaching Methods Liner Algebra Problems Through Technology Platform Dot. Net / Eastern European Scientific Journal DOI 10.12851/EESJ. Page 104-107

[6] Iskakova M.T., Kutumbaeva A.B. Okushylardy esep shygarganda standartty emes tasildermen damytudyn kepili / Habarshy Abaj atyndagy Kazak ulttyk pedagogikalyk universiteti: Fizika-matematika gylymdary seriyasy. – 2014. – № 1(45).

[7] Iskakova M.T., Sydykova Zh.K. Orta mektepte matematikany terendetip okytu. maseleleri // Alemdik akparattyk bilim beru kenistigi basekege kabiletti ustaz kolynda: Zhas galymdar arasyndagy respublikalyg gylymi-praktikalyk konferenciya materialdary. – Almaty, 2015. – 443-447 b.

[8] Iskakova M.T., Zhadraeva L.U., Nurmuhamedova Zh. O problemah podgotovki budushchih uchitelej matematiki pri obuchenii kursu matematicheskogo analiza v pedagogicheskom vuze // Aktual'nye problemy prepodavaniya matematiki v shkole i pedvuze. Vypusk 25. – Moskva, 2015. – S.250-255.

[9] Iskakova M.T., Nurbaeva D., Zhadraeva L.K voprosu o razvitii poznavatel'noj samostoyatel'nosti studentov-matematikov v pedagogicheskom vuze // Aktual'nye problemy prepodavaniya matematiki v shkole i pedvuze. Vypusk 25. – Moskva 2015. – S.255-260.

[10] Iskakova M.T., Dauken M. Arifmetikalyk progressiya esepterin shygaru tasilderi // Nauka i obrazovanie v sovremennom mire vyzovy XXI veka: V mezhdunarodnaya nauchno-prakticheskaya konferenciya. – Nur-Sultan, 2019. – 111-114 s.

[11] Iskakova M.T., Zhadraeva L.U. Didaktiko-metodicheskie podhody k sozdaniyu uchebnika i uchebnyh materialov po matematike v usloviyah obnovleniya soderzhaniya obrazovaniya // Modelirovanie sistemy obrazovaniya na osnove nacional'nyh cennostej i innovacionnyh tekhnologij: Mezhdunarodnaya nauchno-prakticheskaya konferenciya posvyashchennyj 90-letiyu so dnya rozhdeniya i 65-letiyu nauchno-pedagogicheskoj deyatel'nosti Narodnogo uchitelya Kyrgyzskoj Respubliki, chlena-korrespondenta Nacional'noj akademii nauk Kyrgyzskoj Respubliki, akademika Mezhdunarodnoj Akademii pedagogicheskih i social'nyh nauk (Moskva), akademika KAO, doktora pedagogicheskih nauk, professora Bekboeva Isaka Bekboevicha, 31 yanvarya. – Bishkek, 2020.

Оптимальный способ нахождения суммы первого n члена арифметической прогрессии

М.Т. Искакова[1], Ж.Аяганов[1], М.Даукен[1]
[1]Казахский национальный педагогический университет имени Абая
(Алматы, Казахстан)

Аннотация

В статье рассмотрена проблема как научить учащихся находить сумму первых n членов арифметической прогрессии. Использование разных подходов к решению одной и той же задачи будет способствовать стимулированию интерес учащихся к решению проблемы. Самостоятельная работа окажет положительное влияние на их развитие. Учащихся необходимо научить решать задачи двумя или более способами. Подготовлена специальная методика, которая может быть использована для быстрого и оптимального решения задач. Используя этот метод, мы можем развивать у учащихся память, всесторонность и логическое мышление. В статье предложены несколько примеров нахождения суммы первых n членов арифметической прогрессии нестандартным способом. Специальные методы могут быть использованы школьниками и учителями математики.

Ключевые слова: обучение математике, решение задач нестандартными способами, арифметическая прогрессия.

An effective way to detect the sum of the first n term of an arithmetic progression

M.T.Iskakova[1], G.Ayaganov[1], M.Dauken[1]
[1]Kazakh National Pedagogical University named after Abai
(Almaty, Kazakhstan)

Abstract

The article looks at teaching students how to find the sum of the first n members of arithmetic progression. Using different approaches to solving a problem can stimulate and stimulate students' interest in solving a problem. Working on their own will have a positive impact on their development. Students need to be taught how to solve problems in two or more ways. There is a special technique that can be used to influence students' decisions quickly and efficiently. By using this approach, we can develop our students' memory, comprehensiveness, and logic. Here are some examples of finding the sum of the first n members of an arithmetic progression by a non-standard method. Special methods can be used by school students, young teachers, and math teachers.

Keywords: learning mathematics, solving problems in non-standard ways, arithmetic progression.

Редакцияға 21.05.2020 қабылданды.

МРНТИ 14.15.15; 14.35.00

А.Н.КОШЕРБАЕВА[1], С.Т.ИСАЛИЕВА[1], Г.А.МУСАБЕКОВА[2]

[1]Казахский национальный педагогический университет имени Абая (Алматы, Казахстан),
[2]Центр Болонского процесса и академической мобильности МОН РК (Нур-Султан, Казахстан)

ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗАЦИИ УНИВЕРСИТЕТОВ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛЬНЫХ ВЫЗОВОВ ВРЕМЕНИ

Аннотация

В статье рассматриваются проблемы интеграции Казахстана в мировую образовательную среду и одному из основных трендов глобализации – интернационализации образования. В соответствии с Государственной программой развития образования и науки, проводится анализ вузов, оказывающих образовательные услуги иностранным студентам, создаются критерии для зарубежных вузов и Реестра казахстанских вузов. Приводится обзор факторов и мировых тенденций, основных страновых подходов и понятий, Стратегии и Дорожной карты интернационализации, указана разница между ними и показаны конкурентные преимущества Казахстана, имеющего необходимое качество образования, а также сложность и динамичность процесса интернационализации. Далее представлено основное содержание проекта «Теория и практика интернационализации университетов в условиях глобальных вызовов времени», в котором охвачены все возможные направления деятельности в этой области.

Ключевые слова: интернационализация, высшее образование, проектная деятельность, иностранные обучающиеся, образовательная среда.

Введение. Интеграция Казахстана в мировую образовательную среду неизбежна и продиктована нарастающей глобализацией, одним из главных трендов которой является интернационализация образования. Эти два взаимосвязанных и взаимозависимых вызова XXI века ведут к укреплению международного сотрудничества и способствуют дальнейшей консолидации. Одним из направлений интернационализации является привлечение иностранных обучающихся, а главная идея – не только обеспечение образования, но и вовлечение в культурные традиции и язык, чтобы они не чувствовали себя чужими [1]. С целью реализации Государственной программы развития образования и науки на 2020-2025 годы [2] МОН РК проведен анализ вузов РК, предоставляющих образовательные услуги иностранным студентам, создается Рабочая группа для определения критериев для зарубежных вузов и Реестра казахстанских вузов. С каждым годом увеличивается иностранный контингент, расширяются двудипломные образовательные программы, развивается академическая мобильность. Однако посткарантинная действительность требует переосмысления и скорейших преобразований во всем мире и в Казахстане, чем и продиктована актуальность темы.

Основная часть. Являясь обширным регионом, Казахстан сохраняет приверженность прогрессу, активно прини-мает участие в международных и национальных исследованиях и в целях отслеживания эффективности проводимых реформ все больше ориентируется на международные стандарты и передовую практику. Все эти факторы отражаются на формировании интернациональной политики университетов.

Мировые тенденции естественным образом вписались в сферу высшего

образования, где в силу специфики системы вузов интернационализация приобрела свои характерные черты и особенности. По определению М.Сьедерквист (2007), интернационализация на уровне вуза – это процесс превращения национального вуза в интернациональный, включение международного аспекта во все компоненты управления университетом с целью повышения качества преподавания и исследований и достижения требуемых компетенций [3, С.124; 4].

Аналитика в этом ракурсе позволяет констатировать несколько очевидных подходов. Так называемый «европейский» основан на интуитивно уважаемом равенстве, с одной стороны, и генетически утвердившейся в сознании людей необходимости конкурентной борьбы, с другой. Суть идеи выражается в определении, данном Организацией экономического сотрудничества и развития (ОЭСР): «Интернационализация – это процесс, при котором цели, функции и организация предоставления образовательных услуг приобретают международное измерение» [5; 6].

Понятие интернационализации в сфере высшего образования в международной практике традиционно включает в себя два аспекта: «внутреннюю» интернационализацию *[internationalization at home] и «внешнюю»* интернационализацию или образование за границей. При этом используются такие понятия как *«межстрановое образование», «трансграничное образование»* [7].

Интересен подход в российском образовании, который основывается на психологическом восприятии термина «интернационализация» и в различных интерпретациях определяется как «включение международного аспекта (компонента) в образовательную и научную деятельность» университета [8; 9].

Совокупный анализ исследований в казахстанском образовании позволяет говорить об интернационализации с сохранением национальных конкурентных преимуществ казахского народа (культура, традиции, обычаи и др.) [10; 11]. Особый интерес представляет исследовательский проект Высшей школы образования Назарбаев Университета (СагинтаеваА., 2014-2016) «Прогрессивные модели лучших практик интернационализации высшего образования в Казахстане», задачами которого явились изучение пути реформирования казахстанскими вузами в сферах институционального вовлечения, преподавания и интернационализации исследований [12].

Многообразие подходов позволяет выявить некоторую существующую разницу: если европейские исследователи делают акцент на совершенствовании самого образовательного и научного продукта с точки зрения международных стандартов (акцент на свой продукт), а российское понимание акцентировано на заимствовании дополнительно приобретенной ценности во внешней среде (акцент вовне), то в казахстанских источниках отчетливо прослеживается национальная составляющая.

Страновые подходы формируют политику интернационализации высших учебных заведений и дают ответ на закономерный вопрос: что же реально дает и что меняет интернационализация в жизни университетов? Однозначного ответа нет, тем не менее уже сегодня можно назвать те характеристики интернационализации, которые положительно сказались на образовательном процессе. Прежде всего, это конкурентноспособность современного университета и показатели интернационализации в этом плане обладают большим весом среди прочих показателей эффективности деятельности вуза. В Стратегии интернационализации высшего образования Республики Казахстан приводится обзор международных иници-атив в этой области, показаны конкурентные преимущества Казахстана, в частности, открытость новым знаниям и технологиям, а также международная стабильность. На основе SWOT-анализа

разработана Дорожная карта национальной политики интернационализации высшего образования [13], определены аспекты содержания интернационализации вузов и типы ориентации стран в процессе предоставления образовательных услуг (импорт, импорт-экспорт, экспорт) [14].

Еще один немаловажный аспект – это качество образования. Для ясности связи процесса интернационализации вуза и повышения качества выпускника можно обратиться к триаде объектов управления качеством А.И.Субетто. Кольцо интернационализации представлено тремя компонентами: качество образовательного процесса, качество образовательной программы и качество выпускника вуза. Основным объектом управления выступает качество образовательного процесса в широком смысле как единства основных и вспомогательных процессов вуза. Содержание образовательного процесса определяется образовательной программой, учебными планами [15]. Сопряженным качеству образовательного процесса выступает качество выпускника вуза в соответствии с Национальной рамкой квалификаций для высшего образования (НРК ВО), отчет о самосертификации которой принят Секретариатом Болонского процесса 15.09.2020 года [16]. Управление триадой качества обеспечивается через воздействие на потенциалы вуза, главным из которых является качество кадрового потенциала вуза и качество профессорско-преподавательского состава; а также научно-исследовательский и учебно-методический потенциал вуза.

Таким образом, интернационализация университетов представляется сложным и динамичным процессом, который предвосхищает его успешность на мировом рынке. Очевидно, что сосредоточенность на внутреннем образовательном рынке просто невозможна и замкнутость неизбежно приведет к вымиранию в современном глобальном мире. Если в этом контексте говорить об интернационализации казахстанских университетов, то здесь, при имеющемся потенциале, недостаточно четко представлена системная деятельность по интернационализации. Примеров множество: ассимметрия входящей и исходящей мобильности обучающихся, отсутствие национальной маркетинговой онлайн платформы высшего образования, недостаточная развитость инфраструктуры вузов, отсутствие их филиалов и представительств за рубежом.

Слабым звеном остается спрос на программы казахстанских университетов в странах дальнего и ближнего зарубежья в связи с недостаточным количеством англоязычных образовательных программ и англоязычного профессорско-преподавательского состава. Недостаточное владение английским языком не позволяет преподавателям и ученым участвовать в международных проектах, финансируемых международных программах и грантовых исследованиях. Логично возникают вопросы: какой путь интернационализации наиболее оптимален для казахстанских университетов, и какие результаты он может дать? Своевременность вопросов отчетливо звучит на фоне неопределенности и глобальных вызовов настоящего времени. Поиск ответов на заданные вопросы актуализирует заявленную проблему и подчеркивает необходимость целенаправленного методологического исследования в рамках проекта «Теория и практика интернационализации университетов в условиях глобальных вызовов времени».

Отмеченные выше проблемы предопределяют такие подходы к проведению исследования, как аналитический обзор имеющегося потенциала, выявление проблемных зон и практическая разработка системной программы по интернационализации казахстанских университетов, готовящих педагогические кадры.

Цель проекта – разработка методологии интернационализации университетов, повышения качества образования, конструктивная практическая деятельность по развитию международного сотрудничества

и повышению конкурентоспособности педагогической профессии.

Задачи проекта:

1. Анализ реальных вызовов XXI века, воздействующих на процесс интернационализации современных университетов. В результате анализа будет выявлено текущее состояние системы образования Республики Казахстан и существующих платформ дистанционного обучения, степень разработанности цифрового контента, подготовленность ППС и др. На основе анализа будут определены предпосылки для дальнейшей интернационализации высшего образования.

2. Теоретическое обоснование интернационализации как глобального ресурса развития университетов. Изучение нормативно-правовых документов и психолого-педагогических исследований в сфере интернационализации образования, существующего опыта вузов по внедрению цифровых и дистанционных технологий позволит определить принципы и условия формирования развивающей образовательной среды для иностранных обучающихся, структуру ее организации и содержание структурных компонентов.

3. Определение условий, факторов и эффективных путей успешной интернационализации современных университетов. Анализ состояния интернационализации вузов и использования цифровых и дистанционных технологий для иностранных обучающихся позволит сформировать подходы к созданию образовательной среды в соответствии с действующими государственными общеобязательными стандартами образования и правилами деятельности вузов.

4. Характеристика особенностей и реальных механизмов интернационализации вузов, ориентированных на подготовку будущих педагогов. Изучение существующих технологий и алгоритмов позволить определить основные механизмы привлечения иностранных обучающихся и ППС, разработать методику внутренней и внешней интернационализации вузов, разработки англоязычных двудипломных и сетевых образовательных программ, создать Региональный (Республиканский) центр дистанционного образования для иностранных обучающихся, Международный научно-образовательный центр «International Educational Center».

5. Проектирование развивающей образовательной среды, разработка системной программы, оптимальных путей интеграции иностранных обучающихся в вузовскую среду (на примере КазНПУ имени Абая). Внедрение Регионального центра и создание на его базе Республиканского центра дистанционного образования для иностранных обучающихся, разработка Student ID Card, создание Центра адаптации и поддержки иностранных обучающихся «International students' office» позволит апробировать регистрационную платформу для иностранных обучающихся, создать алгоритм и разработать методические рекомендации по привлечению и работе с иностранными обучающимися, по осуществлению трудовой деятельности иностранными обучающимися.

Отличительной особенностью и преимуществом проекта от существующих аналогов является разработка и реализация деятельности международного научно-образовательного центра «International Educational Center», разработка образовательных международных англоязычных программ, сетевых программ по оценке качества образования «Педагогические измерения в дистационном обучении», «Основы предпринимательства» и «Дистанционный менеджмент».

С начала 2020 года МОН РК проведена большая работа по проработке подходов и требований к формированию Реестра казахстанских вузов, предоставляющих образовательные услуги иностранным студентам. Создание Регионального (Республиканского) центра дистанционного образования для иностранных обучающихся способствует всеобъемлющему охвату иностранного контингента вузов путем

внедрения единой системы онлайн регистрации иностранных абитуриентов. На этой регистрационной платформе все желающие в течение года смогут подавать документы согласно утвержденному регламенту, проходить профориентацию и первичную регистрацию с дальнейшим направлением на Foundation или оформлением по выбранной специальности и вузу. Формат дистанционного образования не предполагает обязательного нахождения на территории Казахстана, оформления учебной визы и временной регистрации.

Предлагаемая Student ID Card иностранного студента призвана заменить паспорт и позволяет совершать все необходимые действия (временная регистрация, пропуск в кампус и библиотеки, информация об учебном процессе, оценках и т.д., взаимодействие с банками и государственными органами, организациями и учреждениями, медицинская страховка и др.). Для скорейшей социализации планируется разработать модель Центра адаптации и поддержки иностранных обучающихся «International students' office».

Заключение. Таким образом, анализ существующих страновых подходов, стратегии интернационализации высшего образования, существующие международные инициативы показывает, что у казахстанского высшего образования имеются конкурентные преимущества и необходимое качество образования, а процесс интернационализации представляется многоступенчатым и сложным процессом.

Архитектура и содержание проекта основаны на материалах диссертационного исследования докторанта 3 курса КазНПУ имени Абая Исалиевой С.Т. (специальность 6D010300 – Педагогика и психология) по теме: «Проектирование развивающей образовательной среды вуза для иностранных обучающихся». Любое использование идеи проекта и содержания настоящей статьи невозможно без ссылки на авторов.

Список использованных источников

[1] Исалиева С.Т., Кошербаева А.Н., Малахова И.А., Танабаева А.С. Привлечение иностранных обучающихся: стратегия интернационализации высшего образования // Педагогика и психология. – 2020. - № 2(43). – С.76-83.

[2] Об утверждении Государственной программы развития образования и науки Республики Казахстан на 2020-2025 годы: Постановление Правительства Республики Казахстан. – 27.12.2019. – №988 [Электронный ресурс]: URL: http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000988 (дата обращения: 08.09.2020).

[3] Мясникова В.С., Франц С.В. Сущность и проблемы формирования компетенции межкультурного взаимодействия преподавателя с иностранными студентами в условиях интернационализации вузов // Молодежь в меняющемся мире: вызовы современности: Материалы IX Международной научно-практической конференции молодых ученых: в 2 выпусках. – УрГПУ, 14.12.2017. – Екатеринбург, 2018. – С.122-136 [Электронный ресурс]: URL: https://www.elibrary.ru/download/elibrary_35642433_76782815.pdf (дата обращения: 18.09.2020).

[4] Söderqvist M. The Internationalisation and strategic planning of Higher Education Institutions. An analysis of Finnish EPS strategies, Helsinki School of Economics and Business Administration, HSE Print, 2007, 212 p. [Электронный ресурс]: URL: https://aaltodoc.aalto.fi/bitstream/handle/123456789/10994/isbn9789524881739.pdf?sequence=1 (дата обращения: 18.09.2020 г.).

[5] Шумейко А.А. Интернационализация и регионализация высшего образования как важный фактор развития конкурентоспособности университета // Современные проблемы науки и образования. – 2015. – №6 [Электронный ресурс]: URL: http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=23862 (дата обращения: 18.09.2020).

[6] Алексанков А. Интернационализация высшего образования: вызовы и реалии: Тезисы. – Санкт-Петербургский образовательный форум – 2013 // Аккредитация в образовании [Электронный ресурс]: URL: https://akvobr.ru/internacionalizacia_vysshego_ obrazovania.html (дата обращения: 04.09.2020 г.).

[7] Knight, J. (2015). Updated Definition of Internationalization. International Higher Education, (33). DOI:

https://doi.org/10.6017/ihe.2003.33.7391 [Электронный ресурс]: URL: https://ejournals.bc.edu/index.php/ihe/article/view/7391 (дата обращения: 18.09.2020).

[8] Копусь Т.Л. Практики интернационализации учебных дисциплин //Современные проблемы науки и образования. – 2019. - № 6 [Электронный ресурс]: URL: http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=29276 (дата обращения: 18.09.2020).

[9] Современные проблемы и перспективы интернационализации интеллектуальных ресурсов России (вызовы, стратегии, модели, интересы национального, регионального и отраслевого развития): коллективная монография /Под ред. А.Р.Грошева, С.О.Крамарова, В.М.Круглова, Н.В.Пелихова. – Москва: РИОР, 2019. – 287 с. (Международная деятельность). DOI: https://doi.org/10.29039/02021-0 (дата обращения: 18.09.2020).

[10] Internationalization in Kazakhstan universities: learning from the regions. Project: Assessing Internationalization Strategies at Kazakhstan universities – British Council, 2018. – 72 p. [Электронный ресурс]: URL: https://www.britishcouncil.kz/sites/default/files/_booklet_ 222h304_pravka_2108_.pdf (дата обращения: 18.09.2020).

[11] Нурлигенова З.Н., Сагатова А.С. Интернационализация высшего образования Республики Казахстан как фактор конкурентоспособнсти //Инновационные технологии в науке и образовании: Сборник статей XIII Международной научно-практической конференции. – Пенза, 05.10.2019. – Пенза: Наука и просвещение (ИП Гуляев Г.Ю.), 2019. – С.58-60 [Электронный ресурс]: URL: https://www.elibrary.ru/download/elibrary_41107833_85968758.pdf (дата обращения: 18.09.2020).

[12] Прогрессивные модели лучших практик интернационализации высшего образования в Казахстане: Описание проекта. – Nazarbayev University. Graduate School of Education [Электронный ресурс]: URL: https://gse.nu.edu.kz/ru/progressivnye-modeli-luchshih-praktik-internalizatsii-vysshego-obrazovaniya-v-kazahstane.html (дата обращения: 18.09.2020).

[13] Стратегия интернационализации высшего образования в Республике Казахстан до 2025 года. – Нур-Султан: ЦБПиАМ МОН РК, 2019. – 33 с. [Электронный ресурс]: URL: https://drive.google.com/file/d/19ymnPapZPgwwHCSeOmh_KrfU3_ouV7y_/view (дата обращения: 18.09.2020).

[14] Методические рекомендации по реализации стратегии интернационализации. – Астана: Центр Болонского процесса и академической мобильности МОН РК, 2018. – 43 с. [Электронный ресурс]: URL: https://enic-kazakhstan.kz/uploads/ additional_files_items/53/ file/realizaciya-strategii-internacionalizacii.pdf?cache=1574332976 (дата обращения: 18.09.2020 г.).

[15] Краснощеков В.В. Интернационализация вуза как фактор повышения качества выпускника // Фундаментальные исследования. – 2014. – №6-5. – С.1045-1048 [Электронный ресурс]: URL: http://www.fundamental-research.ru/ru/article/view?id=34289 (дата обращения: 20.09.2020).

[16] Квалификации выпускников казахстанских вузов будут признаны за рубежом: Пресс-релиз, 17.09.2020. – МОН РК: Пресс-служба [Сетевое издание]: URL: https://www.zakon.kz/5040326-za-rubezhom-budut-priznany.html (дата обращения: 18.09.2020).

References

[1] Issaliyeva S.T., Kosherbayeva A.N., Malahova I.A., Tanabayeva A.S. Privlechenie inostrannyh obuchayushchihsya: strategiya internacionalizacii vysshego obrazovaniya // Pedagogika i psihologiya. – 2020. - № 2(43). – S.76-83.

[2] Ob utverzhdenii Gosudarstvennoj programmy razvitiya obrazovaniya i nauki Respubliki Kazahstan na 2020-2025 gody: Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan. – 27.12.2019. – № 988 [Elektronnyj resurs]: URL: http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000988 (data obrashcheniya: 08.09.2020 g.).

[3] Myasnikova V.S., Franc S.V. Sushchnost' i problemy formirovaniya kompetencii mezhkul'turnogo vzaimodejstviya prepodavatelya s inostrannymi studentami v usloviyah internacionalizacii vuzov //Molodezh' v menyayushchemsya mire: vyzovy sovremennosti: Materialy IX Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoj konferencii molodyh uchenyh: v 2 vypuskah. – UrGPU, 14.12.2017. – Ekaterinburg, 2018. – S.122-136 [Elektronnyj resurs]: URL: https://www.elibrary.ru/download/elibrary_35642433_76782815.pdf (data obrashcheniya: 18.09.2020).

[4] Söderqvist M. The Internationalisation and strategic planning of Higher Education Institutions. An analysis of Finnish EPS strategies, Helsinki School of Economics and Business Administration, HSE Print, 2007, 212 p.

[Elektronnyj resurs]: URL: https://aaltodoc.aalto.fi/bitstream/handle/123456789/10994/isbn9789524881739.pdf?sequence=1 (data obrashcheniya: 18.09.2020).

[5] Shumejko A.A. Internacionalizaciya i regionalizaciya vysshego obrazovaniya kak vazhnyj faktor razvitiya konkurentosposobnosti universiteta // Sovremennye problemy nauki i obrazovaniya. – 2015. – №6 [Elektronnyj resurs]: URL: http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=23862 (data obrashcheniya: 18.09.2020).

[6] Aleksankov A. Internacionalizaciya vysshego obrazovaniya: vyzovy i realii: Tezisy. – Sankt-Peterburgskij obrazovatel'nyj forum – 2013 //Akkreditaciya v obrazovanii [Elektronnyj resurs]: URL: https://akvobr.ru/internacionalizacia_vysshego_ obrazovania.html (data obrashcheniya: 04.09.2020).

[7] Knight, J. (2015). Updated Definition of Internationalization. International Higher Education, (33). DOI: https://doi.org/10.6017/ihe.2003.33.7391 [Elektronnyj resurs]: URL: https://ejournals.bc.edu/index.php/ihe/article/view/7391 (data obrashcheniya: 18.09.2020).

[8] Kopus' T.L. Praktiki internacionalizacii uchebnyh disciplin // Sovremennye problemy nauki i obrazovaniya. – 2019. – №6 [Elektronnyj resurs]: URL: http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=29276 (data obrashcheniya: 18.09.2020).

[9] Sovremennye problemy i perspektivy internacionalizacii intellektual'nyh resursov Rossii (vyzovy, strategii, modeli, interesy nacional'nogo, regional'nogo i otraslevogo razvitiya): kollektivnaya monografiya /Pod red. A.R.Grosheva, S.O.Kramarova, V.M.Kruglova, N.V.Pelihova. – Moskva: RIOR, 2019. – 287 s. (Mezhdunarodnaya deyatel'nost'). DOI: https://doi.org/10.29039/02021-0 (data obrashcheniya: 18.09.2020).

[10] Internationalization in Kazakhstan universities: learning from the regions. Project: Assessing Internationalization Strategies at Kazakhstan universities – British Council, 2018. – 72 p. [Elektronnyj resurs]: URL: https://www.britishcouncil.kz/sites/default/files/_booklet_ 222h304_pravka_2108_.pdf (data obrashcheniya: 18.09.2020).

[11] Nurligenova Z.N., Sagatova A.S. Internacionalizaciya vysshego obrazovaniya Respubliki Kazahstan kak faktor konkurentosposobnsti //Innovacionnye tekhnologii v nauke i obrazovanii: Sbornik statej XIII Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoj konferencii. – Penza, 05.10.2019. – Penza: Nauka i prosveshchenie (IP Gulyaev G.Yu.), 2019. – S.58-60 [Elektronnyj resurs]: URL: https://www.elibrary.ru/download/elibrary_ 41107833_85968758.pdf (data obrashcheniya: 18.09.2020).

[12] Progressivnye modeli luchshih praktik internacionalizacii vysshego obrazovaniya v Kazahstane: Opisanie proekta. – Nazarbayev University. Graduate School of Education [Elektronnyj resurs]: URL: https://gse.nu.edu.kz/ru/progressivnye-modeli-luchshih-praktik-internalizatsii-vysshego-obrazovaniya-v-kazahstane.html (data obrashcheniya: 18.09.2020).

[13] Strategiya internacionalizacii vysshego obrazovaniya v Respublike Kazahstan do 2025 goda. – Nur-Sultan: CBPiAM MON RK, 2019. – 33 s. [Elektronnyj resurs]: URL: https://drive.google.com/file/d/19ymnPapZPgwwHCSeOmh_KrfU3_ouV7y_/view (data obrashcheniya: 18.09.2020).

[14] Metodicheskie rekomendacii po realizacii strategii internacionalizacii. – Astana: Centr Bolonskogo processa i akademicheskoj mobil'nosti MON RK, 2018. – 43 s. [Elektronnyj resurs]: URL: https://enic-kazakhstan.kz/uploads/additional_files_items/53/ file/realizaciya-strategii-internacionalizacii.pdf?cache=1574332976 (data obrashcheniya: 18.09.2020).

[15] Krasnoshchekov V.V. Internacionalizaciya vuza kak faktor povysheniya kachestva vypusknika // Fundamental'nye issledovaniya. – 2014. – №6-5. – S.1045-1048 [Elektronnyj resurs]: URL: http://www.fundamental-research.ru/ru/article/view?id=34289 (data obrashcheniya: 20.09.2020).

[16] Kvalifikacii vypusknikov kazahstanskih vuzov budut priznany za rubezhom: Press-reliz, 17.09.2020. – MON RK: Press-sluzhba [Setevoe izdanie]: URL: https://www.zakon.kz/5040326-za-rubezhom-budut-priznany.html (data obrashcheniya: 18.09.2020).

Жаһандық уақыт сұранысы жағдайында университеттерді интернационалдандыру теориясы мен практикасы

А.Н.Кошербаева[1], С.Т.Исалиева[1], Г.А.Мусабекова[2]
[1]Абай атындағы ҚазҰПУ (Алматы, Қазақстан),
[2]ҚР ББжҒМ Болон процесі және академиялық ұтқырлық орталығы (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)

Аңдатпа

Мақалада Қазақстанның әлемдік білім беру ортасына интеграциялану мәселелер және жаһанданудың негізгі тенденцияларының бірі – білім беруді интернационалдандыру туралы қарастырылады. Білім мен ғылымды дамытудың мемлекеттік бағдарламасына сәйкес шетелдік студенттерге білім беру қызметін көрсететін ЖОО-ға талдау жүргізіліп, шетелдік университеттерге критерийлер және Қазақстандық ЖОО-ның тізілімдері жасалады. Факторлар мен жаһандық тенденцияларға шолу, негізгі елдік тәсілдер мен тұжырымдамалар, Стратегия мен Интернационалдандырудың жол картасы келтірілген, олардың арасындағы айырмашылық аталған және білімнің қажетті сапасына ие Қазақстанның бәсекеге қабілетті артықшылықтары, сондай-ақ интернационализация процесінің күрделілігі мен динамикасы көрсетілген. «Жаһандық уақыт сұранысы жағдайында университеттерді интернационалдандыру теориясы мен практикасы» жобасының негізгі мазмұны ұсынылған, онда осы саладағы барлық мүмкін қызмет салалары қамтылған.

Түйін сөздер: интернационалдандыру, жоғары білім беру, жобалық қызмет, шетелдік білім алушылар, білім беру ортасы.

Theory and practice of internationalization of universities in the context of global challenges of the time

A.Kosherbayeva[1], S.Issaliyeva[1], G.Mussabekova[2]
[1]Abai University (Almaty, Kazakhstan)
[2]Bologna Process Center and academic mobility MES RK (Nur-Sultan, Kazakhstan)

Abstract

The article discusses the problems of integration of Kazakhstan into the world educational environment and one of the main trends of globalization – the internationalization of education. In accordance with the State Program for the Development of Education and Science, an analysis of universities that provide educational services to foreign students is carried out, criteria for foreign universities and the Register of Kazakhstan' universities are created. An overview of the factors and global trends, the main country approaches and concepts, the Strategy and the Internationalization Roadmap is given, the difference between them is indicated and the competitive advantages of Kazakhstan, which has the necessary quality of education, as well as the complexity and dynamism of the internationalization process, are shown. The following is the main content of the project "Theory and practice of internationalization of universities in he context of global challenges of the time", which covers all possible areas of activity in this area.

Key words: internationalization, higher education, project activity, international students, education environment.

Поступила в редакцию 17.07.2020.

МРНТИ 14.01.01

Р.К.КЕРИМБАЕВА[1], Г.С.ИМАМБЕКОВА[1], Қ.А.САЙЛЫБАЕВА[1]

[1]М.Х.Дулати атындағы Тараз мемлекеттік университеті
(Тараз, Қазақстан)

АБАЙ ШЫҒАРМАЛАРЫНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ НЕГІЗІНДЕГІ «ТОЛЫҚ АДАМ» БЕЙНЕСІ

Аңдатпа

Мақала Абай шығармаларындағы «Толық адам» ілімінің қалыптасуын психологиялық тұрғыда зерттеуге арналады. Абайдың еңбектерінің философиялық-психологиялық негізіндегі «Толық адам» концепсиясы теориялық талдау, саралау, салыстыру, жіктеу, жүйелеу әдістері арқылы жүргізілді. Ақынның адамның тұлғалық құнды сапаларын дамыту арқылы ақылды, білімді биік деңгейге көтеру, «адам» болып өмір сүру, халыққа, қоғамға пайдаңды тигізу, адамды құрметтеу, адам мен табиғат тұтастығын сақтау туралы ой–тұжырымдары сараланды. Абай еңбектеріндегі сана, ақыл-ой, мінез-құлық, сезім, көңіл-күй сияқты психологияның қарасытатын мәселелері тәлім-тәрбиелік бағытта берілуінің қоғамдық-тарихи мәні ашылады.

Зерттеу нәтижесі бүгінгі жас ұрпаққа ұлттық құндылықтарды дәріптеу, оларды оқыту және тәрбиелеуде, рухани жаңғыруда, Абай ілімінің негізгі принциптерін қолдануды ұсынады. Абай идеясының «Толық адам» концепциясы, өмірдің барлық саласында, мемлекетті басқару мен білім беру жүйесі, әлеуметтік-қоғам мен отбасы институты, тіпті әрбір адамның өмірлік ұстанымына айналдырудың практикалық маңыздылығы айқындалды.

Түйін сөздер: «Толық адам», «кемел адам», «адам болу», ілім, ухани жаңғыру.

Кіріспе. Бүгінгі таңда жаһандану заманы сағат санап өзеріп, үздіксіз даму үстінде. Дамыған өркениетті елдер қатарына қосылу үшін, заманауи өзгерістер мен технологияларға ілесе алырлықтай қауһарлы болу қоғам талабы. Ал өркениетті қоғам дегеніміз – материалдық игіліктері рухани құндылықтармен бір арнада тоғысып, адами қадір-қасиеттерді алғашқы орынға қоятын қоғам.

Осы тұрғыда адами капиталды қалыптастыру мен дамыту негізі ретінде, тағылымы мол асыл мұра қалдырған ойшыл Абайдың «Толық адам» ілімін зерттеу мақсатын қойдық. Абайдың ардақты ілімі, теңдесі жоқ «Адам болу» қағидасынан бастау алып, халқымызды рухани тазару жолы екендігіне көз жеткізу үшін зерттеу жүргіздік.

Жастайынан үш рухани бұлақтан нәр алып өскен Абай, ана сүтімен халқымыздың ұшан-теңіз ауыз әдебиетімен сусындап, орыс ойшылдарының туындыларымен танысып, батыстың тың философиясын оқып, адамдықтың шыңы болар «толық адам» концепциясын жасап шығарды. Мұндағы толық адам анықтамасы – ақылды, ой-парасаты биік, халқын қадірлейтін адам.

Осы тұрғыда ақынның шығармаларын тереңінен зерттеу арқылы санаға сіңдіріп, философиялық ой-тұжырымдарын ақылмен зерделеуді өмір сүру салтымызға айналдырсақ, Абай айтқан «толық адамға» айналып, рухани жаңғырған, жан-жақты бәсекеге қабілетті Қазақстанның жаңа тұғырға шығуына ықпал етер еді. Абайдың еңбектерінің психологиялық маңызына талдау жасай отырып, «толық адам» бейнесін анықтау, жас ұрпақты тәрбиелеуде рухани жаңғыру негізі ретінде қолданудың ғылыми маңызы зор.

Мемлекет басшысы Қ.Тоқаев «Абай және XXI ғасырдағы Қазақстан» атты мақаласында атап өткеніндей Абайдың «Толық адам» ілімі – халқымыздың рухани тазару жолындағы теңдесі жоқ құрал»-деді [1].

Негізгі бөлім. Кеңес дәуірінде дініміз бен ана тіліміздің құлдырауы, халқымыздың ұлттық болмысы мен мінез-құлқы, санада рухани құндылықтардың жоғалып кету салдарына әкелгені мәлім. Бүгінгі таңда халқымыздың рухани қазынасын қайта жаңғырту, бұлжытпай сақтау дәрежесіне көтеру – баршамызға ортақ мақсат. Бұл мәселенің шешімін іздеуде, осыдан екі ғасыр бұрынғы бабалар мұрасын ғылыми тұрғыда зерттеп, теориялық талдау жасай отырып, «кемел адам» ілімін жазған Абайдың еңбегін сараладық.

«Толық адам» деген сөз ағылшын тіліндегі «A man of integrity» түсінігімен сәйкес келеді екен. Бұл – ақылды, қайратты, ізгілікке ұмтылатын адамдарға ғана тән сипаттама. Бүгінде философия мен психология ғылымында үлкен мән беріліп отырған осы ұғымға ойшыл Абай өз дәуірінде «толық адам» деген атау беріп, оны – еліне қызмет етуші, еңбексүйгіш, ойлы, жігерлі, қажырлы, парасатты, терең білімді, жүрегі нұрлы, мейірімді адам деп түсіндірген.

Адамзатқа ортақ «толық адам» тәрбиелеуді мақсат еткен Абай ілімі – бүгінгі рухани жұтаған қоғам үшін теңдесіз қымбат қазына. Халықтың түбегейлі мүддесін, арман-тілектерін ойшылдық деңгейге көтеріп, көркемдік қуатпен бейнелеуі – ұлы Абайдың философиялық тұлғасы.

Абайды «ойшыл» ақын, парасат падишасы дейміз. Себебі, ақынның өмір құбылыстарын терең толғап айту қасиеті, адамдардың ішкі тұлғалық болмысын суреттеуі, оның бүгінгі заманмен астасуы, ерекше көрегенділіктің белгісі. Оған дәлел, Абайдың өмір, адам тағдыры, дүние, заман ағымы жайлы пікірлері, дүниетанымдық өлеңдері мен қара сөздері. Қазақ халқының ұлттық санасының оянуы, рухани қайта жаңғыруы, қоғамның озық күштерінің өркениеттілікке ұмтылысы мен әлеуметтік әділдіктің орнауы Абай есімімен тікелей байланысты.

Ақынның шығармалары өзі өмір сүрген тұтас бір тарихи кезеңді жан-жақты, барынша толық бейнелеп береді. Сол дәуірдегі қоғамдық өмір салтының, ой-сана, ұғым-түсініктердің қаншама ғасырлар бойы қалыптасқанын, түп-тамырын тереңнен алатынын ескерсек, Абай поэзиясы қоғамның қалыптасып дамуындағы ерекше елеулі кезеңді, халықтың тағдырын, ұлттық мінез-құлқын, тарихи тұрғыдан сипаттайды.

Қаншама дәуірлер алмасып, уақыт өтседе, қоғам өміріндегі әділдік, бірлік, достық, еңбексүйгіштік, талаптылық, адалдық сынды адамгершілік, моральдық құндылықтар, озбырлық, жауыздық, екіжүзділік секілді сан түрлі мінез-құлық дерттері толассыз болатын – заман шындығы. Ал ақынның поэзиясы кейінгі дәуірлердің, оның ішінде бүгінгі замандағы өмір шындығын танып-білуге себін тигізеді. Олай болса, Абайдың еңбектері сол кезеңнің ғана емес, өскелең ұрпақ үшін тарихи маңызды, қоғамдық ой-санаға ықпалы мол асыл мұра.

Елбасы Н.Ә.Назарбаев өзінің халыққа жолдауында: «...Біз қазақ халқының сан ғасырлық дәстүрін, тілі мен мәдениетін сақтап, түлете береміз...» – дейді [2].

Осындай міндеті жүзеге асыруда ұлы тұлғалардың өнегелі өмірі мен тағылымы мол мұрасы арқылы жас ұрпақты тәрбиелеу, ұлттық коды қалыптасқан тұлғаны дамыту қажет. Абай шығармаларының негізгі идеясы, адамзат пен оның ақыл-ойы. Ақынның еңбектерінің алтын қазығы – Адам. Абай өзінің саналы ғұмырын нағыз адам, толық адам, кәміл адам тұлғасын зерттеуге арнаған.

Абайдың шығармаларында адам жаратылысы һәм, оның жан сыры жайындағы терең философиялық, психологиялық ой толғаулары таным теориясының негізін құрайды. Ол өзіне дейінгі өмір сүрген Әл-Фараби, Жүсіп Баласағұн, Махмұт Қашқари, Қ.Яссауи және Ж.Румидің кемел адам жайлы ой-пікірлерін талдап, салмақты тұжырымдар жасады. VIII-IX ғасырда ғұмыр кешкен Әл-Фараби ұсынған моральдық-этикалық ілім

негізіне, түркі халықтарының мінез-құлық, ой-сезімдерін, сергіту идеясы мен парасатты адам (инани фазыл) туралы танымы жатады. Әл-Фараби өзінің «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары» атты философиялық трактатында «Қайрат», «Ақыл» және «Жүрек» сияқты ұғымдарға түсінік бере келіп: «Жүрек – басты мүше, мұны тәннің ешқандай басқа мүшесі билемейді. Бұдан кейін ми келеді. Бұл да басты мүше, бірақ мұның үстемдігі бірінші емес» [3], – дейді.

Әл-Фараби түркі әлемінде өз философиясының негізі жүрекке баса мән беруі, Абай негізін қалаған «толық адам» ілімінің түп төркінін білдіретін құнды дерек көздеріне жатады. Әл-Фарабидің осы философиялық тұжырымы Абайдың «Он жетінші» қара сөзінде логикалық жалғасын тапқан. Ғақлияшы осы сөзінде «Қайрат», «Ақыл» және «Жүрек» үшеуі әрқайсысы өзін мықты санап, айтысып, таласып, соңында «ғылымға» келіп жүгінеді. Сонда ғылым бұл үшеуінің сөзін тыңдай келе: – Сен үшеуіңнің басыңды қоспақ – менің ісім, – депті. Бірақ билеуші, әмірші жүрек болса жарайды. Ақыл, сенің қырың көп, жүрек сенің ол көп қырыңа жүрмейді: жақсылық айтқанына жаны – діні құмар болады. Көнбек түгіл қуанады. Жаманшылық айтқаныңа ермейді. Ермек түгіл жиреніп, үйден қуып шығарады. Қайрат, сенің қаруың көп, күшің мол, сенің де еркіңе жібермейді. Орынды іске күшіңді аятпайды. Орынсыз жерге қолыңды босатпайды. Осы үшеуің басыңды қос, бәрін жүрекке билет, – депті. Осы үшеуің бір кісідей менің айтқанымдай табыссаңдар, табанының топырағы көзге сүртерлік қасиетті адам сол. Үшеуің ала болсаң, мен «Жүректі» жақтадым. Құдайшылық сонда, қалпыңды сақта, құдай тағала қалпыңа әрдайым қарайды» – деген қорытындыға келеді[4].

Мұнда қазіргі таңда психология ғылымының қарқынды зерттеу нысанына айналып отырған «эмоционалды интеллект» феноменін байқай аламыз. Осы мәселені анағұрлым терең зерттеген ғалымдардың бірі Г.Доулманның пікірінше: «эмоциялық интеллект – тұлғаға өзін-өзі сезінуге, түрткілендіруге, көңіл-күйін басқаруға, импульстік көріністерді бақылауға, фрустрациядан бекіну, күнделікті өмірде табыстарға қол жеткізуге мүмкіндік беретін факторлар жиынтығы[5].

Яғни психологиялық процестердің бірі – ерік-жігермен астарлас болған «қайратты», сол секілді ой-қиялмен мағыналас болған «ақылды» адам бойындағы эмоцияның қайнар көзі болған «жүрекке» басқартқанда адамның ішкі әлемімен қоса тұлға аралық әрекеттесуінде де үйлесімділік орнайтынын заманынан оза туған ойшыл ақын болжай білген.

Ұлы ақын шығармадарында психология ғылымының негізі – жан мен тәннің байланасы, адамның тұлғалық дамуына тәрбие мен білімнің әсері, баланың ішкі болмысы, әлеуметтік, ұлттық психология ғылымының өзекті мәселелері ерекше көрініс береді. Нақтырақ айтсақ, психология ілімі адамның ішкі дүние сырларына тереңінен бойлататын барлық тіршілігінің ілкі бастауы. Демек, адам тек өзін, өзінің ішкі сезімдері мен ойларын өз ырқына бағындырып қана қоймай, қоршаған айналасын ақыл ойы мен парасатына сүйене отырып өз қалауынша өзгертуге қауқарлы. Мұндағы жетекші идея – психология ғылымының адамтану пәндері арасындағы сабақтастықты көрсетеді. Осындай тұжырымды М.Әуезовтің мына пікірі толықтырады: «Абай сөзінің негізін адамгершілікке тірейді. Барлық өсиет ой-толғау еңбектерінің қорытындысы тағы да адамгершілік тәрбие екенін танытады»[6].

Абай адам бойындағы адамгершілік, ізгілік пен әділдік сезімдерін барлық поэзиялық туындылары мен қара сөздерінің негізгі моральдық принципі ретінде сипаттаған. Ақын «Әсемпаз болма әрнеге» өлеңінде:

Қайрат пен ақыл жол табар,
Қашқанға да, қуғанға.
Әділет, шапқат кімде бар,
Сол жарасар туғанға.

Бастапқы екеу соңғысыз,
Біте қалса қазаққа,
Алдың – жалын, артың – мұз,
Болар едің қай жаққа? – дей келе, әділеттілік пен мейірбандық жоқ болса, асқан ақыл мен құрыш қайрат та, адам баласын жақсылыққа жеткізе алмайды деп ой түйеді.

Абай өзінің өлең-жырларында ғылым мен білімді қатар қосқан адам ақылды, саналы болады деп, ерекше бағалаған. Ақыл – қайсібір нәрсеге болмасын мизан (таразы), ғаламның ғажайып қырларымен ашылмаған сырларын танып білуде біліммен қанықкан ақылдың мүмкіндігі мол деп санайды. Ақынның пайымдауынша «нағыз адамды» ақыл, білім, білік, ғылымға құштарлық қасиеттері қалыптастырады.

Ойшыл ақын өз шығармаларында ой мен сезімді бір-біріне қарама қарсы мағынада емес, бірін-бірі толықтыратын қос ұғым ретінде келтіреді.

Ақыл, қайрат, жүректі бірдей ұста,
Сонда толық боларсың елден бөлек.
Жеке-жеке біреуі жатыртпайды,
Жол да жоқ жарыместі жақсы демек.

Бұл өлең шумақтарынан біз бүгінгі таңда үлкен сұранысқа ие болып отырған позитивті психологияның «Әр күніңді, әр сәтіңді сергек сезіне отырып, саналы өмір сүр», «Ақыл-ойың мен сезімдеріңді тең ұста» секілді жетекші идеяларын байқай аламыз.

Кемеңгер ақын адам жүрек пен сананы тең ұстағанда, оның өміріне үйлесімділік орнап кемел адамға айналатындығын айтады. Мұндағы кемел адам деп отырғанымыз – араб тілінде, «инсан-и камил» – толық адам.

Тамырын тарихтың терең қатпарларынан алған бай қазақ әдебиетінде ізгілік идеясына сүйенген кемел адам (инсан-и камил) туралы ой алыптарынан қалған рухани мұралар желісінің іздері:

1) Алып Ер Тоңаның «Ақи немесе жомарттық» ілімі (б.з.д.VII ғасыр),

2) Әл-Фарабидің «парасатты адам» ілімі (X ғасыр),

3) Жүсіп Баласағұнидің «жәуанмәртілік» ілімі (XI ғасыр),

4) Ясауидің «хәл» ілімі (XII-XIII ғасыр),

5) Абайдың «толық адам» ілімі (XIX ғасыр соңы),

6) Шәкәрімнің «ар» ғылымы (XX ғасыр басында).

Осынау терең философиялық мәнмағына мен даналық ойларға толы теңдесіз ізгіліктің өзекті ғылыми негізін қамтыған бабаларымыз көреген болған. Бүгінгі таңда асыл қазыналар халқымыздың рухани жаңғыру жолында жаңа заман адамдарын тәрбиелеуде маңызы зор.

Абай отыз жасында өз ұлтының рухани құндылықтарын жетік меңгеріп, Шығыс әлемінің әдебиетімен де қанықкан еді. Бұл екі алтын бұлақ ойшыл ақынның дүниетанымын орнықты қалыптастырды. Үшінші бұлақ көзі орыс әдебиеті арқылы жеткен батыс ағартушыларының туындылары болды. Жан-жақты шет ел әдебиеттеріне қанығып өскен Абайдың отыз сегізінші ғақлиясында атап көрсеткен «толық адам» ілімі өзіндік жеке жүйесі бар дербес таным. Толық адам ілімі ұзақ уақытты ізденіс пен зерттеулер нәтижесінде, төрт бөліктен құралғаны анықталды:

1) Жүрек кілті;
2) хауас;
3) жәуәнмәртілік;
4) иманигүл деп аталатын терең ғылыми мәні бар ой танымы [7].

Ұлы Абай сарқылмас рухани мол мұрасының шарықтау шыңы – «толық адам» ілімі екені анық. Ал ақынның бұл ілімді жасауына түрткі болған дүние, ол отаршыл патша үкіметінің қазақ халқын біртұтас етіп ұстап тұрған, ұлттық құндылықтарымыз бен қадір-қасиеттерімізді жою арқылы ел билеу саясаты еді.

Батыс Сібір генерал-губернаторы М.Сперанский сияқты озбыр саясаткерлер «қазақ даласында өсетін сексеуіл деген ағашты балталасаң да сынбайды, оны тек өзіне-өзін ұрып қана сындыруға болады екен» [8] деп, осы әдісті қолдануы себебінен бұрынғы рухани тұтас халықтың арасына іріткі түсіп, алауызданып, мінез-құлқы бұзылған, бәлекөр, арызқой, тобырға айналды. Осы жағдайды тереңінен түсіне

білген қайраткер ақын қарапайым халықты мұндай індеттен сақтап қалудың бірден бір жолы, осынау албырт кезеңде ұлт өзегін берік сақтайтын «толық адам» ілімін жасауы еді.

Абайдың «толық адам» туралы концепциясының түп төркіні «Ғылым таппай мақтанба» өлеңінен бастау алады. Бұл өлең жыл өткен сайын өзінің философиялық, психологиялық, педагогикалық мән-мағынасын арттырып, қырлана түспесе, құнын жоғалтқан емес. Мұндағы «егер дүние бейне жүзік болса, онда адам оның бетіндегі гауһар» идеясы – гуманистік психологияның ең асылы, ең ардақты саналатыны «Адам». Сол адамның бойындағы болатын мінез-құлықтың ең басты сипаты неден тұрады? – деген сұраққа, әр заман ойшылдары өздері өмір сүрген дәуір талабына орай жауап бермекке ұмтылған. Исламият әлемінде, әсіресе, Түркістан өлкесінде бұл өзекті мәселеге Әл Фараби бастаған XI ғасырдағы Жүсіп Қас Хаджиб, XII-XIII ғасырлардағы Ясауи, Ш.Табризи (Тарази), Ж.Руми жалғастырған жәуанмәртлік, хал ілімі, камили инсани жайындағы тың идеяларымен, ой-толғаныстарымен жаңа дем берген болса, ал XIX ғасырдың екінші жартысында Абай бұл мәселеге ерекше назар аударып, өзіне дейінгі ойшылдар дәстүрін өзіндік дүниетанымдық тұжырыммен қорытады.

Абай адам болу хақысында «Ғылым таппай мақтанба» өлеңінде көп нәрсені жүйелей қамтып, толық адамға айналу формуласын дәл сипаттайты. М.Әуезов Абайдың бұл өлеңін мән-мағынаға толы, қорытынды ой түюге көмектесетін бағдарламалық өлең деп жоғары бағалайды [9].

Абай өлең жолдарында жазылған «адам болудың» шарты замана көшін бір жарым ғасыр ілгерілетсе де өз құндылығын жоғалтар емес. Себебі, біз әлі күнге дейін өсек пен өтірікке құмартып, оған мақтанымызды қоса айтып, іс бастауға кегенде ерініп, арзан ойын-күлкіге беріліп, жиған малды бекер шашып жүрген сүреңсіз өмір салтынан арыла алар емеспіз. Әрине, ойын тереңге бойлатып, таудай талап қойып, ерте еңбектеніп, қанағат пен рақымды да ойлай жүретін ойлыларымыз аз емес. Дегенмен, тұлғамызды ұлы Абай атаған бес дұшпаннан қашық, бес асылға асық етіп тәрбилесек, адамдықтың негізін қалыптастыратынымыз анық.

Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласында XXI ғасырда қоғамдық сананы қайта қалыптастырып, рухани жаңғыруды заман талабына сай бейімдеу арқылы халыққа жаңа серпін беру жолын айтады. Әрбір адамның өз бойындағы мінмен алысып, Абай көрсеткен, ізгілік қасиеттерді, асыл құндылықтарды жинай отырып, қазіргі заман ағымына икемдеп, жаһандану дәуірінің белесіне шығар көшбасшы болатындығымыз айтылған [10].

Абай өлеңдерінің психологиялық мәні ақынның жетінші қара сөзінде сипатталып «жанның тамағы» – деген философиялық мағынадағы ұғыммен астасып жатыр. Абай түсінігіндегі «жанның тамағы» дегеніміз – жанның қуаты арқылы толығатын рухани байлық негізі, өзегі болып отыр. Себебі, Абай: «...Құмарланып жиған қазынамызды көбейтсек керек, бұл жанның тамағы еді», – деп көрсетуі арқылы жас ұрпақ, өзінің саналы өмірін, дүниетанымын қалыптастыру жолында жанын пайдалы тамақпен сусындауға бет бұрса ғана, толық адам жолына түседі деген. Яғни Абай танымы толық адамдық қаситетті баланың жас кезінен сіңіру керектігі идеясын меңзейді.

Адамзатты адамдыққа жетелейтін Абай еңбектері, бүгінгі таңда ел арасында нақылға айналған «Атаңның баласы болма, адамның баласы бол», «Атымды Адам қойған соң қайтып надан болайын», «Адамзаттың бәрін сүй бауырым деп...», «Адамды сүй, Алланың хикметін сез, не қызық бар өмірде одан басқа» –деген өлең – жырларының тармақтары бар. Абайдың «адам бол, адамды сүй, адам болып қал»-деген ой-пікірлерінің негізі, бүгінгі таңдағы гуманистік педагогика ғылымында кеңінен қолданылып жүрген ұстанымдарға жатады. Осы тұрғыда, жас ұрпақты тәрбиелеуде ең алдымен, оларды адамды сүюге баулудан басталуы керек деген тұжырымнан шығады. Абай үшін дүниенің

басты құндылығы – адам, жәй ғана адам емес, рухани тұрғыда, кемелденген толық адам. Адамзат өркениетіндегі барлық игі қасиеттер: дін, иман, ғылым, білім, тәрбие, әдеп, өнер, құқық, іскерлік, тапқырлық, қайраткерлік, азаматтық, жомарттық, әділеттік т.б. сапаларды бойын жетілдіре білген, дамыған адам – Абай ұсынған «толық адам» концепциясы.

Осындай тұжырымның Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «Интеллектуалды ұлт – 2020» ұлттық жобасының «адами капитал» идеясымен өзектесе құрылуы, жас өркеннің осынау терең тағылымды ілімінің мәңгілік екендігін көрсетеді [11].

Адам өмірі біртұтастық түрлі қарым-қатынастардан құралады, осыз адам қоғамнан бөлініп қалады. Адам қоғамның бір бөлшегі, құрамдас бөлігі, құрастырушы, құрылысшысы деп қарастырады. Аайдың отыз жетінші қара сөзінде «Дүниеде жалғыз қалған адам – адамның өлгені. Қапашылықтың бәрі соның басында дейді».

Бұл неміс философы Гетенің «Адам жалғыздықта өмір сүре алмайды, оләлеуметке мұқтаж» деген даналық нақылымен үндесіп жатыр. Бригам Янг университетінің (Юта штаты, АҚШ) психологтар бірлестігінің зерттеу нәтижелері бойынша жалғыздықта өмір сүретін адам көптеген ауруларға бейім келеді екен. Олардың қатарындағы ең жиі ұшырасатыны депрессия мен психикалық бұзылыстар көрінеді. Яғни Абай айтқан «қапашылық» осы дерттерге, жан күйзелістеріне апарып соқтырса керек.

Абай поэзиясындағы психологизм, әр түрлі адамдардың мінез-құлқын, жан-дүниесін, қандай жағдайда, қандай әрекет ететіні ашып көрсету шеберлігімен ерекшеленеді. Мысалы «Бөтен елде бар болса», «Сабырсыз, арсыз, еріншек» секілді өлеңдерін атауға болады. Қиын-қыстау жағдайда жалтарғыш, «бір сөз үшін жау болып, бір күн үшін дос болып» қырық құбылып жүретін адамдардың мінезін, іс-әрекетін ақын дөп басып, надан адам бейнесінде сипаттайды.

Абай шығармаларында қазақ әкімдерінің, ел билеушілерінің бейнесін көрсетуде де мысқылшыл, сатирик ақын, психолог-суреткер ретінде танылады. Мысалы, «Болыс болдым мінекей» өлеңінде ақын сол уақыттағы қазақ қоғамында белең ала бастаған мансапқорлық психологиясы ашық, әрі айқын суреттелген. Билікке ұмтылу, жақсы өмірге құштарлық, адамның бойындағы жағымсыз қасиет ретінде бейнеленген. Дегенмен де, бұл қасиет ақыл-санаға бойұсынуы тиіс, себебі ақыл адамның мінезі мен іс-әрекетін басқарушы күш.

Ал адамның билікке деген құштарлығын ақылға бағындырғанда, онда жауапкершілік сезімі күшейеді. Ал жауапкершілік сезімі адамнан көркем мінезді, адалдықты, шынайы білім мен іскерлікті қажет ететін болғандықтан осының барлығын ескеріп, бойына жиған адам ғана қоғамда тура басшылық жүргізе алады.

Осы негізде жоғарыда айтылған асыл қасиеттерді бойына терең сіңіріп, өзін уақыттың талабына икемдей алатын адам, қоғамды алға жетелеуші тұлғаға айналмақ. Ал сол кезеңде болыстық билік үшін барын салып, жанын салып, таласып, мінез дертіне шалдыққан қазаққа Абайдың ұсынған рухани емі - «толық адам» ілімі еді. Осындай рухани ілімі арқылы әр қазақтың бойын ізгілік тұрғысынан жаңғырту, іс-әрекетті ар таразысына салуға ұмтылған Абайды, өз заманында қалың көпшілік түсіне қоймады.

Ақынның жиырма бірінші қара сөзінде адамның мақтан деген қасиетін толық адам сипатына келмейтін көрініс ретінде талдайды. Мұнда Абай адамның мақтангершілік қасиетінен аман болуы өте қиын іс екендігі, бөтен адамдарға мақтанғандық ләкин нағыз надандық дейді. Ал екінші адамдар өз елінің, жұрттың ішінде мақтан іздейді, ол толық адамға лайық емес, надан дейді. Ал үшіншісі өз үйіне, немесе ауылына келіп айтпаса, өзге адамдар қостамайтын мақтанды іздейді дейді, ол наданның наданы.

Абай адам бойындағы қасиеттерді ұғынықты тілмен көркем талдай отырып, ұлттық болмыс пен ұлттық мінез де, сапалық қасиеттер арқылы көрініс табатындығын түсіндірген. Қырық төртінші қара сөзінде «адам баласы я талапты, я талапсыз болсын,

әйтеуір «бәрекелдіні» керек қылмайтұғыны болмайды. Әрнешік, орынсыз ба, орынды ма, «бәрекелді» деушіні көңіл іздеп тұрады» деп адам баласының әлсіз тұсын баса көрсетеді. Бұл қара сөзінде Абай қазақ халқының бойына сіңген даңдайлық, мақтаншақтық, мақтан сүйгіштік сезімі адами құндылықтардың ең төменгі дәрежесі, ол адамды толық адам сипатына әкелмейтіндігі айтылған.

Расымен-ақ, Абай шығармаларынан адам бойынан тұлғалық келбеттің сан түрлі үлгілерін, байқаймыз. Олай дейтініміз, ақын өз заманы, қоршаған ортасы арқылы адам болудың, адамша өмір сүрудің жолдары мен бағытын көрсетеді. Әр өлеңінде адами болмыстың сыры, әр қырынан танылады. Ол адамдықтың басты қасиеті – адамгершілік екенін жиі айтады, оның дүниетанымында ізгілік, парасаттылық мәселесі негізгі орынды алады. Абай – адамның өзін-өзі танып білуін, ашылып түсінуін, өмірдегі орны мен деңгейін дұрыс бағалайтын, әрекет-қимылдарын сын тұрғысынан саралай алатын қабілетін адамгершіліктің түпнұсқасына балайды.

Оған дәлел ретінде «Жігіттер, ойын арзан, күлкі қымбат» өлеңін келтіруге болады. «Интернатта оқып жүр» деген өлеңінде ақын қазақ жастарының жоғары шенге ұмтылатынын, жан байыту қаперіне кірмейтінін ашына сынайды. Ақын тілегі бүгінгі жас сараңдықтан, дүние қоңыздықтан сақтанып, білім теріп өз еліне адал көңілмен қызмет етсе, деген арманынмен ұштасады.

Түп нұсқасында, адам мінезінің жақсыға да жаманға да тез үйренетінін ақын ерекше ескерте келе, адам бойындағы сапалық қасиеттердің ең биігінде тұратын – ар мен намыс, деп баға береді. Осы ойды негіздей келе Абай өзінің отыз сегізінші қара сөзінде «Мал, мақтан, ғиззат-құрмет адамды өзі іздеп тапса, адамдықты бұзбайды һәм көрік болады. Егер де адам өзі оларға табынып іздесе, тапса да таппаса да адамдығы жоғалады». Расында, осы сөздерді байқап, терең саралай білген адамға мұнда өте үлкен өмірлік өнеге бар.

Абай шығармаларынан әр түрлі адамдардың психологиялық бейнелерін, сан алуан мінез-құлық қасиеттерін кездестіруге болады.

Кей жігіт мақтан үшін қылық қылмай,
Бойына майдалықпен сыр сақтаған,
Кей жігіт арсыздықпен ұятсынбай
Қолы жетпес нәрсеге тыртақтаған... – деп ер жігіттің нашар сипаттарын әшкерелесе, келесі бір өлең жолдарында:

Ақылды қара қылды қырыққа бөлмек,
Әр нәрсеге өзіндей баға бермек.
Таразы да, қазы да өз бойында,
Наданның сүйенгені көп пен дүрмек, – деп ақылды адамның артықшылығына назар аудартады. Солай болмаққа ұмтылтады. Тіпті халық арасында жігіт адамға жар таңдауда ақыл мен пайым-парасаттың адам бойындағы ерекше қымбат қасиет екенін ескертеді.

Ақын сол дәуірдің өзінде адам мінезінің қалыптасуы тәрбиеге, ортаға байланысты екенін ашып жазады. Өзінің отыз жетінші қара сөзінде: «Егер мен қолында заң қуаты бар кісі болсам, адам мінезін түзеп болмайды деген кісінің тілін кесер едім»,-деп нық сеніммен айтады.

Абайдың философиялық-психологиялық «толық адам» концепциясының негізі, отыз сегізінші ғақлиясында күллі адам баласын қор қылатын үш нәрсені сипаттап, одан қашпақ керектігін айтады: «әуелі – надандық, екіншісі – еріншектік, үшінші – залымдық. Мұндағы надандық – білім ғылымның жоқтығы, дүниеде ешбір нәрсені оларсыз біліп болмайды. Білімсіздік хайуандық болады. Еріншектік – күллі дүниедегі өнердің дұшпаны. Талапсыздық, жігерсіздік, ұятсыздық, кедейлік – бәрі осыдан шығады. Ал Залымдық – адам баласының қас дұшпаны. Адам баласына дұшпан болса, адамнан бөлінеді, жыртқыш хайуан қисабына қосылады»- дейді[12].

Қорытынды. Белгілі Абайтанушы М.Мырзахметов ғұламаның бүкіл еңбегі мен өмір жолын зерттеп, бүкіл саналы ғұрын осы ізденістке арнағанын жазған. Мекемтас Мырзахмет ұлы бір сұхбатында, Абайдың жұмбақ адам екендігі, оның еңбегінің негізгі құпия сыры «Толық адам» ілімінде екендігі туралы тұжырым жасаған. Расында да,

Абайдың «толық адам ілімін» жас ұрпақтың тәлім-тәрбиесіне, қазақ және бүкіл түркі халықтарының санасына сіңдіру, рухани жаңғыру жағынан жаңа сатыға көтерілу деген тұжырым жасайды [13].

Абай ақынның болашақ ұрпаққа қалдырған мол мұрасы арқылы өткен дәуірдегі тұтастай бір ұлттың болмысын, мінез-құлық ерекшеліктерін танынатын дәйекті деректер сан ғасырлар бұрын ғұмыр кешкен көшпенділердің тағылымды тарихын көрсетеді. Абайдың психологиялық, педагогикалық көзқарастары қазіргі ғылымда да жан-жақты қарастырылып, зерттеліп жатқан ауқымды тақырып.

Яғни заман өзгеріп, дәуірлер жалғасып, ғасырлар өтседе, халқымыздың Абай танымындағы «толық адам» ілімі уақыт өткен сайын, оның ұлылық қырлары ашылып, құпия сырлары бүгінгі заманмен астасуда.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

[1] Тоқаев Қ. Абай және XXI ғасырдағы Қазақстан //Егемен Қазақстан. 09.01. 2020 жыл.

[2] Назарбаев Н.Ә. Қазақстан халқына Жолдауы //Егемен Қазақстан. 01.03. 2006 жыл.

[3] Әбу Насыр Әл-Фараби. Қайырымды қала. – Алматы, 2015. – 284 б.

[4] Абай Құнанбайұлы. Өлеңдер, поэмалар, аудармалар, қара сөздер. /Құраст. Т.Бельгер. – Алматы, 2007. – 193 б.

[5] Daniel Goleman. Emotional Intelligence: Why It Can Matter More ThanIQ. 2015

[6] Әуезов М. Жиырма томдық шығармалар жинағы. – Алматы, 2015. -235 б.

[7] Мырзахметұлы М. Абайтану. Оқу құралы. – Алматы, 2010. – 152 б.

[8] Мырзахметұлы М. Абайтану тарихы. – Алматы: Ана тілі, 1994.- 192 б.

[9] Әуезов М. Шығармаларының жинағы. – Алматы, 2003.- 452 б.

[10] Назарбаев Н.Ә. Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру. -Астана. 12.04. 2017 жыл

[11] Назарбаев Н.Ә. «Интеллектуалды ұлт – 2020». – Нұр-Сұлтан. 30.01. 2020 жыл.

[12] Абай. Қалың елім қазағым. – Алматы: Атамұра, 2002. – 224 б.

[13] Мырзахметұлы М. Абайдың «толық адам» ілімі бізді аласапыран дүниеде адастырмай, тура жолға бастайды [Электронный ресурс] URL https://www.inform.kz/kz/abaydyn-tolyk-adam-ilimi-bizdi-alasapyran-duniede-adastyrmay-tura-zholga-bastaydy-abaytanushy-m-myrzahmetuly_a229152. (қаралған күні 09.08. 2010).

References

[1] Tokaev K. Abai zhane XXI gasyrdagy Kazakstan. //Egemen Kazakstan. 09.01. 2020 zhyl.

[2] Nazarbaev N.A. Kazakstan halkyna Zholdauy //Egemen Kazakstan. 01.03. 2006 zhyl.

[3] Abu Nasyr Al-Farabi. Kaiyrymdy kala. – Almaty, 2015. – 284 b.

[4] Abai Kunanbaiuly. Olender, poemalar, audarmalar, kara sozder /Kurast. T.Bel'ger. – Almaty, 2007. – 193 b.

[5] Daniel Goleman. Emotional Intelligence: Why It Can Matter More ThanIQ. 2015

[6] Auezov M. Zhiyrma tomdyk shygarmalar zhinagy. – Almaty, 2015. – 235 b.

[7] Myrzahmetuly M. Abaitanu. Oku kuraly. – Almaty, 2010. – 152 b.

[8] Myrzahmetuly M. Abaitanu tarihy. – Almaty: Ana tili, 1994.- 192 b.

[9] Auezov M. Shygarmalarynyn zhinagy. – Almaty, 2003. – 452 b.

[10] Nazarbaev N.A. Bolashakka bagdar: ruhani zhangyru. – Astana. 12.04. 2017 zhyl

[11] Nazarbaev N.A. «Intellektualdy ult – 2020». – Nur-Sultan. 30.01. 2020 zhyl.

[12] Abai. Kalyn elim kazagym. – Almaty: Atamura, 2002.- 224 b.

[13] Myrzahmetuly M. Abajdyn «Tolyқ adam» ilimi bizdi alasapyran duniede adastyrmai, tura zholga bastaidy [Elektronnyj resurs] URL https://www.inform.kz/kz/abaydyn-tolyk-adam-ilimi-bizdi-alasapyran-duniede-adastyrmay-tura-zholga-bastaydy-abaytanushy-m-myrzahmetuly_a229152. (karalgan kuni 09.08. 2010).

Психологические основы образа «Толық адам» в произведениях Абая

Р.К.Керимбаева[1], Г.С.Имамбекова[1], Қ.А.Сайлыбаева[1]
[1]Таразский государственный университет имени М.Х.Дулати
(Тараз, Казахстан)

Аннотация

Статья посвящена психологическому исследованию формирования «Толык адам» в произведениях Абая. Исследования философско-психологических основ трудов Абая в концепции «Толык адам» проводилась с помощью методов теоретического анализа, синтеза, сравнения, классификации и систематизации. Были проанализированы мысли поэта о поднятии духа образованного человека на высокий уровень, жить по человечески, приносить пользу для народа, обществу, уважать человека, сохранять целостность человека и природы. В трудах Абая раскрывается общественно-историческая значимость передачи в учебно-воспитательном направлении проблем психологии, таких как сознание, мышление, поведение, чувство, настроение.

Результаты исследования показывают на сегодняшний день молодым поколениям популяризацию национальных ценностей, их обучение и воспитание, духовная модернизация, применение основных принципов учения Абая. Определена практическая значимость в применении концепции Абая «Толық адам» во всех сферах жизни, системы управления государства и образования, института семьи, в социальном обществе, и даже принципом каждого человека.

Ключевые слова: «Толық адам», «Совершенный человек», «быть человеком», учение, духовная модернизация.

Psychological bases of the image «Tolyk Adam» in Abay's works

R.K.Kerimbayeva[1], G.S.Imambekova[1], K.A.Silybaeva[1]
[1]M.Kh.Dulaty Taraz State University
(Taraz, Kazakhstan)

Abstract

The article is devoted to the psychological study of the formation of "Tolyk Adam" in Abay's works. Research of the philosophical and psychological foundations of Abay's works in the concept of "Tolyk Adam" was carried out using methods of theoretical analysis, synthesis, comparison, classification and systematization. The author analyzed the poet's thoughts about raising the spirit of an educated person to a high level, living as a human being, bringing benefits to the people and society, respecting people, preserving the integrity of man and nature. The works of Abay reveal the social and historical significance of the transfer in the educational direction of problems of psychology, such as consciousness, thinking, behavior, feeling, mood.

The results of the research show today the popularization of national values, their training and education, spiritual modernization, and the application of the basic principles of Abai's teaching to young generations. Identify practical importance in the application of the concept of Abai "Toly Adam" in all spheres of life, management of state and education, Institute for families in society, and even the principle of each person.

Keywords: «Tolyk Adam», «Perfect man», «to be a man», teaching, rukhani zhangyru.

Редакцияға 27.05.2020 қабылданды.

МРНТИ 13.91

Т.Ж.ЕГИНБАЕВА[1], А.А.МОМБЕК[2]

[1]Казахский университет искусств (Нур-Султан, Казахстан),
[2]Казахский национальный педагогический университет имени Абая (Алматы, Казахстан)

ВОКАЛЬНЫЙ ЦИКЛ Е. РАХМАДИЕВА НА СТИХИ АБАЯ: ТРАКТОВКА ЖАНРА

Аннотация

В статье рассматривается музыкальное творчество Е.Рахмадиева, классика казахской композиторской школы, автора вокально-симфонических, оперных, камерно-инструментальных, песенно-хоровых произведений, вошедших в национальную музыкальную сокровищницу. Автор статьи представляет анализ вокального цикла из семи романсов, посвященных наследию Абаю. В культурной жизни казахского народа личность Абая Кунанбаева, его поэтическое и музыкальное творчество занимают особое место. Каждый его стих «поет», и не удивительно, что многие композиторы при создании своих песен и романсов обращаются к поэтическому наследию Абая. В каждом из романсов проявляется органическое единодушие композитора и поэта, каждая из песен самодостаточна и имеет свое музыкально-поэтическое содержание, все романсы отличаются друг от друга как жанрово, так и стилистически.

Ключевые слова: романсы Е.Рахмадиева, вокальный цикл, гармонизация мелодии, жанры романса, полижанровая композиция.

«Я вообще не верю в одну единственную силу таланта, без упорной работы.
Выдохнется без нее самый большой талант, как заглохнет в пустыне родник,
не пробивая сбе дороги через пески...»
Е.Р.Рахмадиев

Введение. Еркегали Рахмадиев (1932-2013) вошел в историю культуры Казахстана как высочайший профессионал и патриот своей страны, певец, воспевающий красоту, мудрость и духовную щедрость своего народа. Композитора называют классиком, последним представителем «могучей кучки» казахских композиторов, творивших в последней трети XX века (Куддус Кужамьяров, Газиза Жубанова, Сыдык Мухамеджанов и Еркегали Рахмадиев) [1]. Еще Д.Шостакович отмечал, что Е.Рахмадиев связан корнями с культурой своего народа, а его музыка была впервые прозвучала на радио ВВС в 1973 году в исполнении Лондонского симфонического оркестра [2].

История композиторской школы Казахстана тесно связана с традициями и фольклором, проблемами ее периодизации занималась У.Джумакова, определявшая четыре поколения казахских композиторов. К первому поколению относятся основатели композиторской школы А.Жубанов, Е.Брусиловский, Л.Хамиди, М.Тулебаев, В.Великанов, Б.Байкадамов. Второе поколение продолжило становление национальной композиторской школы и закрепило ее роль в национальной культуре, это целая плеяда великих композиторов – Г.Жубанова, Е.Рахмадиев, К.Кожамьяров, С.Мухамеджанов, Т.Мендигалиев, а также М.Сагатов, М.Мангитаев, Т.Тлендиев, Б.Жуманиязов, К.Кумисбеков, Д.Ботпаев

Начало деятельности следующего поколения пришлось на 80-90-е годы XX века, к ним относятся известные композиторы Т.Кажгалиев, Ж.Дастенов, А.Серкебаев, К.Дюсекеев, Т.Мухамеджанов, Ж.Турсынбаев, Б.Далденбаев, Ж.Тезекбаев, К.Шилдебаев и др. [3].

Исследованиями музыкальной культуры Казахстана и музыкального образования занимались также Недлина В.Е. [4],

Харламова Т.В. [5], Абдинуров А.К. [6], Жумабекова Д.Ж. [7], Момбек А.А. [8] и др. ученые.

Основная часть. Обращение Е.Рахмадиева к лирике Абая воспринимается в полне закономерно. В творчестве композитора наряду с монументальными темами, воплощенными в вокально-симфонических, оперных (например, «Қамар-Сұлу») [9], камерно-инструментальных, песенно-хоровых сочинениях (например, хоровая поэма «Вечер в Балхаше» по мотивам народной песни «Назқоңыр» [10], особое место занимают лирические песни и романсы на стихи Абая. В беседе с Т.Егинбаевой композитор так определил сущность своих замыслов над абаевским циклом: «Абай – гений казахской духовности, а человек тянется ко всему духовному, к тому, что обогащает его, делает чище, лучше... Его творчество – неиссякаемый источник вдохновения... Меня привлекает в Абае глубокий психологизм, философичность, содержательность и лиричность, новизна языка и стиля» [11, С.18]. Е.Рахмадиев считает, что каждое поколение читает Абая по-своему, поэтому не существует одинаковых мелодий на один и тот же поэтический текст: «Однажды, читая стих Абая «Көңіл құсы құйқылжыр», а его двухтомный сборник всегда находится у меня под рукой рядом с произведениями Султанмахмута Торайгырова, Кадыра Мырзалиева, я неожиданно открыл для себя особую их прелесть... Родилась интонация, какая-то неоформленная музыкальная мысль. Сел за инструмент, уловив вдохновение, написал романс. Произведение осталось, а через некоторое время в своих записях прошлых лет обнаружил романс на этот же текст. Сравнив эти два романса, я понял, что это совершенно разные произведения, созданные на один и тот же поэтический текст Абая. Новый романс – более содержательное, более зрелое произведение» [11].

Композитор мотивирует свой постоянный интерес к наследию Абая его гибкой отзывчивостью, универсальностью содержания поэзии, созвучностью со своим психологическим состоянием. В каждом из романсов Е.Рахмадиева на стихи Абая проявляется органическое единодушие обоих авторов в переживаниях, настроении, размышлениях и раздумьях о прошлой жизни и, цитируя Пушкина можно заключить, что:

Издревле сладостный союз их меж собой связует,
Они жрецы единых муз;
Единый пламень их волнует...
Они – родня по вдохновенью [12].

Одной из особенностей всех камерно-вокальных циклов Е.Рахмадиева является их сюитная композиция, состоящая из разнородных, разнохарактерных песен-романсов, объединенных общим идейным замыслом. Каждая из песен самодостаточна, что вполне допускает свободный порядок исполнения романсов.

Все романсы связаны между собой единством замысла, объединение происходит на музыкально-драматургическом уровне. Цикл включает семь разнохарактерных, глубоко содержательных вокальных номеров, написанных на стихи Абая, сочиненные в разные годы [13]. В каждом из этих романсов свое музыкально-поэтическое содержание, с музыкальной точки зрения они контрастны как жанрово, так и стилистически. Основная идея – образ Абая, а его размышления становятся важнейшей доминантой всего музыкально-поэтического содержания на фоне отсутствия общего сюжета. Первый романс – «Жақсылығың күнде үміт» – глубоко задумчивое толғау лирико-философского характера. Во втором, «Жаз», перед слушателем предстает живая полнозвучная картина казахской степи и жизни аула. Третий романс «Көңіл құсы құйқылжыр…» – вдохновенная песня о великой силе поэзии. Четвертый романс «Көңілім қайтты достан да, дұшпаннан да» – монолог пламенного борца о выпавших на долю поэта страданиях и испытаниях. Пятый – «Қара қатын дегенде» – насмешливо-назидательного характера. Шестой «Сіз – қырғауыл жез қанат» – любовный романс. Седьмой, заключительный романс – «Қайран елім, қазағым» – пафосное обращение к народу.

Основная фабула выражена в разных по музыкальному воплощению, но близких по тематике романсах – первом, третьем, четвертом и последнем, седьмом. Музыкально-драматургическая линия поэта с каждым номером обращается новой своей гранью, новым настроением. Так, например, первый из романсов – глубокомысленный монолог, исповедь поэта, раскрывающая переживания о несправедливости. В третьем романсе перед слушателем предстает восторженный и вдохновенный поэт, наделенный великим даром служения своему народу, несмотря на все невзгоды. По образному содержанию приближен близок к первому произведению и четвертый романс, в котором боль разочарования, тоска выражены в нем с новой силой. Этот романс драматургически предвосхищает последний романс, ставший кульминацией всего цикла – в нем показано пламенное воззвание, призыв к своему народу, - так Абай предстает как страдающая, но абсолютно цельная и волевая личность.

Второй, пятый и шестой романсы – воплощение поэзии Абая, его творчества с различными жанровыми картинками. Они играют роль важных интермедий, оттеняющих и дополняющих общее содержание цикла – это поэтические зарисовки, представляющие разные стороны жанровой поэзии: пастораль (романс №2), любовная лирика (романс №5), остро-характеристический музыкальный портрет (романс №6).

Таким образом, в этих произведениях Е.Рахмадиев объединил разные явления жизни, отразил наиболее значительные стороны мировоззрения, своего рода «картину мира» великого поэта. Главная идея цикла выражена, прежде всего, в воплощении образа самого Абая, гениального поэта, патриота и гражданина.

Романсом в чистом виде, пожалуй, можно назвать только шестой («Сіз – қырғауыл жез қанат») – темой которого является восторженно нежное любовное признание героя. Он выделяется своей камерностью, отличается от шести других романсов своей особой лирической кантиленой, интонациями ариозного типа, широтой дыхания и диапазона. В этом произведении проявляются черты вокально-поэтического лирического жанра – элегии, особенно это проявляется в использовании классической фактуры фортепианного сопровождения. Элегия – один из наиболее распространенных жанров романса, вокальный номер небольшой по протяженности, исполняющийся от первого лица. В нем ощутима скорая перемена чувств – от печального, грустного настроения к восторженно-пылкому признанию, а затем к отчаянию и душевным терзаниям [14].

Это один из немногих романсов цикла, написанный в сквозной строфической форме. Он характеризуется общей цельностью, отсутствием четкой композиционной структуры. Главным признаком этого романса становится необыкновенно выразительная мелодия секвенционного строения, в которой достигаются высокие мелодические вершины, выделенные еще и ритмической протяженностью. В качестве тональности для романса избран «глубокий» минор – es-moll. Музыкальной основой для этого номера является вальс, но образно переосмысленный. Минорый лад, развитие от спокойного элегического любовного излияния к эмоциональному взрыву – кульминации в конце всего вокального номера, экспансивность – создают атмосферу беспокойства и тревоги. Романс воспринимается на едином дыхании, и большое значение имеет темповое решение романса, все мелодическое движение подчинено общему нарастанию эмоциональному, которое проявляется еще и в темповом ускорении (Романс №6 «Сіз – қырғауыл жез қанат»).

Остальные номера цикла представляют разновидности романса – монолог, стихотворение с музыкой, песня-романс.

В цикле есть два романса-монолога, душевные излияния Абая, раскрывающие внутренне состояние главного героя вокального цикла, в которых Е.Рахмадиев исходил из поэтического содержания. В стихотворных первоисточниках явственно

проявляются черты монолога, они представляют собой глубокомысленные, широко развернутые размышления, обращенные к слушателям-потомкам. Стихам присуща определенная композиционная оформленность, насыщенная обобщениями, преобладают настроения тоски и одиночества.

Первый романс-монолог «Жақсылығың күнде үміт» по своему значению и музыкальному воплощению приближается к толғау (одному из видов творчества казахских акынов и профессиональных композиторов – певцов) [15]. Содержание толғау связано с лирико-философским осмыслением исторических событий, радостей и страданий человека, это монолог-размышление, воспоминание о пережитом. Мелодическое строение отличается широкими вокальными ходами, эмоциональными возгласами-обращениями, переходами от кантилены к речитативу. Е.Рахмадиев строит музыкальные фразы, сохраняя цельность поэтических строк, особо придавая значение всем смысловым оттенкам текста. Падение интонации и эмоциональный подъем отражают душевное состояние героя. Особое значение имеют нюансировка, авторские ремарки: «больше распевая», «приглушенно», «ускоряя». Тем не менее, смешение речевых и музыкальных закономерностей приводят к нарушению симметрии построения стихотворной строки. По выражению М.Ланглебен, «мелодия вырастает из текста, но и одновременно диктует ему свою волю» [15, С.384]. С жанром толғау номер сближает не только образное содержание и использование особой, присущей для него манеры интонирования стиха, но и четырехстрофная запевно-припевная форма с куплетными повторами. Между запевом и припевом нет яркого интонационного контраста, хотя и проявляются и черты казахских лирических песен и даже вокальной лирики самого Абая. В качестве ладовой основы используется традиционный для казахского песенного творчества дорийский минор.

Гармонизация мелодии типична для творчества Е.Рахмадиева, так как это простейший вид обработки, в котором фольклорная основа полностью остается без изменений [16]. Композитор активно использует арсенал современной гармонии, расширенной тональности, нетерцовые созвучия, внезапные модуляционные переходы, хроматические ходы. Тем ярче и острей воспринимается социальное значение поэтического содержания, звучащего современно, осмысленного по-новому и по-прежнему актуального. Например, первый романс-монолог имеет значение музыкально-поэтического пролога, так как выражает общую идею всего цикла – поэт стоит над личным, его роль как творца заключена в противостоянии и неприятии Зла (в общем смысле). За свои убеждения и протест поэта ожидает духовное одиночество.

Тема продолжена в следующем монологе «Көңілім қайтты достан да, дұшпаннан да», он воспринимается как новая кульминационная вершина всего вокального цикла, где горечь, скорбь, разочарование, скрытый драматизм «прорываются» наружу и романс перерастает в горестную исповедь об одиночестве и непонимании. Избранная музыкальная форма – сложная трехчастная с контрастной серединой, а также особенности вокальной партии приближают этот номер цикла к оперным ариям, насыщенным драматической конфликтностью, эмоционально напряженными вокализами.

Два крайних раздела изложены в пафосной драматической тональности c-moll. Наиболее важным для композитора стало точное отражение поэтического текста. Главным музыкальным средством, раскрывающим образное содержание романса, стала детализированная мелодия, в которой сочетаются певучесть и декламация. Первые фразы звучат мужественно, уравновешенно и строго. В ярко контрастном среднем разделе преобладает речевой элемент, «вокальный стиль второго раздела напоминает жанровые признаки терме» [17, С.243].

Примечательно, что этот романс исследователь Л.Измайлова определяет,

как «стихотворение на музыку» [18, С.37]. Это музыкальное явление широко распространилось в творчестве С.Рахманинова, Д.Шостаковича, С.Прокофьева и других русских и советских композиторов XX века. Признаками этого жанра являются особое отношение к поэтическому тексту, следование за каждым нюансом текста. Большое значение Е.Рахмадиев уделял исполнительской манере, в этой связи использование разного рода междометий, восклицаний, особое значение приобрели авторские указания «задушевно», «ровно», «с иронией». В гармонический язык романса проникают национальные особенности. Так, в среднем разделе легко обнаружить приближение к домбровой фактуре с опорой на кварто-квинтовые созвучия. Этот народно-бытовой колорит оттеняет полифонически насыщенную фактуру крайних разделов.

Таким образом, между первым и четвертым романсами возникает образно-драматургическая арка, монологи в них представляют собой исповедальные раздумья о своей судьбе и судьбе своего народа.

Два других вокальных номера цикла (третий и седьмой) представляют иную образную группу, объединенную общей темой прославления и утверждения высокого предназначения поэта, гражданского характера поэзии, ее прогрессивного значения.

Третий романс «Көңіл құсы құйқылжыр…» прославляет волшебную силу поэтического искусства, радость вдохновения. «Гармония и одухотворенность абаевских строк, прославляющих великую орфическую силу Искусства» [15, 24] нашли в романсе Е.Рахмадиева достойное воплощение. Этот романс жанрово приб-лижен к акынской песне, и его можно определить как песню-романс. Такое двойное название для профессионально-художественной песни прочно укрепилось в музыковедческой терминологии. В образцах подобного жанрового уклона больше проявляются типично песенные черты. Прежде всего – ладовая ясность, мелодическая простота, естественность, довольно четкая периодичность музыкально-поэтических фраз, запевно-припевная форма. В песне-романсе весьма ощутима близость к фольклору, проявление исконно песенных качеств.

С акынской песней романс сближает тематика. Восхваление поэзии, значимость творчества – одна из наиболее важных тем творчества акынов. В качестве примера приведем песни Биржан сала «Мен Біржан, атым шыққан алты алашқа», «Үш жүзге атым мәлім Біржан едім», «Аққудай аспандағы жүз құбылтып, сал Біржан ән салуға ерінбейді», «Созады Біржан даусын қоңыр қаздай», «Жонып алды» [19].

Еще одним важнейшим признаком стал оптимистически приподнятый тон, энергия и напор, звуковой диапазон песни раздвинут до крайних пределов, звуки *«d»* и *«fis»* первой октавы чрезвычайно высоки и нехарактерны для баритона. Певец словно демонстрирует широту диапазона, владение всеми исполнительскими приемами, обладание вокальным мастерством. Мелодическая основа песен представлена как акынская декламация, без остановок, «на одном дыхании», с удлинением музыкальных строк. Особое значение приобретает фортепианная партия, которая не только передает общее настроение, но и играет важную роль в развитии общего характера романса. Бурные пассажи в светлом, ясном звучании главных аккордов лада воссоздают атмосферу радостного ликования (Романс № 3 «Көңіл құсы құйқылжыр…»).

Заключительный романс «Қайран елім, қазағым» является итогом всего цикла, его смысловым завершением, он весьма лаконичен (всего одна строфа), но чрезвычайно глубок по содержанию. Первые аккорды вступления звучат словно колокольный звон, а концентрированный колокольный эпиграф звучит как мужественный и строгий пафосный призыв, возникает органическое единство между стихотворением и мелодией. Ораторский

призыв: «О, мой народ! О, моя земля!», – начинает и завершает весь романс. Вокальная мелодия изложена в высоком для баритона регистре и поэтому звучит очень драматично, напряженно (пример 3).

Пример 3. **Романс № 7 «Қайран елім, қазағым»**

Этот романс является патетической кульминацией всего музыкального цикла, в котором Е.Рахмадиев раскрыл всю глубину и красоту поэзии великого Абая.

Первый и пятый романсы – образцы жанровой поэзии Абая. В вокальном цикле они играют роль своеобразных жанровых интермедий и также представляют собой колоритные картинки, выхваченные из народной жизни. По содержанию и характеру они ярко контрастны между собой и контрастны по отношению к основному содержанию всего цикла, оттеняют, разряжают общую атмосферу и имеют большое значение с точки зрения общей композиции и драматургии всего цикла.

Второй романс «Жаз» – прекрасный образец вокальной пейзажной лирики с точки зрения образно-музыкальной характеристики жанра. (Тема была широко представлена в творчестве М.Глинки, С.Рахманинова, П.Чайковского, Г.Свиридова). Это красочная сцена из жизни казахского аула, располагающегося у полноводной реки. Живописно вырисовывается образ бесконечной казахской степи, ее сочных и тучных пастбищ. В этом романсе большое значение имеет и звукоизобразительный элемент, получивший наиболее полное воплощение в фортепианной партии. Именно инструментальная фактура изображает вечно звучащий звон, гул, гомон, раздающийся по всей степи.

Романс написан в трехчастной форме с контрастной серединой. Мелодия первого раздела напевная, неторопливая. В ее основе мажорная диатоника. Середина, напротив, приобретает танцевальный характер, мелодия насыщена декламационными оборотами. Одноименный минор среднего раздела оттеняет общую картину. В романсе композитор, вдохновленный поэзией Абая,

выражает огромную любовь к родному краю, родной земле.

Сатирическим портретом предстает пятый романс «Қара қатын дегенде». «Поэт, адресуя послание своему другу Баймагамбету, увлекавшемуся пирами, забывшему о своей семье и жене, в легкой назидательно-сатирической форме укоряет, стыдит его за легкомысленное отношение к жизни» [15, С.244]. Жанр сатирического романса развивался в творчестве А.Даргомыжского, М.Мусоргского, Д.Шостаковича, постепенно сложились характерные для него круг образов и музыкально-выразительные приемы. В музыке характеристических романсов, как и в стихах, важнейшую роль играют тонкие психологические детали, нюансировка. В романсе-обращении из цикла на стихи Абая главной героиней стала Қара қатын, часто остающаяся в одиночестве, главным выразительным элементом номера является скерцозность. Ее черты проявились в острохарактерном ритме, ярко выразительных акцентах, резких скачках в мелодии, диссонирующих аккордах фортепианного сопровождения, а также в контрастной динамике.

В цикле отсутствует тональная драматургия, каждый романс изложен в своей тональности, удобной для исполнителя-баритона. Тональный ряд цикла можно даже назвать «пестрым», но преобладают минорные лады, нередко дорийского наклонения.

Полижанровая композиция всего вокального цикла придает ей черты сюитности. Разнохарактерные романсы достаточно обособлены, самостоятельны. В цикле нет сюжетности, но в самих вокальных номерах можно ощутить сценическое движение, по общей драматургии и использованным выразительным средствам связать их с оперными номерами. Весь цикл наполнен образными контрастами, в нем сливаются воедино разнообразные по характеру и настроению романсы.

Е.Рахмадиев как композитор, посвятивший области вокальной музыки значительную часть своего творчества, знал тонкости вокальной техники, возможности голосового аппарата. Большое значение он придавал фразировке, артикуляции, а также тембровой окраске голоса (все циклы написаны для баритона), где доминирующим средством выразительности является агогическая свобода. Это ярко проявляется в замедлениях, в наиболее выразительных и значительных местах романсов, повышенно эмоциональном пропевании отдельных важных фраз. Композитор тщательно выписывает словесные ремарки, динамику, артикуляционные обозначения, которые позволяют исполнителю постичь замысел автора.

Одной из значительнейших особенностей этого произведения стало осмысление камерно-вокального цикла в оперной манере, для которой характерно особое укрупнение формы, драматизации и театрализации общего целого. Такой подход обусловлен и самой манерой письма Е.Рахмадиева, в которой, безусловно, сказывается огромный опыт работы в оперном жанре. Это проявляется и в сочетании кантилены с декламацией, и использовании форм, близких к оперным, в частности монологов. В образной трактовке преобладает драматическое начало в сочетании с вдохновенной лирикой, в то же время музыка цикла наполнена народными песенными интонациями, элементами терме и выразительными особенностями казахского инструментального искусства.

Выводы. Отличительным признаком рахмадиевских романсов становится многообразие музыкально-поэтического содержания при явно доминирующей лирической теме, музыкальному воплощению пейзажной зарисовки Абая (в первом романсе), любовные переживания лирического героя (в шестом романсе), раздумья о трагическом одиночестве поэта (во втором и четвертом романсах). Композитор обращается и к высокой теме искусства, жертвенного служения Абая поэзии (в третьем романсе) и к сатирической бытовой зарисовке, характеризирующей нравы своего времени (в пятом). А музыкальная интерпретация содержания программного

стихотворения Абая «О, казахи, мой бедный народ» в заключительном романсе позволила композитору создать во всей полноте образ самого поэта, гиганта мысли, философа и гражданина-патриота.

Другой особенностью этого цикла является явное тяготение Е.Рахмадиева к традициям музыкально-поэтического фольклора, в частности к характерным особенностям терме и домбровой музыки. Это вытекает из природы лирики Абая и его музыки: опора на звуки тонического устоя (квинтовость), повторность звуков, отсутствие распевов, ритмическое разнообразие и другое. На манеру письма композитора влияет и опыт его работы над оперными сочинениями. В отдельных романсах цикла (во втором и седьмом романсах) ясно ощутимо влияние сцены оперных монологов. Своеобразна и музыкальная форма его романсов. Анализ его романсов позволяет сделать следующие выводы:

а) вокальный стиль цикла отличается органическим сочетанием плавной и пластичной кантилены с гибкой, всегда психологически оправданной декламацией;

б) очень интересен и свеж гармонический язык цикла. Наряду с традиционными ладогармоническими средствами, композитор смело использует сложные полифункциональные сочетания и альтерированные аккорды. В первом и четвертом романсах наблюдается эпизодическое использование атонального музыкального мышления;

в) одна из ярких черт цикла – присущее Е.Рахмадиеву чувство гармоничной архитектоники. При всем разнообразии тематических образов и индивидуальном подходе к композиционным решениям поэтических текстов, все романсы стройны и завершенны;

г) следует отметить сложность партии фортепиано, в которой отражены метроритмическая, тональная неустойчивость, частая смена фактуры, динамика педали, альтерации и другие приемы профессионального письма, воссоздающие глубину художественного мира Абая.

Список использованных источников

[1] Проект «Рухани Жаңғыру: Мәңгілік ел алыптары». Еркегали Рахмадиев. – 02.08.2019 / Библиотека Первого Президента Республики Казахстан – Елбасы [сайт]: URL: https://presidentlibrary.kz/ru/news/proekt-ruhani-zhangyru-mngilik-el-alyptary-erkegali-rahmadiev (дата обращения: 28.09.2020 г.).

[2] Еркеғали Рахмадиев. Биография [Официальный сайт]: URL: https://rakhmadiyev.kz/bio.html (дата обращения: 28.09.2020 г.).

[3] Raimkulova A.A. The trends in modality of cultural paradigm and the history of Kazakh music // Pedagogy and Psychology. – 2020. – №2(43). – P.197-203.

[4] Недлина В.Е. Пути развития музыкальной культуры Казахстана на рубеже XX-XXI столетий: Дис. … канд.наук: 17.00.02 – Музыкальное искусство. – М.: ФГБОУ ВО Московская государственная консерватория имени П.И.Чайковского. – 2017. – 344 с. [Электронный ресурс]: URL: https://www.dissercat.com/content/puti-razvitiya-muzykalnoi-kultury-kazakhstana-na-rubezhe-xxxxi-stoletii (дата обращения: 17.09.2020 г.).

[5] Харламова Т.В. Стилевые тенденции в инструментальном творчестве современных композиторов Казахстана: Дис. …канд.наук: 17.00.02 – Музыкальное искусство. – ГБОУ ВО Магнитогорская государственная консерватория (академия) имени М.И.Глинки. – 2019. – 234 с. [Электронный ресурс]: URL: https://www.dissercat.com/content/stilevye-tendentsii-v-instrumentalnom-tvorchestve-sovremennykh-kompozitorov-kazakhstana (дата обращения: 17.09.2020 г.).

[6] Абдинуров А.К. Принфипы формообразования и оркестрового письма в симфонических кюях композиторов Казахстана: Дис. … канд. искусствоведения: 17.00.02: Музыкальное искусство. – Москва, 2016. – 201 с. [Электронный ресурс]: URL: https://www.dissercat.com/content/printsipy-formoobrazovaniya-i-orkestrovogo-pisma-v-simfonicheskikh-kyuyakh-kompozitorov-kaza (дата обращения: 17.09.2020 г.).

[7] Жумабекова Д.Ж. Скрипичная культура Казахстана: педагогика, исполнительство и композиторское творчество (от истоков до современности): Дис. … докт.наук: 17.00.02 – Музыкальное искусство, 2015.

– 470 с. [Электронный ресурс]: URL: https://www.dissercat.com/content/skripichnaya-kultura-kazakhstana-pedagogika-ispolnitelstvo-i-kompozitorskoe-tvorchestvo-ot (дата обращения: 17.09.2020 г.).

[8] Момбек А.А. Научные исследования в пространстве музыкально-педагогического образования Казахстана //Педагогика и психология. – 2019. – №3(40). – С.76-82 [Электронный ресурс]: URL: http://sp.kaznpu.kz/docs/jurnal_file/file20191219015347.pdf (дата обращения: 18.09.2020 г.).

[9] Тлеубергенов А.А., Момбек А.А. Становление исполнительского искусства Казахстана и национальная композиторская школа /Педагогика и психология. – 2019. – №2(39). – С.215-223 [Электронный ресурс]: URL: http://sp.kaznpu.kz/docs/jurnal_file/file20191219015321.pdf (дата обращения: 18.09.2020 г.).

[10] Колесникова Г.А., Балағазова С.Т., Балабанова И.Е., Жукова Т.В. XX ғасырдың бірінші жартысындағы Қазақстанның композиторлық мектебін дамытудағы орыс композиторлық мектебінің рөлі //Педагогика және психология. – 2019. – № 2(39). – 208-214 бб. [Электрондық ресурс]: URL: http://sp.kaznpu.kz/docs/jurnal_file/file20191219015321.pdf (өтінім берілген күні: 19.09.2020).

[11] Егинбаева Т.Ж. Абай и современная казахская музыка // Единый всероссийский научный вестник. – 2016. – №6. – Ч.1. – С.14-19 [Электронный ресурс]: URL: http://docplayer.ru/28287197-Vserossiyskoe-nauchnoe-sodruzhestvo-vns.html (дата обращения: 28.09.2020 г.).

[12] Пушкин А.С. К Языкову [Электронный ресурс] URL: http://pushkin-lit.ru/pushkin/stihi/stih-388.htm (дата обращения: 20.09.2020 г.).

[13] Рахмадиев, Еркегали Рахмадиевич: Материал из Википедии [Электронный ресурс]: URL: https://ru.wikipedia.org/wik/Рахмадиев_Еркегали_Рахмадиевич (дата обращения: 20.09.2020 г.).

[14] Элегия: Энциклопедия Кругосвет: Универсальная научно-популярная энциклопедия [Электронный ресурс]: URL: https://www.krugosvet.ru/enc/kultura_i_obrazovanie/muzyka/ELEGIYA.html (дата обращения: 20.09.2020 г.).

[15] Ланглебен М. Русская речь и русский стих в мелодиях С.С.Прокофьева //Евразийское пространство: Звук, слово, образ. – М.: РАН, 2003. – 579 с.

[16] Жудебаев А.А., Бегембетова Г.А., Момбек А.А. Хоровые обработки в казахской музыкальной культуре //Педагогика и психология. – 2019. – №3(40). – С.154-165 [Электронный ресурс]: URL: http://sp.kaznpu.kz/docs/jurnal_file/file20191219015347.pdf (дата обращения: 18.09.2020 г.).

[17] Кунанбаев Абай. Стихи, поэмы, проза /Сост. Г.Бельгер. – Алматы: Мектеп, 2012. – 192 с.

[18] Измайлова Л. Еркегали Рахмадиев. – Астана: Елорда, 2000. – 192 с.

[19] Біржан Қожағұлұлы: Уикипедия – ашық энциклопедиясынан алынған мәлімет [Электрондық ресурс]: URL: https://kk.wikipedia.org/wiki/Біржан_Қожағұлұлы (өтінім берілген күні: 19.09.2020 г.).

Reference

[1] Proekt «Ruhani Zhangyru: Mangilik el alyptary». Erkegali Rahmadiev. – 02.08.2019 / Biblioteka Pervogo Prezidenta Respubliki Kazahstan – Elbasy [cajt]: URL: https://presidentlibrary.kz/ru/news/proekt-ruhani-zhangyru-mngilik-el-alyptary-erkegali-rahmadiev (data obrashcheniya: 28.09.2020g.).

[2] Erkegali Rahmadiev. Biografiya [Oficial'nyj sajt]: URL: https://rakhmadiyev.kz/bio.html (data obrashcheniya: 28.09.2020 g.).

[3] Raimkulova A.A. The trends in modality of cultural paradigm and the history of Kazakh music // Pedagogy and Psychology. – 2020. – No 2(43). – P.197-203.

[4] Nedlina V.E. Puti razvitiya muzykal'noj kul'tury Kazahstana na rubezhe XX-XXI stoletij: Dis. … kand. nauk: 17.00.02 – Muzykal'noe iskusstvo. – M.: FGBOU VO Moskovskaya gosudarstvennaya konservatoriya imeni P.I.CHajkovskogo. – 2017. – 344 s. [Elektronnyj resurs]: URL: https://www.dissercat.com/content/puti-razvitiya-muzykalnoi-kultury-kazakhstana-na-rubezhe-xxxxi-stoletii (data obrashcheniya: 17.09.2020 g.).

[5] Harlamova T.V. Stilevye tendencii v instrumental'nom tvorchestve sovremennyh kompozitorov Kazahstana: Dis. … kand.nauk: 17.00.02 – Muzykal'noe iskusstvo. – GBOU VO Magnitogorskaya gosudarstvennaya konservatoriya (akademiya) imeni M.I.Glinki. – 2019. – 234 s. [Elektronnyj resurs]: URL: https://www.dissercat.com/content/stilevye-tendentsii-v-instrumentalnom-tvorchestve-sovremennykh-kompozitorov-kazakhstana (data obrashcheniya: 17.09.2020 g.).

[6] Abdinurov A.K. Prinfipy formoobrazovaniya i orkestrovogo pis'ma v simfonicheskih kyuyah kompozitorov Kazahstana: Dis. … kand. iskusstvovedeniya: 17.00.02: Muzykal'noe iskusstvo. – Moskva, 2016. – 201s. [Elektronnyj resurs]: URL: https://www.dissercat.com/content/printsipy-formoobrazovaniya-i-orkestrovogo-pisma-v-simfonicheskikh-kyuyakh-kompozitorov-kaza (data obrashcheniya: 17.09.2020 g.).

[7] Zhumabekova D.Zh. Skripichnaya kul'tura Kazahstana: pedagogika, ispolnitel'stvo i kompozitorskoe tvorchestvo (ot istokov do sovremennosti): Dis. … dokt.nauk: 17.00.02 – Muzykal'noe iskusstvo, 2015. – 470 s. [Elektronnyj resurs]: URL: https://www.dissercat.com/content/skripichnaya-kultura-kazakhstana-pedagogika-ispolnitelstvo-i-kompozitorskoe-tvorchestvo-ot (data obrashcheniya: 17.09.2020 g.).

[8] Mombek A.A. Nauchnye issledovaniya v prostranstve muzykal'no-pedagogicheskogo obrazovaniya Kazahstana // Pedagogika i psihologiya. – 2019. - № 3(40). – S.76-82 [Elektronnyj resurs]: URL: http://sp.kaznpu.kz/docs/jurnal_file/file20191219015347.pdf (data obrashcheniya: 18.09.2020 g.).

[9] Tleubergenov A.A., Mombek A.A. Stanovlenie ispolnitel'skogo iskusstva Kazahstana i nacional'naya kompozitorskaya shkola. – Pedagogika i psihologiya. - № 2(39). – S.215-223 [Elektronnyj resurs]: URL: http://sp.kaznpu.kz/docs/jurnal_file/file20191219015321.pdf (data obrashcheniya: 18.09.2020 g.).

[10] Kolesnikova G.A., Balagazova S.T., Balabanova I.E., Zhukova T.V. XX gasyrdyn birinshi zhartysyndagy Kazakstannyn kompozitorlyқ mektebin damytudagy orys kompozitorlyk mektebinің roli // Pedagogika zhane psihologiya. – 2019. - № 2(39). - 208-214 bb. [Elektrondyk resurs]: URL: http://sp.kaznpu.kz/docs/jurnal_file/file20191219015321.pdf (otinim berilgen kүni: 19.09.2020).

[11] Eginbaeva T.Zh. Abaj i sovremennaya kazahskaya muzyka // Edinyj vserossijskij nauchnyj vestnik. – 2016. - № 6. – CH.1. - S.14-19 [Elektronnyj resurs]: URL: http://docplayer.ru/28287197-Vserossiyskoe-nauchnoe-sodruzhestvo-vns.html (data obrashcheniya: 28.09.2020 g.).

[12] Pushkin A.S. K Yazykovu [Elektronnyj resurs] URL: http://pushkin-lit.ru/pushkin/stihi/stih-388.htm (data obrashcheniya: 20.09.2020 g.).

[13] Rahmadiev, Erkegali Rahmadievich: Material iz Vikipedii [Elektronnyj resurs]: URL: https://ru.wikipedia.org/wik/Rahmadiev_Erkegali_Rahmadievich (data obrashcheniya: 20.09.2020 g.).

[14] Elegiya: Enciklopediya Krugosvet: Universal'naya nauchno-populyarnaya enciklopediya [Elektronnyj resurs]: URL: https://www.krugosvet.ru/enc/kultura_i_obrazovanie/muzyka/ELEGIYA.html (data obrashcheniya: 20.09.2020 g.).

[15] Langleben M. Russkaya rech' i russkij stih v melodiyah S.S.Prokof'eva // Evrazijskoe prostranstvo: Zvuk, slovo, obraz. – M.: RAN, 2003. – 579 s.

[16] Zhudebaev A.A., Begembetova G.A., Mombek A.A. Horovye obrabotki v kazahskoj muzykal'noj kul'ture // Pedagogika i psihologiya. – 2019. - № 3(40). S.154-165 [Elektronnyj resurs]: URL: http://sp.kaznpu.kz/docs/jurnal_file/file20191219015347.pdf (data obrashcheniya: 18.09.2020 g.).

[17] Kunanbaev Abaj. Stihi, poemy, proza / sost. G.Bel'ger. – Almaty: Mektep, 2012. – 192 s.

[18] Izmajlova L. Erkegali Rahmadiev. – Astana: Elorda, 2000. – 192 s.

[19] Birzhan Қozhagululy: Uikipediya – ashyқ enciklopediyasynan alyngan malimet [Elektrondyk resurs]: URL: https://kk.wikipedia.org/wiki/Birzhan_Қozhaғұlұly (өtinim berilgen kүni: 19.09.2020).

Е. Рахмадиевтің Абай вокалдық циклі: жанрді түсіндіру

Т.Ж. Егинбаева[1], Ә.Ә. Момбек[2]

[1]Қазақ өнер университеті (Нұр-Сұлтан, Қазақстан),

[2]Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті (Алматы, Қазақстан)

Аңдатпа

Мақалада қазақ композиторлық мектебінің классигі, ұлттық музыкалық қазынаға енетін вокалды-симфониялық, опералық, камералық-аспаптық, ән-хор шығармаларының авторы Е.Рахмадиевтің музыкалық шығармашылығы қарастырылады. Мақала авторы Абай мұрасына арналған жеті романстың вокалдық циклінің талдауын ұсынады. Қазақ халқының мәдени өмірінде Абай Құнанбаевтың жеке тұлғасы, оның

поэтикалық және музыкалық шығармашылығы ерекше орын алады. Оның әр өлеңі «ән салады» және көптеген композиторлар өздерінің әндері мен романстарын құру кезінде Абайдың поэтикалық мұрасына жүгінуі ғажап емес. Романстардың әрқайсысында композитор мен ақынның органикалық бірлігі көрінеді, әндердің әрқайсысы өзін-өзі қамтамасыз етеді және өзіндік музыкалық-поэтикалық мазмұнға ие, барлық романстар бір-бірінен жанрлық жағынан да, стильдік жағынан да ерекшеленеді.

Түйін сөздер: Е.Рахмадиевтің романстары, вокалдық циклі, әуендерді үйлестіру, романстың жанрлары, көпжанрлық шығарма.

Abai vocal cycle of E.Rakhmadiev: interpretation of the genre

T.Zh. Eginbayeva[1], A.A. Mombek[2]
[1]Kazakh University of Arts (Nur-Sultan, Kazakhstan),
[2]Abai University (Almaty, Kazakhstan),

Abstract

The article examines the musical creativity of E.Rakhmadiev, a classic of the Kazakh composing school, the author of vocal-symphonic, opera, chamber-instrumental, song-choral works that are included in the national musical treasury. The author of article presents an analysis of the vocal cycle of seven romances dedicated to the legacy of Abai. In the cultural life of the Kazakh people, the personality of Abai Kunanbayev, his poetic and musical creativity occupy a special place. Each of his poem “sings”, and it is not surprising that many composers, when creating their songs and romances, turn to the poetic heritage of Abai. In each of the romances the organic unanimity of the composers and the poet is manifested, each of the songs is self-sufficient and has its own musical and poetic content, all romances differ from each other both genre and stylistically.

Keywords: romances of E.Rakhmadiev, vocal cycle, melody harmonization, romance genres, polygenre cpmposition.

Поступила в редакцию 5.05.2020.

«Мәңгілік Ел» ұлттық идея контексіндегі білім беру, мәдениет және өнер
Образование, культура и искусство в контексте национальной идеи «Мәңгілік Ел»
Education, culture and art in the context of national idea "Mangilik El"

МРНТИ 18.41.09

А. Р. РАИМКУЛОВА[1], А.А.МОМБЕК[2]

[1]Министерство культуры и спорта Республики Казахстан (Нур-Султан, Казахстан),
[2]Казахский национальный педагогический университет имени Абая (Алматы, Казахстан)

АСПЕКТЫ БИКУЛЬТУРНОСТИ В СТИЛЕ СИМФОНИИ Б. ДАЛЬДЕНБАЯ «ЖЕЛТОҚСАН ТОЛҚУЫ»

Аннотация

Целью исследования стало выявление бикультурности в симфоническом стиле представителя более молодого поколения композиторов, ученика Г. Жубановой Б. Дальденбая. В качестве примера взято наиболее исполняемое из его симфонических сочинений – Симфония «Желтоқсан толқуы» («Декабрьская волна»). На основе музыкально-стилевого анализа раскрываются особенности композиционного мышления, семиотически объединяющие разнокультурные элементы в единую знаковую систему. На обсуждение вынесен вопрос применимости понятий «синтез», «диалог» и «столкновение культур» в отношении исследуемого произведения. Б. Дальденбай мыслит одновременно в двух системах (традиционной казахской и, условно говоря, западной), свободно оперируя приёмами как европейской традиции, так и этнической казахской. Это проявляется в структурном, тематическом и жанровом аспектах. Такая двойственность оправдана и творческой биографией композитора, получившего европейское образование, и предметом его размышлений – судьбой казахского народа в XX веке. Едва не утративший фундаментальные основы родной культуры – традиции и язык – народ, перенявший достижения европейской цивилизации, сохранил своё евразийское мироощущение и через него – духовные корни этноса. Бикультурность объясняется особыми эстетическими установками на евразийское мышление и имманентно свойственной казахскому искусству культурной открытостью.

Ключевые слова: бикультурность, казахский симфонизм, Бейбут Далденбай, национальный стиль в музыке.

В программах казахстанских симфоний и в их музыкальном содержании национальные и вненациональные элементы тесно переплетаются. В казахстанской науке сложилось два подхода к трактовке этого единства. Советское музыкознание оперировало понятием «синтез культур» и дихотомией «национальное – интернациональное». В таком контексте стилевые элементы, присущие национальному и интернациональному искусству, были бы чётко отделимы друг от друга и слышимы в музыке как разностилевые элементы. В западном музыкознании, как и в теории культуры в целом, чаще применяется понятие «интеркультурализм» (см. обзор новейших исследований в статье А. Элиаса и Ф. Мансури [1]). К творчеству большинства современных казахстанских композиторов (начиная с Г. Жубановой и поколения 1960-1980-х годов) в большей степени подходит понятие не синтеза и синкрезиса стилевых элементов [2, С.243], а ещё более конкретизирующееся в применяемом в отношении художественного мышления казахстанских композиторов термина «бикультура» (С. Аязбекова [3]). Второй подход представляется нам более

обоснованным, в том числе, в силу отражения в нём особого типа художественного мышления – евразийского. Приравнивая друг к другу понятия «евразийство» и «бикультура» исследователь С. Аязбекова пишет: «Прежде всего, следует отметить, что «евразийская культура» по своему внутреннему составу является бикультурой» [3, С.218]. В таком контексте композиторский стиль предстаёт не столько результатом синтеза европейских и этнических средств художественной выразительности, понимаемых как «свои» и «чужие» (в выражении М.Бахтина «Я-Другой»), сколько открытой семиотической системой, выстроенной на диалоге «своего» и «другого своего».

Примечательно, что стилевой сдвиг от синтеза элементов культур к новому типу художественного мышления сопряжён исторически со сменой модальности культурной парадигмы, наметившимся в 1970-1980-х годах (подробнее см. [4]. Бикультурность казахстанских симфоний ярко проявилась уже в Первой симфонии «Жигер» Г. Жубановой. Рассматривая четвёртый номер части, М. Кокишева отмечает такие уникальные черты авторского стиля, как синтез современных гармонических средств и кюевого тематизма; встраивание кюя в полифоническую фактуру (прежде всего, как самостоятельный пласт в полифонии пластов); опосредованное воплощение в конструкции принципов домбровой композиции; симфонизация кюевого материала достигаемая не путём механического применения выработанных западной музыкой приёмов, а через глубокое осознание эквивалентности черт традиционного и европейского музыкального мышления [5, С.107].

Целью нашего исследования стало выявление бикультурности в симфоническом стиле представителя более молодого поколения композиторов, ученика Г. Жубановой Б. Дальденбая. В качестве примера взято наиболее исполняемое из его симфонических сочинений – Симфония «Желтоқсан толқуы» («Декабрьская волна»).

Методы. Будучи понятием из области философии культуры, бикультурность как объект изучения предполагает применение методов семиотики и сравнительный анализ. Поскольку предметом изучения является стиль музыкального произведения, исследование строится индуктивно на основе музыкально-стилевого анализа. Соединение общенаучных и специальных музыковедческих методов позволяет выявить конкретные стилевые элементы, свидетельствующие о бикультурности композиторского стиля.

Результаты. Бейбит Дальденбай (1955) – представитель третьего поколения казахстанских композиторов [6], выпускник класса Г. Жубановой. Будучи выходцем из сельской среды (с. Нарынкол Алматинской области), он получил образование европейского музыканта – сначала как кларнетист, потом как композитор. Всё это определило творческий стиль композитора: он прочно опирается на наследие этнического искусства, свободно встраивая его в формы европейской традиции – симфонии, балеты, ансамбли и пр. По примеру своего педагога Б. Дальденбай активно интересовался новой западной музыкой, осваивал современные техники композиции. В его симфонических полотнах с большим мастерством применяются приёмы классической гармонии и контрапункта, сонористики, минимализма [7, С.140].

Основой программы Симфонии «Желтоксан толкуы» стали события декабря 1986 года. Самое начало творческого пути композитора было исторически сопряжено с существенным сдвигом в национальном самосознании казахского народа. В это время развивается исследование традиционной музыки, композиторы интенсивно осваивают новые композиторские техники, изобретённые на Западе, формируются новые концепции истории казахской музыки [8, С.48]. Схожие перемены наблюдаются в гуманитарной научной мысли. Однако социально-политическая ситуация времени в значительной мере отставала от духовной жизни нации,

что вылилось в выступления казахской молодёжи против политики советского правительства. Несмотря на безуспешность попытки повлиять на национальную политику советского Казахстана, в далёкой исторической перспективе молодёжные протесты имели значительные последствия, поскольку привлекли внимание к проблемам сохранения казахского языка и культуры.

Многие композиторы Казахстана выразили эмоциональный отклик на события декабря 1986 года в своих произведения. К числу произведений схожей тематики относятся Пьеса «17 декабря» для фортепиано Б. Аманжола (1986); Симфонический *кюй «Ашу басар»* А. Бестыбаева (1986); Третья симфония Б.Баяхунова (1989) и ряд сочинений других композиторов. Несмотря на существенные стилевые отличия их объединяют такие черты, как диалогичные концепции замысла (диалог культур, времён, традиций), полистилистическая основа тематизма, внедрение (в разных формах) казахского кюя, программность обобщённого типа.

В Симфонии «Желтоксан толкуы» прослеживаются как опора на казахстанский симфонизм XX века, так и признаки проявления мировых тенденций. В казахстанских симфониях и иных симфонических жанрах в разных формах претворялись инструментальные жанры традиционной музыки: домбровые и кобызовые кюи. Во второй половине XX века сформировалось несколько подходов к адаптации домбрового тематизма и формы кюя к симфоническим замыслам [5, С.88]. Полистилистика в тематизме, сокращение количества частей, расширение состава оркестра (в него введены два аккордеона и орган), соединение различных композиционных техник ставят произведение Б. Дальденбая в один ряд с симфониями Н. Мясковского, Д. Шостаковича; отказ от сонатной формы – с симфониями А. Онеггера; опора на национальный тематизм – с симфониями Б. Бриттена, Я. Сибелиуса, Ч. Айвза, В. Лютославского и А. Пярта. Жанр симфонии выбран композитором в соответствии с масштабами замысла и отражает «концепционность, философичность, мироёмкость содержания» [9, С.90] – основные признаки симфонии XX века по мнению Л. Кириллиной.

Хотя композитор не выписывает содержание произведения в форме литературного предисловия, он претворяет программный замысел, обозначенный в названии. Симфония «Желтоксан толкуы» – это своего рода творческое воплощение рассуждений автора о судьбе выступлений казахстанской молодёжи 1980-х годов и их последствиях в истории страны. Как и в Третьей симфонии Г. Жубановой, творческая концепция Б. Дальденбая соответствует выявленным нами ранее признакам евразийства: *диалогичность, социально значимая тематика, синкретизм западных и казахских композиционных принципов* [10, С.5]. Чтобы понять, как именно проявляются программность и евразийская творческая концепция, обратимся к музыке симфонии.

Двойственность композиционного мышления Б. Дальденбая, владеющего как этническими, так и общемировыми техниками и традициями, проявляется на различных уровнях: форма симфонии в целом и каждой из частей по-отдельности в частности; тематизм; техника композиции. В целом Симфония двухчастна. Первая часть в свободной форме, обладающей чертами фантазии, сонаты, поэмы. Вторая часть – синтез кюя с признаками скерцо и финала европейской симфонии. Первая часть значительно превосходит вторую по масштабам (почти 17 минут и 7 минут звучания соответственно), по насыщенности музыкального материала и по интенсивности симфонического развития.

Количество вступающих в разработку тем первой части напоминает симфонии Д. Шостаковича. При этом практически в каждой из них слышны аллюзии либо на традиционные песни и кюи, либо на европейские жанры. Перечислим важнейшие темы. Одна из них – хроматическая «арка» в пределах тонической терции первой тональности – ми-бемоль мажора. Впервые

эта тема звучит в басу у виолончели. Контекст её использования, о котором речь пойдёт далее, позволяет дать ей условное название *«тема гнева»:*

Пример 1. **Б. Дальденбай. Симфония. Тема гнева**

Вторая тема, появляющаяся в качестве контраста первой у маримбы, диатоническая. Она звучит довольно просто – по нисходящим терциям от *соль* до до. Однако ладовая переменность (мажор и минор), заложенная в ней, создаёт потенциал для значительного тонального развития. Контраст диатоники и хроматики становится импульсом для драматургического развития всей части. Простота мелодии делает её удобной для варьирования и мотивного развития:

Пример 2. **Б. Дальденбай. Симфония. Тема маримбы**

Значительную роль в симфонии играет контрапунктическое развитие. В основе большинства полифонических эпизодов лежит терцовый мотив, вызывающий ассоциации с казахской народной песней «Елим-ай». Эта песня, созданная в годы нашествия джунгар на казахские земли, отражает трагедию народа, находящегося под угрозой уничтожения. Тема сразу излагается имитационно у двух деревянных духовых инструментов, достаточно редко использующихся в классических симфониях: альтовой флейты и английского рожка.

Пример 3. **Б. Дальденбай. Симфония. Тема трагедии народа**

В роли тематического контраста и дополнительных драматургических импульсов выступают ещё две темы. В одном из центральных эпизодов, сначала у солирующих аккордеонов, затем у всего оркестра вводится «тема радиограммы» (условное название). Её ритм похож на точки и тире азбуки Морзе и передаёт образ радиосообщения. В гармонии темы большое значение имеет тритон:

Ещё одна тема, которая вносит не только тематический, но и жанровый контраст – тема кюя. Она появляется в разных «ролях» – то в качестве аллюзии на жанр, то как тема самостоятельного раздела:

Даже краткий обзор тем отражает бикультурную основу Симфонии Б.Дальденбая, которая выражается не в *«диалоге культур»,* а в синкретически неразделимой двойственности общечеловеческого и национального. Сочетание обобщённых и

образно конкретных тем, аллюзии на песню и жанр позволяют слушателю «разгадать» сюжет неоговоренной программы.

В композиционном мышлении Б.Дальденбая проявляются, с одной стороны, тяга к интенсивному мотивному развитию, характерная для западных симфоний, с другой – так называемый фресковый стиль, выражающийся в сочетании небольших по масштабу и образно ярких разделов. Подобный композиционный принцип восходит к русской ориенталистике А.Бородина (второе действие оперы «Князь Игорь», симфонии и др.) и Н.Римского-Корсакова («Шехерезада»). Форма первой части симфонии состоит из четырёх крупных частей, отличающихся по темпу и тематическому материалу. Принцип темпового контраста напоминает сюитный: медленно – быстро – очень медленно – быстро. В контрасте темпов просматриваются признаки классической симфонии, свёрнутой в одну часть, то есть композитор в формообразовании опирается и на принцип поэмности.

Пример 4. **Б. Дальденбай. Симфония. Тема радиограммы**

Пример 5. Б. Дальденбай. Симфония. Тема кюя

Первая крупная часть в медленном темпе состоит из семи более мелких, отличающихся по масштабам. В открывающем симфонию вступлении первоначальная тональность ми-бемоль мажор показана необычным образом. На фоне долгого звука ми-бемоль в басу звучит кластер, состоящий из звуков лидийского лада ми-бемоль у струнных. В этом созвучии ощущается двойственность мышления Б. Дальденбая: сонорной техникой, созданной западными композиторами, он передаёт образ казахского этнозвука – насыщенного обертонами созвучия с ярко выраженными тембровыми качествами [11]. Не случайно во второй фразе вступления появляется долгий высокий звук «соль» у скрипки: он усиливает четвёртый и девятый обертоны основного звука и создаёт особое пространственное ощущение, характерное для традиционной казахской музыки.

Во вступлении большое значение имеет сочетание тембров, складывающееся из нескольких партитурных пластов. Важнейший и наиболее слышимый пласт – кластер скрипок divisi, состоящий из двадцати двух голосов. На него накладывается пульс литавр, арфы и гонга, а также педаль органа и низкие струнные инструменты. Ещё один пласт, добавляющий звучанию шумовое качество – шорох по басовым струнам рояля. Сочетаясь в разных оттенках piano, эти пласты создают единый звуковой образ. На его фоне в самом конце вступления рельефно звучит хроматическая «тема гнева». В целом вступление можно трактовать как образ зарождающегося протеста.

Второй раздел сопоставим по масштабам с первым (вступлением). В нём в диалог с хроматической темой в басах вступает светлая вторая тема маримбы. Она повторяется в трёх вариантах. Здесь же на фоне не прекращающейся пульсации звука ми-бемоль экспонируется третья тема – тема трагедии народа. Весь раздел воспринимается как ностальгия по утраченному прошлому благодаря светлому тембру маримбы.

В третьем разделе первая и третья темы развиваются контрапунктически: они звучат имитационно у разных инструментов и накладываются одна на другую. Вторая тема почти затухает, сокращается. За счёт ритмического увеличения в третьей теме, где звуки растягиваются в два раза, усиливается контраст между темами, постепенно подготавливается основной конфликт симфонии.

Благодаря непрерывной ритмической пульсации первые три раздела объединяются в большую интродукцию. Пульсация прерывается микрополифоническим сонорным построением на теме гнева – четвёртым разделом, являющимся драматургической завязкой действия. Сонорная «волна» охватывает широкий диапазон (от соль контроктавы до соль третьей октавы). В волне охвачена все струнные и деревянные духовые инструменты. Тембр меди остаётся не задействован: композитор «экономит» его для будущих кульминаций. Несмотря на звуковысотную неопределённость звучащей музыкальной ткани, в ней слышен постепенный сдвиг тонального центра от *ми-бемоль к до.*

Следующие три раздела – это первая стадия развития музыкального материала, изложенного в интродукции. *В пятом разделе* возобновляется пульсация звука ми-бемоль и имитационно развивается тема маримбы. Она накладывается сама на себя в основном виде и в увеличении (у гобоев и кларнетов). В басу теперь не прекращается повторение «темы гнева».

В шестом разделе существенно ускоряется темп. Стремительный короткий мотив, открывающий этот раздел, больше практически не встречается в первой части, но имеет важное драматургическое значение: им замыкается кода первой части симфонии и он готовит тематизм второй. В завершающем шестой раздел небольшом имитационном построении на третьей теме происходит тональное развитие, мотив звучит в субдоминантовых вариантах (от ре и от фа). В конце раздела композитор достигает первой кульминации.

Седьмой раздел – это небольшой кульминационного характера предыкт, подготавливающий новую волну развитию –

вторую группу разделов, объединяющуюся в быструю часть, подобную сонатной разработке. Накопление напряжения в нём достигается многократным повторением нисходящего тетрахорда от фа до до в ритме равномерных шестнадцатых, который в последующем развитии приобретает значение самостоятельной темы.

Восьмой раздел представляет собой один из наиболее выразительных эпизодов симфонии. Его музыкальный материал решён в духе советского музыкального реализма 1970-х годов. Тема на повторяющемся звуке имитирует звучание простых радиостанций, работающих по принципу азбуки Морзе. Она развивается в канонической имитации второго разряда с необычным интервалом имитации – в тритон (*см. пример 6*). Микрополифоническая ткань с увеличивающимся сонорным качеством складывается за счёт разделения оркестровых партий и наложения разных ритмических рисунков темы радиограммы. Композитор достигает новой кульминации. С этого раздела музыка становится более сюжетной, картинной, отражая хронику декабрьских событий 1986 года. Грани между разделами размываются, развитие становится практически сквозным.

Девятый раздел объединяет несколько контрастных тем. Из звучавшего в седьмом разделе тетрахорда образуется тема, которую можно условно назвать «темой сбора народа». Она звучит у струнных единым «хором», символизируя единство и решительность. Эмоционально усиливают этот раздел удары большого барабана и литавр. Повторения темы образуют восходящую секвенцию, нагнетающую напряжение.

Пример 6. **Б. Дальденбай. Симфония. Тема сбора народа**

После трёх повторений тема тетрахорда обретает новые оттенки: она звучит в кристально чистом тембре маримбы в высоком регистре в четырёхкратном ритмическом увеличении (половинные вместо шестнадцатых) как символ чистоты помыслов. Ей контрастирует долгий звук до в низком регистре у виолончелей и контрабасов. На фоне этого звука постепенно зарождается кюй (см. пример 7). Этот жанр решён в симфонии сообразно с выработанными предыдущими поколениями композиторов канонами. Домбровая тема звучит у струнных pizzicato. Правда пока – это только аллюзия на жанр, в трёх небольших фразах выражающая надежды народа на возрождение.

Десятый раздел символизирует всплеск эмоций. Это центр всей композиции, наиболее энергичный, приводящий к яркой кульминации. В основе развития лежит каноническая секвенция в октаву на тему трагедии народа, звучащую у медных и деревянных духовых. Контрапунктом к ней выступает сопровождение струнных, также обретающее характер самостоятельной темы: повторяющаяся фраза в треольном ритме, накладывающаяся на равномерную пульсацию звука до в басу. Подобное ритмическое решение позволяет трактовать эту тему как тему противоречий. Микрополифонический канон придаёт теме противоречий сонорное качество. Отдельные звуки практически не выделяются слухом

из общей массы нарастающего напряжения *(см. пример 7).*

Десятый раздел оканчивается резкими *«ударами»* – аккордами *tutti fortissimo.* В гармоническом плане эти созвучия не совсем обычные: трезвучия *ре-мажор* с расщеплённой квинтой *(ля бекар и ля бемоль)* на басу ля бемоль. Остро подчёркнутый диссонанс тритон (*ре-ля бемоль)* перекликается с подобным созвучием из восьмого раздела, создавая своеобразную гармоническую арку.

После звучной кульминации всё более уверенно возвращается домбровая тема. Кюй в *одиннадцатом разделе* складывается постепенно, методом конструкции: композитор вводит начальный мотив, затем, после паузы, добавляет к нему второй. Повторяясь, они формируют цельные фразы. После тритоновой кульминации тональное притяжение как бы переворачивается: центром становится звук *ре.* В *ре-миноре,* контрапунктом к кюю у меди мощно звучит тема трагедии народа – впервые не имитационно. Композитор и синхронически (в разных партиях) и диахронически (при повторении фраз) подчёркивает ладовое противопоставление центров ре и соль, характерное для традиционного композиционного мышления вследствие особого пространственного представления тетрахордов на домбровом грифе [12]. В окончании раздела в кульминацию кюя (раздел *сага)* вторгаются аккорды-удары у духовых *tutti.*

Пример 7. **Б. Дальденбай. Симфония. Тема противоречий**

Небольшой *двенадцатый раздел,* в котором развивается тема противоречий, замыкает вторую часть – аналог сонатной разработки. Здесь эта тема окончательно становится самостоятельной, поскольку проводится без контрапункта. Новая кульминационная волна резко обрывается – выступления на площади подавлены.

Следующие два раздела в медленном темпе аналогичны медленной части сонатно-симфонического цикла. Вместе они представляют собой лирический центр всей

симфонии. Вопреки ожиданиям, настроение в этих разделах не трагическое, а скорее светлое. Происходит драматургический разворот от борьбы к созиданию. В *тринадцатом разделе* духовые инструменты используются в достаточно необычном качестве: ансамбль валторн и тромбонов, к которым во втором построении присоединяется альтовая флейта, исполняет светлую тему с тональным центром си-бемоль.

При повторении тема подвергается инверсии. Восходящая мелодия звучит просветлённо. Тембр альтовой флейты напоминает о начале событий симфонии, но здесь в большей степени может быть трактован не как трагедия, а как символ надежды. Особым символизмом обладает макроструктура этой темы. Семь звуков распределены на две фразы (три и четыре звука соответственно). В этом угадывается типовая структура поэтической строки терме [13, С. 66] – жанра традиционной музыки, в котором в песенно-речитативной форме излагаются назидания автора или его глубокие раздумья. Не случайно тема повторяется в разных вариантах четырёхкратно, подобно поэтической строфе из четырёх строк. В таком контексте может быть предложена ещё одна смысловая трактовка этой темы – тема мудрости народа.

В четырнадцатом разделе из начальной интонации темы народной трагедии вырастает лирическая тема романсового склада. Жанровый переход от народной песни к западному романсу отражает синкретизм казахской композиторской традиции. Контраст с предыдущим разделом подчёркивает и метод развития материала: тринадцатиголосная каноническая имитация второго разряда у струнных *divisi.* Ремарки композитора «Исполнять стоя» подчёркивают смысл раздела – мемориал жертвам декабря 1986 года.

Пример 8. **Б. Дальденбай. Симфония. Лирическая тема виолончели**

Пятнадцатый и шестнадцатый разделы – это реприза десятого и одиннадцатого, в которой темы рекомбинируются, обретают новые оттенки звучания. В пятнадцатом разделе во всей мощи духовых инструментов проходит канон на теме трагедии народа, звучащий на фоне темы противоречий. Композитор словно декларирует историческую значимость прошедших событий и их отражение в памяти народа. Финальные аккорды в разделе звучат мягче благодаря отказу от расщеплённой квинты и тритона в гармонии.

В последующий кюй включается уже весь оркестр. Контрапунктом к нему на этот раз звучит не тема трагедии, а тема-мемориал. Каноническая имитация на неё перенесена в группу медных духовых, что придаёт теме фанфарность. Постепенно кюй сменяет тема противоречий, подготавливающая финальный раздел первой части – коду.

В коде повторяется микрополифонический

сонорный раздел на хроматической теме гнева с короткими реминисценциями темы сбора народа. Смысл тем в последних трёх разделах первой части трансформируется. Автор словно уходит от картинной программности к обобщённой. Темы символизируют единство народа и его память о декабрьских событиях.

В первой части Симфонии Б. Дальденбая сообразно замыслу композитора складывается уникальная форма, в которой соединяются принципы поэмы (сворачивание сонатно-симфонического цикла в одну часть), фантазии (свободное чередование разнотематических разделов), отчасти – сонатного аллегро (контраст в экспонировании тем, интенсивная разработка). Форма индивидуальной конструкции позволяет передать как обобщённую программу произведения – дань памяти борцам за свободу национальной идентичности, так и сюжетную – события декабря 1986 года.

Вторая часть значительно отличается от первой и по тематизму, и по технике композиции, и по приёмам развития материала. Единственным претворяемым жанром в ней становится кюй, причём симфонический. Индивидуальности трактовке жанра придаёт метод Б. Дальденбая, основанный на сочетании тембро-регистрового развития, свойственного домбровой музыке [14, С.132], и принципов репетитивной музыки (многократный повтор с минимальным изменением).

Композитор даёт второй части программное название *«Серпіліс»* (Прорыв). Программность здесь однозначно обобщённого типа, что в целом характерно для жанра симфонический кюй [5, С.36]. Аналогичная программность характерна для многих кюев позднего периода развития жанра (XIX-XX вв.) [15, С.130]. Примерами могут служить известные кюи *«Жигер»* Даулеткерея, **«Серпер»** Курмангазы, *«Косбасар»* Таттимбета и многие другие произведения мастеров XIX века. В этом отношении Б. Дальденбай предстаёт продолжателем древней традиции в новых условиях (академической оркестровой музыки).

Перенося каноны сочинения кюя в оркестр, Б. Дальденбай опирается также на традиции композиторской школы XX века. Он применяет как метод тембрового варьирования, найденный Е.Рахмадиевым, так и приём гетерофонного уплотнения фактуры, встречающийся в симфонических партитурах Г. Жубановой. Новаторство композитора состоит в применении репетитивной техники, близкой композиционным идеям американского композитора Ф. Гласса. Значительное по масштабам симфоническое полотно формируется из чередования небольших структурно выверенных разделов, которые в свою очередь состоят из многократного повторения небольших тематических ячеек (2-4 такта каждая).

Кюй как жанр не предполагает конфликтной драматургии, поэтому здесь нет ярких контрастных сопоставлений. Вся часть звучит в едином темпе (*Vivace* □=200). Темы части достаточно близки друг другу интонационно. Тональное развитие практически отсутствует: композитор мыслит в данной композиции модально. Благодаря этому темы звучат в схожем тонусе, не конфликтно. В 18 разделах звучит 16 различных тем, которые могут быть сведены к двум базовым вариантам. Один из них интонационно близок теме трагедии народа, другой – теме тромбонов и валторн из медленного раздела первой части. Но за счёт ритмического варьирования они существенно трансформируются. В экспонировании обеих тем важную роль играют тембры аккордеонов и органа.

Применение чередующихся размеров 7/8 и 8/8, составленных из разных комбинаций двух и трёхдольных ячеек (2+2+3, 2+3+2, 3+2+3 и др.) в последние десятилетия часто применяется композиторами как признак домбрового ритма (например, А. Токсанбаев, А. Бестыбаев, Е. Умиров и др.). Несмотря на то, что в реальности домбровые ритмы отличаются значительным многообразием, в такой унификации есть объективное

основание. Для мышления на мелком (интонационном) уровне как в вокальной, так и в инструментальной казахской музыке действительно характерно чередование двух- и трёхдольности в разных вариантах. Группы двух- и трёхдольных мотивов, в свою очередь, объединяются в тематические ячейки (2-4 такта каждая), подобные паттернам в репетитивной технике.

Пример 9. **Б. Дальденбай. Симфония. Вторая часть. Первая тема**

Вариантное проведение тем в последующих разделах напоминает тематическое развитие в основных разделах западноказахстанского домбрового кюя (*бас буын* – начальное звено в низком регистре, *орта буын* – среднее звено в среднем регистре, сага – кульминационный раздел в верхнем регистре). Только взамен чередованию регистров Б. Дальденбай чередует фактурную плотность *(tutti-soli)*, что, в сочетании с привлечением солирующих инструментов (аккордеоны и орган) придаёт второй части Симфонии черты старинного концерта. На подобный жанровый синтез на примере многих симфонических кюев композиторов Казахстана указывает М.Кокишева [5, С. 83]. В тембровом развитии проявляется ещё один структурный принцип – принцип фактурно-тембровых остинатных вариаций (как, например, в Болеро М.Равеля).

После первого раздела, где экспонируется первая тема кюя, следуют две фактурно-тембровые вариации на неё. В первой из них к солирующему аккордеону добавляются партии второго аккордеона и органа, во второй – фаготов и гобоев. За счёт небольших структурных вариаций (дополнительных повторов мелких паттернов в теме) масштабы темы слегка варьируются (от 8 до 13 тактов). Каждый раз при смене вариантов темы они отделяются друг от друга небольшими связками (2-4 такта). Связки выполняют функцию тематической разрядки, в них акцентируется ритмическое начало, что позволяет перестроить слух на новую версию ритма.

Вторая тема экспонируется в ритме 8/8 (3+3+2, см. пример 10). Несмотря на насыщенность фактуры, все голоса могут быть сведены в три слоя: ритмический, где восьмыми длительностями акцентированы первые доли метрических групп; «домбровый», где в равномерном движении восьмыми имитируется фактура народного инструмента; напевный, состоящий из крупных длительностей, подчёркивающий мелодическую составляющую темы. В теме акцентирован верхний тетрахорд ре-минора – фригийский. Тем самым автор готовит ладовый сдвиг в ля-фригийский.

При вариантном повторении в следующем разделе композитор, развивая мелодический пласт темы, использует приём простой имитации. Подобные приёмы характерны для развивающих разделов в европейских формах, но довольно часто встречаются и в домбровой музыке [16]. Имитации активизируют движение не только в фактуре, но и в ладовом плане. В качестве ладового «противовеса» центральному ре выделяется звук ми. В результате в новом разделе центр лада смещается к ля – доминанте к первоначальному ре-минору, то есть ля-фригийский. Такое смещение характерно для разделов орта буын (среднее звено) в домбровых кюях. А фригийский лад довольно часто встречается в инструментальной и

вокальной традиционной музыке. Новый (шестой) раздел формы экспонирует доминантовый вариант первой темы в новом симметричном ритме (3+2+3). В нём секвентное развитие создаёт усиление напряжения.

Фригийский вариант темы оказывается настолько ярким, что его варьирование продолжается в следующих трёх разделах (вариациях). В седьмом разделе тема звучит в инверсии в верхнем регистре (маримба, фортепиано, орган, аккордеон, скрипки). В восьмом разделе она подвергается ритмическому варьированию (паузы на первой и четвёртой долях создают синкопированные акценты) и звучит у всего оркестра практически в унисон. К концу раздела происходит смещение в субдоминантовую сторону, также довольно характерное для ладового развития в домбровых кюях и часто встречающееся в оркестровых кюях композиторов XX века [5, С.121]. Потенциал темы по-новому раскрывается в девятом разделе, где к продолжающимся повторениям её инверсивного варианта добавляется новый вариант темы: в аккордовой фактуре у аккордеонов.

После очередной связки возвращается семидольный метр. *Десятый раздел* – это одновременно реприза первой темы в варьированном виде и кульминация на tutti оркестра. На саму тему накладывается контрапункт с широким размахом диапазона, напоминающим кульминационный раздел сага домбрового кюя. Новый тематический импульс, придаваемой теме контрапунктом и варьированием, позволяет сформировать довольно масштабный кульминационный раздел, превосходящий по времени звучания все предыдущие, что также сообразуется с канонами формы домбрового кюя.

С возвращением восьмидольного метра в одиннадцатом разделе начинается новая волна развития, в целом более короткая, чем первая. Новая тема одновременно является вариантами первой (в обращении) и второй темы, сближая и без того малоконтрастный материал. В двенадцатом разделе её интонации комбинируются с темой в ля-фригийском. После длительного tutti происходит тембровая разрядка. В качестве солирующих остаются маримба и аккордеон, к которым присоединяются тембры деревянных духовых. Уход в доминантовую сферу и облегчение фактуры готовят новую кульминационную волну. Подобным образом в домбровом кюе отход в зону бас буын (главного звена) готовит вторую (заключительную) кульминацию.

Дальнейшее развитие вплоть до финальных аккордов проходит tutti. Рост напряжения обеспечивается регистровым охватом – от более низкого к высокому. В тринадцатом разделе звучит мелодия, соединяющая ладо-регистровый уровень первой темы с мелодической линией её фригийского варианта. Он звучит сначала у низких деревянных духовых и валторн, затем у высоких деревянных духовых и маримбы. В домбровой музыке аналогом такому приёму может служить регистровый перенос темы в «игровых» кюях, где домбрист стремится показать своё мастерство.

В четырнадцатом разделе первая тема повторяется в своём кульминационном варианте, после чего следует кульминация второй темы, звучащей в версии из восьмого раздела – с синкопами. Для нарастания напряжения автор использует тот же приём тембрового развития: сначала тема звучит у флейт, гобоев, органа и аккордеонов, а затем повторяется у всего оркестра tutti.

Последние три раздела выполняют одновременно функцию коды и зеркальной репризы. Сначала у всего оркестра звучит тема в ля-фригийском. Затем первая тема возвращается практически в первоначальном варианте, то есть её реприза оказывается не только тематической, но и тембровой. **В заключительном разделе** неожиданную самостоятельность приобретает материал связок – акцентированные аккорды на первой, четвёртой и седьмой долях, равномерная пульсация на одном звуке (ре), стремительные пассажи-арпеджио у аккордеонов и духовых. А в самом конце на короткое время в басу возвращается

хроматическая тема гнева из первой части, но здесь, в ином контексте, она практически сливается с ликующей и торжественной кодой симфонии.

Итак, музыкальное решение второй части также демонстрирует двойственность композиционного мышления Б. Дальденбая. С одной стороны, форму здесь можно рассматривать как репетитивные вариации. Подобная форма используется, к примеру, Ф. Глассом в операх и инструментальных композициях. Разделы в ней складываются из многократного повторения относительно небольшого паттерна (2-4 такта), композиция в целом, в свою очередь, состоит из большого числа чередующихся разделов. Репетитивные вариации в основе своей опираются на старинный принцип остинатного варьирования: точное повторение темы в разных фактурно-тембровых вариантах.

С другой стороны, в части *«Сериліс»* претворяется макроструктура домбрового кюя со свойственными ей двумя кульминационными волнами. На это указывают не только двухкратное тембро-динамическое нарастание, но и модальность, лежащая в основе гармонии; применение характерного переноса темы в, условно говоря, доминантовый регистр (ля-фригийский); комбинаторный метод при составлении новых вариантов темы-паттерна (чередование двух- и трёхдольных мотивов). С учётом отдалённости интонационных вариантов темы в форме проявляются черты тройных вариаций. Представим все формы в единой схеме:

Таблица 1

Схема формы второй части Симфонии Б. Дальденбая

форма кюя	бас буын				орта буын					сага	б.б.		о.б.			сага		
репетитив. вариации	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
тройные вариации	T1			T2 (=inv.T1)		T3 а-фри		T2		T3	T2	T3	T1		T2	T1		coda

Выводы. В целом в Симфонии «Желтоксан толкуы» наблюдается не столкновение культур, и даже не диалог. Б. Дальденбай мыслит одновременно в двух системах (традиционной казахской и, условно говоря, западной), свободно оперируя приёмами как европейской традиции, так и этнической казахской. Это проявляется

– на уровне формы симфонии в целом (первая часть – симфоническая поэма, вторая часть – кюй);

– на уровне отдельных частей (внедрение кюя как раздела, наряду с другими жанровыми разделами первой части; двойственность формы второй части);

– на уровне жанровой основы тематизма (песенный и кюевый тематизм, свойственный академической казахской музыке, в обеих частях применяется наравне с романсовым, речитативным и др., свойственным европейской).

Такая двойственность оправдана и творческой биографией композитора, получившего европейское образование, и предметом его размышлений – судьбой казахского народа в XX веке. Едва не утративший фундаментальные основы

родной культуры – традиции и язык – народ, перенявший достижения европейской цивилизации, сохранил своё евразийское мироощущение и через него – духовные корни этноса.

Список использованных источников

[1] Elias, A.; Mansouri, F.. A Systematic Review of Studies on Interculturalism and Intercultural Dialogue // Journal of Intercultural Studies. – 2020. – Т. 41. – №. 4. – pp.490-523.

[2] Соколов А. С. Музыкальная композиция XX века: диалектика творчества. Исследование. – Москва: Композитор, 2007. – 272 с.

[3] Аязбекова С.Ш. Бикультура как феномен взаимодействия культур Европы и Азии //Cultural and historical heritage in the context of a modern outlook formation. London, 2015. С. 43-46.

[4] Raimkulova A.R. The trends in modality of cultural paradigm and the history of Kazakh music //Педагогика және психология. 2020. – 2(43). – С.197-202.

[5] Кокишева М.Т. Симфонический кюй в творчестве современных композиторов Казахстана: генезис жанра, типология и развитие: Дисс.. д-ра философии (PhD) 6D040100. – Алматы, 2016.

[6] Джумакова У. Р. Творчество композиторов Казахстана 1920-1980-х годов. Проблемы истории, смысла и ценности. – Москва, 2003. – 218 с.

[7] Недлина В.Е. Академическая музыка Казахстана и США: перекрёстки рубежа веков. – Алматы, 2011. – 182 с.

[8] Недлина В.Е. Реинтерпретация культурного наследия в Казахстане в 1980-2010-х годах на примере музыкального искусства //Обсерватория культуры . – 2015. – №2. – С.47-52.

[9] Кириллина Л.В. Лючано Берио //XX век. Зарубежная музыка: Очерки и документы. – Москва: Музыка, 2009. – С.74-109.

[10] Raimkulova, A.; Jumaniyazova, R.. Eurasian intercultural interaction and archaic images in cello music of Kazakhstan (on example of pieces by A. Raimkulova and S. Bayterekov) //1 st International Congress on Social Sciences and Humanities. – 2017. – PP.3-6.

[11] Утегалиева С.И. Звуковой мир музыки тюркоязычных народов //Вестник Адыгейского государственного университета: сетевое электронное научное издание. – 2010. – №4. URL: http://vestnik.adygnet.ru/files/2010.4/1035/utegalieva2010_4.pdf (дата обращения: 24.12.2014).

[12] Надирбеков Ж.Р. Тетрахорд – базис теории домбровой музыки //Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясының хабаршысы. – 2017. – № 2. – С. 19-29.

[13] Байгаскина А. Е. Ритмика казахской традиционной песни. – Алма-Ата: Алма-атинская гос. консерватория им. Курмангазы, 1991.

[14] Утегалиева С.И.; Алсаитова Р.К. О двух типах универсализма в музыкальном инструментарии казахов //Педагогика және психология 2019. – 3(40). – С.128-135.

[15] Мухамбетова А. И. Генезис и эволюция казахского кюя (типы программности) //Казахская традиционная музыка и XX век. – Алматы: Дайк-Пресс, 2002. – С.119-152.

[16] Баяхунов Б.Я. Элементы полифонии в домбровых кюях (рукопись). – Алма-Ата: Алма-атинский государственный институт искусств им. Курмангазы, 1965. – 14 с.

References

[1] Elias, A.; Mansouri, F.. A Systematic Review of Studies on Interculturalism and Intercultural Dialogue // Journal of Intercultural Studies. – 2020. – Т. 41. – №. 4. – pp.490-523.

[2] Sokolov A. S. Muzykalnaya kompozitsiya XX veka: dialektika tvorchestva. Issledovaniye. – Moskva: Kompozitor, 2007. – 272 p.

[3] Ayazbekova S.Sh. Bikultura kak fenomen vzaimodeystviya kultur Yevropy i Azii //Cultural and historical heritage in the context of a modern outlook formation. London, 2015. pp. 43-46.

[4] Raimkulova A.R. The trends in modality of cultural paradigm and the history of Kazakh music //Pedagogika zhəne psikhologiya. 2020. – 2(43). – pp.197-202.

[5] Kokisheva M.T. Simfonichesky kyuy v tvorchestve sovremennykh kompozitorov Kazakhstana: genezis zhanra, tipologiya i razvitiye: Diss.. d-ra filosofii (PhD) 6D040100. – Almaty, 2016.

[6] Dzhumakova U. R. Tvorchestvo kompozitorov Kazakhstana 1920-1980-kh godov. Problemy istorii, smysla i tsennosti. – Moskva, 2003. – 218 p.

[7] Nedlina V.E. Akademicheskaya muzyka Kazakhstana i SShA: perekryostki rubezha vekov. – Almaty, 2011. – 182 p.

[8] Nedlina V.E. Reinterpretatsiya kulturnogo naslediya v Kazakhstane v 1980-2010 godakh na primere muzykalnogo iskusstva//Observatoriya kultury . – 2015. – №2. – pp.47-52.

[9] Kirillina L.V. Lyuchano Berio //XX vek. Zarubezhnaya muzyka: Ocherki i dokumenty. – Moskva: Muzyka, 2009. – pp.74-109.

[10] Raimkulova, A.; Jumaniyazova, R.. Eurasian intercultural interaction and archaic images in cello music of Kazakhstan (on example of pieces by A. Raimkulova and S. Bayterekov) //1 st International Congress on Social Sciences and Humanities. – 2017. – pp.3-6.

[11] Utegaliyeva S.I. Zvukovoy mir muzyki tyurkoyazychnykh narodov //Vestnik Adygeyskogo gosudarstvennogo universiteta: setevoye elektronnoye nauchnoye izdaniye. – 2010. – №4. URL: http://vestnik.adygnet.ru/files/2010.4/1035/utegalieva2010_4.pdf (data obrashcheniya: 24.12.2014).

[12] Nadirbekov Zh.R. Tetrakhord – bazis teorii dombrovoy muzyki //Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық konservatoriyasynyң khabarshysy. – 2017. – № 2. – pp. 19-29.

[13] Baygaskina A. Ye. Ritmika kazakhskoy traditsionnoy pesni. – Alma-Ata: Alma-atinskaya gos. konservatoriya im. Kurmangazy, 1991.

[14] Utegaliyeva S.I.; Alsaitova R.K. O dvukh tipakh universalizma v muzykalnom instrumentarii kazakhov // Pedagogika zhəne psikhologiya 2019. – 3(40). – pp.128-135.

[15] Mukhambetova A. I. Genezis i evolyutsiya kazakhskogo kyuya (tipy programmnosti) //Kazakhskaya traditsionnaya muzyka i XX vek. – Almaty: Dayk-Press, 2002. – pp.119-152.

[16] Bayakhunov B.Ya. Elementy polifonii v dombrovykh kyuyakh (rukopis). – Alma-Ata: Alma-atinsky gosudarstvenny institut iskusstv im. Kurmangazy, 1965. – 14 p.

Б. Далденбайдың «Желтоқсан толқуы» симфониясы стиліндегі бикультуралық аспектілері

А.Р. Раимқұлова[1], Ә.Ә.Момбек[2]

[1]Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрлігі (Нұр-Сұлтан, Қазақстан,
[2]Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті (Алматы, Қазақстан)

Аңдатпа

Зерттеудің мақсаты композиторлардың жас буынының өкілі, Ғ. Жұбановаңың шәкірті Б. Дальденбайдың симфониялық стильіндегі бикультурасын анықтау болды. Мысал ретінде оның симфониялық шығармаларынан ең көп орындалатын «Желтоқсан толқыны» симфониясы алынды. Музыкалық-стильдік талдау негізінде әртүрлі мәдени элементтерді біртұтас белгі жүйесіне семиотикалық түрде біріктіретін композициялық ойлаудың ерекшеліктері ашылады. «Синтез», «диалог» және «мәдениеттер қақтығысы» ұғымдарының зерттелетін шығармаға қатысты қолданылуы туралы мәселе талқылауға шығарылды. Б. Дальденбай бір уақытта екі жүйеде (дәстүрлі қазақ және шартты түрде батыс) еуропалық дәстүрдің де, этникалық қазақтың да тәсілдерін еркін қолдана отырып ойлайды. Бұл құрылымдық, тақырыптық және жанрлық аспектілерде көрінеді. Мұндай қосарлылық еуропалық білім алған композитордың шығармашылық өмірбаянымен де, оның ой - толғауының мәні - XX ғасырдағы қазақ халқының тағдырымен байланысты бола отырып танылған. Еуропалық өркениеттің жетістіктерін қабылдаған халық төл мәдениетінің іргелі негіздерін – дәстүрлер мен тілін жоғалта қойған жоқ, өзінің еуразиялық көзқарасын және сол арқылы этностың рухани тамырын сақтап қалды. Мәдениеттілік еуразиялық ойлаудың ерекше эстетикалық бағыттарымен және қазақ өнеріне тән мәдени ашықтығымен түсіндіріледі.

Түйін сөздер: бикультуралық, қазақ симфонизмі, Бейбіт Дәлденбай, музыкадағы ұлттық стиль.

Aspects of biculturality in the style of B. Daldenbai's «Zheltoqsan tolquy» Symphony

A.R. Raimkulova[1], A.A.Mombek [2]
[1]Ministry of Culture and Sports of the Republic of Kazakhstan (Nur-Sultan, Kazakhstan),
[2]Abai University (Almaty, Kazakhstan),

Abstract

The study aims to identify biculturalism in the symphonic style of a representative of a younger generation of composers, a student of G. Zhubanova B. Daldenbay. As an example, we took the most performed of his symphonic compositions – the Symphony "Zheltoqsan tolquy" ("The December Wave"). Based on the musical-style analysis, the author reveals the features of compositional thinking that semiotically unite different cultural elements into a single sign-system. The issue of the applicability of the concepts «synthesis,» «dialogue,» and «clash of cultures» concerning the work under study was brought up for discussion. B. Daldenbai thinks simultaneously in two systems (traditional Kazakh and Western), freely operating with the methods of both the European and the ethnic Kazakh traditions. This manifests in structural, thematic, and genre aspects. The duality is justified both by the composer's creative biography, who received a European education, and the subject of his reflections – the Kazakh people's fate in the 20th century. Having almost lost the fundamentals of native culture – traditions and language – the people, who adopted the achievements of European civilization, retained their Eurasian outlook and, through it, the spiritual roots of the ethnos. Biculturalism is explained by unique aesthetic attitudes towards Eurasian thinking and cultural openness inherent in Kazakh art.

Keywords: biculturalism, Kazakh symphony, Beibit Daldenbai, national style in music.

МРНТИ 18.01.39

A.R.KHAZBULATOV[1], Z.N.SHAIGOZOVA[2]

[1]Kazakh Research Institute of Culture,
[2]Abai University (Almaty, Kazakhstan)

ZOOMORPHIC CODE OF KAZAKHSTAN CULTURE: CAMEL SYMBOLS (cultural and art history understanding)

Abstract

The purpose of this article is to study symbolism of the camel that existed among the ancient nomads of Central Asia, example of Kazakh culture. The authors, studying the evolution of the multi-valued image of a camel from the pantheon of sacred animals of the Turkic-Mongolian world, try to consider it as one zoological personification of the picture of the world of ancient Kazakhs, as one of the elements of the zoomorphic code of Kazakh culture. In present Kazakh culture, the sacred meaning of the camel is lost, but people still love and believes in camel's unconscious faith power.

Key words: sacred animals, camel, space, Turkic and Mongolian nation, Kazakh culture.

I. The Indo-European roots of camel symbolism

The oldest references to the two-humped camel (Bactrian) are found in Assyrian written sources from the end of the second millennium BC. From the beginning of I millennium BC, images of these animals appear in Assyria. The emergence of Bactrians in Mesopotamia is associated with the promotion of Iranian tribes to neighboring territories. The two-humped camel, probably, was domesticated by Iranian-speaking tribes living on the territory of the Central Asian steppes and Kazakhstan and possibly southern Siberia. Probably, the camel cult developed in parallel with the domestication of the camel [1, p.85]. It is not

surprising that in the ancient religion of the Iranian tribes of Zoroastrianism, the camel had an honor place. "The name Zarathushtra" itself represents Iranian name and the second part - ushtra – means *"camel"* (Tajik shuthur). The first part has different opinions ("yellow", "old", "chasing"). Zarathushtra roughly means "possessing an old camel", i.e. a simple peasant name that would not have been given to a mythical deified person" [2, p.168].

«…At the first sight, strange meaning takes on special part if you recall a few ancient Iranian names, including those mentioned in the Avesta and that have deprecatory sense: *"Not-fast-ca-mel", "Skinny-horsed", "Skinny-bulled"*. These names belong to the "name-talisman", protective, safety names and the unattractiveness of which is designed to keep a child from the enemy. Such names are still found among Iranian and other Central Asian people" [3, p.123].

Historians explain that the origin name Zarathushtra has special value of cattle for ancient Iranian tribes at the beginning of the first millennium BC. The cattle during the transition from the primitive communal to the early class society were considered the key to prosperity and were important like later gold for Europeans. To have a several dozens of cattle gave to the clan social and public significance: the clan was considered noble, haves. It is significant that the noble family, whose representatives were one of the first who supported Zarathushtra, was called *"Hvagva", "who has good bulls"* [4, p.123].

The Aryan spirit of victory and war, the deity of Zoroastrianism Vrtragna, according to other sources of Veretragna had several incarnations. One of them was a camel. It was believed that he could come to people as a powerful, frantic two-humped camel. Therefore, the camel was one of the most revered animals among the Aryans. In the Avesta, a camel has following epithets: *"angry", "strongest", "possessing the greatest strength and power among the males of the body world"*. In another place the camel is compared with a powerful ruler [1, p.86]. For example, among the Zoroastrian subject of the Sasanian toreutics of ancient Iran, a fantastic polymorphic monster is a camel-bird or a bird-camel. Sraosh is one more "hero" of the Iranian pantheon of mythological creatures associated with the camel, who was a guide and keeper of the Holy word and cosmic knowledge. He was shown with the head of a camel, like a warrior in a camel hat or on a fighting camel.

The coding image of a camel in Scythian animal style is striking in its depth. According to the archeological material of Y.F.Korolkova, there are three types of compositional schemes and plots of the camel image. "Firstly, there are single figures of both standing or walking and lying camels. They are all can be turned to the right and to the left. The second composition represents two camels in against stand. The animals are head to head. The most common plot for the pictorial reproduction of camels is fighting scenes that exist in several versions, compositionally close to each other. Firstly, the battle of two male camels. Secondly, the battle of a camel with a wolf. Thirdly, a scene of a tiger attacking a camel. Fourthly, is fight of a camel with a griffin. In all image combinations, the exact moment of the fight is depicted. Only one example has a compositional version depicting a griffin carrying a camel in the claws and obviously dead. This scene is presented on the sheath of a dagger. All the decoration is entirely connected with the images of camels. We can assume that there is one plot that unfolds in these images" [5, p.68].

Artifacts depicting a camel in the first version – alone standing, walking or lying are quite numerous in Eurasia, including Kazakhstan. Semantically interesting is the second version of the composition that reflects the scene of the fight or battle. The battle of two males is likely respect of the male, masculine, reflected in the art form. The plot of these scenes is taken from life: the aggressive behavior of the animal during the rut, when the most powerful instinct – the instinct of procreation reaches its peak. The right to possess a female among camels is accompanied with battle not for life, but for death. Usually, the battle between two male camels ends in the death of one of them. The battle with other representatives of the fauna and even with fantastic griffins is the cosmogony

interpretation of the animal style reflects the symbols of unity and battle of opposites.

"Finally, there is a third compositional version with only the head of a camel. Usually, such composition is used to decorate the handles of ritual vessels or objects like a knob or as an end of psalms. … in the images of the heads of camels shown in the artworks of nomads from monuments of Kazakhstan, the Southern Pre-Ural and Altai. Common features are clear and they reflecting certain stereotypes in characters that distinguish and characterize a real animal, in the stylization used in the artistic reproduction of zoomorphic images [5, p.69].

E.V.Perevodchikova in the article "Camel in the classification system of the Scythian animal style", figuring out the place, brings its image close to a fantastic creature. She also mentioned that a camel does not enter the three large groups of animals: predators, ungulates and birds depicted in Scythian art. The endowment of a camel with the features of a predator, its interpretation of "as a kind of monster" in Scythian art, probably "occurred because of its amazing natural abilities" [6, p.129].

The example of the Semirechinsk bronze cassolette of the Sak-Usun period from the collection of the Hermitage, A.K. Akishev consistently opens the sacred image of a camel in the culture of the early nomads of Central Asia. The high semiotic status of the cassolette is showing its structural form that is a round bowl with a conical tray. Functionally, the cup (and wider than the kier), different shaped, as a universal and universal sign that symbolizes abundance and is "associated with a horizontal "slice" of the sky with four cardinal directions". A cone-shaped subbottom is "The World Mountain or World Tree. The universal image of the axis of the Universe, vertically connecting the earth and the sky". Then, the bowl on the subbottom (the symbol of the World Mountain) in an artistic form shows the concept of the world (vertical structure) of its creators and can be read as a ritual, a ceremony of attracting abundance and blessing from the three worlds of the Universe and four cardinal directions (horizontal structure of the world) to the Middle world, human world.

"In the center of the bowl are two figures of head to head two-humped camels. The humps are hollow. These are ammunitions for wick. Camels have round, exaggeratedly large eyes. The nebs are very massive and remind heavy beaks. Powerful fangs are engraved in the jaws. Under the neck is a shaggy fringe. Around the camels by perimeter of the bowl are several sculptures of tigers. On the cassollette is a two-humped camel - Bactrian (Camelus bactrianis). Pointed the magnitude, frightening features of the animal (strength, anger) and its vigilance... Images of two camels are placed in the center on the "world axis". Four wisps of smoke from four wicks fixed in the humps penetrated the bodies of animals and rose up. The common symbolism of cassolette can be assumed that four humps of camels were associated with the west - east, north - south and with four planetary lights at the ends of the earth. In this case, the camels were seemed as huge as the world and acquired cosmic significance. We are faced with a mythopoetic understanding of the image of a camel" [7, p.69] among the early nomads and in the words of D.S. Rayevskyi [8, p.106] one of the archaic zoomorphic codes of the universe.

II. Camel in the nomad culture of Central Asia

Among the Turkic-Mongolian peoples of Central Asia, both types of camel were popular: the image of the Bactrian and its invariant Aruan. The symbolism of Bactrian/Aruana belongs to the fundamental image that goes to the root of ancient times. Rather, it can be called not an image, but a mythologeme [9, p.108]. A camel in mythology is related to the highest sphere of being. In the hierarchy of figurative and symbolic representations of the archaic consciousness that perceived all the phenomena and elements of the surrounding world as a personification of different animals and deities, the camel takes a special place, being in the middle between man and heaven. A camel is a symbol of a single and indivisible cosmos and created from nothing and is the primary principle. In the view of the Turks, a camel is a symbol of the initial world" [9, p.15]. This is demonstrated by the Tengri calendar of Central Asian nomads

that was used by the Kazakhs until 1926. The Tengrian calendar is the most difficult in the world. In addition to the movement of the Sun and the Moon, it counts the 12-year cycle of Jupiter's revolution around the Sun and the 30-year cycle of Saturn. The 60-year cycle contains two Saturn, five Jupiter and six 10-year cycles [11, p.67]. Every year of the 12-year cycle takes the name of an animal. "The camel originally was the embodiment of all animals of the 12-year cycle", a symbol of a single and indivisible cosmos. That is why we cannot call the name of the year: "it cannot enter the needle eye of the earth's year. It has everything that as in the animal world. All animals come out of it. In one of the Kazakh fairy tales it is said: does the ears of a camel look like mice ears, lips like hare, soles like cow, chest like a leopard, neck like a snake, wool on knees like a horse's mane, a ridge like a sheep's, sides like monkey, the crest on the crown like chicken, thighs like dog, tail like pork. All twelve animals entered the camel. It is a symbol of the unifying principle and the fourth principle of life" [11, p.37].

Before the beginning of the XX century, among Uzbeks, as well as among Kazakhs, Tajiks, Kyrgiz, required attribute while the davra ceremony (a symbolic absolution for unread prayers and not observed post) was a horse or in some cases a camel. The presence of a horse (or camel) in the funeral rite can be explained as people considered necessary:

1) provide the deceased with a transportation in the afterlife;

2) transfer sins from the deceased to the animal;

3) deliver a person to the next world on a horse [12].

Similar ideas are common among different groups of Mongolian people. Particular importance to choose an animal that not only delivers the deceased to the burial place, also called as the "place of eternity", but also accompanies the deceased to another world. Often, the Mongols use a camel or an ox to deliver the body of the deceased to the burial place and rarely a horse. The choice of these animals is obviously not random. It is known that in the worldview of the Mongolian peoples, the camel and the ox (generally cattle) are animals with a "cold" breath and considered as a gift from an earth deity. According to a well-known legend, a camel is a creation of the devil (a burkhan created a horse and the devil trying to imitate him messed up everything and created a camel). The deceased is taken away on the camel and put the deceased head on the back hump of the animal. After a funeral, a camel is not used in household work for 49 days, before the soul is still on the ground and possibly uses this animal [13]. The exception is a white camel male that the Mongols used exclusively as a sacrificial animal. Therefore, in the "culture of Mongolian tribes in different natural and territorial zones, a camel is perceived ambiguously" [14, p.34]. In general, the camel for the Mongols is one of the five main nomad's animal and is included to the "sacred five" - the taban hoshuu mal.

It is mandatory to have a camel in the funeral rite of the ancient Turks. "It is obviously explained by the cult significance of the animal that was assigned a certain role in the funeral. In addition to its important place in everyday life, the camel was an animal that transporting the deceased. The camel was correlated in the consciousness of the ancient Turks with the highest sphere of being. To put the soul of the deceased to another world, the Turks used this animal that is a mediator between man and heaven. The sacred meaning of using a camel in a funeral was to deliver the deceased to the spirit world. This part of the funeral was intended to provide and facilitate the transition to another world in coded, symbolized form. It reflects the cult of ancestors, ideas about the contacts of two worlds - this and that - about the impact that the dead ancestors have on the life of the next generation of people. The deceased, according to ancient Turkic beliefs, was reborn into an ancestor who took care of the tribe and protected it from dangers" [9, p.108].

In funeral rituals of Kazakh described by A.I.Levshin: "the dead body is hastily washed, dressed up in the best dress or swaddled in cloth and laid on the carpet. Then all closest people stand nearby and the mullah between them recites prayers and glorifies the excellent character of the deceased. Finally, they carry or take him on

a camel to the grave, accompanied by relatives and crying women with a black scarf imposed on a long pole instead of a flag. Upon arrival at the place of burial they again read prayers and then lower the body into the grave. Sometimes with the body they bury weapons, horse harness and the deceased's gear. Sometimes they kill deceased's horse, cook meat and eat it and burn the bones on the same grave" [15, p.108]. As evidence the numerous legends (anyz) about the role of a camel as a conductor of the soul of the deceased in the world of ancestors still living among the people. For example, the most popular: Raimbek - the batyr "felt a soon death and bequeathed to put him on a camel and bury it where that camel will exhausted and will stop. Now, in front of the stele you can see the stone statue of a camel. The grave of Raimbek is revered by believers as a holy place and is alongside with the mausoleum of Khoja Akhmed Yassawi, the grave of Arystan-baba" [16]. O. Abisheva [9, p.109] give a similar legend as an example about the Mangyshlak rich cattle breeder Kamisbay. According this legend, Raibmek batyr was buried where the camel carrying the deceased lay. In the novel by C.Aytmatov "The day lasts more than a hundred years" [17, p.6] the main character had a camel Karanar (literally a black camel). Karanar was destined to embody the most ancient Turkic tradition in modern reality to take the last path, the path to the world of the ancestors of his master Kazangap.

The idea of a camel as a guide to another world is also found among Uzbeks. The "Zoroastrian ritual of leaving the body of the dead on the skin of a totemic animal, where a camel often acted as a totem, has been preserved in folk memory for a long time. In the plot of Uzbek toponymic legends, there is an image of a white camel. "This image is interpreted as a symbol of death and dead spirits. ... In the song of lamentations and funeral songs associated with the Uzbek funeral rites, the image of a white camel is often found in the artistic symbol of the origin of death" [18, p.16].

The connection between the camel and death or rather the camel as a sacred ritual sacrifice, has been preserved in ancient legends and written sources of the Turks (for example, the Oguz epic "Kitabi dede Korkyt"/"Book of Grandfather Korkyt"). The forefather of Turkic culture the specialists called the first shaman Korkut-ata, who rode on the winged camel Zhelmaya. About the camel Zhelmaya Serikbol Kondybay writes: zhel-wind, demon, maya - one-humped camel in Kazakh legends which is usually owned by mythical or real characters as poet and sacrifice, wizards, magician, shamans, biis, witches, sorcerers, woman sorcerers, mystan kempir. Legendary individuals: Asan-kaigy, Manas, Korkyt-ata always rode it. The etymology of the name of the founder of Zoroastrianism - Zarathustra, interpreted as "the owner of the yellow camel", is explainable and indicates the antiquity "camel is the main mount of the priest, the prophet" [19, p.132].

Korkuta-ata is considered as the creator of kobyz, a sacred musical instrument of Kazakh shaman-baksy. Folk legend says: "someday heard the conversation of the shaitans (evil demons), who were discussing how to make a magic instrument, Korkyt from the spirits words created kobyz, a bow instrument with strings of horsehair. According to legend, spirits called the signs of a tree from which to cut down the rim or the handle of a tambourine and signs of an animal whose skin you need to tighten the tool. Kobyz from a whole piece of wood (according to legend, a "soul" of a tree is preserved in a whole piece), lining it with raw camel skin, Korkyt began to travel around the villages, treat patients, devoting himself as baksy" [20, p. 27]. Korkyt-ata sacrificed his camel and tightened the lower part of the instrument with camel's skin and the upper cup-shaped part left open. The process of pulling camel skin on the instrument, "an animal in the cosmogonic representations of the Turkic-Mongolian peoples, embodying the Cosmos" [24, p.144] reveals the cosmic role of the instrument, its sacred role, designed to unite the world, material and non-material. The following fact is interesting: according to the traditional Kazakh musicians, published in the book of S.A. Yelemanova "The legacy of Turkic culture (historical review of Kazakh traditional music)" [24, p.145], it is requirement to pull the bottom of the kobyz from the camel's neck skin.

The neck area is the thickest area of the skin. Craniological studies have shown that the skin of a camel is thin over the entire surface, except the neck area. Apparently, the ancient nomads knew the features of the skin of their animals.

Probably the choice of a specific part of the skin shows not only the features of the skin, but it is based on an even more ancient meaning, with a sense of the neck. The reason why Kazakh ornament thuye moyin (bota moyin) is so popular, the camel neck in the Latin letter S-shaped. It has been known since ancient times and is preserved not only in the ornament of Kazakhs, but also Kyrgyz and Karakalpaks. The lyre-shaped figure of these two elements Kazakh calls kos alka. The S-shaped figure is used in the felt composition, piled and lint-free carpets, baskur, embroidery on male and female clothes, in wood carvings and on traditional jewelry. Also, the symbolism of the neck is shown in the Kazakh traditions in honor of the newborn. An obligatory element of ritual refreshments in the toi-kalzha (celebration of the newborn) is the neck (usually, moyin of a lamb). The translation of the word "kalzh" means the expression "kal, zhan" (literally: "kal" – stay, "zhan" – the soul). The neck that goes around the guests should be gnawed very carefully to keep the integrity of the cervical vertebrae. At the same time it is sentenced: moyin berik bolsyn ("for stable neck"). This bone is stored in suspension until the neck of the child is stronger.

Back to kobyz. Two strings of kobyz were made from the horsehair or from the camel veins. The names are: *kyl-kobyz, (kyl – horsehair) and nar-kobyz (nar - one-humped camel)*. Nar-kobyz was larger and with strings of camel veins and sounded in a lower register. Turkic-Mongolian musical culture has such a phenomenon as bourdon polyphony. It is formed as a result of throat (laryngeal) singing, playing instruments such as an extensional flute (sybyzgy, kurai, khuur with a throat sound). *"Multilayer"* sounds are possible when playing a Central Asian two-stringed bow instrument like Kazakh kobyz, as well as playing a dombra, due to the presence of overtones. These overtones appear due to the natural strings (hair, intestinal). This *"the sound equivalent of the image of the world tree"* sound embodies the ancient ideas of the Tengrians about the three-component structure of the world. The multilayered sound of kobyz and dombra, *"lush with overtones, a feeling of peace, tranquility, firmness and harmony"*, characteristic of the whole lifestyle of Kazakh nomads and is an auditory experience in mastering the surrounding reality, *"an indirect reflection of the harmony of the inner and outer worlds"* [22, p.109].

For a shaman, a kobyz is a spiritual subject, who participates and wins horse races. A musical instrument is a shaman's mount and "to use kobyz as a real horse brings this concept to a logical conclusion. These ideas are about the possibilities of musical instruments and music in general" [21, p.146]. In this aspect, perhaps camel skin as one of the components of the construction of a musical instrument (kobyz) is the embodiment of the *"vehicle"* of the Shaman, the Prophet, the subjects of the Upper World, the choice of Cosmos. The camel of Korkyt-ata is a "mythological symbol of creative power and inspiration. *"Zhel"* is the wind, *"maya"* is a lexical item that goes back to all nations protoform of *"me"* and the meaning is *"art, intensity, power that generates this world"* [Naurzbayeva, 2013: 19]. Therefore, "the zhelmaya sacrifice made by Korkut in the center of the world has a truly cosmic scale" [10;19].

The use of camel skin, but with *"different"* purposes, is far from harmony between the worlds, but rather opposite for depriving a human of his Cosmos, the story of Rouran tells us. The Rouranians are a union of nomadic tribes that once lived in the early Middle Ages of Western Manchuria, Mongolia and Turkestan. In the novel by Chingiz Aytmatov "The day lasts more than a hundred years", it is told about the Kazakh Naiman-Ana. She finds her only son, who completely lost a memory and who has become a mankurt. According to A. A. Oparin, the choice of camel skin is also has meaning and not only by big number of the camels. "A camel is a character of the traditional pantheon of Central Asia and South Siberia. A camel is a vehicle of shamans, a symbol of a tambourine and a camel's figure

come to the fortuneteller and shaman. Camel skulls and wool are used as universal amulets". As a result, to wear a hat made of camel's skin is the shyri (translated as decay, decomposing) symbolized the complete possession of evil powers over a person [23; 10]. The shyri here is a hoop, "Mankurtian, transformed into a cosmic hoop, imposed on the head of humanity" by superpowers in the process of competition over global leadership...", writes C. Aytmatov [17; 6]. Originally, the author planned his novel as a "Hoop". As we see, the camel appears as a death in two projections: the performer of the sacred mission - the guide of the deceased to the world of ancestors and a person of the "spiritual death" who became mankurt.

The story of Naiman-Ana ends tragically. Her only son, at the behest of the owner, fires a death arrow at his mother. Her scarf turns into a Donenbai bird. Her spirit still hovers in heaven as a bird.

III. «Maternal image» of a camel

"A special place for style of the novel takes a vivid tragedy metaphor of mankurt: Naiman-Ana, mother of mankurt, is the boz maya (lilac female camel) and her son is a colt stuffed with straw. The lament of Naiman-Ana is the lament of a female camel that came to inhale the smell of her colt. It was marked by Aytmatov from the Kazakh folk art. It touches deeply the reader, especially in the Kazakh language. The thoughts of a hero are emotionally strong and cannot be explained in Russian language, so Naiman-Ana speaks in Kazakh: "- Men botasy olgen boz maya, Tulibyn kelip istegen". It is known that in Turkic epics the metaphorical epithet maya traditionally is a female camel and has historical and ethnic roots" [24, p.182]. This is confirmed by the beliefs of Uzbeks, who praise the special qualities of camels as the most unconditionally loving mother of her child (colt). Most likely, the image of female camel was often shown with the grandmother, with the oldest woman – the mother of the family.

About the strong camel's maternal instinct tells the kyu of the legendary Sugura Aliuly "Bozingen" (white female camel), created on folk based legends. There is a story about a white camel, which was violently taken from native places. However, on the way the camel loads the rope and returns to the homeland to find her colt. The mother is happy when she finds her camel. Therefore, the composition consists of two parts of a contrasting character. The first is slow and melodious; the second is jubilant and dance. According to Z.Naurzbayeva, in ancient times the first part was performed at the beginning of main social disasters: war, starvation, family and close people separation. The second, after the end of these disasters. The camel's separation with the colt symbolized the gap in time and the loss of social equilibrium, the violation of world order. The reunion of animals meant its reunion [10; 24].

Among the Uzbeks, also the following beliefs is preserved: "mark of the beliefs associated with the camel as a kind and helping spirit and are still preserved in some traditions. For example, one of this is if a pregnant woman cannot give birth on time (i.e. is pregnant more than months), camel hair is burned over her or she jumps through camel hair. There is another belief: if a woman during pregnancy eats camel meat alone without a husband and she does not know that it is acamel meat, so she will not be able to give birth on time (at nine months) and she will give birth later (at eleven months)" [18;16]. Similar beliefs exist among the Kazakhs.

From the "maternal hypostasis" of a camel is the nomads' idea about the sacrality of the drink from camel's milk – shubat. The Turkmens call it chal. It has powerful healing characteristics. At the same time, all dairy products, including shubat, are included to the concept of "ak as" (white food). It is an understanding of the nobility and sacredness of milk, white food and a space drink. Kazakhs still have a belief that milk cannot be shed (mother's milk).

Transitional step is the image of the aruana camel from the maternal hypostasis to the concept of the Homeland of the ancient nomads. The deep devotion to the motherland of a camel is described in the "White aruana" by Satimzhan Sanbayev [25]. The lonely old man Myrzagali had a white aruana camel and

"is linked to her homeland. She has a homesick and misses mountainous of Mangistau. The story has a deep and complex subtext and is connected with the oral folk poetic tradition of the Kazakhs about the fidelity of animals to their homeland. The enduring, inviting melody of life gave key signals from there. Again and again she tried to escape to her homeland" [9, p. 109]. In one attempt, the camel dies. "Nothing could stop Aruana in her desire to return to her homeland, even motherhood. This is her. For Aruana, one thing is important - the voice of the homeland. All her behavior, character, thoughts are goes to this moral instinct" [26; 14].

Nomads associated a lot with a camel, mother and motherland love, also "steppe people associated a camel with endurance, the victory of life over death, endurance and power, work and perseverance. The animal is able to take incredible burdens and can make long transitions, without getting tired. It personifies resilience and agreement with its fate. The hero of the story S.Sanbayev is distinguished by great patience. He does not lose his composure, strength of mind" [9, p.109]. The Motherland concept, the concept of native and sacred places, is connected with the Mother concept. One of these places in the Kazakh culture is Borovoye and in Kazakh sounds Burabay. *"Bura"* in Kazakh means *"camel"*. According to legend, the sacred white camel lived in these places. "He felt in advance the enemy hordes and with his loud cry warned people of danger. Before the warning days, the white camel Bura, loudly non-stop roared. The roar was heard by the inhabitants of the closest forests and steppes and gathered in groups to repel the raid of enemies. People idolized the white camel as a deity, considered it as a sacred animal that was sent by God of heaven Tengri. He sent it to protect them from adversity [27, p.156]. But once, the enemies shot him, then the sacred animal was frozen for forever and turned into a large white mountain with two humps.

On the bank chain of Kazygurt there is an amazing place of Akbur (white camel). According to legend, "during Ahmet Yasawi period there lived a Sufi who had a white camel (Akbura, although it is believed that his real name is Akberdy). This Sufi read dhikr very deep and fell into a trance and put a camel into it. If Akbura came to Yasi, he was met by Ahmet Yasawi. By the way, the Sufi camel was so strong that from morning to evening namaz the camel ran from Kazygurt to Yasi. The Sufi left a will to bury him exactly where his mazar is now located. Years passed, an old man and his sick daughter spent the night near this mazar. They were waiting for healing from the saint and he helped" [9, p.110]. Until now, the afflicted come here.

Karabura auliye (karabura means black camel) was a clergyman, known throughout the steppe, from the Tama, the Youngest Clan Zhuz and an associate of the legendary Khoja Akhmet Yassawi. The real name of the Saint is Burakhan. According to the legends, Yassawi asked him to be buried by Karabur. He lived in the foothills of Karatau, had a magical power, at one glance could stop at the gallop and make turn the river back. Since then, the "Karabura" has become the uranium (powerful nickname) of the Tama clan.

The love of the Turkic-Mongolian peoples for the camel was expressed in the names that they gave to their children. There are many zoomorphic names from the name of a camel: "Yernar is a one-humped camel, Akbota is a white camel, Ogshuk is a one-year-old camel, Torum is a two-year-old camel, Koshek is a colt and many others. Owners of these names should grow up happy and healthy. Representation of these may have deeper roots than during the Turkization in Central Asia" [7, p.72]. For example, a girl with beautiful eyes the Kazakhs called Botakoz. It is association with camel's expressive eyes (a colt in Kazakh sounds bota).

Not only names had respect for camels, but in ornament. Among the Kazakh zoomorphic patterns associated with the ancient mythology of the sacredness of a camel, the following camel footprints are shown: tuye taban, tuye moyin *(bota moyin)* - camel neck. In carpet compositions is a camel hump – *tuye orkesh,* wavy and dotted lines. Wavy lines are called the foot of a colt – *bota tyr-sek.* Of course, these patterns originally were ritual. Kazakhs produces from camel wool individual syrmak-

mayauza, designed for big guests and the elderly. Usually squared and round. Experts suggest that "the name mayauza is possibly associated with production of camel wool (maya - "*female camel"*) or with the tradition to fold up the felt carpets in a pile (maya -*"stack"*) [28, p.87]. In our opinion, it will be right to associate syrmak with the first assumption, because the camel wool, as well as the animal itself, were sacred *(kasiyetti)* and dedication for elderly and big guests tell us about it. The nomads were revered elderly and guests at all times and these type rugs were used for ritual meals. The Kazakhs made only hats and outerwear from camel wool. It was not possible to make products for the legs. There was a taboo: you cannot step on camel wool with your feet (*aykka basuga bolmaydi*).

Islam was unable to force the Turkic-Mongol peoples to completely abandon archaic beliefs. The faith of the nomads about the existence of animal's familiar spirit dates back to Tengrianism. According to the Kazakh belief, the saint of a camel is Oysylkara. The familiar spirit of Oysylkara camels with the Islamization of the Kazakhs was associated with the name of St. Wais al-Karuni, a shepherd from Yemen, an associate of the Prophet Mukhammed. The word *"Oysylkara"* in Kazakh language consists of three parts *oy + syl + kara*. *"In the Turkic languages, the word Oy - oy at (oyat) - means a* black horse (*kara tory at*). In that case the word Oy means black; *syl (sil) - huge (zil), suley; syl kishi (sil kixi)* - suley adam, tamakty az zheytin adam - a person who eats little. The word kara (black) meant holiness *("kasiyetti")*. Therefore, *oy + syl + kara* (oysylkara) from Turkic or ancient Kazakh means *"a sacred animal that eats little"* [29].

Conclusion. The camel became as one of the main and popularized symbols of the archaic tradition of Central Asian people. It deeply shows the whole picture of the world, zoomorphology and space of the ancient nomads. In different historical periods, a camel embodies various hypostases: *royal, khan's power - the first-born male - all animals* unity of the Tengrian calendar - the mount of the Prophet, priest, Sufi - the supreme animal that is sacrificed for the creation of the World - the guide of person into the world of *"ancestors"*- the cosmic hoop of mankurt - the maternal essence and wider homeland. In any hypostasis of the camel, the one thing is true the image of this animal, nomads embodied cosmogony ideas about the unity of Nature and human and Nature as the home of a nomad.

Thereby, the code of ethnoculture is manifested in animalistic images and is expressed in the modern art of Kazakhstan [30, p.115].

Список использованных источников

[1] Исянгулов Ш.Н. К вопросу о титуле «Богра-хан» в Башкортостане или пережитки культа верблюда у башкир // Этносы и культуры Урало-Поволжья: история и современность: материалы V Всероссийской научно-практической конференции молодых ученых. Уфа: ИЭИ УНЦ РАН, 2011. – С. 85-91.

[2] Соколов С.Н. Зороастризм - древнейшая религия иранских племён. В книге: Авеста в русских переводах (1861-1996). - СПб: Журнал «Нева» – РХГИ, 1997. – 480 с.

[3] Стеблин-Каменский И.М. Авеста: Избранные гимны. Из Видевдата. Дружба народов, 1992. – 207 с.

[4] Сравнительное богословие. Книга 1. Учебное пособие. / Прогнозно-аналитический центр Академии Управления. – М.: НОУ «Академия Управления», 2010 г. – 191 с.

[5] Королькова Е.Ф. Образы верблюдов и пути их развития в искусстве ранних кочевников Евразии// АСГЭ, 1999. – Вып. 34. – С. 68 – 96.

[6] Переводчикова Е.В. Верблюд в классификационной системе скифского звериного стиля // Т. XV. –2009. – С. 129-131.

[7] Акишев А.К. Образ верблюда в легендах Центральной Азии. В кн.: Этнография народов Сибири. – Новосибирск: Наука, 1984, – с. 69-76.

[8] Раевский Д.С. Модель мира скифской культуры. Проблемы мировоззрения ираноязычных народов евразийских степей I тысячелетия до н.э. – М.: 1985. – С. 106-124.

[9] Абишева О. Путешествие в край аруаны. Сакральные смыслы образа //Журнал «Простор», 2013. – № 12. – С. 108-117

[10] Наурзбаева З. Вечное небо казахов. – Алматы: «СаГа», 2013. – 704 с.

[11] Аманов Б.Ж., Мухамбетова А.И. Казахская традиционная музыка и XX век. – Алматы: Дайк-Пресс, 2002. – 544 с.

[12] Пайзиев М. Традиционная и современная похоронно-поминальная обрядность узбеков Ташкента [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://ia-centr.ru/experts/3815/ Дата обращения 15 мая 2020 года.

[13] Содномпилова М.М. Путь в иной мир в мифоритуальной традиции монгольских народов. Электронная библиотека Музея антропологии и этнографии им. Петра Великого (Кунсткамера) РАН [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://www.kunstkamera.ru/lib/rubrikator. Дата обращения 15 мая 2020 года.

[14] Содномпилова М.М, Нанзатов Б.З. «Табан хошуу мал»: верблюд в традиционных представлениях монгольских народов //Вестник БНЦ СО РАН, № 4 (12), 2013. – С. 34-45.

[15] Левшин А. И. Описание киргиз-казачьих или киргиз-кайсацких гор и степей. – Алматы, Издательство: «Санат», 1996. – 293 с.

[16] Калымов А. Герой сурового времени [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://kp.kazpravda.kz/rus/kuljtura. Дата обращения 15 мая 2020 года.

[17] Айтматов Ч.Т. Вся правда, девять лет спустя…// Айтматов Ч.Т. И дольше века длится день («Белое облако Чигисхана»); Лицом к лицу. – Бишкек, 1991. – С. 6.

[18] Ураева Д. С. Толкование народных поверий связанных с культом верблюда в узбекском фольклоре // Филология и лингвистика: проблемы и перспективы: материалы II Международной научной конференции, апрель 2013 г. – Челябинск: Два комсомольца, 2013. – С. 16-18.

[19] Кондыбай С. Казахская мифология. – Алматы: Издательство «Арыс», 2008. – 472 с.

[20] Масалимова А.Р. Маргинальные фигуры в верованиях казахов (легенда о Коркыте – Первом шамане и создателе кобыза). В сборнике статей: Наука и религия в глобализирующемся мире. – Казань, 2007. – с. 27-37.

[21] Елеманова С.А. Наследие тюркской культуры (исторический обзор казахской традиционной музыки).– Алматы: Кантана-Пресс, 2012. – 408 с.

[22] Утегалиева С.А. Хордофоны Центральной Азии. В книге: Музыка тюркского мира. Материалы Первого международного симпозиума. – Алматы: Дайк-пресс, 2009. – 119 с.

[23] Опарин А.А. Манкурты - наследие жужанского ханства//Обзор мировых вопросов. – № 3, 2012. – с. 10-15.

[24] Гусейнова У. Г. Об этимологии слова «манкурт»// Бакы университетинин хябярляри. Щуманитар елмляр серийасы. – № 2, 2006. – С. 182-189.

[25] Санбаев С. Белая Аруана. – Алматы, Издательство: Атамура, 2005. – 312 с.

[26] Жаманкозова А.Т. Трагизм в повести С. Санбаева «Белая аруана»// Материалы Международной научно-практической конференции «Актуальные проблемы современных наук - 2008», Днепропетровск: Юпитер. – С. 14-21.

[27] Жанайдаров. О. Легенды Древнего Казахстана. Детская энциклопедия Казахстана. – Алматы: Аруана, 2008. – 156 с.

[28] Октябрьская И.В, Сураганов С.К. Казахские узорные войлоки: традиции и новации//Вестник «Гуманитарные науки в Сибири». – № 3, 2013 г. – С. 87–91.

[29] Кәмелханұлы М. Түлік атаулары – тарих айғақтары // Қазақ әдебиеті, №11, 18 – 24 наурыз, 2005. – 14 -17 б.

[30] Шайгозова Ж.Н., Мелдеш Г. Анималистический код современной скульптуры Казахстана: образы и символы// Педагогика и Психология, 2019. – № 3. – С. 115 – 123.

References

[1] Isyangulov SH.N. K voprosu o titule «Bogra-han» v Bashkortostane ili perezhitki kul’ta verblyuda u bashkir // Etnosy i kul’tury Uralo-Povolzh’ya: istoriya i sovremennost’: materialy V Vserossijskoj nauchno-prakticheskoj konferencii molodyh uchenyh. Ufa: IEI UNC RAN, 2011. - S. 85-91.

[2] Sokolov S.N. Zoroastrizm - drevnejshaya religiya iranskih plemyon. V knige: Avesta v russkih perevodah (1861-1996). – SPb: ZHurnal «Neva» - RHGI, 1997. – 480 s.

[3] Steblin-Kamenskij I.M. Avesta: Izbrannye gimny. Iz Videvdata. Druzhba narodov, 1992. – 207 s.

[4] Sravnitel'noe bogoslovie. Kniga 1. Uchebnoe posobie. / Prognozno-analiticheskij centr Akademii Upravleniya. – M.: NOU «Akademiya Upravleniya», 2010 g. – 191 s.

[5] Korol'kova E.F. Obrazy verblyudov i puti ih razvitiya v iskusstve rannih kochevnikov Evrazii// ASGE, 1999. – Vyp. 34. – S. 68 - 96.

[6] Perevodchikova E.V. Verblyud v klassifikacionnoj sisteme skifskogo zverinogo stilya // T. XV. – 2009. – S. 129-131.

[7] Akishev A.K. Obraz verblyuda v legendah Central'noj Azii. V kn.: Etnografiya narodov Sibiri. Novosibirsk: Nauka, 1984, s. 69-76.

[8] Raevskij D.S. Model' mira skifskoj kul'tury. Problemy mirovozzreniya iranoyazychnyh narodov evrazijskih stepej I tysyacheletiya do n.e. – M.: 1985. – s. 106-124.

[9] Abisheva O. Puteshestvie v kraj aruany. Sakral'nye smysly obraza //ZHurnal «Prostor», 2013. – № 12. – S. 108-117

[10] Naurzbaeva Z. Vechnoe nebo kazahov. – Almaty: «SaGa», 2013. – 704 s.

[11] Amanov B.ZH., Muhambetova A.I. Kazahskaya tradicionnaya muzyka i HKH vek. Almaty: Dajk-Press, 2002. – 544 s.

[12] Pajziev M. Tradicionnaya i sovremennaya pohoronno-pominal'naya obryadnost' uzbekov Tashkenta [Elektronnyj resurs]. - Rezhim dostupa: https://ia-centr.ru/experts/3815/ Data obrashcheniya 15 maya 2020 goda.

[13] Sodnompilova M.M. Put' v inoj mir v miforitual'noj tradicii mongol'skih narodov. Elektronnaya biblioteka Muzeya antropologii i etnografii im. Petra Velikogo (Kunstkamera) RAN [Elektronnyj resurs]. - Rezhim dostupa: http://www.kunstkamera.ru/lib/rubrikator. Data obrashcheniya 15 maya 2020 goda.

[14] Sodnompilova M.M, Nanzatov B.Z. «Taban hoshuu mal»: verblyud v tradicionnyh predstavleniyah mongol'skih narodov //Vestnik BNC SO RAN, № 4 (12), 2013. – S. 34-45.

[15] Levshin A. I. Opisanie kirgiz-kazach'ih ili kirgiz-kajsackih gor i stepej. Almaty, Izdatel'stvo: «Sanat», 1996. – 293 s.

[16] Kalymov A. Geroj surovogo vremeni [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: http://kp.kazpravda.kz/rus/kuljtura. Data obrashcheniya 15 maya 2020 goda.

[17] Ajtmatov CH.T. Vsya pravda, devyat' let spustya…// Ajtmatov CH.T. I dol'she veka dlitsya den' («Beloe oblako CHigiskhana»); Licom k licu. – Bishkek, 1991. – S. 6.

[18] Uraeva D. S. Tolkovanie narodnyh poverij svyazannyh s kul'tom verblyuda v uzbekskom fol'klore // Filologiya i lingvistika: problemy i perspektivy: materialy II Mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii, aprel' 2013 g. - CHelyabinsk: Dva komsomol'ca, 2013. - S. 16-18.

[19] Kondybaj S. Kazahskaya mifologiya. – Almaty: Izdatel'stvo «Arys», 2008. – 472 s.

[20] Masalimova A.R. Marginal'nye figury v verovaniyah kazahov (legenda o Korkyte – Pervom shamane i sozdatele kobyza). V sbornike statej: Nauka i religiya v globaliziruyushchemsya mire. – Kazan', 2007. – s. 27-37.

[21] Elemanova S.A. Nasledie tyurkskoj kul'tury (istoricheskij obzor kazahskoj tradicionnoj muzyki).- Almaty: Kantana-Press, 2012. – 408 s.

[22] Utegalieva S.A. Hordofony Central'noj Azii. V knige: Muzyka tyurkskogo mira. Materialy Pervogo mezhdunarodnogo simpoziuma. – Almaty: Dajk-press, 2009. – 119 s.

[23] Oparin A.A. Mankurty - nasledie zhuzhanskogo hanstva//Obzor mirovyh voprosov. – № 3, 2012. – s. 10-15.

[24] Gusejnova U. G. Ob etimologii slova «mankurt»// Baky universitetinin hyabyarlyari. SHCHumanitar elmlyar serijasy. № 2, 2006. - S. 182-189.

[25] Sanbaev S. Belaya Aruana. – Almaty, Izdatel'stvo: Atamura, 2005. – 312 s.

[26] ZHamankozova A.T. Tragizm v povesti S. Sanbaeva «Belaya aruana»// Materialy Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoj konferencii «Aktual'nye problemy sovremennyh nauk - 2008», Dnepropetrovsk: YUpiter. – S. 14-21.

[27] ZHanajdarov. O. Legendy Drevnego Kazahstana. Detskaya enciklopediya Kazahstana. – Almaty: Aruana, 2008. –156 s.

[28] Oktyabr'skaya I.V, Suraganov S.K. Kazahskie uzornye vojloki: tradicii i novacii//Vestnik «Gumanitarnye nauki v Sibiri». – № 3, 2013 g. – S. 87–91.

[29] Kəmelhanұly M. Tүlik ataulary – tarih ajғaқtary // Қazaқ ədebieti, №11, 18 – 24 nauryz, 2005. – 14 -17 b.

[30] Shajgozova ZH.N., Meldesh G. Animalisticheskij kod sovremennoj skul'ptury Kazahstana: obrazy i simvoly// Pedagogika i Psihologiya, 2019. – № 3. – S. 115 – 123.

Қазақ мәдениетінің зомомфордық кодексі: түйе нышаны
(мәдени және өнертану тұрғыдан түсіну)

А.Р. Хазбулатов[1], Ж.Н. Шайгозова[2]
[1]Қазақ ғылыми-зерттеу мәдениет институты (Алматы, Қазақстан),
[2]Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогика университеті
(Алматы, Қазақстан)

Аңдатпа

Бұл мақаланың мақсаты - қазақ мәдениеті мысалында Орталық Азияның ежелгі көшпелілері арасында болған түйе нышанын зерттеу. Түркі-моңғол әлемінің қасиетті жануарлар пантеонынан түйенің көп мәнді бейнесінің эволюциясын зерттеген авторлар оны ежелгі қазақтар әлем бейнесінің зоологиялық жандандыруының және қазақ мәдениетінің зоомортфтық кодының элементінің бірі ретінде қарастырды.

Түйе Орталық Азия халықтарының архаикалық дәстүрінің басты және барлық жерде кездесетін нышандарының біріне айнала отырып, әлемнің, зооморфологиялық және ежелгі адамдардың ғарыш әлемінің ажырамас гипостазасын жеткілікті дәрежеде көрсетеді. Әр түрлі тарихи кезеңдерде түйе әртүрлі кезеңдерді: корольдік, хандық билік - еркектің тұңғышы - Тәңірлік күнтізбедегі барлық жануарлардың бірлігі - пайғамбар тауы, діни қызметкер, сопы - әлемді құру үшін құрбан болған ең жоғарғы жануар - адамның «ата-бабалар әлеміне» жол сілтеуі «- мәңгүрттің ғарыш құрсауы - аналық мәні және Отанының кеңдін білдіреді. Кез-келген гипостазда түйе бір мағынада - жануардың бейнесінде көшпелілер табиғат пен адамның бірлігі, ал табиғат көшпенділердің үйі туралы космогоникалық идеяларды бейнелеген.

Қазіргі уақытта қазақ мәдениетінде түйенің қасиетті мағынасы жоғалып кеткенімен, халық осы жануарға деген сүйіспеншілікті және оның күшіне сенімін сақтаған.

Кілттік сөздер: қасиетті аңдар, түйе, ғарыш, түркі-моңғол халықтары, қазақ мәдениеті

Зооморфный код казахской культуры: символика верблюда
(культуролого-искусствоведческое осмысление)

А.Р. Хазбулатов[1], Ж.Н. Шайгозова[2]
[1]Казахский научно-исследовательский институт культуры (Алматы, Казахстан),
Казахский национальный педагогический университет имени Абая, (Алматы, Казахстан)

Аннотация

Целью настоящей статьи является исследование символики верблюда, бытовавшего у древних кочевников Центральной Азии на примере казахской культуры. Авторы, изучая эволюцию многозначного образа верблюда из пантеона священных животных тюрко-монгольского мира, пытаются его рассмотреть как одну зоологических персонификаций картины мира древних казахов, как один из элементов зооморфного кода казахской культуры.

Верблюд, став одним из главных и повсеместно распространенных символов архаичной традиции народов Центральной Азии достаточно емко отражает целостную картину мира, зоомифологию и космос древних народов. В разные исторические периоды верблюд воплощает в себе различные ипостаси: царскую, ханскую власть - первородный самца - единство всех животных тенгрианского календаря - ездовое животное Пророка, жреца, суфия - верховное животное, которое приносится в жертву ради сотворения Мира - проводник человека в мир «предков» - космический обруч манкурта – материнская сущность и шире Родина. В какой бы ипостаси верблюд не выступал однозначно одно – в образе этого животного, кочевники воплотили космогонические представления о единстве Природы и человека, и Природы как дома кочевника.

Хотя, в обозримом настоящем казахской культуры сакральное значение Верблюда уже утеряно, но в народе до сих пор сохранена любовь к этому животному и неосознанная вера в его могущество.

Ключевые слова: священные животные, верблюд, космос, тюрко-монгольские народы, казахская культура

Поступила в редакцию 23.05.2020.

ҒТАМИ 20.01.45

Г.Ж. АНУАРБЕКОВА[1], Е.Ы.БИДАЙБЕКОВ[1], Н.Т.ОШАНОВА[1]

Абай атындағы Қазақ ұлттық педгогикалық университеті
(Алматы, Қазақстан)

ҰЛТТЫҚ ЕРЕКШЕЛІК ҰҒЫМЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ МӘНІ

Аңдатпа

Бұл мақалада ұлттық ерекшеліктер ұғымының мәні ғылыми тұрғыда негізделіп, анықтамасы нақтыланды. Шет ел және отандық зерттеушілердің еңбектеріндегі ұлттық ерекшеліктер ұғымына талдау жасалып, қорытынды келтірілді. Информатика курсындағы «Алгоритмдеу және программалау» бөлімін оқытуда ұлттық ерекшеліктер алатын орны баяндалған. Ұлттық ерекшелікті сипаттамасы қарастырылды. Оқу - тәрбие үдерісінде ұлттық ерекшелікті ескеру бір жағынан нәтиже ретінде, екінші жағынан мақсатқа жету құралы ретінде әрекет етеді. Ұлттық ерекшелік мектептің өмірмен байланысы, теорияның практикамен байланысы арқылы мазмұнын нақтылайтыны жайлы айтылған. Сондай-ақ оқытудың мазмұндық жақтарын іске асыру арқылы оқушылардың қызметін ұйымдастыру кезінде педагогикалық жүйенің барлық компоненттерін саралауға және дараландыруға бағыттайды. Ұлттық қажеттіліктерді және халықтардың ерекшеліктерін есепке алу мәселесі мектептерде білім беру жүйесін жетілдірудің маңызды аспектісі ретінде көрсетіледі.

Түйін сөздер: ұлт, ерекшелік, ұлттық ерекшелік, информатика, алгоритм, оқу үдерісі.

Біздің елімізде білім беруде ұлттық ерекшеліктерді ескеру мәселесі өзекті мәселе болып отыр. Білім берудің аймақтық аспектісінде ұлттық мәдениеттің, салт-дәстүр, құндылық пен рухани дамудың бүкіл байлығы жатыр, мұнда оқушының рухани мәдениетін, өзбетіндігін, шығармашылығын, белсенділігін, ақыл-ойын дамыту мәселелерін алға қоя отырып, білім берудегі адамзаттық факторлардың рөлін күшейтеді. Кез келген оқыту жас өспірімге адамзаттың ғұмыр бойы жинақтаған мәдениеттін беруі керек. Яғни, қоршаған орта - табиғат, қоғам, адам, оның тарихы мен мәдениеті туралы білімі болмаса баланы оқыту мүмкін емес.

Зерттеудің ғылыми мәнділігі: ұлттық ерекшеліктер ұғымының мәні ғылыми тұрғыда негізделіп, мазмұны анықталды.

Бұл мақаладағы біздің мақсатымыз ұлттық ерекшелік ұғымы және оның мәнін анықтау. Шет ел және отандық зерттеушілердің еңбектеріндегі ұлттық ерекшеліктер ұғымына талдау жасап, қорытынды шығару.

Қазақстан Республикасының білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында «Жалпы білім беретін мектептерде Қазақстан Республикасының зияткерлік, дене бітімі және рухани дамыған азаматын қалыптастыру, тез өзгеретін әлемде оның табысты болуын қамтамасыз ететін білім алудағы қажеттілігін қанағаттандыру, еліміздің экономикалық әл-ауқаты үшін бәсекеге қабілетті адами капиталды дамыту» делінген [1]. Сонымен қатар, ««Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауында ұлт Көшбасшысы: «Бала тәрбиелеу – болашаққа ең үлкен инвестиция. Біз бұл мәселеге осылай қарап, балаларымызға жақсы білім беруге ұмтылуымыз керек» - деп [2] және «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» [3] атты Қазақстан халқына Жолдауында

«Білім берудің барлық деңгейінде математика және жаратылыстану ғылымдарын оқыту сапасын күшейту керек. Өзінің тарихын, тілін, мәдениетін білетін, сондай-ақ заманына лайық, шет тілдерін меңгерген, озық әрі жаһандық көзқарасы бар қазақстандық біздің қоғамымыздың идеалына айналуға тиіс» деп ашып көрсетті.

Білім берудің аймақтық аспектісінде ұлттық мәдениеттің, салт-дәстүр, құндылық пен рухани дамудың бүкіл байлығы жатыр, мұнда оқушының рухани мәдениетін, өзбетіндігін, шығармашылығын, белсенділігін, ақыл-ойын дамыту мәселелерін алға қоя отырып, білім берудегі адамзаттық факторлардың рөлін күшейтеді. Кез келген оқыту жас өспірімге адамзаттың ғұмыр бойы жинақтаған мәдениеттің беруі керек. Яғни, қоршаған орта – табиғат, қоғам, адам, оның тарихы мен мәдениеті туралы білімі болмаса баланы оқыту мүмкін емес. Біз қоғам тарапынан ұлттық салт-дәстүрлер мен әдеп – ғұрыптарды зерттеуге қызығушылықтарын артқанын байқаймыз. Бұл қызығушылық әбден заңды құбылыс, өйткені қоғамның тарихи ұрпақтар сабақтастығына, ұлттық мәдениеттің сақталуына, таралуына және дамуына, халықтың мәдени және тарихи мұрасына ұқыпты қарауды тәрбиелеуге байланысты екенін байқағанымызда болып отыр.

Қазақстан Республикасының құқықтық және нормативтік-әдістемелік құжаттарында аймақтық, ұлттық қажеттіліктерді және халықтардың ерекшеліктерін есепке алу мәселесі мектептерде білім беру жүйесін жетілдірудің маңызды аспектісі ретінде көрсетіледі.

Ұлт-белгілі бір аумақты мекен еткен, өзіне тән шаруашылық жүргізу ерекшелігі бар, өзінің тарихи салт-дәстүрі қалыптасқан, тілі,мәдениеті, ұлттық психологиясы ортақ көрініс беретін, адамдар қауымдастығының тарихи қалыптасқан бірлестігі.

М.Т. Дьячковская зерттеуінде «Ерекшелік» деген терминге тән бір адамның немесе бір нәрсенің ерекшелік қасиеті деген ой айтады. Кейде ерекшелік деп «тән сипат», «ерекше қасиет», «ерекше белгі», «өзіндік ерекшелігі» деген мағына береді дейді [4].

Шет ел зерттеушілерінің еңбектерінде ұлттық ерекшелікке берілген анықтамаларға талдау жасайық.

С.Д.Яковлева Якутия мектебінің биология курсында аймақтық компонентті жүзеге асырудың әдістемелік ерекшеліктерін зертей келе, аймақтық компонент аймақтың климаттық, табиғи, экологиялық, тарихи және экологиялық ерекшеліктерін қамтиды, ал, ұлттық ерекшелік сол аймақта мекендейтін ұлттың тілі, әдебиеті, ұлттық мәдениеті, ұлттың салт –дәстүрі мен этносын қамтиды деген пікір айтады [5].

А.С.Монгуш өзінің еңбегінде Тыва республикасындағы оқушылардың математика пәнінде ұлттық-аймақтық мазмұнды есептерді пайдалана отырып, оқушылардың білім деңгейін көтеру мәселесін қарастырады. Ол аймақтық ерекшелікке:- тарихи және ұлттық мәдени; - табиғи географиялық; әлеуметік – географиялық; әлеуметтік – демографиялық; әлеуметтік – экономикалық; аймақтың экономикалық салалары; әкімшілік саяси; саяси ерекшеліктер жатады дейді [6].

САТ Саяна Коколовна өз зертеуінде аймақтық ерекшеліктер деп осы аймақтағы құбылыстар, оқиғалар, өзекті ақпараттар, климаттық, табиғаттық, экологиялық, тарихи және экономикалық ерекшеліктер жатады, ал, ұлттық ерекшеліктерге тұрмыстық ерекшеліктер, тілдің, әдебиеттің, ұлттық мәдениеттің ерекшеліктері, ұлттың этносты мен салт-дәстүрі жатады деген пікір айтады [7].

Аль Баттауй Газван Азиз Мухсен өзінің зерттеу жұмысында ұлттық ерекшелікке төмендегідегілер кіреді дейді:

– ирак халқының ұлттық менталитетінің ерекшеліктері;

– елдегі демографиялық жағдай;

– аймақтағы климаттық ерекшеліктер;

– елдегі әлеуметтік – саяси жағдай, мемлекеттегі әлеуметтік саяси жағдай;

– елдегі әлеуметтік – экономикалық жағдайды жатқызады [8].

З.С.Бадмаева зерттеу жұмысында калмыктардың белгілі бір әлеуметтік –

тарихи, саяси, экономикалық, мәдени және табиғат факторларының әсерінен қалыптасқан өздеріне тән ұлттық психологиялық ерекшеліктері бар дейді. Бұл ұлттық психологиялық ерекшеліктер қабылдау, ойлану, іс әрекеттерді мотивациялауда, эмоциональды және ерік белсенділігінің өзіндік ерекшеліктерінде, калмыктардың тұлғалық және топтық өзара қарым – қатынасында байқалады деген пікірін айтады [9].

М.Д. Дьячковская зерттеуінде ұлттық ерекшелікке төмендегідей анықтама береді. Ұлттық ерекшелік дегеніміз – бұл халықтың спецификалық қасиеті. Ол – организмнің әртүрлі физиологиялық жүйесінде әрекеттерде байқалады (этнофизиологиялық ерекшеліктер); – қатынас, қарым-қатынас және өзара іс-әрекеттің психологиялық үрдістері мен жағдайында байқалады, дейді [4].

О.Л. Григорева зерттеу жұмысында халықтыңұлттықерекшеліктерісолелдіңөмір сүру территорясының ерекшеліктерімен, тарихи салт-дәстүрлерімен, өмірлік ұстанымдарымен және діни сенімдерімен өзгешеленеді деген пікір айтады [10]

Ұлттық ерекшеліктерге атақты орыс педагог, психолог К.Д.Ушинский үлкен мән берген. Ол әрбір халықтың өзіндік ерекшеліктері мен ақыл-ой ерекшеліктеріна назар аударған және осы факторлардың жас ұрпақтарды тәрбиелеу үдерісіне тигізер әсерін қарастырған. К.Д.Ушинскийдің пікірінше ұлт ұғымына әрбір халықтың ұлттық сипаттамасын, өзге ұлттардан айрымашылығын анықтайтын халықтың психологиялық ақыл ой ерекшеліктері жатады.

Солтүстік халықтарының зерттеушісі В.Х. Нерадовский «әр түрлі этностық топтардың оқушыларына оқу процесін ұйымдастыру кезінде біркелкі емес көзқарас талап етіледі – бұл кез-келген халықтың өмірінде сыртқы әлемді қабылдаудың өзіндік, ғасырлар бойы қалыптасқан табиғи, табиғатқа сай психологиясы, ерекше менталитет, өмір салты, биологиялық және әлеуметтік негізделген руханилық, ойлау тәсілі, ақыл-ойы, адамгершілік көңіл-күй, әлемдік қабылдау бар деген пікір айтады.

Ресей федерациясының ұлттық ерекшеліктері мен мінез құлықтарын олардың Солтүстік Еуразия климатындағы суық қысымен, Ресей территориясының кең аумағымен, көпұлттылығымен, сыртқы шекараларын қорғау ерекшеліктерімен өзгешеленеді. Сонымен қатар, Ресей жерін мекендейтін халықтың ұлттық киімдері, ұлттық тағамдары, ұлттық мейрамдары, діні, салт – дәстүрлері, әдет – ғұрыптары, мәдениеті, әлеуметті экономикалық жағдайы географиялық орналасу жағдайына байланысты екенін байқаймыз. Сондықтан Ресей территориясында тұратын кез келген ұлттың салт – дәстүрі мен мәдениетіне құрметпен қарайды.

Отандық зерттеушіміз Қ.А.Утееваның пікірінше ұлттық ерекшелік дегеніміз әр ұлтты өзге ұлттардан өзгешелендіріп тұратын өзіне тән ерекшеліктер дейді. Олар көбінесе халықтың психологиясында, әлеуметтік –экономикалық өмірінде және тіл ерекшеліктерінде байқалады деген пікір айтады. Зерттеушінің пікірінше зерттеу жұмысында ұлттық ерекшеліктерді ескеру себебі оқу мазмұнына қазақ халқының мәдени – ұлттық құндылықтарын бейнелеу, республиканың және оның әрбір аймақтарының әлеуметтік – экономикалық даму факторларын ескеру, оқушыларға ана тілі мен өзге де тілдерді оқыту болып табылады [11].

Ұлттық ерекшеліктерді ескеру дидактикалық ережеге сәйкес «белгіліден белгісіздікке», «жақыннан алысқа» қарай оқытуды жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Оқу-тәрбие үдерісінде ұлттық ерекшелікті ескеру бір жағынан нәтиже ретінде, екінші жағынан мақсатқа жету құралы ретінде әрекет етеді. Ұлттық ерекшелік мектептің өмірмен байланысы, теорияның практикамен байланысы арқылы мазмұнын нақтылайды, сондай-ақ оқытудың мазмұндық жақтарын іске асыру арқылы оқушылардың қызметін ұйымдастыру кезінде педагогикалық жүйенің барлық компоненттерін саралауға және дараландыруға бағыттайды.

Біздің пікірімізше ұлттық ерекшеліктер дегеніміз төменде келтірілгендермен сипатталады [12]:

– тілі мен әдебиеті (әр түрлі ұлт бір тілде сөйлесе де, олардың психологиялық ақыл-ой ерекшеліктері мен ұлттық сипаттамалары әр түрлі болады; қазақ тілін латын әліпбиіне ауысуы)

– тарихы және ұлттық–мәдениеттік (салт-дәстүр, әдет – ғұрпы, адамгершілік, ырымдары, өмір сүру салтының ерекшеліктері және тән құндылықтары);

– табиғи-географиялық (климат, пайдалы қазбалар, экология мәселелері);

– әлеуметтік-географиялық (қоныстардың сипаты, дәстүрлі іс-әрекеттер, қатынас құралдары);

– әлеуметтік-демографиялық (ұлттың құрамы, жыныстық-жастық құрылымы, халықтың көбею сипаты, отбасы типтері және т. б.);

– әлеуметтік-экономикалық (өндіріс түрлері мен сипаты, кәсіби құрылымы, халықтың өмір сүру деңгейі, экономикалық даму жетістіктері және т. б.);

– өңірдің экономикалық салалары (ауылшаруашылық, құрылыс, химия-технологиялық және т.б.), өнеркәсіптік және ауыл шаруашылық өндірісі;

– әкімшілік-саяси (аумақтық орналасуы және өңірдің шекарасы, инфрақұрылым түрі, басқару органдарын ұйымдастыру және олардың жұмыс істеуі);

– саяси (аймақ өміріндегі саяси факторлардың рөлі, егемендік үрдістері, өңіраралық және мемлекетаралық байланыстар және т. б.);

– ұлттық рухы, ұлтық сана – сезімі, ұлттық өнері, ұлттық ою өрнегі;

– мемлекеттің цифрлық мемлекетке көшу бағдарламасы;

– Қазақстан халықтарының ортақ мейрамдары (наурыз мейрамы, діни мерекелер, отан қорғаушылар күні, Қазақстан халықтарының бірлік күні, жеңіс күні, Астана күні, Конституция күні, құрбан айт мейрамы, ҚР-ның тұңғыш президент күні, тәуелсіз күні);

– заманауи білім беру нарығына кадрларды дайындау.

– елімізде тату – тәтті бірге өмір сүріп жатқан барлық халықтардың ұлттық мәдениеті, ырымдары, салт – дәстүрлері, тарихы, тіліне құрметпен қарау;

– жер бетіндегі бейбітшілікті, тыныштық пен зорлық-зомбылықты сақтауға ықпал ететін негізгі жалпыадамзаттық құндылықтарды (өмір, еркіндік, бейбітшілік, ар-ождан, сенім, махаббат, бақыт, денсаулық) ұстану.

Білім берудің жеке тұлғаға бағытталуы үшін адамның нақты-сезімтал тәжірибесін ұйымдастыру, оның рухани өмірін нақты проблемалармен толықтыру, оны өзінің жеке тұрмысын қайта құруға тарту қажет. Сондықтан Қазақстан Республикасының информатика курсының алгоритмдер және программалауды оқыту процесін құру кезінде мекендеу ортасының ерекшеліктерін, өмір салтын, ұлттық мәдениетті және т. б. ескеретін тәсілдер қажет [13].

Кез келген дәстүрлі пәнді ұлттық ерекшелендіру «нақты және абстрактілі бірлік», «оқытудың өмірмен байланысы», «ғылым, мәдениет, қызмет тәжірибесі жетістіктерін меңгерудегі жүйелілік және бірізділік», «оқытудың қолжетімділігі» деген оқытудың негізгі принциптерін ескеріле отырып дидактикалық үдерісті ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Ұлттық ерекшеліктерді ескеру дидактикалық ережеге сәйкес «белгіліден белгісіздікке», «жақыннан алысқа» қарай оқытуды жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Оқу-тәрбие үдерісінде ұлттық ерекшелікті ескеру бір жағынан нәтиже ретінде, екінші жағынан мақсатқа жету құралы ретінде әрекет етеді. Ұлттық ерекшелік мектептің өмірмен байланысы, теорияның практикамен байланысы арқылы мазмұнын нақтылайды, сондай-ақ оқытудың мазмұндық жақтарын іске асыру арқылы оқушылардың қызметін ұйымдастыру кезінде педагогикалық жүйенің барлық компоненттерін саралауға және дараландыруға бағыттайды [14].

Соңғы кездері біз қоғам тарапынан ұлттық салт-дәстүрлер мен әдеп – ғұрыптарды зерттеуге қызығушылықтарын артқанын байқаймыз. Бұл қызығушылық әбден заңды

құбылыс, өйткені қоғамның тарихи ұрпақтар сабақтастығына, ұлттық мәдениеттің сақталуына, таралуына және дамуына, халықтың мәдени және тарихи мұрасына ұқыпты қарауды тәрбиелеуге байланысты екенін байқағанымызда болып отыр [15].

Мектеп пәндерін, соның ішінде, информатика пәнін дәстүрлі түрде оқыту әдісі оқушының тұлғалық қасиетін толығымен ашып көрсете алмайды. Мектеп информатикасының мазмұнында (теориялық және есептер жүйесі) Қазақстан Республикасында тұратын ұлттарының тілі, салт-дәстүрі, әдет-ғұрыптарының ерекшеліктері ескерілмейді. Бүгінгі күнде информатиканы оқытудың теориясы мен әдістемесіндегі этникалық аспект және оны оқу үрдісінде ескеру мәселесі ғылыми еңбектерде зерттелген. Елімізде информатика пәні бойынша ұлттық ерекшеліктерді ескеретін мектеп бағдарламалары жоқтың қасы деп айтуымызға болады.

Негізгі мектептегі информатиканың «алгоритмдер және программалау» бөлімшесін оқыту үдерісін құруда өмір сүру салтының, ұлттық мәдениеттінің, мекендеу ортасының және т.б. ерекшеліктерін ескерсек оқушылардың оқуға деген қызығушылығы артады деген сенімдеміз.

Пайдаланылған әдеби қайнар көздер тізімі

[1] Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын [Электронный ресурс] URL: http://adilet.zan.kz (қаралған күні 18.01.2020).

[2] Қазақстан Республикасының Президенті – Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты [Электронный ресурс] URL: https://www.akorda.kz (қаралған күні 17.01.2020).

[3] Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері: Қазақстан Республикасының Президенті Н. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 2018 жылғы 10 қаңтар.

[4] Дьячковская М.Д. Этнометодическая система обучения математике учащихся школ малочисленных народов севера (на примере Республики Саха (Якутия): Дисс... канд.пед.наук – Чебоксары, 2017. – 274 с.

[5] Яковлева, С.Д. Методические особенности реализации регионального компонента курса биологии в школах Якутии (раздел «Животные») [Текст]: Дисс... канд. пед. наук: 13.00.03. – М., 2004. – 167 с.

[6] Монгуш А.С. Использование прикладных задач с национально-региональным содержанием как фактор повышения качества математических знаний учащихся 5-9 классов (на примере Республики Тыва): Дисс. .... канд.пед.наук – Новосибирск, 2002. – 145 с.

[7] Сат С.К. Региональные особенности методической системы формирования основных понятий базового курса информатики в национальных школах Республики Тыва: Дисс... канд.пед.наук – Омск, 2006. – 129 с.

[8] Аль Баттауй Газван Азиз Мухсен Национальные особенности становления и развития системы физического воспитания в Ираке: Автореф. дис... канд.пед.наук. – Тамбов., 2015. – 24 с.

[9] Бадмаева, З.С. Национпльно-психологические особенности калмыков: Автореф. дис.... канд. психол. наук. – М., 1997. – 23с.

[10] Григорева О.Л. Национально-региональные особенности развития сиситемы специального образования Забайкалья; аксиологический подход [Текст]: Автореф. дис... канд. пед. наук. – Б., 2004. – 24 с.

[11] Утеева К.А. Методические условия учета национальных особенностей в обучении математике в начальной казахской школе: Дисс. ....канд.пед.наук – Алматы, 1994. – 176 с.

[12] Ошанова Н.Т., Ануарбекова Г.Ж. Ұлттық ерекшеліктер негізінде алгоритмдеу мен программалауды оқытудың жолдары //Интелектуалдық ақпарттық және коммуникациялық технологиялар – «Қазақстан – 2050» стратегиясы аясында үшінші индустриалды революцияны жүзеге асырудың құралы: V Халықаралық ғылыми –практикалық конференция еңбектері. – Астана, 2018. – Б.163-166.

[13] Ошанова Н.Т., Ануарбекова Г.Ж. Негізгі мектепте алгоритмдер мен программалауды оқытуда ұлттық ерекшеліктер негізіндегі есептердің алатын орны //Математикалық модельдеу мен ақпараттық технологиялар білімде және ғылымда»: Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің 90 жылдығына арналған VIII Халықаралық ғылыми-әдістемелік конференция материалдары. – Алматы, 2018. – Б.290-294.

[14] Ануарбекова Г.Ж. Ұлттық құндылықтарды цифрландыру заманауи Қазақстанның басты бағыты ретінде //Вестник-Хабаршы, Физика-математика сериясы Абай атындағы ҚазҰПУ. – 2018. – №2 (62). – Б 182-185.

[15] Oshanova N., Anuarbekova G., Shekerbekova S., Arynova G. Algorithmization and programming teaching methodology in the course of computer science of secondary school //Australian Educational Computing – 2019. – V.34. – Iss.1.

References

[1] Kazakstan Respublikasynda bilim berudi damytudyn 2011-2020 zhyldarga arnalgan memlekettik bagdarlamasyn [Elektronnyj resurs] URL: http://adilet.zan.kz (karalgan kuni 18.01.2020).

[2] Kazaқktan Respublikasynyn Prezidenti – Elbasy N.A. Nazarbaevtyn Қazaқstan halkyna Zholdauy «Kazakstan – 2050» Strategiyasy kalyptaskan memlekettin zhana sayasi bagyty [Elektronnyj resurs] URL: https://www.akorda.kz (karalgan kuni 17.01.2020).

[3] Tortinshi onerkasiptik revolyuciya zhagdaiyndagy damudyn zhana mumkindikteri: Kazakstan Respublikasynyn Prezidenti N. Nazarbaevtyn Kazakstan halkyna Zholdauy. 2018 zhylgy 10 kantar.

[4] D'yachkovskaya M.D. Etnometodicheskaya sistema obucheniya matematike uchashchihsya shkol malochislennyh narodov severa (na primere Respubliki Saha (YAkutiya): Diss... kand.ped.nauk – CHeboksary, 2017. – 274 c.

[5] Yakovleva, S.D. Metodicheskie osobennosti realizacii regional'nogo komponenta kursa biologii v shkolah YAkutii (razdel «ZHivotnye») [Tekst]: Diss... kand. ped. nauk: 13.00.03. – M., 2004. – 167 s.

[6] Mongush A.S. Ispol'zovanie prikladnyh zadach s nacional'no-regional'nym soderzhaniem kak faktor povysheniya kachestva matematicheskih znanij uchashchihsya 5-9 klassov (na primere Respubliki Tyva): Diss. .... kand.ped.nauk – Novosibirsk, 2002. – 145 c.

[7] Sat S.K. Regional'nye osobennosti metodicheskoj sistemy formirovaniya osnovnyh ponyatij bazovogo kursa informatiki v nacional'nyh shkolah Respubliki Tyva: Diss... kand.ped.nauk – Omsk, 2006. – 129 c.

[8] Al' Battauj Gazvan Aziz Muhsen Nacional'nye osobennosti stanovleniya i razvitiya sistemy fizicheskogo vospitaniya v Irake: Avtoref. dis... kand.ped.nauk. – Tambov., 2015. – 24 s.

[9] Badmaeva, Z.S. Nacionpl'no-psihologicheskie osobennosti kalmykov: Avtoref. dis.... kand. psihol. nauk. – M., 1997. – 23s.

[10] Grigoreva O.L. Nacional'no-regional'nye osobennosti razvitiya sisitemy special'nogo obrazovaniya Zabajkal'ya; aksiologicheskij podhod [Tekst]: Avtoref. dis... kand. ped. nauk. – B., 2004. – 24 s.

[11] Uteeva K.A. Metodicheskie usloviya ucheta nacional'nyh osobennostej v obuchenii matematike v nachal'noj kazahskoj shkole: Diss. ....kand.ped.nauk – Almaty, 1994. – 176 c.

[12] Oshanova N.T., Anuarbekova G.Zh. Ulttyk erekshelikter negizinde algoritmdeu men programmalaudy okutudyn zholdary //Intelektualdyk akparttyk zhane kommunikaciyalyk tekhnologiyalar – «Kazakstan – 2050» strategiyasy ayasynda ushinshi industrialdy revolyuciyany zhuzege asyrudyn kuraly: V Halykaralyk gylymi-praktikalyk konferenciya enbekteri. – Astana, 2018. – B.163-166.

[13] Oshanova N.T., Anuarbekova G.Zh. Negizgi mektepte algoritmder men programmalaudy okytuda ulttyk erekshelikter negizindegi esepterdin alatyn orny //Matematikalyk model'deu men akparattyk tekhnologiyalar bilimde zhane gylymda»: Abai atyndagy Kazak ulttyk pedagogikalyk universitetinin 90 zhyldygyna arnalgan VIII Halykaralyk gylymi-adistemelik konferenciya materialdary. – Almaty, 2018. – B.290-294.

[14] Anuarbekova G.Zh. Ulttyk kundylyktardy cifrlandyru zamanaui Kazakstannyn basty bagyty retinde //Vestnik-Habarshy, Fizika-matematika seriyasy Abai atyndagy KazUPU. – 2018. – №2 (62). – B 182-185.

[15] Oshanova N., Anuarbekova G., Shekerbekova S., Arynova G. Algorithmization and programming teaching methodology in the course of computer science of secondary school //Australian Educational Computing – 2019. – V.34. – Iss.1.

Понятие и значение национальной особенности

Г.Ж. Ануарбекова[1] , Ы.Бидайбеков[1], Н.Т.Ошанова[1]
[1]Казахский национальный педагогический университет имени Абая
(Алматы, Казахстан)

Аннотация

В данной статье научно обосновано значение понятия национальные особенности, уточнялись определения «национальные особенности». Были проанализированы определения понятия национальные особенности в трудах зарубежных и отечественных исследователей, приведены выводы. Раскрывается роль национальных особенностей обучения в разделе «алгоритмизация и программирование» в курсе информатики. Была рассмотрена характеристика национальной особенностей. Учет национальной особенности в учебно-воспитательном процессе с одной стороны выступает как результат, с другой – как инструмент достижения цели. Национальная особенность заключается в том, что школа имеет связь с жизнью, конкретизирует содержание теории через связь с практикой. А также при организации деятельности учащихся посредством реализации содержательных аспектов обучения на дифференциацию и индивидуализацию всех компонентов педагогической системы. Вопрос учета национальных потребностей и особенностей народов отражается как важный аспект совершенствования системы образования в школах.

Ключевые слова: национальность, особенность, национальная особенность, информатика, алгоритм, учебный процесс

Concept and meaning of national identity

G. Zh. Anuarbekova[1], E. Y.Bidaybekov [1], N. T. Oshanova[1]
[1]Abai University (Almaty, Kazakhstan)

Abstract

In this article, the meaning of the concept of national characteristics is scientifically justified and the definition of the meaning of the concept of national characteristics is clarified. The concepts of national peculiarities in the works of foreign and domestic researchers were analyzed, and conclusions were given. The role of national features of training in the section «algorithmization and programming» in the course of computer science is revealed. The characteristic of national characteristics was considered. Taking into account national characteristics in the educational process on the one hand acts as a result, on the other-as a tool to achieve the goal. The national peculiarity is that the school has a connection with life, concretizes the content of the theory through the connection with practice. And also at the organization of activity of pupils by means of realization of substantial aspects of training on differentiation and individualization of all components of pedagogical system. The issue of taking into account the national needs and characteristics of peoples is reflected as an important aspect of improving the education system in schools.

Key words: nationality, a feature, national feature, computer science, algorithm, educational process

Редакцияға 10.07.2020 қабылданды.

ҒТАХР 14.25.05

Н. ОРДАБАЕВ[1], К. АБИШЕВ[2], Т. ҚАДЫРБАЕВ[1], Е.Н. ТУГЕЛБАЕВ[2], Т. БАЙМЫРЗАЕВ[2]

[1]Аймақтық әлеуметтік инновациялық университеті (Шымкент, Қазақстан),
[2]Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті (Алматы, Қазақстан)

ҚАЗАҚТЫҢ ҰЛТТЫҚ ОЙЫНДАРЫН ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ САБАҚТАРЫНДА ӨТКІЗУ ӘДІСТЕРІ МЕН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа

Соңғы жылдары жас ұрпақтың дене тәрбиесі мәселесімен айналысатын ғалымдар халықтық ойындар мен дене қимылы жаттығуларының төл ерекшеліктеріне барған сайын айрықша қызығушылық танытуда. Шамасы, бұл өзгеше жағдайларда, мысалы, дала жер бедері, климаты, географиялық ерекшеліктері – дене қимылы қызметінің кез келген түрінің жеткілікті түрде тиімді болмауына байланысты. Спорттың көптеген классикалық түрлері – жүзу, шаңғы, коньки және т.б. жергілікті орындарда тиісті спорт алаңдары мен басқа да қымбат тұратын құрылыстардың болмауынан, оларды салудың жер бедеріне немесе елді мекендердің шашыраңқы болуынан қиынға түсуіне байланысты, кеңінен қолдау таппай отыр. Демек, ұлттық қимыл ойындары жас ұрпаққа қажетті дене қимылы қасиеттері мен дағды-машықтарын дамытудағы өзгертуге болмайтын құрал болып отыр. Сондықтан, педагогикалық жоғары оқу орындары жағдайында осы ұлттық қимыл ойындары қызметтерін ұйымдастыруға дене шынықтырудан болашақ мұғалімдерін мақсатты даярлау осы өзекті мәселені шешудегі жүйелі көзқарасты талап етеді. Мұндай мәселенің қойылуы әбден заңды. Өйткені, бұл қызметке мұғалімнің қандай дәрежеде даярланғанына оқу үдерісінің табысты болуына қатысты. Осыған байланысты, жоғарыда аталған жағдайларды ескере отырып, оқу үдерісіне ғылыми көзқарас туындайды, бұл ең алдымен қазіргі жастар дамып, жетіліп отырған жағдайлардың ерекшеліктерімен айқындалады.

Түйін сөздер: дене шынықтыру сабақтары, ұлттық ойындардың түрлері, өткізу әдістері.

Кіріспе. Қимыл ойындарының маңызы туралы теориялық та, сондай-ақ әдістемелік сипатта да көптеген арнайы әдебиеттер бар. Онда ойынның рөлі, оның таралуы, әртүрлі халықтардың ойын фольклорына ұқсастықтары мен айырмашылықтары, әдістемелік ерекшеліктері қарастырылады. Көрнекі педагогтардың, ғалымдардың пайымдауынша, балалардың ойын қызметінде екі негізгі фактор ұштасып келеді: бір жағынан – балалар саламандық (практикалық) қызметке қосылады, дене қимылы қасиеттері жетіледі, дербес әрекеттер жасауға дағдыланады. Ал, екінші жағынан – орындалған жаттығу қызметтерінен моральдік және эстетикалық ләззат алады, өздерін қоршаған ортаны тану тереңдей түседі. Мұның бәрі, сайып келгенде, тұтастай алғанда жеке адамды тәрбиелеуге жәрдем береді. Сонымен, ойын – тәрбиенің кешенді құрылымының бірі болып табылады: ол жан-жақты дене қимылы даярлығына, ұжымдық қызметтің өзгеріп отыратын жағдайларында қимыл негіздері мен күрделі әрекеттерді жанама түрде меңгеру арқылы, ағза функциясын, ойыншылардың мінез-құлық белгілерін жетілдіруге бағытталған [8; 16].

Мақсаты: ұлттық спорт түрінің белгілі бір түрімен қарқынды түрде айналысу кезеңі білім беру мекемелеріндегі кезеңге тап келіп, адам өміріндегі ағзаның жастық пісіп-жетілуінің аяқталу кезіне тура келеді. Ұлттық спорттың бұл түрлерінде жарыстар кезінде де, спорттық жаттықтырулар кезінде де ағзаға түсіп жатқан жүктеме көлемі төмендейді. Соңғы кездері спорттық жетістіктердің күрт өсуі жаттықтыру барысындағы жүктеме көлемінің күрт өсуі салдарынан болып отыр. Тіпті,

республиканың үздік спортшыларының жуырда ғана қол жеткізген жоғары жетістіктері мен көрсеткіштері, көп ұзамай-ақ мектептерде өткізілетін дене шынықтыру сабақтарында көптеген ұлттық спорт түрлері мен ойындары күнделікті құбылысқа айналып кетіп жатыр [5; 17].

Жас спортшының мектептік кезеңдегі спортта алға басуы, оның барлық жағынан дамуына байланысты, ал ұлттық спорт түрлерінің бұқаралық түрі білім беру мекемелеріндегі білікті ұстаздың немесе бапкердің әдістемелік тұрғыдағы нұсқауымен таңдап алынған спорт түрінің мақсатына жауап беретін, дене қимылы қасиеттерін жан-жақты дамытудың негізгі жолы және әдісі болып саналады, ағза қызметтерінің жалпы деңгейлерін арттырады. Ұлттық спорттың және қимыл ойындарының бұл түрі спортшылар бойында ерекше дене қимылы және психикалық қасиеттер болуын талап етеді [6; 18].

Зерттеу әдістері мен оны ұйымдастыру: қазақтың ұлттық қимыл ойындары мен көңіл көтерулерінің шығу тегі мен қызметі жағынан сан қилы және әртүрлі болып келетінін атай отырып, олардың тарихи жолды объективті түрде көрсететінін, Қазақстан Республикасы аймағында мекен еткен халықтар мен ұлыс өкілдерінің дене қимылының дамуының әр кезеңіндегі этникалық үдерістерді бейнелейтінін дене шынықтыру және спорт ғылымының осы саласында еңбектеніп жүрген ғалымдардың зерттеулерінен атап көрсетуге болады. Дәстүрлі ұлттық ойындар әртүрлі тарихи кезеңдерде пайда болып, осы кезге дейін сақталып қалды және жас ұрпақты тәрбиелеу ісінде бүгін де мәнін жоғалтқан жоқ. Осы ойындарға тарихи сипаттама бере отырып, мектеп жағдайында жас/жыныс [12; 19] ерекшеліктерін ескере, өткізуге боларлық түрлеріне тоқталып өтсек:

«Қыз қуу» – қазақ халқының өте көне ойындарының бірі, өзінің идеялық мазмұны жағынан бұрынғы кеңестік республикалардың мәдениетіне енген халықтық спорттың қай-қайсысынан болса да кем түспеген. Оны ұлттық спорт ойындарының қызғылықты бір түріне айналдыру үшін мүмкіншілік толық.

Қыз қуу «Манас» эпосында:

Боз бала, жігіт аралас,
Қыз-келінменен жарысып,
Қызық өзен бойласып,
Қызығысып қырандар
Қыз қууспай ойнасып,
Талықпай көшіп, бел байлап
Таласты көздей бет алып,
Ел шұрқырап, шу болып
Ер қуанып, ду болып,
Кіндік кесіп, кір жуған
Жеріне көшіп келе жатад.

Қыз, жігіті қырғыздың,
Ғасырлап ойнайды қыз куу!
Қыз қуу ойынын қарасаң,
Қызығына ел батып,
Қиқырып дулап тік тұрмай!
Қыз қуу ойыны қырғыздың,
Ежелден қалған салты екен!
Еңкейіп жандап жарысып,
Қызға жетсе жігіті,
Бұралтып тұрып қыз сүю,
Байырдан қырғыз нарқы екен!

Ал енді, *қырғыз-қазақтың белгілі ақыны Жалил Садықтың:*

Ойынның бірі қыз қуу,
Күліктер көкте сызшудай.
Тізгінді шауып жөнелсе,
Жігіті – сұңқар, қыз –
аққудай!

Ойын деп, шіркін, осыны айт,
Көргенде кімдер қызықпайды.
Жігіті жетіп қызды сүйсе,
Көзіңе сүйкім ұшырайды, –

деген жырынан аталмыш ойын жөнінде әдемі көркем елес беріп тұратынын аңғаруға болады.

Ол өзінің маңызы жағынан дене тәрбиесін беруде бүгінгі талапқа толық сай келеді. Және елімізде мекендеп жатқан халықтардың арасында кеңінен тараған ұлттық ат ойыны тобына жатады. Сонау ертеден келе жатқан спорт ойыны, ертеде «Қыз қашар», «Қыз қуалар» деп аталғаны болмаса, біздің заманымызға дейін оншама өзгеріссіз жеткенін атап өтуіміз керек. Бұл жарыс өзінің түрі жағынан біздің заманымыздан бұрын қандай болса, қазірде сол күйінде қалды. Сол заманғы тәртіп бойынша жарыс жігіт пен оның қалыңдығы арасында өткізілген (біздің заманымыздан бұрын VIII-VII ғасырларда Қазақстанның территориясын жайлаған кейбір рулардың арасында осындай тәртіп болған). Егер жігіт жарыста жеңілсе, ол өзіне қойылатын талапты ақтай алмағаны үшін оның қызбен некелесуге құқы болмаған. Ертедегі аңыз-ертегілерге қарағанда, қазақтарда тағы бір мынадай әдет-ғұрып болған. Осы әдет бойынша жарысқа екі рудың қыз бен жігіті түскен. Жігіттің жеңілуі оған салынатын айыппен қоса, өз руында еті тірі жігіт пен жүйрік атының жоқтығы үлкен кемістік болып табылған. Егер қыз жеңілген деп табылса, оның жағының келісімі бойынша, ешқандай қалыңсыз-ақ ол жеңген жігітке тұрмысқа шығады [2].

Қазіргі кездегі қыз қуу спорт жарысында күшті теңдестіру үшін әлсіз жаққа берілетін тиімді шартты еске салады. Жарыс мынадай тәртіппен өткізіледі. Сөреге қыз бен жігіт шақыралады. Жігіт қыздан 10-15 метр кейін тұрып жарысқа қосылады. Жігіт қызды қуып жетсе, өзінің жеңгендігін білдіру үшін оның білегінен орамалды алуға тырысады. Ал қыз оның керісінше, қуғыншыдан қашып құтылып, сөреге бұрын жетуге әрекет жасайды. Ал, қайтар жолда, егерде жігіт қызды қуып жетпесе, қыз оны немесе оның атын қамшыға алады. Мектептік жағдайда қыз қууды қазіргі бағытымен келешекте де дамытудың үлкен спорттық маңызы бар. Өйткені, бұл ойынды жаяу түрінде, түрлі сипатта, әдістер кешенін толық пайдаланған жағдайда дене қасиеттерін жетілдірумен қатар, өскелең ұрпақтың бойына рухани даму, этикалық-серілік (ұлдар арасында), қазақ қызына тән ұяңдық пен жібектей мінездердің қалыптасуына зор септігін тигізетінін қаперге алған жөн [1; 3; 7; 9].

«Теңге алу». Жерде жатқан теңгені атпен шауып келе жатып іліп алу үлкенептілікті, ат құлағында ойнайтын шабондоздық тәжірибені талап етеді. Теңгені жерден іліп алғандарға бәйге беріледі. Бұрындары қазақ жігіттері атпен шауып келе жатып қолындағы қылышымен жерде жатқан тезекті түйреп алып көкке лақтырып жіберіп, оны жалмажан қылышымен екіге бөліп шауып түсіретін. Мектептік жағдайда, бұл ойынды қазіргі қолжалғау (эстафета), дене қасиеттерінің ішінде ең алдымен жылдамдық пенептілікті дамытатын ойын түрі, кез келген жаста, яғни, жас пен жынысты талғамайтын ойын ретінде өткізе беруге болады [4; 10; 11].

«Көкпар». Қазіргі кезеңде ел арасында кең танымал болған ұлттық ат ойыны. Этнографтардың айтуынша, әуелгі атауы «көк бөрі» сөзінен шыққан. Бұрындары мал баққан көшпелі халықтар көк бөріні соғып алғанда өлігін ат үстінде сүйрелеп, бір-бірінен ала қашып, мәз-мәйрам болған. Кейін ол ұлттық ойынға айналған. Көкпар Орта Азия халықтарының да сүйікті ойыны. Көкпар жаппай тартыс және дода тартыс болып екіге бөлінеді. 1949 жылы елімізде көкпар жарысының жаңа ережесі бекітілді. Алаң көлемі қатысушылар санына сәйкес. Егер әр команда 5 адамнан болса, алаңның аймағының ұзындығы 300 метр, ені 100 метр; 10 адамнан болса, 500х200 метр; 15 адамнан болса 700х300 метр; 20 адам болса, 1000х500 метр. Көкпарда басы кесілген серке тартылады. Мектептік жағдайда бұл ойынды жоғары сынып оқушылары арасында, жаяу түрінде өткізуге болады. Егер де, жоғары сынып оқушылары өздерінің дене тұрқына қарай біреуі «ат», ал біреуі «ойыншы» болып, ойынды қызықты да, тартысты ету үшін біріне-бірі мінгесіп, күштілік пен төзімділік дене қасиеттерін тікелей дамытып жатса, орта немесе төменгі буын мектеп оқушылары үшін – жылдамдық, ептілік, икемділік пен төзімділік дене қасиеттерін дамытатын бірден-бір амал екені сөзсіз. Өйткені, дене

қасиеттерімен қатар, жас ұрпақта қайсарлық, батырлық және елін қорғар жауынгерлік қасиеттерін жетілдіреді [13].

«Ұшты-ұшты». Әлем халықтарының ішінде сөз маржанын дәл, әрі ұтқыр түрде тауып айтатын, импровизациялық қасиеті дамыған қазақ халқы секілді, халық кем десе де болады. Мағынасын дәл жеткізетін, сөз саптамасы дана халқымыздың мәнді де, бағалы ойларын ырғақты түрде жеткізетін зейіндік ойындар жеткілікті. Соның бірі – жоғарыда аталған «ұшты-ұшты» ойыны. Әдетте, аталмыш ойынды төменгі немесе орта буын мектеп оқушылары арасында, сабақтың немесе жаттықтырудың қорытынды бөлімінде, арпалысқа толы буырқандық сезімдік, дене қасиеттерін дамытатын негізгі бөлімдегі ойындардан соң өткізеді. Ойын шарты бойынша ойынды жүргізуші немесе бастаушы қатысушыларды жаңылыстыру үшін тез-тез ұшатын, ұшпайтын заттарды өлең түрінде, ырғақты шумақтатып, араластырып айтады [14]. Шарт бойынша ойнаушылар ұшатын заттарға ғана қолын көтеруге тиісті. Олар ұшпайтын затқа қолын көтеріп қалса, айыбына өз өнерін көрсетеді. Ойын бастаушы негізінен адамдарды, мысалы, былайша жаңылыстырады:

– Ұшты, ұшты – тарғақ ұшты! (ұшады).
– Ұшты, ұшты – жарғақ ұшты! (ұшпайды).
– Ұшты, ұшты – тырна ұшты! (ұшады).
– Ұшты, ұшты – тырма ұшты! (ұшпайды).

«Соқыртеке» – мектептік жағдайда төменгі мен орта буын оқушылары арасында тапқырлық пен зейіндікті дамытатын халықтық ойын. Ойын шарты бойынша ойыншылар дөңгелене тұрады. Ортаға орамалмен көзі байланған адамды – «соқыртекені» шығарады. Шеңбер бойынша тұрған ойынға қатысушылар «соқыртекені» түрткілейді. Ол сол кезде түрткен ойыншыны ұстап алып, атын айтуға тиіс. «Соқыртекенің» тыныш тұрған ойыншыны да ұстап алуына болады. Өзінің зейінсіздігінің арқасында абайсызда ұсталынып қалған ойыншы «соқыртекеге» айналып, ойын жалғаса береді [15].

«Асық ойыны». Қазақ халқында ертеден келе жатқан ойындардың бірі – асық ойындары. Кеңестік кезеңде «баймансаптардың ойыны» деп, қуғын-сүргінге ұшыраған, негізінде, балалардың мергендігін, өзара татулық пен сыйластыққа шақыратын, ұжымдық ұйымшылдық пен бірлікті дамытатын, мектептік жағдайда төменгі және ортаңғы буын оқушылары арасында кең тараған ойын түрі. Халық арасында асық ойындарының бірнеше түрі сақталған. Бұл ойынды тек асығы бар ер балалар ғана ойнаған. Асық ойнаушылардың саны 4-8-ге дейін барады. Бұл ойынның мақсаты – асық ұтып алу. Ойын ережесі: Көнге барлық ойыншы бір-бірден асық тігеді. Содан соң бір бала ойыншылардың кім-кімнен кейін ойнау керек кезектерін анықтау үшін басқалардың сақасын жинап алып иіреді. Иірген кезде алшы түскен сақаның иесі-бірінші, тәйке түскеннің иесі-екінші, бүк түскендікі – үшінші, шік түскендікі – төртінші болады.

Алынған нәтижелер мен қорытынды: ұлттық ойындарды білім беру мекемелерінде өткізудің педагогикалық мәні, оның өскелең ұрпақ арасында дене қасиеттерімен қатар, рухани-моральдік дамытудағы үлесін, жалпы және арнаулы жұмыс істеу мүмкіндіктерін арттыруға бағытталған, дене қимылы мүмкіндіктерін тәрбиелеудегі ең маңызды әдіс екенін атап көрсету қажет.

Адами қасиеттерді дамытуға негізделген ұлттық спорт түрлері мен халық ойындары мектеп оқушылары арасында барынша жоғары жетістікке деген ұмтылыспен тығыз байланысты.

Жүктеменің жоғары болуы бұл ұлттық спорт түрлерінің оқушы ағзасына тиімді әсер ететін басқа да әдістер мен жолдардан ерекшелендіріп тұрады. Жүктемені қатаң бақылап отырмайынша және ол жүктемелердің ерекшеліктерін білмейінше, денсаулықты шыңдау орнына зиян келтіріп алудан сақтанған жөн. Ал, спорттың бұл түрлерінің негізгі мақсаты – өскелең ұрпақтың денсаулығы. Сондықтан да, ұлттық спорт түрлерінен жаттығулар жүйесі дәрігерлік-педагогикалық бақылаусыз өтпеуі тиіс.

Пайдаланылған әдеби қайнар көздер тізімі

[1] Bjelica B., Joksimović M., Seisenbekov Y., D'Onofrio R., Perovic T. The effects of pilates programs on motor skills and morphological characteristics of women //Ita. J. Sports Reh. – 2018. – Po. 5, 2. – P. 1063-1074.

[2] Горелик В.В., Беляев В.С., Филиппова С.Н., Чумаков Б.Н. Особенности психофизиологической адаптации учащихся 11-16 лет к учебным и физическим нагрузкам, детерминированные типами их вегетативной регуляции //Человек. Спорт. Медицина. – 2018. – Т.18. – №1. – С.20–32.

[3] Dill D. The economy of muscular exer cise //Phisiol. Rev.-Vol. 16. 1936. – P. 263-291.

[4] Досқараев Б.М. Қазақстандағы Олимпиадалық білім және спорт тарихының очерктері /Б.М.Досқараев, Е.К.Сейсенбеков, Е.Т.Алтынбек. – Алматы. 2019. – С.400.

[5] Дуркин П.К., Лебедева М.П. К проблеме воспитания личной физической культуры у школьников и студентов //Физическая культура: воспитание, образование, тренировка. –2000. – №2. – С. 50-53.

[6] Iconomescu T.M., Mocanu G.D., Talaghir L.G. The development of conditional motor skills by means of courses and applicative circuits in 6th grade girls during the physical education class //Человек. Спорт. Медицина. – 2017. – №4. – Т.17. – С. 50-57.

[7] Қаражанов Б. Қазақ дене тәрбиесі институты. – Алматы, 1991. – С.26-43.

[8] Кънчев О., Якимов М. Моделиране на адаптивна система за физическа дееспособност на студенти и курсанти /Материалы из IX-международной научной конференции по теме: «Съвременни тенденции на физическото вьзпитание и спорта». – София, 2017. – С.165-174.

[9] Maslow A.H. Motivation and Personality /A.H.Maslow. – New York, 1954. – P.65-86.

[10] Miyaznita M., Suadomoto T. The current problems of physical fitness in Japanese children /Journal of sports medicine. – 1987. – P. 40-45.

[11] Мусина С.В. О некоторых особенностях физической подготовки студентов с избыточным весом / Физическое воспитание и спортивная тренировка. – Волгоград. – 2018. – №3(25). – С.23-27.

[12] Olympic School Project. – Melbourn, 1989. – P.44.

[13] Сапарбаев М.Б. Подготовка учителей физкультуры. – Алматы, 1992. – С.286.

[14] Сейсенбеков Е.К. Дене шынықтыру мен спорт тарихы. – Шымкент, 2009. – С.144.

[15] Сейсенбеков Е.К. Қазақтың ұлттық ойындарын оқу үдерісінде жастарды тәрбиелеу амалы ретінде қолдану /Сейсенбеков Е.К., Тастанов А.Ж., Дауленбаев М.Т. «ҚазҰУ Жаршысы», Педагогикалық серия. – 2016. – №1 (47). – С.118-123.

[16] Сейсенбеков Е.К. Дене шынықтыру және спорт теориясы мен әдістемесі. – Астана: ЕҰУ баспасы, 2011. – С.431.

[17] Сейсенбеков Е.К. Спорт теориясы мен әдістемесі. – Астана, 2013. – С.330.

[18] Сейсенбеков Е.К. Білім алушының жеке дене мәдениетін тәрбиелеудің педагогикалық әдістері / Педагогика және психология. – 2016. – №1 (26). – С.118-122.

[19] Тәнікеев М. Қазақстандағы дене шынықтыру мен спорт тарихы. – Алматы, 2002. – 254 бет.

References:

[1] Bjelica B., Joksimović M., Seisenbekov Y., D'Onofrio R., Perovic T. The effects of pilates programs on motor skills and morphological characteristics of women //Ita. J. Sports Reh. – 2018. – Po. 5, 2. – P.1063-1074.

[2] Gorelik V.V., Belyayev V.S., Filippova S.N., Chumakov B.N. Osobennosti psikhofiziologicheskoy adaptatsii uchashchikhsya 11-16 let k uchebnym i fizicheskim nagruzkam, determinirovannyye tipami ikh vegetativnoy regulyatsii //Chelovek. Sport. Meditsina. – 2018. – T.18. – №1. – S.20–32.

[3] Dill D. The economy of muscular exer cise //Phisiol. Rev.-Vol. 16. 1936. – P. 263-291.

[4] Dosqaraev B.M. Qazaqstandağy Olimpiadalyq bilim jäne sport tarihynyñ oçerkteri /.M. Dosqaraev, E.K. Seisenbekov, E.T. Altynbek. – Almaty, 2019. – S.400.

[5] Durkin P.K., Lebedeva M.P. K probleme vospitaniya lichnoy fizicheskoy kul'tury u shkol'nikov i studentov // Fizicheskaya kul'tura: vospitaniye, obrazovaniye, trenirovka. – 2000. – №2. – S.50-53.

[6] Iconomescu T.M., Mocanu G.D., Talaghir L.G. The development of conditional motor skills by means of courses and applicative circuits in 6th grade girls during the physical education class //Человек. Спорт. Медицина. – 2017. – №4. – Т.17. – С.50-57.

[7] Qarajanov B. Qazaq dene tärbiesi instituty. – Almaty, 1991. – S.26-43.

[8] Kŭchev O., Yakimov M. Modelirane na adaptivna sistema za fizicheska deesposobnost na studenti i kursanti. / Materialy iz ÍKH-mezhdunarodnoĭ nauchnoĭ konferentsii po teme: «Sŭvremenni tendentsii na fizicheskoto v'zpitanie i sporta». – Sofiya, 2017. – S.165-174.

[9] Maslow A.H. Motivation and Personality /A.H.Maslow. – New York, 1954. – P. 65-86.

[10] Miyaznita M., Ssuadomoto T. The current problems of physical fitness in Japanese children /Journal of sports medizine. – 1987. – P.40-45.

[11] Musina S.V. O nekotorykh osobennostyakh fizicheskoy podgotovki studentov s izbytochnym vesom / Fizicheskoye vospitaniye i sportivnaya trenirovka. – Volgograd. – 2018. – №3(25). – S.23-27.

[12] Olympic School Project. – Melbourn, 1989. – P.44.

[13] Saparbaev M.B. Podgotovka uçïtelei fïzkultury. – Almaty, 1992. – S. 286.

[14] Seisenbekov E.K. Dene shynyqtyru jane sport tarihy, Shymkent, 2009. – S. 144.

[15] Seisenbekov E.K. Qazaqtyñ ulttyq oiyndaryn oqu üderisinde jastardy tärbïeleu amaly retinde qoldanu / Seisenbekov E.K., Tastanov A.J., Daulenbaev M.T. «QazUU Jarshysy», Pedagogicalyk seriya. – 2016. – №1 (47). – S.118-123.

[16] Seisenbekov E.K. Dene shynyqtyru jane sport teoriyasy men ädistemesi. – Astana: EUU baspasy, 2011. – S.431.

[17] Seisenbekov E.K. Sport teoriyası men ädistemesi. – Astana, 2013. – S.330.

[18] Seisenbekov E.K. Bilim alushynyñ jeke dene mädenietin tärbieleudiñ pedagogikalyq ädisteri /Pedagogika jäne psihologiya, 2016. – №1 (26). – S.118-122.

[19] Tänikeev M. Qazaqstandagy dene shynyqtyru men sport tarihy. – Almaty, 2002. – S.254.

Методы и особенности проведения казахских национальных игр на уроках по физической культуре

Н. Ордабаев[1], К. Абишев[2], Т. Кадырбаев[1], Е. Тугелбаев[2], Т. Баймырзаев[2]
[1]Региональный социально-инновационный университет (Шымкент, Казахстан)
[2] Казахский национальный педагогический университет имени Абая (Алматы, Казахстан)

Аннотация

В последнее время ученые, занимающиеся проблемой физического воспитания подрастающего поколения, все больше уделяют внимание национальным особенностям народных игр и физическим упражнениям. Это было связано климато-географическим особенностям, рельефу местности, что затрудняло эффективность функций физических нагрузок в стандартных школьных условиях. Отсутствие дорогостоящих спортивных сооружений и спортплощадок, разбросанность населенных пунктов, сложности местного рельефа не давали возможности проведения многих классических видов спорта, как – плавание, конькобежный и лыжный спорт и др., не имеют широкой поддержки. В сложившихся обстоятельствах для поддержания физических навыков и умений, национальные игры и являются панацеей, выходом из положения. Поэтому, решение проблемы подготовки физкультурных кадров в педагогических ВУЗах, компетентных организовать внедрение национальных игр в учебный процесс, требует систематического пересмотра. Успешность учебного процесса напрямую связана со степенью подготовки учителя. В связи с этим, учитывая вышестоящие обстоятельства, в учебном процессе может зародиться новый научный взгляд, вносящий свой вклад для физического и духовного развития подрастающего поколения.

Ключевые слова: уроки по физической культуре, виды национальных игр, методы проведения.

Methods and features of the Kazakh national games in physical education lessons

N. Ordabayev[1], K. Abishev[2], T. Kadyrbayev[1], Yer. Tugelbaev[2], T. Baimyrzaev[2]
[1]Regional Social Innovation University (Shymkent, Kazakhstan)
[2]Abay Kazakh National Pedagogical University (Almaty, Kazakhstan)

Abstract

Recently, scientists involved in the problem of physical education of the younger generation are paying more and more attention to the national characteristics of folk games and physical exercises. This was due to climatic and geographical features, the terrain, which hindered the effectiveness of the functions of physical activity in standard school conditions. The lack of expensive sports facilities and sports grounds, the scattered settlements, the complexity of the local terrain did not make it possible to conduct many classic sports, such as swimming, speed skating and skiing, etc., do not have wide support. In the circumstances, to maintain physical skills, national games are a panacea, a way out. Therefore, the solution to the problem of training physical education personnel in pedagogical universities that are competent to organize the introduction of national games in the educational process requires a systematic review. The success of the educational process is directly related to the degree of teacher training. In this regard, given the higher circumstances, a new scientific view may be emerging in the educational process, contributing to the physical and spiritual development of the younger generation.

Keywords: physical education lessons, types of national games, methods of conducting.

Редакцияға 10.01.2020 қабылданды

ҒТАХР 18.45

Е.А.БИЛАЛОВ

Т.Қ. Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы
(Алматы, Қазақстан)

ЗАМАНАУИ ТЕАТРДАҒЫ АКТЕР ТҰЛҒАСЫ

Аңдатпа

Зерттеу мақсаты – актердің сыртқы келбетінің негізгі ерекшеліктерін анықтау және оның бүгінгі сахна өнерінің таптырмас тасымалдаушысы екенін көрсету. Мақалада актер шеберлігіне, жалпы адамзаттық құндылықтарға және театр өнерінің ерекшеліктеріне назар аударылады. «Адамдарға арналған театр» тіркесі тұжырымдамасының мазмұны актерлердің ерекше миссиясында айқындалған және көрсетілген: тірі адамның сезімдерін, толқуын жеткізу және болып жатқан жағдайдың шынайы жай-күйін сездіру. Кәсіби актер ойынын ешнәрсе алмастыра алмайтыны, оның және көрермендердің арасындағы тікелей қарым-қатынас құралы ретінде, іс-әрекеттің барлық нюанстарын сезінуге мүмкіндік беретін идея негізделген. Мақаланың ғылыми жаңашылдығы технологияның дамыған дәуірінде және инновациялық арнайы эффектілерді енгізу жағдайында актерлік шеберліктің тозуы мен дамуын зерттеу болып табылады. Нәтижесінде, инновациялық технологиялар көрерменге шығарманың мәнін түсінуге көмектесуі керек екендігі айқындалып, сипатталады, ал актер шеберлігі өз кезегінде көрерменнің жалпыадамзаттық құндылықтарына бағытталуы керек екендігі анық көрсетіледі.

Түйін сөздер: театр, театр өнері, актер, режиссёр, спектакль, творчество, жаңа технологиялар, эмоция, актер шеберлігі, сахна шеберлігі.

Кіріспе. Театр – көркемдік ізденістер аясы мен интерпретациялары шексіз өнер түрі. Көркемдік-эстетикалық ізденістерсіз көркемдік даму жоқ. Ал, бұл ізденістерде негізінен режиссура алдыңғы планда тұрады. Бұл – режиссура өнерінің өркендей

бастаған XX ғасырдан бері жалғасып келе жатқан үрдіс. Режиссерлік театрлар өткен ғасырдың екінші жартысынан бастап қатты қарқын алғаны белгілі. Режиссерлік театрлардың сахна өнеріндегі, ондағы жанжақты ізденістердегі орны, әрине, ерекше. Айталық, Кеңес одағы театрларының бәрі іргетас етіп алған Станиславский жүйесі, қала берді Мейерхольд, Вахтангов, Товстоногов, берідегі Любимов, Захаров, Стуруа, тағы басқалар, қазақ сахнасынан айтар болсам, Ж.Шанин, А.Тоқпанов, Б.Омаров мектептері, әсіресе, Ә.Мәмбетов мектебінен қаншама көрнекті актерлер шықты. Солардың ішінде қазақ театр өнерінде өзіне ғана тән орындаушылық ерекшелігімен, көркем-эстетикалық талғамымен дараланып есімі қазақ театр тарихында алтын әріппен жазылған ұлы тұлғаларымыздың бірі – Әнуар Молдабеков. Дарынды суреткер қазақ актерлік өнерін озық өреге, әлемдік тұғырға көтеріп, актерлік бақытты басынан кешкен, өз еңбегінің зейнетін көрген, халқына тынбай қызмет еткен, ұрпақтар зердесіне ұлағат сәулесін сепкен дара тұлға болып қалды [10].

Қазақ сахна өнерінде қойылымдық режиссураның көрнекті өкілі Ә.Мәмбетов мектебінің өкілдері, бүгінде қазақ сахнасының аға буыны М.Әуезов театрының ғана емес, жалпы ұлттық сахна өнеріміздің жоғарғы деңгейін күні бүгінге дейін ұстап келеді. Ал, Мәмбетовтің өзі самородок сары алтын актерлер, ұлттық сахна іргетасын қалаушылардан көп үйренген, оларды өзінің ұстаздары санағаны еске түседі.Жалпы қазақ сахнасында актерлік мектеп мықты саналады. Бұл, әрине, мақтаныш.Дәстүр жалғастығы сақталып отырған театрымызда аға буыннан үйренгені, үйренері көп орта және жас буын өкілдері жақсы жарасыммен өнер көрсетіп келеді. Репертуардың негізгі жүгін көтеріп, заман талабына сай өнер көрсетіп келе жатқан да осылар. Ал, қазіргі заман актерден ерекше ізденіс пен жанжақты еңбекті талап етіп отыр.

Негізгі бөлім. Актердің жасампаздығы оған назар аударғанда барып іске асады [11]. Актердің сахнадағы ойыны – қиын да күрделі, өйткені сол кеш, сол сәтте роль қалай өрнектеледі, солай шығады. Онда кинодағыдай екінші, үшінші дубль деген жоқ, монтаж кезінде түзетіп жіберу мүмкіндігі де жоқ. Актер өз ойынына, сахнада өтіп жатқан оқиғаға көрерменін сендіре білуі, көрермен залын еліте білуі шарт. Осы орайда, самородок сары алтындардың бірі Қалибек Қуанышбаевтың Абайы жайында айтылған сөз еске түседі. «Оны көргенде ұялас жауыз жандар жым-жырт болады. Ол қос ғашыққа арашаға келген Абай еді. Абай ұзақ толғанып, үнсіз тұрады. Ол өзгелердің де осы айуандық қылықтарын ойлануларына мүмкіндік береді. Осы көріністе Қуанышбаев өзінің үнсіз тұрыс, дыбыссыз сөзімен көрермен қауымның ақыл-ойын бірден билеп әкетеді. Данышпан дананың рухани құдіретті күйін актер асқан шеберлікпен жеткізеді» [10]. Және де бұл тұста актердің сахналық шындығы – үшінші-төртінші шындық (драматург-режиссер-сценограф-актер) және осының барлығына қарамастан басты шындық болып шығады. Жоғарыда атап өткеніміздей ішкі әлемі әрдайым мазмұнға толы, қарым қабілеті орныққан, жанары жасындай жарқылдаған сөзі мірдің оғындай – актер – негізгі идеяны жеткізуші, әлемнің образды картиналарын жасап шығарушы, театрдың негізгі тұлғасы, басты тірегі.

Осы тұста актер шығармашылығындағы негізгі құралының бірі – сөз өнері жайында бір ауыз айта кеткім келеді. Сөз арқылы шығарманың негізгі идеясын, болмысын танып білеміз [12]. Сөз мәдениеті адамның ойлау, логикалық мәдениетінің жоғары деңгейде болуын меңзейді. Сөз мәдениетіне қойылатын үлкен талаптың бірі – өз туған тілін құрметтеу, ардақтау, мақтан тұту болып табылады [6].

Абайдың «Құлақтан кіріп, бойды алар
Әсем ән мен тәтті күй» – дегеніндей сөздің де адам бойын билеп, оған әсер етудегі алар орны зор. Әдемі, құнарлы, мағналы, сөзді естіп отырып көрермен иә тыңдарман сан алуан күй кешеді, одан ғибрат алып, пайымы, өмірге деген көзқарасы өзгеріп, қалыптасады. Мысалы, М.Әуезовтың «Қарагөзінде» Сы-

рым мен Қарагөздің алғашқы кездесулерінде Сырым, Қарагөзге қарап: «Қара түндей қасірет ортасында, жалғыз шырақ жарығым, маңдайдағы жұлдызым, торға түскен ақ тотым, келші күнім» - дейді. Сонымен қатар, келесі кездесулерінде: «Сәулем Қарагөз! Мен сені үнемі көрем, далада ауылда, қара түнде иесізде, айдалада елсізде, әрбір салған әнімде, тартқан күйімде ұдайы көз алдымда өзіңсің, қарайсың да тұрасың, солайсың сен Қарагөз, Қарагөз ару, асығым» – дейді.

Өкінішке орай, бүгінгі күні ғашықтар арасында, маңдайдағы жұлдызым, ақ тотым, сәулем, аруым, асығым және жоғарыда айтылған теңеулердің бірі айтылса, бірі айтылмайды. Ал айтылған жағдайда, ғашықтардың жан жүрегі бір-біріне қаншалықты тазалықты жеткізер еді. Сөз құдіреті олардың бір-біріне деген сенімін соншалықты нығайтып, сезімнің тереңдігіне жетелейтін еді. Сонда араларындағы қарым – қатынастың баянды болары сөзсіз еді. Өзара сезімдеріне кәміл жастар көп болса, біз және біздің ұрпағымыз өмір сүретін қоғам, гүлденіп жақсармаса, жапа шекпесі анық емес па еді?

Актер үшін осынау сөздің құдіретін сезіну, маржандай тізіп, жан дүниесіне сіңіріп оны сахна төрінен айта біліп, көрермен көкейіне жеткізу қандай ғажап; себебі, көрерменге жеткізбес бұрын актер бұл сөздерді түсініп өзінің жадына сіңіру үшін қаншама жағымды, жақсы психологиялық өзгеріске енеді, саналы түрде, әлгі жазылған сөздерді өзі оқып, ести отырып пайымдағанда, оның санасында сан түрлі көріністер пайда болып (актер тілінде видение деп атайды) жаны елжіреп ләззатқа бөленіп, өзге адамға екібастан жақсылық жасағысы келіп тұратын күйде болады. Бұл сөз өнерінің тылсым күші. Сөзде сиқыр бар деп ықылым заманнан келе жатқан даналар бекер айтпаса керек. Яғни сөз көрерменге актер арқылы шығарманың идеясын жеткізуші құрал ғана емес, актердің адал адам, азамат ретінде қалыптасуына зор ықпал етуші күш. Ал сахна төрінен үлкен психологиялық мәні терең философиялық ауқымы кең ойларды жеткізетін актер болу үшін де, бүгінгі жас буынға алдымен адам болып қалыптасу шарт. Ендеше ғұлама Әуезовтың шығармаларындағы сөзді санасына сіңірген жас актердің, өмірде адам, өнерде кәсіби маман болмасқа еш хақысы жоқ сияқты.

Сахнада керемет дикциясымен, қоңыр үнді даусымен осындай сөз маржанын көрермен көкейіне жеткізетін актердің орнын ешқандай бүгінгі сахнадағы технология, техника алмастыра алмайтынына тағы да кәмілмін.

Дей тұрғанда, заманауи өнер театрдағы режиссуралық, сценографиялық ізденістерге кеңінен жол ашты. Бүгінгі сахнада да өткен тарихымызды немесе қазіргі уақытты бейнелеу барысында режиссерлік қойылымдар басымдық алып отыр және бұл – бүкіләлемдік тенденция екенін жақсы білеміз. Режиссерлік эксперименттер жасау – қазіргі театрдың даму шарттарының бірі. Тәжірибелі театр қайраткерлері, режиссерлер де, режиссурадағы жас буын да өз туындыларын жаңаша формада беруге ұмтылады [5]. Эксперименттің жақсысы Асылбек Ихсанның айтуындағы таза ұлттық нақыштағы Белгі театрының шарттарымен жасалғаны ғажап болар еді. Оның айтуынша:

«Ал театр дегеніміз, уақыт пен кеңістікті көркемдік заңдарына сүйене отырып кері «пішіп», бір жарым сағаттың ішінде ғасырларға созылатын оқиғаларды көрермен алдында өткізіп шығатын болғандықтан театр тілі – тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйінін белгі арқылы жеткізетін көркемдігі ерекше күрделі тіл» [9].

Десекте, қазақ театры әлемдік сахна өнеріндегі ізденістерден шет қала алмайды. Оның үстіне театр өзге де мәдени үдерістермен қанаттаса дамитыны тағы бар. Сондықтан да республика театрларында дәстүрлі қойылымдармен қатар жаңа драма театры, деректі театр, визуалды театр көріністері бар, сондай-ақ мюзикл, шоу спектакльдер де баршылық [3]. Әрине, біздер әйтеуір бір жаңалықты емес, жаңа бір көркемдік сезім-танымдарды қолдау бағытын ұстанамыз.

Бұл тұста актерлер қауымы ре-

жиссер үшін небір ауыр салмақты жауапкершілікпен көтеретін Атланттар мен Кариатидалар болып шығады. Ал, мықты, актерлер режиссерлік ізденістерге тез бейімделіп, кез-келген күрделі міндеттер үдесінен шығып келеді. Мұндай міндеттер, сөз жоқ, актерлердің биік кәсіби шеберлігін танытса керек [2]. Сонымен қатар бүгінгі таңда актер – таусылмайтын бір сынақтар объектісіне айнала бастаған жоқ па деген алаң туындайды. Енді осы ойымды таратып көрейін.

Қанша жерден театрдың негізгі тұлғасы актер дегенімізбен бүгінгі таңдағы заманауи театр да – режиссерлік театр екенін және басымдық та осындай театрда екенін мойындауымыз керек [14]. Ал, режиссерлік театр көп жағдайда авторитарлық театр екені әмбеден аян. Бұл – қандай да қойылымның өзегі режиссердің қойылымдық концепциялары болып шығады деген сөз. Мұның өзі режиссердің диктатын барынша орнықтырды және актердің өзіндік төлтумалығына нұқсан келтіретін, өзіндік даралығын айқындауға кедергі болып жататын жағдайлары бар. Театр тарихында, оның ішінде қазақ театрының тарихында да осындай ахуал болмай қалған жоқ. Режиссер мен актердің тайталасына әкелетін жағдайларға кешегі өткен және жақын тарихымыздан мысалдар келтіруге болады. Актердің психологиялық комфортты зонада жұмыс жасауының маңызы үлкен [13]. Режиссуралық диктатқа көнгісі келмейтін және өзінің идеяларын толықтай жүзеге асырғысы келетін актерлердің тәжірибе жинақтай келе режиссураға ауысатыны, мүмкіндік болып жатса, өз театрлары мен студияларын ашып, еркін театр қағидасымен жұмыс жасауға ұмтылатындары себепсізден себепсіз болмаса керек.

Режиссерлық шешімдегі спецэффектілер, тіпті шешімнің өзі үстемдік құрған жерде актердің рөлі жоққа тән. Бұлай дейтін себебім, театр сахнасындағы көркем туынды, яғни спектакль көрермен көкейіне эстетикалық талғам қалыптастыратын мектеп іспеттес десек, оның басты оқытушылық миссиясын орындаушы – актер дер едім. Актер әдеби шығарма сахналанған кезінде, оның күллі идеялық мазмұнын, актер орындайтын кейіпкердің өмірбаянынан бастап, сол кейіпкердің жан сезімін, санасынан, өзегінен өткен бүкіл қақтығыс, қуанышын, өкінішін, құлау мен құлдырауын, ой-арманын, сезім діріліп, күйінішін өз бойына, болмысына сіңіріп, жадында сақтап, өзіне тән театрлық бояу-өрнекпен жаңа күйге түсіріп, кейпкердің мінезі мен өзара қарым-қатынасынан туған қақтығысы, тартыс талас іс-әрекетіне жан бітіріп, тірілтіп жібереді [4].

Яғни сахнадағы жансыз режиссерлық шешім мен спецэффекті емес, тірі актердың жан сезімі, жүрек дүрсілі, толғанысқа толы көз жанары, эмоциялық тебіреніске толы үні, демі, және т.б. көрерменнің жадына ғана емес, күллі жан дүние – болмысына әсер етіп, есінен көп уақытқа дейін кетпеуі арқылы санасына эстетикалық талғам мен таным қалыптастыратыны хақ.

Демек, театр атты бекзат өнерде, ондағы қойылатын көркем қойылымды құрайтын декорация, жарық, музыка, костюм, грим және басқа да режиссер қолданатын спецэффектілердің ішіндегі негізгі нысан мәртебелі актер болып қала бермек.

Бұл тұста мен режиссерлік театрға қарсы шығып тұр деген ой тумаса деймін. Мені алаңдататыны – режиссерлік ұстанымда жұмыс істейтін актерлердің қазіргі таңда тағы бір психологиялық стреске ұшырау мүмкіндігі. Бұл қазіргі таңда театр өнеріне де дендеп ене бастаған жаңа технологияларға байланысты мәселе. Актерлерге осы заманауи технологиялармен «бәсекелестікте» еркін жұмыс жасай білетін уақыт туып отыр.Өйткені бүгінде театрларда көптеген спектакльдердің идеялары мен сюжеттері, сондай-ақ визуалдық қатары айқындала түсуі үшін заманауи инновацияларды, кең экрандық, сондай-ақ 3D технологиялар пайдалану кеңінен етек жая бастады. Мақсат – қойылымдардың көркемдігін, көрермендерге әсер ету сапасын арттыру. Жаңа технологиялар спектакльдерге үлкен ауқым береді, визуалдық қабылдауға үлкен әсер етеді. Бүгінгі көрермен, әсіресе, жас көрерменннің клиптік санасына, сондай-ақ

ұжымдық санаға әсер ететін қойылымдарда жаңа технологиялардың алар орны маңызды.

Бүгінгі таңда спектакльдердің көркемдігін, көермендерге әсер етуін сапасын арттыру мақсатында біздің Мұхтар Әуезов театрында да жаңа технологиялар тиімді пайдаланылып келеді. Ондай қойылымдарымыздың визуалды қатары өте көркем. Мысалы, «Бейбарыс сұлтан» және «Таңсұлу» спектакльдері – сахналық сымбаты жарқын; жаппай майдан, сондай-ақ жекпе-жек сахналары, өзге де пластикалық қатарлары көркем, сонысымен де бүгінгі көермендер талабынан шығатын туындылар. Режиссерлік, актерлік шешімдер туған ел, жерге деген сүйіспеншілікке бастайтын үлкен идеясымен ерешеленетін бұл қойылымдар панорамалы кинокартина сияқты әсер қалдырады. Мұннан көермен жал-жал толқынды буырқанған теңізді де, алып кемелерді де, сайын даладағы шайқастар мен жекпе-жектерді де қызыға тамашалайды.

Панорамалы кинокартина сынды «Қорқыттың көрі» және «Ай мен Айша» спектакльдеріндегі ғарыштық кеңістіктер, ауысып отыратын пейзаждар көерменнің қабылдау аясын кеңейтеді. Театр репертуары үшін, ұлттық тарихтың бояу-бедерін тану үшін тарихи-ғұмырнамалық драмалардың орны бөлек [14]. Мәселен, Қазақ хандығының 550 жылдығына көрнекті жазушы Ілияс Есенберлтннің романы бойынша арнайы шығарылған «Алмас қылыш» қойылымында да сахна кеңістігі мейлінше пайдаланылады және үш өлшемде (жер үсті – жер асты – аспан көк) қабылдауға мүмкіндік тудырады. Бұл қойылымдардың жарық және дыбыстық эффектілері және музыкалық көркемделуіде ерекше.

Жаңа технологиялық жетістіктер еркін қолданылған «Бейбарыс сұлтан», «Таңсұлу», «Қорқыттың көрі» спектакльдері. Бұл спектакльдерде би және сахна сайысы жеткілікті қойылған. Ал сахналық барлық қимыл-қозғалыс *біріншіден* – жақсы көріну керек; *екіншіден* – композициясы әрқашан да аяғына дейін жетіп, дер кезінде тоқталуы қажет; *үшіншіден* – соққыға қарсы реакция күші, жұлқу күшіне сай болу қажет; төртіншіден – серіктерінің бар қимыл әрекеті бір – бірімен қатаң түрде үйлесімді болуын – сахна сауаттылығы дейміз [8].

Осы тұрғыдан келгенде, қимыл-қозғалыс сауаттылығы және пластикалық партитуралардың көркемдік деңгейі өте жоғары. Сахнада көркем де келісті көрінер әрбір сахна, әрбір эпизод нағыз кәсібилер еңбегінің жемісі.

Дегенмен де жаңа технологиялар актер өнерін кері ысыратын тенденция белең алып, жанды өнерге деген жанашырлықты азайтып кетпесе деген алаң бар екенін жасыра алмаймыз.

Небір жаңа технологиялар актердің жанды келбетін, жан дүние дірілін, сезім толқындарын, визуалды және вербалды қимыл-қарекеттерін, паралингвистикалық (дауыстың құбылуы, дыбыс үндестілігі мен үн тазалығы, т.б.) және экстралингвистикалық (сөз арасындағы пауза және күлкі, жылау, жөтелу, үілдеу, т.б. қосымшалар) ерекшеліктерін бере алмайтыны, актер ойынына жандылық және мағыналық ақпараттар беретін басқа да элементтер қоса алмайтыны анық. Әрине, сахна өнері қазіргі таңда әбден салтанат құрған бұқаралық мәдениет ахуалында уақыт талаптарын еске алмай дами алмайды. Дей тұрғанда бүгінгі заман жастарына клиптік сана өкілдері деп қарау – олардың саналы адам баласының орасан жетістігі – ойлау қасиет-құдіретін есепке алмау болып шықпауы тиіс.

Театрда жаңа технологиялар мен құралдар жалаң эффект тудыруға немесе режиссердің шығарманы интерпретациялаудағы әлсіздігін «жасыруға» көмектеспеуі тиіс. Мейлі драмалық спектакльде, мейлі заманауи мюзиклде болсын, заманауи техникалық құралдар көерменнің дүние-ғаламды тани түсуіне, тиімді қарым-қатынас жасауға қызмет ететіндей деңгейде қолданылуы шарт, оларды пайдаланудағы негізгі мақсат та осы болса керек.

Қорытынды. «Театр – адамдар үшін» қағидасы өзінің маңыздылығын ешқашан жоғалтпақ емес. Театр қоғамның, адамның өзін-өзі тануы, зерттеуі, жақсара түсуі жо-

лында еңбек етеді; адам жанымен сырласады, жеке адамға қарата үн қатады [1]. Театр – сахнадан адамды өзін-өзіне таныта отырып адам табиғатының өзгермелілігін, нәзіктігін және рух мықтылығын бейнелейді. Мына әлем-ғаламның, өмірдің көп қырлылығын, көп нұсқалылығын терең тани түсуге мүмкіндік ашады. Бұл тұста театрды, сахнаны психоаналитик деуге болар еді. Бұл тұста Е.Гротовскийдің актер орындаушыдан авторға айналатыны туралы пікірі еске түседі.

Театр – адамдарды ізгілік, игі мұраттар жолында біріктіреді, бұл, сөз жоқ, – ұжымдық сана қағидасынан өзгеше бірігу. Әрине, осының бәрінде актердің миссиясы үлкен. Көрерменге қай кезде де 3-D, 4-D жаңа технологиялардан, небір жаңа смартфондардан гөрі қашанда таза рухани күш-қуат, адами сұхбаттастық, қарым-қатынас, байланыстар қымбат. Мұндай күш-қуатты, сұхбаттастықты, керек десеңіз, өз өміріне проекцияны көрермен барлық оқиға, көңілкүй, небір қақтығыстар «тап қазір және осы жерде өтетін» (здесь и сейчас по Хайдегеру – ӘБ) актер ойынынан, көркем спектакльден ғана ала алады.

XXI ғасырда театралдық формалар байытылып, әртүрлі бағыттағы театрлардың молаюы – уақыт талабы. Ал, бүгінгі сахнада актерлік өнер қайта түлеп, жаңаша жарқырауына бүкіл театрлық қоғамдастық мүдделі болса ғанибет. Бүгінгі сахна өнері өз көрерменін, әсіресе, жас ұрпақты жаңа технологияларды емес, адам баласының биік мұрат, асыл армандарын проекциялайтын актерлік өнер биігіне таң қалатындай жағдайға жету жолында еңбектенуді жазсын деп тілеймін.

Пайдаланылған әдеби қайнар көздер тізімі

1. Құндақбайұлы Б. Театр туралы толғаныстар. – Алматы: Өнер, 2006. – 320 б.

2. Немирович-Данченко В.И. Рождение театра. – Москва: Правда, 1989. – 576 с.

3. Шостак И. Режиссер Мамбетов. – Алма-Ата: Өнер, 1989. – 144 с.

4. Иовлева-Жантурина М.В., Кравцов А.М. Я – актер. Я – человек. Высшее достижение создателя: Сборник воспоминаний о народном артисте Казахстана, популярном актере театра и кино Нурмухане Жантурине. – Алматы: Атамура, 1997. – 256с.

5. Кнебель М.О. О действенном анализе пьесы и роли. 3-е изд. – М.: Искусство, 1982. 119 с.

6. Әбішева Р.Р. Сөз мәдениетін қалыптастырудың кейбір мәселелері /Педагогика және психология. – 2019. – №1(38). – с.....

7. Мұхтарханқызы З. Қазақ киносының анасы /Мәдениет. – 2020. – №8. – 168 б.

8. Құлбаев А. Сыр мен Сымбат. – Алматы: Мектеп – Болашақ, 2005. – 344 б.

9. Ихсанов А.М. Түркілердің «Белгі театры» /«Рухани жаңғыру» бағдарламасын жүзеге асыру аясында заманауи театр өнерінің даму тенденциялары: Халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары, 19 қараша. – Алматы, 2018. – 398 б.

10. Нұрпейіс Б.К. Сахна шеберлігі. – Алматы, 2018. – 284 б.

11. Құлбаев А. Б. Сырлы сезімнің сыртқы иірімдері: Монография. – Алматы: Литера-М, 2016. – 262 б.

12.Тұранқұлова Д. Сахна тілі: Оқулық. – Алматы: Білім, 2011. – 264 б.

13.Мұқан А. Театрда туған толғамдар: Зерттеулер, мақалалар, рецензиялар. – Алматы: Балауса, 2019 – 386 б.

14. Исламбаева З.У. Ұлттық өнердің жаңhарлары: Монография. – Алматы: Service Press, 2019. – 256 б. + 24б. сурет.

References

1. Qundaqbaıuly B. Teatr týraly tolǵanystar. – Almaty: Óner, 2006. - 320 b.

2. Nemırovıch-Danchenko V.I. Rojdenıe teatra. – Moskva: Pravda, 1989. – 576 s.

3. Shostak I. Rejıser Mambetov. – Alma–Ata: Óner, 1989. – 144 s.

4.Iovleva-Jantýrına M.V., Kravsov A.M. Ia – akter. Ia – chelovek. Vysshee dostıjenıe sozdatelá: Sbornık

vospomınanıı o narodnom artıse Kazahstana, popýlárnom aktere teatra ı kıno Nýrmýhane Jantýrıne. – Almaty: Atamýra, 1997 . – 256 s.

5. Knebel M.O. O deıstvennom analıze pesy ı rolı, 3-e ızd. – M.: Iskýsstvo, 1982. – 119 s.

6. Ábisheva R.R. Sóz mádenıetin qalyptastyrýdyń keıbir máseleleri /Pedagogıka jáne psıhologıa. 2019. – №1(38). – s....

7. Muhtarhanqyzy Z. Qazaq kınosynyń anasy. – Mádenıet, 2020. – №8. 2020. – 168 b.

8. Qulbaev A. Syr men Symbat. – Almaty: Mektep – Bolashaq, 2005. – 344 b.

9. Ihsanov A.M. Túrkilerdiń «Belgi teatry» /«Rýhanı jańgyrý» baǵdarlamasyn júzege asyrý aıasynda zamanaýı teatr óneriniń damý tendensıalary: Halyqaralyq ǵylymı-praktıkalyq konferensıa materıaldary, 19 qarasha. – Almaty, 2018. – 398 b.

10. Nurpeıis B.K. Sahna sheberligi. – Almaty, 2018. – 284 b.

11. Qulbaev A.B. Syrly sezimniń syrtqy ırimderi: Monografıa. – Almaty: Lıtera-M. – 2016. – 262 b.

12. Turanqulova D. Sahna tili:. Oqýlyq. – Almaty: Bilim, 2011. – 264 b.

13. Muqan A. Teatrda týǵan tolǵamdar: Zertteýler, maqalalar, resenzıalar. – Almaty: Balaýsa, 2019 – 386 b.

14. Islambaeva Z.Ý. Ulttyq ónerdiń jaýharlary: Monografıa. – Almaty: Service Press, 2019. – 256 b. + 24 b. sýret.

Облик актера в современном театре

Е.А.Билалов
Казахская национальная академия искусств имени Т. Жургенова
(Алматы, Казахстан)

Аннотация

Цель исследования – определить главные черты облика актера и показать, что он является незаменимым носителем сегодняшнего сценического искусства. В статье, акцентируя внимание на мастерство актера, рассмотрены также общечеловеческие ценности и специфика театрального искусства. Определяется содержание понятия фразы «Театр для людей» и демонстрируется в особой миссии актёра: передать чувства, волнения живого человека и подарить истинные ощущения всей атмосферы происходящего. Обосновывается идея о том, что ничто не сможет затмить игру профессионального актера, как материал живого общения между ним и зрителем, позволяющего прочувствовать все нюансы действия. Научная новизна заключается в изучении перерождения и развития актерского мастерства на фоне развивающегося века технологий и внедрения инновационных спецэффектов. В результате, выделен и охарактеризован тот факт, что инновационные технологии должны способствовать пониманию зрителем сути постановки, а мастерство актера должно быть обращено к общечеловеческим ценностям зрителя.

Ключевые слова: театр, театральное искусство, актер, режиссёр, спектакль, творчество, новые технологии, эмоция, актерское мастерство, сценическое искусство.

The image of an actor in the modern theater

Bilal Yerlan
Kazakh National Academy of arts named after T.Zhurgenov
(Almaty, Kazakhstan)

Abstract

The purpose of the study is to determine the main features of the appearance of the actor and show that he is an indispensable carrier of today's stage art. In the article, focusing on the skill of the actor, universal human values and the specifics of theatrical art are also considered. The content of the concept of the phrase «Theater for people» is determined and demonstrated in the actor's special mission: to convey the feelings, excitement of a living person and give true feelings of the whole atmosphere of what is happening. The idea is substantiated that nothing can overshadow

the game of a professional actor, as a material of live communication between him and the audience, allowing you to feel all the nuances of the action. Scientific novelty lies in the study of the degeneration and development of acting skills against the backdrop of a developing age of technology and the introduction of innovative special effects. As a result, the fact that innovative technologies should help the viewer understand the essence of the production is highlighted and characterized, and the actor's skill should be directed towards the universal values of the viewer.

Key words: theater, theatrical art, actor, director, performance, creativity, new technologies, emotion, acting, stage art.

Редакцияға 03.06.2020 қабылданды

ҒТАХР 14.35.07

Ә.Т. ИСАЛИЕВ[1], А.Б. АБАКАЕВА[1], А.Н. КАРЫМБАЕВА[1]

[1]Т.Қ. Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы
(Алматы, Қазақстан)

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ СПОРТТЫҚ-БАЛ БИІНІҢ ДАМУЫНЫҢ НЕГІЗГІ КЕЗЕҢДЕРІ МЕН БАҒЫТТАРЫ (1968-1988 жж. кезеңі)

Аңдатпа

Мақалада Қазақстан Республикасындағы спорттық-бал биінің дамуының негізгі кезеңдері мен бағыттары сипатталған. Деректерді хронологиялық әдіс арқылы көрсету таңдалған, өйткені бұл спорттық-бал биі жаттықтырушыларының педагогикалық іс-әрекеті мен қалыптасуының динамикасын бақылауға мүмкіндік береді. Отандық спорттық-бал билерінің қалыптасуы мен дамуының негізгі екі кезеңі келтірілген. Леонид Петрович Векшин, Валентина Васильевна Евсеева, Валерий Валентинович Анцышкин секілді қайраткерлердің Республикамыздағы спорттық-бал билерінің дамуына қосқан үлестері баяндалған. Елімізде алғашқы еуропалық және латын американдық билер мектептерінің, спорттық-би клубтарының ашылуы және осы билер бойынша алғашқы жарыстарының өткізілуі белгіленген. Қазақстанда спорттық биді дамытуға көмектескен шетелдік мамандардың есімдері келтірілген. КСРО кезіндегі спорттық-бал билерінің қандай қиындықтармен кездесуі сипатталған. «Радуга» спорттық-би клубының қалыптасуы туралы деректер келтірілген.

Түйін сөздер: спорттық-бал биі; хореография; кезең; спорттық-би клубы; «Радуга».

Кіріспе. Мақала тақырыбының өзектілігі соңғы жылдардағы белгілі бір жетістіктерге қарамастан, қазіргі уақытта спорттық-бал биі мұғалімдер мен жаттықтырушылардың алдында жинақталған педагогикалық тәжірибені жалпылау және талқылау міндетін қоятындығына байланысты. Спорттық-бал бидегі жаттықтырушылардың педагогикалық іс-әрекеті мен педагогикалық қызметінің негізгі кезеңдерін тарихи тұрғыдан зерделеу қажеттілігі болғандықтан, біз бұл мәселеге бет бұрдық. Мақалада келтірілген фактография «Спорттық бал биі педагогикасы» мамандығының студенттері үшін дәріс курсын дайындауға және толықтыруға ғылыми қызығушылық тудырады. Сондай-ақ, жүйелі материалды зерттеушілер таңдалған ғылыми мәселелерді кең аспектте одан әрі дамыту үшін қолдана алады.

Спорттық-бал биін еденде дамыту процесінде екі негізгі кезеңге бөлуге болады. Әрине, мұндай градация (кез-келген периодтау сияқты) белгілі бір дәрежеде шартты: бал биі эволюциялық жолмен дамыды, және көбінесе жаңа тенденция бастапқы кездейсоқ құбылыстың өзіндік түрі ретінде пайда болды, ол бірінші кезекте даму векторына мүлдем сәйкес келмеді. Өз уақытынан едәуір бұрын, ол ұзақ уақыт бойына оқшауланған факт, прецедент болып қала

берді және көптеген жылдардан кейін оның әлеуетін одан әрі дамыту үшін жағдай туды. Сондықтан, спорттық-бал биін дамытуды ұсыну кезеңі ретінде критерийлер ретінде ең айқын және дәйекті трендтер таңдалды.

Негізгі бөлім. Бірінші кезеңді (1968-1978 жж.) бал биінің пайда болуы мен қалыптасу кезеңі деп анықтауға болады. 1966 жылы Алматы қаласында жаңа үй құрылысы комбинатының Мәдениет сарайы («АДК») ашылды. Оның алдында бал билері клубы жұмыс істеді. Бұл үйірменің бастауында кім тұр деген сұраққа жауап беру мүмкін емес, өйткені мұғалімдер мен жаттықтырушылардың жұмысы туралы жазбалар іс жүзінде жоқ, өкінішке орай, көптеген нәрселер қайтарымсыз жоғалып кетті және кейбір оқиғалар Леонид Петрович Векшин, Валентина Васильевна Евсеева, Галина Дмитриевна Зайдентрумф секілді мұғалімдерінен еске түсірулеріне сәйкес қалпына келтірілді. Барлығы қалпына келтірілмеген, бұл Республикада спорттық-бал билерінің даму тарихының алғашқы кезеңдеріне қатысты материалдың үзіндісін түсіндіреді. Сонымен бірге, осы зерттеудің мақсаттарын іске асыру үшін салыстырмалы талдау жүргізу қажет, атап айтқанда: КСРО-да спорттық-бал билерінің қалыптасуы мен дамуы, өйткені Қазақстан посткеңестік кеңістіктегі одақтас республикалардың бірі болды. Сондықтан қалыптасу кезеңдері мен оның бағыттары одақтас республикалардың аумағында бал билерін ұйымдастырудың жалпы принциптері мен тәсілдеріне байланысты болды [1].

Өткен ғасырдың 30-жылдарында Еуропада бал билері күшті позицияға ие болғаны белгілі – әр түрлі елдердің ашық чемпионаттары жүйелі түрде өткізіліп отырды, ресми жарыстар – Еуропа және әлем чемпионаттары. Болашаққа көз жүгіртсек, КСРО-да 70-ші жылдарға дейін Батыста сияқты әуесқойлар мен кәсіпқойларға бөлу болмаған. Бірақ халықтың бал билеріне деген қызығушылығы өте жоғары болды. Бастапқы кезеңде бал билерімен негізінен мектептен немесе жұмыстан кейін еденге шыққан жастар мен зиялылар айналысқан. Жас шектеуі болған жоқ. Бал биі ресми түрде 60-жылдардың аяғында дами бастағанына қарамастан, ұқсас кезең Қазақстанда да өтті.

Зерттеу көрсеткендей, Алматыда «АДК» Мәдениет сарайы ашылғаннан кейін, бірнеше айдан кейін бал билері сабақтарында би жұбы – Леонид пен Инесса Векшиндар пайда болды. Леонид Векшин Рига авиациялық институтын бітіргеннен кейін жұбайы Инесса Векшинамен бірге туған Алматыға оралады.

1968 жылдың 13 қазанында Леонид пен Инесса Векшиндар «АДК» Мәдениет сарайында еуропалық және латын американдық билер мектебін ашты. Осылайша республикада спорттық бидің бірінші тобы дүниеге келді. Бұл отандық хореографиялық мәдениеті тарихында жаңа құбылыс болды - аренада хореографияның бір түрі – спорттық-бал биі пайда болды. Векшиндар спорттық бидің болашақ табысының кілті, ең алдымен, оған кадрларды даярлауға байланысты екенін түсініп, оқу процесін ұйымдастыруда және оған билейтін жұптарды таңдауда белсенді қатыса бастайды. Векшиндардың педагогикалық жұмысындағы қағидалардың бірі стандартталған қимылдар мен байланыстарды үйрену принципі болды. Жас мамандар бірденке жаңа ойлап табуға тырыспады, негізгі міндетіне зиян келтірмеді. Олар еуропалық және латынамерикалық билердің бірыңғай бағдарламасын қатаң ұстанды [2].

Республикада Алма-Ата бишілерінің «ісінің» ізбасарлары, «стандарт» пен «латина» жақтаушылары пайда болды. Валерий мен Ольга Анцышкиндер өздерінің белсенді қызметін Қарағандыда бастады, олар 1970-ші жылдардың басында Кеншілер Мәдениет үйінде Бал-би ансамблін (кейіннен «Халық» атағына ие болды) құрды. Валерий мен Ольга Анцышкиндер Ленинградтан келген Александр Александровтан би билеуді үйренген. Бұл топқа Татьяна Тихонова, Валентина Суханова, Александр Бондаренко да қатысты.

Анцышкиндардың ұжымы негізгі және дайындық топтарына бөлінді. Олар кеңестік бағдарламаның билерімен, еуропалық, формейшн, диско және жеке, кейіннен латын америка билерімен айналысты [3, С.10, 14, 24.].

Олармен танымал халықаралық дәрежедегі бишілер, Еуропа билерінен КСРО-ның бұрынғы чемпиондары Станислав пен Людмила Поповтар, Мәскеуден Петр мен Алла Чеботаревтар, Ленинградтан Юрий және Ольга Симоновтар өздерінің тәжірибесін және педагогикалық атқарымдарын жаңадан бал биінен бастаушыларға өткізген.

1977 жылы Шымкент қаласында ерлі-зайыптылар Дмитрий мен Ольга Шуть «Дуэт» би клубын ашады. Олардың ұжымын Станислав пен Людмила Поповтар қадағалайды, олар Шымкент қаласында бал билерін дамытуға білікті көмек көрсетті. Поповтардың арқасында Шымкентке көптеген танымал дуэттер мен тәлімгерлер келді: Юрате және Чесловас Норвайша, Юрий және Ольга Симоновтар, Алла және Петр Чеботаревтар, Талат және Марина Тарсиновтар, Елена және Владимир Колобовтар және т.б. – бұл Қазақстанның оңтүстігінде де, республикада да спорттық биді дамытуға көмектескен шеберлердің толық тізімі емес [4]. Шуть оқушыларының арасында Ким Игорь да бар, ол кейінірек Қазақстан Республикасындағы Бал би ассоциациясын ұйымдастырушылардың бірі болды.

Дәл сол жылдары Жамбылда (қазіргі Тараз қ.) бал билері белсенді дами бастады. П.И. Якимов және оның жұбайының жетекшілігімен «Талисман» спорттық-би клубы ашылды. Якимовтардың оқушыларының арасында Музафяров Юрий мен Юлия (қазіргі таңда Грецияда жұмыс істейді), Төребек (Кожмамбет) Аида және Светлана, Мирхамит Қуат болды. Кейін Якимовтар Ресейге жұмыс істеуге кетті.

Осылайша, 1968-1978 жылдар аралығында республикада алғашқы спорттық би үйірмелері ашылды, олар жылдан жылға орындаушылық шеберліктің дамуына ықпал етті. Даму векторының көрсеткіші болып Алматыда ұйымдастырылған жарыстар (қалалық деңгейден республикалық деңгейге дейін), (1969 ж. 27 сәуірде 1-ші конкурс) және Шымкентте (1-ші республикалық конкурс, 1970 жылдың желтоқсаны) өтті, ал 10 жылдан кейін балдық билерді бүкіл Республика биледі [5].

Бұл кезеңдегі маңызды сәт, мамандандырылған оқу орындарындағы пән ретінде бал билерін зерттеуде алғашқы қадам жасалды. Дәлірек айтсақ, А. Селезнев атындағы Алматы хореографиялық училищесінде.

Бал биі дамуының **екінші кезеңі** келесі онжылдықты қамтиды (1978-88 жж.). Тек Қазақстанның ғана емес, бүкіл Кеңес Одағының идеологтары кеңес жастары үшін спорттық-бал билерін үйрену – әуес іс деп санайды. Бірте-бірте бал билері саласындағы қайраткерлер үнемі идеологиялық кедергілерді жеңіп, «жер астынан» шықты. Ресми құжаттарда «стандарт» бойынша жарыстарға деген құлшыныс пайда болып, «стандартқа» курс би әуесқойларының тар шеңберіне арналған курс болып табылады, бұл жаппай бал билерінің мүдделерін толығымен ескермеу болып табылады және бұл отандық хореографияның, отандық мектебінің дамуына тежегіш» деп айтылған [6].

Соған қарамастан, советтік жұптар социалистік елдердегі халықаралық турнирлерге қатыса бастады. 1980 жылдардың аяғы – 1990 жылдардың басында елдің ең жақсы жұптары ресми әуесқойлық және кәсіби турнирлерде (St, La және 10 бидегі әлем және Еуропа чемпионаттары) КСРО атынан үнемі қатыса бастайды. 1980 жылдары посткеңестік кеңістіктегі елдерде болған бал билерінің ұйымдастырушылық құрылымын қалыптастыру процесі бүгінгі күнге дейін жалғасып келеді [7]. Бұл клубтық жүйеге негізделген: топтық, жеке сабақтар; семинарлар мен шеберлік сыныптары.

1988 жылы Кәсіби орындаушылар мен бал биі мұғалімдерінің қауым-дастығы (АПИ-УБТ) және Бал биі қауымдастығы (КСРО ББҚ) құрылды [8]. Сол жылы Қазақстанда Республикалық бал билер қауымдастығы, кейіннен ҚР Спорттық би федерациясы құрылды. Алғашқы президент - жиырма жыл бойы осы ұйымның жетекшісі болған Валерий Валентинович Анцышкин.

Кесте 1

Спорттық-бал биі қайраткерлерінің қосқан үлесі

Қайраткерлер	Бал биінің қалыптасуы мен дамуына үлес қосуы	Ескерту
Қазақстандағы қызмет ету кезеңі 1968-2010 жж.		
Леонид Петрович және Лия Павловна Векшиндар	Қазақстандағы бал биінің негізін қалаушылар; – Алғаш рет олар бал биін пән ретінде Алматы қаласының №1 орта мектебінде енгізді. – Алғаш рет спорттық-бал биі арнайы білім беру мекемесінде пән ретінде енгізілді – А.Селезнев атындағы Алматы хореографиялық училищесі. – Спорттық-бал биі бірінші рет пән ретінде жоғары оқу орнында енгізілді - ҚазҚызПИ, кейін Жоғары хореография мектебі.	«АДК» МС, Алматы, 1968 ж. 1971 ж. 1970 жылдардың ортасы. Сол кезде АХУ директоры С.И. Кушербаева болған 1987 ж. Пәнді енгізуге бастамашы болған Д.Т. Әбіров. Жоғары хореогра-фия мектебі – қазіргі Т.Қ. Жүргенов атындағы ҚазҰӨА-ның «Хореография» факультеті, 1994 ж.
Қазақстандағы қызмет ету кезеңі 1970 ж.-дан бастап - 2008 жылға дейін		
Анцышкин Валерий Валентинович	В.В. Анцышкиннің «Бал биінің ансамблі» ұжымына алғаш рет «Халық» атағы берілді. – Алғашқы боп жеке сабақтарды енгізді. – Қазақстан Республикасы Спорттық би федерациясының бірінші президенті.	Қарағанды, 1970 жылдардың ортасы 1988 ж.
Евсеева Валентина Васильевна	– «Радуга» спорттық-би клубын құрды, ол Қазақстан Республикасында бал биінің дамуына үлкен үлес қосты. – Алматы қалалық спорттық би федерациясының президенті болып сайланды. – «Білім беру ісінің үздігі» төсбелгісімен марапатталған. – Алматы облысы спорттық би федерациясының президенті болып тағайындалды. – Астанадағы мектеп оқушыларының Спартакиадасында спорттық бидегі ең жақсы жаттықтырушы ретінде құрметті дипломмен марапатталды . – Алғаш рет Т.Қ. Жүргенов атындағы ҚазҰӨА-да «Спорттық-бал билерін оқытудың теориясы мен әдістемесі» атты сабақты енгізді. – Т.Қ. Жүргенов атындағы ҚазҰӨА-ның «Құрметті профессоры» атағы берілді.	Алматы, 1980 ж. 1997 ж. 1997 ж. 1999 ж. 2001 ж. 2001 ж. 2012 ж.

Ресейдегі бал билерінің шеберлерімен қатар спорттық-бал биі Қазақстандағы әуесқойлар арасында белсенді дами бастады. Республикада бал билерінің дамуына Валентина Васильевна Евсеева үлкен үлес қосты. Ол Ленинград жоғары кәсіподақтар мектебін, хореография факультетін бітірген, әрі қарай Н. Крупская атындағы Ленинград мемлекеттік мәдениет институтында және Мәскеудегі халықтық өнер университетінде біліктілігін арттырған тәжірибелі маман еді [9]. Сонымен қатар, ұйымдастырушылық тәжірибесі бар еді – Омбы авиациялық зауыттың Мәдениет сарайының басшылығы.

1980 жылы орындаушылық шеберлікті жетілдіру мақсатында В.В. Евсеева Алматы қаласында Пионерлер мен оқушылар сарайында «Радуга» спорттық-би клубын ашты. «Радуга» ұжымы 16 топтан тұрды, оларды 12 жаттықтырушы оқытады. Оқыту бағдарламасына еуропалық және латынамерикалық билер кірді, сонымен қатар кеңестік бағдарламаның билері де болды. Ұжым сайыстарға қатысумен қатар, әртүрлі конференциялар мен сайлаулардың, Коммунистік партия съездерінің және теледидар бағдарламаларының жұмысына белсенді қатысты [10].

1982 жылдан бастап қалалық Пионерлер мен оқушылар сарайында жыл сайынғы дәстүрлі «Көктем ырғағы», «Қысқы армандар», «Күзгі марафон», «Би рингі», «Бақытты балалық шақ» конкурстары өткізіліп келеді. Бұл жарыстарға бишілер Қазақстан қалаларынан ғана емес, Ресейден, Қырғызстаннан және Өзбекстаннан да қатысты. 1988 жылы «Радуга» спорттық-би клубы спорттық-бал билері бойынша ашық чемпионат өткізді.

Хореографиялық ұжымда оқу процесі білім беру және тәрбие жұмыстарынан тұрады [11], осы міндеттерді тиімді шешу үшін В.В. Евсеева - Илья Данилов, Александр Лебедев, Сергей Рюпин, Елена Хворова, Ирина Соломатина, Александр, Елена мен Евгений Саватиндер, Ольга, Юлия және Евгений Бережнойлар сияқты жетекші ресейлік мұғалімдерді дәріс беруге шақырады.

Валентина Васильевна Евсееваның шәкірттері арасында жетекші бишілер мен жаттықтырушылар, мысалы: Максим Якуба, Елена Глыбовская, Ровальд Нагаев, Темірлан және Данияр Атарбаевтар, Максим Аксенов, Анна Григорьева, Елена Воронова, Камаль Бердиев, Светлана Маливанова, Әлібек Исалиев, Наталья Меньшикова, Хамит Бекежанов. Оксана Лебедева - Германиядағы Франко Формикамен жұптасқан, кәсіпқойлар арасындағы 2010 жылғы Латын Америкасы билері бойынша әлем чемпионатының қола жүлдегері [12].

Қорытынды. Осылайша, осы уақыт аралығында республикада бал билері белсенді дамып келеді. КСРО-да, оның ішінде Қазақстанда да ұйымдық құрылым қалыптасуда. Кеңес билері міндетті түрде бал билері бағдарламасынан шығарылады.

Пайдаланылған әдеби қайнар көздер тізімі

[1] Ключникова Е.А. Немного истории /Танго. – 2003. – №1. – с. 3.

[2] Стриганов В.М., Уральская В.И. Современный бальный танец. – М.: Просвещение, 1977. – 327 с.

[3] Николаева Л.А. Развитие педагогических идей выдающихся хореографов Казахстана (1933-1993 гг): Автореф… к.п.н.: 13.00.01. – Алматы: КазНАИ им. Т.Жургенова, 2009. – 27 с.

[4] Ключникова Е.А. Немного истории /Танго. – 2007. – №5. – с. 3.

[5] Акуленок С.В. из главы книги «Кто есть кто?» Выпуск 5, Т.2, 2003 М.: Межд.объдн.биограф центр, www.rts.ru (дата обращения: 20.10.2018).

[6] Исалиев А.Т. История спортивного бального танца. – Алматы: Goodprint, 2012. – 151 с.

[7] Ключникова Е.А. Немного истории /Танго. – 2008. – №6. – с. 3.

[8] Говард Г. Техника европейских танцев (пер. с англ. Белогородский А.) – М.: Артис, 2003. – 256 с.

[9] Powers R., Enge N., Enge M. «Cross-Step Waltz: A Dancer's Guide». – London: Redowa Press, 2019. – 236 p.

[10] Лэрд У. Техника латиноамериканских танцев, часть первая, Румба, Самба (пер. с англ. Белогородский А.) – М.: Артис, 2003. – 178 с.

[11] Кусанова А.Е. Хореографиядағы оқу үдерісі /Педагогика және психология. – 2017. – №2(31). – С.100.

[12] Официальный сайт Ассоциации федераций спортивного танца Республики Казахстан www.fstrk.kz. (дата обращения 12.02.2019).

References

[1] Klyuchnikova E.A. Nemnogo istorii /Tango. – 2003. – №1. – s. 3.

[2] Striganov V.M., Ural'skaya V.I. Sovremennyi bal'nyi tanec. – M.: Prosveshchenie, 1977. – 327s.

[3] Nikolaeva L.A. Razvitie pedagogicheskih idej vydayushchihsya horeografov Kazahstana (1933-1993 gg): Avtoreferat…k.p.n.: 13.00.01. – Almaty: KazNAI im. T.ZHurgenova, 2009. – 27 s.

[4] Klyuchnikova E.A. Nemnogo istorii /Tango. – 2007. – №5. – s. 3.

[5] Akulenok S.V. iz glavy knigi «Kto est' kto?» Vypusk 5, T.2, 2003 – M.: Mezhd.ob`dn.biograf centr, www.rts.ru (data obrashcheniya: 20.10.2018).

[6] Isaliev A.T. Istoriya sportivnogo bal'nogo tanca. – Almaty: Goodprint, 2012. – 151 s.

[7] Klyuchnikova E.A. Nemnogo istorii /Tango. – 2008. – №6. – s. 3.

[8] Govard G. Tehnika evropejskih tancev (per. s angl. Belogorodskii A.) – M.: Artis, 2003. – 256 s.

[9] Powers R., Enge N., Enge M. «Cross-Step Waltz: A Dancer's Guide». – London: Redowa Press, 2019. – 236 p.

[10] Le'rd U. Tehnika latinoamerikanskih tancev, chast' pervaya, Rumba, Samba (per. s angl. Belogorodskii A.) – M.: Artis, 2003. – 178 s.

[11] Kusanova A.E. Horeografiyadagy oku uderisi /Pedagogika zhane psihologiya. – 2017. – №2(31). – s.100.

[12] Oficial'nyi sajt Associacii federacii sportivnogo tanca Respubliki Kazahstan www.fstrk.kz. (data obrashcheniya: 12.02.2019).

Основные этапы и тенденции развития спортивно-бального танца в Республике Казахстан (период 1968-1988 гг.)

А.Т. Исалиев[1], А.Б. Абакаева[1], А.Н. Карымбаева[1]

[1]Казахская национальная академия искусств имени Т.К. Жургенова (Алматы, Казахстан)

Аннотация

В статье описаны основные этапы и тенденции развития спортивно-бальных танцев в Республике Казахстан. Способ изложения данных избран хронологический, поскольку он позволяет проследить динамику процесса развития и формирования педагогической деятельности тренеров спортивно-бального танца. Приведены два основных этапа становления и развития отечественных спортивно-бальных танцев. Описан вклад таких деятелей, как Леонид Петрович Векшин, Валентина Васильевна Евсеева, Валерий Валентинович Анцышкин, в развитие спортивно-бальных танцев в Республике. Были установлены первые школы по европейским и латиноамериканским танцам, танцевально-спортивные клубы в нашей стране, а также первые соревнования по данным танцам. Приведены имена зарубежных специалистов, помогавших развитию спортивных танцев в Казахстане. Описаны трудности, с которыми пришлось встретиться спортивно-бальным танцам в период существования СССР. Приведены сведения о становлении танцевально-спортивного клуба «Радуга».

Ключевые слова: спортивно-бальный танец; хореография; этап; танцевально-спортивный клуб; «Радуга».

The main stages and trends in the development of sports ballroom dance in the Republic of Kazakhstan (period 1968-1988)

A.T. Isaliyev[1], A.B. Abakaeva[1], A.N. Karymbaeva[1]
[1]Kazakh national academy of arts named T.K. Zhurgenov (Almaty, Kazakhstan)

Abstract

The article describes the main stages and trends in the development of sports ballroom dancing in the Republic of Kazakhstan. The method of data presentation was chosen chronological, since it allows us to trace the dynamics of the process of development and formation of the pedagogical activity of trainers of ballroom dance. Two main stages of the formation and development of domestic sports ballroom dancing are given. The contribution of such figures as Leonid Petrovich Vekshin, Valentina Vasilyevna Evseeva, Valery Valentinovich Antsyshkin to the development of sports and ballroom dancing in the Republic is described. The first schools for European and Latin American dances, dance-sport clubs in our country, as well as the first competitions in these dances were established. The names of foreign experts who helped the development of sports dancing in Kazakhstan are given. The difficulties with which ballroom dancing was encountered during the existence of the USSR are described. The information on the formation of the dance-sport club «Raduga».

Keywords: sports ballroom dance; choreography; stage; dance-sport club; «Raduga».

Редакцияға 08.04.2020 қабылданды.

Ақпарат
Информация
Information

Абай атындағы ҚазҰПУ-да педагогтың цифрлық сауаттылығын арттыру өзекті мәселесі

Білім беруді мейлінше ыңғайлы ету, оқушылар мен студенттерді қашықтан оқыту әдістемесін дайындау, еліміздің оқу орындарын нақты цифрландыруды аяқтау, сонымен қатар, жаңа талаптарды есепке ала отырып, педагогтардың дайындығын жүзеге асыру керек.
Қ.Тоқаев, 11 мамыр, 2020 - Sputniknews.kz

Елімізде COVID-19 індетінің таралуына байланысты білім беру жүйесінің барлық салалары, атап айтқанда, жалпы білім беретін орта мектеп, колледж және жоғары оқу орындары қашықтықтан оқыту жүйесіне көшті. Әрине, бұл пандемиядан талай бұрын оқытудың цифрлық құралдарының тиімділігі, оның білім алушының дербес траекториясын қалыптастырудағы рөлі туралы ізденістер де, қолданыстағы озық тәжірибелер де болмады емес болды. Бірақ бір мезетте дерлік бүкіл Ғаламшардағы білім алушылардың бірдей цифрлық оқу платформаларына тәуелді болып қалуын ешкім күтпеген болатын. Сол себепті де педагогтар қауымының біразының цифрлық сауаттылығы, қашықтықтан оқыту процесін жүргізуге құзіреттілік деңгейінің жеткіліксіздігі анық байқалды. Сондықтан тез арада оқу процесінде цифрлық платформалар мен онлайн-сервистерді оңтайлы қолдану үшін профессор-оқытушылардың цифрлық сауаттылығы мен құзыреттілігін дамыту, IT технологиялар туралы біліктілігін арттыру қажеттілігі туындады.

Бұл туралы Абай атындағы ҚазҰПУ ректоры, профессор Т.Балықбаев Мәскеу қаласында 19-20 маусым аралығында өткен Ресей Федерациясының білім беру министрлігі, Ресей білім беру академиясы, Мәскеу педагогикалық мемлекеттік университеті, Педагогикалық университеттердің Еуразия ассоциациясы ұйымдастырған «Педагогическое образование в условиях системной трансформации современного общества» атты форумында «Инновационные концепции подготовки педагогических кадров в Казахстане» баяндамасында ерекше атап көрсетті.

Сондай-ақ, университет білім беру саласын цифрландыру аясында озық тәжірибесі бар алыс-жақын шетелдік әдіскер ғалымдардың авторлық курстарын ұйымдастыру арқылы да университеттің профессор-оқытушы құрамының біліктілігін арттыру міндетін өз уақытында қоя білді. Атап айтқанда, Абай атындағы ҚазҰПУ-нде келесідей вебинарлар мен тренингтер жүргізілді:

– «Актуальные протоколы дистанционного изучения английского языка в условиях COVID-19 и посткарантинной реальности» атты Халықаралық эксперт Р.Лукьянец;

– «Новая образовательная реальность: экстренный переход на дистанционное обучение или полноценное онлайн-образование» атты Казан федеральды университетінің профессоры Т.Алишев;

– «Стратегии цифрового маркетинга» атты Цифрлық бизнес Лондон мектебінің профессоры С.Парех;

– «Разработка системы подготовки педагогов для обучения и воспитания учащихся в усло-

виях общественной цифровизации» атты Мәскеу мемлекеттік педагогикалық университеті, В.П.Астафьев атындағы Красноярск мемлекеттік педагогикалық университеті, Мәскеу педагогикалық мемлекеттік университетінің алдыңғы қатарлы профессорларының С.Г.Григорьев, В.В.Гриншкун және т.б.

"Цифровая трансформация Казахстана" атты "Университет 2035" А.Комиссаровтың онлайн мектебі.

Осы курстардан алынған білім және информатика және білімді ақпараттандыру саласы бойынша жинақталған тәжірибелер бойынша Абай атындағы ҚазҰПУ-де «Цифрлы педагог» онлайн курсының бағдарламасы құрылды. Курс бағдарламасы негізінде алдыңғы қатарлы цифрлық сауаттылығы жоғары деңгейдегі педагогтар 620 профессор оқытушылар құрамы және 60 мектеп мұғалімі оқытылды.

«Цифрлы педагог» онлайн мектебінің кең ауқымды және қызықты бағдарламасында қашықтан оқытуға қажетті «Білім берудегі цифрлық құралдар», «Диагностика және іріктеу», «Білім беру нәтижелерінің рубрикаторлары», «Педагогикалық дизайн негіздері», «Білім беру үдерісіндегі цифрлық ізбен жұмыс істеу», «Интерактивті өзара әрекеттесуге арналған цифрлық құралдар», «Видеосабақтарды түсіру тәсілдері», «Бақылау және бағалау тапсырмаларын құру», «Виртуалды лаборатория» тақырыптары қарастырылды.

Тренинг барысында көптеген тартымды онлайн платформалар қолданылды. Атап айтсақ, топтық жұмысты ұйымдастыру үшін Miro, Discord, Mindmup, Googledocs; видеосабақтарды түсіру OBS Studio, жүктеу және таратуды ұйымдастыру үшін Youtube; Оқу ортасын ұйымдастыру үшін: Discord сервері және Coreapp.ai; Видеоконференция жүргізу, видеоны жазу және тарату үшін Zoom видеоқызметі; видеоның субтитрын жүктеп алу үшін: Subdown; Тәрбие жұмыстарын ұйымдастыру үшін: ClassDojo; Семантикалық талдау, түйінді сөздерді бөліп көрсету, тыңдаушылардың эмоционалды көңіл-күйін анықтау үшіндеректерді талдау құралдары: ALOT, Advego, dandelion.eu; Бақылауды ұйымдастыру мен бағалау үшін: onlinetestpad, Padlet, Kahoot, Mentimeter құралдарын тиімді пайдалану жолдары үйретілді. Тренингтің әртүрлі платформалар мен жүйелерде өтуі оқу құралдарын тиімді меңгеруге және педагогикалық дизайн негіздерін сапалы игеруге жағдай жасады.

«Цифрлы педагог» жазғы мектебі толықтай дерлік желі кеңістігінде онлайн форматында онлайн құрылғылармен өткізілгендігіне қарамастан барлық 680 оқытушылар үшін виртуал әлемдегі маңызды да мазмұнды даярлық сабағы болды.

Пандемияға қатысты әлеуметтік оқшауланудың жалғасын табуына байланысты жаңа оқу жылы онлайн және қашықтықтан оқыту форматында жүргізілуде. Ендеше Абай атындағы ҚазҰПУ дер кезінде ұйымдастырған Жазғы мектептің қолданбалы нәтижелері оқу үдерісін заманауи форматта қашықтықтан тиімді ұйымдастыруға зор мүмкіндік тудыруда.

п.ғ.к., қауымд.,профессор Исабаева Д.Н.

International Summer Club-тың ашылуы

2020 жылдың 8 маусым – 28 тамыз аралығында Абай атындағы ҚазҰПУ-да «International Summer Club» жұмысын атқарды, онда ағылшын, француз, қытай, араб және түрік тілдерінде тегін сабақтар өткізілді. Үш жазғы айдың ішінде 90 астам тыңдаушылар оқып, қорытынды тесттер нәтижесіне сәйкес электрондық сертификаттарды алды.

Клубтың тыңдаушылары - қазақстандық және шетелдік ЖОО студенттері, соның ішінде шетелдік. Қатысушылар бір-біріне, оқытушыларға үлкен қызығушылық танытты және оқу жылында оқуларын жалғастыруға ниет білдірді.

Оқытушылар – шетелдік студенттер мен оқытушылар Обим Кристиан (Нигерия), Агаев Мердан (Түрікменстан), Киангала Майи Коринне (Конго), Ян Ле (КХР), Осама Гариб (Египет), Осман Кабадаи (Түркия).

Сонымер қатар, орыс тілінде сөйлеу дағдыларын дамытқысы келетін шетелдік студенттер үшін Филология және көптілді білім беру институтының орыс тілі және әдебиет кафедрасымен бірлесіп Russian Club жұмыс істейді.

Клуб администраторы – Агаев Мердан, Филология және көптілді білім беру институтының 3 курс шетелдік студенті.

Клуб Абай атындағы ҚазҰПУ 3 курс докторанты С.Т.Исалиева бастамасымен ашылды, ол тілдік дағдыларды жетілдіру, студенттердің шет тілдерін үйренуге деген ынтасын арттыруға, жалпы көкжиегін кеңейтуге және шетелдік студенттерді университеттің білім беру ортасына интеграциялауға бағытталған.

Открытие International Summer Club

С 8 июня по 28 августа 2020 года в КазНПУ имени Абая работал «International Summer Club», в котором проводились бесплатные онлайн занятия по английскому, французскому, китайскому, арабскому и турецкому языкам. За три летних месяца обучение прошли более 90 слушателей, по результатам итоговых тестов выданы электронные сертификаты.

Слушателями клуба стали студенты, в том числе иностранные, казахстанских и зарубежных вузов, участники проявили большой интерес к друг к другу, к преподавателям, и выразили желание продолжать обучение в течение учебного года.

В качестве преподавателей выступили иностранные обучающиеся и преподаватели (носители языков) Обим Кристиан (Нигерия), Агаев Мердан (Туркменистан), Киангала Майи Коринне (Конго), Ян Ле (КНР), Осама Гариб (Египет), Осман Кабадаи (Турция).

Кроме того, для иностранных студентов, желающих развить навыки общения на русском языке, все лето работал Russian Club, организованный совместно с кафедрой русского языка и литературы.

Администратор клуба – Агаев Мердан, иностранный студент 3 курса Института филологии и полиязычного образования.

Клуб открыт по инициативе Исалиевой С.Т., докторанта 3 курса кафедры педагогики и психологии КазНПУ имени Абая, и направлен на совершенствование языковых навыков, повышение мотивации студентов к изучению иностранных языков, расширение общего кругозора и интеграцию иностранных обучающихся в университетскую образовательную среду.

Opening International Summer Club

From June 8 to August 28, 2020, the International Summer Club was launched which offers free classes in English, French, Chinese, Arabic and Turkish. Over the three summer month, more

than 90 students completed the training, and electronic certificates were issued based on the results of the final tests.

The listeners of the club are students, including foreign, Kazakhstani and foreign universities, the participants showed great interest in each other, teachers and expressed a desire to continue their studies during the academic year.

Teachers are foreign students (native speakers) Obim Christian (Nigeria), Agayev Merdan (Turkmenistan), Kiangala Mayi Corinne (Congo), Yang Le (China), Osama Ghareeb (Egypt), Osman Kabadayi (Turkey).

In addition for foreign students wishing to develop communication skills in Russian language, there is a Russian Club organized jointly with the Department of Russian language and literature by Institute of Philology and Polylingual Education.

The club administrator is Agayev Merdan, a 3rd year foreign student of the Institute of Philology and Polylingual Education.

The club was opened on the initiative of Issaliyeva S.T., 3 yesr doctoral student of Pedagogy and Psychology Department, and is aimed at improving language skills, increasing the motivation of students to study foreign languages, expanding the general outlook and integration of foreign students in the university educational environment.

Церемония торжественного вручения сертификата «Евросерт»

Одной из приоритетных задач в борьбе с коррупционными проявлениями в Казахском национальном педагогическом университете имени Абая является разработка и внедрение системы менеджмента противодействия коррупции по требованиям международного стандарта ИСО 37001-2016 года.

Согласно разработанной методики проведена оценка коррупционных рисков в подразделениях университета, которые оцифрованы и ранжированы по значимости, в реестр оценки значимых коррупционных рисков вписаны мероприятия по минимизации и управлению, определены ответственные лица.

Как итог проведенной работы 12 и 15 июня т.г. европейской компанией «Евросерт» (Beograd) был осуществлен сертификационный аудит, по результатом которого принято решение **Казахскому национальному педагогическому университету имени Абая** выдать сертификат установленного образца о том, что разработанная университетом система менеджмента противодействия коррупции поддерживается в рабочем состоянии согласно требований стандарта МС ИСО 37001-2016.

24 июня 2020 года состоялось церемония торжественного вручения сертификата.

БІЗДІҢ АВТОРЛАР

Абдрахманова Айгүл Тұрсынбаевна – психология ғылымдарының магистрі, М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, *Gglz1966@mail.ru*
Абакаева Әсел Болатбекқызы – өнер магистрі, Т.Қ. Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы, *assel-almaty1979@mail.ru*
Абдикаримова Гаухар Әбдіқалиқызы – педагогика ғылымдарының кандидаты, Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, *abdi_1965@mail.ru*
Абишев Асылхан Рахымжанұлы – биология ғылымдарының кандидаты, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, *asylkhan.a54@mail.ru*
Абишев Кендебай Сәметұлы – педагогика ғылымдарының кандидаты, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, *kendeken@mail.ru;*
Азтаев Арыстанбек Асылбекович – магистр, Аймақтық әлеуметтік инновациялық университеті, *aztaev76@mail.ru*
Алшынбаев Кулалбек Ильясович – педагогика ғылымдарының кандидаты, доценттің м.а., Аймақтық әлеуметтік инновациялық университеті, *kulalbek@mail.ru*
Ануарбекова Гүлзат Жапарханқызы – докторант, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, *gulzat1982@mail.ru*
Аренова Асыл Хыдыржанқызы – педагогика ғылымдарының докторы, Ш.Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, *arssyl31@mail.ru*
Аязбаев Даурен – докторант, Сулейман Демирель атындағы университет, *Dauren.Ayazbayev@sdu.edu.kz*
Баймырзаев Тәңірберген Хамитұлы – аға оқытушы, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, *take_bb@mail.ru*
Байташева Гауһар Өмірәліқызы – ауылшаруашылығы ғылымдарының кандидаты, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті профессор м.а.
Балғазина Бақытгүл Серікқызы – педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, *bakhitgul555@mail.ru*
Балгимбеков Шамшидин Абдуллаұлы – медицина ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, *balgimbekov@inbox.ru*
Бекболатова Құралай Маратовна – философия докторы (PhD), Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, *sunkarz@mail.ru*
Белоус Светлана Геннадьевна – PhD докторы, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, *sbelous978@gmail.com*
Бидайбеков Есен Ықыласұлы – педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, *esen_bidaibekov@mail.ru*
Біләл Ерлан Әбділдаұлы – өнер магистрі, Т.Қ. Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы, *erlan.bilalov.71@mail.ru*
Болатқызы Шынар – педагогика магистрі, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, *sazanova.aydana@mail.ru*
Бузаубакова Клара Джайдарбековна – педагогика ғылымдарының докторы, доцент, Тараз мемлекеттік педагогикалық университеті, *klara_1101@mail.ru*
Гонтовая Лариса Валерьевна – аға оқытушы, М.И. Глинка атындағы Днепропетровск музыка академиясы, dneprlara@gmail.com
Далаева Теңлік Тоқтарбекқызы – тарих ғылымдарының кандидаты, доцент, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, *tenliktd@mail.ru*
Давлумбаев Әділет Маликұлы – магистрант, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Деепак Шарма – студент, Қарағанды Медицина университеті
Доровских Екатерина – 11 сынып, Талғар қ. № 17 ЖББОМ, Алматы облысы.
Дүйсекеева Нұргүл Жәлелатдинқызы – докторант, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, *Neka09@mail.ru*

Дуйсенова Раушан Жаумбаевна – техникалық ғылымдарының магистрі, «Eterium media» ШС, Duisenova.*raushan@gmail.com*
Дуйсенов Талгат Жаламанович – техникалық ғылымдарының магистрі, ТОО «Eterium media», *talgat_duisenov@mail.ru*
Егинбаева Тойжан Жылқайдарқызы – өнертану кандидаты, профессор, Қазақ өнер университті, *toizhan_2710@ mail.ru*
Жамирова Улмекен Шакирбаевна – педагогика ғылымдарының кандидаты, М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, *zhamirova_1978@mail.ru*
Жанбеков Хайрулла Нышанұлы – х.ғ.к., жер ғылыми докторы, профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Жумалиева Рахима Зайдулловна – PhD докторы, қауымдастырылған профессор, Сүлейман Демирел университеті, *rzhresearch2019@gmail.com*
Имамбекова Гулжан Сембековна – педагогика ғылымдарының кандидаты, М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, *Gglz1966@mail.ru*
Исаева Ақмарал Өмірбекқызы – биология ғылымдарының докторы, профессор, Шымкент университетінің «Экология және биология» Ғылыми зерттеу институты директоры
Исалиев Әлібек Теміржанұлы – өнер магистрі, Т.Қ.Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы, *galikman@mail.ru*
Исалиева Сауле Темирбаевна – докторант, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, *salia72@mail.ru*
Испандияров Мадияр – педагогика ғылымдарының кандидаты, Аймақтық әлеуметтік инновациялық университеті, *sake1977@mail.ru;*
Қадырбаев Талғат Амангелдиевич – магистр, Аймақтық әлеуметтік инновациялық университеті, *kadyrbaev.talgat@mail.ru*
Қадырбеков Руслан Бакытжанұлы – магистр, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, *ruslan_kadyrbekov@mail.ru*
Караев Есет Жаумбаевич – техникалық ғылымдарының магистрі, «MLS-Group» консалтингтік компания, *contest.kz@gmail.com*
Карымбаева Айжан Несіпгерейқызы – өнер магистрі, Т.Қ. Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы, *na-aa@mail.ru*
Кобдикова Жанартай Уажитовна – педагогика ғылымдарының докторы, доцент, Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті, *zhuk53@mail.ru*
Кадирсизова Шынар Болатбековна – докторант, Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті, *shnar_83kz@mail.ru*
Керимбаева Рысты Калдыхановна – педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, *risti1971@mail.ru*
Қожахмет Қанат Темірғалиұлы – PhD докторы, IT білім беру және Сандық түрлендіру бойынша сарапшы, *kkproject20@gmail.com*
Кошербаева Айгерим Нуралыевна – педагогикалық ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, *aigera63@mail.ru*
Қуанышов Сапарбай Әбдіхайұлы – доцент, ҚР еңбек сіңірген жаттықтырушысы, Аймақтық әлеуметтік инновациялық университеті, *sapar-47@mail.ru;*
Күшназарова Камила Ерімбайқызы – магистрант, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Маликқызы Лаура – докторант, Абай атындағы Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті.
Маратұлы Еламан – магистрант, Аймақтық әлеуметтік инновациялық университеті.
Маршыбаева Ұлбосын Саметхановна – педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, *ulbosyn.marchibaeva@yandex.kz;*
Меңдіғалиева Шолпан Әбдіқызы – магистр, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, *abdi_sholpan@mail.ru*
Момбек Әлия Әнуарбекқызы – педагогика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

Муратқызы Ақбота – ВА-студент, Сүлейман Демирел атындағы университеті, *akbotamuratkyzy19@gmail.com*
Мусабекова Гульвира Айдархановна – педагогикалық ғылымдарының кандидаты, ҚР ББжҒМ Болон процесі және академиялық ұтқырлық орталығы, *gulvira2030_73@mail.ru*
Мусина Айтжамал Слямхановна – техника ғылымдарының докторы, профессор, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті
Мухиддинов Ерғали Мухиддинович – педагогика ғылымдарының кандидаты, профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, *spartak.kaznpu@mail.ru;*
Мырзабаева Жанар Калилулевна – докторант, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті
Нагибина Наталия Львовна – психология ғылымдарының докторы, профессор, Мәскеу психоанализ институты, Ресей.
Нурмухамбетова Тамара Рысмахановна – педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, Аймақтық әлеуметтік-инновациялық университет, *zav_alia@mail.ru.*
Ордабаев Нағызбек Ордабайұлы – педагогика ғылымдарының кандидаты, профессор, Аймақтық әлеуметтік инновациялық университеті, *kulalbek@mail.ru.*
Оспанова Мадина Болатовна – педагогикалық ғылымдарының магистрі, Қарағанды Медицина университеті
Ошанова Нұржамал Тұрашқызы – педагогика ғылымдарының кандидаты, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, *nurzhamal_o_t@mail.ru*
Раджат Сингх - студент, Қарағанды Медицина университеті
Райымқұлова Ақтоты Рахматуллақызы – өнертану ғылымдарының докторы, қауымдастырылған профессор, Қазақстан Республикасының Мәдениет және спорт министрлігі, *aqtoty.raimqulova@gmail.com.*
Роговая Ольга Геннадьевна – педагогика ғылымдарының докторы, профессор, А.И. Герцен атындағы Ресей мемлекеттік педагогикалық университеті.
Сайлыбаева Құралай Абдиманаповна – педагогика ғылымдарының магистрі, М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, *kuralai_55@mail.ru.*
Сақаев Болат Әбдіғалымұлы – университет профессоры, ҚР еңбек сіңірген жаттықтырушысы, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті.
Сапатаева Гулвира Дауренбековна – аға оқытушы, Аймақтық әлеуметтік-инновациялық университет, *zav_alia@mail.ru*
Сартаева Ақмарал Алтынбековна – биология ғылымдарының кандидаты, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті.
Сихынбай Айдана Датқақызы – магистрант, Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, *aidana.sihinbai@gmail.com*
Тәжибаева Жібек Алдабергенқызы – докторант, Ш.Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, *tadzhibaeva.z@mail.ru*
Таймур Хан Мохаммад - студент, Қарағанды Медицина университеті
Тугелбаев Ерік Нұрмаханұлы – магистр, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, *tugelbaev_erik@mail.ru*
Улдахан Шынгыс Муратулы – педагогикалық ғылымдарының магистрі, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, *uldahan_titan@mail.ru*
Хазбулатов Андрей Равильевич – PhD докторы, қауымдастырылған профессор, Қазақ ғылыми-зерттеу мәдениет институты, *ar.khazbulatov@gmail.com*
Шайгозова Жанерке Наурызбайқызы – педагогика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, *zanna_73@mail.ru*
Шаяхметова Айсулу Алкешовна – филология ғылымдарының кандидаты, доцент, Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университет, *aisulu_sh@mail.ru*

НАШИ АВТОРЫ

Абдрахманова Айгүл Тұрсынбаевна – магистр психологических наук, Таразский региональный университет им М.Х.Дулати, *Gglz1966@mail.ru*
Абакаева Асель Болатбековна – магистр искусств, Казахская национальная академия искусств имени Т.К. Жургенова, *assel-almaty1979@mail.ru*
Абдикаримова Гаухар Абдикаликовна – кандидат педагогических наук, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, *abdi_1965@mail.ru*
Абишев Асылхан Рахымжанович – кандидат биологических наук, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, *asylkhan.a54@mail.ru*
Абишев Кендебай Саметович – кандидат педагогических наук, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, *kendeken@mail.ru;*
Азтаев Арыстанбек Асылбекович – магистр, Региональный социально-инновационный университет, *aztaev76@mail.ru*
Алшынбаев Кулалбек Ильясович – кандидат педагогических наук, и.о.доцента, Региональный социально-инновационный университет, *kulalbek@mail.ru*
Ануарбекова Гульзат Джапархановна – докторант, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, *gulzat1982@mail.ru*
Аренова Асыл Хыдыржановна – доктор педагогических наук, Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга имени Ш.Есенова, *arssyl31@mail.ru*
Аязбаев Даурен – докторант, университет имени Сулеймана Демиреля, *Dauren.Ayazbayev@sdu.edu.kz*
Баймырзаев Танирберген Хамитович – старший преподаватель, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, *take_bb@mail.ru*
Байташева Гаухар Умиралиевна – кандидат сельскохозяйственных наук, и.о. профессора, Казахский национальный женский педагогический университет.
Балгазина Бакитгуль Сериковна – кандидат педагогических наук, доцент, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, *bakhitgul555@mail.ru*
Балгимбеков Шамшидин Абдуллаевич – доктор медицинских наук, профессор, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, *balgimbekov@inbox.ru*
Бекболатова Куралай Маратовна – доктор философии (PhD), Казахский национальный педагогический университет имени Абая, *sunkarz@mail.ru,*
Белоус Светлана Геннадьевна – доктор PhD, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, *sbelous978@gmail.com*
Бидайбеков Есен Ыкыласович – доктор педагогических наук, профессор, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, *esen_bidaibekov@mail.ru*
Билал Ерлан Абдилдаевич – магистр искусств, Казахская национальная академия искусств имени Т.К. Жургенова,
Болаткызы Шынар – магистр педагогики, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, *sazanova.aydana@mail.ru*
Бузаубакова Клара Джайдарбековна – доктор педагогических наук, доцент, Таразский государственный педагогический университет, *klara_1101@mail.ru*
Гонтовая Лариса Валерьевна – старший преподаватель, Днепропетровская академия музыки имени М.И. Глинки, *dneprlara@gmail.com*
Далаева Тенлик Токтарбековна – кандидат исторических наук, доцент, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, *tenliktd@mail.ru*
Давлумбаев Адилет Маликович – магистрант, Казахский национальный педагогический университет имени Абая

Деепак Шарма – студент, Медицинский университет Караганды
Доровских Екатерина – 11 класс, ОСШ № 17 г.Талгара, Алматинская область.
Дуйсекеева Нургуль Жалелатдиновна – докторант, Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева, *Neka09@mail.ru*

Дуйсенова Раушан Жаумбаевна – магистр технических наук, ТОО «Eterium media», *Duisenova.raushan@gmail.com*
Дуйсенов Талгат Жаламанович – магистр технических наук, ТОО «Eterium media», *talgat_duisenov@mail.ru*
Егинбаева Тойжан Жылкайдаровна – кандидат искусствоведения, профессор, Казахский университет искусств, *toizhan_2710@ mail.ru*
Жамирова Улмекен Шакирбаевна – кандидат педагогических наук, Таразский региональный университет им М.Х.Дулати, *zhamirova_1978@mail.ru*
Жанбеков Хайрулла Нышанович – к.х.н., доктор наук о Земле, профессор,Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Жумалиева Рахима Зайдулловна – доктор PhD, ассоциированный профессор, Университет Сулеймана Демиреля, *rzhresearch2019@gmail.com*
Имамбекова Гулжан Сембековна – кандидат педагогических наук, Таразский региональный университет им М.Х.Дулати, *Gglz1966@mail.ru*
Исаева Акмарал Умирбековна – доктор биологических наук, профессор, директор научно-исследовательского института «Экологии и биологии», Шымкентский университет.
Исалиев Алибек Темиржанович – магистр искусств, Казахская национальная академия искусств имени Т.К. Жургенова, *galikman@mail.ru*
Исалиева Сауле Темирбаевна – докторант, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, *salia72@mail.ru*
Испандияров Мадияр – кандидат педагогических наук, Региональный социально-инновационный университет, *sake1977@mail.ru;*
Кадырбаев Талгат Амангелдиевич – магистр, Региональный социально-инновационный университет, *kadyrbaev.talgat@mail.ru*
Кадырбеков Руслан Бакытжанович – магистр, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, *ruslan_kadyrbekov@mail.ru*
Караев Есет Жаумбаевич – магистр технических наук, консалтинговая компания «MLS-Group», *contest.kz@gmail.com*
Карымбаева Айжан Несипгереевна – магистр искусств, Казахская национальная академия искусств имени Т.К. Жургенова, *na-aa@mail.ru*
Кобдикова Жанартай Уажитовна – доктор педагогических наук, доцент, Казахский национальный женский педагогический университет, *zhuk53@mail.ru*
Кадирсизова Шынар Болатбековна – докторант, Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет, *shnar_83kz@mail.ru*
Керимбаева Рысты Калдыхановна – кандидат педагогических наук, доцент, Таразский региональный университет им М.Х.Дулати, *risti1971@mail.ru*
Кожахмет Канат Темиргалиевич – доктор PhD, эксперт по IT-образованию и Цифровой трансформации, *kkproject20@gmail.com*
Кошербаева Айгерим Нуралыевна – доктор педагогических наук, профессор, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, *aigera63@mail.ru*
Куанышов Сапарбай Әбдіхайұлы – доцент, заслуженный тренер РК, Региональный социально-инновационный университет, *sapar-47@mail.ru;*
Күшназарова Камила Ерімбайқызы – магистрант, Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Маликкызы Лаура – докторант, Казахский национальный педагогический университет имени Абая.
Маратұлы Еламан – магистрант, Региональный социально-инновационный университет.
Марчибаева Улбосын Саметхановна – кандидат педагогических наук, доцент, Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева, *ulbosyn.marchibaeva@yandex.kz;*
Мендигалиева Шолпан Абдиевна – магистр, Казахский национальный педагогический университет им. Абая, *abdi_sholpan@mail.ru*
Момбек Алия Ануарбековна – кандидат педагогических наук, ассоциированный профессор, Казахский национальный педагогический университет имени Абая

Муратқызы Ақбота – ВА-студент, Университет Сулеймана Демиреля, *akbotamuratkyzy19@gmail.com*
Мусабекова Гульвира Айдархановна – кандидат педагогических наук, Центр Болонского процесса и академической мобильности МОН РК, *gulvira2030_73@mail.ru*
Мусина Айтжамал Слямхановна – доктор технических наук, профессор, Казахский национальный женский педагогический университет
Мухиддинов Ергали Мухиддинович – кандидат педагогических наук, профессор, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, *spartak.kaznpu@mail.ru;*
Мырзабаева Жанар Калилулевна – докторант, Казахский национальный женский педагогический университет
Нагибина Наталия Львовна – доктор психологических наук, профессор, Московский институт психоанализа, Россия.
Нурмухамбетова Тамара Рысмахановна – кандидат педагогических наук, доцент, Региональный социально-инновационный университет, *zav_alia@mail.ru.*
Ордабаев Нагизбек Ордабаевич – кандидат педагогических наук, профессор, Региональный социально-инновационный университет, *kulalbek@mail.ru.*
Оспанова Мадина Болатовна – магистр педагогических наук, Медицинский университет Караганды
Ошанова Нуржамал Турашовна – кандидат педагогических наук, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, *nurzhamal_o_t@mail.ru*
Раджат Сингх – студент, Медицинский университет Караганды
Раимкулова Актоты Рахматуллаевна – доктор искусствоведения по музыковедению и музыкальному искусству, Министерство культуры и спорта Республики Казахстан, aqtoty. *raimqulova@gmail.com.*
Роговая Ольга Геннадьевна – д.п.н., профессор, Российский государственный педагогический университет имени А.И. Герцена
Сайлыбаева Құралай Абдиманаповна – магистр педагогических наук, Таразский региональный университет им М.Х.Дулати, *kuralai_55@mail.ru.*
Сакаев Болат Абдыгалымович – профессор университета, заслуженный тренер РК, Казахский национальный педагогический университет имени Абая.
Сапатаева Гулвира Дауренбековна – старший преподаватель, Региональный социально-инновационный университет, *zav_alia@mail.ru*
Сартаева Акмарал Алтынбековна – кандидат биологических наук, Казахский национальный женский педагогический университет
Сихынбай Айдана Датқақызы – магистран, Кокшетауский университет имени Ш.Уалиханова, *aidana.sihinbai@gmail.com*
Таджибаева Жибек Алдабергеновна – докторант, Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга имени Ш. Есенова, *tadzhibaeva.z@mail.ru*
Таймур Хан Мохаммад – студент, Медицинский университет Караганды
Тугелбаев Ерик Нурмаханович – магистр, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, *tugelbaev_erik@mail.ru*
Ұлдахан Шыңғыс Мұратұлы – магистр педагогических наук, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, *uldahan_titan@mail.ru*
Хазбулатов Андрей Равильевич – доктор PhD, ассоциированный профессор, Казахский научно-исследовательский институт культуры, *ar.khazbulatov@gmail.com*
Шайгозова Жанерке Наруызбаевна – кандидат педагогических наук, ассоциированный профессор, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, *zanna_73@mail.ru*
Шаяхметова Айсулу Алкешовна – кандидат филологических наук, доцент, Кокшетауский университет имени Ш.Уалиханова, *aisulu_sh@mail.ru*

OUR AUTHOR

Abdrakhmanova Aigul – master of psychological sciences, Taraz Regional University M.Kh. *Dulati, Gglz1966@mail.ru*
Abakayeva Asel – master of Arts, T.K.Zhurgenov Kazakh national academy of Arts, *assel-almaty1979@mail.ru*
Abdikarimova Gaukhar – candidate of pedagogical sciences, Abai University, *abdi_1965@mail.ru*
Abishev Asylkhan – candidate of biological sciences, Abai University, *asylkhan.a54@mail.ru*
Abishev Kendebay – candidate of pedagogical sciences, Abai University, *kendeken@mail.ru;*
Aztaev Arystanbek – master, Regional Social Innovation University, *aztaev76@mail.ru*
Alshynbayev Kulalbek – candidate of pedagogical sciences, Associate Professor, Regional Social Innovation University, *kulalbek@mail.ru*
Anuarbekova Gulzat – doctoral student, Abai University, *gulzat1982@mail.ru*
Arenova Asyl – doctor of pedagogical sciences, Sh.Yessenov Caspian State University of Technology and Engineering, *arssyl31@mail.ru*
Ayazbayev Dauren – doctoral student, Suleyman Demirel University, Dauren.*Ayazbayev@sdu.edu.kz*
Baimyrzaev Tanirbergen – Senior Lecturer, Abai University, *take_bb@mail.ru*
Baitasheva Gaukhar – candidate of agricultural sciences, Professor Kazakh National Women's Pedagogical University
Balgazina S. Bakhitgul – candidate of pedagogical sciences, associate professor, Abai University, *bakhitgul555@mail.ru*
Balgimbekov Shamshidin – doctor of medicine sciences, professor, Abai University, *balgimbekov@inbox.ru*
Bekbolatova Kuralay – doctor of philosophy (PhD), Abai University, *sunkarz@mail.ru*
Belous G. Svetlana –PhD doctor, Abai University, *sbelous978@gmail.com*
Bidaibekov Yesen – doctor of pedagogical sciences, professor, Abai University, *esen_bidaibekov@mail.ru*
Bilal Yerlan – master of arts, T.K.Zhurgenov Kazakh national academy of arts, *galikman@mail.ru*
Bolatkyzy Shynar – master of pedagogy, Abai University*, sazanova.aydana@mail.ru*
Buzaubakova Klara – doctor of pedagogical sciences, assosiate professor, Taraz State Pedagogical University*, klara_1101@mail.ru*
Gontovaya Larisa – Senior Lecturer, Dnepropetrovsk Academy of Music named after M.I. *Glinka, dneprlara@gmail.com*
Dalayeva Tenlik – candidate of historical sciences, associate professor, Abai University, *tenliktd@mail.ru*
Davlumbaev Adilet – master student, Abai University
Deepak Sharma – student, Karaganda Medical University
Dorovskih Ekaterina – *11 class, OSSh 17, Talgar, Almaty region.*
Duissekeyeva Nurgul – doctoral student, L.N.Gumilyev Eurasian National University, *neka09@mail.ru*
Dujsenova Raushan – master of technical sciences, «Eterium media» LP, Duisenova.*raushan@gmail.com*
Dujsenov Talgat – master of technical sciences, «Eterium media» LP, *talgat_duisenov@mail.ru*
Eginbayeva Toijan – candidate of art history, professor, Kazakh University of Art, *toizhan_2710@mail.ru*
Zhamirova Ulmeken – candidate of pedagogical sciences, Taraz Regional University M.Kh. Dulati , *zhamirova_1978@mail.ru*

Zhanbekov Khairulla – doctor of the Earth sciences, professor, Abai University
Zhumaliyeva Rakhima – PhD, associate professor, Suleyman Demirel University, *rzhresearch2019@gmail.com*
Imambekova Gulzhan – candidate of pedagogical sciences, Taraz Regional University M.Kh. Dulati, *Gglz1966@mail.ru*
Issayeva Akmaral – doctor of Biological Sciences, professor, ScD, director of the Shymkent University «Ecology and Biology» Research Institute
Issaliyev Alibek – master of arts, T.K.Zhurgenov Kazakh national academy of arts, *galikman@mail.ru*
Issaliyeva Saule – doctoral student, Abai University, *salia72@mail.ru*
***I*spandiarov Madiar** – candidate of pedagogical sciences, Regional Social Innovation University, *sake1977@mail.ru;*
Kadyrbayev Talgat – master, Regional Social Innovation University, *kadyrbaev.talgat@mail.ru*
Kadyrbekov Ruslan – master, Abai University, *ruslan_kadyrbekov@mail.ru*
Karayev Eset – master of technical sciences, «MLS-Group» consult company, *contest.kz@gmail.com*
Karymbaeva Aizhan – master of arts, T.K. Zhurgenov Kazakh national academy of arts, *na-aa@mail.ru*
Kobdikova Zhanartay – doctor of pedagogical sciences, professor, Kazakh national women's training university, *zhuk53@mail.ru*
Kadyrsizova Shynar – doctoral student, Kazakh humanitarian and legal innovation university, *shnar_83kz@mail.ru*
Kerimbayeva Rysty – candidate of pedagogical sciences, associate professor, Taraz Regional University M.Kh.Dulati , *risti1971@mail.ru*
Kozhakhmet Kanat – PhD doctor, Expert in IT Education and Digital Transformation, *kkproject20@gmail.com*
Kosherbayeva Aigerim – doctor of pedagogical sciences, professor, Abai University, *aigera63@mail.ru*
Kuanyshov Saparbai – associate professor, Honored Coach of the Republic of Kazakhstan, Regional Social Innovation University, *sapar-47@mail.ru;*
Kushnazarova Kamila – *master student, Abai University*
Malikkyzy Laura – doctoral student, Abai University
Maratuly Elaman – *master student, Regional Social Innovation University*
Marchibaeva Ulbosyn – candidate of pedagogical sciences, associate professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, *ulbosyn.marchibaeva@yandex.kz;*
Mendigalieva Sholpan – master, Abai University, *abdi_sholpan@mail.ru*
Mombek Aliya – candidate of pedagogical sciences (PhD), associate professor, Abai University
Muratkyzy Akbota – BA-student, Suleyman Demirel University *akbotamuratkyzy19@gmail.com*
Mussabekova Gulvira – pedagogical sciences candidate, Bologna Process Center and academic mobility of MES RK, *gulvira2030_73@mail.ru*
Musina Aytzhamal – Doctor of Technical Sciences, Professor, Kazakh National Women's Pedagogical University
Muhiddinov Ergali – candidate of pedagogical sciences, professor, Abai University, *spartak.kaznpu@mail.ru;*
Myrzabaeva Zhanar – doctoral student, Kazakh National Women's Training University
Nagibina Nataliya – doctor of psychology sciences, professor, Moscow Institute of psychoanalysis, Russia.

Nurmukhambetova Tamara – candidate of pedagogical sciences, associate professor, Regional Social and Innovative University, *zav_alia@mail.ru.*
Ordabayev Nagizbek – candidate of pedagogical sciences, professor, Regional Social Innovation University, *kulalbek@mail.ru.*
Ospanova Madina – master of pedagogical sciences, Karaganda Medical University
Oshanova Nurzhamal – candidate of pedagogical sciences, Abai University, *nurzhamal_o_t@mail.ru*
Rajat Singh – student, Karaganda Medical University
Raimkulova Aktoty – doctor of art history on musicology and musical art, Minister of Culture and Sports of the Republic of Kazakhstan, *aqtoty.raimqulova@gmail.com.*
Rogovaya Olga – doctor of pedagogical sciences, professor, Russian State Pedagogical University named after A.I. Herzen
Saylybayeva Kuralai – master of pedagogical sciences, associate professor, Taraz Regional University M.Kh.Dulati, *kuralai_55@mail.ru.*
Sakaev Bolat A. – University Professor, Honored Trainer of the Republic of Kazakhstan, Abai University.
Sapataeva Gulvira – Senior Lecturer, Regional Social and Innovation University, *zav_alia@mail.ru*
Sartayeva Akmaral – candidate of biological sciences, Kazakh National Women's Pedagogical University
Sihinbai Aidana – master student, Sh.Ualikhanov Kokshetau University *aidana.sihinbai@gmail.com*
Tajibayeva Zhibek – doctoral student, Sh. Yessenov Caspian State University of Technology and Engineering, *tadzhibaeva.z@mail.ru*
Taimur Khan Mohammad – student, Karaganda Medical University
Tugelbaev Yerik – master, Abai University, *tugelbaev_erik@mail.ru*
Uldahan Shyngys – master of pedagogical sciences, Abai University, *uldahan_titan@mail.ru*
Khazbulatov Andrey – PhD doctor, associate professor, Kazakh Research Institute of Culture, *ar.khazbulatov@gmail.com*
Shaigozova Zhanerke – candidate of pedagogical sciences, associate professor, Abai University, *zanna_73@mail.ru*
Shayakhmetova Aisulu – candidate of philological sciences, associate professor, Sh.Ualikhanov Kokshetau University, *aisulu_sh@mail.ru*

МАЗМҰНЫ

Педагогиканың және психологияның әдіснамасы мен теориясы

Қожахмет Қ.Т., Жумалиева Р.З., Муратқызы А. Қазіргі IT-маманның өзекті құзыреттіліктердің жиынтығы 5
Таджибаева Ж.А., Нагибина Н.Л., АреноваА.Х. ЖОО-да оқыту жағдайында оралман-студенттердің психологиялық-педагогикалық бейімделуі …….....15

Білім беру саласындағы инновациялар

Аязбаев Д.А., Муратқызы А., Жумалиева Р.З. Зерттеу жұмыстарын жазуды үйретудегі word embedding 27
Далаева Т.Т., Балғазина Б.С., Белоус С.Г., Ұлдахан Ш.М. Студенттік сандық ҒЗЖ-club 32
Бузаубакова К.Д. Дәріс дайындаудың педагогикалық технологиясы.....45

Қолданбалы психология және психотерапия

Доровских Е.С., Исалиева С.Т. Жасөспірімдердегі девиантты мінез-құлықтың алдын-алу.....53
Сингх Р., Оспанова М.Б. Қарағанды медицина университетінің шетелдік студенттерінің қарым-қатынастағы кедергілерін зерттеу 61
Нурмухамбетова Т., Абдикаримова Г., Абишев А., Сапатаева Г., Меңдіғалиева Ш. Өскелең ұрпақ арасында суицидті алдын-алу жолдары 66
Мохаммад Т.К., Оспанова М.Б. Қазақстандық және шетелдік студенттерінің стресске төзімділік қабілеттерін диагностикалау (Қарағанды медицина университетінің үлгісінде) 74
Шарма Д., Оспанова М.Б. Қарағанды медициналық университеттің шетел және қазақстандық студенттердің эмпатиялық қабілеттерін тәжірибелі зерттеуіне салыстырмалы талдау …….....79

Білім берудің мәселелері мен келешегі

Балгимбеков Ш.А., Күшназарова К.Е., Болатқызы Ш. Мүмкіндігі шектеулі балалардың дене тәрбиесінің психологиялық-педагогикалық ерекшеліктері 85
Шаяхметова А.А., Сихынбай А.Д. Бастауыш сынып оқушыларының коммуникативтік мәдениті қалыптастыру 93
Гонтовая Л.В. Жасөспірім мектеп оқушысының әлеуметтік-мәдени құзыреттілігі құрылымындағы көркем шығарманы белгі-символикалық түсіндіру.....99
Алшынбаев К.И., Мухиддинов Е.М., Испандияров М., Сақаев Б.Ә., Маратұлы Е. Спорттық жаттықтырудағы педагогикалық үдерістің біліми негіздері 109
Бекболатова Қ.М. Экодизайнның басқа ғылым салаларымен байланысы 115
Боднар И.П., Колесникова Г.А. Мектептің процесіне бастауыш сынып балаларының мәдени-тынығу жұмыстарын ұйымдастыру 126
Маликқызы Л., Жанбеков Х.Н., Роговая О.Г. Педагогикалық жоғары оқу орындарында болашақ мамандардың экологиялық құзыреттілігін қалыптастыру.....136

Білім берудің заманауи әдістемелері мен технологиялары

Кобдикова Ж.У., Дуйсенов Т.Ж., Дуйсенова Р.Ж., Караев Е.Ж. Оқушыларды қашықтан оқыту жағдайындағы проблемалар 144
Керимбаева Р.К., Абдрахманова А.Т., Г.М. Абдыбаева COVID-19 пандемия кезіндегі медицина қызметкерлерінің эмоционалды жануы 153
Дүйсекеева Н.Ж., Кадирсизова Ш.Б. Бәсекеге қабілеттілік және академиялық ұтқырлық - ЖОО-дағы білім беру бағыттары 159
Давлумбаев Ә.М., Маршыбаева Ұ.С., Қуанышов С.Ә., Қадырбеков Р.Б., Азтаев А.А. Спорттық жаттықтыруды өткізу әдістері мен спорттың жалпы педагогикалық қызметтері.....167
Байташева Г.Ө., Мусина А.С, Исаева А.У, Мырзабаева Ж.К., Сартаева А.А. Білім алушылардың биология пәніне қызығушылығын арттыруда жобалап оқыту технологиясын пайдалану ерекшеліктері 172
Искакова М.Т., Аяғанов Ж., Даукен М. Арифметикалық прогрессияның алғашқы *n* мүшесінің қосындысын табудың тиімді жолы 182
Кошербаева А.Н., Исалиева С.Т., Мусабекова Г.А. Жаһандық уақыт сұранысы жағдайында университеттерді интернационалдандыру теориясы мен практикасы 188

Абай әлемі: білім беру, ғылым, мәдениет және өнер

Керимбаева Р.К., Имамбекова Г.С., Сайлыбаева Қ.А. Абай шығармаларының психологиялық негізіндегі «толық адам» бейнесі қандай 196
Егинбаева Т.Ж., Момбек А.А. Е.Рахмадиевтің Абай вокалдық циклі: жанрді түсіндіру.....205

«Мәңгілік Ел» ұлттық идея контексіндегі білім беру, мәдениет және өнер

Раимқұлова А.Р., Момбек Ә.Ә. Б. Далденбайдың «Желтоқсан толғауы» симфониясы стиліндегі бикультуралық аспектілері …….....216
Хазбулатов А., Шайгозова Ж. Қазақ мәдениетінің зомомфордық кодексі: түйе нышаны (мәдени және өнертану тұрғыдан түсіну) …….....231

Рухани жаңғыру: ғылыми, білім беру және мәдени кеңістігі

Ануарбекова Г.Ж., Бидайбеков Е.Ы., Ошанова Н.Т. Ұлттық ерекшелік ұғымы және оның мәні.....243
Ордабаев Н.О., Абишев К.С., Қадырбаев Т.А., Тугелбаев Е.Н., Баймырзаев Т.Х. Қазақтың ұлттық ойындарын дене шынықтыру сабақтарында өткізу әдістері мен ерекшеліктері 250
Билалов Е.А. Заманауи театрдағы актер тұлғасы 256
Исалиев Ә.Т., Абакаева А.Б., Карымбаева А.Н. Қазақстан Республикасындағы спорттық-бал биінің дамуының негізгі кезеңдері мен бағыттары 263

Информация

Абай атындағы ҚазҰПУ **«Цифрлық педагог»** онлайн курстары …….....270
International Summer Club-тың ашылуы.....272
«Евросерт» сертификатын тапсыру салтанаты.....274
Біздің авторлар.....276

СОДЕРЖАНИЕ

Методология и теория педагогики и психологии

Кожахмет К.Т., Жумалиева Р.З., Муратқызы А. Актуальный состав компетенций современного IT-специалиста ……...…….....5
Таджибаева Ж.А., Нагибина Н.Л., АреноваА.Х. Психолого-педагогическая адаптация студентов-репатриантов в условиях обучения вузе …….....15

Білім беру саласындағы инновациялар

Аязбаев Д.А., Муратқызы А., Жумалиева Р.З. Word embedding в обучении написанию научных работ …….…….....27
Далаева Т.Т. , Балгазина Б.С., Белоус С.Г., Улдахан Ш.М. Проект «Студенческий цифровой НИР-club» …….....32
Бузаубакова К.Д. Педагогическая технология подготовки лекций 45

Прикладная психология и психотерапия

Доровских Е.С., Исалиева С.Т. Профилактика девиантного поведения у школьников подросткового возраста ……..……53
Сингх Р., Оспанова М.Б. Исследование барьеров общения иностранных студентов в медицинском университете Караганды …….....61
Нурмухамбетова Т., Абдикаримова Г., Абишев А., Сапатаева Г., Мендигалиева Ш. Профилактика суицида среди подрастающего поколения 66
Мохаммад Т.К., Оспанова М.Б. Диагностика способности к стрессоустойчивости иностранных и казахстанских студентов (на примере медицинского университета Караганды) ….....74
Шарма Д., Оспанова М.Б. Сравнительный анализ эмпатических способностей иностранных и казахстанских студентов медицинского университета Караганды …….....….....79

Проблемы и перспективы образования

Балгимбеков Ш.А., Кушназарова К.Е., Болаткызы Ш. Психолого-педагогические особенности физического воспитания детей с ограниченными возможностями 85
Шаяхметова А.А., Сихынбай А.Д. Формирование коммуникативной культуры учащихся начальных классов 93
Гонтовая Л.В. Знаково-символическая интерпретация произведения искусства в структуре социокультурной компетентности школьника-подростка …….....99
Алшынбаев К.И., Мухиддинов Е.М., Испандияров М., Сакаев Б.А., Маратұлы Е. Образовательные основы педагогического процесса в спортивной тренировке 109
Бекболатова К.М. Связь экодизайна с другими отраслями науки 115
Боднар И.П., Колесникова Г.А. Организация культурно-досуговой деятельности детей младшего школьного возраста …….....126
Маликқызы Л., Жанбеков Х.Н., Роговая О.Г. Формирование экологической компетентности будущих специалистов в педагогических вузах 136

Современные методики и технологии обучения

Кобдикова Ж.У., Дуйсенов Т.Ж., Дуйсенова Р.Ж., Караев Е.Ж. Проблемы дистанционного обучения школьников 144
Керимбаева Р.К., Жамирова У.Ш., Абдрахманова А.Т. Эмоциональное выгорание медицинских работников во время пандемии COVID-19 153
Дуйсекеева Н.Ж., Кадирсизова Ш.Б. Конкурентоспособность и академическая мобильность -ориентиры образовательной траектории в вузе 159
Давлумбаев А.М., Марчибаева У.С., Куанышов С.Ә., Кадырбеков Р.Б., Азтаев А.А. Методы проведения спортивной тренировки и общие педагогические функции спорта.....167
Байташева Г.У., Мусина А.С., Исаева А.У., Мырзабаева Ж.К., Сартаева А.А. Особенности использования технологии проектного обучения для повышения интереса обучающихся к биологии 172
Искакова М.Т., Аяғанов Ж., Даукен М. Оптимальный способ нахождения суммы первого *n* члена арифметической прогрессии 182
Кошербаева А.Н., Исалиева С.Т., Мусабекова Г.А. Теория и практика интернационализации университетов в условиях глобальных вызовов времени 188

Мир Абая: образование, наука, культура и искусство

Керимбаева Р.К., Имамбекова Г.С., Сайлыбаева Қ.А. Какие основы психологического образа «Толық адам» в произведениях Абая.....196
Егинбаева Т.Ж., Момбек Ә.Ә. Вокальный цикл Е.Рахмадиева на стихи Абая: трактовка жанра.....205

Образование, культура и искусство в контексте национальной идеи «Мәңгілік Ел»

Раимкулова А.Р., Момбек А.А. Аспекты бикультурности в стиле симфонии Б. Дальденбая «Желтоқсан толғауы» 216
Хазбулатов А.Р., Шайгозова Ж.Н. Зооморфный код казахской культуры: символика верблюда (культуролого-искусствоведческое осмысление) 231

Рухани жаңғыру: научное, образовательное и культурное пространство

Ануарбекова Г.Ж., Бидайбеков Е.Ы., Ошанова Н.Т. Понятие и значение национальной особенности 243
Ордабаев Н.О., Абишев К.С., Кадырбаев Т.А., Тугелбаев Е.Н., Баймырзаев Т.Х. Методы и особенности проведения казахских национальных игр на уроках по физической культуре 250
Билалов Е.А. Облик актера в современном театре 256
Исалиев А.Т., Абакаева А.Б., Карымбаева А.Н. Основные этапы и тенденции развития спортивно-бального танца в Республике Казахстан 263

Информация

Онлайн курсы КазНПУ имени Абая «Цифровой педагог» 270
Открытие International Summer Club 272
Церемония торжественного вручения сертификата **«Евросерт»**.....274
Наши авторы.....279

CONTENT

Methodology and theory of pedagogyand psychology

Kozhakhmet K., Zhumaliyeva R., Muratkyzy A. Set of relevant competencies of modern IT specialist.....5
Tajibayeva Zh., Nagibina N., Arenova A. Psychological and pedagogical adaptation of students-repatriates in the conditions of higher education …….....15

Innovationsineducation

Ayazbayev D., Muratkyzy A., Zhumaliyeva R. Word embedding in teaching research writing.....27
Dalayeva T., Balgazina B., Belous S., Uldahan Sh. Student digital SRW-club ……....32
Buzaubakova K. Pedagogical technology of preparation of lectures 45

Applied psychology and psychotherapy

Dorovskikh E., Issaliyeva S. Prevention of deviant behavior in teenagers …….....53
Singh R., Ospanova M. Examining of communication barriers of foreign students at the medical university of Karaganda 61
Nurmukhambetova T., Abdikarimova G., Abishev A., Sapataeva G., Mendigalieva Sh Prevention of suicide among the growing generation 66
Mohammad T., Ospanova M. Examining of the ability to stress resistance of foreign and Kazakh students (on the example of the medical university of Karaganda) 74
Sharma D., Ospanova M. Comparative analysis of empathic abilities of foreign and Kazakhstani students of Karaganda Medical University …….....79

Problems and prospects of education

Balgimbekov Sh., Kushnazarova K., Bolatkyzy Sh. Psychological and pedagogical features of the physical education of children with disabilities 85
Shayakhmetova A., Sihinbai A. The formation of communicative culture of primary school students 93
Gontovaya L. Works of art sign-symbolic interpretation in the structure of a teenage pupil's social-cultural competence…….....99
Alshynbayev K., Muhiddinov E., Ispandiarov M., Sakaev B., Maratuly E. The educational foundations of the pedagogical process in sports training 109
Bekbolatova K. Connection of ecodesign with other branches of science 115
Bodnar I., Kolesnikova G. Organization of cultural and leisure activities of children of the primary school age in the extracurricular time process of school …….....126
Malikkyzy L., Zhanbekov H., Rogovaya O. Formation of environmental competence of future specialists in pedagogical universities 136

Modern methods and technologies of teaching

Kobdikova Zh., Duisenov T., Duisenova R., Karaev E. Problems of distance learning for schoolchildren …….....144

Kerimbayeva R., Zhamirova U., Abdrahmanova A. Emotional burnout health workers during the COVID-19 pandemic 153
Duissekeyeva N., Kadyrsizova Sh. Competitiveness and academic mobility-educational guidelines trajectories in higher education 159
Davlumbaev A., Marchibaeva U., Kuanyshov S., Kadyrbekov R., Aztaev A. Sports training methods and general pedagogical functions of sports 167
Baitasheva G., Musina A., Isaeva A., Myrzabaeva Zh., Sartaeva A. Features of using technology of project training to increase the interest of students studying biology 172
Iskakova M., Ayaganov G., Dauken M. An effective way to detect the sum of the first n term of an arithmetic progression 182
Kosherbayeva A., Issaliyeva S., Mussabekova G. Theory and practice of internationalization of universities in the context of global challenges of the time 188

The world of Abai: education, science, cultury and art.

Kerimbayeva R., Imambekova G., Silybaeva K. What are the psychological foundations of a healthy «Full person» in Abay's Works 196
Eginbayeva T., Mombek A. Abai vocal cycle of E.Rakhmadiev: interpretation of the genre...205

Education, culture and art in the context of national idea «Mangilik El»

Raimkulova A., Mombek A. Aspects of biculturality in the style of B. Daldenbai's «Zheltoqsan tolquy» Symphony 216
Khazbulatov A.R., Shaigozova Zh.N. Zoomorphic code of Kazakhstan culture: camel symbols (cultural and art history understanding) 231

Rukhany Zhangyru: scientific, educational and cultural space

Anuarbekova G., Bidaibekov Y., Oshanova N. Concept and meaning of national identity…243
Ordabayev N., Abishev K., Kadyrbayev T., Tugelbaev Y., Baimyrzaev T. Methods and features of the Kazakh national games in physical education lessons 250
Bilal Y. The image of an actor in the modern theater 256
Issaliyev A., Abakaeva A., Karymbaeva A. The main stages and trends in the development of sports ballroom dance in the Republic of Kazakhstan.....263

Информация

Online courses of Abai University "Digital Teacher" 270
Opening International Summer Club 272
Ceremony of the «Eurosert» certificate ceremony.....274
Our author.....282

Авторлар назарына!

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті «Педагогика және психология» журналының негізгі тақырыптық бағыты үздіксіз білім беру жүйесінің барлық деңгейлерін ағымдағы жай-күйі туралы зерттеулерді жариялауы болып табылады.

Журнал келесі айдарлардан тұрады: Педагогика және психологияның әдіснамасы мен теориясы; Педагогика және психология тарихы; Қолданбалы психология және психотерапия; Білім берудегі инновациялар; Білім берудің мәселелері мен перспективалары; Оқытудың қазіргі заманғы әдістері мен технологиялар; «Мәңгілік ел» ұлттық идея аясындағы білім, мәдениет және өнер; Рухани жаңғыру: ғылым, білім беру және мәдени кеңістік.

Журнал жылына 4 рет шығады.

Редакциялық алқа журналдың барлық ғылыми бағыттары бойынша, тоқсанның бірінші айының 5-ші күніне дейін, бұрын жарияланбаған мақалаларды қабылдайды (қаңтар, сәуір, шілде, қазан). Мақалалар электрондық форматта ұсынылады (doc, docx, rtf). Файлдың атауында автордың тегін көрсетеді (бірлескен авторлар болса – бірінші автордың аты).

Шрифті – Times New Roman, кегль – 14, мәтінді ені бойынша тегістеу, аралығы – 1, тармақ – 1,25 см, үстіңгі және астыңғы жақтары – 2 см, сол жағы – 3 см, оң жағы – 1 см.

Кестелер, сызбалар, суреттер анық болуы керек, мысалы: 1 сурет. Атауы. 1 кесте. Атауы. Кестелер, диаграммалар, суреттердің саны барлық мақаланың көлемінен 20% аспауы керек.

Барлық мақалалар ашық (сыртқы және ішкі) сыннан, редакциялық сараптама және бір жақты құпия (анонимді) сыннан өту керек.

Мақала құрылымына қойылатын талаптар:

– ҒТАМИ (ғылыми-техникалық ақпараттың мемлекетаралық индексі) – мақала тілінде;
– авторлардың толық аты-жөні (бас әріптер курсивпен, тегі – аты-жөнін алдында) – мақала тілінде;
– электрондық пошта;
– жұмыс (оқу) орны, қала, ел (мақала тілінде);
– мақаланың атауы (ортасында, қалын шрифті, бас әріптермен) – мақала тілінде;
– аңдатпа (мақала тілінде), 100-200 сөз;
– түйін сөздер/сөйлемдер (5-10 сөз), нүктелі үтірмен бөлінеді (мақала тілінде);
– мақаланың мәтіндегі бары: кіріспе (өзектілік, ғылыми маңыздылығы, зерттеудің мақсаты), негізгі бөлім (әдеби шолу, әдістер, нәтижелер) және қорытынды (қорытындылар);
– пайдаланылған әдебиеттер тізімі алфавиттік тәртіппен төртбұрышты жақшаларда үздіксіз нөмірленеді; мәтіндегі сілтемелер төртбұрышты жақшаларда жазылады, «//» и «-» арнайы бөлгіштерді пайдалануға жол берілмейді. Автоматты бет сілтемелерін пайдалану рұқсат етілмейді. Әдебиет тізімде соңғы 3 жылдағы 20 деректен аз болмау керек, оның ішінде шетел деректер – 10-нан асу керек. Scopus және Web of Science базаларында жарияланған мақалаларға сілтемелер жасалуы қажет;
– References;
– аңдатпалар (басқа 2 тілде, мысалы: мақаланың мәтіні қазақ тілде болса, аннотация (орыс тілде) және abstract (ағылшын тілде) 100-200 сөз.

Барлық материалдар талапқа сай рәсімделуі және толықтай тексерілуі керек. Редакция алқасы авторлармен келіспей-ақ тақырыптарды өзгерту, мақалалардың мәтіндерін қысқарту мен оларға қажетті стилистикалық түзетулер енгізу құқын өзінде қалдырады. Фактілердің дәлелдігі үшін жарияланып отырған мақалалардың авторлары жауапты. Редакцияның көзқарасы мен авторлардың пікірлері берілген қолжазба материалдарымен сәйкес келмеуі мүмкін. Редакциялық алқасы мен қайтарылған мақалалар қайтадан қабылданбайды және қарастырылмайды. Мақаланың қолжазбалары авторларға қайтарылмайды.

Мақаланың электрондық нұсқасын редакция алқасына жіберуіңізге болады. Мақаланың көлемі (ҒТАМИ, атауы, авторлар туралы ақпарат, аңдатпа және түйін сөздер есептеусіз) 2100 сөздерден кем емес және 5000 сөздерден артық емес болу керек (7-16,5 бет, 1 бет – шамамен 300 сөз). 2019 жылдан бастап мақаланың көлеміне қойылатын талаптар Scopus базасының талаптарына сәйкес өзгереді (1-4-қосымшалар).

Мақаланың бір бетінің басылу бағасы – 1000 теңге сыртқы авторлар үшін (700 теңге – Абай атындағы ҚазҰПУ авторлар үшін), редакцияның оң шешімі бойынша университеттің банктік шотына, «Педагогика және психология» журналында жариялау үшін төлем» белгісімен төленеді (5 – қосымша).

Мақала мәтіні сараптамадан өткеннен кейін журналға жариялаудың кезекті ретімен басып шығару үшін төлем ақының түбіртегін мына мекен-жайға: 050010, Алматы қ., Достық даңғылы, 13 немесе pedagogika@kaznpu.kz электрондық поштасына бекітілген файлмен жіберу керек. Анықтама телефоны: 8 (727) 291-91-82.

Журналға «Қазпошта» АҚ арқылы жазылуға болады. Жеке жазылушылар және заңды тұлғалар үшін жазылу индексі 74253. Журналға бір жылға жазылған тұлғалар мақала жариялау төлем ақысынан босатылады.

Редакциялық алқасы

К сведению авторов!

Основной тематической направленностью журнала «Педагогика и психология» является публикация научных исследований по актуальным проблемам современного состояния всех ступеней и уровней образования. В журнале имеются следующие рубрики: Методология и теория педагогики и психологии; история педагогики и психологии; прикладная психология и психотерапия; инновации в образовании, проблемы и перспективы образования, современные методики и технологии обучения, образование, культура и искусство в контексте национальной идеии «Мәңгілік ел», Рухани жаңғыру: научное, образовательное и культурное пространство

Журнал издается 4 раза в год.

Редакционный совет Научно-методического журнала «Педагогика и психология» Казахского национального педагогического университета имени Абая принимает статьи по научным направлениям журнала. Ранее неопубликованная статья представляется в электронном формате (в форматах doc, docx, rtf). В названии файла указывается фамилия автора (при наличии соавторов – фамилия первого автора).

Кегль шрифта – 14, шрифт – Times New Roman, выравнивание – по ширине текста, интервал – одинарный, абзац – 1,25 см, поля: верхнее и нижнее – 2 см, левое – 3 см, правое – 1 см.

Таблицы, диаграммы, рисунки представляются в формате, допускающем форматирование (необходимо для осуществления перевода), например: Рисунок 1. Название, Таблица 1. Название. Количество таблиц, диаграмм, рисунков не должно превышать 20% от всего объема представленной статьи.

Все статьи должны пройти открытое рецензирование (внешнее и внутреннее) и одностороннее слепое (анонимное) рецензирование.

Требования к структурным элементам статьи:

– МР НТИ (межгосударственный рубрикатор научно-технической информации);

– фамилия, имя, отчество авторов (на 3 языках);

– ученая степень, ученое звание, должность каждого из авторов (на 3 языках);

– адрес электронной почты и контактный телефон одного из авторов.

– название статьи (на 3 языках);

– аннотация (на 3 языках) от 100 слов до 200 слов (для иностранных авторов на русском и английском языках), аннотация должна включать в себя информацию о цели исследования, методологии и результатах;

– ключевые слова /словосочетания на 3 языках (5-10 слов), отделяются друг от друга точкой с запятой;

– текст статьи включает: введение (актуальность, научная значимость, цель исследования), основная часть (литературный обзор, методы, результаты) и заключение (выводы);

– список использованных источников приводится в алфавитном порядке со сквозной нумерацией; ссылки в тексте оформляются в квадратных скобках. Использование автоматических постраничных ссылок не допускается. Список литературы должен содержать не менее 20 источников за последние 3 года, из них иностранных источников – не менее 10. Преимуществом станет использование статей, опубликованных в базах Scopus и Web of Science;

– References.

Все материалы должны быть оформлены в соответствии с требованиями и тщательно отредактированы. Редакционный совет оставляет за собой право отбора статей для включения в журнал, менять заголовки, сокращать тексты статей и вносить в них необходимую стилистическую правку без согласования с авторами. Ответственность за достоверность фактов несут авторы публикуемых статей. Рукописи статей авторам не возвращаются. Точка зрения редакции может не совпадать с мнениями авторов публикуемых материалов.

Объем статьи (без учета МР НТИ, названия, сведений об авторах, аннотации и ключевых слов) должен составлять не менее 1 500 слов и не превышать 5 000 слов (от 5 до 16,5 страниц. 1 страница примерно 300 слов). С третьего номера 2018 года требования к объему статьи будут изменены в соответствии с требованиями базы данных Scopus.

Стоимость публикации 1 страницы текста – 1000 тенге для сторонних авторов (700 тенге – для авторов из КазНПУ имени Абая), оплата производится перечислением с пометкой «Оплата за публикацию в журнале «Педагогика и психология» на банковский счет университета: РГП ПХВ КазНПУ имени Абая, КОД 16, РНН 600900529562, ИИК KZ178560000000086696 АГФ АО «Банк ЦентрКредит» г.Алматы, БИК KCJBKZKX.

Тексты статей и копию/скан платежных поручений, подтверждающих оплату, просим присылать для публикации по адресу: 050010 г.Алматы, проспект Достык, 13 или отправлять прикрепленным файлом по электронной почте *(pedagogika@kaznpu.kz)*. Телефон для справок: 8(727) 291-91-82.

На журнал можно подписаться через АО «Казпочта». Индекс для юридических лиц и индивидуальных подписчиков 74253. Авторы, подписавшиеся на журнал, освобождаются от оплаты за публикацию статей в течение года.

Редакционный совет

Information for authors!

Thematic focus of the «Pedagogy and Psychology» Journal is the publication of scientific research on current problems of the modern state of all stages and levels of education. The journal contains the following headings: Modern Problems of Education; Methodology and Theory of Pedagogy and Psychology; Pedagogical and Psychological Science to society; History of Pedagogy and Psychology; Education Issues; Applied Psychology and Psychotherapy; Modern Methods and Technologies of Education.

Journal is published 4 times a year.

Editorial Board of the Scientific and Methodological Journal "Pedagogy and Psychology" of the Abai Kazakh National Pedagogical University accepts articles on the scientific directions of the journal. Previously, an unpublished article is presented in electronic format (in the formats doc, docx, rtf). The name of the file indicates the author's surname (if there are co-authors the surname of the first author).

The size of the font is 14, the font is Times New Roman, the alignment is according to the width of the text, the spacing is single, the paragraph is 1.25 cm, the margins are upper and lower – 2 cm, left – 3 cm, right – 1 cm.

Tables, diagrams, figures are presented in a format that can be formatted (necessary for translation), for example: Figure 1. Title, Table 1. Title. The number of tables, diagrams, drawings should not exceed 20% of the total volume of the submitted article.

All articles must undergo an open review (external and internal) and one-way blind (anonymous) review.

Requirements for the structural elements of the article:

− II STI (Interstate index of scientific and technical information);

− the author's full name (in 3 languages);

− the author's academic degree, academic rank, position (in 3 languages);

− the authir's e-mail address and telephone number;

− title of the article (in 3 languages);

− abstract (in 3 languages) from 100 words to 200 words (for foreign authors in Russian and English); the abstract should include information about the purpose of the research, used methodology and its results;

− keywords / phrases in 3 languages (5-10 words) should be separated from each other by a semicolon;

− the text of the article includes: introduction (relevance, scientific significance, research objective), the main part (literary review, methods, results) and conclusion (conclusions); references.

− the list of sources used in the paper should be listed in alphabetical order with end-to-end numbering; Links in the text should be formatted in square brackets. Using automatic pagination is not allowed. References should contain at least 20 sources published during last 3 years, including at least 10 foreign sources. The use of articles published in the Scopus and Web of Science databases will be considered as an advantage.

All the materials should be prepared in accordance with the requirements and carefully edited. The Editorial Board reserves the right to select articles to be published in the journal, to change the headlines, cut articles and make all the necessary stylistic corrections without the authors' consent. The authors are responsible for the accuracy of the facts in the published articles. Manuscripts are not returned. The Editorial board opinion may be different from the published materials authors' opinion. The volume of the article (not including MR STI, title, information about authors, annotation and keywords) should be at least 1,500 words and not exceed 5,000 words (from 5 to 16.5 pages, 1 page approximately 300 words). From the third issue of 2018, the requirements for the volume of the article will be changed in accordance with the requirements of the Scopus database.

The cost of publication is 1000 tenge per page for third-party authors, 700 tenge – for authors from Abai Kazakh National Pedagogical University. The payment is made by transferring with the mark «Payment for publication in the journal «Pedagogy and Psychology » to the bank account of the University: Republican state enterprise on right of economic management Abai KazNPU , CODE 16, TRN 600900529562, IIC KZ178560000000086696 AGF JSC «Bank Center Credit » Almaty, BIC KCJBKZKX.

The authors are cordially asked to send the texts of the articles in printed form and copies of payment orders confirming payment on this address: 050010, Almaty, Dostyk Avenue, 13 or send by attached file on this e-mail address: *pedagogika@kaznpu.kz /* telephone: 8 (727) 291-91-82.

The journal can be subscribed to in the JSC "Kazpost". Index for legal bodies and individual subscribers is 74253. Persons who subscribe to the journal will be exempt from payment for the publication of articles during the year.

Editorial Board

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛДАР/НАУЧНЫЕ ЖУРНАЛЫ

№	Название журнала / серий Хабаршы/Вестника	ФИО редактора /замредактора / ответсекретаря	Телефоны/электронные адреса
1	«Педагогика және психология» /«Педагогика и психология»	Балыкбаев Такир Оспанович	8 (272) 291 91 82
		Момбек Алия Ануарбековна	8 (727) 291 91 82, 8 701 756 12 87 *aliya_mombek@mail.ru*
14 Серий Хабаршы/Вестника			
2	«Әлеуметтану және саяси ғылымдар» сериясы /Серия «Социологические и политические науки»	Абсаттаров Раушанбек Боранбаевич	8 (727) 291 76 43, 8701 318 9637
		Жалмаганбетов Ерлан	8 707 535 04 01
3	«Филология ғылымдары» сериясы /Серия «Филологические науки»	Сманов Бахтияр Урисбаевич	8 701 317 71 05
		Нурбаева Аида	8 705 888 88 48
4	«Педагогика ғылымдары» сериясы /Серия «Педагогические науки»	Жанпеисова Корлан Кабикеновна	291 19 81, 8701 726 77 21
		Қиясова Бахыт Айдархановна	8707 843 15 76 *vestnikkaznpu@mail.ru*
5	«Психология» сериясы /Серия «Психология»	Намазбаева Жамиля Идрисовна	8 701 299 10 18 *nii.psy@mail.ru*
		Жігітбекова Бахыт Дастановна	8 701 358 99 05 *bakhytdastan@mail.ru*
6	«Тарих және саяси – әлеуметтік ғылымдар» сериясы /Серия «Исторические и социально – политические науки»	Кенжебаев Габит Капесович	8 701 743 41 07
		Оспанова Рыскуль Рамазановна	8701 305 66 72, *ablai_angel@mail.ru*
7	«Физика-математика ғылымдары» сериясы /Серия «Физико-математические науки»	Бектемесов Мактагали Абдимажитович	
		Шекербаева Шырын Тилеубергеновна	8 701 438 27 76 *sh_shirin@mail.ru*
8	«Жаратылыстану – география ғылымдары» сериясы /Серия «Естественно – географические науки»	Жанбеков Хайрулла Нышанович	8777 666 26 20 *hairulla418@mail.ru*
		Жақсыбаева Жанар Муратовна	8 701 141 35 35 *zhanarkaznpu@mail.ru*
9	«Көркем өнерден білім беру: өнер – теориясы – әдістемесі» сериясы /Серия «Художественное образование: искусство – теория – методика»	Кожагулов Токкожа Мукажанович	
		Ақбаева Шолпан	8 777 258 53 68 *akbaeva_sholpan@mail.ru*
10	«Арнайы педагогика» сериясы /Серия «Специальная педагогика»	Макина Ляззат Хайыржановна	8 701 766 73 07
		Бутабаева Лаура Аскаровна	8 701 839 29 84
		Сардарова Зарина	8 775 2522682 *sardarova. zarina93@mail.ru*
11	«Бастауыш мектеп және дене мәдениеті» сериясы /Серия «Начальная школа и физическая культура»	Адамбеков Кайрат Ильясович	8 701 367 18 91
		Ерназаров Саламат Хайрылбашарұлы	87016471366 *yernazarov.s@mail.ru*
		Азибаева Салима Жолдасовна	*8 701 289 53 05*
12	«Халықаралық өмір және саясат» сериясы /Серия «Международная жизнь и политика»	Жамансарин Нурлан Шукатович	8 705 184 65 38
		Исламова Арзигуль Турсуновна	8 707 420 92 32
13	«Экономика» сериясы /Серия «Экономическая»	Иманбердиев Борасын Джакипбаевич	8 701 111 76 44
		Абельбаева Айман	8 701 287 01 93 *adelbaeva_83@mail.ru*
14	«Юриспруденция» сериясы /Серия «Юриспруденция»	Бурибаев Ермек	8 701 739 28 09
		Калкаева Несибели Бакитовна	8 701 4153016 *nesibeli77@mail.ru*
15	«Көп тілде білім беру және шетел тілдері филология» сериясы /Серия «Полиязычное образование и иностранная филология»	Аяпова Танат Танирбердиевна	8 (727) 291 30 66
		Боданбекова Зауреш	8 701 452 65 09
		Жауыншиева Жазира	8 702 423 79 17 *zhazira.zhauynshieva@mail.ru*

АБАЙ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ/ КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМ. АБАЯ

Мамандықтардың тізімі/ Перечень специальностей

Білім беру бағдарламасы тобының нөмірі	Білім беру бағдарламалары тобы	Бейіндік пәндер 1 бейіндік пән 2 бейіндік пән	Қазақстан Республикасы жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім мамандықтарының Классификатор бойынша мамандықтардың коды мен атауы (2009)		
1	2	3	4	5	6
B001	Педагогика және психология	Биология	География	5B010300	Педагогика және психология
B002	Мектепке дейінгі оқыту және тәрбиелеу	Биология	География	5B010100	Мектепке дейінгі оқыту және тәрбиелеу
B003	Бастауышта оқыту педагогикасы мен әдістемесі	Биология	География	5B010200	Бастауышта оқыту педагогикасы мен әдістемесі
B004	Бастапқы әскери дайындық	Шығармашылық емтихан	Шығармашылық емтихан	5B010400	Бастапқы әскери дайындық
B005	Дене шынықтыру мұғалімдерін даярлау	Шығармашылық емтихан	Шығармашылық емтихан	5B010800	Дене шынықтыру және спорт
B006	Музыка мұғалімдерін даярлау	Шығармашылық емтихан	Шығармашылық емтихан	5B010600	Музыкалық білім
B007	Көрем еңбек және сызу мұғалімдерін даярлау	Шығармашылық емтихан	Шығармашылық емтихан	5B010700	Бейнелеу өнері және сызу
				5B012000	Кәсіптік оқыту
B008	Құқық және экономика негіздері мұғалімдерін даярлау	Дүниежүзі тарихы	География	5B011500	Құқық және экономика негіздері
B009	Математика мұғалімдерін даярлау	Математика	Физика	5B010900	Математика
				5B012600	Математика-Физика
				5B012700	Математика-Информатика
B010	Физика мұғалімдерін даярлау	Физика	Математика	5B011000	Физика
				5B012800	Физика-Информатика
B011	Информатика мұғалімдерін даярлау	Математика	Физика	5B011100	Информатика
B012	Химия мұғалімдерін даярлау	Химия	Биология	5B011200	Химия
				5B012500	Химия-Биология

1	2	3	4	5	6
В013	Биология мұғалімдерін даярлау	Биология	Химия	5В011300	Биология
В014	География мұғалімдерін даярлау	География	Дүниежүзі тарихы	5В011600	География
				5В012900	География-Тарих
В015	Гуманитарлық пәндер мұғалімдерді даярлау	Дүниежүзі тарихы	География	5В011400	Тарих
				5В013000	Тарих-Дінтану
В016	Қазақ тілі мен әдебиеті мұғалімдерін даярлау	Қазақ тілі	Қазақ әдебиеті	5В011700	Қазақ тілі және әдебиеті
				5В012100	Қазақ тілінде оқыт-пайтын мектептердегі қазақ тілі мен әдебиеті
В017	Орыс тілі мен әдебиеті мұғалімдерін даярлау	Орыс тілі	Орыс әдебиеті	5В011800	Орыс тілі және әдебиеті
				5В012200	Орыс тілінде оқытпайтын мектептердегі орыс тілі және әдебиеті
В018	Шет тілі мұғалімдерін даярлау	Шетел тілі	Дүниежүзі тарихы	5В011900	Шетел тілі: екі шетел тілі
В019	Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану мамандарын даярлау	Биология	География	5В012300	Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану
В020	Арнайы педагогика мамандарын даярлау	Биология	География	5В010500	Дефектология
В024	Музыкатану және өнертану	Шығармашылық емтихан	Шығармашылық емтихан	5В041600	Өнертану
В028	Хореография	Шығармашылық емтихан	Шығармашылық емтихан	5В040900	Хореография
В029	Аудивизуалды құрылғылар және медиа өндіріс	Шығармашылық емтихан	Шығармашылық емтихан	5В072200	Полиграфия
В030	Бейнелеу өнері	Шығармашылық емтихан	Шығармашылық емтихан	5В041300	Кескіндеме
				5В041400	Графика
В031	Сән, интерьер дизайны және өнеркәсіп дизайны	Шығармашылық емтихан	Шығармашылық емтихан	5В041700	Сән өнері
				5В042100	Дизайн
В032	Философия және этика	Дүниежүзі тарихы	География	5В020100	Философия
В033	Дінтану және теология	Шығармашылық емтихан	Шығармашылық емтихан	5В020600	Дінтану
В034	Тарих және археология	Дүниежүзі тарихы	География	5В020300	Тарих
В035	Түркітану және шығыстану	Дүниежүзі тарихы	Шетел тілі	5В021200	Түркітану
				5В020900	Шығыстану

1	2	3	4	5	6
В036	Аударма ісі	Шетел тілі	Дүниежүзі тарихы	5В021000	Шетел филологиясы (12 бағыт)
				5В020700	Аударма ісі
В037	Филология	Қазақ/Орыстілі	Қазақ/Орыс әдебиеті	5В020500	Филология
В038	Әлеуметтану	Математика	География	5В050100	Әлеуметтану
В039	Мәдениеттану		Шетел тілі	5В020400	Мәдениеттану
В040	Саясаттану және азаматтық құқықтану	Дүниежүзі тарихы	Шетел тілі	5В050200	Политология
				5В020200	Халықаралық қатынастар
				5В050500	Аймақтану
В041	Психология	Биология	География	5В050300	Психология
				5В050700	Менеджмент
В044	Менеджмент және басқару	Математика	География	5В051000	Мемлекеттік және жергілікті басқару
				5В050600	Экономика
В045	Аудит және салық салу	Математика	География	5В050800	Учет және аудит
В046	Қаржы, экономика, банк және сақтандыру ісі	Математика	География	5В050900	Қаржы
В047	Маркетинг және жарнама	Математика	География	5В051100	Маркетинг
В049	Құқық	Дүниежүзі тарихы	Адам.Қоғам. Құқық	5В030100	Құқықтану
				5В030200	Халықаралық құқық
В050	Биологиялық және сабақтас ғылымдар	Биология	Химия	5В060700	Биология
				5В070100	Биотехнология
В051	Қоршаған орта	Биология	География	5В060800	Экология
В052	Жер туралы ғылым	Математика	География	5В060900	География
В053	Химия	Химия	Биология	5В060600	Химия
В054	Физика	Физика	Математика	5В060400	Физика
В055	Математика және статистика	Математика	Физика	5В060100	Математика
В056	Механика	Физика	Математика	5В060300	Механика
В057	Ақпараттық технологиялар	Математика	Физика	5В060200	Информатика
				5В070300	Ақпараттық жүйелер
				5В070500	Математикалық және компьютерлік модельдеу
В064	Механика және металл өңдеу	Математика	Физика	5В071600	Аспап жасау
В091	Туризм	География	Шетел тілі	5В090200	Туризм
В092	Тыныңу	Шығармашылық емтихан	Шығармашылық емтихан	5В090600	Мәдени демалыс
В093	Мейрамхана ісі және мейманхана бизнесі	География	Шетел тілі	5В091200	Мейрамхана ісі және қонақ үй бизнесі

Білім беру бағдарламасы тобының нөмірі	Білім беру бағдарламаларының тобы	Жалпы кәсіптік пән	Арнайы пән	Қазақстан Республикасы жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім мамандықтарының Классификатор бойынша мамандықтардың коды мен атауы (2009)	
1	2	3	4	5	
В001	Педагогика және психология	Педагогика және психология негіздері	Тәрбие қызметінің теориясы мен практикасы	5В010300	Педагогика және психология
В002	Мектепке дейінгі оқыту және тәрбиелеу	Мектепке дейінгі педагогика және психология негіздері	Тәрбие қызметінің теориясы мен практикасы	5В010100	Мектепке дейінгі оқыту және тәрбиелеу
В003	Бастауышта оқыту педагогикасы мен әдістемесі	Педагогика және психология негіздері	Тәрбие қызметінің теориясы мен практикасы	5В010200	Бастауышта оқыту педагогикасы мен әдістемесі
В004	Бастапқы әскери дайындық мұғалімдерін даярлау	Шығармашылық емтихан	Педагогика және психология негіздері	5В010400	Бастапқы әскери дайындық
В005	Дене шынықтыру мұғалімдерін даярлау	Шығармашылық емтихан	Педагогика және психология негіздері	5В010800	Дене шынықтыру және спорт
В006	Музыка мұғалімдерін даярлау	Шығармашылық емтихан	Педагогика және психология негіздері	5В010600	Музыкалық білім
В007	Көркем еңбек және сызу мұғалімдерін даярлау	Шығармашылық емтихан	Педагогика және психология негіздері	5В010700	Бейнелеу өнері және сызу
				5В012000	Кәсіптік оқыту
В008	Құқық және экономика негіздері мұғалімдерін даярлау	Педагогика және психология негіздері	Құқық және экономика негіздері	5В011500	Құқық және экономика негіздері
В009	Математика мұғалімдерін даярлау	Педагогика және психология негіздері	Математика	5В010900	Математика
				5В012600	Математика-Физика
				5В012700	Математика-Информатика
В010	Физика мұғалімдерін даярлау	Педагогика және психология негіздері	Физика	5В011000	Физика
				5В012800	Физика-Информатика
В011	Информатика мұғалімдерін даярлау	Педагогика және психология негіздері	Информатика	5В011100	Информатика

1	2	3	4	5	6
В012	Химия мұғалімдерін даярлау	Педагогика және психология негіздері	Химия	5В011200	Химия
				5В012500	Химия-Биология
В013	Биология мұғалімдерін даярлау	Педагогика және психология негіздері	Биология	5В011300	Биология
В014	География мұғалімдерін даярлау	Педагогика және психология негіздері	География	5В011600	География
				5В012900	География-Тарих
В015	Гуманитарлық пәндер мұғалімдерін даярлау	Педагогика және психология негіздері	Қазақстан тарихы	5В011400	Тарих
				5В013000	Тарих-Дінтану
В016	Қазақ тілі мен әдебиеті мұғалімдерін даярлау	Педагогика және психология негіздері	Қазақ тілі	5В011700	Қазақ тілі және әдебиеті
				5В012100	Қазақ тілінде оқытпайтын мектептердегі қазақ тілі мен әдебиеті
В017	Орыс тілі мен әдебиеті мұғалімдерін даярлау	Педагогика және психология негіздері	Орыс тілі	5В011800	Орыс тілі және әдебиеті
				5В012200	Орыс тілінде оқытпайтын мектептердегі орыс тілі және әдебиеті
В018	Шет тілі мұғалімдерін даярлау	Педагогика және психология негіздері	Шетел тілі	5В011900	Шетел тілі: екі шетел тілі
В019	Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану мамандарын даярлау	Педагогика және психология негіздері	Тәрбие қызметінің теориясы мен практикасы	5В012300	Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану
В020	Арнайы педагогика мамандарын даярлау	Педагогика және психология негіздері	Биология	5В010500	Дефектология
В024	Музыкатану және өнертану	Шығармашылық емтихан	Гармония	5В041600	Өнертану
В028	Хореография	Шығармашылық емтихан	Хореография тарихы	5В040900	Хореография
В029	Аудиовизуалды құрылғылар және медиа өндіріс	Физика	Қазақ тілі/Орыс тілі	5В072200	Полиграфия

1	2	3	4	5	6
В030	Бейнелеу өнері	Шығармашылық емтихан	Қазақстан бейнелеу өнері	5В041400	Графика
				5В041300	Кескіндеме
В031	Сән, интерьер дизайны және өнеркәсіп дизайны	Шығармашылық емтихан	Сурет және композиция	5В041700	Сән өнері
				5В042100	Дизайн
В032	Философия және этика	Қазақстан тарихы	Әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдар негіздері (Философия, мәдениеттану, әлеуметтану және саясаттану негіздері)	5В020100	Философия
В033	Діntану және теология	Шығармашылық емтихан	Қазақстан тарихы	5В020600	Діntану
В034	Тарих және археология	Қазақстан тарихы	Дүниежүзі тарихы	5В020300	Тарих
В035	Түркітану және шығыстану	Қазақ тілі/Орыс тілі	Дүниежүзі тарихы	5В021200	Түркітану
				5В020900	Шығыстану
В036	Аударма ісі	Қазақ тілі/Орыс тілі	Шет тілі	5В021000	Шетел филологиясы (12 бағыт)
				5В020700	Аударма ісі
В037	Филология	Қазақ тілі/Орыс тілі	Қазақ әдебиеті/ Орыс әдебиеті	5В020500	Филология
В038	Әлеуметтану	Қазақстан тарихы	Әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдар негіздері	5В050100	Әлеуметтану
В039	Мәдениеттану	Қазақстан тарихы	Әлеуметтік мекемелердің жұмысын ұйымдастыру	5В020400	Мәдениеттану
В040	Саясаттану және азаматтық құқықтану	Қазақстан тарихы	Әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдар негіздері (Философия, мәдениеттану, әлеуметтану және саясаттану негіздері)	5В050200	Политология
				5В020200	Халықаралық қатынастар
				5В050500	Аймақтану
В041	Психология	Қазақстан тарихы	Психология негіздері	5В050300	Психология

1	2	3	4	5	6
В044	Менеджмент және басқару	Экономика негіздері	Менеджмент	5В050700	Менеджмент
				5В051000	Мемлекеттік және жергілікті басқару
				5В050600	Экономика
В045	Аудит және салық салу	Қаржы және несие	Ұйым экономикасы	5В050800	Учет және аудит
В046	Қаржы, экономика, банк және сақтандыру ісі	Қаржы және несие	Ұйым қаржысы	5В050900	Қаржы
В047	Маркетинг және жарнама	Экономика негіздері	Маркетинг	5В051100	Маркетинг
В049	Құқық	Мемлекет және құқық теориясы	Қазақстан Республикасының азаматтық құқығы	5В030100	Құқықтану
				5В030200	Халықаралық құқық
В050	Биологиялық және сабақтас ғылымдар	Химия	Биология	5В060700	Биология
				5В070100	Биотехнология
В051	Қоршаған орта	Химия	Биология	5В060800	Экология
В052	Жер туралы ғылым	География	Физика	5В060900	География
В053	Химия	Биология	Химия	5В060600	Химия
В054	Физика	Математика	Физика	5В060400	Физика
В055	Математика және статистика	Математика	Физика	5В060100	Математика
В056	Механика	Физика	Математика	5В060300	Механика
В057	Ақпараттық технологиялар	Математика	Алгоритмдеу және бағдарламалау негіздері	5В060200	Информатика
				5В070300	Ақпараттық жүйелер
				5В070500	Математикалық және компьтерлік модельдеу
В064	Механика және металл өңдеу	Материалтану	Еңбекті қорғау	5В071600	Аспап жасау
В091	Туризм	География	Туристік қызметті ұйымдастыру	5В090200	Туризм
В092	Тыныгу	Шығармашылық емтихан	Қазақстан тарихы	5В090600	Мәдени демалыс
В093	Мейрамхана ісі және мейманхана бизнесі	Қазақстан тарихы	Мейрамхана мен қонақ үй шаруашылығындағы қызмет көрсетуді ұйымдастыру	5В091200	Мейрамхана ісі және қонақ үй бизнесі

7М01 Педагогикалық ғылымдар		**Білім беру**	
1	2	**3**	**4**
7М011	Педагогика және психология	6М010300	Педагогика және психология
		6М012400	Педагогикалық өлшемдер
			Білім берудегі менеджмент
7М012	Мектепке дейінгі оқыту және тәрбиелеу педагогикасы	6М010100	Мектепке дейінгі оқыту және тәрбиелеу
7М013	Жалпы білім беру пәнінің мамандануынсыз мұғалімдерді даярлау	6М010200	Бастауышта оқытудың педагогикасы мен әдістемесі
7М014	Жалпы білім беру пәнінің мамандануымен мұғалімдерді даярлау	6М010400	Бастапқы әскери дайындық
		6М010600	Музыкалық білім
		6М010800	Дене шынықтыру және спорт
		6М010700	Бейнелеу өнері және сызу
		6М012000	Кәсіптік білім беру (сала бойынша)
7М015	Жаратылыстану пәндері бойынша мұғалімдерді даярлау	6М010900	Математика
		6М011000	Физика
		6М0111000	Информатика
		6М011200	Химия
		6М011300	Биология
		6М011600	География
7М016	Гуманитарлық пәндер бойынша мұғалімдерді даярлау	6М011400	Тарих
7М017	Тілдер мен әдебиет бойынша мұғалімдерді даярлау	6М011700	Қазақ тілі мен әдебиеті
		6М011800	Орыс тілі мен әдебиеті
		6М011900	Шетел тілі: екі етел тілі
		6М012100	Қазақ тілінде оқытпайтын мектептердегі қазақ тілі мен әдебиеті
		6М012200	Орыс тілінде оқытпайтын мектептердегі орыс тілі мен әдебиеті
7М019	Арнайы педагогика бойынша мамандар даярлау	6М010500	Дефектология
7М02 Өнер және гуманитарлық ғылымдар		**Гуманитарлық ғылымдар**	
7М021	Өнер	6М041600	Өнертану
		6М072200	Полиграфия
7М022	Гуманитарлық ғылымдар	6М020100	Философия
		6М020300	Тарих
		6М020600	Дінтану
		6М020900	Шығыстану
		6М021200	Түркітану

1	2	3-	4
7М03 Әлеуметтік ғылымдар		**Әлеуметтік ғылымдар**	
7М023	Тіл және әдебиет	6М020500	Филология
		6М020700	Аударма ісі
		6М021400	Әдебиеттану
7М031	Әлеуметтік ғылымдар	6М020400	Мәдениеттану
		6М020200	Халықаралық қатынастар
		6М050100	Әлеуметтану
		6М050200	Саясаттану
		6М050300	Психология
		6М050500	Аймақтану
7М04 Бизнес, басқару және құқық		**Құқық Әлеуметтік ғылымдар, экономика және бизнес**	
7М041	Бизнес және басқару	6М050600	Экономика
		6М050700	Менеджмент
		6М050800	Учет және аудит
		6М050900	Қаржы
		6М051000	Мемлекеттік және жергілікті басқару
		6М051100	Маркетинг
7М042	Құқық	6М030100	Құқықтану
		6М030200	Халықаралық құқық
7М05 Жаратылыстану ғылымдары, математика және статистика		**Жаратылыстану ғылымдары**	
7М051	Биологиялық және сабақтас ғылымдар	6М060700	Биология
7М052	Қоршаған орта	6М060800	Экология
		6М060900	География
7М053	Физикалық және химиялық ғылымдар	6М060400	Физика
		6М060600	Химия
7М054	Математика және статистика	6М060100	Математика
		6М060300	Механика
7М06 Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар		**Техникалық ғылымдар и технологиялар**	
7М061	Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар	6М060200	Информатика
		6М070300	Ақпараттық жүйелер
7М11 Қызмет		**Қызмет**	
7М111	Қызмет көрсету саласы	6М090200	Туризм
		6М090600	Мәдени демалыс

8D01 Педагогикалық ғылымдар		**Білім беру**	
8D011	Педагогика және психология	6D010300	Педагогика және психология
		6D012400	Педагогикалық өлшемдер
8D012	Мектепке дейінгі оқыту және тәрбиелеу педагогикасы	6D010100	Мектепке дейінгі оқыту және тәрбиелеу
8D013	Жалпы білім беру пәнінің мамандануынсыз мұғалімдерді даярлау	6D010200	Бастауышта оқытудың педагогикасы мен әдістемесі
8D015	Жаратылыстану пәндері бойынша мұғалімдерді даярлау	6D010900	Математика
		6D011000	Физика
		6D011100	Информатика
		6D011200	Химия
		6D011300	Биология
		6D011600	География
8D016	Гуманитарлық пәндер бойынша мұғалімдерді даярлау	6D011400	Тарих
8D017	Тілдер мен әдебиет бойынша мұғалімдерді даярлау	6D011700	Қазақ тілі мен әдебиеті
		6D011800	Орыс тілі мен әдебиеті
8D019	Арнайы педагогика бойынша мамандар даярлау	6D010500	Дефектология
8D02 Өнер және гуманитарлық ғылымдар		**Гуманитарлық ғылымдар**	
8D022	Гуманитарлық ғылымдар	6D020100	Философия
		6D020300	Тарих
8D023	Тіл және әдебиет	6D020500	Филология
		6D021300	Лингвистика
		6D021400	Әдебиеттану
8D03 Әлеуметтік ғылымдар, журналистика және ақпарат		**Әлеуметтік ғылымдар**	
8D031	Әлеуметтік ғылымдар	6D050100	Әлеуметтану
		6D050200	Саясаттану
8D04 Бизнес, басқару және құқық		**Әлеуметтік ғылымдар, экономика және бизнес**	
8D041	Бизнес және басқару	6D050600	Экономика
		6D050700	Менеджмент
		6D050800	Учет и аудит
		6D050900	Финансы
8D05 Жаратылыстану ғылымдары, Математика және статистика		**Жаратылыстану ғылымдары**	
8D051	Биологиялық және сабақтас ғылымдар	6D060700	Биология
8D052	Қоршаған орта	6D060800 6D060900	Экология География
8D053	Физикалық және химиялық ғылымдар	6D060400 6D060600	Физика Химия
8D054	Математика және статистика	6D060100	Математика
8D06 Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар		**Техникалық ғылымдар и технологиялар**	
8D061	Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар	6D060200 6D070300	Информатика Ақпараттық жүйелер

«Педагогика және психология» ғылыми-әдістемелік журналына жазылу туралы хабарландыру

2020 жылдың 1 қарашасынан Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің «Педагогика және психология» ғылыми-әдістемелік журналына жазылу басталды.

Журналдың негізгі тақырыптық бағыты білім берудің барлық сатылары мен деңгейлерінің қазіргі жай-күйінің өзекті мәселелері бойынша ғылыми зерттеулерді жариялау болып табылады.

Журнал ғылыми қызметтің негізгі нәтижелерін жариялау үшін ҚР БҒМ КОКСОН ұсынған басылымдар тізбесіне енгізілген, КазБЦ импакт-факторы бар – 0,15.

Журнал жылына 4 рет шығарылады.

Журналға жазылу «Қазпошта» АҚ арқылы рәсімделеді. Заңды тұлғалар мен жеке жазылушылар үшін Индекс 74253. Журналға қол қойған авторлар редколлегияның шешімі бойынша мақалаларды жариялағаны үшін төлемнен босатылуы мүмкін.

Анықтама үшін тел.: 8(727)291-91-82, +7-776-201-5454, +7-701-756-1287, +7-747-416-5076.

Объявление о подписке на научно-методический журнал «Педагогика және психология»

С 1 ноября 2020 года началась подписка на научно-методический журнал «Педагогика және психология» Казахского национального педагогического университета имени Абая.

Основной тематической направленностью журнала является публикация научных исследований по актуальным проблемам современного состояния всех ступеней и уровней образования.

Журнал включен в Перечень изданий, рекомендуемых КОКСОН МОН РК для публикации основных результатов научной деятельности, имеет импакт-фактор КазБЦ - 0,15.

Журнал издается 4 раза в год.

Подписка на журнал оформляется через АО «Казпочта». Индекс для юридических лиц и индивидуальных подписчиков 74253. Авторы, подписавшиеся на журнал, могут быть освобождены от оплаты за публикацию статей по решению редколлегии.

Справки по тел.: 8(727)291-91-82, +7-776-201-5454, +7-701-756-1287, +7-747-416-5076.

Announcement of a subscription to the scientific and methodological journal “Pedagogy and Psychology”

From November 1, 2020, a subscription to the scientific and methodological journal “Pedagogy and Psychology” of the Abai University is began.

Journal is focused on publishing research papers on current problems connected with all the stages and levels of education.

The journal is included in the List recommended by the Committee for Quality Control in Education and Science of Kazakhstan Ministry of Education and Science to publish the main results of scientific activity, and it has an impact factor KazBC – 0,15.

Journal is published 4 times a year.

Subscription to the magazine is made through Kazpost JSC. Index for legal entities and individual subscribers is 74253. Authors who subscribed to the journal are not obliged to pay for publishing articles according the editorial board decision.

Phone number for inquiries: 8(727)291-91-82, +7-776-201-5454, +7-701-756-1287, +7-747-416-5076.

Выпускающий редактор: *Алия Момбек*
Дизайнер: *Нурбол Жетигенов*
Верстка: *Нурмагамбетова Айсанем*

Отпечатано в типографии издательства «Ұлағат»
КазНПУ им. Абая.

Подписано в печать 13.11.2020.
Формат 60x84 1/8. Бумага сыктывкарская. Печать – RISO.
32 п.л. Тираж 300. Заказ № 380.

Казахский национальный педагогический университет имени Абая
050010, Алматы, пр. Достык, 13. Тел. 291-91-82.